ÉMILE ZOLA

GERMINAL

Çeviri: VOLKAN YALÇINTOKLU

CAN

KLASİKLER 85

Can Yayınları 1952

Germinal, Émile Zola

1. basım: Şubat 2011
E-kitap 1. Sürüm Ocak 2014, İstanbul
2011 tarihli 1. Basım esas alınarak hazırlanmıştır.

Yayına hazırlayan: Alev Özgüner

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

ISBN 9789750720246

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
www.canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 10758

ÉMILE ZOLA

GERMINAL

ROMAN

Fransızca aslından çeviren

Volkan Yalçınoklu

Émile Zola'nın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Nana, 1984
Suçluyorum, 2007

ÉMILE ZOLA, 1840'ta Paris'te doğdu. Gençlik yılları yoksulluk içinde geçti. 1862'de Hachette Yayınevi'nde çalışmaya başladı. Çeşitli dergilere makaleler veriyor, öyküler yazıyordu. Kendi yaşamından yola çıkarak yazdığı, çirkinliklerin açıkça anlatıldığı ilk romanı *La Confession de Claude* (Claud'un İtirafları), yalnızca halkın dikkatini çekmekle kalmadı, polisin ve Hachette'in tepkisiyle karşılaştı. Bunun üzerine yayınevinden ayrılarak serbest gazetecilikle geçinmeye başladı. 1867'de *Thérèse Raquin*'i yayımladıktan sonra, Balzac'ın *İnsanlık Komedyası*'na benzer bir dizi roman yazmayı kararlaştırdı. Bu diziden 1877'de çıkan *Meyhane*, Zola'nın kitapları en çok satan yazarlar arasına girmesini sağladı. Dizinin en ünlü romanları ise, *Nana* ile *Germinal* oldu. Vatana ihanetle suçlanıp müebbete mahkûm edilen Yahudi asıllı Alfred Dreyfus'ü savunan Zola, genelkurmayı suçlayan ünlü açık mektubunu yayımladıktan sonra İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı; ancak davanın yeniden görülmesini de sağladı. Edebiyatta doğalcılığın kurucusu olarak kabul edilen Zola, 1902'de evinde karbonmonoksit gazından zehirlenerek öldü.

VOLKAN YALÇINTOKLU, 1961'de doğdu. Saint-Joseph Lisesi'nde okudu. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıbbi Biyoloji ve Genetik Bölümü'nü bitirdi. Uzun yıllar kitapçılık yaptı. Fransızca ve İngilizceden çeviriler yapıyor. Jules Verne, Alexandre Dumas, George Sand, Honoré de Balzac, Charles Perrault, Lyman Frank Baum ve Helene de Witt'in eserlerini çevirdi.

Birinci bölüm

I

Yıldızsız gecenin zifirî karanlığına gömülmüş dümdüz ovada bir adam, pancar tarlalarının arasından geçerek dosdoğru Marchiennes'den Montsou'ya uzanan on kilometrelik anayolda tek başına yürüyordu. Bastığı siyah toprağı bile görmüyor; uçsuz bucaksız ufkun varlığını ise, fersahlarca uzayıp giden bataklıkları ve çorak toprakları yalayıp geçerken buz kesen mart rüzgârının, engin denizlerdekine benzer bir fırtınanın sayesinde hissedebiliyordu ancak. Gökyüzüne tek bir ağaç karaltısı bile vurmuyor; yol, karanlıkta göz alan yağmur serpintileri arasında bir dalgakıran gibi dümdüz uzanıyordu.

Adam Marchiennes'den saat iki civarında yola çıkmıştı. Geniş adımlarla yürürken, havı dökülmüş pamuklu ceketiyle kadife pantolonunun içinde tir tir titriyordu. Kareli bir mendille yaptığı küçük çıkın ona ağırlık veriyor; kırbaç gibi döven doğu rüzgârının kanattığı, soğuktan uyuşmuş ellerinin ikisini birden ceplerine sokabilmek için, çıkını kâh sağ kolunun, kâh sol kolunun altına alıyordu. İşsiz ve yersiz yurtsuz olan bu emekçinin bomboş zihnindeki tek düşünce, güneşin doğuşuyla birlikte ayazın kırılması umuduydu. Bir saattir bu şekilde taban tepiyordu ki, solda, Montsou'ya iki kilometre kala, kızıl ateşler gördü; açık havada, sanki boşluğa asılıymış gibi duran üç mangal. Önce kaygıyla duraksadı; sonra, sızılar içindeki ellerini biraz olsun ısıtma ihtiyacına karşı koyamadı.

Yol giderek çukurlaşıyordu. Her şey gözden kayboldu. Adamın sağında, demiryolunu gizleyen bir kazık duvarı, kaba saba bir tahta perde vardı; solunda ise otlarla kaplı bir bayır yükseliyor, bayırın üzerinde belli belirsiz beşik çatılar, bir örnek ve basık damlı evleriyle bir köy seçiliyordu. Adam iki yüz adım kadar ilerledi. Yolun bir dönemecine geldiğinde, ateşler yanı başında tekrar beliriverdi; adam,

bu mangalların bu ölgün gökyüzünde, hem de bu kadar yüksekte, nasıl olup da tüten aylar gibi yanabildiğini hâlâ anlamış değildi. Ama yol üzerindeki başka bir manzara bir süreliğine durmasına neden oldu. Bu, arasından bir fabrika bacası karaltısının yükseldiği hantal bir kütle, bir basık binalar yığınıydı; kirli pencerelerden tek tük ölgün ışıklar sızmaktaydı, dışarıda, tahtaları kararmış devasa çatmalara, iç karartıcı bir ışık veren beş altı fener asılmıştı. Karanlığa ve dumana boğulmuş bu düşsel görüntünün içinden tek bir ses, gözle görülmeyen bir buhar bacasının uzun ve kuvvetli soluğu yükseliyordu.

Adam o zaman, burasının bir maden ocağı olduğunu anladı. Tekrar utanca kapıldı: Maden ocağı olsa ne olurdu? Nasıl olsa iş bulamayacaktı. Nihayet, binalara yönelmek yerine, işçileri aydınlatmak ve ısıtmak için üzerinde dökme kazanlarda üç kömür ateşinin yakıldığı moloz tepeciğine tırmanmaya karar verdi. Tesviyecilerin işi geç saatlere kadar sürmüş olmalıydı, hâlâ toprak döküntüsü çıkarmakla uğraşıyorlardı. Şimdi adam, işçilerin kızaklar üzerinde vagonları ittiklerini duyuyor, her ateşin yanında vagonları boşaltan hareketli gölgeleri seçebiliyordu.

"Merhaba," dedi kazanlardan birine yaklaşarak.

Sırtını ateşe dönmüş olan yaşlı arabacı öylece ayakta dikiliyordu; üzerinde mor bir yün kazak, başında tavşan derisinden bir kasket vardı; iriyarı sarı beygiri ise, çektiği altı vagonun boşaltılmasını taş gibi kımıldamadan bekliyordu. Vagonları boşaltmakla görevli kızıl saçlı, sıska delikanlı hiç acele etmiyor, devirme koluna uyuşukça abanıyordu. Ve yukarıda, dondurucu bir rüzgâr şiddetini gittikçe artırıyor, düzenli ve güçlü soluğuyla ortalığı kasıp kavuruyordu.

"Merhaba," diye karşılık verdi ihtiyar.

Bir an sessizlik oldu. Kendisine kuşkulu gözlerle bakıldığını fark eden yabancı hemen ismini söyledi.

"Adım Étienne Lantier, makinistim, burada bana göre iş var mı?"

Alevlerin ışığı yüzüne vuruyordu; yirmi bir yaşında olmalıydı, karayağız ve yakışıklı bir delikanlıydı, incecik kol ve bacaklarına rağmen güçlü görünüyordu.

İçi rahatlayan arabacı başını salladı.

"Hayır hayır, bir makiniste göre iş yok... Daha dün iki makinist iş bulamadan geri döndüler."

Sert bir rüzgâr konuşmalarını yarıda kesti. Étienne moloz tepeciğinin dibindeki kasvetli yapıları göstererek sordu:

"Burası bir maden ocağı, öyle değil mi?"

İhtiyar bu kez cevap veremedi. Şiddetli bir öksürük nöbetiyle soluğu kesilmişti. Sonunda tükürdü, tükürüğü kızıl renkli toprağın üzerinde siyah bir leke bıraktı.

"Evet, Voreux maden ocağı... Bakın! Madenci mahallesi de hemen şurada."

Bu kez de yaşlı adam kolunu uzatmış, genç adamın çatılarını şöyle böyle seçmiş olduğu karanlık köyü gösteriyordu. Ama altı vagon boşalmıştı; yaşlı adam kamçısını şaklatmadan, romatizma yüzünden kaskatı kesilmiş bacaklarıyla arabaların peşine takıldı; iriyarı sarı beygir ise almış başını gidiyor, tüylerini diken diken eden şiddetli rüzgâr altında, arabaları raylarda ağır ağır çekiyordu.

Voreux artık, düşler âleminden sıyrılmaktaydı. Perişan haldeki kanayan ellerini ocağın önünde ısıtırken dalıp giden Étienne, katranlanmış ayıklama hangarını, kuyunun üzerindeki kuleyi, kömür çıkarma makinesinin yer aldığı geniş bölmeyi, tahliye pompasının kare şeklindeki küçük kulesini, kısacası madenin her köşesini gözden geçiriyordu. Bir çukurun içine gömülmüş olan bu maden ocağı, tuğladan alçak yapıları ve ürkütücü bir boynuz şeklinde yükselen bacasıyla, dünyayı yalayıp yutmak üzere oraya çöreklenmiş, doymak bilmez bir canavarı andırıyordu. Çevresini incelerken, bir yandan da kendisini, sekiz gündür iş aramakla geçen başıboş yaşantısını düşünüyor; çalıştığı demiryolu atölyesi, ustasını tokatlayışı, Lille'den, her yerden kovuluşu yeniden gözünün önüne geliyordu. Cumartesi günü, demir fabrikasında işçiye ihtiyaç olduğu söylenen Marchiennes'e gelmişti, ama ne demir fabrikasında ne de Sonneville'de iş bulabilmişti. Pazar gününü bir araba imalathanesinde keresteler arasında geçirmiş, gecenin ikisinde bekçi gelip onu oradan kovmuştu. Ne cebinde tek bir kuruş, ne de çıkınında bir dilim kuru ekmek vardı. Sert rüzgârdan korunmak için sığınabileceği bir yeri ve bir hedefi olmadan bu yollarda ne yapacaktı? Evet, burası bir maden ocağıydı, sağda solda birkaç fener kömürlerin yığıldığı alanı aydınlatıyordu, aniden açılan bir kapıdan, parlak bir ışıkla aydınlanan jeneratör bölmesini az çok görebilmişti. Canavarın boğuk soluğunu andıran bu

dur durak bilmeyen, uzun ve derin uğultuya, tahliye pompasından çıkan bu sese varıncaya kadar her şeyi ayırt edebiliyordu.

Sırtını kamburlaştırarak vagonları boşaltan işçi Étienne'e bakmamıştı bile, Étienne yere düşürdüğü çıkınını almak üzereyken, bir öksürük nöbeti arabacının geri döndüğünü haber verdi. İhtiyarın karanlığın içinden ağır ağır çıktığı görüldü; sarı beygiri, yeniden yüklenmiş altı arabayı çekerek peşi sıra geliyordu.

"Montsou'da fabrika var mı?" diye sordu genç adam.

Siyah bir balgam tüküren ihtiyar, rüzgâra karışan bir sesle yanıt verdi:

"Ah! İstemediğiniz kadar! Orayı, üç dört yıl önce görmeliydiniz! Her yana fabrikaların uğultusu yayılıyordu, işçi bulmak zordu, o zamanki kadar hiç kazanamadık... Ve şimdi yeniden kemerleri sıkmak gerekiyor. Ülke acınacak halde, herkesi işten çıkarıyorlar, fabrikalar peş peşe kapanıyor... Bu belki de imparatorun suçu değil; ama insanlar yetmezmiş gibi hayvanlar bile koleradan ölürken neden Amerika'yla savaşa tutuşur ki?

Bunun üzerine, solukları kesilerek, kısa cümlelerle yakınmaya devam ettiler. Étienne, bir haftadır iş bulmak için nasıl boşuna koşturup durduğunu anlatıyordu; açlıktan ölmesi mi gerekiyordu? Yakında yollar dilenciden geçilmeyecekti. Evet, diye karşılık veriyordu ihtiyar, bu işin sonu kötüye varacaktı, çünkü Tanrı onca Hıristiyan'ın sokaklara düşmesini reva görmezdi.

"Artık kimse et yiyemiyor."

"Ekmek varsa şükretsinler!"

"Doğru, insanlar kuru ekmeğe bile razı!"

Sesleri dağılıp gidiyor, fırtına, sözcüklerini kasvetli bir uğultuyla kapıp götürüyordu.

"Bakın!" diye devam etti güneye doğru dönen arabacı avaz avaz bağırarak, "Montsou şurada..."

Ve yeniden uzattığı eliyle karanlıkta seçilemeyen bazı noktaları işaret edip, isimlerini sıralıyordu. Orada, Motsou'da Fauvelle şeker fabrikası hâlâ faaliyetteydi, ama Hoton şeker fabrikası işçi sayısını azaltmıştı, yalnızca Dutilleul un fabrikasıyla, maden ocakları için halat imal eden Bleuze fabrikası ayakta kalmayı başarmıştı. Sonra kuzeye doğru eliyle geniş bir yay çizerek, o yöndeki ufkun yarısını işaret etti:

Sonneville'deki inşaat atölyeleri her zamanki siparişlerinin üçte ikisini bile alamamışlardı; Marchiennes'deki demir fabrikasının üç fırınından yalnızca ikisi yanıyordu; nihayet Gagebois cam fabrikasında her an greve gidilebilirdi, çünkü ücretlerin düşürüleceği söylentisi dolaşmaktaydı.

"Biliyorum, biliyorum, oradan geliyorum zaten," diye tekrarlıyordu genç adam, ihtiyarın her açıklamasından sonra.

"Bizler, şimdiye kadar idare ettik," diye ekledi arabacı. "Yine de ocaklardan eskisi kadar verim alınamıyor. Bakın işte, karşıdaki Victoire'da yalnızca iki kok fırını yanıyor."

Yere tükürdü, sonra uyuklayan beygiri boş vagonlara koşarak, hayvanın peşine takılıp gitti.

Şimdi Étienne tüm bölgeyi görebiliyordu. Ortalık hâlâ zifirî karanlık olsa da, ihtiyarın eli bu koyu karanlığı öyle bir sefaletle doldurmuştu ki, genç adam bu saatte bile, farkında olmadan, etrafındaki uçsuz bucaksız enginlikte bu sefaleti hissedebiliyordu. Mart rüzgârının bu çırılçıplak kırlarda önüne katıp sürüklediği şey, bir açlık çığlığı değil miydi? Kasırga gemi azıya almıştı, pek çok insanı kırıp geçirecek bir işsizliği, bir kıtlığı beraberinde getiriyordu adeta. Étienne gözlerini çevresinde gezdirerek karanlıkları delmeye çalışıyor, ama görme isteği ve korkusu arasında bocalayıp duruyordu.

Her şey gece karanlığının bilinemezliğinde silinip giderken, o ta uzakta yalnızca yüksek fırınları ve kok fırınlarını seçebiliyordu. Bu fırınların eğik duran yüzlerce bacasından sıra sıra kızıl alevler yükseliyor; daha soldaki iki kuleden ise, devasa meşaleler misali, masmavi alevler uzanıyordu gökyüzüne. Hüzün verici bir yangın görüntüsüydü bu; tehditkâr ufukta, taşkömürü ve demir diyarlarına özgü bu gece ateşleri dışında parlayan tek bir yıldız bile yoktu.

"Sanırım Belçikalısınız?" diye sordu geri dönen arabacı Étienne'in arkasından.

Bu kez yalnızca üç vagon getirmişti. Onları boşaltmak için yeterince zaman vardı: Asansör arızalanmış, bir cıvata kırılmıştı; bu yüzden işler on beş dakika kadar aksayacaktı. Moloz tepeciğinin dibinde bir sessizlik oluşmuştu, kömür vagonları uzayıp giden takırtılarla rayları sarsmıyordu artık. Maden ocağından yalnızca, sacı döven bir çekicin uzaktan yankılanan sesi geliyordu.

“Hayır, güneyliyim,” diye karşılık verdi genç adam.

Arıza haberine sevinen işçi, vagonları boşalttıktan sonra yere oturdu. Hâlâ o sessiz yabaniliğini koruyordu. Bunca laf kalabalığından sıkılmış gibi iri ve donuk gözlerle arabacıya bakıyordu. Aslında arabacının da fazla konuşmak gibi bir âdeti yoktu. Yabancıyı cana yakın bulmuş ve yaşlıları bazen kendi kendilerine yüksek sesle konuşmaya zorlayan bir içini dökme ihtiyacı duymuş olmalıydı.

“Ben,” dedi, “Montsouluyum, güleceksiniz ama adım Bonnemort.”[1]

“Bu bir lakap mı?” diye sordu şaşıran Étienne.

Bıyık altından gülen ihtiyar, Voreux’yü gösterdi:

“Evet evet... Beni oradan üç kere paramparça bir halde çıkardılar, bir keresinde saçım başım tutuşmuş cascavlak kalmıştım, bir diğerinde kursağıma kadar toprakla dolmuş vaziyetteydim, üçüncüsünde ise karnım kurbağa gibi suyla şişmişti... Böylece ölmeye niyetim olmadığını anladıklarında, takılmak için bana Bonnemort ismini uygun buldular.

İyice neşelendi, doğru dürüst yağlanmamış bir makaranın gıcırtısını andıran kahkahaları korkunç bir öksürük krizine dönüştü. Şimdi, ateş kazanının ışıltısı koca kafasını, seyrelmiş beyaz saçlarını, mavimtırak lekelerle kaplı solgun ve ablak yüzünü aydınlatıyordu. Ensesi kalın, kısa boylu bir adamdı, baldırları ve topukları fırlaktı, uzun kollarının ucundaki küt elleri dizlerine kadar uzanıyordu. Tıpkı esen rüzgâra aldırmadan ayaklarının üzerinde kıpırtısızca dikilen beygiri gibi taştan oyulmuşa benziyordu. Ne soğuğun ne de kulaklarının dibinde ıslık çalan sert rüzgârın farkındaymış gibiydi. Öksürüp, boğazından sertçe söktüğü balgamı ateş kazanının dibine tükürdüğünde toprakta kara bir leke oluştu. Étienne ihtiyara ve balgamıyla lekelenen toprağa bakıyordu.

“Madende uzun süreden beri mi çalışıyorsunuz?” diye sordu.

Bonnemort kollarını alabildiğine iki yana açtı.

“Uzun süre mi, ah! evet!.. bakın, Voreux madenine indiğimde sekiz yaşında bile değildim, şimdiyse elli sekizindeyim. Hesaplayın işte... Orada her işe koşturdum, önceleri çömezdim, kollarım güçlendiğinde vagonları ittim, sonra on sekiz yıl boyunca kazma salladım. Ardından, bu lanet bacaklarım yüzünden, tesviye, toprak

yığma ve tamirat işlerinde çalıştırdılar, ta ki doktor burada ölüp gideceğimi söylediği için beni madenden yukarı çıkarmak zorunda kalacakları zamana kadar. İşte, beş yıldan beri de arabacılık yapıyorum... Kırk beşi yeraltında olmak üzere elli yılını madende geçirmek dile kolay, öyle değil mi?"

O konuşurken ateş kazanından düşen tutuşmuş kömür parçacıkları solgun yüzünü kızıl bir ışıltıya boğuyordu.

"Artık işi gücü bırakıp emekli olmam gerektiğini söylüyorlar," diye devam etti. "Ama ben kabul etmiyorum, beni ahmak sanıyorlar! Altmış yaşıma kadar, iki yıl daha çalışırsam yüz seksen frank emekli maaşı alacağım. Bugün ayrılacak olsam bana hemen yüz elli frank maaş bağlayacaklar. Ne hinoğluhindir bunlar!.. Zaten bacaklarım dışında turp gibiyim. Anlayacağınız, ocaktaki su iliklerime kadar işledi. Bazı günler bacağımı oynatırken bas bas bağırıyorum."

Ve bir öksürük nöbetiyle sözü yine yarıda kaldı.

"Bu koşullar sizi öksürtüyor da sanırım?" dedi Étienne.

İhtiyar, hayır anlamında başını sertçe salladı. Sonra konuşacak gücü bulduğunda:

"Hayır hayır, geçen ay nezle oldum," dedi. "Daha önce hiç öksürmezdim, ama şimdi yakamı bırakmıyor. İşin garip yanı sürekli balgam çıkarıyorum..."

Gırtlağını temizledikten sonra simsiyah tükürdü.

"Bu kan mı?" diye nihayet sormaya cesaret etti Étienne.

Bonnemort ağzını elinin tersiyle yavaşça sildi.

"Kömür... İçimde beni ömrümün sonuna kadar ısıtacak kömür var. Üstelik beş yıldır aşağı inmiyorum. Sanırım farkında olmadan kömürü içimde depolamışım. Olsun! Vücudu koruyor!"

Bir an sessizlik oldu. Uzaktan, madende düzenli aralıklarla inip kalkan çekicin sesi geliyor, rüzgâr gecenin derinliklerinden kopan bir açlık ve bezginlik çığlığı gibi inim inim inleyerek esiyordu. İhtiyar telaşla oynaşan alevlerin karşısında alçak sesle anılarını anlatmaya devam ediyordu. Ah! Elbette ki o ve ailesi madende kazma sallamaya dün başlamamışlardı! Aile, Montsou Kömür İşletmesi kurulduğundan beri yani yüz altı yıldır burada çalışıyordu. Dedesi Guillaume Maheu daha on beş yaşında bir yumurcakken Réquillart'da ana damarlardan birini bulmuştu, burası işletmenin ilk maden ocağıydı, Fauvelle şeker

fabrikasının yanında bulunan bu eski ocak bugün terk edilmiş durumdaydı. Maden damarı, dedesinin ismine atfen Guillaume damarı olarak anıldığı için tüm yöre halkı bu keşiften haberdardı. İhtiyar, söylendiğine göre irikıyım, çok güçlü bir adam olan ve altmışında eceliyle ölen dedesini tanımamıştı. Sonra, Kızıl lakaplı babası Nicolas Maheu, daha kırk yaşında var yokken, o sırada hâlâ kazılmakta olan Voreux madeninde meydana gelen bir göçüğün altında kalmıştı: Bedeni yamyassı olmuş, kayalar kanını içip kemiklerini un ufak etmişti. İki amcası ve üç kardeşi de aynı madende can vermişlerdi. Kendisi, Vincent Maheu, yalnızca bacaklarındaki rahatsızlıkla madenden tek parça halinde çıktığı için işini bilen bir adam olarak kabul ediliyordu. Zaten başka ne yapabilirlerdi ki? Çalışmak gerekiyordu. Bu iş diğer zanaatlarda olduğu gibi babadan oğula geçiyordu. Şimdi de karşıdaki madenci mahallesinde yaşayan oğlu Toussaint Maheu, torunları ve tüm akrabaları madende kazma sallayarak ömür tüketiyorlardı. Yüz altı yıl boyunca dededen toruna hep aynı patron için,çalışmak ha? Burjuvaların birçoğu tarihlerini bu kadar iyi bilemezdi!

“Neyse ki yiyecek bir şey buluyorsunuz!” diye mırıldandı Étienne yeniden.

“Söylemek istediğim de bu, yiyecek ekmek oldukça insan yaşayabiliyor.”

Gözlerini ışıkların birer birer yandığı madenci mahallesine çeviren Bonnemort sustu.

Montsou çan kulesinin çanı saat dördü vurduğunda hava giderek sertleşmeye başlamıştı.

“Şu sizin işletme mali olarak güçlü mü?” diye sordu Étienne.

İhtiyar önce silktiği omuzlarını, altın yağmuru altında kalmışçasına aşağı saldı.

“Oho! Öyle tabii... Komşusu Anzin İşletmesi kadar zengin olmasa da milyonlarla oynuyor. Saymakla bitmez.... Voreux, Victoire, Crèvecoeur, Mirou, Saint-Thomas, Madeleine, Feutry-Cantel gibi kömür çıkarılan on üç ocağın yanı sıra Réquillart gibi tahliye ve havalandırma için kullandıkları altı ocak daha var. Toplam on dokuz tane!.. On bin işçi, altmış yedi bucağa yayılan işletme alanı, günde beş

bin tonluk üretim, tüm maden ocaklarını birbirine bağlayan bir demiryolu, atölyeler, fabrikalar!.. Para basıyorlar anlayacağınız."

Vagonların rayların üzerinde çıkardığı takırtı üzerine, koca sarı beygir kulakları dikti. Aşağıda, asansör tamir edilmiş olmalıydı, çalışanlar işlerinin başına döndüler. Arabacı, beygirini tekrar aşağı indireceği vagonlara koşarken, hayvanın kulağına yavaşça şunları söyledi:

"İşe yaramaz tembel, gevezeliği alışkanlık haline getirmemek gerekir! Mösyö Hennebeau nasıl oyalandığını bir bilse!"

Étienne'in gözleri karanlığa dalıp gitmişti:

"Demek, maden ocağı Mösyö Hennebeau'ya ait, öyle mi?" diye sordu.

"Hayır," diye karşılık verdi ihtiyar, "Mösyö Hennebeau genel müdür yalnızca. Yani o da bizim gibi ücretli çalışıyor."

Genç adam eliyle uçsuz bucaksız karanlıkları işaret etti.

"O zaman, tüm bunların sahibi kim?"

Ama Bonnemort yeniden, soluğunu kesecek kadar şiddetli bir öksürük nöbetine tutulmuştu. Nihayet balgam tükürüp dudaklarında oluşan siyah köpüğü temizledikten sonra, şiddetini artıran rüzgârın uğultusu arasında yanıt verdi:

"Ne! Tüm bunların sahibi kim mi?.. Kimse bir şey bilmiyor. Birileri işte."

Ve karanlıkta eliyle, Maheulerin yüzyılı aşkın bir süredir onlar için kazma salladıkları bu birilerinin yaşadığı belli belirsiz, meçhul ve uzak bir noktayı işaret etti.

Sesinde ilahî bir korkuyu çağrıştıran bir tını vardı, canlarını adamalarına rağmen hiç görmedikleri, karnı tok sırtı pek bir tanrının saklandığı ulaşılmaz bir tapınaktan söz ediyordu adeta.

"En azından yeterince ekmek olsaydı!" dedi üçüncü kez Étienne, ihtiyarın söyledikleriyle alakalı olmasa da.

"Elbette ya! Her zaman yiyecek ekmek bulunsa, çok güzel olurdu!"

Beygir yola koyulmuştu, arabacı da onun peşine takılıp, bir sakat gibi ayağını sürüyerek gözden kayboldu. Vagonları boşaltan adamın yanındaki işçi kımıldamadan duruyordu, tortop olup çenesini dizlerinin arasına gömmüş, iri donuk gözlerini boşluğa dikmişti.

Étienne çıkınını yerden aldı, ama hemen uzaklaşmadı. Göğsü harlı ateşin karşısında pişerken, sırtının şiddetli kasırga altında donduğunu hissediyordu. Belki de madene iş başvurusu yapmak en doğrusu olacaktı. İhtiyar yanılıyor olabilirdi, hem zaten her şeye razıydı, ne iş olsa yapmaya hazırdı. İşsizlik ve açlıkla beli bükülmüş olan bu bölgede nereye gidebilir, ne yapabilirdi? Bir duvarın dibinde, başıboş bir köpek gibi ölüp gitmesi mi gerekiyordu? Yine de tedirgin edici bir kararsızlık yaşıyordu. Zifirî karanlığa gömülmüş olan bu dümdüz ovanın ortasındaki Voreux yüreğine korku salmaktaydı. Rüzgâr, sanki hiç durmadan genişleyen bir ufuktan esermiş gibi etkisini artırıyordu giderek. Ölgün gökyüzünde günün yaklaştığını haber veren tek bir ışık belirmiyor, yalnızca yüksek fırınlardan ve kok fırınlarından çıkan alevler, karanlığın bilinmezliğini aydınlatmadan etrafı kızıla boyuyordu. Ve vahşi bir hayvan gibi çukurunda çöreklenmiş olan Voreux giderek daha da derine gömülüyor, insan etini sindirmekte zorlanırcasına daha derin ve uzun soluklar alıp veriyordu.

1 . (Fr.) Dokuz canlı. (Ç.N.)

II

Buğday ve pancar tarlalarının ortasındaki İki Yüz Kırklar madenci mahallesi karanlık gecede uykuya dalmıştı. Sırt sırta vermiş küçük evlerden oluşan ve kışla ya da hastane blokları gibi geometrik biçimli ve birbirine paralel dört geniş blok ile bu blokları ayıran, eşit büyüklükteki bahçelere bölünmüş üç geniş ağaçlıklı yol belli belirsiz seçilebiliyordu. Issız ovada yalnızca, tahta perdelerin yerinden sökülmüş kısımları arasında dolaşan rüzgârın uğultusu duyuluyordu.

İkinci blokun 16 numarasında oturan Maheulerin evinde hiç kıpırtı yoktu. İlk katın tek odası zifirî karanlığa boğulmuştu; balık istifi gibi, ağızları açık, yorgunluktan bitmiş halde uyudukları hissedilen insanlar bu karanlığın altında eziliyordu sanki. Dışarıdaki keskin soğuğa rağmen, odadaki ağır havada canlı bir sıcaklık, insanın hayvani kokusunun sindiği en derli toplu koğuşlara özgü o sıcak boğuculuk vardı.

Zemin kattaki salonun guguklu saati dördü vurduğunda evde hiçbir hareketlenme olmadı, hafif solukların ıslığına iki gürültülü horultu eşlik ediyordu hâlâ. Ve birden Catherine uyandı. Yorgunluğu arasında alışkanlıkla, saatin döşeme tahtasını aşıp gelen dört vuruşunu saymış, ama tam olarak ayılamamıştı henüz. Sonra, bacaklarını yorganın dışına çıkarıp, el yordamıyla bir kibrit buldu ve mumu yaktı. Ama oturduğu yerde öylece kalakaldı, ağırlaşan başı arkaya doğru gidiyordu, yastığına geri dönmenin karşı konulmaz ihtiyacına boyun eğdi sonunda.

Şimdi mum, içinde üç yatağın bulunduğu, iki pencereli, kare biçimindeki odayı aydınlatıyordu. Odada bir giysi dolabı, bir masa ve ceviz ağacından iki eski iskemle vardı, iskemlelerin isli rengi açık sarıya boyanmış duvarlarda belirgin lekeler oluşturuyordu. Ortalıkta çivilere asılmış pılı pırtılardan, döşemenin üzerine bırakılmış bir testiden, banyo leğeni olarak kullanılan toprak çömlekten başka bir şey yoktu.

Soldaki yatakta yirmi bir yaşındaki büyük oğlan Zacharie, on birini bitiren kardeşi Jeanlin ile yatmıştı; sağdaki yatakta ise biri altı, diğeri dört yaşındaki iki ufaklık Lénore ve Henri koyun koyuna uyuyorlardı. Catherine ise üçüncü yatağı kız kardeşi Alzire ile paylaşıyordu, Alzire dokuz yaşına göre bir hayli cılızdı, sakat yavrucağın kamburu böğrüne dayanmasa, ablası yanında yattığını bile fark etmeyecekti. Açık duran camlı kapıdan, dehlize benzeyen sahanlık koridoru görünüyordu; bu koridordaki dördüncü yatakta anne ve baba yatıyordu, kendi yataklarının yanına daha üç aylık olan son çocukları Estelle'in beşiğini yerleştirmek zorunda kalmışlardı.

Catherine yine de umutsuz bir hamle yaptı. Geriniyor, ellerini götürüp, alnına ve ensesine dökülmüş darmadağın kızıl saçlarını karıştırıyordu. On beş yaş için biraz zayıftı; daracık geceliğinden yalnızca, kömürle dövmelenmişçesine morarmış ayakları ve sürekli kara sabunla yıkadığı için şimdiden bozulmuş solgun yüzüyle tezat oluşturan süt beyazı, narin kolları görünüyordu. Son bir esnemeyle ağzı kocaman açıldığında, kansız diş etlerinin solgunluğunda inci gibi parlayan dişleri ortaya çıktı. Uykuyla savaşan yaşarmış gri gözlerinde, tüm bedeninin yorgunluktan tükendiğini belli eden kederli ve yılgın bir ifade vardı.

Ama sahanlıktan bir homurtu geldi, Maheu peltek bir sesle bir şeyler geveliyordu:

"Lanet olsun! Kalkma zamanı gelmiş... Mumu sen mi yaktın Catherine?"

"Evet, baba, aşağıdaki saat dördü vurdu."

"O zaman çabuk olsana miskin! Pazar günü, yani dün o kadar dans etmeseydin, bizi daha erken kaldırırdın... İşte tembellik buna denir!"

Söylenmeye devam etti, ama uykunun ağır basmasıyla paylamaları yeni bir horultu arasında yitip gitti.

Genç kız üstünde gecelikle, yalınayak odada gidip geliyordu. Henri ve Lénore'un yattıkları yatağın yanından geçerken yana kaymış yorganı üzerlerine örttü, çocukluğa özgü derin bir uykuya dalmış olan yumurcaklar uyanmadı. Gözlerini açan Alzire hiçbir şey söylemeden dönerek yatağın, ablasının sıcak bıraktığı tarafına kaymıştı.

"Hadi Zacharie kalk artık! Sen de Jeanlin!" deyip duruyordu Catherine, yüzükoyun vaziyette, burunlarını yastığa gömmüş

uyumakta olan kardeşlerinin başında dikilerek..

Büyük olanı omuzlarından tutup sarsması gerekti; oğlan sövüp sayarken yorganı çekip üstlerini açtı. İki oğlanın çıplak bacaklarıyla tepinmeleri Catherine'in komiğine gitti ve gülmeye başladı.

"Bu hiç de hoş değil, beni rahat bırak!" diye hiddetle homurdandı yatağının üzerinde doğrulan Zacharie. "Böyle şakaları hiç sevmem... Vay canına! Kalkma zamanı gelmiş!"

Zayıf, sarsak görünümlü bir gençti, seyrek birkaç sakalın gölgelediği uzun bir yüzü, sarı saçları ve tüm aile fertlerinde olduğu gibi solgun bir teni vardı. Karnına kadar sıyrılmış gömleğini utandığından değil de üşüdüğü için aşağı çekti.

"Aşağıda saat çaldı bile," diye tekrarlıyordu Catherine. "Hadi, hop! Babam kızmaya başladı."

Dizlerini karnına çekerek tortop olan Jeanlin yeniden gözlerini kaparken:

"Çekil git başımdan, uyuyorum!" dedi.

Catherine yine sevecen bir ifadeyle güldü. Çocuk incecik kolları ve bacakları, sıraca hastalığının etkisiyle irileşmiş eklemleriyle o kadar sıskaydı ki, ablası onu kollarının arasına aldı. Ama iki delik gibi görünen yeşil gözleri, kepçe kulakları, kıvırcık saçlarıyla solgun suratı bir maymunu andıran oğlan debeleniyor, gücü yetmediği için öfkelenip benzi daha da soluyordu. Sonunda hiç ses çıkarmadan kızın sağ memesini ısırdı.

"Lanet yumurcak!" diye mırıldandı Catherine çığlığı basarak ve çocuğu yere bıraktı.

Yorganını çenesine kadar çekip sessizce bekleyen Alzire yeniden uykuya dalamamıştı. Sakatlara özgü o kavrayışlı bakışlarıyla, şimdi giyinmeye başlamış olan ablasını ve erkek kardeşlerini izliyordu. Toprak çömleğin önünde yeni bir kavga patlak verdi, oğlanlar yıkanması uzun süren genç kızı itip kakıyorlardı. Gecelikler havaya kalkıyor, yüzleri gözleri uykudan şişmiş bir halde, tuvalet ihtiyaçlarını birlikte büyümüş köpek yavruları gibi hiç sıkılmadan birbirlerinin yanında gideriyorlardı. İlk hazırlanan Catherine oldu. Madenci pantolonunu giydi, ince kumaştan ceketini üstüne geçirdi, mavi başlığının uçlarını topuzunun altından bağladı. Bu temiz pazartesi

giysileri içinde ufak tefek bir delikanlıya benziyor, kalçalarının hafif salınımları dışında hiçbir şey cinsiyetini ele vermiyordu.

"İhtiyar döndüğünde," dedi Zacharie hınzırca, "yatağı yapılmamış bulduğuna çok sevinecek... Sorumlusunun sen olduğunu söyleyeceğim."

İhtiyar dediği, büyükbaba Bonnemort'du. Gece çalışıp gündüz uyuduğu için yatak hiç soğumuyor ve içinde her zaman horlayan biri oluyordu.

Catherine hiç yanıt vermeden yorganı çekip yatağı düzeltti. Ama bir süredir duvarın ardındaki komşu evden gürültüler geliyordu. İşletmenin ucuza mal ederek yaptırdığı bu tuğla binaların duvarları öyle inceydi ki, soluk alınsa yan taraftan duyuluyordu. Adeta iç içe yaşayan bu insanların özel hayatları, çocuklar da dahil olmak üzere herkes tarafından biliniyordu. Merdiveni sarsan hantal bir ayak sesinin ardından cansız bir düşme sesini andıran bir gürültü ve huzurlu bir iç çekiş duyuldu.

"Tamam!" dedi Catherine, "Levaque aşağı iniyor, birazdan Bouteloup, Madam Levaque'ına kavuşacak."

Jeanlin bıyık altından güldü, Alzire'in gözleri parladı. Her sabah komşularının bu üçlü yaşamıyla dalga geçerlerdi. Bir kazmacı, bir tesviyeciyi kira karşılığı evine almış, böylece kadının gece ve gündüz için iki ayrı erkeği olmuştu.

"Philomène öksürüyor," dedi Catherine kulak kabartarak.

Levaqueların on dokuz yaşındaki büyük kızlarından söz ediyordu. Zacharie'nin sevgilisi olan bu kız daha şimdiden ondan iki çocuk yapmıştı, ciğerlerinin zayıflığından dolayı ocağın içinde çalışamıyor, yukarıda ayıklama işi görüyordu.

"Evet ya! Philomène!" diye karşılık verdi Zacharie, "Hiçbir şeye aldırmadan uyuyor!.. Saat altıya kadar da uyunur mu!"

Pantolonunu giyerken aklına gelen ani bir düşünceyle pencereyi açtı. Dışarıda, karanlıklar içindeki madenci mahallesi uyanıyor, kepenklerin arasından teker teker ışıklar beliriyordu. Derken yeni bir münakaşa başladı: Zacharie, Pierron'un karısıyla yatmakla suçlanan Voreux'nün başçavuşunun, Pierronların karşıdaki evlerinden çıkıp çıkmayacağını görebilmek için pencereden aşağıya eğiliyor; kız kardeşi de bağıra çağıra, Pierron'un dünden beri yükleme bölümünde gündüz

vardiyasına geçtiğini, bu yüzden de Dansaert'in o gece orada kalmasının mümkün olmadığını söylüyordu. İki kardeş kendi bilgilerinin doğruluğu hakkında tartışırken, buz gibi bir hava içeri doluyordu; birden çığlıklar ve ağlama sesleri duyuldu. Bu, beşiğinde soğuktan rahatsız olan Estelle'in sesiydi.

Maheu hemen uyandı. Ona neler oluyordu böyle? İşe yaramazın teki gibi uyuyakalmıştı yine. O sırada savurduğu okkalı küfürler yüzünden yan taraftaki çocukların sesi soluğu kesilmişti. Zacharie ve Jeanlin daha sabahın bu saatinde üzerlerine çöken bezginliğin etkisiyle ağır ağır yıkandılar. Gözlerini dört açmış olan Alzire onları izlemeye devam ediyordu. Koyun koyuna yatan ve ahenk içinde hafif hafif soluyan iki yumurcak Lénore ve Henri, bu gürültü patırtıya rağmen yataklarında kıpırdamadılar bile.

"Catherine, bana mumu getir!" diye bağırdı Maheu.

Genç kız ceketinin düğmelerini ilikledikten sonra mumu yan odaya götürdü, kardeşleri kapıdan sızan azıcık ışıkta giysilerini aramak zorunda kaldılar. Babası yataktan kalkıyordu. Ama Catherine hiç beklemeden, ayağında kalın yün çorapları, sağı solu eliyle yoklayarak aşağı indi, kahve pişirmek üzere salonda yeni bir mum yaktı. Ev halkının bütün nalınları yemek dolabının altındaydı.

"Kes sesini piç kurusu!" diye bağırdı, Estelle'in ardı arkası gelmeyen çığlıklarına öfkelenen Maheu.

Tıpkı ihtiyar Bonnemort gibi kısa boyluydu; şişman bedeni, iri kafası, ablak ve soluk suratı, kısacık kesilmiş sarı saçlarıyla babasına benziyordu. Üzerinde sallanan bu iri, boğumlu kollardan korkan bebek daha fazla yaygara koparmaya başladı.

"Kendi haline bırak, biliyorsun ki susmaya niyeti yok," dedi karısı yatağın ortasına doğru uzanarak.

O da uyanmıştı ve bir geceyi bile uykusu bölünmeden geçiremediğinden yakınıyordu. Sessizce çıkıp gidemezler miydi? Altına gömüldüğü yorganından yalnızca, kaba bir güzelliği yansıtan, otuz dokuz yaşında olmasına rağmen yedi çocuğa annelik etmekle geçen yoksul bir yaşamın şimdiden yıprattığı, derin çizgilerle kaplı uzun yüzü gözüküyordu. Kocası giyinirken, gözlerini tavana dikmiş, ağır ağır konuşuyordu. İkisi de katıla katıla ağlayan bebeğe kulak vermiyorlardı artık.

“Biliyor musun bende metelik kalmadı ve bugün daha pazartesi, on beş günlük maaşını almana altı gün var... Bu böyle gitmez. Hepiniz topu topu dokuz frank getiriyorsunuz. Bu parayla on kişilik bir evi nasıl çekip çevirebilirim?”

“Ne! dokuz frank mı!” diye haykırdı Maheu. “Ben ve Zacharie üçer frank alıyoruz, altı frank eder... Catherine ve babamınki ikişer franktan dört eder, dört altı daha on... Jeanlin’in aldığı bir frangı da eklersek on bir frank yapar.”

“Evet, on bir, ama pazarları ve işin olmadığı günleri de hesaba katarsak elimize dokuz franktan fazla geçmiyor, anlıyor musun?”

Maheu yanıt vermedi, yerde deri kemerini arıyordu. Sonra doğrularak şöyle dedi:

“Bu kadar yakınmak doğru değil. Gücüm kuvvetim yerinde. Kırk iki yaşında çalışamayacak hale gelmiş pek çok işçi var.”

“Olabilir canım, ama bu, karın doyurmuyor... Ben ne halt edeyim, onu söyle. Sende hiç para yok mu?”

“İki meteliğim var.”

“Kalsın, onunla bira içersin... Tanrım! Ben ne halt edeceğim şimdi? Altı gün geçmek bilmez. Önceki gün bana kapıyı gösteren Maigrat’ya altmış frank borcumuz var. Yine de bir kez daha onunla görüşmeyi deneyeceğim. Ama vermem diye inat ederse...”

Ve kadın mumun kasvetli ışığında ara sıra gözlerini yumup başını hiç kımıldatmadan endişeli bir ses tonuyla devam etti. Yemek dolabının bomboş olduğunu, çocukların reçelli ekmek istediğini, kahvenin bile tükendiğini, suyun mide ağrısı yaptığını ve günler boyunca açlıklarını bastırmak için haşlanmış lahana yaprağıyla idare ettiklerini anlatıyordu. Estelle’in viyaklamaları sözlerinin duyulmasına engel olduğu için yavaş yavaş ses tonunu yükseltmek zorunda kaldı. Bu viyaklamalar giderek katlanılmaz hale geliyordu. Maheu bu çığlıkların aniden farkına vardı sanki, gözü dönerek bebeği beşiğinden kaptığı gibi annesinin yatağına fırlattı; öfkeyle söylenmeye başladı:

“Al şunu! Yoksa ayağımın altına alacağım... Lanet olası velet! Hiçbir şeyi eksik değil, memesini emdiği halde ötekilerden daha fazla yakınıyor!”

Estelle gerçekten de annesinin memesini emmeye başlamıştı. Yorganın altına gömülmüş, yatağın ılıklığıyla yatışmıştı, yalnızca

memeyi oburca emen dudaklarının hafif şapırtısı duyuluyordu.

“Piolain’deki burjuvalar gelip kendilerini görmeni söylememişler miydi sana?” dedi baba bir süre sessiz kaldıktan sonra.

Anne yılgın ve tereddütlü bir ifadeyle dudaklarını büzdü.

“Evet, yolda karşılaşmıştık, yoksul çocuklara giyecek veriyorlar... Bu sabah Lénore ve Henri ile onlara gideceğim. Bana yüz metelik olsun verseler...”

Odaya yeniden sessizlik çöktü. Maheu hazırlanmıştı. Bir an hareketsiz kaldıktan sonra boğuk bir sesle konuşmayı sonlandırdı:

“Ne bekliyorsun ki? Elden gelen bu, akşama en azından bir çorba yapmaya çalış... Konuşmayla hiçbir şey hallolmuyor, en iyisi madene inip çalışmak.”

“Elbette,” diye karşılık verdi karısı. “Mumu söndür, düşüncelerimin rengini görmeye ihtiyacım yok.”

Maheu mumu söndürdü. Zacharie ve Jeanlin aşağı iniyorlardı bile, o da peşlerine takıldı; tahta merdiven yün çoraplı, hantal ayaklarının altında gıcırdıyordu. Arkalarında bıraktıkları oda ve sahanlık yeniden karanlığa gömülmüştü. Çocuklar uyuyorlardı, Alzire’in gözleri bile kapalıydı. Ama şimdi anneleri, gözleri açık vaziyette karanlıkta uzanıyor, Estelle ise yıpranmış kadının pörsük memelerini çekiştirirken yavru bir kedi gibi mırıldıyordu.

Catherine aşağıda ilk iş olarak, ortasında bir ızgarayla iki yanında da birer fırın bulunan ve içinde sürekli taşkömürü yanan ocağın ateşiyle ilgilenmişti. İşletme aydan aya her aileye damarların yan duvarlarından toplanan sert kömürden sekiz yüz kilo veriyordu. Bu kömür biraz zor yandığından genç kız her akşam ateşi külle örtüyor ve sabah ocağın küllerini eşeleyip özenle ayıklanmış yumuşak, küçük kömür parçaları ekliyordu. Sonra, ızgaranın üzerine ibriği koyup yemek dolabının önüne çömeliyordu.

Tüm zemin katı kaplayan bu yeterince geniş salonun duvarları elma yeşili renginde boyanmıştı, bol suyla yıkandıktan sonra beyaz kum serpilmiş olan döşeme taşlarıyla tertemiz bir Flaman evini andırıyordu. Köknar ağacından cilalı büfenin dışında, mobilya olarak yine aynı ağaçtan bir masa ve iskemleler vardı. Duvarlardaki göz alıcı süslemeler, İmparator’un ve İmparatoriçe’nin işletme tarafından dağıtılan portreleri, yaldızlı çerçeveleri içinde bazı asker ve ermiş

resimleri odanın duru çıplaklığıyla çiğ bir tezat oluşturuyordu. Süs eşyası niyetine, yemek dolabının üzerindeki pembe kartondan bir kutu ve tiktaklarıyla tavan boşluğunu dolduruyormuş duygusu veren, kadranı çiğ renklerle bezenmiş guguklu saatten başka bir şey yoktu. Merdiven kapısının yanındaki diğer bir kapı mahzene açılıyordu. Etraf tertemiz olsa da, hiç eksik olmayan keskin kömür kokusu ve bir gün öncesinden sinen pişmiş soğan kokusu bu sıcak ve ağır havayı katlanılmaz kılıyordu.

Catherine açık dolabın önünde ne yapacağını düşünüyordu. Bir parça ekmek, yetecek kadar beyazpeynir ama azıcık tereyağı vardı ve dört kişi için tereyağlı ekmek hazırlaması gerekiyordu. Sonunda kararını verip dilimleri kesti bazılarına beyazpeynir, diğerlerine tereyağı sürüp sandviç oluşturacak şekilde üst üste kapattı, bu her gün madene götürdükleri yemekleriydi. Kısa süre sonra, babanın aslan payından Jeanlin'in küçük payına kadar dört sandviç de büyük bir hakkaniyetle paylaştırılmış ve masaya dizilmişti.

Kendini tamamıyla işine vermiş gibi görünse de, Catherine'in zihni hâlâ Zacharie'nin maden başçavuşu ve Pierron'un karısına dair anlattıklarıyla meşgul olmalıydı, çünkü sokak kapısını aralamış ve dışarıya bir göz atmıştı. Rüzgâr esmeye devam ediyor, madenci mahallesinin basık evlerinden daha fazla ışık sızıyor, uykudan uyananların belli belirsiz koşuşturmaları duyuluyordu. Kapılar açılıp kapanıyor, işçilerin sıra sıra karaltıları karanlıkta uzaklaşıyordu. Yükleme görevlisi saat altıda işbaşı yapacağına göre daha uyuyor olmalıydı, öyleyse dışarıda durup üşümek aptallık değil miydi? Yine de Catherine kapının önünden ayrılamıyor, bahçelerin öte yanındaki evi gözlüyordu. Kapı açıldığında meraktan yerinde duramaz oldu. Ama dışarı çıkan, Pierronların, maden ocağına giden küçük kızları Lydie'den başkası değildi.

Catherine buharın ıslığını duyunca arkasını döndü. Kapıyı kapatıp aceleyle koşturdu: Kaynayıp taşmaya başlayan su ateşi söndürmek üzereydi. Hiç kahve kalmadığından, suyu bir gün önceki günden kalan telvenin üzerine eklemek zorunda kaldı, ardından da cezveye ham şeker attı. O sırada babası ve iki erkek kardeşi aşağıya iniyordu.

"Vay canına!" dedi burnunu fincanına uzatan Zacharie, "Bu kahve bizi ne ayıltır ya!"

Maheu tevekküllü bir tavırla omuz silkti:

"Olsun! Sıcak ya o da yeter."

Jeanlin topladığı ekmek kırıntılarını kahveye batırıyordu. Kahvesini içen Catherine cezvede kalanı teneke mataralara boşalttı. Dördü de, mumun solgun ışığında, ayakta alelacele atıştırıyorlardı.

"Hâlâ bitiremediniz mi?" dedi baba. "Sanırsın ki ziyafet çekiyoruz!"

Ama kapısını açık bıraktıkları merdivende bir ses yankılandı. Anne arkalarından sesleniyordu:

"Ekmeğin hepsini alın, çocuklar için biraz şehriyem var!"

"Tamam tamam," diye karşılık verdi Catherine.

Ateşin üzerini yeniden külle örten genç kız, saat altıda dönecek olan büyükbabanın artakalan çorbayı sıcak bulması için tencereyi ızgaranın bir köşesine koydu. Her biri pabucunu yemek dolabının altından alıp matarasının askısını omzuna geçirdi ve sandvicini sırt tarafına, gömleğiyle ceketinin arasına sokuşturdu. Erkekler önde, mumu söndürüp kapıyı kilitleyen kız arkada olmak üzere dışarı çıktılar. Ev yeniden karanlığa gömüldü.

"Bak sen! Demek hep beraber çıkıyoruz," dedi komşu evin kapısını kapatan adam.

Bu Levaque'tı, yanında Jeanlin'in en iyi arkadaşı olan dokuz yaşındaki oğlu Bébert vardı. Şaşırıp, gülmemek için kendisini zor tutan Catherine, Zacharie'nin kulağına bir şeyler fısıldadı: Bu da neydi böyle? Bouteloup artık kocanın evden çıkmasını bile beklemiyordu demek!

Şimdi, madenci mahallesinde ışıklar sönüyordu. Son kapı da kapandı, her şey yeniden uykuya daldı, kadınlar ve çocuklar daha bir yer açılan yataklarında uykularına geri döndüler. Işıkları sönen madenci mahallesinden soluk alıp veren Voreux'ye doğru, şiddetli rüzgâr altında bir karaltı akını başladı; omuzları sallanan, nereye koyacaklarını bilemedikleri için ellerini göğüslerinde kavuşturan kömür işçileri ağır adımlarla işlerinin başına gidiyorlardı; sırtlarında taşıdıkları azık birer kambur gibi durmaktaydı. Üzerlerindeki ince giysilerle soğuktan titreseler de acele etmiyorlar, bir koyun sürüsünün temposuyla ağır aksak ilerliyorlardı.

III

Nihayet moloz tepeciğinden aşağı inen Étienne Voreux'ye girmişti; oradakilere iş olup olmadığını soruyor, kafalarını sallayan işçilerin hepsinden maden başçavuşunu beklemesi gerektiği yanıtını alıyordu. Yarım yamalak aydınlatılmış, kapkara deliklerle dolu, salonlarının ve katlarının karmaşıklığıyla insanda kaygı uyandıran binaların ortasında kendi haline bırakmışlardı onu. Kısmen çökmüş karanlık bir merdivenden çıktıktan sonra kendini sallanan bir asma köprünün üzerinde bulmuştu, ardından zifirî karanlığa gömülmüş olan ayıklama hangarından geçmiş, bir yere çarpmamak için ellerini öne uzatarak yürümüştü. Aniden önünde, karanlıkları delip geçen kocaman bir çift sarı göz belirdi. Genç adam o sırada, gözetleme kulesinin altındaki kuyunun ağzında, kömürlerin yığıldığı bölmede bulunuyordu.

Babacan bir jandarmayı andıran, tombul, kırlaşmış bıyıklı bu adam Çavuş Richomme'du ve kayıt görevlisinin bürosuna doğru gidiyordu.

"Herhangi bir iş için işçiye ihtiyaç var mı?" diye sordu Étienne bir kez daha.

Richomme tam hayır diye yanıtlayacakken kendisini tuttu ve yürüyüp giderken diğerleri gibi şöyle dedi:

"İşçibaşı Dansaert'i bekleyin."

Buraya dört fener yerleştirilmişti ve tüm ışığı kuyulara yönlendiren yansıtıcılar demir korkulukları, uyarı işaretlerinin ve sürgülerin kaldıraçlarını, iki asansörün aralarından inip çıktığı kılavuz direklerini pırıl pırıl aydınlatıyordu. Bunun dışında kalan ve bir kilisenin sahınına benzeyen geniş alanda hareketli gölgeler göze çarpmaktaydı. Yalnızca dipteki, lambahane aydınlıktı. Kayıt görevlisinin bürosundaki lamba, sönmek üzere olan bir yıldızınkine benzer solgun bir ışık yayıyordu. Kömür çıkarma işlemi yeniden başlamıştı. Dökme demirden zeminin üzerinde ardı arkası gelmeyen bir gök gürültüsü eşliğinde kömür vagonları gidip geliyor, sürekli hareket halinde olan bu karanlık ve

gürültülü şeylerin hayhuyunda vagon sürücülerinin öne doğru eğilmiş sırtlarını seçilebiliyordu.

Étienne bir an için kulakları sağır, gözleri görmez vaziyette öylece kalakaldı. Dört bir yandan gelen hava akımı yüzünden vücudu buz kesmişti. Çelik ve bakır aksamı pırıl pırıl parlayan makine gözüne ilişince, kendini tutamayıp birkaç adım attı. Makine, kuyunun yirmi beş metre gerisinde, daha yüksek bir yerdeydi; tuğla bir tabanın üzerine öyle sağlamca yerleştirilmişti ki dört yüz beygirlik gücüyle tam kapasite çalışmasına rağmen, iyice yağlandığı için sürtünmesizce girip çıkan pistonu duvarlarda hiçbir titreşim oluşturmuyordu. Kontrol noktasında ayakta duran makinist işaret zillerine kulak kabartıyor, gösterge tablosundan gözünü ayırmıyordu; iplerin ucuna asılmış ve kömür asansörlerini temsil eden kurşunlar dikey bir yiv boyunca hareket ederek kuyunun farklı katlarını gösteriyordu. Makinenin her harekete geçişinde, beş metre yarıçapındaki iki devasa çarktan oluşan ve üzerlerine iki çelik halatın dolanıp, ardından da ters yönde boşaldığı makaralar öyle büyük bir hızla dönüyordu ki ancak gri bir toz bulutu gibi görünüyordu.

“Dikkat etsene!” diye haykırdı kocaman bir merdiveni sürükleyen üç işçi.

Étienne az kalsın ezilecekti. Gözleri yavaş yavaş karanlığa alışıyor, yukarıda gidip gelen halatlara bakıyordu; otuz metreden uzun olan bu çelik halatlar bir hamlede kuleye çıkıyor, orada dişli çarklardan geçerek diklemesine kuyuya inip kömür çıkarma asansörlerine bağlanıyordu. Dişli çarkları çan kulelerindekine benzeyen demir bir çatı taşımaktaydı. Saniyede on metrelik bir hızla on iki tonluk bir yükü sarsmadan kaldırabilen bu ağır kablonun sessiz ve sürtünmesizce gidip gelişi kuşların gökyüzündeki süzülüşünü andırıyordu.

“Lanet olsun, dikkat etsene!” diye bir kez daha bağırdı işçiler, soldaki dişli çarkı incelemek üzere merdiveni öbür tarafa iterken.

Étienne ağır adımlarla kömürün boşaltıldığı hangara geri döndü. Başının üzerindeki bu korkunç hareketlilik onu serseme çevirmişti. Soğuk hava akımının altında tir tir titrerken, kulaklarını sağır eden vagonların gürültüsünde asansörlerin iniş çıkışını izliyordu. Kuyunun yanında bulunan gösterge tablosu, aşağıdan çekilen bir ipin kaldıraçlı ağır bir tokmağı bir kütüğün üzerine düşürdüğünü gösteriyordu. Tek

vuruş dur, iki vuruş indir, üç vuruş yukarı çek anlamına geliyordu. Bir topuzun aralıksız inip kalkan darbelerini andıran bu sinyaller tiz bir zil sesinin eşliğinde tüm gürültüyü bastırıyor, manevrayı yönlendirirken makiniste megafonla talimatlar yağdıran vagon işçisi bu şamatayı daha da üst noktalara taşıyordu. Bu hengâme içinde dolup boşalan asansörler bir görünüp bir kayboluyor, Étienne bu alengirli işlere akıl sır erdiremiyordu.

Étienne'in anladığı tek bir şey vardı: Kuyu insanları yirmişer otuzar lokmalar halinde ve hiç zorlanmadan yutuyor, üstelik onların boğazından geçtiğini bile fark etmiyordu. İşçiler saat dörtte ocağa inmeye başlıyordu. Ellerinde fenerlerle yalınayak barakadan geliyor, küçük gruplar halinde yeterli sayıda kişinin toplanmasını bekliyorlardı. Demir asansör bir gece hayvanına özgü sessiz bir süzülüşle karanlıklardan yükseliyor, her birinde kömür dolu iki vagon bulunan dört katıyla sürgülerin üzerine yerleşiyordu. Farklı yükseltilerdeki vagon işçileri vagonları asansörden çıkarıp, yerlerine boş ya da koca kütükler yüklenmiş olan yenilerini yerleştiriyorlardı. İşçiler beşerli gruplar halinde bu boş vagonlara biniyor ve tüm bölmeleri doldurduklarında sayıları bir seferde kırka kadar çıkabiliyordu. Megafonun boğuk ve anlaşılmaz böğürtüsüyle verilen talimat üzerine işaret halatı dört kere çekiliyor, böylece asansörün insan etiyle dolduğu aşağıya bildiriliyordu. Hafif bir sarsıntının ardından, asansör sessiz bir dalışa geçip bir taş gibi aşağıya iniyor; ardında bıraktığı tek şey, titreşimlerle boşalan halat oluyordu.

"Kuyu derin mi?" diye sordu Étienne, yanında gözlerinden uyku akarak bekleyen bir madenciye.

"Beş yüz elli dört metre," diye yanıtladı adam. Ama üstünde dört kat daha var, ilki üç yüz yirmi metre aşağıda.

İkisi de gözlerini yeniden yukarı çıkan halata dikerek sustular. Étienne tekrar söze girdi:

"Ya halat koparsa?"

"Ha! kopacak olursa..."

Madenci lafını bir el hareketiyle sonlandırdı. Sıra ona gelmişti, asansör hiç tekleyip zorlanmadan yukarı çıkmıştı yine. Adam arkadaşlarıyla birlikte asansöre girip yere çömeldi; asansör kuyuya doğru yeni bir dalışa geçti, dört dakika geçti geçmedi, yeni insanları

yutmak üzere tekrar yukarı çıktı. Kuyu yarım saat içinde, işçilerin indiği katmanının derinliğine göre değişen, ama her halükârda oburca bir iştahla, dur durak bilmeden insanları midesine indirmeye devam etti, bağırsakları tüm bir halkı sindirebilecek genişlikteydi. Bir mezar gibi karanlık olan kuyunun midesi şiştikçe şişiyor, asansör aynı açgözlü sessizlik içinde boşlukta yükseliyordu.

Étienne moloz tepeciğinde duyduğu huzursuzluğu duymaya başladı giderek. İnat etmenin ne anlamı vardı? İşçibaşı da diğerleri gibi onu başından savacaktı. Belli belirsiz bir korkuyla ani bir karar verdi: Fırladığı gibi jeneratörlerin bulunduğu binanın önüne geldi. Kapı ardına kadar açıktı, iki ocağın ısıttığı yedi kazan görülebiliyordu. Bembeyaz buharların ve istim ıslıklarının arasında bir ateşçi ocaklardan birine kömür atıyor, sıcaklık ta kapı eşiğinden bile hissediliyordu; genç adam içini ısıtan bu sıcaklığın tadını çıkararak o tarafa doğru yaklaşırken, maden ocağına gelmekte olan yeni bir işçi grubuyla karşılaştı. Gelenler Maheuler ve Levaquelardı. En önde sevimli bir delikanlı gibi yürüyen Catherine'i görünce, bir önseziye kapılıp, şansını son bir kez daha denemeye karar verdi.

"Baksanıza arkadaş, burada işçiye ihtiyaç var mı? Ne iş olursa yaparım."

Karanlıkta aniden yükselen bu ses karşısında biraz ürken Catherine şaşkınlıkla ona baktı. Ama arkadan gelen Maheu söylenenleri duymuştu, Étienne'e cevap verip onunla biraz sohbet etti. Hayır, işçiye ihtiyaç yoktu. İş ararken yollarda sefil olan bu zavallı işçi Maheu'nün ilgisini çekmişti.

Étienne'in yanından ayrılınca, "Gördünüz değil mi, insan bu duruma da düşebilir... Hiç sızlanmayalım, bu lanet işi bile bulamayanlar var," dedi yanındakilere.

Grup içeri girip dosdoğru barakaya yöneldi. Burası, duvarları kabaca sıvanmış, üzerlerinde asma kilitler olan dolapların çepeçevre sıralandığı geniş bir salondu. Ortada yanan demir bir kuzine, bir tür kapaksız soba kıpkırmızı kesilmişti, ağzına kadar akkor haline gelmiş kömürle dolu olduğu için çatırdayarak yanan kömür parçacıkları ara sıra sıkıştırılmış toprak zemine sıçrıyordu. Salon yalnızca, kızıl yansımaları kirli ağaç kaplamaların, is içindeki tavanın üzerinde oynaşan kor alevleriyle aydınlanıyordu.

Maheuler içeri girdiklerinde, barakanın boğucu sıcaklığında kahkahalar yükseliyordu. Ayakta duran otuz kadar işçi sırtlarını ateşe vermiş keyifle ısınmaktaydılar. Ocağa inmeden önce, işçiler harlı ateşin önünde kemiklerini ısıtmak, kuyunun rutubetine karşı sıcağı depolamak için buraya geliyorlardı. Ama o sabah her zamankinden daha neşeliydiler, vagon sürücüsü Mouquette ile dalga geçiyorlardı, on sekiz yaşındaki bu tatlı kızın iri memeleri ve kalçaları ceketiyle pantolonunu patlatacakmış gibi duruyordu. Kız seyis babası ihtiyar Mouque ve vagon boşaltıcı erkek kardeşi Mouquet ile Réquillart'da yaşıyor, ama kardeşiyle aynı vardiyada çalışmadığı için madene yalnız geliyordu. Yazın buğday tarlalarında, kışın bir duvar dibinde o haftaki sevgilisiyle keyif çatardı. Madende kim varsa kızla düşüp kalkar, bozulup kırılmadan sıranın kendisine gelmesini beklerdi. Bir gün kendisine Marchiennesli bir nalburla görüldüğü söylendiğinde öfkeden çılgına dönmüş, bas bas bağırarak kendine saygısının olduğunu, onun bir madenciden başkasıyla ilişkiye girdiğini kanıtlayan çıkarsa bir kolunu keseceğini söylemişti.

"Demek uzun Chaval'den ayrıldın öyle mi?" diyordu bir madenci bıyık altından gülerek. "Şimdi o cüceyle mi birliktesin? Ama ona bir merdiven gerekecek!.. Sizi Réquillart'ın çıkışında gördüm. Adam yol kenarındaki bir taşın üzerine çıkmıştı."

"Ne olmuş?" diye karşılık verdi Mouquette neşe içinde. "Seni ne ilgilendirir ki? Belinden tutup yukarı kaldırman için seni yardıma mı çağırdım?"

İşçiler safça yapılmış bu kaba şaka karşısında, sobadan neredeyse kavrulmuş omuzları sarsıla sarsıla gülüyor; kız da onlarla birlikte kahkahadan kırılıyor, sağdan soldan fırlayan etleriyle kusurlu gibi duran bedenine geçirdiği uygunsuz giysisiyle gülünç ve kışkırtıcı biçimde ortalarda dolaşıyordu.

Ama bir anda herkesin neşesi kaçtı, Mouquette Maheu'ye koca Fleurance'ın artık işe gelmeyeceğini söylüyordu: Bir gün önce yatağında ölü bulmuşlardı onu, kimilerine göre kalp krizinden, kimilerine göre de bir litre ardıç likörünü bir dikişte içtiği için ölmüştü. Maheu umutsuzluğa kapıldı: Bir talihsizlik daha yaşanıyordu, vagon sürücülerinden birini kaybetmişti ve yerine hemen bir başkasını bulması da imkânsızdı. Götürü usulü çalışıyordu; aynı

damarda birlikte iş gören dört kazmacıydılar; kendisi, Zacharie, Levaque ve Chaval. Vagonları yalnızca Catherine sürerse, işleri aksayacaktı. Aniden haykırdı:

"Dur yahu! İş arayan şu adam yok mu!"

Dansaert tam o sırada barakanın önünden geçiyordu. Durumu anlatan Maheu, ondan adamı işe almak için izin istedi. Bu arada işletmenin, Anzin'de olduğu gibi, kadın sürücülerin yerine erkek sürücüleri geçirme isteğini hatırlatıyordu ısrarla. İşçibaşı önce hafifçe gülümsedi, çünkü kadınları madenden çıkarma düşüncesi, ahlak ve sağlık sorununu pek önemsemeyen ve kızlarını bir işe yerleştirme kaygısı yaşayan madencilerin hoşuna gitmiyordu. Dansaert biraz tereddüt ettikten sonra izin verdi, ama bu kararını mühendis Mösyö Négrel'e onaylatması gerektiğini söyledi.

"İyi ama," dedi Zacharie, "şimdiye kadar adam çoktan gitmiştir!"

"Hayır," dedi Catherine, "kazanların orada oyalandığını gördüm."

"Ne duruyorsun, o zaman, tembel!" diye haykırdı Maheu.

Genç kız fırlayıp giderken, ateşin yanındaki yerlerini diğerlerine bırakan bir grup madenci kuyunun yolunu tutmaktaydı. Jeanlin babasını beklemeden, iriyarı saf oğlan Bébert ve on yaşındaki sıska kız Lydie ile birlikte lambasını almaya gitti. Mouquette karanlık merdivende çocuklara pis yumurcaklar diye bağırıp çağırıyor, kendisine çimdik atarlarsa onları tokatlayacağını söyleyerek gözdağı veriyordu.

Kazan dairesindeki Étienne ocaklara kömür atan ateşçiyle sohbet ediyordu. Geçireceği geceyi düşündükçe tepeden tırnağa ürperiyordu, o anda omzunda bir el hissetti.

"Gelin," dedi Catherine, "size göre bir iş çıktı."

Étienne önce ne olduğunu anlamadı. Sonra içi sevinçle dolarak, genç kızın elini hararetle sıktı.

"Teşekkürler, arkadaş... Doğrusu iyi bir adammışsınız!"

Catherine ocakların onları aydınlatan kızıl ışıltısında erkeğe bakarken gülmeye başladı. İncecik bedeni ve başlığının altında görünmeyen topuzu yüzünden kendisini erkek sanması hoşuna gitmişti. Étienne de keyifle gülüyordu. Kızarmış yanaklarıyla bir an için gülerek birbirlerine baktılar.

Barakadaki sandığının önüne çömelmiş olan Maheu pabuçlarını ve kalın yün çoraplarını çıkarıyordu. Étienne yanına geldiğinde her şeyi birkaç sözcükle karara bağladılar: Étienne otuz metelik yevmiye alacak, çalışma koşulları ağır olsa da, işi çabuk öğrenecekti. Pabuçlarını çıkarmamasını tavsiye eden kazmacı ona başını koruması için deriden eski bir baret verdi, kendisi ve çocukları bu önlemi hiç umursamıyorlardı. Aletler sandıktan çıkarıldı, Fleurance'ın küreği de bunlar arasındaydı. Maheu pabuçları, çorapları ve Étienne'in çıkınını da yerleştirdikten sonra sandığı kapattı. Birden sabırsızlıkla haykırdı:

"Bu Chaval hergelesi nerede kaldı? Yine bir taş yığının üzerinde bir kızla oynaşıyordur!.. Bugün yarım saat geciktik."

Zacharie ve Levaque sobanın başında sessiz sakin ısınmaktaydılar. Zacharie babasına seslendi:

"Chaval'i mi bekliyorsun?.. O bizden önce gelip hemen aşağı inmiş."

"Nasıl! Bunu bildiğin halde bana hiçbir şey söylemiyorsun ha!.. Hadi! Hadi! Acele edelim."

Ellerini ısıtan Catherine grubu izlemek zorunda kaldı. Étienne ona yol verip arkasından yürüdü. İşte yeniden merdivenlerden ve karanlık dehlizlerden oluşan bir labirentte yürüyordu; çıplak ayaklar burada eski keçe pabuçlar gibi yumuşak sesler çıkarıyordu. Yine de lambahaneden ışık yayılıyordu. Burası, bir gün önceden bakımı yapılmış, temizlenmiş ve tıpkı kilisedeki mumlar gibi yakılmış yüzlerce Davy lambasının raflara kat kat yerleştirildiği camlı bir bölmeydi. Her işçi gişeden kendi numarasının kayıtlı olduğu lambayı alıyor, onu gözden geçirdikten sonra söndürüyordu. Masasına oturmuş bir görevli de işçilerin madene iniş saatini kaydediyordu.

Maheu'nün yeni vagon sürücüsü için lamba başvurusunda bulunması gerekti. Ve nihayet son bir önlem daha vardı, işçiler lambalarını tamamen söndürüp söndürmediklerini denetleyen bir görevlinin önünden geçiyorlardı.

"Vay canına! Burası hiç sıcak değilmiş," diye mırıldandı Catherine titreyerek.

Étienne başını sallamakla yetindi. Kuyunun önündeki geniş bölmede, hava akımının ortasında durmaktaydı. Hiç kuşkusuz kendisine güveniyordu, ama vagonların gümbürtüsü, işaret zillerinin

boğuk sesleri, megafonun böğürtüsü, makinenin makaralarına büyük bir hızla sarılıp boşalan halatların sürekli yükselişi karşısında, tatsız bir duyguyla boğazı düğümleniyordu. Asansörler bir gece hayvanı gibi süzülerek inip çıkıyor, kuyu ağzının adeta yuttuğu madencileri derinlere taşıyordu. Şimdi asansöre binme sırası ona gelmişti. Çok üşüyordu, onun sinirli suskunluğu karşısında Zacharie ve Levaque bıyık altından gülüyorlardı. İkisi de bu yabancının işe alınmasından hoşlanmamışlardı, özellikle Levaque bu konuda kendisine danışılmadığı için incinmişti. Catherine'e gelince, babasının genç adama açıklamalarda bulunduğunu görünce sevindi.

"Bakın, asansörün üzerinde bir paraşüt sistemi var, demir kancalar halatın kopması halinde kılavuz direklerine takılır. Tabii, her zaman çalışır mı, o bilinmez!.. Kuyu yukarıdan aşağıya kalaslarla örülü üç bölmeden oluşur, ortada asansörler, solda merdiven boşluğu..."

Sözlerine ara verip söylenmeye başladı, alçak sesle konuşmaya gayret ediyordu:

"Lanet olsun! Burada ne halt ediyoruz? Bizi böyle dondurmaya ne hakları var?"

Lambasını deri baretine bir çiviyle tutturmuş olan çavuş Richomme da onlarla birlikte aşağı inecekti, Maheu'nün yakındığını duydu.

"Dikkatli ol, yerin kulağı var!" diye mırıldandı babacanca, eski bir madenci olarak arkadaşlarına karşı içtenliğini korumuştu. "İşlerin yürümesi gerek... İşte asansör geldi, hadi binin bakalım."

Gerçekten de, sac şeritler ve küçük delikli bir kafesle çevrili olan asansör sürgülerin üzerine sağlamca oturmuş, onları bekliyordu. Maheu, Zacharie, Levaque, Catherine dipteki bir vagona yerleştiler, beş kişi olmaları gerektiğinden Étienne de onlara eşlik etti, ama iyi yerler kapıldığından genç kızın yanına sığışmak zorunda kaldı; Catherine'in dirseği karnına batıyordu. Lambasını ne yapacağını bilemiyordu, ona lambayı ceketinin düğmesine asmasını söylediler. Ama Étienne bunu duymayıp, lambayı beceriksizce elinde tutmaya devam etti. Madenciler asansörün alt ve üst katlarına binmeye devam ediyorlardı, hayvan istif eder gibi ha bire insan tıkıştırılıyordu. Asansör bir türlü hareket etmiyordu, neler oluyordu? Étienne kendini dakikalardır orada bekliyormuş gibi hissediyordu. Nihayet bir sarsıntı

oldu ve aşağı doğru düşmeye başladılar; etrafındaki nesneler havada uçuşuyordu sanki, inişin etkisiyle genç adamın içi çekiliyor, kaygılı bir baş dönmesi yaşıyordu. Bu durum, ışığı görebildiği süre boyunca döne döne uzaklaşan kule ayakları arasında iki kömür yığma katını geride bırakana kadar sürdü. Ardından maden ocağının karanlığına gömüldüklerinde sersemlemiş vaziyette kalakaldı, duyularını net bir şekilde algılayamaz haldeydi.

"İşte hareket ettik," dedi Maheu sakin bir ifadeyle.

Hepsinin keyfi yerindeydi. Étienne ise zaman zaman, aşağıya mı indiklerini, yoksa yukarıya mı çıktıklarını bilemiyordu. Asansör kılavuz direklerine değmeden dümdüz aşağı süzülürken o durduklarını sanıyor, kalaslar yerinden oynamışçasına ani bir sarsıntı olduğunda başlarına bir felaket geleceğinden korkuyordu. Üstelik, yüzünü yasladığı kafesin ardından kuyunun çeperlerini seçemiyordu. Lambalar ayaklarının dibine yığılmış insanları zar zor aydınlatmaktaydı. Yalnızca yan vagondaki çavuşun siperliksiz lambası bir deniz feneri gibi parlamaktaydı.

"Asansörün çapı dört metre," diye devam etti Étienne'i bilgilendirmek isteyen Maheu. "Kaplamaları yenilemeleri lazım, her yandan su sızıyor... Bakın! Sızıntılı alana geliyoruz, duyuyor musunuz?"

Étienne de tam o sırada, yağmur sesini andıran bu gürültünün nereden geldiğini anlamaya çalışıyordu. Sanki sağanağın başlayacağını haber verirmiş gibi asansörün üzerine birkaç iri damla düşmüştü önce, şimdi yağmur şiddetleniyor, sel gibi akıyor, gerçek bir tufana dönüşüyordu. Kuşkusuz asansörün çatısı delinmişti, çünkü yukarıdan sızan su omzuna akmış, adeta içine işlemişti. Soğuk gittikçe dondurucu bir hal alıyor, nemli bir karanlığa gömülüyorlardı. Birden şimşek gibi bir ışık çakıp gözlerini kamaştırdı, bu ani ışıkta hareket halindeki insanların bulunduğu bir mağara görüntüsü belirdi. Ardından boşluğa dalmaya devam ettiler.

"Burası ilk kat," diyordu Maheu. "Üç yüz yirmi metre derinlikteyiz... Nasıl hızlı indiğimizi görüyorsunuz, değil mi?"

Lambasını kaldırıp, istim üzerinde giden bir trenin altındaki ray gibi hızla kayan bir kılavuz direğini aydınlattı, bunun dışında hiçbir şeyi seçebilmek mümkün değildi. Aydınlıkta görünmesiyle kaybolması

bir olan diğer üç katı da geçtiler. Kulakları sağır eden yağmur karanlıkları dövüyordu.

"Ne kadar da derinmiş!" diye mırıldandı Étienne.

Sanki saatlerden beri aşağı iniyorlardı. Étienne doğru dürüst sığışamadığı için sıkıntı çekiyor, Catherine'in dirseği karnına gömülse de kımıldamaya cesaret edemiyordu. Catherine tek laf etmiyor, Étienne onun kendisine temas eden bedeninin sıcaklığını hissediyordu yalnızca. Asansör nihayet beş yüz elli dört metre derinlikte durduğunda, inişin topu topu bir dakika sürdüğünü öğrenince şaşırdı. Ama yerlerine oturan sürgülerin gürültüsü, ayağını sağlam bir yere basmanın huzuru onu neşelendiriverdi; Catherine'e senli benli hitap ederek şakalaşmaya başladı.

"Teninin altında ne var da bu kadar sıcaksın?.. Farkındaysan dirseğin karnıma batıyor."

Catherine de bir kahkaha attı. Onu hâlâ bir delikanlı zannedecek kadar aptal mıydı? Belki de kördü?

"Dirseğim gözlerine batmış, karnına değil," diye karşılık verdi, şaşıran genç adamın hiç anlam veremediği bir kahkaha tufanının ortasında.

Asansör boşalıyordu, işçiler siperliksiz üç büyük lambayla aydınlanan, bir kayanın içine oyulup, tavanı kubbe şeklinde örülmüş yükleme bölmesini geçtiler. Yükleyiciler dolu vagonları demir döşeme üzerinde gürültüyle sürmekteydiler. Duvarlardan bir mahzen kokusu yayılıyor, güherçile kokulu bir serinlik bitişikteki ahırdan gelen sıcak soluklara karışıyordu. Bu bölmeye kocaman dört galeri açılıyordu.

"Bu taraftan," dedi Maheu, Étienne'e. "Henüz gelmedik. Daha iki kilometre yolumuz var."

Ayrı yönlere dağılan işçiler gruplar halinde kara deliklerin içinde gözden kayboluyorlardı. On beş kadar işçi soldaki deliğe dalmıştı; Étienne en geriden yürüyordu, onun önünde ise Catherine, Zacharie ve Levaque'ı izleyen Maheu vardı. Burası ortasından raylar geçen güzel bir galeriydi, çok sert bir taş katmanından oluştuğu için yalnızca bir bölümüne duvar örmek yeterli olmuştu. İşçiler hiç konuşmadan, lambalarının cılız ışığında tek sıra halinde yürüyorlardı. Genç adam her adımda tökezliyor, ayakları raylara takılıyordu. Bir süredir uzaklardan, toprağın derinliklerinden geldiği duygusu uyandıran ve

şiddeti giderek artan boğuk bir fırtına uğultusu onu endişelendiriyordu. Bu uğultu, kendilerini gün ışığından ayıran tepelerindeki muzzam toprak kütlesini çökertecek bir göçüğün gürültüsü olabilir miydi? Bir parıltı karanlığı yardı, Étienne kayanın sarsıldığını hissetti, diğerleri gibi durup duvara yaslandığında, vagonlara koşulmuş iri beyaz bir beygirin yanı başından geçtiğini gördü. İlk vagonda dizginleri tutan Bébert oturuyordu, sondaki vagonun kenarlarına yapışmış olan Jeanlin ise yalınayak koşuyordu.

Tekrar yola koyuldular. Daha ileride önlerine çıkan bir kavşak iki galeriye açılıyordu. İşçi grubu burada yine bölündü, yavaş yavaş ocağın bütün şantiyelerine dağılmaktaydılar. Raylı galerinin bu bölümü kalaslarla takviye edilmişti, meşe ağacından payandalar tavanı tutuyor, her an göçecekmiş gibi görünen kayayı ahşap bir kılıf gibi sarıyordu, arkasında mika kısımları parıldayan şist katmanları ile donuk ve pürtüklü koca kumtaşı kütlesi görülüyordu. Karanlıkta, hızla geçen hayaletler gibi belli belirsiz görünen hayvanların büyük bir gürültüyle çektiği boş ya da dolu katarlar sürekli gelip gidiyor, rayların üzerinden yan yana geçiyorlardı. Bekleme yerindeki çift hattın üzerinde uzun siyah bir yılanı andıran bir katar duruyordu, katara koşulmuş beygir sesli sesli soludu, karanlığa öylesine gömülmüştü ki, pek seçilemeyen sağrısı tavandan düşmüş bir kaya kütlesi gibi görünüyordu. Havalandırma kapıları açılıyor, tekrar ağır ağır kapanıyordu. İlerledikçe galeri daralıp basıklaşıyor, yüksekliği her noktada aynı olmayan tavan madencilerin sürekli eğilmelerine neden oluyordu.

Étienne başını sertçe bir yere çarptı. Deriden bareti olmasa kafası yarılabilirdi. Oysa önünden giden ve lambaların ışığında koyu karaltısı seçilen Maheu'nün en ufak hareketini bile dikkatle takip ediyordu. İşçiler hiçbir şeye çarpmadan ilerlediklerine göre, her tümseğin, her budağın, her kaya çıkıntısının yerini gözü kapalı biliyor olmalıydılar. Genç adam giderek daha da ıslaklaşan kaygan zeminde yürürken zorlanıyordu. Ara sıra ayağı çamura saplanınca, geçtiği yerin tam bir bataklık olduğunu anlıyordu. Ama onu en çok şaşırtan ani ısı değişiklikleriydi. Kuyunun dibi çok serindi ve maden ocağının olanca havasının akıp geçtiği raylı galeride dondurucu bir rüzgâr esiyor, daracık geçitlerde fırtınaya dönüşüyordu. Havalandırmanın yeterli

olmadığı diğer geçitlere girildiğinde, rüzgâr diniyor, ısı artıyor, kurşun gibi ağır boğucu bir sıcak bastırıyordu.

Maheu bir süredir hiç konuşmamıştı. Sağ taraftaki yeni bir galeriye girerken, arkasını dönmeden sadece şöyle dedi Étienne'e:

"Guillaume damarı."

Kazacakları yer bu damardaydı. Étienne daha birkaç adım atar atmaz başını ve dirseklerini sağa sola çarptı. Eğimli tavan öylesine alçalıyordu ki, ara sıra yirmi otuz metre boyunca iki büklüm yürümek zorunda kalıyordu. Su ayak bileklerine kadar yükseliyordu. İki yüz metre daha böyle ilerlediler, aniden Levaque, Zacharie ve Catherine'in ortadan kaybolduğunu fark etti, önünde açılan daracık bir yarıktan uçup gitmişlerdi sanki.

"Yukarı çıkacağız," dedi Maheu. "Lambanızı düğme iliklerinizden birine asıp, direklere tutunun."

Maheu de gözden kayboldu. Étienne onun peşinden gitmek zorunda kaldı. Damardaki bu baca sadece işçilerin geçebileceği bir yerdi ve tali geçitlere açılıyordu. Çapı kömür tabakasının kalınlığı kadardı, olsa olsa altmış santimetreydi. Bereket versin, genç adam inceydi, deneyimsizliği nedeniyle kaslarını gereksiz yere yorup omuzlarını ve kalçalarını eğip büküyor, yine de direklere asılarak kendini yukarıya çekmeyi başarıyordu. On beş metre yukarıda ilk tali geçide ulaştılar; ama devam etmek gerekiyordu, çünkü Maheu ve arkadaşlarının kazı alanı altıncı geçitte, kendi deyişleriyle cehennemin dibindeydi. Her on beş metrede bir üst üste binmiş geçitlerin bir yenisine çıkıyorlar, sürtünen duvarları insanın sırtını ve göğsünü çizip duran bu yarıktaki tırmanış bitmek bilmiyordu. Étienne kayaların ağırlığı altında ezilmiş, elleri kopmuş, bacaklarını yara bere içinde kalmış gibi sızlanıp duruyordu; özellikle de havasızlıktan boğulacakmış gibi oluyor, kanının damarlarını zorladığını hissediyordu. Geçidin birinde, çömelmiş vaziyette vagonları iten biri ufak, diğeri daha büyük iki hayvan seçer gibi oldu: Bunlar şimdiden işe koyulmuş olan Lydie ve Mouquette'ti. Étienne'in tırmanacağı iki dehliz daha vardı! Alnından boşalan terler gözlerine dolup görüşünü bulandırıyor, kayalar üzerinde çevik hareketlerle kayarak ilerlediklerini işittiği diğerlerine yetişmekten umudunu kesiyordu.

"Ha gayret, varmak üzereyiz!" diye seslendi Catherine.

Sahiden de varmak üzereydiler, tam o sırada ocağının dibinden bir başka ses yükseldi:

"İyi valla, daha neler! Siz benimle dalga mı geçiyorsunuz?.. Montsou'dan buraya kadar iki kilometre taban teptiğim halde hepinizden önce geldim!"

Bu, yirmi beş yaşlarında, iri kemikli, keskin hatlara sahip, zayıf bir adam olan Chaval'di, bekletildiği için sinirlenmişti. Étienne'i fark ettiğinde küçümseyici bir tavırla, şaşkınlık içinde sordu:

"Bu da kim?"

Maheu olan biteni anlattığında, dişlerinin arasından mırıldandı:

"Demek delikanlıların kızların ekmeğinde gözü var, ha!

İki erkek, gözlerinde aniden çakan içgüdüsel bir nefretle bakıştılar. Étienne kendisine hakarette bulunulduğunu hissetse de henüz durumu kavrayamamıştı. Bir sessizlik çöktü, herkes işine koyuldu. Nihayet damarlar yavaş yavaş dolmuş, her katta, her galeride işçiler faaliyete geçmişti. Açgözlü kuyu günlük öğünü olan yaklaşık yedi yüz işçiyi yutmuştu; işçiler şimdi bu devasa karınca yuvasında toprağın her yanını oyuyor, tıpkı kurtların kemirdiği çürük bir tahta gibi delik deşik ediyorlardı. İnsan bu derin sessizlikte, kalın toprak tabakalarının altında kulağını bir kayaya dayasa, asönsörün inip çıkmasını sağlayan halatın hareketinden, galerilerde kömürü parçalayan aletlerin faaliyetine kadar, harıl harı çalışan bu insan böceklerin kaynaşmasını duyabilirdi.

Étienne arkasını döndüğünde Catherine'le yine burun buruna geldi. Ama bu kez, göğüslerinin körpe yuvarlaklığını hissedip az önce içine işleyen ılıklığın sebebini anladı.

"Demek sen kızsın, öyle mi?" diye mırıldandı şaşkınlıkla.

Catherine hiç kızarmadan, neşeli bir ifadeyle karşılık verdi:

"Elbette, öyleyim! Nihayet anlayabildin!"

IV

Dört kazmacı yukarı doğru yükselen damar boyunca üst üste uzanmışlardı. Çıkardıkları kömür üzerinde biriktirdikleri ve duvara kancalarla tutturulmuş kalaslarla birbirlerinden ayrılmışlardı; her biri damarın yaklaşık dörder metrelik bölümünde çalışmaktaydı. Çok derece ince olan damarın kalınlığı bu noktada ancak elli santim olduğundan, tavanla duvar arasına sıkışmış halde, dizlerinin ve dirseklerinin üzerinde sürünüyor, dönmeye çalıştıklarında omuzlarını sağa sola çarpıyorlardı. Kömürü söküp çıkarmak için yan yatıp boyunlarını kırmaları, kollarını kaldırıp saplı kazmayı yanlamasına sallamaları gerekiyordu.

En altta Zacharie, onun üstünde Levaque ve Chaval, en üstte ise Maheu vardı. Her biri kazma darbeleriyle şist yatağını oyuyor, sonra kömür tabakasında iki dikey yarık açıyor ve iki başlı kazmanın sivri tarafını yarığın üst kısmına daldırarak kömür kütlesini yerinden söküyordu. Yağlı olduğundan kütle halindeki kömür dağılıyor, parçalar halinde karınlarına ve baldırlarına dökülüyordu. Bu parçalar altlarındaki kalaslarda biriktiğinde kazmacılar da o daracık yarıkta gözden kayboluyorlardı.

En fazla zorlanan Maheu'ydü. Yukarıda ısı otuz beş dereceye kadar yükseliyor, hava akımı olmadığından sıcaklık bir süre sonra boğucu bir hal alıyordu. Net görebilmek için lambasını başının hemen yanındaki bir çiviye asması gerekmişti; lambanın verdiği sıcaklıkla beyni kavruluyor, kanı damarlarında fokurduyordu. Ama sıkıntısı özellikle rutubet yüzünden çekilmez bir hal alıyordu. Yüzünün birkaç santim üzerindeki kayadan sızan iri damlalar, kısa ve sabit aralıklarla hep aynı noktaya düşüyorlardı. Boynunu kırması, başını geriye çekmesi boşunaydı: Su durmadan şapırtıyla suratına damlıyordu. On beş dakika içinde sırılsıklam olmuş, aynı zamanda da ter içinde kalmıştı, ıslak çamaşır gibi sıcak bir buğu yayıyordu. O sabah inatla gözüne

düşen su damlaları onu çileden çıkarmıştı. Kazmaya ara vermek istemiyor, iki kaya arasında, şiddetle sarsılmasına yol açan hamlelerle kazmasını sallamayı sürdürüyordu; bir kitabın iki yaprağı arasına sıkışıp kalmış ve yamyassı olma tehlikesi altındaki bir yaprakbitini andırıyordu.

Kimse tek laf etmiyordu. Hepsi kazma sallıyor, uzaktan gelir gibi boğuk ve düzensiz kazma seslerinden başka bir şey duyulmuyordu. Durgun havada hiç yankı yapmayan bu sesler hafif bir çınlama gibi işitilmekteydi. Uçuşan kömür tozlarıyla yoğunlaşmış, gözlerini yakan gazlarla ağırlaşmış, meçhul bir karanlıkla sarmalanmışlardı sanki. Metal muhafazalarının altındaki lamba fitilleri kırmızımtırak birer nokta gibi görünüyordu yalnızca. Göz gözü görmüyor, ocak, on kış mevsimi boyunca biriken kurum yüzünden simsiyah kesilen yassı, eğik ve geniş bir baca misali yükseliyordu. Hayaletimsi şekiller oynaşıp duruyor, ölgün ışıklar altında bir kalça yuvarlaklığı, boğumlu bir kol, cinayet işleyecekmiş gibi karalara bürünmüş öfkeli bir surat görünür gibi oluyordu. Bazen, aniden kopan kömür kütleleri, yüzeyler ve sivri köşeler bir kristal parıltısıyla aydınlanıyordu. Ardından her şey yeniden karanlığa gömülüyor, kazmalar boğuk gürültülerle inip kalkıyor, ağır havanın ve sızan suların altında göğüslerden çıkan soluma seslerinden, rahatsızlık ve yorgunluk homurtularından başka bir şey duyulmaz oluyordu.

Bir gün önceki düğünde yorulup kollarında derman kalmayan Zacharie, payanda vurmak gerektiğini bahane ederek işi çabucak bıraktı, karanlıkta dalgın gözlerle hafif bir ıslık tutturdu. Kazmacıların arkasında, damarın yaklaşık üç metrelik bölümü payandalanmamıştı; tehlikeye aldırmayan ve vakit kaybetmek istemeyen kazmacılar kayalara payanda vurmayı ihmal etmişlerdi.

"Hey! Asilzade!" diye haykırdı delikanlı Étienne'e, "oradan birkaç kütük versene."

Catherine'den küreğini nasıl kullanacağını öğrenmeye çalışan Étienne yukarı kütük taşımak zorunda kaldı. Bir gün öncesinden kalma bir miktar kütük vardı. Genellikle her sabah kayanın ölçüsüne uygun olarak kesilmiş kütükler aşağı indirilirdi.

"Miskin, biraz acele et!" dedi Zacharie, yeni vagon sürücünün kömür yığını arasından kollarında güçlükle taşıdığı dört meşe

kütüğüyle beceriksizce yukarı çıkmaya çalıştığını görünce.

Kazmasıyla önce tavanda, ardından duvarda birer yarık açan Zacharie, bu boşluklara kütüğün iki ucunu yerleştiriyor, böylece kayayı payandalıyordu. Öğleden sonra, toprak tesviyecileri galeride kazmacılardan artakalan toprak kalıntılarını kaldırıyor, kazılan damardaki çukurları toprakla dolduruyor, vagonların gidip gelmesi için üst ve alt galerilerdeki hatları temizliyorlardı.

Maheu yakınmayı bıraktı. Sonunda kömür kütlesini yerinden çıkarmayı başarmıştı. Su içinde kalmış olan yüzünü koluyla silerken, Zacharie'nin arkasında neler yaptığını merak etti.

"Bırak şimdi o işi. Yemekten sonra hallederiz... Payımıza düşen vagonları doldurmak istiyorsak kömür çıkarsak daha iyi ederiz."

"Ama tavan esneyip duruyor," diye yanıtladı Zacharie. "Bak, şurada bir çatlak var. Çökmesinden korkuyorum."

Ama babası omuz silkti. Ha şu mesele! Tavanın göçmesi! İlk defa başlarına gelecek bir iş değildi ki, bir şekilde üstesinden gelirlerdi. Sinirlenip, oğlunu damarın baş tarafına yolladı.

Aslında hepsi işi tavsatmıştı. Sırtüstü uzanmış olan Levaque, düşen bir kumtaşı parçasının kanattığı sol başparmağına bakarak sövüp sayıyordu. Chaval biraz serinlemek için öfkeyle gömleğini çıkarmış, gövdesinin üst kısmı çıplak kalmıştı. Şimdiden simsiyah olmuş yüzlerindeki ince kömür tozu terleriyle karışıp alınlarından aşağı doğru sel gibi akıyordu. İşe ilk koyulan Maheu oldu, bu kez daha aşağıyı kazıyor, başı neredeyse kayaya değiyordu. Su damlası alnına öyle bir inatla damlıyordu ki, kafatasında bir delik açacakmış hissine kapılıyordu.

"Bunları ciddiye almamak lazım," diyordu Catherine, Étienne'e. "Hep böyle bağırıp çağırırlar."

Kibarca ders vermeye devam etti.

Ocakta yüklenen her vagon, kayıt görevlisi hangi şantiyeden çıktığını anlasın diye özel bir markayla işaretlenip, öylece yukarı yollanıyordu. Bu yüzden vagonları tam anlamıyla doldurmak ve sadece temiz kömürle doldurmak gerekiyordu; yoksa kayıt görevlisi o vagonları geri çevirirdi.

Gözleri karanlığa alışan genç adam genç kızın henüz kömürden kararmamış, kansız ve soluk yüzüne bakıyordu; yaşını kestiremiyor,

ama çelimsizliğini göz önüne alarak ancak on ikisinde gösterdiğini düşünüyordu. Yine de onu biraz rahatsız eden safça yırtıklığı, erkeksi serbestliği nedeniyle daha büyük olduğunu hissediyordu: Kızı beğenmemişti, kafasını sıkı sıkı saran başlığı ve bir soytarıyı andıran soluk yüzüyle onu çok çocuksu buluyordu. Ama onu asıl şaşırtan, bu çocuğun büyük bir beceriklilikle birleştirdiği gücüydü. Düzenli ve hızlı kürek darbeleriyle vagonunu genç adamdan daha çabuk dolduruyor; sonra, alçak kayaların altından geçerken hiç zorlanmadan, ağır ama tek seferde rampaya kadar sürüyordu. Étienne ise bu işi yaparken perişan oluyordu, vagonu ikide birde raydan çıkıyor, genç adam çaresizlik içinde öylece kalakalıyordu.

Aslında bu yolu kat etmek hiç de kolay değildi. ocaktan rampanın başına kadar altmış metreyi buluyordu. Tesviyecilerin henüz genişletmedikleri bu hat, tam bir sıçan yoluydu, tavanı kâh alçalıp kâh yükseliyor, zeminde sürekli tümseklere rast geliniyordu. Bazı noktalarda, yük dolu vagon ancak kıl payı geçebiliyor, sürücü kafasını çarpmamak için iki büklüm olmak, dizlerinin üzerine çökmek zorunda kalıyordu. Zaten payandalar çoktan bel verip kırılmaya başlamışlardı. Tıpkı incecik koltuk değnekleri gibi, ortalarında uzun yarıklar görülüyordu. İnsanın bu çatlaklara takılıp bir yerini yırtmaması için dikkatli olması gerekiyordu; baldır kalınlığındaki meşe kütüklerini çatlatan bu sinsi çöküntünün altından yüzükoyun geçen vagon sürücüleri tavanın her an büyük bir çatırtıyla üstlerine çökmesinden korkuyorlardı.

"Yine mi?" dedi Catherine gülerek.

Étienne'in vagonu en zor geçitte raydan çıkmıştı. Islak zeminde durmadan sorun çıkaran rayların üzerinde vagonunu düzgünce süremiyordu; sövüp sayıyor, öfkeleniyor, büyük gayretlere rağmen, hiddetle boğuştuğu tekerlekleri bir türlü raylara oturtamıyordu.

"Biraz sabırlı ol," diye ekledi genç kız. "Öfkelenirsen bu işin altından kalkamazsın."

Catherine ustalıkla geri geri kayarak vagonun altına girmiş, sırtıyla yukarı kaldırıp yerli yerine oturtmuştu. Vagonun ağırlığı yedi yüz kiloydu. Şaşırıp utanan Étienne kekeleyerek özür diliyordu.

Catherine'in ona, sağlam destek noktaları bulabilmesi için bacaklarını nasıl açacağını, ayaklarını galerinin iki yanındaki kütüklere

nasıl dayayacağını göstermesi gerekti. Omuzlardan ve kalçadan destek alarak tüm kaslarla vagonu itebilmek için vücudu öne doğru eğerek kolları germek gerekiyordu. Bir seferinde kızın arkasından gitti, onun iyice öne eğilip kalçasını çıkararak ilerleyişine baktı, Catherine'in elleri o kadar aşağıdaydı ki sirklerdeki o cüce hayvanlar gibi adeta dört ayak üzerinde yürüyordu. Terliyor, soluk soluğa kalıyor, eklemleri çatırdıyor, ama alışkanlığın verdiği kayıtsızlıkla, böyle iki büklüm yaşamak herkesin ortak sefaletiymiş gibi hiç yakınmıyordu. Pabuçları yüzünden rahat hareket edemeyen, bu şekilde başı aşağıda yürürken takati kesilen Étienne bir türlü onun gibi yapmayı başaramıyordu. Birkaç dakika içinde bu duruş biçimi bir işkenceye dönüşüyor, yaşadığı tedirginlik öylesine katlanılmaz bir hale geliyordu ki, bir an dizlerinin üzerine çöküyor, soluklanıp tekrar doğruluyordu.

Sonra rampanın başında yeni bir eziyet başlıyordu. Catherine ona vagonunu hızla nasıl aşağı göndereceğini gösterdi. Katlardaki tüm damarlarla bağlantısı olan bu rampanın aşağısında vagonları karşılayan, yukarısında ise frene basan iki madenci çırağı vardı. Yaşları on iki ila on beş arasında değişen bu haytalar birbirlerine ağza alınmayacak sözcüklerle sesleniyorlardı, haberleşirken onların sesini bastırmak için daha şiddetli haykırmak gerekiyordu. Vagonlardan biri boşaltılıp yukarı yollanacağı zaman karşılayıcı işaret veriyor, vagon sürücü vagonunu yerleştirdiğinde frenci freni gevşetiyor ve dolu vagonun ağırlığı boş vagonun yukarı çıkmasını sağlıyordu. Aşağıda, en dipteki galeride, atların kuyuya çektiği katarlar oluşuyordu.

"Hey! Lanet olası hergeleler!" diye bağırdı Catherine, baştan sona payandalarla pekiştirilmiş aşağı yukarı yüz metre uzunluğundaki bu rampada sesi devasa bir megafondan çıkar gibi yankılanıyordu.

Cevap vermediklerine göre çıraklar dinleniyor olmalıydılar. Katların hiçbirinde vagonlar gidip gelmiyordu. Sonunda ince bir genç kız sesi duyuldu:

"Biri mutlaka Mouquette'in üstündedir."

Herkes kahkahadan kırılıyor, tüm vagon sürücü kızlar kasıklarını tuta tuta gülüyorlardı.

"Bu da kim?" diye sordu Étienne, Catherine'e.

Catherine, bu sesin, bebek gibi incecik kollarına rağmen vagonları güçlü bir kadın gibi itebilen bilmiş Lydie' ye ait olduğunu söyledi.

Mouquette'e gelince, iki oğlanla birden iş pişiriyor olabilirdi.

Ama karşılayıcı çocuk aşağıdan vagonu göndermeleri için bağırdı. Kuşkusuz yanından bir çavuş geçiyordu. Dokuz katın tamamında vagonlar yeniden gidip gelmeye başladığında, çırakların birbirlerine sürekli olarak seslenişlerinden, aşırı yüklü kısraklar gibi buğular salarak rampanın başına gelen sürücü kızların solumalarından başka bir şey duyulmuyordu. Bir madenci, emekler vaziyetteyken dikilmiş kalçaları pantolonlarını patlatacakmış gibi duran bu kızlardan birine rastladığında erkeksi içgüdüleri uyanıyor, ocağı hayvani bir şehvet havası sarıyordu.

Ve Étienne her gidip dönüşünde ocağın dibindeki boğucu havayı hissediyor, düzenli aralıklarla inip kalkan kazmaların çıkardığı boğuk ve kesik kesik sesleri, inatla işe sarılan kazmacıların derin ve acılı soluklarını duyuyordu. Dördü de soyunmuş, kömür tozuna bulanmış, başlıklarına kadar kapkara kesilmişlerdi. Bir ara, hırıltılarla soluyan Maheu'yü çekip çıkarmaları, etrafını boşaltmak için de kalasları söküp, biriken kömürü yola boşaltmaları gerekti. Zacharie ve Levaque sertleşmeye başladığını söyledikleri damara lanet okuyorlardı, bu gidişle yüklemeleri gereken günlük kömürü yükleyemeyeceklerdi. Chaval dönüp bir süre sırtüstü yattı, varlığı sinirine dokunan Étienne'e sövmeye başladı:

"Tembel seni! Bir kız kadar gücün yok!.. Vagonunu doldurmayı istemiyorsun anlaşılan ha? Kolların yorulacak diye mi korkuyorsun?.. Tamam, o zaman! Geri çevrilecek her vagon için on meteliğini keseyim de gör!"

Berbat da olsa bu işi bulduğuna çok memnun olan genç adam, işçiyle usta arasındaki katı hiyerarşiyi kabullenerek karşılık vermekten kaçındı. Ama adım atacak hali kalmamıştı, ayakları kan içindeydi, kol ve bacaklarına şiddetli kramplar giriyordu, tüm bedeni cendereye alınmış gibiydi. Bereket versin saat on olmuş, şantiyede yemek vakti gelmişti.

Maheu saatine bakmaya gerek bile duymadı. Bu yıldızsız gecenin ortasında saatle ilgili tahminleri beş dakika olsun şaşmazdı. Hepsi gömleklerini ve ceketlerini giydiler. Sonra aşağı indiler, dirseklerini vücutlarının iki yanına yapıştırıp, topuklarının üzerine çömelerek oturdular; madenciler bu çömelme biçimine öylesine alışıktılar ki

madenin dışında bile oturmak için bir kaldırım taşına ya da kalasa ihtiyaç duymazlardı. Sandviçlerini çıkarıp sabah mesaisiyle ilgili pek fazla konuşmadan, ağır ağır yemeye başladılar. Ayakta duran Catherine, biraz ötede, sırtını bir kalasa dayayarak rayların üzerine enlemesine uzanmış olan Étienne'in yanına gitti. Orada zemin biraz daha kuruydu.

"Sen yemiyor musun?" diye sordu ağzı doluyken, sandvici elindeydi.

Sonra, bu delikanlının geceleyin belki de beş kuruşsuz ve aç biilaç yollarda dolandığı aklına geldi.

"Yemeğimi paylaşmak ister misin?"

Étienne midesi kazınırken titreyen sesiyle aç olmadığını söyleyerek teklifini geri çevirdiğinde, genç kız neşeyle devam etti:

"Ha! demek iğreniyorsun!.. Ama dur, sana ısırmadığım taraftan vereceğim."

Sandvicini ikiye bölmüştü bile. Kendi payını alan genç adam hepsini bir lokmada yutmamak için kendini zor tutuyor, genç kız titremesini fark etmesin diye kollarını bacaklarına dayıyordu. Catherine dostane bir tavırla yüzükoyun onun yanına uzandı; bir elini çenesine yaslamış, diğer elini ağzına götürüp ağır ağır sandvicini yiyordu. Ortalarında duran lambaları iki genci aydınlatmaktaydı.

Catherine bir süre sessizce delikanlıyı seyretti. İnce yüzü ve siyah bıyıklarıyla onu yakışıklı bulmuş olmalıydı. Belli belirsiz keyifle gülümsüyordu.

"Demek makinistsin ve demiryollarındaki işine son verdiler... Neden peki?"

"Şefimi tokatladım da ondan."

Catherine şaşırıp kalmıştı; miras aldığı kayıtsız şartsız itaat etme, sessizce boyun eğme anlayışı altüst olmuştu.

"O sırada içkili olduğumu da söylemem gerek," diye devam etti Étienne, "ve içtiğim zaman çılgına dönerim, kendime ve çevremdekilere dünyayı dar ederim... Evet, iki kadeh içkinin yanına mutlaka birini meze etme ihtiyacını hissederim... Sonra da iki gün kendime gelemem."

"İçmemelisin," dedi Catherine ciddi bir ifadeyle.

"Yok, telaşlanma, ben kendimi bilirim."

Başını sallıyordu, alkol batağına saplanmış bir ayyaşlar sülalesinin son ferdi olarak tüm bedeninde acısını hissettiği, bir damlasının bile kendisinde zehir etkisi yarattığı içkiden nefret ediyordu aslında.

"Annem olmasa işten atıldığıma aldırmazdım," dedi ağzındaki lokmayı yuttuktan sonra. "Annem bahtsız bir kadındır, ona ara sıra yüz metelik gönderirdim."

"Annen nerede yaşıyor?"

"Paris'te... Goutte-d'Or Sokağı'nda çamaşırcılık yapar."

Bir an sessizlik oldu. Bu konular aklına geldiğinde, Étienne'in siyah gözleri tereddüt içinde donuklaşır, genç sağlıklı bedeninin derinliklerinde saklanan bilinmeyen bir yaranın endişesi gözlerine yansırdı. Bir an gözleri madenin karanlığında dalıp gitti; bu derinlikte, toprağın boğucu ağırlığının altında çocukluğu canlanıyordu gözünde; babası çok genç ve güzel bir kadınken annesini terk etmiş, kadıncağız başka bir adamla evlendikten sonra geri dönmüştü, kendisini yiyip bitiren iki adamın arasında kalan annesi onlarla birlikte çirkefe batmış, içkinin su gibi aktığı rezil bir yaşama sürüklenmişti. Étienne o sokağı ve her ayrıntıyı hatırlıyordu: dükkânın ortasına yığılan kirli çamaşırlar, evi leş gibi kokutan içki âlemleri, çeneleri dağıtan şamarlar...

"Artık," diye devam etti yavaşça, "otuz meteliklik yevmiye ile ona para gönderemem... Açlıktan ölüp gidecek."

Umutsuzca omuz silkip yeniden ekmeğini ısırdı.

"İçer misin?" diye sordu matarasının kapağını açan Catherine. "Ah! Kahve bu, bir şey yapmaz... Ekmek kuru kuru gitmiyor."

Ama Étienne kabul etmedi, zaten ekmeğinin yarısını almıştı. Yine de genç kız tüm iyi niyetiyle ısrar etti ve sonunda şöyle dedi:

"Tamam, sen bu kadar kibar olduğuna göre önce ben içeyim... Ondan sonra da reddedersen, hiç hoş kaçmayacak."

Matarasını uzattı. Dizlerinin üzerinde doğrulmuştu, Étienne iki lambanın ışığıyla aydınlanan genç kızı iyice yakından görüyordu. Onu neden çirkin bulmuştu ki? Şimdi, kömür tozuyla hafifçe kararmış bu yüzde garip bir çekicilik olduğunu fark ediyordu. Gölgelerin sarmaladığı bu yüzde, geniş ağzının içindeki dişleri inci gibi parlıyor, büyüyen gözleri, dişi bir kedininkileri andırırcasına yeşilimtırak bir yansımayla ışıldıyordu. Başlığının altından fırlayan bir tutam kızıl saç

kulağını gıdıplayıp genç kızı güldürüyordu. Artık o kadar da küçük görünmüyordu, hiç değilse on dört yaşında olmalıydı.

“Hatırın için,” dedi Étienne bir yudum içip matarasını kıza geri verirken.

İkinci yudumu içen Catherine kahvesini paylaşmak istediğini söyleyerek bir yudum daha alması için Étienne’e ısrar etti. Bir ağızdan diğerine giden bu matara onları eğlendiriyordu. Bir an için, Étienne onu kollarının arasına alıp dudaklarından öpme arzusu duydu. Kızın yüzünü kaplayan kömür tozu arasında daha da belirginleşen soluk pembe dolgun dudakları bu arzusunu daha da kabartıyordu. Ama Lille’de yalnızca hafifmeşrep kızlarla birlikte olduğundan hâlâ ailesiyle yaşayan bir işçi kızına nasıl davranacağını bilemiyor, böyle bir girişimde bulunmaya cesaret edemiyordu.

“Sanırım, on dört yaşında olmalısın?” diye sordu ekmeğini ısırırken.

Şaşıran genç kız biraz öfkelendi.

“On dört mü? Ben on beş yaşındayım!.. Haklısın, o kadar büyük göstermiyorum. Ama burada kızlar geç serpilirler.”

Étienne sorular sormaya devam etti; genç kız küstahlaşmadan ve utangaçlık göstermeden yanıtlar veriyordu. Genç adam onu yaşadığı ortamın kirli havası ve yıpratıcı koşulları yüzünden cinselliği yeterince olgunlaşamamış bakire bir çocuk zannetse de, Catherine’in erkekler ve kadınlar konusunda bilmediği şey yoktu. Étienne onu öpmenin yolunu açmak için sözü Mouquette’e getirdiğinde, sakin, neşeli bir ses tonuyla ürkütücü öyküler anlattı. O kızın birlikte olmadığı erkek kalmamıştı! Ve Étienne, onun da bir sevgilisi olup olmadığını öğrenmek istediğinde, şakayla karışık şimdilik annesini kızdırmak istemediğini ama günün birinde bir aşk yaşayacağını söyledi. Omuzları kasılmıştı, terden sırılsıklam olmuş giysilerinin içinde soğuktan titriyor, munis ve boyun eğmiş yüz ifadesiyle olaylara ve erkeklere katlanmaya hazır olduğunu belli ediyordu.

“Kız erkek bir arada yaşandığında, sevgili bulmak zor olmuyor, öyle değil mi?”

“Elbette.”

“Hem bunun kimseye zararı yok ki... Rahibe anlatmazsın olur biter.”

“Rahip umurumda değil! Ama Kara Adam’ı unutmamak gerek.”

"Kara Adam da kimin nesi?"

"Madene inip yoldan çıkmış kızların boynunu kıran yaşlı madenci."

Étienne dalga geçip geçmediğini anlamak için ona bakıyordu.

"Bu saçmalıklara inanıyorsan, dünyadan haberin yok demektir."

"Tam tersine, okumayı yazmayı biliyorum... Bu da evde çok işime yarıyor, çünkü annemle babamın zamanında kimse okumayı bilmezmiş."

Hiç şüphesiz çok zarif bir kızdı. Ekmeğini bitirdiğinde Étienne onu kollarının arasına alıp dolgun pembe dudaklarından öpecekti. Ürkekçe alınmış bu karar, bu taciz düşüncesiyle boğazı düğümleniyordu. Kızın üzerindeki giysiler, şu erkek ceketi ve pantolonu onu hem kışkırtıyor hem huzursuz ediyordu. Son lokmasını da yutmuştu. Mataradan bir yudum daha alarak kalanı bitirmesi için kıza uzattı. Artık harekete geçme zamanı gelmişti, dipteki madencilere endişeyle bir göz attığı sırada galerinin ağzında bir gölge belirdi.

Ayakta dikilen Chaval, bir süredir uzaktan onları izliyordu. Maheu'nün kendisini göremeyeceğinden emin olduktan sonra onlara doğru ilerledi. Yerde oturmakta olan Catherine'i omuzlarından kavrayarak başını geriye attı ve Étienne'e aldırmazmış gibi rahatça, kızın dudaklarına kaba bir öpücük kondurdu. Bu öpücükte, bir sahiplenme ve kıskançça bir kararlılık vardı.

Ama genç kızın tepesi atmıştı:

"Rahat bırak beni, anlıyor musun!"

Chaval onun başını tutmuş, gözlerinin içine bakıyordu. Ortasında kartal gagası gibi kocaman bir burnun bulunduğu kararmış suratında kızıl sakalı ve bıyıkları kor gibi yanmaktaydı. Sonunda kızı bırakıp tek laf etmeden çekip gitti.

Étienne'in ürperen bedeni buz kesmişti. Beklemekle aptallık ettiğini düşünüyordu. Artık onu öpemezdi, çünkü bu durumda kızın gözünde ötekinden farkı kalmayabilirdi. Yaralanmış gururuyla tam bir hayal kırıklığı yaşıyordu.

"Neden yalan söyledin?" dedi alçak sesle. "O senin sevgilin."

"Ama hayır, seni temin ederim ki o sevgilim değil!" diye haykırdı kız. "Aramızda hiçbir şey yok. Bazen, canı eğlenmek ister... Hem buralı da değil, altı ay önce Pas-de-Calais'den geldi."

İkisi de işe koyulmak üzere ayağa kalkmışlardı. Genç adamın soğuk tavırları karşısında Catherine'in neşesi kaçar gibi oldu. Kuşkusuz onu diğerinden daha yakışıklı buluyordu ve belki de seçim yapmaya kalksa onu tercih edecekti. Ona hoş görünmek, onu teselli etmek için can atıyordu; şaşkınlık içindeki Étienne'in, lambasının solgun bir ışık saçan mavi alevini incelediğini görünce konuyu değiştirmeyi denedi.

"Gel bak, sana bir şey göstereceğim," diye mırıldandı dostane bir tavırla.

Onu galerinin sonuna götürüp, kömür katmanının ortasındaki bir yarığı gösterdi. Yarıktan kuş ötüşüne benzer hafif bir ses, belli belirsiz bir tıslama geliyordu.

"Elini koysana, esintiyi hissedeceksin... Bu, grizu."

Étienne afalladı. Madeni havaya uçuran o korkunç şey bu muydu? Catherine gülüyor, lamba alevlerinin masmavi yandığına bakılırsa o gün ocakta fazla miktarda grizu olduğunu söylüyordu.

"Gevezeliğiniz bitmedi mi, miskinler?" diye haykırdı Maheu haşin bir sesle.

Catherine ve Étienne aceleyle vagonlarını doldurup, galerinin yamru yumru tavanı altında sürünerek, iki büklüm bir halde rampaya doğru itmeye başladılar. İkinci seferle birlikte terden sırılsıklam olmuşlar, kemikleri tekrar çatırdamaya başlamıştı.

Ocakta kazmacılar yeniden işe koyulmuştu. Terlerinin soğumaması için yemeği çabucak yiyorlardı genellikle. Gün ışığının uzağında sessiz bir oburlukla yedikleri sandviçleri midelerine taş gibi oturuyordu. Yan yatmış halde, giderek daha güçlü darbelerle kazmalarını indirirken fazla sayıda vagon doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Güçlükle elde edilen bir kazancın hırsı bürümüştü gözlerini. Kayalardan sel gibi akarak uzuvlarını sızım sızım sızlatan suyu, kaslarına aşırı yüklenmekten kaynaklanan krampları, mahzene konmuş bitkiler gibi sararıp soldukları karanlıkların boğucu havasını hissetmez olmuşlardı. Ama saatler geçtikçe ocağın havası daha da zehirleniyor, lambaların isi, solukların hastalıklı kokusu, boğucu grizu gazıyla iyiden iyiye ısınıyordu; örümcek ağları gibi gözlere ket vuran bu zehir, gece boyunca havalandırılarak temizlenebiliyordu ancak. İşçilerse, köstebek yuvalarının dibinde, ağır toprağın altında, zorlanan ciğerleriyle güç bela soluk alırken kazmaya devam ediyorlardı.

V

Maheu ceketinin cebinde bıraktığı saatine bakmaya gerek duymadan durdu.

"Saat bire geliyor," dedi, "Zacharie, işin bitmedi mi?"

Genç adam bir süredir payanda vurmaktaydı. İşinin arasında sırtüstü uzanmış, dalgın gözlerle bir gün önceki çomak oyununu düşünüyordu. Kendine gelip yanıt verdi:

"Evet, şimdilik yeterli, yarın tekrar bakarız."

Ocaktaki yerine geri döndü. Levaque ve Chaval de kazmalarını bıraktılar. Bir süre dinlendiler. Çıplak kollarıyla yüzlerinin terini silerken, şistli katmanları çatlayan tavandaki kayaya bakıyorlardı. Konuştukları tek şey işleriydi.

"Şansa bak," diye mırıldandı Chaval, "yine toprak kayması çıktı başımıza!.. Pazarlıkta bunu hesaba katmadılar."

"Dolandırıcılar!" diye homurdandı Levaque. "Tek dertleri bizi kazıklamak."

Zacharie gülmeye başladı. İşe güce aldırdığı yoktu, ama işletmeye sövülmesi hoşuna gidiyordu. Soğukkanlılığını koruyan Maheu, toprağın yapısının yirmi metrede bir değiştiğini söyledi. Haksızlık etmemek gerekiyordu, önceden kimse bir şey bilemezdi. Ama diğer ikisi şefleri çekiştirmeye devam edince endişelenerek etrafına bakındı.

"Şiişşt! Bu kadarı yeter!"

"Haklısın," dedi sesini alçaltan Levaque. "Başımıza bela almayalım."

İşletme ortaklarının yerin dibinde de kulakları varmış gibi, bunca derinlikte bile ispiyonlardan korkuyorlardı.

"Umurumda değil," diye devam etti Chaval meydan okurcasına, "o Dansaert pisliği bir daha benimle geçen günkü ses tonuyla konuşursa, tuğlayı karnına yapıştırırım... Ben, onun gencecik sarışınlarla düşüp kalkmasına bir şey diyor muyum?"

Zacharie bu kez kahkahayı bastı. Pierronne ile başçavuşun ilişkisi madende sürekli bir alay konusuydu. Damarın alt tarafında küreğine yaslanmış olan Catherine bile kasıklarını tuta tuta gülüyordu, bir cümleyle Étienne'e durumu özetledi; artık korkusunu gizleyemeyen Maheu giderek öfkeleniyordu.

"Hey! Susacak mısın artık!.. Başına bela almak istiyorsan tek başına kaldığında konuş."

Sözlerine devam ederken, üst galeriden ayak sesleri duyuldu. Çok geçmeden, işçilerin kendi aralarında Bastıbacak Négrel dedikleri maden mühendisi, beraberindeki İşçibaşı Dansaert'le ocağın yukarısında belirdi.

"Size söylemiştim!" diye mırıldandı Maheu. "Bunlar her delikten çıkarlar."

Mösyö Hennebeau'nun yeğeni olan Paul Négrel yirmi altı yaşında, kıvırcık saçlı, siyah bıyıklı, ince ve yakışıklı bir gençti. Sivri burnu, parlak gözleriyle sevimli bir yaban gelinciğini andırıyor, kuşkucu zekâsı işçiler karşısında ezici bir otoriteye dönüşüyordu. Tıpkı onlar gibi giyinmiş, yüzü kömür tozuna bulanmıştı. Onların saygısını kazanmak için, toprak kaymalarında ve grizu patlamalarında en zorlu geçitleri canı pahasına da olsa herkesten önce aşıyordu.

"Geldik değil mi, Dansaert?" diye sordu.

Ablak yüzlü, şehveti çağrıştıran iri burunlu bir Belçikalı olan başçavuş abartılı bir kibarlıkla yanıt verdi:

"Evet, Mösyö Négrel... İşte bu sabah işe alınan adam."

İkisi de galerinin ortasına kadar gelmişlerdi. Étienne'i yukarı çağırdılar. Mühendis lambasını kaldırıp hiç soru sormadan Étienne'e baktı.

"Tamam," dedi sonunda. "Yoldan geçen ne idüğü belirsiz kişilerin işe alınmasından hiç hazzetmiyorum. Bir daha sakın böyle bir şey yapmayın."

İşlerin aksamadan yürümesi için bunun gerekli olduğu, vagon sürücüsü olan kızların yerine erkeklerin getirilmeye çalışıldığı açıklamalarına hiç kulak asmadı. İşçiler yeniden kazmalarına sarılırken, o tavanı inceliyordu. Birden haykırdı:

"Baksanıza, Maheu, dünya umurunuzda değil galiba sizin!.. Lanet olsun, hepiniz burada ezilip gideceksiniz!"

“Yoo! Tavan yeterince sağlam,” diye karşılık verdi işçi sakince.

“Sağlam, öyle mi?.. Kaya neredeyse çökmek üzere, ve siz lakayt bir havada iki metreyi aşan aralıklarla payanda vuruyorsunuz. Ah! hepiniz aynısınız, payandalama işine vakit ayırmak için kazmayı bırakmaktansa, beyninizin dağılmasına razı olursunuz!.. Buraya hemen payanda vuracaksınız. Kütükleri de iki katına çıkarın, anlaşıldı mı?”

Kendi can güvenliklerini en iyi kendilerinin sağlayabileceğini söyleyerek tartışmaya girişen madencilerin isteksizliği karşısında Négrel öfkelendi:

“Elbette ya! Beyniniz dağıldığında sonucuna siz mi katlanacaksınız sanki? Hiç de değil! Kabak işletmenin başına patlayacak, size ya da karılarınıza maaş bağlamak zorunda kalacak... Söyledim ya, sizi iyi bilirim: İki vagon daha fazla yüklemek için canınızı vermeye hazırsınızdır.”

Maheu giderek sinirlenmesine rağmen, soğukkanlılıkla cevap verdi:

“Bize yeterince ücret verilseydi, payandalama işini.”

Mühendis hiç yanıt vermeden omuz silkti. Galerinin alt tarafına indi. Aşağıdan son sözünü söyledi:

“Bir saatiniz kaldı, hepiniz işe koyulun; ayrıca haberiniz olsun, ücretinizden üçer frank kesilecek.”

Kazmacılar bu sözlere boğuk bir homurtuyla karşılık verdi. Onları alıkoyan tek şey, hiyerarşinin gücüydü, bu askerî hiyerarşi erden başçavuşa kadar herkesi bir üstüne boyun eğdiriyordu. Yine de Chaval ve Levaque öfkeli tavırlar sergilerken, Maheu onları bakışlarıyla sağduyuya çağırıyor, Zacharie ise alaycı bir ifadeyle omuz silkiyordu. Ama aralarında en çok öfkelenen Étienne’di. Bu cehennemin dibine indiğinden beri, içinde ağır ağır bir isyan duygusu yükseliyordu. Başı öne eğik, her şeyi kabullenmiş gibi duran Catherine’e baktı. Bu kahredici karanlıkta bunca ağır bir işte ömür tüketmek ve günlük ekmek parasını bile çıkaramamak olacak şey miydi?

Négrel, sürekli bir baş hareketiyle kendisini onaylamakla yetinen Dansaert’le birlikte yanlarından ayrıldı. Ve biraz ileride sesleri yeniden yükseldi, yine durmuşlardı; damarın geri tarafında kazmacıların elden geçirecekleri, on metrelik galeri bölümünün payandalarını inceliyorlardı.

“Dünya umurlarında değil bunların, söylemiştim size!” diye haykırdı mühendis. “Kahretsin! Peki ya siz, siz onları denetlemiyor musunuz?”

“Denetlemez olur muyum hiç,” diye kekeledi başçavuş. “Hep aynı şeyleri tekrarlamaktan dilimde tüy bitti.”

Négrel avaz avaz bağırdı:

“Maheu! Maheu!”

Hepsi aşağıya indi. Mühendis bağırarak konuşmayı sürdürüyordu:

“Şuraya bakın, bu dayanır mı?.. Baştan savma yapılmış. Şu başlık alelacele yerleştirildiği için kazıklar şimdiden taşıyamaz olmuş... Elbette ya! Onarım işinin bize neden bu kadar pahalıya mal olduğunu şimdi anlıyorum. Siz altında çalıştığınız sürece idare etsin yeter, öyle değil mi? Sonra her şey yerle bir olsun isterse, işletme bir alay tamirci tutmak zorunda kalsın... Şuraya bir bakın, tam bir felaket bu.”

Chaval bir şey söylemek istedi, ama Négrel onu susturdu.

“Gerek yok, ne söyleyeceğinizi biliyorum. Size daha fazla ücret ödenmeli, değil mi? Öyleyse sizi uyarıyorum, bu durumda yönetimi başka bir karar almaya zorlayacaksınız: Evet, size payandalama için ayrı ücret ödenecek ve vagon başı aldığınız ücret de o oranda düşürülecek. Bakalım bu işten kazançlı çıkacak mısınız?.. Bu arada, şu payandaları hemen takviye edin. Yarın kontrole geleceğim.”

Ve tehditlerinin yarattığı şaşkınlık arasında yanlarından uzaklaştı. Onun yanında son derece uysal davranan Dansaert, biraz geride kalarak işçilere sertçe bağırdı:

“Sizin yüzünüzden laf işitiyorum... Ayağınızı denk alın, üç franklık cezayla yetinmeyeceğim!”

Dansaert çekip gittiğinde bu kez Maheu patladı.

“Lanet olsun! Bir şey doğru değilse doğru değildir. Ben bir çözüm yolu bulmak için soğukkanlı olmayı yeğlerim; ama sonunda insanı çileden çıkarıyorlar... Duydunuz mu? Vagon ücretleri düşecek ve payandalama için ayrı ücret ödenecek! İşte bize daha az para vermenin yeni bir yolu!.. Lanet olsun!”

Çatacak birini arıyordu ki, Catherine ve Étienne’in ellerini kollarını sallayarak gezindiklerini fark etti.

“Zahmet edip direk getirir misiniz bana? Umurunuzda değil, öyle mi?.. Şimdi bir yerlerinize tekmeyi yiyeceksiniz.”

Kendisi de şeflere karşı büyük öfke besleyen ve madencilerin çok iyi niyetli olduğunu düşünen Étienne bu kaba sözlere hiç gücenmeden söyleneni yaptı.

Ağızlarına geleni söyleyen Chaval ve Levaque biraz olsun rahatlamışlardı. Zacharie de dahil olmak üzere hepsi büyük bir öfkeyle payandaları takviye ediyorlardı. Yaklaşık yarım saat boyunca, balyoz darbeleriyle yerlerine çakılan direklerin çatırtısından başka bir şey duyulmadı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyor, herkes burnundan soluyordu, ellerinden gelse bir omuz darbesiyle itip yükseltecekleri kayaya lanetler okuyorlardı.

“Tamam, bu kadar yeter!” dedi öfkeden ve yorgunluktan bitip tükenen Maheu sonunda. “Bir buçuk saat olmuş... Ah! Ne de harika bir işgünü, elimize elli metelik bile geçmeyecek!.. Ben usandım artık, gidiyorum.”

Paydosa daha yarım saat olsa da, Maheu giyindi. Diğerleri de aynı şeyi yaptılar. Maden ocağının sırf görüntüsü bile onları çileden çıkarıyordu. Catherine vagonunu yeniden itmeye başladığında, gösterdiği çabaya sinirlenerek onu yanlarına çağırdılar: Kömürün ayakları varsa, kendi kendine çıkardı dışarı. Ve altısı birden aletlerini koltuklarının altına alarak, sabah geldikleri iki kilometrelik yoldan kuyuya geri dönmek için yürümeye başladılar.

Kazmacılar hızla bacadan aşağıya süzülürken, Catherine ve Étienne biraz geride kaldı. Küçük Lydie’yle karşılaşmışlardı; durup onlara yol veren kız, burnu kanayan Mouquette’in yüzünü yıkamak için bir yerlere gittiğini ama bir saatten beri ortalıkta gözükmediğini anlattı. Sonra, Lydie’nin yanından ayrıldıklarında, çamur içinde kalmış bitkin çocuk, çok ağır bir yükle cebelleşen cılız siyah bir karınca misali, çırpı gibi kolları ve bacaklarını gererek vagonunu yeniden itmeye başladı. Genç kız ve delikanlı kafalarını yarma endişesiyle omuzlarını zemine iyice yapıştırarak sırtüstü aşağıya kayıyorlardı; kömür kızakları tarafından perdahlanmış kaya boyunda öyle hızlı iniyorlardı ki, ara sıra “Kıçımız alev almasın” diye şakalaşarak direklere tutunmak zorunda kalıyorlardı.

Aşağıya indiklerinde baş başa kalmışlardı. Uzakta, galerinin bir dönemecinde kızıl ışıklar gözden kayboluyordu. Keyifleri kaçtı ve yorgunluktan ağırlaşmış adımlarla, Catherine önde, Étienne arkada,

yürümeye koyuldular. Genç adam isli lambaların ışığında, adeta bir sis bulutunun içine ilerleyen kızı güçlükle seçebiliyordu; onun bir kız olduğunu düşündükçe içini bir sıkıntı kaplamaktaydı, çünkü onu öpmediği için kendisini bir ahmak gibi hissediyor; diğer adamın varlığı, önünde bir engel oluşturuyordu. Hiç kuşkusuz kız kendisine yalan söylemişti: Diğer adam onun sevgilisiydi, her kömür yığınının üzerinde sevişiyorlardı, çünkü kız kalçalarını şimdiden bir yosma gibi kıvırıyordu. Étienne sanki kız kendini aldatmış gibi nedensiz yere somurtuyordu. Yine de, Catherine delikanlının neşesini yerine getirmek istercesine sürekli arkasını dönüyor, onu yollarının üzerindeki engellerden haberdar ediyordu. Herkesten o kadar uzaktaydılar ki, sıkı fıkı iki dost gibi gülüp eğlenebilirlerdi! Sonunda vagonların bulunduğu galeriye ulaştıklarında Étienne kararsızlığın verdiği huzursuzluktan kurtulurken, Catherine, bir daha böyle bir fırsatın ellerine geçmeyeceğini belirten hüzünlü bir bakışla onu son kez süzdü.

Şimdi dört bir yanlarında yeraltı yaşamı uğulduyor, çavuşlar sürekli yanlarından geçiyor, atların çektiği katarlar gidip geliyordu. Lambalar geceyi aydınlatan yıldızlar gibiydi. Catherine ve Étienne, soluklarını yüzlerinde hissettikleri hayvan ve insanların geçişine izin vermek için kayalara yaslanmak zorunda kalıyorlardı. Katarının ardından yalınayak koşturan Jeanlin onlara tekerleklerin gürültüsünden duyamadıkları bir lafla sataştı. Yürümeye devam ediyorlardı, şimdi Catherine de sessizleşmişti, sabah geçtikleri kavşakları ve yolları hatırlamayan Étienne ise kızın onu giderek yerin daha derin katmanlarına sürüklediğini düşünüyordu; onu özellikle rahatsız eden şey, ocaktan çıktığı andan itibaren hissetmeye başladığı ve kuyuya yaklaştıkça tir tir titremesine yol açan soğuktu. Hava akımı daracık dehliz duvarlarının arasında yeniden fırtına gibi esiyordu. Étienne asla yolun sonuna varamayacaklarını düşünüp umutsuzluğa kapılmak üzereydi ki, aniden kendilerini yükleme bölmesinde buldular.

Dudaklarını şüpheyle büzen Chaval onlara yan yan baktı. Diğerleri de oradaydı, onlar da, buz gibi esen rüzgârın ortasında ter içinde sessizce beklerken, öfkeli homurdanmalarını bastırmaya çalışıyorlardı. Asansörcüler, çok erken geldikleri için onları yarım saatten önce yukarı çıkarmayı reddediyorlardı, üstelik bir beygiri aşağı indirmek için

karmaşık manevralar yapılıyordu. Yükleyiciler demir tekerleklerin kulakları sağır eden gürültüsü altında vagonları yukarı yolluyor; hızla çıkan asansörler kapkara delikten inen sağanak yağmurun ortasında gözden kayboluyorlardı. Aşağıda, sel gibi akan sularla dolmuş on metre derinliğindeki çukurdan çamurlu bir rutubet yayılıyordu. Kuyunun etrafında hiç durmadan dolanan işçiler giysilerini sırılsıklam eden su serpintilerinin altında işaret halatlarını çekiyor, manivelalara yükleniyorlardı. Üç çıplak lambanın kızılımsı ışığı hareketli koca gölgeleri açığa çıkarıyor, bu yeraltı bölmesine, bir çağlayanın yanı başındaki bir eşkıya mağarası, bir haydut yatağı görünümü veriyordu.

Maheu son bir çabayla, saat altıda işbaşı yapmış olan Pierron'un yanına yaklaştı.

"Hadi ama, pekâlâ bizi yukarı çıkarabilirsin."

Ama yakışıklı, yumuşak ifadeli, güçlü kol ve bacaklara sahip yükleyici ürkek bir tavırla teklifini geri çevirdi.

"Mümkün değil, çavuşa sor... Yoksa para cezası alırım."

Homurdanmalar yeniden bastırıldı. Étienne'in kulağına eğilen Catherine, "Gel, ahıra gidelim" dedi. "Orası beklemek için daha uygun!"

Fark ettirmeden sıvışmak zorunda kaldılar, çünkü ahıra girmek yasaktı. Ahır solda, kısa bir galerinin sonundaydı. Yirmi beş metre uzunluğunda, dört metre yüksekliğinde olan, kayaya oyulmuş ve tavanı tuğlayla örülmüş bu galeri yirmi beygiri barındırabiliyordu. Burası daha ılıktı gerçekten de, bir canlı hayvan sıcaklığının, taze ot yataklardan yayılan hoş bir kokunun hâkim olduğu temiz bir yerdi. Ahırdaki tek lamba, kandil gibi solgun bir ışık veriyordu. Dinlenmekte olan beygirler, çocuksu iri gözleriyle başlarını çevirip bakıyor, sonra, herkesin sevdiği besili ve sağlıklı işçiler olarak, sakin sakin tekrar yulaflarını yemeğe koyuluyorlardı.

Yemliklerin üzerinde bulunan çinko levhalardaki isimleri yüksek sesle okuyan Catherine aniden önünde birinin belirdiğini görünce hafif bir çığlık attı. Bu, uyuduğu bir saman yığınının arasından ürkmüş bir halde çıkan Mouquette'ti. Pazartesi günleri, pazar eğlenceleri yüzünden çok yorgun düşmüşse, burnuna şiddetli bir yumruk indiriyor ve yüzünü yıkamak bahanesiyle ocaktan ayrılıp, hayvanlarla birlikte sıcak ot yatağının üzerinde dinlenmek için buraya geliyordu.

Kızına çok düşkün olan babası, zor durumda kalmak pahasına onun bu davranışını hoşgörüyle karşılıyordu.

Tam o sırada, yıpranmış olsa da elli yaşındaki eski bir madenciye göre epeyi kilolu olan, kısa boylu, kel kafalı Mouque Baba içeri girdi. Onu seyis yaptıklarından beri, o kadar çok tütün çiğniyordu ki, siyaha kesen ağzında dişetleri sürekli kanıyordu. İkisini kızının yanında görünce öfkelendi.

“Siz burada ne halt karıştırıyorsunuz? Hadi yallah! Aşüfteler, buraya erkek getirmişler bir de!.. Pis işlerinizi görmek için benim samanlarımı mı buldunuz bula bula.”

Babasının tepkisini gülünç bulan Mouquette karnını tuta tuta gülüyordu. Ama bozulan Étienne dışarı çıktı, Catherine ona gülümsüyordu. Üçü birlikte yükleme bölmesine geri dönerlerken, Bébert ve Jeanlin de katarlarıyla oraya gelmekteydiler. Asansörlerin manevrası için mola verilmişti, genç kız beygirlerinin yanına yaklaşıp okşadı, bir yandan da beygir hakkında arkadaşına bilgi veriyordu. Yerin altında on yıl geçirmiş, madenin en kıdemlisi olan bu beyaz beygirin adı Savaş’tı. On yıldan beri bu delikte, hiç gün ışığını görmeden, karanlık galerilerde hep aynı işi yapıyor, ahırda hep aynı köşede duruyordu. Çok besili, parlak tüylü, babacan tavırlı bu hayvan, yeryüzünün kirliliklerinden uzakta bilgece bir yaşam sürdürür gibiydi. Üstelik bu karanlıklar âleminde epeyce kurnazlaşmıştı. Çalıştığı galeriyi o kadar iyi bellemişti ki, artık havalandırma kapılarını başıyla itiyor, çarpmamak için alçak yerlerde başını eğiyordu. Yaptığı seferleri de sayıyor olmalıydı, çünkü gerekli sefer sayısını tamamladığında vagon taşımayı reddediyor ve seyis onu yemliğinin başına götürmek zorunda kalıyordu. Artık ihtiyarlamaya başlamıştı, kedininkini andıran gözleri bazen hüzünle buğulanıyordu. Belki de karanlık düşlerinin derinliklerinde, doğmuş olduğu değirmeni görür gibi oluyordu; Marchiennes yakınlarında, Scarpe Nehri kıyısında bulunan bu değirmen, geniş yeşil alanlarla çevrili ve daima rüzgârlıydı. Havada, hayvan hafızasında tam olarak canlandıramadığı devasa bir lamba yanıyordu. Ve yaşlı ayaklarının üzerinde titrerken başını öne eğiyor, güneşi hatırlamak için boş yere çabalıyordu.

Bu arada, kuyudaki manevralar devam etmekteydi, işaret çekici dört kez vurmuştu, beygiri aşağıya indiriyorlardı; bazen büyük bir

korkuya kapılan hayvan asansörde can verdiği için bu indirme işlemi sırasında herkesi bir heyecan alırdı. Beygir yukarıda ağın içinde çılgınca debelenir, ardından ayaklarının yerden kesildiğini hissedince, adeta taş kesilerek, sabit ve büyümüş gözlerle, teninde en ufak ürperti olmaksızın gözden kaybolurdu. Bu seferki beygir kılavuz direklerinin arasından geçemeyecek kadar iri olduğundan, kafası yan yatırılarak bağlanmış ve asansörün altında askıya alınmıştı. İndirme işlemi yaklaşık üç dakika sürdü, tedbir olarak ara sıra asansörün hızını düşürüyorlardı. Bu yüzden, aşağıda heyecan artmaktaydı. Neler oluyordu? Hayvanı karanlıkta asılı bir halde yarı yolda mı bırakacaklardı? Sonunda, taş kesmiş vaziyette, dehşetten irileşmiş, sabit gözlerle beygir göründü. Bu, olsa olsa üç yaşlarında, Trompet isimli, doru bir beygirdi.

"Dikkatli olun!" diye haykırıyordu, beygiri karşılamakla görevli Mouque Baba. "Onu getirin, henüz iplerini çözmeyin."

Çok geçmeden, Trompet dökme demirden döşemenin üzerine bir külçe gibi yığıldı. Hâlâ kımıldamıyordu; o karanlık, uçsuz bucaksız deliğin, sağır edici gürültülerin yankılandığı o derin bölmenin neden olduğu karabasanı yaşıyor gibiydi. Hayvanı çözmeye başladıklarında, koşum takımları az önce çıkarılmış olan Savaş, yaklaştı ve yeryüzünden düşen bu arkadaşını koklamak için boynunu uzattı. Beygirlerin etrafındaki çemberi neşeyle genişleten işçiler işi şakaya vurdular. "Hey! Nasıl, güzel kokuyor mu?" diye laf atıyorlardı. Ama alaycılara aldırmayan Savaş giderek coşuyordu. Arkadaşında, açık havanın güzel kokusunu, otların üzerine sinmiş güneş kokusunu alıyordu besbelli. Aniden içinde bir hıçkırığın hüznünü de barındıran coşkulu bir nidayla kişnedi. Bu, eski anıların yarattığı neşe ile ölmeden önce bir daha gün ışığına asla çıkamayacak olan bir mahkûmun kederinin iç içe geçişiydi.

"Ah! şu Savaş!" diye haykırdı gözde beygirlerinin komik oyunlarıyla neşelenen işçiler. "İşte bakın, arkadaşıyla sohbet ediyor."

Trompet çözülmüştü ama hâlâ kımıldamıyordu. Sanki kendisini hâlâ ağın ipleriyle sımsıkı sarmalanmış, korkudan bütün uzuvları felce uğramış gibi hissediyordu. Nihayet bir kamçı darbesiyle, sersemlemiş halde ayağa kalktı, bacakları tir tir titriyordu. Ve Mouque Baba, yarenlik etmekte olan iki hayvanı ahıra götürdü.

“Şimdi tamam mıyız?” diye sordu Maheu.

Asansörleri boşaltmak gerekiyordu, üstelik yukarı çıkma vaktine daha on dakika vardı. Yavaş yavaş şantiyeler boşalıyor, madenciler galerilerden geri dönüyorlardı. Asansörün önünde şimdiden, dört bir yandan esen ciğerleri harap edici rüzgârın altında, sırılsıklam ve tir tir titreyen elli kadar işçi birikmişti. Pierron, yüzünün yumuşak ifadesine rağmen, ocağı zamanından önce terk eden kızı Lydie’yi tokatladı. Zacharie ısınmak bahanesiyle çaktırmadan Mouquette’i çimdikliyordu. Ama hoşnutsuzluk giderek artmaktaydı. Chaval ve Levaque mühendisin tehdidini, vagon ücretlerinin düşürüleceğini, payandalama ücretlerinin ayrıca ödeneceğini anlatıyorlardı; yerin yaklaşık altı yüz metre altındaki bu daracık mekânda, söz konusu tasarıya karşı hoşnutsuzluk nidaları yükseliyor, bir isyan filizleniyordu. Kısa süre sonra sesler bastırılamaz hale geldi; kömüre bulanmış, beklemekten buz kesmiş bu adamlar, işletmeyi madencilerin yarısını kuyunun dibinde, diğer yarısını da açlıktan öldürmekle suçladılar. Étienne titreyerek dinliyordu.

“Acele edelim! Acele edelim!” deyip duruyordu Çavuş Richomme, yüklemecilere.

Yukarı çıkma işlemini hızlandırmaya çalışıyor, kimseye sert davranmak istemediği için, yükselen sesleri duymamazlıktan geliyordu. Ama homurdanmalar öyle bir hale geldi ki müdahale etmek zorunda kaldı. Arkasından bağırıyorlar, bunun böyle sürüp gitmeyeceğini, insanların sabırlarının da bir sınırı olduğunu haykırıyorlardı.

“Sen makul bir adamsın,” dedi Maheu’ye, “onları susturmalısın. Yeterince güçlü olunmadığında, akılcı davranmak gerekir.”

Ama öfkesi yatışan ve endişelenmeye başlayan Maheu’nün müdahalesine gerek kalmadı. Birdenbire sesler kesildi: İncelemelerini tamamlayan Négrel ve Dansaert, ter içinde kalmış bir halde bir galerinin ağzında belirmişlerdi. Mühendis tek laf etmeden yanlarından geçerken, işçiler disiplin alışkanlığıyla kenara çekildiler. Mühendis bir vagona, başçavuş ötekine yerleşti; şefler için dendiği gibi, ensesi kalınların gelişini belirtmek için beş kez işaret verildi ve asansör kasvetli bir sessizliğin ortasında yukarı doğru yükselmeye başladı.

VI

Étienne dört kişiyle birlikte sıkıştığı asansörde yukarı çıkarken yeniden aç biilaç yollara düşmeye karar vermişti. Ekmek parasını bile kazanamadığı bu cehennemin dibine tekrar inmek hemen geberip gitmekle aynı şeydi. Asansörün üst bölmesine binmiş olan Catherine, gevşetici sıcaklığını geçirmek üzere yanında değildi. Zaten bu saçmalıkları aklına hiç getirmeden oradan bir an önce uzaklaşmak istiyordu; çünkü daha eğitimli olduğu için bu sürünün boyun eğişini anlayamıyordu, sonunda şeflerden birini boğazlayabilirdi.

Aniden gözleri kamaştı. Yukarı öyle hızlı çıkmışlardı ki, Étienne parlak gün ışığı yüzünden sersemlemişti, şimdiden unutmaya başladığı aydınlığın etkisiyle gözlerini kırpıştırmaya başladı. Asansörün sürgülerin üzerine yerleşmesi rahat bir nefes almasına yol açtı. Boşaltıcılardan biri kapıyı açtığında, işçiler kalabalık gruplar halinde vagonlardan atladılar.

"Baksana, Mouquet," diye fısıldadı Zacharie, boşaltıcının kulağına, "bu akşam *Volkan*'a gidiyor muyuz?"

Volkan, Montsou'da müzikli bir kahveydi. Mouquet sessizce gevrek gevrek sırıtarak sol gözünü kırptı. Babası gibi kısa boylu ve tombul olan bu genç, yırtık yüz ifadesiyle, yarını düşünmeden har vurup harman savuran bir hovardaya benziyordu. Tam o sırada Mouqette de vagondan çıkmaktaydı, Mouquet onun kaba etlerine kardeş şefkatiyle okkalı bir şaplak indirdi.

Étienne fenerlerin loş ışığında, içinde kaygı uyandırmış olan boşaltma hangarını zorlukla tanıyabildi. Burası çıplak ve pis bir yerdi. Tozlu pencerelerden donuk bir ışık sızıyordu. Yalnızca ötede, makinenin bakır aksamı ışıldıyordu; yağ içindeki çelik halatlar mürekkebe daldırılmış şeritler gibi kayıp giyordu; tepedeki dişli çarklar, onları taşıyan devasa çatı, asansörler, vagonlar, bolca kullanılmış bütün bu madenî aksam, eskimiş demirlere has boz

renkleriyle hangarı karartmaktaydılar. Tekerleklerin gümbürtüsü dökme demirden döşemeyi sarsıyor; ordan oraya taşınan kömürden ince bir kömür tozu yayılıyor, zemini, duvarları, hatta kulenin kirişlerine kadar her yeri kapkara ediyordu.

Ama kayıt görevlisinin camlı küçük bürosundaki çizelgeye göz atan Chaval öfke içinde geri geldi. Birinde gerekli miktar kömür bulunmadığı için, diğerindeki kömürlerse temiz olmadığı için, iki vagonlarının geri çevrildiğini görmüştü.

"Gün boşa gitti," diye haykırdı. "Yine yirmi metelik eksik alacağız!.. Bir domuz, kuyruğunu nasıl kullanıyorsa, kollarını öyle kullanan aylakları işe alırsanız olacağı budur!"

Étienne'e yan yan bakıyor, böylece sözlerinin hedef aldığı kişiyi açığa vuruyordu. Genç adamın içinden yumrukla karşılık vermek geçti. Sonra, çekip gideceğine göre buna değmeyeceğini düşündü. Bu olayla birlikte kararı tam bir kesinlik kazanmıştı.

"İlk günden mükemmeli istemek doğru değil," dedi Maheu ortalığı yatıştırmak için. "Yarın daha iyi çalışacak."

Hepsinin sinirleri gergindi ve kavga çıkarmak için bahane arıyorlardı. Lambalarını geri vermek üzere lambahaneye girdiklerinde Levaque, lambasını iyi temizlemediğini söyleyen lambacıyla boğaz boğaza geldi. Ancak ateşin sürekli yandığı barakaya girdiklerinde biraz olsun gevşediler. Hatta içine alabildiğine kömür atılmış olmalıydı ki soba kıpkırmızıydı. Kor alevler duvarlarda öylesine kızıl yansımalar yapıyordu ki, penceresiz geniş salon tutuşmuş gibi görünüyordu. Bu kez neşeyle homurdanmaya başladılar, uzaktan ateşe tuttukları sırtları sıcak çorba gibi buhar salıyordu. Arkaları yanmaya başlayınca, dönüp ön taraflarını ısıtıyorlardı. Mouquette gömleğini kurutmak için hiç sıkılmadan pantolonunu indirmişti. Delikanlılar dalga geçiyorlardı; genç kız, kendisi için horgörünün en uç ifadesi olarak birdenbire onlara kıçını gösterince, herkes kahkadan kırıldı.

"Ben çıkıyorum," dedi aletlerini kutusuna tıkıştırmış olan Chaval.

Kimse yerinden kıpırdamadı. Yalnızca Mouquette hareketlendi, kendisinin de Montsou'ya gideceğini söyleyerek Chaval'ın peşinden sıvıştı. Ama herkes, Chaval'in artık onu istemediğini bildiği için, dalga geçmeye devam ediyordu.

Bu arada, biraz düşünceli görünen Catherine alçak sesle babasıyla konuşuyordu. Maheu önce şaşırsa da, çok geçmeden başını sallayarak onayladı; çıkınını vermek üzere Étienne'i yanına çağırdı:

"Bakın," diye mırıldandı, "hiç paranız yoksa on beş günlük ücreti alana kadar sefil olursunuz... Size bir yerlerden borç bulmamı ister misiniz?"

Genç adam bir an için kararsız kaldı. Tam o sırada otuz meteliğini isteyip çekip gitmeyi düşünüyordu. Ama genç kızın karşısında duyduğu utanç ona engel oldu. Catherine gözlerini kendisine dikmişti, belki de çalışmaktan kaçındığını düşünüyordu.

"Biliyorsunuz, size hiçbir şey için söz vermiyorum," diye devam etti Maheu, "borç isteğimiz geri çevrilebilir."

Bunun üzerine, Étienne hayır demedi. Kimse borç vermeye yanaşmayacaktı. Hem zaten herhangi bir taahhütte bulunmuş olmuyordu, biraz karnını doyurduktan sonra buradan çekip gidebilirdi. Sonra, Catherine'in sevincini görünce hayır demediğine pişman oldu; yardım etmiş olmanın verdiği mutlulukla genç kız ona tatlı tatlı gülümsüyor ve dostlukla bakıyordu. Tüm bunlar neye yarayacaktı?

Maheuler pabuçlarını alıp dolaplarını kilitledikten sonra, ısındıkça teker teker çekip giden arkadaşlarının peşine takılarak barakadan ayrıldılar. Étienne onların ardına düştü, Levaque ve oğlu da kafileye katıldılar. Ama ayıklama hangarından geçerken patlak veren bir kavga onları yollarından alıkoydu.

Burası, uçuşan kömür tozlarla kararmış kirişleri, aralıklarından sürekli hava geçiren geniş kepenkleriyle kocaman bir hangardı. Boşaltma hangarından doğrudan buraya gelen kömür vagonları tumbacılar tarafından sacdan yapılmış uzun eleme oluklarına boşaltılıyordu. Bu olukların sağında ve solunda yer alan basamakların üzerine çıkmış ayıklayıcı kızlar, ellerindeki kürek ve tırmıklarla taşları ayıklayıp, temiz kömürü ileri doğru itiyorlardı; bu kömür daha sonra hunilerlen, hangarın altındaki rayların üstünde bekleyen vagonlara dökülüyordu.

İnce bedeni ve koyun bakışlı solgun yüzüyle, öksürdükçe kan tüküren Philomène Levaque burada çalışıyordu. Kafasına mavi bir yünlü kumaş sarmış, elleri ve kolları dirseklerine kadar kapkara kesilmiş bir halde, yaşlı bir cadının, Pierronne'un annesinin alt

tarafında kömür ayıklıyordu; Yanık adıyla anılan bu kadın, baykuş gibi gözleri, cimri kesesi gibi sımsıkı kapalı ağzıyla korkunç biriydi. Philomène'le ikisi birbirlerine girmişlerdi, genç kız ihtiyarı kendi taşlarını aşırmakla suçluyor, bu yüzden on dakikadır bir sepet bile dolduramadığını söylüyordu. Sepet başına ücret aldıkları için bu konuda sürekli kavga çıkardı. Saç saça baş başa kapışırlar, kıpkırmızı yüzlerde kara el izleri kalırdı.

"Ağzına sıkı bir yumruk at!" diye haykırdı Zacharie yukarıdan sevgilisine.

Bütün ayıklayıcı kızlar kahkahadan kırıldılar. Ama Yanık öfkeyle genç adama saldırdı.

"Pislik, önce peydahladığın iki veledi kabullen! Daha ayaklarının üzerinde durmayı bilmeyen on sekiz yaşındaki sarsak bir kızla yatmayı iyi biliyorsun!"

Maheu, şu insan müsveddesine ağzının payını vereyim diyerek aşağı inmeye yeltenen oğlunu engellemek zorunda kaldı. Bir gözetmenin oraya doğru koşması üzerine tırmıklar yeniden kömürü karıştırmaya koyuldu. Eleme oluklarının bir ucundan öbür ucuna kadar, daha fazla taş ayıklamak için yarışan kadınların eğik sırtlarından başka bir şey görünmez olmuştu.

Dışarıda rüzgâr aniden kesilmişti, kül rengi gökyüzünden nemli bir soğuk yayılıyordu. Omuzlarını kısıp kollarını kavuşturan kömürcüler, ince kumaştan giysilerinin altındaki iri kemiklerini belli eden bir yürüyüşle iki yana sallana sallana, dağınık bir sürü gibi yola koyuldular. Gün ışığında, çamura bulanmış bir zenci kafilesi gibi yürüyorlardı. Bazıları sandviçlerini bitirmemişlerdi, gömlekleriyle ceketleri arasına yerleştirdikleri bu ekmek parçası onları kambur gibi gösteriyordu.

"Bak hele! Bouteloup geliyor," dedi Zacharie sırıtarak.

Levaque yürümeye devam ederken, otuz beş yaşlarında, şişman ve esmer biri olan, sakin, dürüst görünümlü kiracısıyla kısaca lafladı.

"Çorba hazır mı, Louis?"

"Sanırım."

"Demek, bugün bizim hanımın keyfi yerinde?"

"Evet, sanırım öyle."

Başka tesviyeciler geliyor, yeni işçi kafileleri birer birer kuyuya iniyorlardı. Bu, üç vardiyasıydı; kuyu yine insanları yutuyordu,

tesviyeci grupları rayların sonunda kazmacıların yerini alacaklardı. Maden hiç boş durmuyordu, pancar tarlalarının altı yüz metre altındaki kayaları eşeleyen böcek insanlar gece gündüz eksik olmazdı.

Çocuklar önden yürüyordu. Jeanlin, Bébert'e dört meteliklik tütünü veresiye nasıl alabileceklerine dair karışık bir planı açıklarken, Lydie saygıyla biraz geriden geliyordu. Catherine; Zacharie ve Étienne ile birlikte onları takip etmekteydi. Hiçbiri konuşmuyordu. Avantage meyhanesinin önüne geldiklerinde Maheu ve Le-vaque onlara ancak yetişti.

"İşte geldik," dedi Maheu, Étienne'e. "Girmek ister misiniz?"

Topluluk burada dağıldı. Bir an için olduğu yerde kalan Catherine, pınar suyunun yeşilimsi duruluğuna sahip iri gözleriyle genç adama son bir kez baktı; kapkara kesilmiş yüzü bu gözlerdeki billursu pırıltıyı daha da belirginleştirmekteydi. Gülümsedi ve madenci mahallesine doğru çıkan yolda diğerleriyle birlikte gözden kayboldu.

Meyhane köyle madenin arasında, iki yolun kesiştiği yerde bulunuyordu. Duvarları baştan aşağı kireçle sıvanmış, pencere pervazları geniş şeritler halinde gök mavisine boyanmış, iki katlı tuğladan bir binaydı bu. Kapının üzerine çivilenmiş kare bir levhada sarı harflerle, Avantage, Rasseneur'ün Meyhanesi yazıyordu. Arkada, yeşil bir çitle çevrili bir çelik-çomak oyunu alanı uzanmaktaydı. Geniş bir arazinin içinde bulunan bu yeri satın almak için her çareye başvurmuş olan işletme, Voreux'nün dibinde, tarlanın ortasında bitivermiş bu meyhane yüzünden huzursuzdu.

"Girin," diye tekrarladı Maheu, Étienne'e.

Küçük salon, beyaz duvarları, üç masası, bir düzineye yakın iskemlesi, bir mutfak masası büyüklüğündeki, köknar ağacından tezgâhı ile aydınlık bir çıplaklığa sahipti. Tezgâhın üzerinde on kadar bira bardağı, üç şişe likör, bir sürahi, musluğu kalaydan yapılmış küçük bir çinko bira fıçısı vardı; başka da hiçbir şey yoktu, ne bir resim, ne bir raf, ne de bir oyun takımı. Cilalı ve parlak dökme şöminede bir külçe kömür usul usul yanıyordu. Döşemenin üzerindeki ince bir beyaz kum tabakası bu yağmuru bol bölgenin sürekli rutubetini emiyordu.

"Bir bira," dedi Maheu, bazen gelip meyhanenin başında duran sarışın, tombul bir komşu kızına. "Rasseneur burada mı?"

Musluğu çeviren kız, patronun birazdan geleceğini söyledi. Madenci boğazındaki kömür tozlarını temizlemek için bardağın yarısını bir dikişte ağır ağır içti. Arkadaşına bir şey ısmarlamadı. Onların dışında tek bir müşteri vardı, arkadaki bir masaya oturmuş olan sırılsıklam ve kömüre bulanmış bir madenci derin düşüncelere dalmış gibi sessizce birasını içiyordu. Bir üçüncü müşteri daha girdi, eliyle işaret ederek bir bira istedi, sonra hiçbir şey söylemeden parasını ödedi ve çekip gitti.

Çok geçmeden, otuz sekiz yaşlarında, yuvarlak suratlı, güzelce tıraş olmuş, şişman bir adam, yüzünde kalender bir gülümsemeyle içeri girdi. Bu, işletmenin üç yıl önceki bir grevde işine son verdiği, eski bir kazmacı olan Rasseneur'dü. Çok iyi bir işçiydi, güzel konuşurdu, işçilerin talepleri olduğunda sözcülüğü o yapardı, sonunda hoşnutsuzların lideri olup çıkmıştı. Karısı, birçok madenci karısı gibi daha o zamandan bir meyhane işletiyordu; işten atılınca meyhanenin başına Rasseneur geçmiş, bir yerlerden para bularak, adeta işletmeyi tahrik edercesine meyhaneyi Voreux'nün tam karşısına kurmuştu. Şimdi, meyhanesi gelişip büyüyor, Rasseneur işçilerin beyni haline geliyor, eski arkadaşlarının yüreklerindeki öfke ateşini yavaş yavaş körükleyerek zenginleşiyordu.

"Bu delikanlıyı bu sabah işe aldım," dedi Maheu hiç vakit kaybetmeden. "İki odandan biri boşsa, parasını sonradan ödemek üzere ona on beş gün için verebilir misin?"

Rasseneur'ün geniş yüzünde aniden büyük bir kuşku ifadesi belirdi. Étienne'i şöyle bir inceledikten sonra, yüzünde hiçbir üzüntü ifadesi olmaksızın cevap verdi:

"Mümkün değil, iki odam da dolu.".

Genç adam bu ret cevabını beklemekteydi; yine de üzüldü, buradan ayrılacak olmanın yarattığı ani sıkıntı karşısında şaşırdı. Önemi yoktu, otuz meteliğini alınca çekip gidecekti. Arka masada içen madenci gitmişti. Boğazlarının pasını temizlemek üzere birer birer içeri giren başka işçiler de, aynı şekilde sallana sallana meyhaneden çıkıyorlardı. Bira içmek onlar için, bir keyif ya da bir coşku vesilesi değil, sadece bir gargara, bir gereksinimin sessizce giderilmesiydi.

“Eee, ne var ne yok?” diye sordu Rasseneur, küçük yudumlarla içtiği birasını bitirmek üzere olan Maheu’ye farklı bir ses tonuyla.

Maheu etrafına bakındı, içerde bir tek Étienne’in olduğunu gördü.

“Yine kapıştık... Evet, payandalama yüzünden.”

Olup bitenleri anlattı. Duyduğu öfkeyle yüzüne kan hücum eden meyhaneci kıpkırmızı kesilmişti, gözleri ateş saçıyordu. Sonunda patladı.

“Demek öyle! Ücretleri düşürmeye kalkarlarsa işleri bitiktir.”

Étienne onu huzursuz ediyordu. Yine de, genç adama göz ucuyla bakarak sözlerine devam etti. Üstü kapalı cümlelerle, imalarla konuşuyor, isimlerini vermeden Mösyö Hennebeau’dan, karısından, yeğeni Bastıbacak Négrel’den söz ediyor, bunun böyle devam edemeyeceğini, dananın kuyruğunun er geç kopacağını tekrarlayıp duruyordu. Yoksulluk katlanılmaz boyutlara ulaşmıştı, kapanan fabrikaları, işsiz kalan işçileri örnek gösterdi. Bir aydan beri günde üç kilodan fazla ekmek dağıtıyordu. Bir gün önce kendisine söylediklerine göre, komşu madenin sahibi Mösyö Deneulin nasıl ayakta kalacağını bilemiyordu. Ayrıca Lille’den, kaygı verici ayrıntılarla dolu bir mektup almıştı.

“Biliyorsun,” diye mırıldandı, “bir akşam burada gördüğün malum kişiden geldi.”

Ama lafı yarıda kaldı. Karısı içeri giriyordu, uzun boylu, zayıf, uzun burunlu, elmacıkkemikleri mora çalan bir kadındı. Siyaset söz konusu olduğunda Rasseneur’den çok daha radikaldi.

“Pluchart’ın mektubu,” dedi. “Ah! işin başında o olsaydı, her şey kısa sürede yoluna girerdi.”

Bir süreden beri onları dinleyen Étienne neden söz ettiklerini anlıyor, bu yoksulluk ve intikam düşünceleri karşısında heyecanlanıyordu.

Aniden telaffuz edilen bu isim onu ürpertti. Kendini tutamayarak yüksek sesle, “Pluchart’ı tanırım,” dedi.

Herkes dönüp ona baktığı için, sözlerinin devamını getirmek zorunda kaldı:

“Evet, ben makinistim, Lille’de benim başçavuşumdu... Çok yaman bir adamdır, onunla sık sık sohbet ederdim.”

Rasseneur onu yeniden inceliyordu; yüzünde hızlı bir değişiklik, ani bir sevecenlik ifadesi belirdi. Sonunda karısına, "Beyefendiyi Maheu getirdi," dedi. "Onun yanında vagon sürücülüğü yapıyormuş. Yukarıda boş odamız olup olmadığını ve eğer varsa, parasını sonradan ödemek üzere ona on beş gün için bir oda verip veremeyeceğimizi soruyorlar."

Sorun birkaç kelimeyle çözülmüştü. Bir oda vardı, kiracısı o sabah ayrılmıştı. Fazlasıyla coşan meyhaneci kendisini daha da kaptırdı; patronlardan, birçoklarının yaptığı gibi elde edilmesi çok zor şeyleri değil, yalnızca mümkün olanı talep ettiğini tekrarlıyordu. Karısıysa omuz silkip, kendi hakkı olanı istediğini söylüyordu.

"Size iyi akşamlar," diye araya girdi Maheu. "Tüm bunlar madene inilmesini ve inildiği sürece de insanların ölüp gitmesini engellemeyecek... Bak, sen madenden çıkalı üç yıl oldu, nasıl da dinçleştin."

"Evet, kendimi iyice topladım," dedi Rasseneur kibarca.

Étienne kapıya kadar geçirdiği madenciye teşekkür etti; ama Maheu hiçbir şey söylemeden sadece başını salladı, genç adam onun, madenci mahallesine giden yolu güçlükle tırmanışını izledi. Müşterilere hizmet etmekte olan Madam Rasseneur Étienne'den bir dakika beklemesini rica edip, birazdan onu odasına götüreceğini söyledi, genç adam böylece elini yüzünü yıkayabilirdi. Étienne burada kalmalı mıydı? Bir kararsızlığa kapılmıştı, uzun yollardaki özgürlüğün, güneşin altında çektiği açlığın, kendi kendinin efendisi olma keyfi ve sıkıntısının özlemini duymasına yol açan bir huzursuzluk içindeydi. Fırtınanın ortasında madene geldiği andan, yerin altındaki karanlık galerilerde yüzükoyun sürünerek geçirdiği saatlere kadar geçen süre, yıllardır burada yaşadığı duygusunu veriyordu ona. Her şeye baştan başlamak tiksindirici geliyordu Étienne'e, çok haksız ve çok acımasız bir durumdu bu, gözleri kör edilerek eziyet edilen bir hayvan olma düşüncesi karşısında insanlık onuru isyan ediyordu.

Étienne bu şekilde kıvranırken, uçsuz bucaksız ovada gezinen gözleri, baktığı şeyin yavaş yavaş farkına vardı. Şaşırıp kaldı. İhtiyar Bonnemort ona eliyle karanlıkların ötesini işaret ettiğinde, ufku hayalinde hiç böyle canlandırmamıştı. Önünde, arazinin bir dönemecinde, tahtadan ve tuğladan binaları, ziftle sıvanmış ayıklama

hangarı, kayağantaşı kaplı kulesi, makine dairesi ve soluk kırmızı renkli yüksek bacasıyla Voreux'yü görüyordu; iç içe geçmiş bu bütünün kasvetli bir görüntüsü vardı. Ama binaların çevresinde göz alabildiğine uzanan bir arazi vardı, Étienne'in aklına bu arazinin bu kadar geniş olabileceği gelmemişti, kömür stokları kabaran dalgalarıyla bir mürekkep gölüne dönüşmüştü, bu gölün içinden asma köprülerin raylarını taşıyan yüksek ayaklar çıkıyordu; kenarda istiflenmiş tomruklar, bir ormandaki tüm ağaçların kesilip buraya taşındığı duygusunu uyandırıyordu. Sağdaki koskocaman moloz tepeciği ise, devasa bir barikat gibi görüşü engelliyordu, tepeciğin eski kısmını şimdiden otlar kaplamıştı; bir yıldır için için yanan diğer kısmıysa, boz bulanık şist ve kumtaşı tabakasının ortasında uzun ve kızıl pas izleri bırakarak, yüzeye yoğun bir duman salıyordu. Ardından yılın bu mevsiminde çırılçıplak olan uçsuz bucaksız buğday ve pancar tarlaları, yer yer cılız söğüt ağaçlarıyla kesilen çalılıkların bulunduğu bataklıklar, ince kavak sıralarıyla birbirinden ayrılan çayırlar uzanıyordu. Çok uzaktaki küçük beyaz lekeler, kuzeyde Marchiennes, güneyde ise Montsou olmak üzere şehirleri göstermekteydi; doğudaki Vandame Ormanı, çıplak ağaçlarının morumtırak çizgisiyle ufku sınırlıyordu. Bu kış ikindisinin alçalmış, kurşuni renkli gökyüzünde Voreux'nün tüm karanlığı, uçuşan tüm kömür tozları ovaya çullanarak, ağaçları siyaha boyamış, yolları kaplamış, toprağa tohum gibi ekilmişti sanki.

Étienne çevresine bakmaya devam ediyordu, onu en çok şaşırtan şey bir kanaldı, daha doğrusu, bir kanal içine alınmış olan, geceleyin fark edemediği Scarpe Nehri'ydi. Voreux'den Marchiennes'e kadar iki fersahlık gümüşi bir şerit gibi dümdüz uzanan bu kanal, alçak bir arazinin üzerinde yükselen, iki yanı ağaçlıklı bir caddeyi andırıyor; kıç tarafları kırmızıya boyanmış mavnaların süzüldüğü bulanık suları ve yeşil yamaçlarıyla alabildiğine uzayıp gidiyordu. Maden ocağının yanında bir iskele vardı, asma köprüden geçen vagonlar kömürü doğrudan bu iskeleye bağlanmış mavnalara boşaltmaktaydı. Sonra kanal bir dirsek oluşturarak bataklığın yan tarafından geçiyordu; bu dümdüz ovanın tüm ruhu, kömür ve demirin taşındığı bir anayol gibi ortasından geçen bu geometrik su kütlesinde toplanmıştı sanki.

Étienne'in bakışları kanaldan sonra, düzlüğe kurulmuş olan ve yalnızca kırmızı kiremitlerini seçebildiği madenci mahallesine yöneldi.

Sonra yine Voreux'ye çevirdiği gözleri, killi yamacın aşağısında, oracıkta üretilip pişirilmiş iki devasa tuğla yığınına takıldı. İşletmeye ait demiryolu hattının bir kolu bir tahta perdenin arkasından geçerek maden ocağına gidiyordu. Son tesviyeci kafilesi de ocağa indiriliyor olmalıydı. İşçilerin ittiği bir vagonun keskin gıcırtıları duyuluyordu yalnızca. Bilinmeyen karanlıklar, anlaşılmaz gümbürtüler, ışık saçan meçhul yıldızlar yoktu artık. Uzakta, yüksek fırınlar ve kok fırınları alacakaranlıkla birlikte soluk bir renk almıştı. Étienne, şimdi kurşuni buharını seçebildiği, doymak bilmez bir dev gibi durmadan derin derin soluyan tahliye pompasının homurtusundan başka bir ses işitmiyordu.

O zaman aniden kararını verdi. Belki de yukarıda, madenci mahallesinin girişinde Catherine'in duru gözlerini tekrar görür gibi olmuştu. Daha doğrusu, Voreux'den esen isyan rüzgârını hissetmişti belki de. Nedenini bilemeden azap çekmek ve mücadele etmek için ocağa yeniden inmek istiyor; Bonnemort'un sözünü ettiği o insanları, on bin aç insanın tanımaksızın uğruna canını verdiği o açgözlü tanrıyı düşünürken büyük bir öfke duyuyordu.

İkinci bölüm

I

Grégoireların malikânesi Piolaine, Montsou'nun iki kilometre doğusunda Joiselle yolu üzerindeydi. Geçen yüzyılın başında inşa edilmiş, kare şeklinde, belli bir tarzı olmayan büyük bir binaydı. Önceleri sınırları dahilinde olan geniş topraklardan geriye duvarlarla çevrili, bakımı kolay, aşağı yukarı otuz hektarlık bir arazi kalmıştı. Burası özellikle bölgenin en nefis meyve ve sebzelerinin yetiştiği bahçeleri ve bostanlarıyla ünlüydü. Parkı olmasa da, onun yerini tutan küçük bir koru vardı. Parmaklıklı bahçe kapısından basamaklı sekiye kadar uzanan, iki yanında yaşlı ıhlamur ağaçlarının sıralandığı ve yapraklarıyla bir kemer gibi örttüğü üç yüz metrelik yol; Marchiennes'le Beaugnies arasında kalan kısmında ulu ağaçların nadiren göründüğü bu düz ovada hayranlık uyandırıyordu.

O sabah Grégoirelar sekizde kalkmıştı. Genelde uykuya düşkün olduklarından dokuzdan önce yataklarından çıkmazlardı; ancak geceki fırtına sinirlerini germişti. Kocası rüzgârın bir hasar verip vermediğini anlamak için hemen bahçeye çıktığı sırada, Madam Grégoire terlikleri ve sabahlığıyla mutfağa inmişti. Kısa boylu, tombul, elli sekiz yaşında bir kadındı, parlak beyaz saçlarının çevrelediği iri, bebeksi yüzünde biraz şaşkın bir ifade vardı.

"Mélanie," dedi aşçı kadına, "hamur hazır olduğuna göre yumurtalı çörek yapsaydın. Küçükhanım yarım saatten önce kalkmaz, kakaosunun yanında iyi giderdi... Hem ona sürpriz yapmış oluruz."

Otuz yıldır aileye hizmet eden yaşlı, sıska aşçı kadın gülmeye başladı.

"Doğru, harika bir sürpriz olacak... Fırını yakmıştım, ısınmış olmalı; hem Honorine de bana yardım eder."

Oda hizmetçiliği yapan yirmi yaşlarındaki Honorine eve çocukken gelmiş ve burada yetişmişti. Bu iki kadının dışında evde hizmetli

olarak yalnızca, ayak işlerine bakan arabacı Francis vardı. Bir bahçıvanla karısı, sebzeler, meyveler, çiçekler ve kümesle ilgileniyordu. Hizmetler kavgasız gürültüsüz, sıcak bir aile ortamı içinde yerine getirildiğinden ev halkı gül gibi geçinip gidiyordu.

Çörek sürprizini yatağında tasarlamış olan Madam Grégoire hamurun fırına verilmesini izlemek için biraz bekledi. Mutfak çok büyüktü; son derece temiz oluşuna, tencere, kap kacak ve çömlek takımlarına bakılırsa, mutfağa önem verildiği söylenebilirdi. Ortalığa nefis yiyeceklerin mis gibi kokusu hâkimdi. Raflar ve dolaplar erzakla dolup taşıyordu.

"İyice kızarsın, tamam mı?" dedi Madam Grégoire yemek salonuna geçerken.

Tüm evi ısıtan kalorifere rağmen, yemek odasında bir de kömür sobası yanmaktaydı. Gerçi büyük bir masanın, iskemlelerin, maun bir büfenin bulunduğu bu yemek salonunda lüks eşyadan yana bir şey yoktu; yalnızca, içine gömülebildikleri iki koltuk rahatlarına düşkün olduklarını, yemeklerini huzurla sindirirken keyifli saatler geçirmeyi sevdiklerini belli ediyordu. Salona asla geçmezler, ailece hep burada otururlardı.

O sırada, Mösyö Grégoire kalın pazen hırkasıyla geri dönmekteydi, altmış yaşına rağmen kanlı canlı bir adamdı, kar beyazı kıvırcık saçlarının çevrelediği keskin hatlı yüzünden dürüstlük ve iyi yüreklilik okunuyordu. Arabacı ve bahçıvanla konuşmuş; devrilen baca borusunun dışında önemli bir hasar olmadığını öğrenmişti. Her sabah, başına dert çıkaracak kadar büyük olmayan ve mal sahibi olarak alabildiğine keyfini çıkardığı Piolaine'i şöyle bir kolaçan etmek hoşuna gidiyordu.

"Cécile nerede?" diye sordu, "Bugün kalkmayacak mı yoksa?"

"Bilemiyorum," diye yanıtladı karısı. "Az önce tıkırtılarını duyar gibi oldum."

Sofra hazırdı, beyaz masa örtüsünün üzerinde üç kâse vardı. Honorine'i küçükhanıma bakması için gönderdiler. Ama kızın gitmesiyle dönmesi bir oldu, gülmesini bastırmaya çalışıyor, sanki hâlâ yukarıda, yatak odasındaymış gibi alçak sesle konuşuyordu:

"Ah! Beyefendi ve hanımefendi küçükhanımın halini bir görselerdi!.. Uyuyor! Tıpkı bir melek gibi uyuyor... Görmeden

anlayamazsınız, öyle hoş bir görüntüsü var ki."

Anneyle baba duygulu gözlerle bakıştılar. Baba gülümseyerek, "Gidip bakalım mı?" diye sordu.

"Güzel kızım!" diye mırıldandı anne. "Geliyorum."

Birlikte yukarı çıktılar. Evin tek şatafatlı yeri bu odaydı, şımarık çocuğun kaprisini tatmin etmek amacıyla mavi ipek perdeler ve duvar kaplamalarıyla, mavi şeritli beyaz lake mobilyalarla döşenmişti. Genç kız, aralık bir perdeden süzülen cılız ışık altında, yatağın belli belirsiz beyazlığı içinde, yanağını çıplak koluna yaslamış halde uyuyordu. Çok sağlıklı, kanlı canlı ve on sekiz yaşına göre olgun gözükmesine rağmen güzel sayılmazdı; yine de süt beyazı muhteşem bir teni, kestane rengi saçları, yuvarlak bir yüzü, yanaklarının arasına gömülmüş ve yüzüne kararlı bir ifade veren bir burnu vardı. Yorgan üzerinden kaymıştı ve öyle hafifçe nefes alıyordu ki, şimdiden dolgunlaşmış memeleri kalkıp inmiyordu bile.

"O lanet olası fırtına yüzünden gözünü kıpmadı herhalde," dedi anne tatlılıkla.

Baba bir el işaretiyle onu susturdu. İkisi de öne doğru eğilmişti, yıllarca bekledikleri ve artık umutlarını kaybettikleri bir sırada dünyaya gelmiş olan bu kızı, bakirelere özgü çıplaklığı içinde, hayranlıkla seyrediyorlardı. Kızlarını mükemmel buluyorlardı, onların gözünde asla şişman olmadığı gibi, asla yeterince yemiyordu. Kız, yüzlerini yüzüne yaklaştırmış olduklarını fark etmeden uyumaya devam ediyordu. Yine de, kıpırtısız yüzünde hafif bir oynama oldu. Onu uyandırmaktan ödleri kopan anneyle baba parmak uçlarına basarak odadan çıktılar.

"Şiişşt!" dedi Mösyö Grégoire kapıda. "Uykusunu alamamışsa bırakalım uyusun."

"İstediği kadar uyusun tatlı kızım," diye destekledi Madam Grégoire kocasını. "Kalkmasını bekleriz."

Aşağı inip yemek odasındaki koltuklara yerleştiler; küçükhanımın derin uykusuyla eğlenen hizmetçiler hiç şikâyet etmeden kakaoyu ateşin üzerinde bekletiyorlardı. Grégoire eline bir gazete almıştı; karısı yün bir yatak örtüsü örüyordu. İçerisi çok sıcaktı ve evin sessizliğini hiçbir gürültü bozmuyordu.

Grégoireların yaklaşık kırk bin franklık gelirlerinin tamamı Montsou maden ocaklarının hisselerine yatırılmıştı. Bu servetin işletmenin kuruluş zamanlarına kadar giden geçmişini keyifle anlatırlardı.

Geçen yüzyılın başlarında doğru Lille'den Valenciennes'e kadar herkesi bir taşkömürü arama çılgınlığı sarmıştı. Daha sonraları Anzin İşletmesi'ni kuracak olan imtiyaz sahiplerinin başarısı herkesin iştahını kabartmıştı. Her yanda toprağın altı üstüne getiriliyor, şirketler kurulurken bir günde imtiyaz sahibi olunuyordu. Ama o dönemin en dik başlılarından biri olan Baron Desrumaux'nun, cesaret ve zekâsıyla, hiç kuşku yok ki anılarda özel bir yeri vardı. Dört yıl boyunca, başarısız araştırmalara, aylar süren kazıların ardından terk edilen madenlere, kuyuları tıkayan toprak çöküntülerine, işçilerin boğulup gitmesine neden olan ani su baskınlarına, boşa giden yüz binlerce franga, yönetimin çıkardığı zorluklara, hissedarların paniklemelerine, önce kendileriyle anlaşılmazsa kraliyetin imtiyazlarını tanımamaya kararlı büyük toprak sahipleriyle sürdürülen mücadelelere, kısacası ardı arkası kesilmeyen engellere yenik düşmeden ayakta kalmayı başarmıştı. Sonunda Montsou madenlerini işletmek üzere Desrumaux, Fauquenois ve Ortakları şirketini kurmuştu; kuyulardan az da olsa kâr elde edilmeye başlanmıştı ki, komşu iki şirket, Kont Cougny'ye ait olan Cougny şirketi ile Cornille ve Jenard ortaklığına ait olan Joiselle şirketi arasındaki sert rekabet yüzünden az kalsın batacaktı. Neyse ki, 25 Ağustos 1760'ta üç imtiyaz sahibi arasında bir anlaşma gerçekleşmiş ve hepsi tek bir çatı altında bir araya gelmişti. Böylece, bugünkü Montsou Kömür İşletmesi kurulmuş olmuştu. Mülk o zamanın para ölçüsüne göre yirmi dört hisseye ayrılmıştı, her hisse ise kendi içinde on iki alt hisseye bölünüyordu, bu da iki yüz seksen sekiz alt hisse demekti; her alt hisse on bin frank değerinde olduğu için şirketin sermayesi yaklaşık üç milyon franga tekabül etmekteydi. Can çekişmekte olan, ama sonunda galip çıkan Desrumaux'ya bu paylaşımda altı hisse, üç alt hisse düşmüştü.

O yıllarda, üç yüz hektarlık bir arazisi olan Piolaine baronun mülküydü; Cécile'in babası Léon Grégorie'ın büyük dedesi olan Picardieli genç Honoré Grégoire, onun yanında kâhya olarak çalışıyordu. Montsou anlaşması sırasında, biriktirmiş olduğu yaklaşık

elli bin frangı bir çorabın içinde saklamakta olan Honoré, efendisinin sarsılmaz kararlığına korka korka boyun eğdi. Bu paranın on binini çıkarıp, çocuklarının hakkını gasp ettiği korkusuyla bir alt hisse satın aldı. Sahiden de, oğlu Eugène bu yatırımdan çok az gelir elde etti; ve bir burjuva gibi yaşadığı ve babadan kalan diğer kırk bin franklık mirasını sonunda batacak olan bir ortaklığa yatırma aptallığını gösterdiği için, oldukça sıkıntılı bir yaşam sürdü. Ama hissenin getirisi yavaş yavaş artıyordu, Félicien'le birlikte bir sevete dönüşmeye başladı; Félicien böylece, eski kâhya olan dedesinin çocukluktan beri hayalini kurduğu şeyi gerçekleştirebildi: Piolaine'i, kamu malı gibi, gülünç bir fiyata satın aldı. Yine de sonraki yıllar kötü geçti, devrimin yol açtığı yıkımların son bulmasını ve Napoléon'un kanlı düşüşünü beklemek gerekti. Büyük dedesinin korka korka ve çekinerek yaptığı yatırımın giderek şaşırtıcı biçimde artan gelirinden yararlanmak Léon Grégoire'a nasip oldu. Şirket büyüdükçe bu on bin frangın değeri de durmadan artıyordu. 1820'de, yüzde yüzlük bir kârla on bin frank gelir elde edilmişti. Bu meblağ 1844'te yirmi bin franga, 1850'de kırk bin franga yükselmişti. Nihayet, iki yıldan beri getiri, elli bin frank gibi olağanüstü bir rakama yükselmişti: Hissenin değeri, bir asırda yüz kat artarak Lille borsasında bir milyon franga ulaşmıştı.

Mösyö Grégoire, değeri bir milyon franga ulaştığında hissesini satmasını önerenlere, babacan bir ifadeyle gülümseyerek olumsuz yanıt vermişti. Altı ay sonra patlak veren bir ekonomik krizde hissenin değeri altı yüz bin franga düşmüştü. Ama o hâlâ gülümsüyor, hiçbir üzüntü duymuyordu, çünkü artık Grégoirelar maden ocaklarına sarsılmaz bir güven duyuyorlardı. Tanrı bu kadar acımasız olamayacağı için hissenin değeri yeniden yükselecekti. Ayrıca bu dini inanca aileyi bir asırdan beri hiç çalışmadan geçindiren bir değere duyulan derin minnet duygusu karışıyordu. Bu maden ocağı bencilliklerinin bir tapınışla kuşattığı bir tür tanrı, yuvalarının velinimetiydi adeta; geniş yataklarında miskin miskin yatmalarını, bir tek arısütünün eksik olduğu sofralarında tıka basa yemelerini sağlıyordu. Babadan oğula sürüp gidiyordu bu: Ondan kuşku duyarak kaderi gücendirmenin ne anlamı vardı? Ve bu bağlılıklarının gerisinde batıl inanca dayanan bir korku yatıyordu, paraya çevirip bir çekmeceye koyacak olurlarsa, bu hissenin karşılığının kısa sürede eriyip gideceğine dair bir korkuydu

bu. Toprağın altında daha çok güvende olduğunu düşünüyorlardı, bir sürü madenci, bir açlar ordusu gereksinimlerini karşılamak üzere onlar için her gün azar azar bu paradan çekiyordu nasıl olsa.

Zaten, bu ailenin üzerine saadet yağıyordu. Mösyö Grégoire daha çok gençken Marchiennesli bir eczacının çirkin ve beş parasız kızıyla evlenmişti. Onu taparcasına seviyor, karısı da bunun karşılığında, onu mutlu etmek için elinden geleni yapıyordu. Kendisini eve kapatmıştı, kocasına bayılıyor, onun isteklerini kendi istekleri kılıyordu; farklı zevkler yüzünden birbirleriyle asla tartışmıyor, müreffeh bir yaşam idealine birlikte sarılıyorlardı; karşılıklı sevgi ve özen içinde kırk yıldır böylece yaşamaktaydılar. Düzenli bir hayat sürüyor, kırk bin franklık gelirlerini fazla gösterişe kaçmadan kullanıyorlar, birikimlerini geç doğumuyla bir süre için olsa da bütçelerini sarsan Cécile için harcıyorlardı. Bugün bile her dediğini yerine getiriyorlardı: İkinci bir at, iki araba daha alıyor, tuvaletlerini Paris'ten getiriyorlardı. Ama bundan ayrıca keyif alıyorlar, gençliklerinin moda anlayışına bağlı kaldıkları için son derece korkunç giyinen kişiler olarak, kızları için hiçbir şeyin yeterince güzel olmadığını düşünüyorlardı. Onlara göre, sonunda kazanç olmayan her türlü harcama tam bir enayilikti.

Aniden kapı açıldı ve gür bir ses duyuldu.

"Demek bensiz kahvaltı ediyorsunuz!"

Bu Cécile'di, yatağından yeni kalkmıştı, gözleri uykudan şiş şişti. Sadece saçlarını toplamış ve üzerine yünlü beyaz bir sabahlık geçirmişti.

"Hiç olur mu," dedi annesi, "gördüğün gibi seni bekliyoruz... Bir tanem benim, fırtınadan gözüne uyku girmedi, değil mi?"

Genç kız şaşkınlıkla annesine baktı.

"Fırtına mı vardı?.. Hiç duymadım, bütün gece deliksiz uyudum."

Bu onlara tuhaf göründü, üçü birlikte gülmeye başladılar; kahvaltıyı getiren hizmetçiler de kahkahayı bastılar, küçükhanımın aralıksız on iki saat uyuması bütün evi neşeye boğmuştu. Çöreğin görüntüsü yüzlerdeki neşeyi daha da artırdı.

"Nasıl, çörek pişirdiniz ha?" diye tekrarlıyordu Cécile. "İşte yeni bir sürpriz daha!.. Kakaoya sıcak sıcak batırdığımda enfes olacak!"

Sonunda masaya oturdular, kâselerdeki kakaodan dumanlar çıkıyordu. Uzun süre yalnızca çörekten konuştular, yanlarında kalan

Mélanie ve Honorine pişirme yöntemlerinin ayrıntılarını anlatıyor; onların, ağızları burunları yağ içinde, çörekleri yalayıp yutmalarını seyrediyor, efendilerinin böyle iştahla yediklerini gördükten sonra pasta yapmanın kendileri için bir zevk olduğunu söylüyorlardı.

O sırada şiddetle havlayan köpeklerin, pazartesi ve cuma günleri Marchiennes'den gelen piyano hocasını haber verdiğini sandılar. Ayrıca bir de edebiyat öğretmeni geliyordu. Piolaine'deki eğitimi bundan ibaret olan genç kız mutlu bir cehalet içinde, çocuksu kaprislerle derslerini dinliyor, canını sıkan bir soruyla karşılaştığında kitabını pencereden dışarı fırlatıyordu.

"Mösyö Deneulin geldi," dedi geri dönen Honorine.

Arkasında Mösyö Grégoire'ın kuzeni olan Deneulin belirdi; kalın sesi, kendinden emin tavırları ve eski bir süvari subayının edasıyla teklifsizce içeri girdi. Ellisini geçmiş olmasına rağmen kısa kesilmiş saçları ve gür bıyıkları mürekkep siyahlığındaydı.

"Evet, benim, hepinize günaydın... Hiç rahatsız olmayın!"

Ev halkı onu coşkuyla karşılarken, o yerine oturmuştu. Yeniden kakaolarını içmeye koyuldular.

"Bana söyleyeceğin bir şey mi var?" diye sordu Mösyö Grégoire.

"Hayır, yok," diye aceleyle yanıt verdi Deneulin. "Hamlığımı atmak için atla gezintiye çıkmıştım, kapınızın önünden geçerken size bir merhaba demek istedim."

Cécile ona, kızları Jeanne ve Lucie'nin nasıl olduklarını sordu. Her şey yolundaydı, Jeanne sürekli resim yapıyor, ablası Lucie ise sabahtan akşama kadar piyano eşliğinde sesini eğitiyordu. Deneulin'in sesinde hafif bir titreme, neşeli tavırlarla gizlemeye çalıştığı bir huzursuzluk vardı.

Mösyö Grégoire tekrar söze girdi:

"Madende her şey yolunda mı?"

"Bu lanet kriz yüzünden arkadaşlarla tartıştım! Ah! Refah dolu yılların bedelini ödüyoruz! Çok büyük çaplı bir üretim için bir sürü fabrika inşa edip, bir sürü demiryolu döşedik, yüklü bir sermayeyi bu işe yatırdık. Bugünse para yerinde sayıyor, tüm bu işletmeleri çalıştırmak için para bulunmuyor artık. Bereket versin durum umutsuz değil, bu işin içinden sıyrılmasını başaracağım."

Deneulin'e de, kuzeni gibi, Montsou madenlerinden bir hisse miras kalmıştı. Ama büyük bir servetin peşinde koşan girişimci bir mühendis olarak, değeri bir milyona yükseldiğinde hissesini hemen satmıştı. Aylardan beri kafasında bir plan şekilleniyordu. Karısına bir amcasından Vandame'da küçük bir işletme imtiyazı kalmıştı; orada sadece iki kuyu açıktı, Jean-Bart ve Gaston-Marie adlı bu kuyular öyle bakımsız, malzemeler öyle kötü durumdaydı ki çıkarılan kömür ancak masrafları karşılıyordu. Deneulin, Jean-Bart'ı onarmayı, mekanik teçhizatı yenilemeyi, daha derine inmek için kuyuyu genişletmeyi düşünüyordu; Gaston-Marie'yi ise araştırma kazıları yapmak amacıyla kullanacaktı. Orada fazla miktarda altın bulunduğunu söylüyordu. Düşüncesinde haklıydı. Ama bir milyonu bu işe harcamış ve tam yatırımının karşılığını fazlasıyla alacakken bu lanet ekonomik kriz patlamıştı. Zaten işçilerine karşı çok iyi niyetli davranan ve beceriksiz bir yönetici olan Deneulin, karısının ölümünden sonra kendisini soyup soğana çevirmelerine izin vermiş ve dizginleri kızlarının eline bırakmıştı. Büyük kız tiyatrocu olmayı düşünüyordu, küçüğününse üç peyzajı sergi tarafından reddedilmişti. İkisinin de yaklaşan felaketi umursadıkları yoktu, kapıya dayanan sefaletle birlikte, nasıl da becerikli ev kadınları olduklarını göstermek için uğraşıyorlardı.

"Görüyor musun Léon," diye devam etti Deneulin, kararsız bir ses tonuyla, "hisseni benimle aynı zamanda satmamakla hata ettin. Şimdi piyasa altüst oldu, hava alırsın artık. Oysa paranı bana emanet etseydin, Vandame'daki madenimizde neler yapacağımızı görürdün!"

Grégoire, hiç acele etmeden, kakaosunu bitirmek üzereydi. Sakince yanıt verdi:

"Asla!.. Spekülasyonları sevmediğimi bilirsin. Huzurlu bir yaşam sürdürüyorum, kafamı iş meseleleriyle ağrıtmak büyük aptallık olurdu. Montsou hisseleri düşmeye devam etse de, her zamanki gereksinimlerimizi karşılayabilecek durumdayız. Bu kadar açgözlü olmaya gerek yok! Ayrıca bir gün pişmanlık duyan sen olacaksın, çünkü Montsou hisseleri yeniden yükselecek, Cécile'in torunlarına bile yetecek kadar gelir getirecek."

Deneulin onu huzursuz bir gülümsemeyle dinliyordu.

"Demek, benim işime yüz bin frank yatırmamı teklif etseydim, beni geri çevirecektin, öyle mi?" diye mırıldandı.

Ama Grégoireların kaygılı yüz ifadeleri karşısında, bu kadar acele ettiğine pişman olarak, borç alma konusunu daha zor durumda kalacağı günlere erteledi.

"Ah! Şaka yaptım, daha o duruma düşmedim! Tanrım! Belki de sen haklısın. Sanırım başkalarının emeğiyle kazanılan para insana daha müreffeh bir yaşam sunuyor."

Konuyu değiştirdiler. Cécile sözü tekrar kuzinlerine getirdi, bu kızların ilgi alanları onu hayrete düşürse de kafasını meşgul etmekteydi. Madam Grégoire, güneşin yüzünü gösterdiği ilk gün kızını sevgili küçük akrabalarına götüreceğine söz verdi. Düşüncelere dalmış gibi görünen Mösyö Grégoire konuşmaları dinlemiyordu. Yüksek sesle kuzenine karşılık verdi:

"Yerinde olsaydım, hâlâ inatlaşacağıma, Montsou ile anlaşmaya çalışırdım... Onlar da istekli, paranı kurtarabilirsin."

Grégoire, Montsou ve Vandame işletmeleri arasındaki eski nefreti ima ediyordu. Vandame'ın epeyce önemsiz bir işletme olmasına rağmen, güçlü komşusu Montsou, altmış yedi bucağa yayılan kendi topraklarının ortasına sıkışmış bu küçük maden ocağını görmeye tahammül edemiyordu; önce onu yok etmeye çalışsa da başarılı olamamıştı, şimdi dayanma gücü kalmadığında onu ucuza kapatmayı planlıyordu. Savaş aralıksız devam ediyor, her iki maden işletmesi de kendi galerileriyle diğerininkiler arasında iki yüz metre mesafe kaldığında kazıyı durduruyordu. Yönetici ve mühendislerin arasında dostane ilişkiler sürse de, bu çatışma kanlarının son damlasına kadar devam edecekmiş gibi görünüyordu.

Deneulin'in gözleri ateş saçmaktaydı.

"Asla!" diye haykırdı o da. "Montsou ben yaşadığım sürece Vandame'a sahip olamayacak... Perşembe günü Hennebeau'ya yemeğe gitmiştim, sürekli etrafımda dolanıp durdu. Geçen sonbahar yönetime gelen büyük başlar bana yağ yakıp durdular... Evet evet, o markileri, dükleri, generalleri, bakanları iyi tanırım! Fırsatını bulsalar donunuza kadar her şeyinizi alırlar!"

Susmak bilmiyordu. Aslında Mösyö Grégoire da Montsou yönetim kurulunu savunmuyordu, 1760 sözleşmesiyle işbaşına getirilen altı yönetici, işletmeyi despotça yönetiyor ve kurul üyelerinden biri öldüğünde diğer beşi yeni üyeyi en güçlü ve zengin hissedarlar

arasından seçiyordu. Makul zevkleri olan Piolaine'in sahibi, paraya aşırı düşkün bu beylerin bazen ölçüyü kaçırdıklarını düşünmekteydi.

Mélanie sofrayı toplamaya gelmişti. Dışarıda köpekleri yeniden havlamaya başladılar, Honorine'in kapıya yöneldiği sırada, sıcaktan ve yediklerinden bunalan Cécile masadan kalktı:

"Bırak, ben bakarım, hocam gelmiş olmalı."

Deneulin de ayağa kalkmıştı. Salondan çıkan genç kıza bakarken gülümseyerek sordu:

"Bastıbacak Négrel'le evlilik işi ne âlemde?"

"Henüz kesin bir şey yok," dedi Madam Grégoire, "aklımıza geliveren bir fikirdi... Üzerinde düşünmemiz gerek."

"Elbette," diye devam etti Deneulin, keyifle gülerek. "Sanırım yengeyle yeğen... Ama beni asıl şaşırtan Madam Hennebeau'nun Cécile'in bu kadar üzerine düşmesi."

Ama Mösyö Grégoire sinirlendi. Bu kadar kibar ve genç adamdan on dört yaş büyük olan bir hanımefendi! İğrenç bir şeydi bu. Böyle konularda şaka yapılmasından hiç hoşlanmazdı. Gülmeye devam eden Deneulin onun elini sıkıp gitti.

"Hoca değilmiş," dedi geri dönen Cécile. "O iki çocuklu kadın geldi, hatırlıyor musun anne, hani yolda karşılaşmıştık, madencinin karısı... İçeri alsınlar mı?"

Önce tereddüt ettiler. Üstleri başları pis miydi? Hayır, pek öyle değildi, zaten pabuçlarını kapıda çıkaracaklardı. Anneyle baba şimdiden koca koltuklarına gömülmüşlerdi bile. Yediklerini hazmediyorlardı. Salonun havasının değişmesinden endişelendikleri için sonunda karar verdiler.

"Honorine, onları içeri alın."

Bunun üzerine, Maheude ve soğuktan buz kesmiş, mideleri zil çalan çocukları mis gibi çörek kokan bu sıcacık salona girince, korkuyla karışık bir şaşkınlığa kapıldılar.

II

Kapalı kalmış odada, kepenklerin arasından süzülen boz renkli ışık huzmeleri tavanda yelpaze şeklinde gölgeler oluşturmaktaydı; kapalı odanın havası giderek ağırlaşıyor, hepsi geceki uykularına devam ediyordu. Lénore ve Henri koyun koyuna, Alzire ise başı yan yatık, kamburuna yaslanmış halde uyuyorlardı; Zacharie ve Jeanlin'in yatağına tek başına uzanmış olan Bonnemort Baba ise ağzı açık horluyordu. Maheude'ün yattığı odada çıt çıkmıyordu, Estelle'i emzirirken, memesi yana sarkmış vaziyette tekrar uyuyakalmıştı; doyasıya süt emmiş olan kızı da, annesinin karnının üzerinde, yüzünü yumuşacık memelere gömerek, tıpkı onun gibi uykuya dalmıştı.

Alt kattaki guguklu saat altıyı vurdu. Madenci mahallesinde, açılıp kapanan kapıların gürültüsü, tahta pabuçların kaldırımlarda çıkardığı takırtılar duyuldu. Bunlar, maden ocağına giden ayıklayıcı kadınlardı. Saat yediye kadar ortalık yeniden sessizliğe gömüldü. Yedide kepenkler açılmaya, duvarların ardından esneme ve öksürük sesleri yükselmeye başladı. Bir kahve değirmeni uzun süre cızırdadı, ama odadakilerden hiçbiri uyanmadı.

Uzaktan gelen tokat ve çığlık sesleri Alzire'in aniden yatağında doğrulmasına neden oldu. Saatin kaç olduğunu anlayıp, yalınayak vaziyette annesini kaldırmaya koştu.

"Anne! Anne! Geç kaldın. Bugün işin vardı ya... Dikkat et! Estelle'i ezeceksin."

Yana devrilmiş iri memelerin arasında havasız kalmış bebeği çekip kurtardı.

"Lanet olsun!" dedi dili dolanarak Maheude, bir yandan da gözlerini ovuşturuyordu, "insan öyle yorgun düşüyor ki, bıraksalar bütün gün uyuyabilirim... Lénore ve Henri'yi giydir, onları da götüreceğim, Estelle'e sen bakacaksın, bu ayazda onu da yanıma alırsam hastalanmasından korkuyorum."

Aceleyle elini yüzünü yıkayıp, en temiz giysisi olan eski bir mavi etek ile bir gün önce iki yerini yamaladığı yünlü gri ceketini üzerine geçirdi.

"Lanet olsun, çorba yapmam gerek!" diye mırıldandı yeniden.

Annesi sağa sola çarparak aşağı inerken, Alzire ağlamaya başlayan Estelle'i alıp odasına götürdü. Bebeğin yaygaralarına alışmış olan ablası, sekiz yaşına rağmen, onu yatıştırıp oyalayacak kadınsı hileleri biliyordu. Estelle'i hâlâ sıcak olan yatağa yavaşça yatırıp, bir parmağını emmesi için ağzına vererek yeniden uyuttu. Bu işi tam zamanında halletmişti, çünkü bir başka patırtı koptu; nihayet uyanan Lénore ve Henri'nin aralarını bulması gerekti. Bu çocuklar koyun koyuna uyudukları saatler dışında hiç anlaşamıyorlardı. Altı yaşındaki kız uyanır uyanmaz kendinden iki yaş küçük olan oğlan kardeşinin üzerine çullanıyor, oğlan yediği şamarlara karşılık veremiyordu. Her ikisinin de karmakarışık sarı saçların çevrelediği, körükle şişirilmiş gibi duran kocaman kafaları vardı. Oğlanı bırakmazsa kıçının derisini yüzeceği tehdidinde bulunan Alzire'in, kız kardeşini bacaklarından çekmesi gerekti. Çocuklar elleri yüzleri yıkanıp giysileri giydirilirken de huysuzlukla tepinip durdular. Bonnemort Baba'yı uyandırmamak için kepenkleri açmaktan kaçınıyorlardı. Çocukların korkunç yaygarasına rağmen adam horlamaya devam ediyordu.

"Yemek hazır! Yukarıdakiler, işiniz bitti mi?" diye seslendi Maheude.

Kepenkleri açmış, ateşi canlandırıp üzerine kömür eklemişti. İhtiyar çorbanın hepsini yalayıp yutmamış olsa diyordu içinden. Ama tencerenin boş olduğunu görünce üç günden beri bir kenarda sakladığı bir avuç şehriyeyi pişirmek zorunda kaldı. Yağsız, sade suya içeceklerdi çorbalarını; bir gün öncesinden artan tereyağından geriye bir şey kalmamış olmalıydı; Catherine'in, sandviçleri hazırlarken bir mucize yaratarak ceviz büyüklüğünde bir topağı ayırmış olduğunu görünce şaşırdı. Ama mutfak dolabı bomboştu, ne bir dilim ekmek, ne biraz erzak, ne de kemirecek bir parça kemik vardı. Maigrat veresiyeyi keser, Piolaine'deki burjuvalar da yüz metelik vermeyi reddederlerse halleri ne olurdu? Erkekler ve kız madenden dönünce önlerine yiyecek bir şeyler koymak gerekti, ne yazık ki henüz yemeden yaşamanın yolu bulunamamıştı.

“Hâlâ inmiyor musunuz?” diye haykırdı. “Çoktan çıkmam gerekiyordu.”

Alzire ve çocuklar aşağı indiklerinde şehriyeyi üç küçük tabağa bölüştürdü. Kendisi acıkmadığını söylüyordu. Catherine kahveyi bir gün önceki telvenin üzerine su ekleyerek hazırlamıştı, o da ikinci kez su ekleyip bulaşık suyunu andıran, bu son derece açık kahveden iki büyük fincan içti. En azından açlığını bastırırdı.

“Dinle,” diye tekrarladı Alzire’e, “büyükbabanı uyandırma. Estelle’e dikkat et kafasını bir yere çapmasın, uyanıp ağlamaya başlarsa şu şeker parçasını eritip kaşık kaşık verirsin... Akıllı bir kız olduğun için şekeri yemeyeceğini biliyorum.”

“Ya okul ne olacak, anne?”

“Okula başka gün gidersin... Bugün bana lazımsın.”

“Geç kalırsan çorbayı pişireyim mi?”

“Çorba, çorba... Hayır, beni bekle.”

Sakat çocuklara özgü erken gelişmiş bir zekâya sahip olan Alzire çorba yapmayı iyi biliyordu. Ama durumu anlamış olmalıydı ki ısrar etmedi. Artık tüm madenci mahallesi uyanmıştı, grup halindeki çocuklar, pabuçlarını sürüyerek okula gidiyorlardı. Saat sekizi vurdu, sol taraftaki Levaqueların evinden, giderek yükselen konuşma sesleri geliyordu. Cezvelerin başında duran, ellerini bellerine dayamış, dilleri değirmen taşı gibi durmadan dönen kadınların günü başlıyordu. Kalın dudaklı, basık burunlu, yıpranmış bir surat bir pencere camına yapışmış, bağırıyordu:

“Dinle bak, yeni haberler var!”

“Yok, hayır, daha sonra!” diye yanıtladı Maheude. “Acelem var.”

Ve sıcak bir kahve teklifini geri çeviremeyeceği korkusuyla, Lénore ve Henri’yi ite kaka evden çıktı. Yukarıda Bonnemort Baba, evi sarsan ritmik horultularla uyumaya devam ediyordu.

Maheude dışarı çıkınca, rüzgârın kesilmiş olduğunu görüp şaşırdı. Hava birden yumuşamış, gökyüzü toprak rengine bürünmüş, duvarlar yosun bağlamıştı; yollar çamur içindeydi, kömür çıkarılan bölgelere özgü, suyla karışan kurum gibi kapkara, pabuçların saplanıp kalacağı kadar koyu ve yapışkan bir çamurdu bu. Maheude Lénore’a bir şamar indirmek zorunda kaldı, çünkü küçük kız, pabuçlarını bir kürek gibi kullanarak çamura daldırıp çıkarıyordu. Madenci mahallesinden çıkan

Maheude, moloz yığını boyunca ilerledi ve kanal yolunu takip etti; kestirmeden gitmek için, yosun tutmuş tahta perdelerle çevrili boş arazilerin arasındaki delik deşik yollara girdi. Hangarlar, yüksek fabrika binaları, sanayi bölgesi tarafından harap edilen kırları kustuğu kurumlarla kirleten uzun bacalar peş peşe sıralanıyordu. Küçük bir kavak ağacı korusunun ardında, eski Réquillart maden ocağının yıkık kulesi görünmekteydi, kulenin sadece kalın direkleri ayakta kalmıştı. Maheude sağa dönerek anayola girdi.

"Dur bakalım! Pis domuz!" diye haykırdı. "Ben sana çamurdan köfte yapmanın ne olduğunu göstereceğim!"

Bu kez Henri yerden aldığı bir avuç çamuru yoğuruyordu. Ayrım gözetmeksizin tokatları yiyen çocuklar yola geldiler, yine de çamurda bıraktıkları ayak izlerine göz ucuyla bakıyorlardı. Her adımda ayaklarını çamurdan kurtarmak için gösterdikleri gayretten bitkin düşmüş, bata çıka yürüyorlardı.

Marchiennes yönündeki iki fersahlık kaldırımlı yol, siyah makine yağına daldırılmış bir şerit gibi kızılımtırak toprakların arasından uzanmaktaydı. Ama diğer yandaki yol, ovadaki geniş bir engebenin yamacına kurulmuş olan Montsou'nın ortasından geçip, kıvrıla kıvrıla aşağı iniyordu. Sanayi kentleri arasında dümdüz bir çizgi izleyen ve tatlı kavislerle, hafif iniş çıkışlarla uzayıp giden bu kuzey yollarında yavaş yavaş binalar inşa ediliyor ve tüm bölge bir işçi kenti haline geliyordu. Ortamı şenlendirmek için kimisi sarıya, kimisi maviye ve kuşkusuz, en sonunda dönüşecekleri rengi peşinen vermek amacıyla kimisi siyaha boyanmış tuğladan küçük evler, sağlı sollu sıralar halinde kıvrılarak yamacın dibine doğru iniyorlardı. Fabrika idarecilerinin oturduğu iki katlı birkaç büyük bina dar cepheli evlerin oluşturduğu sıkışık hattı yer yer kesintiye uğratmaktaydı. Yine tuğladan yapılmış bir kilise, uçuşan kömür tozlarıyla şimdiden kararmış çan kulesiyle, yeni tip bir yüksek fırını andırıyordu. Şeker, halat ve un fabrikaları arasında içkili dans salonları, içkili kahvehaneler, birahaneler göze çarpıyordu; sayıları o kadar fazlaydı ki bin eve karşılık beş yüzü aşkın meyhane vardı.

Maheude, depo ve atölyelerden oluşan işletme şantiyelerine yaklaştığında, çocukların birini sağına, birini soluna alıp ellerinden tuttu. Biraz ötede, Müdür Hennebeau'nun, yoldan demir

parmaklıklarla ayrılan ve bir dağ evini andıran konağı vardı, konağın arkasındaki bahçede cılız ağaçlar göze çarpıyordu. Tam o sırada, kapının önünde bir araba durdu, göğsünde nişanlar bulunan bir adam ve kürk mantolu bir kadın indi arabadan, Paris'ten Machiennes garına gelmişlerdi. Evin yarı aydınlık girişinde beliren Madam Hennebeau onları görünce bir şaşkınlık ve sevinç çığlığı attı.

"Yürüsenize, tembeller," diye homurdandı Maheude, çamura teslim olan iki çocuğu çekerek.

Maigrat'nın evine gelmişti, son derece heyecanlıydı. Maigrat, müdürün konağının hemen bitişiğinde oturuyordu, basit bir duvar onun küçük evini konaktan ayırmaktaydı; eve ait bir ambar vardı, bu ambarın yola bakan tarafı vitrinsiz bir dükkân olarak kullanılıyordu. Maigrat orada bakkaliye, şarküteri ürünleri ve sebze meyveye varıncaya kadar her şeyi bulunduruyor, ayrıca ekmek, bira ve tencere de satıyordu. Eskiden Voreux'de gözetmen olarak görev yaparken küçük bir kantin işletmeye başlamış, sonra şeflerinin desteğiyle işi genişleterek, Montsou'daki perakendecileri safdışı etmişti. Malları toptan alıyor; madenci mahallesindeki müşteri sayısının fazlalığı, her şeyi daha ucuza satmasına ve daha fazla veresiye mal vermesine imkân sağlıyordu. Aslında, küçük evini ve dükkânını inşa eden işletmenin her dediğini yapıyordu.

"İşte yine geldim, Mösyö Maigrat," dedi, onun kapısının önünde dikildiğini gören Maheude, mütevazı bir ifadeyle.

Maigrat hiç yanıt vermeden ona baktı. Şişman, soğuk, kibar görünümlü bir adamdı. Verdiği karardan asla dönmemekle övünürdü.

"Hadi ama, beni dünkü gibi geri çevirmeyeceksiniz, öyle değil mi? Cumartesiye kadar aç mı kalalım?.. Size iki yıldır altmış frank borcumuz olduğunu biliyorum elbette."

Derdini kısa cümlelerle, ezilip büzülerek dile getirmekteydi. Söz konusu olan, son grev zamanından kalan eski bir borçtu. En az yirmi kere, borçlarını ödeyeceklerine dair Maigrat'ya söz vermişler, ama becerememişlerdi, on beş günde bir kırk metelik olsun ödeyemiyorlardı. Önceki gün başlarına bir felaket gelmiş, onları icraya vereceğini söyleyen bir kunduracıya yirmi frank ödemek zorunda kalmışlardı. İşte bu yüzden şu an tek bir metelikleri bile yoktu. Yoksa diğerleri gibi cumartesiye kadar idare edebilirlerdi.

Göbeğini germiş, kollarını kavuşturmuş bir halde karşısında duran Maigrat, kadının her yalvarışına başıyla olmaz işareti yaparak cevap veriyordu.

“Yalnızca iki ekmek, Mösyö Maigrat. Makul biriyimdir ben, sizden kahve istemiyorum... Yalnızca günde bir buçuk kiloluk iki ekmek.”

“Hayır!” diye haykırdı sonunda Maigrat var gücüyle.

O sırada karısı göründü, günlerini kafasını bile kaldırmaya cesaret edemeden bir hesap defterinin başında geçiren sıska bir kadındı. Gözlerini ateşli bir yakarışla kendisine çeviren bahtsız kadını görünce ürküp içeri kaçtı. Yatağını müşterileri olan vagon sürücüsü kadınlara bıraktığı söyleniyordu. Herkesin bildiği bir gerçek vardı: Bir madencinin, borcunu ertelemek istediğinde, kızını ya da karısını Maigrat’ya yollamaktan başka çaresi kalmazdı; kadının güzel ya da çirkin olması önemli değildi, yeter ki adamı memnun etsindi.

Gözleriyle hâlâ Maigrat’ya yalvarmaya devam eden Maheude, kendisine giysilerini soyarmış gibi bakan küçük gözlerinin ölgün parıltısından huzursuz oldu. Öfkesi kabardı, daha kendisi gençken ve yedi çocuk doğurmadan önce olsaydı, belki bu durumu anlayabilirdi. Su birikintilerine atılmış ceviz kabuklarını toplayıp içlerini kontrol eden Lénore ve Henri’yi sertçe çekerek adamın yanından uzaklaştı.

“Bu sizin için hayırlı olmayacak, Mösyö Maigrat, bu söylediğimi unutmayın!”

Şimdi tek umudu Piolaine’deki burjuvalardı. Onlardan yüz metelik alamazsa açlıktan öleceklerdi. Sola, Joiselle yoluna doğru yönelmişti. İşletmenin idare binası o tarafta, yolun köşesindeydi; Paris’in önemli şahsiyetlerinin, prenslerin, generallerin ve hükümet idarecilerinin her sonbahar büyük ziyafetler vermek üzere geldikleri, tuğladan gerçek bir saraydı bu. Maheude yürürken, kafasında şimdiden yüz meteliği harcamıştı bile: Öncellikle ekmek, ardından da kahve; sonra sabah çorbasıyla akşam yahnisi için iki yüz elli gram tereyağı ve küçük bir çuval patates, eğer para artarsa, et yemesi gereken baba için biraz domuz köftesi alacaktı.

Montsou rahibi Peder Joire, tüylerinin ıslanmasından korkan besili bir kedinin titizliğiyle cübbesini yukarı çekerek yanlarından geçiyordu. Halim selim bir adamdı, işçileri ya da patronları kızdırmamak için madendeki sorunlarla ilgilenmez görünürdü.

“Günaydın sayın rahip.”

Rahip durmadı, çocuklara gülümseyerek yoluna devam etti, Maheude yolun ortasında öylece kalakaldı. Dini inançları yoktu, ama bir an için bu rahibin kendisine bir şeyler verebileceğini düşünmüştü.

Ve siyah, yapışkan çamurun içinde yürüyüş yeniden başladı. Daha iki kilometre yolları vardı, çocuklar artık eğlenmiyorlar, bitkin bir halde bata çıka ilerliyorlardı. Yolun sağında ve solunda, yosun tutmuş tahta perdelerle çevrili aynı boş araziler, yüksek bacaları olan, dumandan kararmış, aynı fabrika binaları uzanıp gidiyordu. Sonra kırların ortasında, uçsuz bucaksız düz araziler başladı; üzerlerinde tek bir ağacın bile bulunmadığı, kahverengi keseklerden oluşmuş bir okyanusu andıran bu araziler Vandame Ormanı’nın morumsu çizgisine doğru uzanımaktaydılar.

“Beni kucağına al, anne.”

Maheude çocukları sırayla kucağında taşıdı. Sağda solda su birikintileri vardı, bu yüzden üstünün kirlenmemesi için elbisesini yukarı çekmek zorunda kalıyordu. Kaygan zeminde üç kere düşme tehlikesi atlattı. Nihayet kapıya yaklaştıklarında iki iri köpek üzerlerine atılarak şiddetle havladılar. Çocukların korkuyla çığlık atmaları üzerine arabacı hayvanlara kamçıyla müdahale etmek zorunda kaldı.

“Pabuçlarınızı çıkarıp içeri girin,” dedi Honorine.

Yemek odasına giren anne ve çocuklar oldukları yerde çakılıp kaldılar, ani sıcaklık yüzünden sersemlemişler, koltuklarına gömülmüş oturan bu yaşlı bey ve yaşlı hanımın bakışlarından fazlasıyla huzursuz olmuşlardı.

“Kızım,” dedi Madam Grégoire, “görevini yerine getir.”

Grégoirelar sadaka dağıtma görevini Cécile’e vermişlerdi. Bunun iyi bir eğitim yöntemi olduğunu düşünüyorlardı. Merhametli olmak gerekirdi, Tanrı’nın evi gibi, kendi kapılarının da herkese açık olduğunu söylüyorlardı. Hayır işlerini akıllıca yaptıkları için övünüyor, aldatılmaktan ve kötülük eğilimlerini teşvik etmekten çok korkuyorlardı. Bu yüzden kimseye asla para yardımında bulunmazlardı; birkaç metelik verdikleri bile görülmemişti, çünkü eline üç kuruş geçen bir yoksulun onu hemen içkiye yatırdığı bilinen

bir gerçekti. Dolayısıyla sadakalarını hep eşya olarak verirler, özellikle de kış aylarında, muhtaç çocukları sıcak tutacak giysiler dağıtırlardı.

"Vah zavallı yavrucaklar!" diye haykırdı Cécile, "soğuktan betleri benizleri solmuş!.. Honorine, git de dolaptaki bohçayı getir."

Hizmetçiler de bu yoksullara, akşam ne yiyecekleri endişesi taşımayan kızların merhameti ve üzüntüsüyle bakıyorlardı. Oda hizmetçisi kız yukarı çıkarken, dalıp giden aşçı kadın, artan çöreği masaya bırakmış, kollarını iki yana sarkıtmış halde öylece duruyordu.

"Sizin için, iki yün elbisem ve atkılarım da var," diye devam etti Cécile. "Zavallı minikleri nasıl sıcak tutacaklarını göreceksiniz!"

O zaman, dili biraz olsun çözülen Maheude kekeleyerek, "Teşekkürler, küçükhanım," dedi. "Hepiniz çok iyi yüreklisiniz..."

Gözleri yaşlarla dolmuştu, yüz meteliği alacağına kesin gözüyle bakıyor, sadece Grégoirelar kendiliğinden vermezlerse, parayı nasıl isteyeceğini düşünüyordu. Oda hizmetçisi kız henüz aşağı inmemişti, odaya bir süre için can sıkıcı bir sessizlik hâkim oldu. Annelerinin eteğine yapışan küçükler gözleri fal taşı gibi açılmış bir halde çöreğe bakıyorlardı.

"Sadece iki çocuğunuz mu var?" diye sordu Madam Grégoire sessizliği bozmak için.

"Ah! Yedi çocuğum var, hanımefendi."

Yeniden gazetesini okumaya başlamış olan Mösyö Grégoire öfkeyle yerinden sıçradı.

"Tanrım! Yedi çocuk mu, ama neden?"

"Düşüncesizlik bu," diye mırıldandı yaşlı hanım.

Maheude elini özür diler gibi hafifçe salladı. Elden ne gelirdi? İnsan çocuk yapayım diye uğraşmıyordu, kendiliğinden oluveriyordu bu! Üstelik büyüdüklerinde eve para getiriyor, evi geçindiriyorlardı. İyice elden ayaktan düşmüş büyükbaba olmasa, madene inecek yaşa gelmiş olan iki oğlu ve büyük kızı sayesinde kendileri de geçinip gideceklerdi. Bir de elleri henüz ekmek tutmayan küçükleri de büyütmek gerekiyordu.

"Maden ocağında uzun zamandır mı çalışıyorsunuz?" diye sordu Madam Grégoire.

Maheude'ün solgun yüzü sessiz bir gülüşle aydınlandı.

“Ah! Evet, evet... Ben yirmi yaşına kadar madene indim. İkinci doğumu yaptığımda, doktor, madende çalışmaya devam edersem öleceğimi söyledi, kemiklerimde bir hastalığa neden olurmuş. Zaten o sıralar yeni evlendiğim için evde bir sürü işim vardı... Ama kocamın ailesi ezelden beri orada çalışıyor. Dedesinin dedesinin zamanından beri... daha doğrusu bilmiyorum... ta en başından, Réquillart'da ilk kazmanın sallandığı zamandan beri.”

Mösyö Grégoire dalgın bir halde, balmumunu andıran tenleri, matlaşmış saçları, açlık ve kansızlık yüzünden acınacak derecede küçülerek çirkinleşmiş bedenleriyle, bu zavallı kadın ve çocuklara bakıyordu. Odaya yeniden sessizlik çökmüştü, hafif bir duman çıkararak yanan kömürün gürültüsünden başka bir şey duyulmuyordu. Nemli bir sıcaklığın hâkim olduğu odada, mutlu burjuva evlerinin her köşesine sinen, o refahla ağırlaşmış hava vardı.

“Hâlâ ne yapıyor orada?” diye haykırdı sabırsızlanan Cécile, “Mélanie, yukarı çıkıp ona bohçanın dolabın altında, sol tarafta olduğunu söyle.”

Bu arada Mösyö Grégoire, bu aç insanların görüntüsünün kendisinde uyandırdığı düşünceleri yüksek sesle dile getirdi.

“Bu dünyada kötülüklerin olduğu doğru, yürekli kadın. Ama işçilerin de her zaman aklıselim içinde davrandıkları söylenemez. Onlar çiftçilerimiz gibi para biriktirmek yerine içki içiyor, borç yapıyor ve sonunda ailelerini geçindiremez hale düşüyorlar.”

“Beyefendinin hakkı var,” dedi Maheude sakin bir ifadeyle. “Her zaman doğru davranmıyorlar. Parasızlıktan şikâyet ettiklerinde ben de haytalara bunları söylüyorum... Ama ben şanslı sayılırım, kocam içmiyor. Yine de bazen pazar eğlencelerinde kimi zaman birkaç kadeh fazladan içer, ama asla aşırıya kaçmaz. Affınıza sığınarak söylüyorum, önceleri domuz gibi içerken evlendikten sonra içkiyi bırakması çok kibar bir davranış... Yine de bu aklı başında tavrı sorunu çözmüyor. Bazı günler, tıpkı bugün olduğu gibi, evdeki bütün çekmecelerin altını üstüne getirseniz tek bir metelik bulamadığınız olur.”

Sözü yüz meteliğe getirmek istiyordu, cansız bir sesle konuşmaya başladı, önce ciddiye almadıkları o lanet borcun zamanla nasıl büyüyerek kendilerini zor duruma soktuğunu anlattı. Her on beş günde bir düzenli olarak ödeme yapıyorlardı. Ama bir sefer ödemeyi

geciktirmeyegörsünler, işleri bitiyor, açığı kapatmak imkânsız hale geliyordu. Delik giderek büyüyor, erkekler borçlarını ödemeye bile yetmeyen işlerinden bıkıp usanıyordu. Ondan sonra uğraş dur, ölene kadar borç batağından kurtulamazlardı. Zaten bazı şeyleri anlayışla karşılamak gerekiyordu, boğazındaki kömür tozlarını temizlemek için madencinin bir bardak biraya ihtiyacı vardı. Her şey bir birayla başlıyor, ama dertler bitmek bilmeyince meyhaneden çıkmaz oluyorlardı. Kimseden yakınmak istemezdi ama belki de işçilerin aldığı ücret yetersizdi.

"İşletmenin size ev ve yakacak verdiğini sanıyordum," dedi Madam Grégoire.

Maheude, şöminede yanmakta olan ateşe göz ucuyla baktı.

"Evet evet, çok iyi bir kömür olmasa da yanıyor işte... Ev kirası ise altı frank: Az gibi görünse de, insan ödemekte çoğunlukla zorlanıyor... Mesela bugün, her yerimi didik didik etseler tek bir metelik bile bulamazlar. Ne yaparsınız, olmayınca olmuyor."

Huzur içinde koltuklarına gömülmüş olan beyefendiyle hanımefendi susuyorlar; önlerinde sergilenen bu yoksulluk tablosu karşısında yavaş yavaş sıkılmaya ve huzursuz olmaya başlıyorlardı. Onları incittiğinden korkan Maheude, pratik bir kadın olarak, dürüst ve sakin tavrıyla ekledi:

"Ah! Bunları yakınmak için söylemedim. Durum böyle, kabullenmek gerekir; ne kadar çabalarsak çabalayalım, hiçbir şeyi değiştiremeyiz... En iyisi Tanrı'nın bize uygun gördüğü işi dürüstçe yerine getirmek, öyle değil mi efendim?"

Mösyö Grégoire onu onayladı.

"İnsanın duyguları böyle olursa, üstesinden gelemeyeceği bahtsızlık yoktur, yürekli kadın."

Honorine vee Mélanie nihayet bohçayı getirmişlerdi. Cécile bohçayı açıp, içinden iki elbiseyi çıkardı. Bunlara atkılar, hatta çorap ve eldivenler de ekledi. Hepsi çok işe yarayacaktı; bu arada acele ediyor, giysileri hizmetçilere paketletiyordu, çünkü piyano hocası gelmişti; anne ve çocukları kapıya doğru itmeye başladı.

"Çok zordayız," dedi Maheude kekeleyerek, "sadece yüz meteliğimiz olsaydı..."

Sözleri boğazında düğümlendi; çünkü Maheuler onurlu insanlardı, hiç dilenmezlerdi. Cécile endişeyle babasına baktı; ama adam bir görevi yerine getirircesine, kesin olarak reddetti.

"Hayır, bu bizim âdetimiz değil. Yapamayız.."

Bunun üzerine annenin allak bullak olmuş yüzü karşısında üzüntüye kapılan genç kız, hiç değilse çocukları sevindirmek istedi. Çocuklar gözlerini hâlâ çörekten ayıramıyorlardı, Cécile iki parça kesip onlara verdi.

"Alın! Bu sizin için."

Sonra çörekleri çocukların ellerinden geri alıp, eski bir gazete istedi.

"Durun, bunları kardeşlerinizle paylaşırsınız."

Ve annesiyle babasını duygulanmış bakışları altında onları kapıya doğru itti. Yiyecek ekmekleri olmayan zavallı yavrucaklar, çöreklerini soğuktan uyuşmuş ellerinde saygıyla tutarak dışarı çıktılar.

Kaldırımda çocukları çekiştirip duran Maheude'ün gözleri artık ne ıssız tarlaları, ne siyah çamuru, ne de giderek kararan kurşuni renkli gökyüzünü görüyordu. Montsou'dan bir kez daha geçerken kararlı bir şekilde Maigrat'nın dükkânına girdi; adama öyle yalvar yakar oldu ki, sonunda ondan iki ekmek, kahve, tereyağı, hatta yüz metelik para bile koparabildi, çünkü adam kısa vadeli borç da veriyordu. Maigrat'nın gözü kendisinde değil, Catherine'deydi: Adam, erzakları almak için kızını yollamasını söylediğinde anladı bunu Maheude. Görecekti bakalım. Kendisine fazla sokulursa Catherine ona tokadı basardı.

III

İki Yüz Kırklar madenci mahallesinin kilisesinde saat on biri vuruyordu; Peder Joire'ın pazar ayinlerini yönettiği tuğladan, küçük bir kiliseydi bu. Yine tuğladan yapılmış yan taraftaki okuldan, dışarının soğuğu içeri girmesin diye kapatılmış pencerelere rağmen, ezberlerini tutuk tutuk okuyan çocukların sesleri geliyordu. Tek tip evlerden oluşan dört büyük adanın arasında, yan yana küçük bahçelere bölünmüş geniş yollar bomboştu. Kış mevsiminde harap olan bu bahçeler, son sebzelerin öbekler oluşturarak lekelediği marnlı topraklarıyla hüzünlü bir görüntü sergiliyorlardı. Çorbalar pişiyor, bacalar tütüyor, uzaktaki evlerden birinde bir kadın beliriyor, bir kapıyı açıp gözden kayboluyordu. Yağmur yağmasa da, hava aşırı nemli olduğundan, kaldırımın bir ucundan diğerine kadar sıralanmış oluklardan aşağıdaki fıçılara su damlıyordu. Ve düzlüğün ortasına bir çırpıda inşa edilmiş, bir yas şeridine benzeyen kapkara yollarla çevrelenmiş bu kasabada insanın içini açan tek şey, hiç durmadan sağanaklarla yıkanan ve düzenli bir şekilde sıralanan kırmızı kiremitlerdi.

Maheude mahalleye döndüğünde, elinde hâlâ mahsulü kalmış olan bir gözetmen karısından patates almak üzere bir yola saptı. Bu dümdüz ovadaki yegâne ağaçlar olan cılız kavak ağaçlarının oluşturduğu perdenin ardında, diğerlerinden ayrı duran bir bina topluluğu vardı; bahçelerle çevrili dörder evden oluşan bloklardı bunlar. İşletme bu yeni evleri maden çavuşlarına tahsis ettiği için, işçiler buraya İpek Çorap Mahallesi adını takmışlardı; kendi mahallelerine ise yoksulluklarını alaya alırcasına, Borçlarını Öde Mahallesi diyorlardı.

"Of! Sonunda gelebildik," dedi eli kolu paketlerle dolu olan Maheude, bacaklarında hal kalmamış, çamur içindeki Lénore ve Henri'yi eve sokarken.

Ateşin önünde, Alzire'in kucağındaki Estelle ciyak ciyak ağlıyordu. Şekeri kalmayınca bebeği nasıl susturacağını bilemeyen küçük kız, ona meme verir gibi yapmaya kalkmıştı. Bu numara çoğunlukla işe yarardı. Ama bu sefer, sekiz yaşındaki sakat kızın, elbisesini aralayıp, dümdüz göğsünü bebeğin ağzına dayaması boşunaydı, bebek memeyi dişleyip de ağzına bir şey gelmeyince öfkeleniyordu.

"Bana ver," diye haykırdı ellerindeki paketleri bir kenara bırakan anne. "Yoksa iki çift laf etmemize bile izin vermez."

Tulum gibi şişmiş ağır memesini gömleğinden çıkarıp yaygaracı kızın ağzına dayadığında bebek aniden sustu. Nihayet konuşabildiler. Zaten her şey yolundaydı, küçük ev hanımı ateşi canlı tutmuş, odayı süpürüp toplamıştı. Sessizliğin ortasında, yukarıdan, büyükbabanın bir an bile kesilmemiş olan tekdüze horultusu geliyordu.

"Ne çok şey almışsın!" diye mırıldandı, gülümseyerek erzaklara bakan Alzire. "Anne, istersen çorbayı ben yapayım."

Masanın üstü doluydu: Bir giysi paketi, iki ekmek, patates, tereyağı, kahve, hindiba ve iki yüz elli gram domuz köftesi vardı.

"Ah! Çorba tabii," dedi Maheude yorgun bir tavırla. Kuzukulağı ve pırasa toplamak gerek... Yok, çorbayı sonra erkekler için yaparım... Patatesleri haşla, biraz tereyağıyla yeriz... Kahve de pişir, tamam mı? Sakın unutma!"

Ama aniden aklına çörek geldi. Şimdiden kendilerine gelmiş, neşeyle itişip kakışan Lénore ve Henri'nin boş ellerine baktı. Bu açgözlüler yolda hiç çaktırmadan çöreği yiyip bitirmişler miydi? Çocuklara tokatlar indirirken, tencereyi ateşe koyan Alzire onu yatıştırmaya çalışıyordu.

"Bırak onları, anne. Bana ayırdıysan bilirsin ki, çöreğe pek düşkün değilimdir. Bunca yolu yayan gittikten sonra acıkmış olmalılar."

Saat on ikiyi vurdu, okuldan çıkan yumurcakların ayak sesleri duyuldu. Patatesler haşlanmıştı, bolca hindiba ekleyerek yoğunlaştırılan kahve ahenkli sesler çıkaran iri damlalar halinde filtreden süzülüyordu. Masanın bir köşesini boşalttılar; ama masada anne tek başına yedi, çocuklar dizlerinin üzerinde yerde yediler; açgözlü küçük oğlan, durmadan kafasını çevirip, yağlı kâğıdı ağzını sulandıran domuz köftesine bakıyordu.

Maheude küçük yudumlarla kahvesini içmekteydi, ısıtmak istediği elleriyle bardağı kavramıştı, tam o sırada Bonnemort Baba aşağı indi. Genellikle daha geç kalkardı, yemeği ateşin üzerinde hazır beklerdi. Ama o gün çorbasını göremeyince homurdanmaya başladı. Sonra, gelininin, her zaman her istenenin yapılamayacağını söylemesi üzerine, sessizce patatesini yedi. Ara sıra ayağa kalkıyor, ortalık kirlenmesin diye küllerin üzerine tükürüyor, ardından tekrar iskemlesine çökerek, başı önde, gözlerinin feri sönmüş halde lokmasını ağzında evirip çeviriyordu.

"Ah! Söylemeyi unuttum, anne," dedi Alzire, "komşu kadın geldi..."

Annesi onun lafını kesti.

"Canımı sıkmaya başladı!"

Bu sözler, dün kendisine borç vermemek için zor durumda olduğunu söyleyen Levaque Kadın'a öfkesinin bir ifadesiydi; oysa o sırada kadının parasının olduğunu biliyordu, kiracısı Bouteloup on beş günlük kirayı ödemişti çünkü. Madenci mahallesinde kimse kimseye borç vermezdi.

"Ha! Aklıma getirdin," dedi Maheude, "bir değirmenlik kahve sar... Pierronne'a götüreceğim, geçen gün ödünç almıştım."

Kızı paketi hazırladığında, hemen geri dönüp erkeklere çorba yapacağını ekledi. Sonra, patateslerini ağır ağır çiğneyen yaşlı Bonnemort'u ve yere düşmüş kabukları yemek için kapışan Lénore ve Henri'yi öylece bırakarak, kucağında Estelle'le dışarı çıktı.

Maheude, Levaque Kadın'la karşılaşmak korkusuyla, evlerin etrafından dolaşmak yerine, dosdoğru bahçelerin arasına daldı. Kendi bahçesi Pierronlarınkine bitişikti ve aradaki yıkık dökük çitte bir delik açılmıştı, bu delikten geçerek birbirlerine gidip gelebiliyorlardı. Dört evin ortaklaşa kullandığı kuyu da oradaydı. Kuyunun yanında, birkaç cılız leylak ağacının arkasında, eski alet edevatla dolu alçak bir arabalık vardı; bayram günleri yiyecekleri tavşanları birer ikişer burada beslerlerdi. Saat biri vurdu, kahve saatiydi; hatırlatırcasına biri çaldı. Kapılarda ve pencerelerde kimse görünmüyordu. Yalnızca işbaşı saatini bekleyen tesviyeci bir işçi, başını kaldırmadan sebze tarhını belliyordu. Maheude karşıya geçip, diğer bloktaki evlerin oraya vardığında, kilisenin önünde bir beyle iki hanımın durduğunu görerek şaşırdı. Bir an durup baktığında onları tanıdı: Madam Hennebeau,

misafirleri olan madalyalı beyefendiyle kürk mantolu hanıma madenci mahallesini gezdiriyordu.

"Ah! Neden zahmet ettin" diye haykırdı Pierronne, Maheude kahvesini geri verince.

Yirmi sekiz yaşında olan Pierronne esmer teni, dar alnı, iri gözleri, küçücük ağzıyla mahallenin en güzel kadını olarak görülüyordu; işveli biri olmasının yanı sıra dişi bir kedi gibi temizdi, çocuğu olmadığı için memeleri diri kalmıştı. Madende ölen bir kazmacının dul eşi olan annesi Yanık asla bir madenciyle evlendirmeyeceğine dair yemin ettiği kızını bir fabrikada işe sokmuş, ama onun dul, üstelik sekiz yaşında bir kızı olan Pierron'la evlenmesini içine hiç sindirememişti. Bu arada, kadının âşıklarına, kocanın aşırı hoşgörüsüne dair sürüp giden dedikodulara rağmen, karıkoca çok mutlu bir yaşam sürdürüyordu. Hiç borçları yoktu, eve haftada iki kez et giriyordu, her yer o kadar temizdi ki tencereler bile ayna gibi parlıyordu. Üstüne üstlük, onu himaye eden bazı kişiler sayesinde, işletme Pierronne'a şeker ve bisküvi satma izni vermişti; kadın, şeker ve bisküvü kavanozlarını, pencerenin önüne yerleştirdiği iki rafta sergilemekteydi. Bu işten günde altı yedi metelik kazanıyor bazı pazar günleri ise eline on iki metelik geçtiği oluyordu. Bu mutluluğu yalnızca, ölen kocasının intikamını patronlardan almak isteyen Yanık'ın eski devrimcilere özgü bir öfkeyle bağırıp çağırması ve ailenin günah keçisi olan küçük Lydie'nin zırt pırt yediği tokatlar bozuyordu.

"Şimdiden nasıl da büyümüş!" dedi Estelle'e gülücükler gönderen Pierronne.

"Ah! Nasıl uğraştırdığını hiç sorma!" dedi Maheude. "Çocuğun olmadığı için kendini mutlu saymalısın. En azından evini temiz tutabiliyorsun."

Kendi evinin düzenli olmasına ve her cumartesi temizlik yapmasına rağmen, bu tertemiz odaya kıskanç bir ev kadını gözüyle bakıyordu; oda aynı zamanda şıktı da, bir ayna, çerçeveli üç gravür ve büfenin üzerinde yaldızlı vazolar vardı.

Ev ahalisi madende olduğundan, Pierronne kahvesini tek başına içiyordu.

"Benimle bir fincan kahve içer misin?" diye sordu.

"Teşekkürler, içip geldim."

"Olsun, bir tane daha içersin."

Gerçekten de bir kahve daha içebilirdi. İkisi kahvelerini ağır ağır yudumlamaya başladılar. Bakışları, bisküvi ve şeker kavanozları arasından karşıdaki evlerin pencerelerinde asılı duran ve beyazlık dereceleri ev hanımlarının titizliğini gösteren perdelere takılmıştı. Levaqueların leş gibi görünen perdeleri, tencere diplerini ovalamaya yarayan bulaşık bezlerini andırıyordu.

"Bu pislik içinde nasıl yaşıyorlar, anlamıyorum!" diye mırıldandı Pierronne.

Bu sözler üzerine Maheude'ün açılan çenesi durmak bilmedi. Onun da şu Bouteloup gibi bir kiracısı olsaydı, evini nasıl da çekip çevirirdi! İşini bilen biri için evine kiracı almak çok kârlı bir işti. Ama kiracıyla yatağa girmemek gerekiyordu. Hem kocası içip içip karısını dövüyor, Montsou kahvehanelerindeki şarkıcı kızların peşinde koşuyordu.

Pierronne'un yüzünde derin bir tiksinti ifadesi belirdi. Bu şarkıcı kızlardan her türlü hastalık geçerdi. Hele Joiselle'de bir tanesi vardı ki tüm bir maden ocağına hastalık bulaştırmıştı.

"Beni asıl şaşırtan, oğlunun onların kızıyla birlikte olmasına göz yumman."

"Ah! Evet, engel ol da göreyim!.. Bahçelerimiz bitişik. Yaz boyunca Zacharie ve Philomène leylakların arkasında hep birlikteydiler, hiç sıkılmaları yoktu, kuyudan su çekmeye her gidişimde onları iş üstünde yakalardım.."

Madenci mahallesindeki iç içe yaşamda alışıldık hikâyelerdi bunlar; genç kızlar ve delikanlılar hava kararır kararmaz, kendi tabirleriyle, kapağı alçak ve eğimli arabalık damına atıp oynaşmaya başlıyorlardı. Réquillart'a ya da buğday tarlalarına gitme zahmetine girmek istemeyen vagon sürücü kızların hepsi ilk çocuklarına burada hamile kalıyorlardı. Bu durum fazla sorun yaratmıyor, gençler bir süre sonra evleniyordu, ama oğlanlar bu işe erken başlarsa anneler kızıyordu, çünkü evlenen genç artık eve para getirmez oluyordu.

"Yerinde olsam, bu ilişkiyi bitirirdim," dedi Pierronne sağduyuyla. "Senin Zacharie kızı şimdiden iki kere hamile bıraktı ve bir süre sonra daha da ileri gidip nikâhsız yayşamaya başlayacaklar... Her halükârda sen parayı unut."

Maheude öfkeyle ellerini uzattı.

"Beni dinle, birlikte yaşamaya kalkarlarsa, onları asla affetmem... Zacharie'nin bize hiç saygısı yok mu? Onu büyütmek için nelere katlandık! Bir kadının sorumluluğunu üstlenmeden önce bize borcunu ödemesi gerek... Çocuklarımız paralarını hemen başkalarına yedirmeye başlarsa bizim halimiz ne olur? Ölelim daha iyi!"

Giderek sakinleşti.

"Neyse, ben ortaya konuşuyorum, zamanla ne olacağını göreceğiz... Kahven çok güzel olmuş, elinin ayarını biliyorsun."

On beş dakika daha, başka konulardan konuştuktan sonra, erkeklerin çorbasını henüz pişirmediğini söyleyerek fırladı. Dışarıda çocuklar okula dönüyorlardı; kapılarda beliren birkaç kadın, kaldırım boyunca yürüyerek el kol işaretleriyle konuklarına mahalle hakkında bilgi veren Madam Hennebeau'ya bakıyorlardı. Bu ziyaret mahallede merak uyandırmaya başlamıştı. Tesviyeci bir an için toprağı bellemeye ara verdi, ürken iki tavuk bahçelere doğru kaçıştı.

Maheude geri dönerken, işletmenin doktoru Vanderhaghen'i geçerken yakalamak için dışarı çıkmış olan Levaque Kadın'la karşılaştı. Doktor, ufak tefek, iki ayağı bir pabuçta, işten başını alamayan bir adamdı, hastalarını telaş içinde muayene ediyordu.

"Mösyö," diyordu Levaque Kadın, "uykusuzluk çekiyorum, her yanım ağrıyor... Bunları size anlatmam gerek."

Herkesle senli benli konuşan doktor yürümeye devam ederken yanıt verdi:

"Beni rahat bırak! Fazla kahve içiyorsundur."

"Benim kocamı da muayene etmelisiniz beyefendi... Sürekli bacakları ağrıyor" dedi bu kez de Maheude.

"Beni rahat bırak, onu fazla yoruyor olmalısın!"

Oldukları yerde kalakalan iki kadın hızla uzaklaşan doktora arkadan bakmakla yetindiler.

"Gel içeri," dedi, komşusu gibi umutsuzca omuz silken Levaque Kadın. "Yeni haberler var... Hem bir kahve içersin, şimdi yaptım."

Maheude bir süre dirense de, sonunda kabullenmek zorunda kaldı. Hatır için bir kahve içecekti artık. İçeri girdi.

Salon pislik içindeydi, döşeme ve duvarlar yağ lekeleriyle kaplıydı, büfe ve masa kirden yapış yapıştı; bakımsız evlere özgü ağır bir koku

insanın genzini yakıyordu. Otuz beş yaşına rağmen oldukça genç gösteren Bouteloup, ateşin yanındaki masaya dirseklerini dayamış, burnunu tabağına gömmüş bir halde, iriyarı bir çocuğun dingin edasıyla haşlamasını yiyordu. Yanı başında ayakta duran Philomène'in üç yaşına basan ilk çocuğu Achille ona obur bir hayvanın sessizliğiyle yalvarırcasına bakıyordu. Gür siyah sakalıyla oldukça şefkatli görünen kiracı ara sıra çocuğun ağzına bir et parçası sokuşturuyordu.

"Önce şekeri atayım," dedi cezveye ham şeker koyan Levaque Kadın.

Kiracısından altı yaş büyük olan Levaque çirkin, yıpranmış bir kadındı, memeleri karnına, karnıysa dizlerine sarkmıştı. Basık bir yüzü, hiç taranmayan kırlaşmış saçları vardı. Bouteloup onu tıpkı içinden saçlar çıkan çorbası, çarşafları üç ayda bir değişen yatağı gibi ince eleyip sık dokumadan öylece kabullenmişti. Kira bedeline o da dahildi; kocası sürekli olarak, herkes hesabını bilirse, dostluklar asla bozulmaz sözlerini tekrarlamaktan hoşlanırdı.

"Dinle bak," diye devam etti Levaque Kadın, "dün akşam Pierronne'u İpek Çorap Mahallesi civarında görmüşler. Tahmin edeceğin bey onu Rasseneur'ün evinin arkasında bekliyormuş. Birlikte kanal tarafına gitmişler... Ne dersin? Evli bir kadının yediği naneye bak!"

"Öyle ya!" dedi Maheude, "Pierron onunla evlenmeden önce başçavuşa tavşan verirdi, şimdi karısını vermek ona daha ucuza geliyor."

Bouteloup bu sözlere kahkahalarla güldü ve yemeğin suyuna batırdığı bir lokma ekmeği Achille'in ağzına tıktı. İki kadın Pierronne'u çekiştirmeye devam ediyorlardı; pek de güzel olmayan süslü kokananın tekiydi, bütün gün kendisiyle uğraşır, ha bire yıkanıp her yanına kremler sürerdi. Yine de durumu kabullendiğine göre, bu kocasının bileceği işti. Öyle hırslı adamlar vardı ki, sadece kuru bir teşekkür duymak için şeflerinin kıçlarını yalamaya hazırdılar. Bir komşu kadın dokuz aylık bir çocukla çıkagelene kadar böylece devam ettiler. Bu bebek Philomène'in ikinci çocuğu olan Désirée idi. Öğle yemeğini ayıklama hangarında yiyen Philomène, bebeğini oraya getirmesi için bu kadınla anlaşmıştı, bir ara kömür yığınlarının üzerine oturup bebeği emziriyordu.

“Benimkini bir dakika yalnız bıraksam hemen ağlamaya başlıyor,” dedi Maheude kucağında uyuyan Estelle’e bakarak.

Ama bir süreden beri suçlayıcı bir ifadenin yer ettiği Levaque Kadın’ın gözlerinden kaçamadı.

“Baksana, artık bu işe bir çare bulmamız lazım.”

İlk başlarda, iki anne, üzerinde konuşmaya bile gerek duymadan evlilik konusunda acele etmemek üzere anlaşmışlardı. Zacharie’nin annesi nasıl oğlunun on beş günlük kazancından olabildiğince uzun süre yararlanmak istiyorsa, Philomène’in annesini de kızının kazancından mahrum kalma düşüncesi sinirlendiriyordu. Hiç aceleleri yoktu, hatta Levaque Kadın, tek çocukken küçüğe bakma görevini bile üstlenmişti, ancak çocuk büyüyüp sofraya ortak olunca, üstelik ikincisi de dünyaya gelince masraf artmıştı. Şimdi, özveride bulunmak istemeyen bu kadın iki gencin bir an önce evlenmeleri için ısrar ediyordu.

“Zacharie şöyle ya da böyle yolunu çizdi,” diye devam etti, “bu işin dönüşü yok, ne zaman nikâhlıyoruz bunları?”

“Bu işi bahara kadar erteleyelim,” dedi canı sıkılan Maheude. “Bunlar hiç de hiç açıcı konular değil! Birlikte olmak için evlenecekleri güne kadar bekleyemezler miydi?.. Yemin ederim, Catherine’in böyle bir aptallık yaptığını öğrenirsem onu boğazlarım.”

Levaque Kadın omuz silkti.

“Boşversene, onun da yolu diğerlerininkinden farklı olmayacak.”

Evindeymiş gibi rahat davranan Bouteloup ekmek bulmak için büfeyi karıştırıyordu. Sonu gelmeyen dedikodular yüzünden, Levaque’ın çorbasına katacağı, on kere ayıklamaya yeltenip de bıraktığı sebzeler, patatesler, pırasalar yarı soyulmuş bir halde masanın bir köşesinde duruyordu. Kadın bir kez daha işe koyulmuşken, yine bırakıp pencerenin önüne gitti.

“O da nesi... Şuraya bak! Madam Hennebeau, yanında da birileri var. Pierronne’un evine giriyorlar.”

Birdenbire yeniden Pierronne’u çekiştirmeye başladılar. Ah! İşletme birilerine madenci mahallesini gezdirecek olsa, onları tertemiz olduğu için hemen onun evine götürürdü. Elbette ki, bu kişilere onun başçavuşla olan ilişkisini anlatmıyorlardı. İnsanın üç bin frank kazanan bir sevgilisi olursa, iyi ısınan konforlu bir evde oturur, evi de tertemiz

olurdu, aldığı hediyeler de işin tuzu biberiydi. Dış görünümü temiz olsa da, bunun altında ne çirkinlikler yatıyordu. Madam Hennebeau ve misafirleri karşı evden çıkana kadar çekiştirmeye devam ettiler.

"İşte çıkıyorlar," dedi nihayet Levaque Kadın. "Mahalleyi dolaşıyorlar... Baksana tatlım, galiba sana gidiyorlar."

Maheude birden paniğe kapıldı. Alzire masanın üstünü silmiş miydi? Ya çorba, çorba da hazır değildi! "Hoşça kal," deyip sağına soluna bakmadan eve doğru koştu.

Ama ev tertemizdi. Güvenilir bir kız olan Alzire annesinin dönmediğini görünce beline bir önlük bağlayıp çorbayı hazırlamaya koyulmuştu. Bahçedeki son pırasaları koparıp, kuzukulağı toplamış, sebzeleri temizliyordu, erkekler döndüğünde yıkanmaları için ateşin üzerinde büyük bir kazan su ısınmaktaydı. Nasıl olduysa bu kez didişmeyen Henri ve Lénore eski bir takvimin yapraklarını yırtmakla meşguldüler. Bonnemort Baba sessizce piposunu tüttürüyordu.

Maheude'ün soluklanmasına zaman kalmadan Madam Hennebeau kapıyı vurdu.

"Girebilir miyiz, canım?"

Uzun boylu, sarışın, kırk yaşın gösterişli olgunluğu içinde biraz kilolu bir kadındı; siyah kadifeden mantosunun altındaki bronz renkli ipek tuvaletinin kirlenmesinden korktuğunu pek belli etmeden, nezaketle gülümsemeye çalışıyordu.

"Girin girin," diyordu misafirlerine. "Kimseyi rahatsız etmeyiz, meraklanmayın... Bakın burası da temiz, öyle değil mi? Üstelik bu yürekli hanımın yedi çocuğu var! Evlerimiz hep böyle... Dediğim gibi, işletme evlerden ayda altı frank kira alıyor. Zemin katta geniş bir salon, yukarıda iki oda, en altta da bir mahzen ve bir bahçe var."

Sabah Paris treninden inmiş olan madalyalı beyefendi ve kürk mantolu hanımefendi kendilerine peş peşe verilen bu bilgiler karşısında afallamış halde boş gözlerle etraflarına bakıyorlardı.

"Bir de bahçe var demek," dedi kadın. "Ama böyle sevimli bir yerde yaşamak çok keyifli olmalı!"

"Onlara ihtiyaçlarından fazla kömür dağıtıyoruz," diye devam etti Madam Hennebeau. "Doktor muayene için haftada iki kez evlerine uğrar, ücretlerinden hiç kesinti yapmadığımız halde yaşlandıklarında onlara emekli maaşı öderiz."

“Burası Thebai’ye benziyor! Tam bir yeryüzü cenneti!” diye hayran hayran mırıldandı madalyalı bey.

Maheude iskemle getirmeye kalkıştığında hanımlar oturmayacaklarını söylediler. Sürgün yerinin sıkıntısı içinde bir süreliğine hayvan göstericisi rolüne bürünmenin mutluluğunu yaşayan Madam Hennebeau, seçtiği evlerin temizliğine rağmen yoksulluğun yavan kokusundan çok çabuk tiksinmeye başlamıştı. Zaten bilgiçce cümleler kurarken, burnunun dibinde çalışıp didinen ve acı çeken işçi ahalisini hiç umursamıyordu.

“Ne güzel çocuklar!” diye mırıldandı kürklü hanım; aslında saman renkli darmadağın saçları, kocaman kafalarıyla çok çirkin bulmuştu onları.

Bunun üzerine, Maheude çocukların yaşlarını söylemek zorunda kaldı, onlar da nezaket icabı Estelle’le ilgili sorular sordular. Bonnemort Baba saygı icabı piposunu ağzından çekmişti; yine de, madende geçirdiği kırk yılın ardından kaskatı kesilmiş bacakları, harap olmuş bedeni, kara sarı benziyle öyle yıpranmış bir görüntüsü vardı ki herkeste kaygı uyandırıyordu; şiddetli bir öksürük nöbetine tutulduğunda, siyah balgamının insanları rahatsız edeceğini düşünerek, tükürmek için dışarı çıktı.

En büyük övgüyü Alzire aldı. Belindeki önlüğüyle ne şirin bir ev hanımıydı! Bu yaşta böylesine becerikli bir kız yetiştirdiği için anneye iltifatlar yağdırıldı. Kimse kamburundan söz etmiyor, huzursuzluk dolu bir merhameti barındıran bakışlar sürekli olarak zavallı sakata yöneliyordu.

“Artık,” dedi Madam Hennebeau, “Paris’te mahallelerimizin durumu sorulduğunda, rahatlıkla cevap verebilirsiniz. Burası hep böyle sakindir, hepsi gördüğünüz gibi geleneklerine bağlı, mutlu, sağlıklı insanlardır. Biraz kafanızı dinlemek istediğinizde, bu havası temiz, huzur verici yere gelebilirsiniz.”

“Harika harika!” diye haykırdı beyefendi, son bir coşku hamlesiyle.

Panayırlarda yaratığımsı insanların sergilendiği bir barakadan çıkarcasına pek memnun evden çıktılar; kapıya kadar onları geçiren Maheude eşikte dikildi; ziyaretçiler yüksek sesle sohbet ederek ağır ağır gidiyorlardı. Yollar kalabalıklaşmıştı; ziyaretçiler, mahalleyi

gezdikleri haberi evden eve yayıldıkça merakla toplanan kadın gruplarının arasından geçmek zorunda kalıyorlardı.

Levaque Kadın merak içinde koşturan Pierronne'u evinin önünde durdurdu. İkisi de fesatça bir şaşkınlık içindeydiler. Bu da neydi böyle, bu insanlar geceyi Maheulerde mi geçireceklerdi yoksa? Pek de hoş bir yer değildi halbuki.

"O kadar kazanıyorlar, yine de hep meteliksizler! Elbette ya! İnsanın bu kadar çok kötü alışkanlığı olursa!"

"Demin, bu sabah Piolaine'deki burjuvalara dilenmeye gittiğini öğrendim. Maigrat onlara veresiyeyi kesmişti, ama yine de erzak vermiş... Maigrat'nın tahsilatı nasıl yaptığını herkes bilir."

"Maheude'den ha! Yoo! Midesi kaldırmaz. Hesabı Catherine'e ödetir."

"Ah! Dinle, bir de bana az önce Catherine'in biriyle birlikte olduğunu öğrenirse onu boğazlayacağını söyledi!.. Sanki sırık Chaval'in ne zamandan beri onu sundurmanın üstünde becerdiğini kimse bilmiyor!"

"Şiişşt!.. Geliyorlar."

Bunun üzerine, Levaque Kadın ve Pierronne, sakin bir ifadeyle, nezaketsizce bir merak göstermeden, çıkan ziyaretçilere göz ucuyla bakmakla yetindiler. Ardından, kucağındaki Estelle'le dolaşmaya devam eden Maheude'ü bir el işaretiyle yanlarına çağırdılar. Üçü birlikte, hiç kımıldamadan, şık giysiler içindeki Madam Hennebeau ve konukları uzaklaşırken, arkalarından baktılar. Ziyaretçiler otuz adım kadar uzaklaşınca, daha da hararetli bir dedikodu başladı.

"Üzerlerindeki giysiler tam bir servet tutar, içindekilerden daha fazla para ediyordur!"

"Hiç kuşkusuz... Diğerini tanımıyorum ama Madam Hennebeau o etli gövdesine rağmen beş metelik etmez. Hakkında neler anlatılıyor neler..."

"Ne diyorsun? Neler anlatıyorlar?"

"Erkeklerle düşüp kalkıyormuş, en başta da mühendisle..."

"O sıska bücürle mi?.. Ah! o kadar ufarak bir şey ki, çarşafların içinde kaybolur."

"Onun hoşuna gidiyorsa, bundan sana ne?.. Ben müşkülpesent tavırlar takınıp bulunduğu yerden hoşlanmıyormuş havalarına giren

bir kadın gördüm mü, ona hiç güvenmem... Şuna baksana, hepimizi küçümsermiş gibi nasıl da sırtını dönüp gidiyor. Bu hoş bir davranış mı?"

Konuklar ağır adımlarla konuşa konuşa yürürlerken, kilisenin önündeki yolda bir araba durdu. Yaklaşık kırk sekiz yaşında, siyah redingotu üzerine sıkı sıkı oturan, bayağı esmer tenli, yüzünde otoriter ve dürüst bir ifade bulunan bir adam arabadan indi.

"Kocası!" diye mırıldandı Levaque Kadın, on bin işçisinde çekingenlik duygusu uyandırmış olan müdür kendisini duyabilirmiş gibi sesini alçaltmıştı. "Sahiden de bu adamda tam bir boynuzlu görünüşü var!"

Şimdi tüm mahalle sokağa dökülmüştü. Kadınların merakı artıyordu, insan grupları birbirine yaklaşıyor, giderek büyük bir kalabalık oluşuyordu; bir sürü sümüklü çocuk, ağızları açık bir halde kaldırımlarda geziniyorlardı. Okul duvarının gerisinde, parmaklarının ucunda yükselerek neler olduğunu görmeye çalışan ilkokul öğretmeninin soluk yüzü bir an için görünüp kayboldu. Bahçelerin arasında toprağı belleyen adam ayağını küreğinin üzerine dayamış, iri iri gözlerle olan biteni izliyordu. Ve dedikodu mırıltıları, kuru yapraklar arasında esen rüzgâr misali, kaynana zırıltısı gibi giderek yükseliyordu.

Kalabalık özellikle Levaqueların evinin önünde yoğunlaşmıştı. Önce iki kadın gelmiş, arkasından toplananların sayısı onu, yirmiyi bulmuştu. Herkes birbirinin ne söylediğine kulak kabarttığı için Pierronne tedbirli davranarak susmayı tercih etmişti. Mahallenin en aklı başında kadınlarından biri olan Maheude olan biteni izlemekle yetiniyordu; ağlayarak uyanan Estelle'i susturmak için sokak ortasında kimseye aldırmadan, sütle ağırlaşıp sarkan sağmal inek memesini çıkarmıştı. Mösyö Hennebeau kadınlara arka koltuğa yerleşmeleri için yardım ettikten sonra Marchiennes'e doğru yola koyulan arabanın ardından çeneler iyice düştü; bütün kadınlar kalabalığın curcunası içinde ellerini kollarını sallıyor, bağıra çağıra konuşuyordu.

Saat üçü vurdu. Bouteloup ve diğer tesviyeciler maden ocağına gitmişlerdi. Birden kilisenin dönemecinde, kapkara suratları, ıslanmış giysileri ile sırtlarını kamburlaştırıp kollarını kavuşturmuş halde geri dönen ilk madenciler belirdi. Bunun üzerine kadınlar çil yavrusu gibi

dağıldılar, kahve içip dedikoduya daldıkları için işlerini ihmal eden ev kadınlarının ürküntüsü içinde evlerine koşturuyorlardı. Şimdi mahallede, büyük kavgaların habercisi olan şu kaygılı çığlık duyuluyordu yalnızca:

“Ah! Tanrım! Çorbam! Çorbam hâlâ hazır değil!”

IV

Étienne'i Rasseneur'ün meyhanesinde bırakan Maheu eve döndüğünde Catherine, Zacharie ve Jeanlin masada çorbalarını bitirmek üzereydiler. Madenden dönüşte öyle acıkmış olurlardı ki, ıslak giysileriyle, hatta ellerini yüzlerini yıkamadan sofraya otururlardı; kimse kimseyi beklemez, sabahtan akşama kadar hazır duran masada, iş saatlerinin elverdiği her zaman çorbasını kaşıklayan birileri olurdu.

Maheu içeri girer girmez erzakları fark etmişti. Bir şey söylemese de, endişeli yüzü aydınlandı. Gün boyunca, madende soluk soluğa kazma sallarken, ikide bir aklına dolabın boş olduğu, evde kahve ve tereyağı kalmadığı gelmiş, her seferinde de içi daralmıştı. Karısı bu işin üstesinden nasıl gelecekti? Eli boş döndüyse ne yapacaklardı? Oysa masanın üstü erzak doluydu. Karısı ona her şeyi daha sonra anlatacaktı. Maheud keyifle gülüyordu.

Catherine ve Jeanlin şimdiden masadan kalkmış, kahvelerini ayakta içiyorlardı. Çorbayla karnı doymayan Zacharie ise kalın bir dilim ekmeğin üzerine tereyağı sürüyordu. Bir tabağa konmuş olan domuz köftesini görse de, ona hiç ilişmiyor, tek kişiye yetecek kadar et olduğunda bunun babaya ayrılmış olduğunu biliyordu. Hepsi çorbalarının üzerine koca birer bardak soğuk su içmişlerdi, her on beş günün sonunda içtikleri en iyi içki buydu.

"Evde bira yok," dedi Maheude, baba masaya oturduğunda. "Biraz para kalsın istedim... Ama istersen Alzire hemen gidip alsın."

Maheud gözleri parlayarak karısına baktı. Nasıl! Bir de para artırmıştı demek!

"Hayır hayır," dedi. "Bir bira içtim, yeter."

Ve Maheu tabak yerine geçen çanaktan, ekmek içi, patates, pırasa ve kuzukulağıyla hazırlanmış bulamacı ağır ağır kaşıklamaya başladı. Estelle'i kucağından bırakmayan Maheude sofrada hiçbir şeyin eksik olmaması için Alzire'e yardım ediyor, tereyağı, sosis ve jambon dolu

tabağı kocasının önüne doğru itiyor, kahveyi iyice ısınması için tekrar ateşin üzerine koyuyordu.

Bu sırada, ateşin kenarında yıkanma faslı başlıyordu, büyük bir fıçı ikiye bölünerek leğen haline getirilmişti. İlk yıkanan Catherine leğeni ılık suyla doldurup, rahatça soyundu, bunda hiçbir kötülük görülmeden büyütüldüğü için sekiz yaşından beri yaptığı gibi başlığını, ceketini, pantolonunu ve gömleğini çıkardı. Sadece karnını ateşe doğru döndü ve kara sabunla vücudunu sertçe ovuşturmaya başladı. Kimse ona bakmıyordu, Lénore ve Henri bile bedeninin hatlarını görmek için hiç meraklanmıyorlardı. İyice temizlenince ıslak gömleğini ve diğer giysilerini döşemenin üzerine yığılmış halde bırakıp çırılçıplak merdivenden yukarı çıktı. Ama iki erkek kardeş arasında kavga çıkmıştı. Jeanlin Zacharie'nin hâlâ sofrada olduğunu bahane ederek aceleyle leğene dalıvermişti; Zacharie onu itip kakıyor, sıranın kendisinde olduğunu söylüyor, Catherine'e öncelik tanımakla yeterince nezaket gösterdiğini ama yumurcaklardan artakalan pis suda yıkanmak istemediğini haykırıyordu, kardeşi kendisinden önce yıkanacak olursa ondan kalan su mürekkep hokkalarına doldurulabilirdi. Sonunda birlikte yıkanma konusunda anlaştılar, ikisi birden ateşe doğru dönüp birbirlerinin sırtlarını bile ovaladılar. Sonra, kız kardeşleri gibi çırılçıplak yukarı çıktılar.

"Ortalığı nasıl da berbat ediyorlar!" diye mırıldandı yerdeki giysileri kurutmak için toplayan Maheude. "Alzire, şurayı biraz sil, olur mu?"

Ama duvarın öte yanından gelen bir gürültüyle sözleri yarıda kesildi. Erkek küfürleri, kadın ağlamaları, kavga patırtıları, boş bir balkabağına vurulduğunda çıkan seslere benzer boğuk darbe sesleri işitiliyordu.

"Levaque Kadın dayağı yiyor," dedi çanağın dibini kaşığıyla sıyıran Maheu sakin sakin. "Ama Bouteloup çorbanın hazır olduğunu söylemişti."

"Ah! Hazırdı ya," diye karşılık verdi Maheude, "ben gördüğümde sebzeler masanın üzerinde öylece duruyordu; ayıklanmamışlardı bile."

Bağrış çağrışlar arttı, duvarı sarsan korkunç bir itişin ardından ortalığa büyük bir sessizlik çöktü. Bunun üzerine, çorbasının son kaşığını ağzına götüren madenci sakin bir ifadeyle durumu değerlendirdi:

“Çorba hazır değilse, adam haksız sayılmaz.”

Ve bir bardak su içtikten sonra, domuz köftesinin bulunduğu tabağı önüne çekti. Eti kare parçalar halinde kesiyor, çatal kullanmadan bıçağının tersiyle ekmeğin üzerine yerleştirip öyle yiyordu. Baba yemek yerken kimse konuşmazdı. kendisi de açlığını sessizce gideriyordu; bu, Maigrat’nın her zamanki etine benzemiyordu, başka bir yerden alınmış olmalıydı, yine de karısına bir şey sormadı. Sadece ihtiyarın hâlâ yukarıda uyuyup uyumadığını sordu. Hayır, büyükbaba her günkü gezintisini yapmak üzere dışarı çıkmıştı. Salona yeniden sessizlik hâkim oldu.

Ama etin kokusu, yere dökülmüş sulardan dereler oluşturarak eğlenen Lénore ve Henri’nin kafalarını kaldırmalarına neden olmuştu. Küçük önde, ablası arkada babalarının yanına geldiler. Gözlerini ayıramadıkları et lokmalarının tabaktan bıçakla alınışını umutla izliyor, ama babalarının ağzında kaybolup gittiğini gördüklerinde hayal kırıklığına uğruyorlardı. Sonunda baba, imrenerek ağızları sulanan çocukların o açgözlü arzusunu fark etti.

“Çocuklar et yedi mi?” diye sordu.

Ve karısının tereddüt ettiğini görünce:

“Bilirsin, bu tür haksızlıklardan hoşlanmam. Etrafıma dolanıp yemek dilendiklerinde iştahım kaçıyor.”

“Tabii ki yediler!” diye haykırdı öfkeyle Maheude. “Onları ciddiye alma sen, kendi payını ve diğerlerininkini de versen doymak bilmezler. Alzire, söylesene, hepimiz et yemedik mi?”

“Elbette yedik, anne,” diye karşılık verdi bu tür durumlarda yalan söylemeyi büyükler kadar iyi beceren küçük kambur.

Doğruyu söylemediklerinde sopayı yiyen Lérone ve Henri böylesine kuyruklu bir yalan karşısında şaşakalmış bir halde içlerindeki isyanı bastırmaya çalışıyorlardı. Küçük yürekleri kabarıyor, karşı çıkıp diğerleri yerken orada olmadıklarını söylemek için can atıyorlardı.

“Hadi, çekilin şuradan!” dedi anne, çocukları salonun öbür köşesine doğru kovarken. “Gözünüz hep babanızın tabağında, utanın kendinizden. Hem yalnız o yese ne olur, çalışıp kazanan o değil mi? Siz haylazlar yalnızca harcamayı bilirsiniz, masrafınız boyunuzu aşıyor!”

Maheu çocukları yanına çağırıp, Lénore'u sol dizine, Henri'yi sağ dizine oturttu ve kalan eti onlarla paylaştı, küçük parçalar kesip bir ona bir ötekine veriyor, çocuklar her lokmayı iştahla yutuyorlardı.

Yemek bittiğinde karısına, "Hayır, kahveyi getirme. Önce yıkanacağım... Şu kirli suyu dökmem için bana yardım et," dedi.

Leğeni kulplarından tutup kapının önündeki suyoluna boşaltırlarken, Jeanlin kuru giysilerle aşağı indi; üzerine, ağabeyi giyerken renkleri solup yıpranmış bol bir pantolonla yün bir gömlek geçirmişti. Açık duran kapıdan sinsice sıvışmak üzere olduğunu gören annesi onu durdurdu.

"Nereye gidiyorsun?"

"Şuraya."

"Şurası neresi?.. Bana bak, akşam için bana karahindiba toplayacaksın. Beni duyuyor musun? Elin boş gelirsen, benden çekeceğin var."

"Tamam tamam!"

Jeanlin, elleri cebinde, pabuçlarını sürüye sürüye gitti, on yaşındaki kavruk çocuk zayıf kalçalarını yaşlı bir madenci gibi oynatarak yürüyordu. Biraz sonra Zacharie de aşağı indi, kardeşinden daha özenli giyinmişti, üzerinde mavi çizgili siyah bir yün kazak vardı. Babası geç kalmamasını tembihledi; Zacharie cevap vermek yerine, piposu ağzında, başını sallamakla yetindi.

Leğen yeniden ılık suyla dolmuştu. Maheu ceketini ağır ağır çıkarmaya başlamıştı. Babasının şöyle bir bakışı üzerine, Alzire, Lénore ve Henri'yi oyun oynamaları için dışarı çıkardı. Mahallenin birçok evinde herkesin gözü önünde yıkanılsa da, baba öyle uluorta yıkanmayı sevmezdi. Gerçi kimseyi kınadığı yoktu, sadece birlikte yıkanmanın ancak çocuklar için uygun olduğunu söylüyordu.

"Yukarıda ne yapıyorsun?" diye seslendi Maheude merdivenin alt başından.

"Dün yırttığım elbisemi dikiyorum," diye karşılık verdi Catherine.

"Tamam, aşağı inme, baban yıkanıyor."

Maheu ve Maheude baş başa kaldılar. Maheude, ateşin yanında keyfi yerinde olduğu için mucize eseri ağlamayan ve hiçbir anlam veremeden boş gözlerle ana babasına bakan Estelle'i bir iskemlenin üzerine oturtmaya karar verdi. Leğenin önünde çırılçıplak çömelmiş

olan Maheu önce, kuşaklar boyu kullanıla kullanıla saçların rengini soldurup sarartan kara sabunla başını yıkamaya başladı. Ardından, suyun içine girdi, göğsünü, karnını, kollarını, bacaklarını iki eliyle sertçe ovuşturdu. Ayakta duran karısı ona bakıyordu.

"Söylesene," diye lafa girdi, "geldiğinde bakışlarına dikkat ettim... Çok tedirgindin, öyle değil mi? Ama erzakları görünce için rahatladı... Düşün bak, Piolaine'deki burjuvalar bana bir metelik bile vermedi. Yine de hoş insanlardı, küçüklere giyecek verdiler, para isterken çok utandım, böyle şeylere hiç alışık değilim."

Bir an için, düşmesinden korktuğu Estelle'i iskemleye iyice yerleştirmek üzere sözünü yarıda kesti. Baba derisini ovuşturmaya devam ediyor, ilgisini çeken bu hikâyeyi aceleye getirmemek için soru sormadan sabırla devamını bekliyordu.

"Maigrat beni öylece kapı dışarı etmişti! Tıpkı bir köpeği kovar gibi... Anlayacağın ortada hiç de keyifli bir durum yoktu! Giysiler sıcak tutsa da karın doyurmuyor, öyle değil mi?"

Maheu yine hiç sesini çıkarmadan başını kaldırdı. Maheude Piolaine'den para alamamış, Maigrat'ya borç yazdıramamışsa, bu erzakları nereden bulmuştu? Ama karısı her zamanki gibi kollarını sıvayıp onun sırtını ve vücudunun ulaşamadığı bölümlerini ovalamak için yanına gelmişti. Maheu karısının kendisini sabunlamasından, her yanını bastıra bastıra ovmasından hoşlanırdı. Kadın sabunu alıp omuzlarını sertçe ovuşturmaya başladığında, Maheu dik durabilmek için bedenini kastı.

"Sonra, Maigrat'ya geri döndüm ve onunla konuştum, evet! Onunla konuştum... Merhamet etmesi gerektiğini, adalet diye bir şey varsa bunun hesabını vereceğini söyledim... Bu sözler canını çok sıktı, gözlerini kaçırıyor, oradan kaçıp gidecekmiş gibi görünüyordu..."

Adamın sırtından kalçalarına inmişti; hızını alamayarak en ince kıvrımlarına kadar uzanıyor, vücudunda el değmedik bir nokta bırakmıyordu, kocasının her yanını, büyük cumartesi temizliğinde ovarak parlattığı üç tenceresi gibi pırıl pırıl parlatıyordu. Bu arada, tüm bedeni sarsılıyor, kolları sürekli gidip geldikçe kan ter içinde kalıyor, soluğu kesildiği için sözleri kesik kesik çıkıyordu.

"Sonunda bana yapışkan moruk," dedi... "Artık cumartesiye kadar ekmeğimiz var, üstelik bana yüz metelik de para verdi... Ondan

tereyağı, kahve ve hindiba aldım, hatta sosis, jambon ve patates de isteyecektim ki, homurdanmaya başladı... Domuz köftesine yedi metelik, patateslere on sekiz metelik ödedim, geriye üç frank yetmiş beş metelik kaldı, bu da bir yahni ve bir haşlama için yeterli... Ne dersin? Zamanımı boşa harcamamışım, değil mi?"

Şimdi eline aldığı bir bezle adamı en gereksiz noktalarına kadar kuruluyordu. Maheu bu borcu nasıl ödeyeceğini düşünmeden kahkahalar atıyor, karısını kucaklamaya çalışıyordu.

"Bırak be, uzak dur! Islaksın beni de ıslatıyorsun... Ama korkarım Maigrat'nın bazı niyetleri var..."

Catherine'den söz edecekti ama vazgeçti. Babayı endişelendirmek neye yarardı? Sonu gelmez huzursuzluklar baş gösterebilirdi.

"Ne gibi bir niyeti olabilir ki?"

"Mesela bize kazık atmak gibi! Catherine'in, borç defterini iyice gözden geçirmesi gerekecek."

Maheu karısına bir kez daha sarıldı ve bu sefer onu bırakmadı. Banyo faslı hep böyle sona ererdi; Maheude' ün, onun her yanını sıkıca ovuşturması, kol ve göğüs kıllarını gıdıklayacak şekilde kurulaması Maheu'yü keyiflendirirdi. Zaten bu saatlerde mahallenin neredeyse tüm evlerinde bu tür kaçamaklar yapılır, bunun sonucunda da istenmediği kadar çocuk doğardı. Geceleri bütün aile bir arada olduğu için rahat yoktu. Günün en uygun saatinin tadını çıkarmak isteyen Maheu şakalar yaparak karısını masaya doğru itiyor, bu cilveleşmeyi hiçbir maliyeti olmayan yemek sonrası tatlısı olarak adlandırıyordu. Maheude de sarkık karnını ve göğüslerini sallayarak laf olsun diye çırpınıyordu.

"Tanrım! Saçmalama!.. Estelle bize bakıyor! Bekle de kafasını öbür tarafa çevireyim."

"Aman! Boşversene, üç aylık bebek ne anlayacak ki?"

İşini bitiren Maheu yalnızca kuru bir pantolon giydi. Temizlenip karısıyla oynaştıktan sonra en büyük zevki, bir süre için belden yukarısı çıplak gezmekti. Kansız kızlara özgü beyaz teninin üzerinde görülen ve madenciler tarafından "dövme" olarak adlandırılan kömür sıyrıkları ve yarıklarından gurur duyuyor, kaslı kollarını, mavi damarlı mermeri andıran geniş göğsünü sergilemekten keyif alıyordu. Yazın tüm madenciler bu şekilde kapılarının önüne çıkıyorlardı. Nemli

havayı umursamadan bir süreliğine kapıya çıkıp, bahçelerin ötesinde aynı şekilde göğsü çıplak dolaşan bir arkadaşına açık saçık bir laf attı. Kapılara çıkan başkaları da oldu. Kaldırımlarda dolanan çocuklar kafalarını kaldırarak, işçilerin açık havada sergiledikleri yorgun bedenlerine bakıp gülüyorlardı.

Hâlâ üzerine bir gömlek geçirmeden kahvesini içmekte olan Maheu, karısına, mühendisin payandalama meselesi yüzünden nasıl öfkelendiğini anlattı. Artık yatışmış, sakinleşmişti, bu konularda oldukça sağlıklı düşünebilen Maheude'ün akılcı öğütlerini kafasını sallayarak onaylıyordu. Maheude, her zaman olduğu gibi şirketle zıtlaşmanın kimseye yarar sağlamayacağını tekrarlıyordu. Sonra kocasına Madam Hennebeau'nun evlerini ziyaret ettiğini anlattı. Bir şey söylememekle birlikte ikisi de bununla gururlanıyordu.

"Aşağı inebilir miyim?" diye sordu Catherine merdivenin üst başından.

"Evet evet, baban kurumaya uğraşıyor."

Genç kızın üzerinde, pazar günleri giydiği, kat yerleri aşınmış ve rengi solmuş, kaba mavi poplinden eski bir elbise vardı. Siyah tülden sade bir başlık takmıştı.

"Demek giyindin... Nereye gidiyorsun?"

"Başlığıma kurdele almak için Montsou'ya gidiyorum... Eskisini çıkardım, çok kirlenmişti."

"Paran var o zaman?"

"Hayır, Mouquette on metelik vereceğini söyledi."

Anne gitmesine izin verdi. Ama kapıdan çıkmak üzereyken arkasından seslendi.

"Dinle, kurdeleni sakın Maigrat'dan alma... hem sana kazık atar, hem de paramız var zanneder."

"Hava karardığında sokaklarda fazla sürtmeden eve dön," diye ekledi ensesini ve koltukaltlarını daha çabuk kurutmak için ateşin önüne çömelmiş olan baba.

Maheu öğleden sonra bahçede çalıştı. Bahçeye daha önce patates, fasulye ve bezelye ekmişti; şimdi bir gün önceden beri karıkta bekleyen lahana ve marul fidelerini dikiyordu. Bahçenin bu köşesi ailenin sebze ihtiyacını karşılasa da, yeterince patates elde edilmiyordu. Maheu ekip biçme işinden iyi anlıyor, hatta komşular

tarafından gösteriş olarak nitelendirilen enginarı bile yetiştiriyordu. Fidelerin sırıklarını hazırlarken, Levaque da kendi bahçesine çıkıp piposunu tüttürmeye başladı, bir yandan da Bouteloup'un sabah ekmiş olduğu göbek marullara bakıyordu; kiracısı toprakla uğraşmayı sevmese, bahçede sadece ısırganotları bitecekti. Çitin üzerinden sohbet etmeye başladılar. Karısını dövdüğü için rahatlayıp coşan Levaque, boşa bir çabayla Maheu'yü Rasseneur'ün meyhanesine götürmeye çalışıyordu. Yoksa bir bardak bira onu korkutuyor muydu? Bir çomak partisi çevirirler, arkadaşlarla biraz dolandıktan sonra da akşam yemeği için eve dönerlerdi. Maden çıkışlarında hayatları böyle geçiyordu zaten. Bunda bir kötülük yoktu, ama Maheu ayak diremekteydi: Marulları ekmezse ertesi güne solacaklarını söylüyordu. Aslında karısının yüz metelikten artırdığı paranın tek kuruşuna bile dokunmak istemediğinden işi yokuşa sürüyordu.

Saat beşi vurduğunda, Pierronne gelip, Lydie'nin Jeanlin'le birlikte mi çıktığını sordu. Levaque, öyle olmalı diye cevap verdi, çünkü Bébert de ortadan kaybolmuştu; bu veletler her zaman birlikte haylazlık ederlerdi. Maheu, karahindiba toplamaya gittiklerini söyleyerek onları yatıştırdı; Levaque'la birlikte açık saçık laflarla genç kadına takılmaya başladılar. Kadın kızıyor ama çekip gitmiyordu, ellerini beline koyup onları terslese de, aslında bu kaba sözlerden hoşlanıyordu. Öfkeden kesik kesik çıkan sesi tavuk gıdaklamasını andıran sıska bir kadın Pierronne'un yardımına koştu. Uzakta, kapı önlerindeki bazı kadınlar ise çekingen durmaktaydılar. Artık okul dağılmış, çocukların hepsi sokağa dökülmüştü, ortalık cıvıldayıp duran, yerlerde yuvarlanan yumurcaklarla doluydu; meyhaneye gitmemiş olan babaları ise, üç dört kişilik gruplar halinde, tıpkı madendeki gibi bir duvar dibine çömelmiş, ara sıra laflayarak pipolarını tüttürmekteydiler. Levaque, baldırlarının sıkı olup olmadığını anlamak için Pierronne'u ellemeye kalkınca, genç kadın öfkeyle çekip gitti; Maheu ekip biçmeye devam ederken, Levaque da, Rasseneur'ün meyhanesine tek başına gitmeye karar verdi.

Hava aniden karardı, ne kızın, ne de oğlanların geri dönmemiş olmasına sinirlenen Maheude lambayı yaktı. Bahse girebilirdi: Masanın etrafında bir araya gelip hep birlikte yemeleri asla mümkün olmayacaktı. Üstelik salatasını hazırlayacağı karahindibalar da henüz

gelmemişti. Hayırsız çocuk, bu karanlıkta bir şey toplayabilir miydi sanki! Salata, ateşin üzerinde ağır ağır pişen patatesli, pırasalı, kuzukulaklı, kızarmış soğanlı yahniyle ne güzel gidecekti! Tüm ev kızarmış soğan kokuyordu; çabucak acılaşan ve mahallenin her bir tuğlasına sinen bu yoksul yemeğinin keskin kokusu ta uzaktaki kırlardan bile hissedilebilirdi.

Hava kararırken bahçeden içeri giren Maheu hemen bir iskemlenin üzerine çöküp başını duvara dayadı. Akşamları oturur oturmaz uyuyakalıyordu. Guguklu saat yediyi vurdu, sofrayı kuran Alzire'e yardım etmek için ayak direyen Henri ve Lénore bir tabağı kırmışlardı, Bonnemort Baba eve dönen ilk kişi oldu, bir an önce yemeğini yiyip madene dönmek için acele ediyordu. Maheude, Maheu'yü uyandırdı.

"Hadi, biz sofraya oturalım!.. Evin yolunu bulacak kadar büyüdüler. Canımı sıkan şey, salatamızın olmayışı!"

V

Rasseneur'ün yerinde bir çorba içtikten sonra, çatıdaki, Voreux'ye bakan daracık odasına çıkan Étienne yorgunluktan tükenmiş halde elbiseleriyle yatağına serilmişti. İki gün boyunca dört saat bile uyumamıştı. Hava kararırken uyandığında, bir an için nerede olduğunu anlayamadan şaşkınlıkla etrafına baktı. Bedeninde öyle bir bitkinlik, başında öyle bir ağırlık hissediyordu ki, biraz hava alıp akşam yemeğini yedikten sonra yeniden yatma düşüncesiyle güçlükle yataktan kalktı.

Dışarıda hava giderek yumuşuyor , kurşuni gökyüzü bakır rengine dönüşüyordu, havanın nemli ılıklığına bakılırsa uzun süren kuzey yağmurlarından biri yaklaşmaktaydı. Gece geniş duman tabakaları halinde çöküyor karanlık ovanın en uzak köşelerini kaplıyordu. Bu uçsuz bucaksız kızıl topraklar denizinin üzerindeki alçalmış gökyüzü siyah tozlarla bütünleşmiş gibi görünüyordu, o saatte karanlıkları hareketlendirecek tek bir esinti bile yoktu. Ortalığa bir cenaze merasiminin donuk ve kasvetli hüznü çökmüştü.

Üzerindeki ağırlığı atmaktan başka bir derdi olmayan Étienne rasgele yürümeye başladı. Çukurunun dibinde şimdiden karanlığa gömülmüş olan ve henüz tek bir feneri bile yanmayan Voreux'nün önünden geçerken işçilerin çıkışını izlemek üzere bir süre durdu. Saat altı olmalıydı. Tumbacılar, vagon yükleyiciler, seyisler, karanlıkta belli belirsiz seçilen ve gülüşen ayıklayıcı kızlarla birlikte gruplar halinde ilerliyorlardı.

Önce Yanık ve damadı Pierron belirdi. Kadın taş sayımı sırasında bir gözetmenle tartıştığında kendisine destek olmadığı için ona çıkışıyordu.

"Ne sünepe herifsin! Hakkımızı yemeye çalışan alçaklar karşısında sessiz kalmak erkekliğe sığar mı?"

Hiç yanıt vermeden sakin sakin ardından gelen Pierron sonunda dayanamadı:

"Demek şefin boğazına sarılmamı istiyordun. Sağ ol! Başıma dert açmaya hiç niyetim yok!"

"O zaman adama domalsaydın bari!" diye haykırdı Yanık. "Ah! Tanrı aşkına! Keşke kızım beni dinlemiş olsaydı!.. Kocamı öldürdükleri yetmediği gibi bir de onlara minnet etmemi mi bekliyorsun? Hayır, görürsün bak, hepsinin canına okuyacağım!"

Sesler giderek duyulmaz oldu. Étienne beyaz saçları uçuşan, uzun, sıska kollarını öfkeyle sallayan bu kartal burunlu kadını gözden kayboluncaya kadar izledi. Ama arkasında iki delikanlının konuştuğunu duyunca kulak kabarttı. Orada beklemekte olan Zacharie'yi tanımıştı, arkadaşı Mouquet yanına geldi.

"Geliyor musun?" diye sordu Mouquet. "Bir sandviç yiyip, *Volkan*'a kaçarız."

"Birazdan, şimdi işim var."

"Ne işi bu?"

Tumbacı arkasını döndü ve ayıklama hangarından çıkmakta olan Philomène'i fark etti. Durumu anlar gibi oldu.

"Ah! Tamam... ben önden gidiyorum."

"Tamam, sana yetişirim."

Mouquet yürürken Voreux'den çıkmakta olan babası ihtiyar Mouque ile karşılaştı; ikisi de birbirlerine yalnızca iyi akşamlar demekle yetindiler. Oğul anayola yönelirken, baba kanal boyunca ilerlemeye başladı.

Zacharie, direnmesine rağmen Philomène'i sapa bir yola doğru iteliyordu. Acelesi vardı, başka sefere diyordu; bu şekilde yıllardır evli çiftler gibi tartışmaya devam ettiler. Kış günü, toprak ıslakken ve üzerine uzanacakları buğdaylar henüz yeşermemişken dışarıda buluşmanın hiç de hoş bir yanı yoktu.

"Hayır hayır, niyetim bu değil," diye sabırsızca mırıldandı Zacharie. "Sana söyleyeceğim bir şey var."

Kızı belinden tutmuş, yavaşça iteliyordu. Moloz tepeciğinin yanına geldiklerinde parası olup olmadığını sordu.

"Ne için gerekiyor?" diye sordu Philomène.

Bir an bocalayan delikanlı, ailesi duyarsa sıkıntı yaratacak olan iki franklık bir borcu olduğunu söyledi.

"Uydurma!.. Demin yanında Mouquet vardı, yine *Volkan*'a, o iğrenç şarkıcı karılara gideceksin."

Zacharie kendini savundu, göğsüne vurarak şeref sözü verdi. Sonra kızın omuz silktiğini görünce:

"İstersen sen de bizimle gel... Yanımda olman beni rahatsız etmez. O şarkıcı karılarla ne işim olabilir ki?.. Geliyor musun?"

"Ya çocuk ne olacak?" diye karşılık verdi Philomène. "Ortada sürekli ağlayan bir çocuk varsa insan bir yere adım atamıyor. Bırak gideyim, kesin evde ortalık birbirine girmiştir."

Ama Zacharie kızı bırakmayıp yalvardı. Mouquet'nin önünde küçük düşmemeliydi, ona söz vermişti. Bir erkek her gece tavuk gibi erkenden yatamazdı. Sonunda pes eden Philomène ceketinin alt yanını kaldırıp tırnağıyla kenar dikişini kopardı ve astarın içinden on metelikler çıkardı. Madendeki fazla mesai ücretlerini annesi çalmasın diye orada saklıyordu.

"Gördüğün gibi beş tane on meteliğim var. Üçünü sana vereceğim... Ama önce anneni evlenmemiz için ikna edeceğine söz ver. Böyle yaşamak canıma tak etti! Annem yediğim lokmaları sayıyor... Söz ver, önce söz ver."

Tutkusuz, yaşadığı hayattan bezmiş, yaşı geçkin, hastalıklı bir kızın isteksiz ses tonuyla konuşuyordu. Zacharie söz verdiğini, bunun kendisi için onur meselesi olduğunu haykırdı. Parayı aldığında kızı öptü, gıdıklayarak güldürdü ve Philomène hiç zevk almayacağını bir daha söylemese, uzun yıllardan beri süren birlikteliklerinin kış mekânı olan bu moloz tepeciğinin dibinde işi daha da ileri götürecekti. Kız tek başına mahalleye dönerken, Zacharie arkadaşına yetişmek için tarlaların arasındaki kestirme yola girdi.

Bunun sıradan bir buluşma olduğunu sanan Étienne, ne olduğunu anlamaksızın, onları uzaktan öylece izlemişti. Madenci kızlar erken yaşta serpiliyorlardı; Lille'de fabrika kapılarında beklediği, sefaletin terk edilmişliğinde daha on dört yaşındayken bozulan kızları hatırladı. Ama başka bir karşılaşma onu daha da şaşırttı. Durup baktı.

Moloz tepeciğinin dibinde, iri taşlarla dolu bir çukurda Lydie'yi sağına, Bébert'i soluna oturtmuş olan küçük Jeanlin, ikisine

çıkışıyordu.

“Ne diyorsunuz siz ha?.. Karşı çıkarsanız tokadı yersiniz... Söyleyin bakalım, bu fikri kim buldu?”

Gerçekten de, fikir Jeanlin’e aitti. Bir saat boyunca, kanalın kenarındaki çayırlarda diğer ikisiyle birlikte karahindiba topladıktan sonra bunca sebzenin kendileri için fazla olduğunu düşünmüştü; mahalleye dönmek yerine Montsou’ya gitmiş, Bébert’i gözcü dikerek, Lydie’yi karahindibaları satmak üzere burjuvaların evlerine yollamıştı. Daha önceden deneyimi olduğundan, kızların neyi isterlerse satabileceklerini söylüyordu. Alışverişin heyecanı içinde kız bütün hindibaları satıvermiş ama eline on bir metelik geçmişti. Ve şimdi sıra parayı bölüşmeye gelmişti.

“Bu hiç de adil değil!” diye karşı çıktı Bébert. “Üçe bölmemiz gerek... Yedisini sen alırsan, bize ikişer metelik kalacak.”

“Neden adil değilmiş?” diye karşılık verdi öfkelenen Jeanlin. “Bir kere, ben sizden daha fazla topladım!”

Bébert çoğunlukla çekingenlikle karışık bir hayranlık ve kendini hep mağdur kılan bir saflıkla itaat ederdi. Yaşça daha büyük ve güçlü olsa da, tokadı yiyip oturduğu da olurdu. Ama bu kez ortadaki para yüzünden direniyordu.

“Bizi dolandırıyor, Lydie, öyle değil mi?.. Parayı bizimle paylaşmazsa, annesine söyleyelim.”

Jeanlin bir anda yumruğunu onun burnuna dayadı.

“Bir daha tekrar etsene. Asıl ben size gidip, annemin karahindibalarını sattığınızı söyleyeceğim... Hem sonra, ahmağın tekisin sen, on bir meteliği nasıl üçe böleceğiz, o kadar kurnazsan böl de görelim... İşte ikişer metelikleriniz. Çabuk alın, yoksa cebime atarım.”

Durumu kabullenen Bébert iki meteliği aldı. Ödü kopan Lydie tek kelime etmemişti, çünkü Jeanlin’ine karşı, ezik bir küçük kadın gibi korku ve sevgiyle karışık bir duygu besliyordu. Jeanlin iki meteliği uzattığında, itaatkâr bir gülümsemeyle elini açtı. Ama Jeanlin birden kararını değiştirdi.

“Hey, sen bu parayı ne yapacaksın?.. Saklamayı beceremezsen, annen elinden alır. En iyisi bende dursun. Paraya ihtiyacın olduğunda benden istersin.”

Böylece dokuz meteliğe el koydu. Konuşmasını engellemek için gülerek kızın beline sarılmıştı, kızla birlikte moloz tepeciğinin üzerinde yuvarlanıyorlardı. Lydie onun küçük kadınıydı, evlerinde, bölmelerin ardından, kapı aralıklarından gördükleri aşk oyunlarını karanlık köşelerde denemeye çalışıyorlardı. Her şeyi biliyorlar, ama çok küçük oldukları için bir şey yapamıyorlar, saatlerce küçük sokak köpekleri gibi koklaşıp oynaşıyorlardı sadece. Jeanlin bu cilveleşmeleri "anne baba oyunu" diye adlandırıyordu; kızı alıp götürmeye kalktığı zaman, Lydie onunla koşa koşa gidiyor, içgüdüsel tatlı bir ürpertiyle kendini bırakıyordu; böyle zamanlarda, bir türlü gerçekleşmek bilmeyen bir şeyin beklentisi içinde, sinirli ama daima itaatkâr oluyordu.

Bu oynaşmalara dahil edilmeyen Bébert, Lydie'ye dokunmaya kalktığında sopayı yediğinden, diğer ikisi onun varlığına aldırmadan eğlendiklerinde öfke ve huzursuzluk içinde bir kenarda bekliyordu. Bu yüzden yapabildiği tek şey, birilerinin gördüğünü söyleyerek onları korkutup rahatsız etmekti.

"Yandınız, adamın biri sizi gördü."

Bu kez yalan söylemiyordu, bu kişi yoluna devam etmeye karar veren Étienne'di. Çocuklar yerlerinden fırlayıp kaçtılar, Étienne, ödleri kopan yumurcaklarla eğlenerek moloz tepeciğinin etrafından dolaşıp kanal boyunca ilerlemeye başladı. Hiç kuşkusuz bu işler için daha çok küçüktüler; ama bu onların suçu muydu? O kadar çok şey görüp, o kadar çok şey işitiyorlardı ki, onları zaptetmek için bağlamak gerekirdi. Neşeli görüntüsüne rağmen, Étienne giderek hüzne boğulmaktaydı.

Yüz adım ötede yeniden çiftlere rastladı. Réquillart'a yaklaşmaktaydı, yıkıntı halindeki eski madenin etrafında, Montsou'nun bütün genç kızları sevgilileriyle dolaşıyordu. Sundurmanın üzerinde sevişmeye cesaret edemeyen vagon sürücü kızların ilk çocuklarına hamile kaldıkları bu ıssız ve terk edilmiş mekân gençlerin ortak buluşma alanıydı. Tahta perdenin yer yer yıkılmış kısımları, boş bir araziye açılıyordu; bu arazide, yıkılmış iki kömür yükleme hangarının kalıntıları ve ayakta kalmış köprü ayaklarının iskeletleri vardı. Artık kullanılmayan vagonlar sağa sola dağılmış, yarı çürümüş eski kalaslar üst üste yığılmıştı; bu bölgede

yeniden yeşermeye başlayan bitki örtüsü, sık otlarla, şimdiden büyümeye başlayan genç ağaçlarla kaplıydı. Burada kendilerini evlerindeymiş gibi hisseden kızların her birine ait gizli bir oyuk vardı; delikanlılar onları kalasların üstüne, direklerin arkasına, vagonların içine yatırıyorlardı. Kimse yan tarafındakilere aldırış etmeden, neredeyse dirsek dirseğe uzanıyorlardı. Artık çalışmayan bu makinenin çevresinde, kömür kusmaktan usanmış bu kuyunun yanında yaşanan şey yaratılışın bir intikamı gibiydi; özgür aşk, içgüdünün tahrikiyle, kadınlığa geçmekte olan bu genç kızların karınlarına bebekler yerleştirmekteydi.

Yine de bu eski madenin bir bekçisi vardı; işletme, yıkık gözetleme kulesinin altında bulunan ve terk ettiği iki odayı ihtiyar Mouque'a tahsis etmişti, yapı iskeletinin ayakta kalmış son parçaları da her an yıkılabilir ve bu iki odayı yerle bir edebilirdi. Hatta ihtiyar Moque tavanın bazı yerlerini payandalamak zorunda kalmıştı. Ailece gül gibi geçinip gidiyorlardı; kendisi ve Mouquet bir odada, Mouquette ise diğer odada kalıyordu. Pencerelerde tek bir cam kalmadığı için onları tahta parçaları çakarak kapatmaya karar vermişti, içerisi aydınlık olmasa da sıcaktı. Zaten bu bekçinin hiçbir şeye göz kulak olduğu yoktu, Voreux'deki atlarının bakımıyla uğraşıyor, komşu ocağın havalandırma bacası olarak kullanılan kuyunun dışında hiçbir şeyin faal olmadığı Réquillart yıkıntılarıyla hiç ilgilenmiyordu.

İşte Mouque Baba yaşlılık günlerini bu şekilde âşıkların arasında geçiriyordu. Mouquette, daha on yaşından itibaren, Lydie gibi ürkek ve çelimsiz bir yumurcaktan farklı olduğunu göstermiş, bıyıkları yeni terleyen gençlere yaraşır etli butlu bir kız olarak eski madenin her köşesinde onlarla düşüp kalkmaya başlamıştı. Saygılı davrandığı, eve hiçbir zaman bir delikanlıyı getirmediği için babası bu duruma göz yumuyordu. Zaten ihtiyar adam aşk sahnelerine alışıktı. Voreux'ye gidip gelirken, deliğinden her çıktığında, ayağı illa ki otların üzerine uzanmış bir çifte takılırdı. Çorbası için odun ya da tavşanı için ot toplamak üzere arazinin diğer ucuna gittiğinde durum daha da kötüydü; Montsoulu kızların şehvetli yüzleri birer birer havaya kalkarken, yollara uzanan bacaklara çarpmamak için gözünü dört açması gerekirdi. Zaten zamanla bu karşılaşmalar kimseyi rahatsız etmemeye başlamıştı; ne sadece yere kapaklanmamaya çalışan ihtiyarı,

ne de bu doğal olayı yadırgamayan sakin bir ihtiyarın ölçülü adımlarıyla uzaklaşırken sevişmelerini görmezden geldiği kızları. Kızlar bu saatte gelenin o olduğunu nasıl biliyorlarsa, Mouque Baba da tıpkı bahçelerdeki armut ağaçlarında çiftleşen çapkın saksağanlardan haberdar olduğu gibi bu kızların varlığından da haberdardı. Ah şu gençler! Kendilerini sevişmeye nasıl da kaptırıyorlardı! Bazen, bu hoppaların kuytulardan gelen sesli solukları karşısında kafasını öte yana çevirir, çenesini sessiz bir üzüntüyle sağa sola sallardı. Canını sıkan tek bir şey vardı: İki âşık odasının duvarına yaslanarak öpüşmeyi âdet haline getirmişlerdi. Uykusunu kaçıran bu değildi, ama öyle bir dayanıyorlardı ki sonunda duvarı yıkacaklardı.

Akşam yemeğinden önce sektirmeden yürüyüşe çıkan Bonnemort Baba, her akşam ihtiyar Mouque'a uğrardı. İki eski dost pek konuşmaz, birlikte geçirdikleri yarım saat boyunca on kelimeden fazla etmezlerdi. Ama birlikte olmak, konuşmaya gerek duymadan eski anılara dalmak onları keyiflendirirdi. Réquillart'da bir kalasın üzerine yan yana otururlar, bir iki söz eder, sonra başlarını öne eğip hayallere dalarlardı. Kuşkusuz böylece gençlik günlerine dönüyorlardı. Etraflarında çapkın delikanlılar sevgililerinin eteklerini kaldırır, öpücük ve gülüşme sesleri duyulur, ezilen taze otlardan kızların sıcacık kokuları yükselirdi. Bonnemort Baba da kırk üç yıl önce karısına maden ocağının arkasında sahip olmuştu; vagon sürücülüğü yapan kız öylesine çelimsizdi ki, rahatça sarılabilmek için onu bir kömür arabasına oturturdu. Ah! ne de güzel günlerdi! Sonunda iki ihtiyar, çoğunlukla birbirlerine iyi akşamlar bile demeden, bir baş selamıyla ayrılırlardı.

Yine de o akşam, Étienne oraya gelirken, mahalleye dönmek için oturduğu kalastan kalkan Bonnemort Baba Mouque'a şöyle diyordu:

"İyi geceler, ihtiyar!.. Söylesene, Roussie'yi tanıyor muydun?"

Mouque bir an için sustu, omuzlarını hafifçe salladı, sonra evine girerken:

"İyi geceler, ihtiyar, iyi geceler!" dedi.

Az sonra Étienne gelip, kalasın üstüne oturdu. Nedenini bilmiyordu ama, içindeki hüzün giderek artmaktaydı. Uzaklaşan ihtiyarın ardından bakarken, sabah buraya gelişini, sertleşen rüzgârın bu suskun adamdan söküp aldığı sözcükleri hatırlıyordu. Bu ne büyük

bir sefaletti! Hele şu budala kızlar yok muydu! Gün boyunca yorgunluktan canları çıktığı halde akşamları buraya gelip çocuk peydahlıyor, çalışmaya ve acı çekmeye mahkûm varlıklara hayat veriyorlardı. Karınlarını açlıktan ölecek yavrularla doldurdukça bu yoksulluğun sonu gelmeyecekti. Oysa felaketin yaklaştığını fark edip, rahimlerini tıkamaları, bacaklarını sıkıca kapamaları gerekmez miydi? Belki de bu karamsar düşüncelere yol açan şey, bu saatte diğerleri çifter çifter keyif sürmeye giderken kendisinin yalnız olmasıydı. Sıcak ve nemli hava soluğunu kesiyor, henüz seyrek olan yağmur damlaları alev alev yanan ellerine düşüyordu. Evet, bütün kızların kaderi buydu, durum mantığı aşıyordu.

Étienne karanlıkta kımıldamadan otururken, Montsou'dan inen bir çift onu görmeden yanından geçip, Réquillard'ın boş arazisine girdi. Kuşkusuz bakire olan genç kız alçak sesle yalvarıp direnirken, hiç konuşmayan delikanlı onu altında küflü halatların yığılı bulunduğu, hangarın sağlam kalmış karanlık bir köşesine doğru itiyordu. Bunlar Catherine ve sırık Chaval'di. Ama Étienne yanından geçerlerken onları tanıyamamıştı, düşüncelerinin akışını değiştiren bir şehvet duygusuyla bu çifti gözleriyle izliyor, işin sonunu merak ediyordu. Neden müdahale etsindi ki? Kızlar hayır diyorlarsa, önce kendilerine dil dökülmesini istedikleri içindi.

Catherine, İki Yüz Kırklar mahallesinden çıktıktan sonra taş döşeli yoldan Montsou'ya gitmişti. Madende para kazanmaya başladığı on yaşından beri, madenci ailelerinin sınırsız özgürlüğü içinde her tarafta tek başına gezerdi; on beş yaşına gelmesine rağmen hiçbir erkeğin ona henüz sahip olmamasının nedeni, ergenliğinin gecikmesiydi, ergenlik bunalımına da daha girmemişti. İşletme şantiyelerinin önüne gelince, yolun karşısına geçti ve bir çamaşırhaneye girdi, Mouquette'i içerde bulacağından emindi; çünkü kız gününü sabahtan akşama kadar orada, birbirlerine kahve ısmarlayan kadınlarla geçirirdi. Ama Catherine'in canı sıkıldı, ısmarlama sırası Mouquette'e gelmişti, kız bütün parasını kahvelere harcadığından kendisine vaat ettiği on meteliği veremedi. Catherine'i avutmak için ona da bir fincan sıcak kahve ısmarladılar, ama nafileydi. Arkadaşının bir başka kadından borç almasını da istemedi. Birdenbire tutumlu olmaya karar verdi, batıl inançtan

kaynaklanan bir tür kaygıydı bu, kurdeleyi şimdi satın alacak olursa, başına bir felaket getireceğine inanıyordu.

Aceleyle tekrar mahallenin yolunu tuttu; Montsou'nun son evlerinin hizasına gelmişken Piquette'in meyhanesinin kapısında duran bir adam ona seslendi.

"Hey! Catherine, nereye koşturuyorsun böyle?"

Bu sırık Chaval'di. Catherine'in canı sıkıldı, ondan hoşlanmıyor değildi, ama keyfi kaçmıştı bir kere.

"Gel bir şeyler iç, küçük bir kadeh tatlı şaraba ne dersin?"

Teklifi kibarca geri çevirdi: Hava kararıyordu, evden merak ederlerdi. Kızın yanına gelen Chaval sokağın ortasında ona yalvarıyordu. Uzun süreden beri niyeti, Catherine'i, Piquette'in meyhanesinin üst katındaki geniş karyolalı odasına gelmeye ikna etmekti. Sürekli reddettiğine göre kendisinden korkuyor olmalıydı. Kız iyi niyetle gülüyor, çocuk yapılmayan hafta gelirim diyordu. Derken laf lafı açınca nasıl olduğunu anlayamadan sözü satın alamadığı mavi kurdeleye getirdi.

"Ben sana alırım!" diye haykırdı Chaval.

Catherine kızardı, kurdelesine kavuşmayı çok istese de, en iyisinin bu teklifi de geri çevirmek olduğunu düşündü. Birden aklına ondan borç almak geldi, sonunda Chaval'in kendisi için harcayacağı parayı iade etme koşuluyla razı oldu. Bu durum yeniden şakalaşmaya başlamalarına yol açtı; eğer Chaval'le yatmazsa parayı iade edeceği konusunda anlaştılar. Ama delikanlı Maigrat'ya gitmekten söz edince ortaya yeni bir sorun daha çıktı.

"Hayır, annem Maigrat'ya gitmemi istemiyor."

"Boşversene, gittiğin her yeri ona söylemek zorunda mısın?.. Montsou'nun en şık kurdeleleri onda!"

Maigrat, sırık Chaval'le Catherine'in, düğün hediyelerini almak için gelmiş iki nişanlı gibi dükkânından içeri girdiklerini gördüğünde kıpkırmızı kesildi, mavi kurdeleleri kendisiyle dalga geçilen bir adamın öfkesiyle gösterdi. Gençler kurdeleyi alıp dışarı çıktıklarında, kapının önünde dikilip alacakaranlıkta uzaklaşmalarını izledi; hırsını kendisine çekingen bir sesle bir şey danışan karısından çıkardı, ona küfürler etti, önünde diz çöküp ayaklarını öpmeleri gerekirken minnet bile

duymayan bu aşağılık insanları günün birinde yaptıklarına pişman edeceğini haykırdı.

Sırık Chaval yolda Catherine'e eşlik ediyordu. Kollarını sallaya sallaya kızın yanında yürümekteydi; onu kalçalarıyla hafifçe iterek belli etmeden yönlendiriyordu. Kız birden anayoldan ayrılıp Réquillart'ın daracık yoluna girdiklerini fark etti. Ama kızmaya zaman bulamadı: Beline sarılan Chaval okşayıcı sözlerle onu sersemletiyordu. Korkmakla aptallık ediyordu! Onun gibi çıtı pıtı, ipek gibi yumuşacık, insanda çıtır çıtır yeme isteği uyandıracak kadar tatlı bir kıza kötülük yapmak ister miydi hiç? Catherine Chaval'in soluğunu kulağında, boynunda, hissediyor, tüm bedeni ürperiyordu. Soluğu kesilmiş halde söyleyecek bir şey bulamıyordu. Doğrusu adam onu seviyor gibiydi. Cumartesi akşamı mumu söndürdükten sonra, böyle bir durumla karşılaşsa ne yapacağını düşünmüştü; sonra, rüyasında duyduğu hazla direnci kırılarak ona hayır diyemediğini görmüştü. Peki aynı düşünce şimdi onda neden tiksinti ve pişmanlık duyguları uyandırıyordu? Ensesini bıyıklarıyla hafif hafif gıdıklarken, kız gözlerini kapıyor, kapalı gözkapaklarının gerisinde bir başka erkeğin, sabah gördüğü delikanlının silueti beliriyordu.

Catherine birdenbire etrafına bakındı. Chaval onu Réquillart'ın yıkıntılarına getirmişti, yıkılmış hangarın karanlığında ürpererek geriledi.

"Yo! Hayır hayır," diye mırıldandı, "yalvarırım, beni bırak!"

Erkeğin karşısında duyduğu korku aklını başından alıyordu; kızlar gönüllü olduklarında ve erkeğin hedefe çok yaklaştığını hissettiklerinde dahi bir savunma içgüdüsüyle bedenlerinin kasılmasına yol açan korkuydu bu. Bekâret konusunda öğrenmesi gereken hiçbir şey kalmadığı halde, henüz acısını tatmadığı bir darbeden, bir yaradan korkar gibi, bekâretini kaybetme düşüncesiyle dehşete kapılıyordu.

"Hayır hayır, istemiyorum! Henüz çok toyum diyorum sana... Söz veriyorum, daha sonra, en azından vücudum gelişsin."

Chaval boğuk bir sesle homurdandı:

"Ahmak! Korkacak bir şey yok... Sana ne zararı olacak ki?"

Daha fazla konuşmadı. Kızı sıkı sıkı tutmuş, hangarın altına doğru itiyordu. Catherine eski halatların üzerine sırtüstü düştü, direnmekten

vazgeçti, madenci kızları zamanından önce, neredeyse çocuk yaştan itibaren cinselliğe yönelten o geleneksel boyun eğişle erkeğe teslim oldu. Ürkek kekelemeleri kesildi, şimdi yalnızca Chaval'in ateşli solumaları duyuluyordu.

Étienne hiç kımıldamadan seslere kulak kabartmıştı. İşte bir tanesi daha kadınlığa adım atıyordu! Bu sefer oyun gözlerinin önünde gerçekleşmiş, içini bir huzursuzluk, öfkeyle karışık bir kıskançlık kaplamıştı, oturduğu yerden kalktı. Çekinip sakınmadan kalasların üzerinden atlıyordu, çünkü o ikisi etraflarıyla ilgilenemeyecek kadar meşguldüler. Yolda yüz adım kadar ilerlemişti ki, geriye dönüp baktığında onların da ayağa kalkıp mahalleye doğru yürüdüklerini görerek afalladı. Erkek kızın beline sarılmış, adeta bir minnet duygusuyla onu sıkı sıkı tutuyor, hâlâ kulağına bir şeyler söylüyordu; kız telaşlı görünüyor, bir an önce eve dönmek istiyordu, geciktiği için huzursuz olmuş gibiydi.

O zaman, Étienne bir arzuya kapıldı, onların yüzlerini görmek istiyordu. Bunun ahmakça bir arzu olduğunu düşünüp adımlarını sıklaştırdı. Ama ayakları gitmiyordu, sonunda ilk sokak lambasının hizasına geldiğinde, karanlık bir köşeye saklandı. Catherine ve sırık Chaval'i tanıdığında şaşkınlıktan donakaldı. Önce tereddüt etti: Bu mavi elbiseli, başlıklı genç kız Catherine miydi? Üzerinde pantolon ve başında başlığıyla görmüş olduğu o velet bu Chaval miydi? Demek az önce yanından geçerken Catherine'i bu yüzden tanıyamamıştı. Ama artık hiç kuşkusu yoktu, berrak ve derin bir pınarın suyu gibi dupduru ve yeşil gözlerini tanımıştı. Vay kaltak! Étienne kızı hakir görüyor, nedenini bilmeden ondan intikam almak için yanıp tutuşuyordu. Üstelik üzerindeki kız giysileri hiç yakışmamıştı ona: Korkunç görünüyordu.

Catherine ve Chaval yavaşça geçip gitmişlerdi. Gözetlendiklerinin farkında değillerdi, Chaval kızı durdurup kulağının arkasına öpücükler konduruyor, kız da bu okşayışların etkisiyle adımlarını yavaşlatarak, gülüp duruyordu. Geride kalan Étienne onları izlemek zorundaydı, salınarak yürüdükleri için yolu kapatmalarına kızıyor, yine de öfkesini kabartan bu sahneyi izlemeye devam ediyordu. Demek kızın sabah söylediği şey doğruydu: Henüz kimsenin sevgilisi değildi. Étienne ona inanmamış, öteki gibi davranmamak için onu öpmekten kaçınmıştı!

Kızı kendi elleriyle bir başkasına teslim etmiş ve budalalığı onları namussuzca gözetleyecek kadar ileri götürmüştü! Bunu düşündükçe çılgına dönüp yumruklarını sıkıyordu, gözünü öyle bir kan bürümüştü ki bu adamı çiğ çiğ yiyebilirdi.

Gezinti yarım saat sürdü. Chaval ve Catherine Voreux'ye yaklaştıklarında daha da yavaşladılar, kanal boyunda iki kez, moloz tepeciğinin kenarında üç kez durdular; şimdi çok neşeliydiler, sevimli oyunlarla cilveleşiyorlardı. Étienne de fark edilmek endişesiyle onlarla birlikte durup beklemek zorunda kalıyordu. İçindeki büyük pişmanlıkla yetinmek istiyordu: Kızlara kibar davranmanın nelere mal olduğu konusunda dersini almıştı. Voreux'yü geçtikten sonra, gidip Rasseneur'de akşam yemeğini yemek yerine onları mahalleye kadar izlemeye devam etti; on beş dakika boyunca karanlıkta dikilip, Chaval'in Catherine'i evine bırakmasını bekledi. Ve artık ayrıldıklarından emin olunca yoluna devam etti; bir odaya tıkılamayacak kadar sıkıntılı ve üzgün olduğu için hiçbir şey düşünmeden ta uzaklara, Marchiennes yoluna kadar yürüdü.

Étienne bir saat sonra, dokuza doğru, sabah dörtte kalkabilmesi için yemek yiyip yatması gerektiğini düşünerek mahalleye döndü. Köy, gecenin karanlığına bürünmüş, çoktan uykuya dalmıştı. Kapalı kepenklerden tek bir ışık bile sızmıyor, evlerin cepheleri horuldayan kışlaların ağır uykusu içinde sıralanıp gidiyordu. Gün sona ermiş, işçiler yorgunluğun ve yemeğin verdiği ağırlıkla sofradan kalkıp yatağa serilmişlerdi.

Bir makinist ve iki işçi Rasseneur'ün aydınlık salonunda biralarını içiyorlardı. Ama içeri girmeden önce Étienne durup son bir kez daha karanlıklara baktı. Sabah şiddetli fırtına sırasında buraya geldiğinde gördüğü uçsuz bucaksız karanlık yine gözlerinin önündeydi. Karşısında, birkaç fenerin solgun ışığıyla belli belirsiz aydınlanan Voreux vahşi bir hayvan gibi çöreklenmişti. Moloz tepeciğinin üzerindeki üç kazan, kan kızılı birer ay gibi yanıyor, ara sıra Bonnemort Baba'yla sarı beygirinin devasa karaltılarını görünür kılıyordu. Düz ovanın ötesinde her yer karanlığa gömülmüştü; Montsou'da, Marchiennes'de, Vandame Ormanı'nda, engin pancar ve buğday denizinde yalnızca, uzaklardaki fenerler gibi, yüksek fırınların mavi ateşleriyle kok fırınlarının kızıl ateşleri görülmekteydi. Gece,

yavaş yavaş sulara gömülüyordu, hafif hafif ama aralıksız yağan yağmur bu hiçlik dünyasını tekdüze damlaları altında ezmekteydi; artık tek bir ses duyuluyordu, gece gündüz çalışan tahliye pompasının derin ve ağır soluğu.

Üçüncü bölüm

I

Ertesi gün ve daha sonraki günlerde Étienne maden ocağında çalışmaya devam etti. Ortama giderek alışıyor, ilk başlarda kendisine oldukça çetin görünen bu işe ve bu yeni alışkanlıklara ayak uydurmaya başlıyordu. İlk on beş günün yeknesaklığını tek bir olay bozdu, geçici bir ateş yüzünden kırk sekiz saat yataktan çıkamadı, başı ateşler içinde yanıyor, yarı bilinçsiz bir halde vagonunu kendisinin geçemeyeceği kadar dar bir yolda sürdüğünü görüyordu. Acemilik döneminin zorluğundan, aşırı yorgunluktan kaynaklanan bir hastalıktı bu, kısa sürede atlattı.

Günler birbirini takip etti, haftalar, aylar akıp geçti. Artık Étienne de arkadaşları gibi saat üçte kalkıyor, kahvesini içiyor, Madam Rasseneur'ün bir gün önceden hazırladığı iki dilim yağlı ekmeğini alıp yola düşüyordu. Her sabah madene giderken, yatmak üzere eve giden ihtiyar Bonnemort'la karşılaşıyor, öğleden sonra çıktığında ise işbaşı yapmaya gelen Bouteloup'a rastlıyordu. Şimdi onun da bir başlığı, pantolonu, ince kumaştan ceketi vardı, o da soğuktan titriyor, barakadaki harlı ateşin önünde o da sırtını ısıtıyordu. Sonra sıra, soğuk hava akımlarının dolaştığı kömür boşaltma hangarında yalınayak beklemeye geliyordu. Ama yer yer bakırla kaplı kalın çelik aksamı karanlıkta parıldayan yukardaki makine ilgisini çekmez olmuştu; bir gece kuşu gibi kapkara kanatlarıyla sessizce süzülen halatlar, verilen işaretlerin, yağdırılan talimatların, demir rayları sarsan vagonların gürültüsü arasında biteviye inip çıkan asansörler de onu hiç ilgilendirmiyordu. Lambası iyi yanmıyordu, lanet olası lambacı temizlememiş olmalıydı; uyuşukluğundan ancak, kızların kaba etlerinde şaklayan şakacı şaplaklarla Mouquet hepsini asansöre itelediği zaman sıyrılıyordu. Asansör harekete geçiyor, kuyunun dibine bir taş gibi iniyor, ama Étienne gün ışığının gözden kayboluşunu

görmek için başını bile çevirmiyordu. Halatların kopup asansörün boşluğa uçacağı hiç aklından geçmiyor, yağmur gibi inen suların altında karanlıklara gömüldükçe kendini yuvasında hissetmeye başlıyordu. Aşağıda Pierron yapay bir yumuşaklıkla kendilerine asansörün kapısını açtığında, işçiler tıpkı bir sürü gibi, ayaklarını sürüyerek çalıştıkları damarlara dağılıyorlardı. Étienne artık madendeki galerileri Montsou sokaklarından daha iyi tanıyor, nerede dönmesi, nerede kafasını eğmesi, nerede su birikintisinden kaçınması gerektiğini biliyordu. Yeraltındaki iki kilometrelik yola lambasını yakmadan elleri cebinde yürüyecek kadar alışmıştı. Her seferinde aynı karşılaşmalar gerçekleşiyordu: Bir çavuş geçen işçilerin yüzlerini lambasıyla aydınlatıyor, Mouque Baba bir beygiri çekerek götürüyor, Bébert başını sallayarak soluyan Savaş'ı sürüklüyor, Jeanlin havalandırma kapılarını kapatmak için katarın ardından koşturuyor, tombul Mouquette ile sıska Lydie ise vagonlarını itiyordu.

Étienne ocağın neminden ve boğucu havasından da giderek daha az rahatsız olmaya başlamıştı. Şimdi bacaya tırmanmakta hiç zorlanmıyordu, sanki kemikleri esnekleşmişti, eskiden bir elini feda etmeden geçemeyeceği yarıklardan artık rahatlıkla geçebiliyordu. Kömür tozlarını rahatça soluyor, gözleri karanlıkta görüyor, terlemesini dert etmiyor, sabahtan akşama kadar sırılsıklam giysileriyle durmaktan rahatsız olmuyordu. Zaten artık gücünü boşa harcamıyordu, epeyi beceri kazanmıştı, elinin çabukluğuyla tüm madendekileri hayrete düşürüyordu. Üç hafta içinde adı madenin en iyi vagon sürücüleri arasında anılır olmuştu: Kimse vagonunu rampaya kadar onun kadar hızlı süremiyor, onun kadar düzgün boşaltamıyordu. Küçük cüssesi her yerden kolayca geçmesini sağlıyor; ince ve beyaz kolları bir kadınınkileri andırsa da, işini öyle esaslı görüyordu ki narin teninin altında bu kollar birer çeliği andırıyordu. Yorgunluktan soluğu kesilse de, gururuna yediremediği için asla yakınmıyordu. Ona yalnızca şakadan anlamadığı, üstüne varıldığında hemen öfkelendiği için sitem ediliyordu. Yine de herkes tarafından kabul görmüştü, onu her geçen gün biraz daha makineye dönüştüren bu ezici rutin işin üstesinden başarıyla geldiği için gerçek bir madenci gözüyle bakılıyordu.

Özellikle de Maheu ona karşı büyük bir yakınlık duyuyordu, çünkü düzgün yapılan işe saygı duyardı. Hem sonra, o da diğerleri gibi

bu çocuğun kendisinden daha eğitimli olduğunu hissediyordu: Onu okuryazarken, taslaklar çizerken görüyor, şimdiye kadar hiç bilmediği şeylerden söz ettiğini duyuyordu. Bu durum onu şaşırtmıyordu, madenciler makinistlere göre daha kalın kafalı, daha kaba saba adamlardı çünkü; onu asıl hayrete düşüren bu ufaklığın açlıktan ölmemek için madende çalışma cesaretini göstermesiydi. Ocakta tesadüfen çalışmaya başlayan işçiler arasında işine böyle uyum sağlayan birine daha önce rastlanmamıştı. Bu yüzden, acilen payandalama yapılması gerektiğinde, işini engellemek istemediği kazmacılardan biri yerine, çalışmasının titizliği ve güvenilirliğinden emin olduğu Étienne'i görevlendiriyordu. Şefleri bu lanet olası payandalama işi konusunda üzerine çok geliyorlardı; her an mühendis Négrel' in Dansaert'le birlikte çıkagelip, bağırıp çağırarak her şeyi yeni baştan yaptırmaya kalkmasından korkuyordu; ama hiçbir şeyden memnun olmazmış gibi görünen ve işletmenin er ya da geç radikal önlemlere başvuracağını tekrarlayıp duran bu beylerin, kendi vagon sürücüsünün vurduğu payandaları beğendiğini fark etmişti. Ama işler pek yolunda gitmiyor, madende içten içe bir hoşnutsuzluk yaşanıyordu; son derece sakin bir adam olan Maheu bile sonunda yumruklarını sıkmaya başlamıştı.

Önce Zacharie ile Étienne arasında bir çekişme baş gösterdi. Bir akşam neredeyse sille tokat birbirlerine gireceklerdi. Yine de, iyi bir çocuk olan ve hoşlanmadığı şeyleri umursamayan Zacharie kendisine dostça ikram edilen bir bardak bira karşısında hemen yumuşamış, yeni işçinin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştı. Levaque da artık Étienne'e yakın davranıyor, aynı düşünceleri paylaştığını söylediği vagon sürücüsüyle siyasi sohbetler ediyordu. Étienne işçiler arasında yalnızca sırık Chaval'in kendisine gizli bir düşmanlık beslediğini hissediyordu, yine de aralarında bir küslük yoktu, tam tersine arkadaş olmuşlardı; ama şakalaştıklarında birbirlerini yiyecekmiş gibi bakıyorlardı. Catherine ikisinin arasında, yeniden o bezgin ve kaderine boyun eğmiş kız tarzına bürünmüştü, iki büklüm vagonunu itiyor, kendisine yardım etme sırası gelen iş arkadaşına hep kibar davranırken, kendisini açık açık okşayan sevgilisinin isteklerine itaat ediyordu. Herkesin kabullendiği bu ilişkiye ailesi de ses çıkarmıyordu; Chaval kızı her akşam moloz tepeciğinin arkasına götürüyor, sonra kapısının

önüne kadar getiriyor, ayrılırlarken de tüm mahallenin gözü önünde onu son bir kez daha öpüyordu. Bu konuda kesin bir tavır benimsediğini düşünen Étienne bu gezintiler konusunda Catherine'e takılıyor, madendeki kızlarla oğlanların birbirlerine söyledikleri türden açık saçık sözler ediyordu; Catherine de ona aynı üslupla karşılık veriyor, sevgilisiyle arasında geçenleri ballandıra ballandıra anlatıyor, ama genç adamın gözleri kendisininkilerle buluştuğunda, allak bullak olup rengi soluyordu. Her ikisi de başını çeviriyor, içlerine gömdükleri ve dışa vuramadıkları duyguların etkisiyle, aralarında bir düşmanlık varmış gibi bazen bir saat boyunca birbirleriyle konuşmuyorlardı.

İlkbahar gelmişti. Kuyudan çıktığı bir gün Étienne, yüzünde nisan ayının ılık soluğunu hissetmiş, taze toprağın, yeşeren çimenlerin, temiz havanın kokusunu almıştı; ve şimdi, hiçbir yaz mevsiminin dağıtamayacağı rutubetli karanlığın ve yerin dibindeki o sonu gelmez kışın ortasındaki on saatlik çalışmanın ardından yukarı her çıkışında ilkbahar kendini daha çok hissettiriyor, bedenini daha fazla ısıtıyordu. Günler hâlâ uzamaktaydı, mayıs ayında Étienne, güneş doğarken madene inmeye başlamıştı, o sırada lal rengine bürünen gökyüzü Voreux'yü bir tan kızıllığıyla sarmalıyor, tahliye pompalarından çıkan beyaz buhar pespembe havaya yükseliyordu. Artık kimse soğuktan titremiyor, çayırkuşları yükseklerde şakırken, ovanın uzaklarından ılık bir esinti geliyordu. Saat üçte yukarı çıktığındaysa, iyice yakıcı hale gelerek ufku tutuşturan, kömür isiyle kaplı tuğlaları kızıla boyayan güneş Étienne'in gözlerini kamaştırıyordu. Haziranda, buğdaylar bayağı boy atmışlar, pancarların koyu yeşilinin yanında mavimsi yeşil renkleriyle göze çarpar hale gelmişlerdi. Ova en ufak bir esintide dalgalanan uçsuz bucaksız bir denizdi adeta, Étienne onun günden güne yayılıp genişlediğini görüyor, hatta kimi akşamlar sabahkine göre daha yeşil bulup şaşırıyordu. Kanal boyundaki kavak ağaçları yapraklarla donanmaktaydı. Moloz tepeciğini otlar istila ediyor, çayırlar çiçeklerle kaplanıyor, altında sefalet ve yorgunluktan inim inim inlediği bu topraktan yeni bir yaşam fışkırıyordu.

Étienne akşamları dolaşmaya çıktığında artık sevgilileri ürküttüğü yer moloz tepeciğinin arkası değildi. İzlerini buğday tarlalarında sürüyor, bu çapkın kuşların nerelerde yuva kurduğunu sararan başakların ve iri kırmızı gelinciklerin salıntısından anlıyordu. Zacharie

ve Philomène eski karıkoca alışkanlığıyla buraya geliyorlardı. Sürekli olarak Lydie'nin peşinde olan Yanık Ana onu her seferinde Jeanlin'le birlikte yakalıyordu, ama öyle kuytulara gizleniyorlardı ki, bulundukları yerden çıkarmak için üstlerine basmak gerekiyordu; Mouquette'e gelince, o her yerde sürtüyordu, herhangi bir tarladan, onu sırtüstü uzanmış, başı ekinlerin içinde, ayakları havada görmeden geçip gitmek mümkün değildi. Ama herkes istediğini yapmakta özgürdü, genç adam sadece Catherine ve Chaval'le karşılaştığı akşamlar bu durumu ayıp sayıyordu. Onları iki sefer görmüştü, Étienne yaklaşırken iyice yere yatmışlar, ekin sapları bir daha da kımıldamamıştı. Bir başka seferinde, dar bir patikada ilerlerken Catherine'in duru gözleri başakların hizasında belirip sonra da kaybolmuştu. Böyle anlarda, uçsuz bucaksız ova ona daracık geliyor, akşamı Rasseneur'ün yerinde, Avantage'da geçirmeyi tercih ediyordu.

"Madam Rasseneur, bana bir bira verir misiniz?.. Hayır, bu akşam çıkmayacağım, bacaklarım tutmuyor."

Ve hep dipteki masada başını duvara dayayarak oturan bir arkadaşına dönüyordu.

"Souvarine, sen de bira ister misin?"

"Hayır, teşekkürler."

Étienne, Souvarine'le burada tanışmıştı. Voreux'de makinistti, üst katta kendi odasının yanındaki mobilyalı odada kalıyordu. Otuz yaşlarında ince, sarışın bir adamdı, zarif bir yüzü, gür saçları ve hafif bir sakalı vardı. Beyaz, sivri dişleri, ince burun ve dudakları, pembe teni ona yumuşak ama inatçı bir kız havası veriyor, çelik grisi gözlerinde çakan şimşekler bu yumuşaklığa vahşi bir anlam katıyordu. Yoksul işçi odasında kâğıtlar ve kitaplarla dolu bir sandıktan başka eşyası yoktu. Rus asıllıydı, kendinden asla söz etmez, hakkındaki söylentilere kulak asmazdı. Yabancılara oldukça kuşkulu yaklaşan maden işçileri, bir burjuvanınkini andıran küçük ellerine bakarak onun başka sınıfa mensup olduğunu anlamışlar, önceleri hakkında bir hikâye uydurmuşlardı, işlediği bir cinayetin cezasından kaçıyordu. Ancak kendilerine son derece kardeşçe ve mütevazı davrandığını, cebindeki bozuk paraları mahallenin yumurcaklarına dağıttığını gördüklerinde, bu kez de siyasi mülteci olduğu söylentileri yayılmıştı, böylece onu

aralarına kabul etmişler, bu belirsiz siyasi mülteci lafında suçu bile bağışlatan bir özür, bir çile yoldaşlığı görmüşlerdi.

Étienne, ilk haftalarda, onun son derece sakınımlı biri olduğunu düşünmüştü. Geçmişini ancak çok sonraları öğrendi. Souvarine, Tula eyaletinde soylu bir ailenin son çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Sen-Petersburg'da tıp eğitimi görürken, tüm Rus gençliğini saran sosyalist düşünceler onu da etkisi altına almış, halkın içine karışıp insanları tanımak ve onlara kardeşçe yardım edebilmek için elle yapabileceği bir meslek edinmeye, yani makinist olmaya karar vermişti. Çara karşı girişilen başarısız bir suikastın ardından Rusya'dan kaçmak zorunda kalmış, şimdi de bu meslek sayesinde yaşamını sürdürmekteydi. Kaçmadan önce bir ay boyunca bir manavın bodrumunda gizlenmiş, her an evle birlikte havaya uçma tehlikesine rağmen, yolun altına bir tünel kazıp bombalar yerleştirmişti. Ailesi tarafından reddedilmiş, beş parasız kalmış, kendisini bir casus olarak gören Fransız firmaları tarafından mimlenmişti; açlıktan ölecek hale gelmişti ki, işçi sıkıntısına düşen Montsou işletmesi onu nihayet işe almıştı. Bir yıldır burada çalışmaktaydı; iyi, kanaatkâr, sessiz bir işçiydi, bir hafta gündüzcü, bir hafta gececi olarak çalışıyor, işini öyle düzgün yapıyordu ki şefleri onu örnek gösteriyordu.

"Sen hiç susamaz mısın?" diye soruyordu Étienne gülerek.

"Yemek yerken susarım," diye yanıtlıyordu Souvarine, yumuşacık, neredeyse hiç vurgusuz sesiyle.

Étienne ona kızlar konusunda da takılıyordu, onu İpek Çorap Mahallesi yakınlarındaki bir buğday tarlasında vagon sürücü bir kızla gördüğüne yemin ediyordu., Souvarine sakin ve kayıtsız bir tavırla omuz silkiyordu. Vagon sürücüsü bir kızla ne işi olabilirdi ki? Bir erkeğin cesaret ve kardeşlik duygusuna sahip olduğu sürece kadın onun için erkek arkadaştan farksızdı. Yüreğine böylesine zararlı bir tutkuyu sokmanın ne âlemi vardı? Kadın olsun, dost olsun, hayatında hiçbir bağ istemiyordu; başına buyruktu, kimse kendisine ayak bağı olamazdı.

Her akşam, dokuza doğru meyhane boşaldığında, Étienne, Souvarine'le sohbet ederdi. Kendisi birasını ağır ağır yudumlarken, makinist peş peşe sigara içerdi, ince parmakları zamanla tütünden sararmıştı. Gizemli ve dalgın bakışlarıyla dumanı izler, düşlere dalardı;

boşta kalan sol eliyse oyalanmak için sinirli sinirli boşlukta bir şeyler arardı; sonunda, ortalıkta serbestçe gezinen, her daim gebe iri bir anne tavşanı kucağına alırdı. Polonya adını verdiği bu tavşan Souvarine'i çok severdi, gelip pantolonunu koklar, kendisini bir çocuk gibi kucağına alana kadar ayaklarının üstünde dikilerek bacaklarını tırmalardı. Sonra, kucağına çıkıp oturduğunda kulaklarını indirir, gözlerini kapatırdı; Souvarine de, bıkıp usanmadan, içgüdüsel bir hareketle onun ipeksi gri tüylerini okşar, bu ılık ve canlı yumuşaklık sayesinde sakinleşmiş gibi görünürdü.

"Biliyor musunuz," dedi bir akşam Étienne, "Pluchart'dan bir mektup aldım."

İçeride Rasseneur'den başka kimse yoktu. Son müşteri de çıkmış, uykuya dalmak üzere olan madenci mahallesine doğru yollanmıştı.

"Ah, demek öyle!" diye haykırdı iki kiracısının karşısında dikilen meyhaneci. "Peki, Pluchart ne durumdaymış?"

Étienne iki aydan beri Lille'deki makinistle düzenli olarak yazışıyordu; ona Montsou'da işe girdiğini haber vermiş, Pluchard da madenciler arasında propaganda yapabileceğini düşünerek, Étienne'e bilgiler vermeye başlamıştı.

"Söz konusu birliğin faaliyetleri çok iyi gidiyormuş, anlaşılan o ki, dört bir yandan katılımlar oluyor."

"Bu birlik hakkında sen ne düşünüyorsun?" diye sordu Rasseneur, Souvarine'e.

Polonya'nın başını okşamakta olan Souvarine, sigarasının dumanını üfleyerek her zamanki sakin tavrıyla mırıldandı:

"İşte bir zırvalık daha!"

Ama Étienne heyecan içindeydi. Cehaletinin ilk yanılgıları içinde, en küçük bir ayaklanma fırsatı bile onu sermayeye karşı savaşa sevk ediyordu. Londra'da kurulmuş olan o ünlü Enternasyonal'den, yani Uluslararası İşçi Birliği'nden söz ediyorlardı. Müthiş bir çaba, nihayet adaleti gerçekleştirecek bir girişim değil miydi bu? Artık sınır diye bir şey kalmayacaktı, tüm dünyanın emekçileri ayağa kalkıp birleşecek, işçinin nafakasını güvence altına alacaklardı. Çok sade ve geniş bir örgütlenmeydi: en altta en küçük yerel birimi temsil eden bir şube, onun üstünde eyalet şubelerini bir araya getiren bir federasyon, sonra ulusal federasyon ve nihayet en üstte her ulusun bir sekreterle temsil

edildiği yani tüm insanlığı kapsayan bir genel konsey. Altı aya varmadan tüm dünya ele geçirilecek, patronlar karşı çıkacak olurlarsa yeni yasalar onlara zorla kabul ettirilecekti.

"Saçmalık!" diye tekrarladı Souvarine. "Karl Marx'ınız hâlâ doğal güçlerin kendiliğinden harekete geçmesine izin vermek gerektiğini savunuyor. Siyaset yok, komplo yok, öyle değil mi? Çalışmalar sadece ücretlerin yükselmesi talebiyle yasal çerçevede yürütülecek... Bu evrim zırvalarınızla canımı sıkmayın! Şehirlerin her yanını ateşe verin, halkların kökünü kazıyın, bu kokuşmuş dünyadan geriye hiçbir şey kalmadığında, daha güzel bir dünya kurulabilir belki."

Étienne gülmeye başladı. Arkadaşının sözlerini tam olarak anlamıyor, bu yok etme teorisi ona inandırıcı gelmiyordu. Rasseneur, yol yordam bilen, kişiliği oturmuş bir adamın sağduyusuyla bu sözlere sinirlenmeye tenezzül bile etmedi. Tek istediği, durumun iyice açıklığa kavuşmasıydı.

"Ne yani? Montsou'da bir sendika kurmayı mı deneyeceksin?"

Kuzey Federasyonu'nun sekreteri olan Pluchart'ın istediği buydu. Özellikle, bir gün greve giderlerse, Birlik'in madencilere sağlayacağı yararların üzerinde duruyordu. Étienne de grevin yakın olduğunu düşünüyordu: Payandalama işinin sonu kötüye varacak, tüm ocakların ayaklanması için işletmenin ufak bir dayatması yeterli olacaktı.

"İşin zor yanı aidatların toplanması," dedi Rasseneur makul bir ifadeyle. "Her yıl genel fona elli metelik, sendikaya ise iki frank ödemek gerekecek, aslında büyük bir meblağ olmasa da, birçoğunun bu parayı vermeye yanaşmayacağına bahse girerim."

"Dahası," diye ekledi Étienne, "gerektiğinde direniş için kullanılacak bir yardım sandığı oluşturmalıyız... Ne olursa olsun, artık bu konular üzerine düşünmenin zamanı geldi. Diğerleri hazırsa ben de hazırım."

Bir an sessizlik oldu. Tezgâhın üzerindeki petrol lambası tütüyordu. Ardına kadar açık kapıdan Voreux'deki makinenin kazanına kömür dolduran ateşçinin kürek sesi duyuluyordu.

"Her şey çok pahalı!" dedi içeri giren ve konuşulanları endişeyle dinleyen Madam Rasseneur; her zamanki siyah elbisesinin içinde boyu daha da uzamış gibiydi. "Yumurtalara yirmi iki metelik ödedim, biliyor musunuz? Bu iş eninde sonunda bir yerden patlak verecek."

Bu kez üç erkek de aynı fikirdeydi. Üzgün bir sesle sırayla konuşuyor, yakınıp duruyorlardı. İşçilerin buna dayanacak gücü kalmamış, devrim yoksulluklarını artırmaktan başka bir işe yaramamıştı, 89'dan beri palazlananlar burjuvalar olmuştu, öyle oburca saldırıyorlardı ki işçilere yalayacak çanak dibi bile kalmıyordu. Yüz yıldır olağanüstü bir biçimde artan zenginlik ve refahtan emekçilerin makul bir pay aldıkları söylenebilir miydi? Özgür oldukları söylenerek işçiler bir kenara atılmıştı, evet, onlara açlıktan ölme özgürlüğü tanınmıştı, onlar da bu özgürlüğü doyasıya yaşıyorlardı. Seçildikten sonra yoksulları eski çizmeleri kadar bile önemsemeyen ve ceplerini doldurup keyiflerine bakan alçaklara oy vermek karın doyurmuyordu. Hayır, bu işe ister yasalar uyarınca yapılacak iyi niyetli bir anlaşmayla, isterse her şeyi yakıp yıkarak şiddet yoluyla bir son vermek gerekiyordu. Yaşlılar göremese bile, çocuklar o günleri mutlaka göreceklerdi, çünkü bu yüzyıl bitmeden bir devrim daha, hem de bu sefer bir işçi devrimi olacaktı, bu büyük sarsıntıyla toplum tepeden tırnağa değişecek, daha temiz ve daha adil bir düzen kurulacaktı.

"Bu iş eninde sonunda bir yerden patlak verir ," diye tekrarladı Madam Rasseneur kararlı bir şekilde.

"Evet evet," diye bağırdılar üçü de, "bu iş eninde sonunda bir yerden patlak verir."

Souvarine şimdi, burnunu keyifle titreten Polonya' nın kulaklarını okşuyordu. Gözleri dalıp gitmiş bir halde adeta kendi kendine konuşurcasına mırıldandı:

"Ücretleri artırmak mümkün mü? Ücretlerin asgari geçim seviyesine göre belirlendiği tunç yasasına göre işçilere ancak kuru ekmek yiyecekleri ve çocuk yapacakları kadar para ödenir... Ücretler çok aşağıya düşerse işçiler açlıktan ölüp gider, yeni işçi talebi ücretleri yeniden yukarı çeker. Fazla yükselecek olursa çok büyüyen işçi arzı ücretlerin tekrar düşmesine yol açar... Bu, işçilerin ömür boyu açlığa mahkûm edilmesi, boş midelerin dengesidir.

Bu şekilde kendinden geçip birikimli bir sosyalist olarak konuşmaya başlayınca, Étienne ve Rasseneur kaygıya kapılıyor, bu umut kırıcı açıklamalar karşısında bocalayarak ne yanıt vereceklerini bilemiyorlardı.

“Anlıyorsunuz değil mi?” diye devam etti her zamanki sükûnetiyle onlara bakarak. “Her şeyi yok etmek gerek, yoksa açlık hortlayacak. Evet! Tek çözüm anarşi, dünya kanla yıkanıp alevlerle arınacak!.. Görün bakın o zaman.”

“Beyefendi çok haklı,” dedi Madam Rasseneur, devrimci şiddetten yana olmasına rağmen kibarlığını koruyordu.

Cehaletine üzülen Étienne daha fazla tartışmak istemedi. Ayağa kalktı:

“Gidip yatalım. Tüm bu konuşmalar beni sabah üçte kalkmaktan kurtarmayacak” dedi.

Dudaklarına yapışmış sigara izmaritini ağzından atan Souvarine iri tavşanı karnından hafifçe kavrayarak yere bırakmıştı bile. Rasseneur meyhaneyi kapatıyordu. Tartıştıkları ciddi konuların etkisiyle kafaları kazan gibi olmuş, kulakları uğulduyordu, sessizce birbirlerinden ayrıldılar.

Her akşam, bu boş salonda, Étienne’in bir saatte bitirdiği bira bardağının etrafında benzer sohbetler gerçekleşiyordu. Genç adamın zihninin derinliklerinde uyuklayan, karanlıkta kalmış bazı düşünceler harekete geçiyor, şekillenmeye başlıyordu. Öğrenme ihtiyacıyla yanıp tutuştuğu halde, komşusundan kitap istemeye uzun süre çekinmişti, ne yazık ki onda da sadece Almanca ve Rusça eserler vardı. Sonunda kooperatiflerle ilgili Fransızca bir kitabı ödünç almıştı, Souvarine kooperatifler için de zırvalık diyordu. Étienne ayrıca, Souvarine’in abone olduğu, Cenevre’de yayımlanan anarşist *Combat* dergisini de muntazaman okuyordu. Her gün sohbet etmelerine rağmen, Souvarine’i hâlâ dışa kapalı buluyordu; dünyada bir süreliğine konaklamış gibiydi, çıkarlarla, duygularla, mal mülkle en ufak bir ilgisi yoktu.

Temmuzun ilk günlerinde, Étienne’in durumunda düzelme oldu. Her gün aynı şeylerin tekrarlandığı madendeki yeknesak hayat bir olayla sekteye uğradı: Guillaume damarı şantiyeleri bir sorunla karşılaştılar; toprak katmanlarında, bir çöküntünün yaklaştığını belli eden bir kırık vardı. Gerçekten de çok geçmeden bu kırığı buldular, araziyi çok iyi bilmelerine rağmen mühendislerin henüz bundan haberi yoktu. Maden çalkalanıyor, muhtemelen daha aşağıya, kırığın öbür yanına kayarak yok olan damardan başka bir şey

konuşulmuyordu. Yaşlı madenciler eğitimli av köpekleri gibi, kömürün kokusunu almaya çalışıyorlardı. Ama bu arada, şantiyelerin boş durması düşünülemezdi; işletmenin bazı yeni ocakları açık eksiltmeye çıkaracağını duyuran ilanlar asıldı.

Bir gün, ocaktan Étienne'le birlikte çıkan Maheu, başka bir şantiyeye geçen Levaque'ın yerine yanında kazmacı olarak çalışıp çalışmayacağını sordu ona. Bu durumu, genç adamın çalışmasından çok memnun olan başçavuş ve mühendisle de görüşmüştü. Maheu'nün kendisine karşı giderek artan saygısından hoşnut olan Étienne'e bu hızlı yükselişi kabullenmekten başka bir şey kalmamıştı.

Akşam, ilanları görmek için birlikte madene döndüler. Açık eksiltmeye çıkarılan ocaklar Voreux'nün kuzeyindeki galeride, Filonnière damarındaydı. Pek kâr getireceğe benzemiyorlardı, genç adam satış koşullarını okudukça Maheu başını sallıyordu. Gerçekten de, ertesi gün madene inip damarı incelediklerinde, yükleme yerinden uzaklığını, zeminin göçmeye meyilli, kömür tabakasının ince ve sert olduğunu Étienne'e gösterdi. Yine de ekmek parası için çalışmak gerekiyordu. Bu yüzden, ertesi pazar, açık eksiltmeye katılmak üzere barakaya gittiler; bölge mühendisi bulunmadığı için açık eksiltmeyi ocak mühendisi yönetiyor, başçavuş da ona yardımcı oluyordu. Beş altı yüz kadar madenci bir köşeye kurulan küçük kürsünün karşısında bir araya gelmişlerdi. Teklifler öyle hızlı geliyordu ki, sesler büyük bir uğultuya dönüşüyor, rakamları haykıran sesler, sonrakiler tarafından boğuluyordu.

Maheu, bir an için işletmenin açık eksiltmeye çıkardığı kırk ocaktan hiçbirini alamayacağından korktu. Kriz söylentileri yüzünden kaygıya kapılan, işsiz kalma paniği yaşayan rakipler durmadan fiyat kırıyordu. Mühendis Négrel bu kapışmalar karşısında hiç de aceleci davranmıyor, ücretlerin mümkün olduğunca düşmesini bekliyordu; işi daha da kızıştırmak isteyen Dansaert ise yalanlara başvurup, ocakları öve öve bitiremiyordu. Elli metrelik bir damarı alabilmek için Maheu'nün, kendisi gibi ayak direyen bir arkadaşıyla kapışması gerekti; ikisine de her seferinde vagon başına bir metelik düşüyordu, sonunda damar Maheu'ye kaldığında ücreti öylesine aşağı çekmişti ki, arkasında dikilen çavuş Richomme onu öfkeyle dürterek homurdanıyor, bu fiyatla işin içinden asla çıkamayacağını söylüyordu.

Barakadan çıktıklarında Étienne sövüp sayıyordu. Kayınpederi şakaya gelmeyen işlerle uğraşırken, Catherine'le birlikte aylak aylak buğday tarlalarından dönen Chaval'i görünce dayanamayıp patladı.

"Lanet olsun!" diye haykırdı, "İşte bir kazık daha!.. Şimdi de işçileri birbirlerine kırdırıyorlar!"

Chaval sinirlendi; kendisi olsa asla fiyat kırmazdı! Ne olduğunu öğrenmek için yanlarına gelen Zacharie böyle bir pazarlığın mide bulandırıcı olduğunu söyledi. Étienne içindeki gizli öfkeyi açığa vuran bir el hareketiyle onları susturdu.

"Bu işin sonu yakın, günün birinde dizginler bizim elimize geçecek!"

Barakadan çıktığından beri ağzını açmayan Maheu kendine gelir gibi oldu:

"Dizginler elimize geçecek, ha!.. Ah! Kahpe felek! O günleri görebilecek miyiz!"

II

Temmuzun son pazarı, aynı zamanda Montsou'nun bayram günüydü. Mahallenin titiz ev kadınları cumartesi akşamından oturma odalarını bol suyla yıkamış, yerlere ve duvarlara kova kova su boca etmişlerdi; bu yoksul bütçeler için büyük bir lüks sayılan beyaz kuma rağmen zemin hâlâ kurumamıştı. Gün çok sıcak geçeceğe benziyordu, gökyüzü fırtına yüklü bulutlarla kaplıydı, kuzeyin uçsuz bucaksız düz ve çorak ovalarına yaz aylarında nefes aldırmayan o boğucu hava çökmüştü ortalığa.

Pazar günleri, Maheulerde uyanma saatleri altüst olurdu. Saat beş olduğunda yatağında duramayan baba kalkıp giyinir, çocuklarsa saat dokuza kadar yatak keyfi yaparlardı. O sabah, Maheu bahçede piposunu içtikten sonra, herkesin kalkmasını beklerken bir dilim tereyağlı ekmeği tek başına yedi. Sabah saatlerini ne yapacağını pek bilemeden geçirdi: Su sızdıran banyo leğenini onardı, çocuklara verilmiş olan veliahtın resmini guguklu saatin altına astı. Çok geçmeden yukarıdakiler birer birer aşağı inmeye başladılar, Bonnemort Baba güneşlenmek için dışarı bir iskemle attı, Alzire ve annesi hemen mutfağa daldılar. Az sonra da, Lénore ve Henri'yi giydirmiş olan Catherine, iki çocuğu önüne katarak merdivenlerde belirdi; saat on bire gelmiş, patatesli tavşan yahnisinin kokusu evin her yanını kaplamıştı ki nihayet Zacharie ve Jeanlin şiş gözleriyle esneyerek aşağı indiler.

Tüm mahalle şenliğin coşkusuyla ayaklanmış, kafileler halinde Montsou'ya gitmek için bir an önce yemek faslını aradan çıkarmaya çalışıyordu. Çocuklar toplu halde sokaklarda dolaşıyor, gömleklerini sırtlarına geçirmiş olan erkekler tatil günlerinin gevşekliğiyle pabuçlarını sürüyerek geziniyorlardı. Bu güzel havada ardına kadar açık kapı ve pencerelerden sıra sıra odalar, taşkın bir neşe içinde hareket eden, bağıra çağıra konuşan aileler görünüyordu. Ev sıralarının

bir başından öbür başına kadar tavşan yahnisi kokuları yayılıyor, zengin mutfaklarına özgü bu koku her yere sinmiş olan kavrulmuş soğan kokusunu o gün adeta bastırıyordu.

Saat on ikide Maheuler yemeklerini yediler. Kapılarda çene çalan, birbirlerine seslenen, cevap veren, bir şeyler ödünç alıp veren kadınların, bir tokatla kovulan ya da eve getirilen yumurcakların yaygarası arasında Maheulerden pek ses çıkmıyordu. Zaten, Zacharie ve Philomène'in evlilikleri konusunda ters düştükleri Levaquelarla araları üç haftadır açıktı. Erkekler görüşse de, kadınlar birbirlerini görmezden geliyorlardı. Bu küskünlük Pierronne'la olan ilişkileri sıkılaştırmıştı. Ancak, Pierron'u ve Lydie'yi annesiyle bırakan Pierronne o günü geçirmek üzere sabah erkenden Marchiennes'deki kuzinine gitmişti, herkes dalga geçiyordu, çünkü bu kuzini tanımayan yoktu: Bıyıkları olan kuzin Voreux'de başçavuştu. Maheude, bir bayram günü ailesini bırakıp gitmenin ayıp olduğunu söylüyordu.

Bir aydan beri sundurmanın altında semirttikleri tavşanın patatesli yahnisi dışında Maheulerin sofrasında, yağlı çorba ve sığır eti vardı. On beş günlük ücretlerini bir gün önce almışlardı. Böyle mükellef bir sofraya oturduklarını hiç hatırlamıyorlardı. Üç gün tatil yaptıkları son Sainte-Barbe Madenci Bayramı'nda bile tavşan bu kadar semiz ve yumuşak değildi. Dişleri yeni çıkmaya başlayan küçük Estelle'den, dişleri giderek azalan Bonnemort Baba'ya varıncaya kadar onunun da çenesi öyle bir çalışıyordu ki adeta kemikleri bile öğütüyorlardı. Et güzeldi, ama çok nadir yediklerinden kolay kolay sindiremiyorlardı. Her şeyi silip süpürmüşler, akşama kala kala bir parça haşlama et kalmıştı. Et yetmezse tereyağlı ekmek takviyesiyle karınlarını doyururlardı.

İlk önce Jeanlin ortadan kayboldu. Bébert onu okulun arkasında bekliyordu. Yanık'ın, yanında alıkoyup çıkmasına izin vermediği Lydie'yi ikna etmeleri uzun zaman aldı. Yanık kızın kaçıp gittiğini fark ettiğinde cılız kollarını sallayarak avaz avaz bağırmaya başladı; bu gürültüden bunalan Pierron, karısının da keyifli bir gün geçireceğini bilen bir kocanın iç huzuruyla dolaşmaya çıktı.

Sonra Bonnemort Baba gitti, Maheu de biraz hava almaya karar verdi, Maheude'e kendisiyle orada buluşup buluşmayacağını sordu. Maheude çocuklarla gelmenin külfetli bir iş olduğunu, yine de

çıkmaya karar verirse orada buluşacaklarını söyledi. Maheu evden çıktığında bir an tereddüt etti ve Levaque'ın hazır olup olmadığını görmek için komşularına yöneldi. Evde, Philomène'i beklemekte olan Zacharie'yle karşılaştı: yine o bitmez tükenmez evlilik konusunu açmış olan Madam Levaque kimsenin kendisine aldırmadığını, Maheude'le bunu son kez konuşacağını söylüyordu bas bas bağırarak. Kızı sevgilisiyle oynaşırken kendisinin onun babasız çocuklarına bakması iş miydi yani? Philomène sakin sakin başlığını başına geçirdi, onu almaya gelen Zacharie, annesi razı olursa kendisi için bir sorun olmadığını söylüyordu. Levaque çoktan çıkmıştı; Maheu, komşu kadını karısına yollayarak aceleyle oradan uzaklaştı. İki dirseğini masaya dayamış halde peynirini bitirmekte olan Bouteloup, Maheu'nün bir bira içme konusundaki dostane ısrarlarını geri çevirdi. İyi bir koca gibi evde kalacaktı.

Mahalle yavaş yavaş boşalıyordu, erkekler birbiri ardınca evlerden çıkıyor, kapı önlerinde sağı solu kollayan kızlar babalarının gittiği yönün tersine doğru, sevgililerinin kolunda uzaklaşıyorlardı. Babası kilisenin köşesini dönerken Chaval'i gören Catherine hemen onun yanına gitti, birlikte Montsou'ya doğru yola koyuldular. Çocuklar sağa sola dağılmış, anne tek başına kalmıştı, iskemlesinden kalkacak gücü bulamayan Maheude kendisine bir kahve daha koymuş, ağır ağır yudumluyordu. Mahallede sadece kadınlar kalmıştı, birbirlerini davet ediyor, hâlâ öğle yemeğinin sıcak ve yağlı artıklarının durduğu masaların etrafında kahve ibriklerini süzüyorlardı.

Levaque'ın şimdiden Avantage'da olduğunu sezinleyen Maheu acele etmeden Rasseneur'ün meyhanesine yollandı. Gerçekten de, Levaque, meyhanenin arkasındaki çitlerle çevrili daracık bahçede arkadaşlarıyla çelik çomak oynuyordu. Ayakta oyunu izleyen Bonnemort Baba ve ihtiyar Mouque, kendilerini oyuna öyle kaptırmışlardı ki birbirlerini dirsekleriyle dürtmeyi bile unutuyorlardı. Kızgın güneş tam tepedeydi, meyhane duvarı boyunca uzanan gölge şeridi dışında sığınacak bir yer yoktu; orada bir masaya oturmuş olan Étienne birasını yudumluyordu, Souvarine'in kendisini bırakıp odasına çıkmış olmasına bozulmuştu. Neredeyse her pazar odasına kapanan makinist bir şeyler okuyup yazıyordu.

"Oynuyor musun?" diye sordu Levaque, Maheu'ye.

Ama Maheu kabul etmedi. Çok terlemişti, susuzluktan ölüyordu.

"Rasseneur!" diye seslendi Étienne. "Bir bira daha getir."

Ve Maheu'ye dönerek, "Biralar benden," dedi.

Şimdi hepsi birbiriyle senli benli konuşuyordu. Rasseneur hiç acele etmiyordu, bira için ona üç kez seslenmeleri gerekti; sonunda Madam Rasseneur ılık bir bira getirdi. Genç adam sesini alçaltarak Rasseneur'ün mekânından şikâyet etmeye başladı: Hiç kuşkusuz çok iyi insanlardı, üstelik fikirleri de uyuşuyordu, ama biraları beş para etmezdi, çorbaları ise berbattı! Montsou yolunu her gün kat etmeyi göze alsa, şimdiye kadar çoktan oraya taşınırdı. Eninde sonunda, madenci mahallesinde bir ailenin yanına yerleşecekti.

"Elbette," diye tekrarlıyordu Maheu alçak sesle, "elbette, bir ailenin yanında daha rahat edersin."

Bir anda çığlıklar yükseldi, Levaque bir vuruşta bütün çomakları devirmişti. Başlarını öne eğmiş olan Mouque ve Bonnemort, bu tantananın ortasında, büyük bir takdir duygusuyla sessizliklerini korumaktaydılar. Bu ustaca vuruşun yarattığı neşe oyuncuların, çitin üzerinde Mouquette'in güleç yüzünü fark etmeleriyle şakalaşmalara dönüştü. Bir saatten beri etrafta dolanan genç kız sonunda kahkaha seslerini duyarak cesaretini toplamış ve çite yaklaşmıştı.

"Nasıl yani? Yalnız mısın?" diye bağırdı Levaque. "Sevgililerin nerede?"

"Sevgililerim mi? Hepsini postaladım," diye karşılık verdi kız, küstahça bir neşeyle. "Yenisini arıyorum."

Hepsi sevgili olarak kendisini öne sürüyor, kaba şakalarla kıza takılıyorlardı. Mouquette başıyla olmaz diyor, kahkahalar atıyor, cilveler yapıyordu. Gözlerini devrilen çomaklardan ayırmayan babası da bu şakalaşmalara katılıyordu.

"Hadi canım!" diye devam etti Étienne'e bir göz atan Levaque, "kime göz koyduğunu iyi biliyorum!" Ama onu elde etmek için çok uğraşman gerekir."

Bunun üzerine Étienne'in keyfi yerine geldi. Vagon sürücüsü kız gerçekten de etrafında dört dönüyordu. Durum Étienne'in hoşuna gitse de, kıza karşı hiçbir istek duymadığı için hayır diyordu. Mouquette iri gözlerini Étienne'e dikerek, birkaç dakika daha çitin

arkasında dikildi; sonra yakıcı güneşten bunalmış gibi aniden yüzünü buruşturup yavaşça oradan uzaklaştı.

Étienne biraz alçalttığı sesiyle, Montsou madencilerinin bir yardım sandığı kurmalarının gerekliliği konusunda Maheu'ye uzun uzun açıklamalarda bulunmaya devam etti.

"İşletme bizi özgür bıraktığını söylediğine göre neden korkacağız ki? Tek güvencemiz emekli maaşı ama bizden hiç kesinti yapılmadığından onu da keyiflerince dağıtıyorlar. İşletmenin keyfine bağlı kalmamak için, ihtiyatlı davranıp, acil durumlarda güvenebileceğimiz bir yardımlaşma sandığı oluşturmamız lazım."

Ve ayrıntılara giriyor, nasıl örgütleneceklerini anlatıyor, bütün zahmeti üstleneceğini vaat ediyordu.

"Bunu ben de isterim," dedi sonunda ikna olan Maheu. "Ama diğerleri de var... onları razı etmeye çalış."

Levaque oyunu kazanmıştı, bira içmek üzere çomakları bir kenara bıraktılar. Ama Maheu ikinci birayı içmek istemedi, daha sonra bakarız diyordu, koca bir gün vardı önlerinde. Aklına Pierron gelmişti. Pierron nerede olabilirdi? Hiç kuşkusuz Lenfant'ın meyhanesindeydi. Maheu Étienne ve Levaque'ı da razı etti, yeni bir grup çelik çomak sahasını istila ederken, üçü birlikte Montsou'ya doğru yola çıktılar. Yolda önce *Casimir*, sonra da *Gelişme* meyhanelerine girmek zorunda kaldılar. Arkadaşları açık kapılardan seslenip onları davet ediyordu, hayır demenin yolu yoktu. Her seferinde bir bira içiyor, nezaket icabı kendileri de ikramda bulunurlarsa ikinci birayı da yuvarlıyorlardı. On dakika oturup biraz sohbet ediyor, biraz ötede başka bir meyhaneye giriyorlardı; bereket son derece aklı başında davranıp ölçüyü kaçırmıyorlardı, tek sıkıntıları işedikçe pınar suyu gibi berraklaşan çişlerinin çok sık gelmesiydi. Lenfant'ın meyhanesine vardıklarında ikinci birasını bitirmek üzere olan Pierron'la karşılaştılar, Pierron onları reddetmemek için üçüncü birayı da içti. Diğerleri de kendi biralarını içtiler. Şimdi dört kişi olmuşlardı, Zacharie'nin Tison'un meyhanesinde olup olmadığını anlamak üzere hep birlikte çıktılar. Salon boştu, beklerken birer bira söylediler. Ardından akıllarına *Saint-Éloi* meyhanesi geldi, orada da Çavuş Richomme'un ısmarladığı biraları içtiler, ondan sonra da hiçbir gerekçe olmaksızın, sırf dolaşmış olmak için meyhane meyhane gezdiler.

"Hadi *Volkan*'a gidelim," dedi birden gözleri parlayan Levaque.

Diğerleri tereddüde düşerek gülmeye başladılar, derken arkadaşlarının peşine düşüp, gitgide artan bayram kalabalığına daldılar. *Volkan*'ın dar ve uzun salonunun dibine kurulmuş ahşap bir sahne üzerinde Lille'in en pespaye fahişelerinden beş şarkıcı iyice açık saçık giysileri ve edepsizce davranışlarıyla boy göstermekteydiler; müşteriler gözlerine kestirdikleri kızı on metelik karşılığında sahnenin arkasına götürüyorlardı. Aralarında vagon sürücülerinin, tumbacıların, hatta on dört yaşındaki çırakların da bulunduğu maden ocaklarının tüm gençleri oradaydı, biradan çok ardıç likörü içiyorlardı. Salonda birkaç yaşlı madenci de vardı, aile yaşantısı bozuk, hovarda kocalardı bunlar.

Küçük bir masanın etrafına yerleştiklerinde, Levaque'ı esir alan Étienne ona yardım sandığıyla ilgili düşüncesinden söz etmeye başladı. Yeni bir inancı benimsemiş kişiler gibi, fikirlerini yaymayı kendine görev edinmişti adeta.

"Her üye ayda pekâlâ yirmi metelik verebilir," diyordu. "Toplanan bu yirmişer metelikler, dört beş yılda büyük bir servet yapar; para oldu mu insan her durumda kendisini güçlü hisseder, öyle değil mi? Ne dersin?"

"Ben hayır demem," diye karşılık verdi Levaque dalgın dalgın. "Sonra konuşuruz."

İriyarı bir sarışın onu heyecanlandırmıştı; biralarını bitirmiş olan Maheu ve Pierron ikinci şarkıyı beklemeye gerek duymadan gitmeye kalktıklarında Levaque inatla orada kalmak istedi.

Maheu ve Pierron'la birlikte çıkan Étienne dışarda, kendilerini izler gibi görünen Mouquette ile karşılaştı. Kız yine iri gözlerini ona dikmiş, adeta "İstiyor musun?" dercesine saf saf gülüyordu. Genç adam onunla dalga geçip omuz silkti. Bunun üzerine kız öfkeli bir tavırla kalabalığın arasına karıştı.

"Chaval nerede?" diye sordu Pierron.

"Doğru ya," dedi Maheu. "Mutlaka Piquette'in yerindedir... Hadi oraya gidelim."

Üçü birlikte Piquette'in meyhanesine vardıklarında kapının önünde patlak veren bir kavga onları durdurdu. Yumruklarını sıkmış olan Zacharie tıknaz ve soğuk görünüşlü Valon bir çivicinin üstüne yürüyordu, Chaval ise elleri cebinde onları izlemekteydi.

“İşte! Chaval orada,” dedi Maheu sakince. “Yanında da Catherine var.”

Vagon sürücüsü kızla sevgilisi beş saatten beri bayram kalabalığının arasında geziniyorlardı. Kıvrılarak aşağı doğru inen ve iki yanında alçak ve boyalı evlerin sıralandığı geniş bir cadde olan Montsou yolu boyunca bir insan seli akmaktaydı, dümdüz ovanın çıplaklığı içinde yitip gitmiş bir karınca sürüsünü andırıyorlardı. Ezeli siyah balçık kurumuştu, yerden yükselen simsiyah tozlar bir fırtına bulutu gibi uçuşuyordu. Yolun iki yanındaki meyhaneler tıklım tıklım doluydu, masaları kaldırımlara taşıyordu; kaldırım kenarlarına çift sıra halinde dizilen tezgâhlarda şekerlemeler, bisküviler, kızlar için eşarplar ve aynalar, delikanlılar için bıçaklar ve kasketler sergileniyordu. Kilisenin önünde ok atılıyordu. Şantiyelerin karşısında gülle oyunu oynanıyordu. Joiselle yolunun köşesinde, idare binasının yanındaki tahtaperdeyle çevrili bir alanda horoz dövüşü yapılıyordu, ayaklarına demir mahmuzlar takılmış, boyunlarındaki açık yaralardan kan akan iki iri, kırmızı horoz can havliyle birbirlerine saldırıyorlardı. Daha ileride, Maigrat’nın dükkânında, önlüğüne ve pantolonuna bilardo oynanıyordu. Ara sıra uzun sessizlikler yaşanıyor, insanlar hiç konuşmadan yiyip içiyorlar; açık havada cızırdayan kızartma kazanlarının yaydığı ısıyla daha da katlanılmaz hale gelen sıcakta, bira ve patateslerini hazmetmeye çalışıyorlardı.

Chaval, Catherine’e on dokuz meteliğe bir ayna, üç franga da bir eşarp aldı. Her turlama sırasında, yorgun bacakları ve yüzlerindeki düşünceli ifadeyle ağır aksak yürüyen Mouque ve Bonnemort’a rastlıyorlardı. Ama başka bir karşılaşma öfkelenmelerine neden oldu; Jeanlin’in boş bir arsanın kenarına kurulmuş bir açık hava meyhanesinden ardıç likörü çalmak için Bébert ve Lydie’yi ikna etmeye çalıştığını görmüşlerdi. Catherine kardeşine tokadı basarken, bir şişe kapmış olan Lydie tabanları yağlamıştı bile. Bu haylaz çocuklar sonunda hapse düşeceklerdi.

Kesik Baş meyhanesinin önüne vardıklarında Chaval, bir haftadır ilanlarla duyurulan ispinoz yarışmasını sevgilisiyle birlikte izlemeyi düşündü. Yarışmaya katılmak isteyen Marchiennesli on beş çivici birer düzine kafesle meyhaneye gelmişti; içlerinde ispinozların kıpırtısızca durduğu karanlık, küçük kafesler meyhanenin avlusundaki

tahtaperdeye çoktan asılmıştı. Bir saat boyunca kendi nağmesini en çok tekrarlayan ispinoz yarışmayı kazanacaktı. Her çivici elinde bir çetele tahtasıyla kafeslerinin yanında duruyor, diğer yarışmacıları gözlüyor, kendisi de onlar tarafından gözleniyordu. İspinozlar şakımaya başladılar, kimileri daha yumuşak, kimileri ise daha tiz sesle ötüyorlardı, önceleri çekingence kesik kesik şakırken, giderek birbirlerini kışkırtmışlar ve tempoyu artırmışlardı, sonunda kendilerini öyle bir kaptırmışlardı ki sarf ettikleri güç yüzünden aralarında düşüp ölenler olmuştu. Çiviciler Valon lehçesiyle onları biraz daha ötmeleri için çılgınca teşvik ediyor, yüze yakın izleyici solukları kesilmiş halde, yüz seksen ispinozun hep aynı nağmeyi tekrarladıkları bu korkunç konseri sessizce dinliyorlardı. Sonunda birinciliği kazanan tiz sesli bir ispinoz dövme demirden bir kahve cezvesiyle ödüllendirildi.

Zacharie ve Philomène içeri girdiklerinde Catherine ve Chaval oradaydılar. El sıkışıp birlikte oturdular. Ama arkadaşlarıyla birlikte yarışmayı izlemeye gelen bir çivicinin kız kardeşinin bacağına bir çimdik attığını fark eden Zacharie aniden öfkeye kapıldı; kıpkırmızı kesilen Catherine kardeşini susturmaya çalışıyor, meselenin büyüyüp, tüm çivicilerin Chaval'in üzerine çullanmasından ve ortalığın kan gölüne dönmesinden korkuyordu. Erkeğin kendisini çimdiklediğini hissetmiş, ama hır çıkmaması için susmuştu. Sevgilisiyse bu duruma hiç aldırmadan sırıtıyordu, dördü birlikte dışarı çıktıklarında sorun çözülmüş gibi görünüyordu. Ama birer bira içmek için Piquette'in yerine girdiklerinde çivici yeniden karşılarına çıkmış, onları kışkırtmaya çalışır gibi umursamaz bir tavırla etraflarında dolanmaya başlamıştı, aile onuru zedelenen Zacharie ise küstah adamın üstüne yürümüştü.

"Rezil herif! O benim kız kardeşim!.. Bekle de gör! Ona nasıl davranman gerektiğini öğreteceğim sana!"

İki erkeği ayırmak için aralarına girdiler, oldukça sakin görünen Chaval ise:

"Bırak yahu, bu beni ilgilendirir... Ama herifi taktığım yok!" deyip duruyordu.

Arkadaşlarıyla birlikte oraya gelmiş olan Maheu gözyaşları içindeki Catherine ve Philomène'i yatıştırdı. Çivicinin ortadan kaybolması üzerine herkes gülüşmeye başlamıştı. Piquette'in meyhanesini kendi

mekânı olarak gören Chaval bu can sıkıcı olayı unutturmak için herkese bira ısmarladı. Étienne Catherine'le kadeh tokuşturmak zorunda kaldı; baba, kız ve kızın sevgilisi, oğul ve oğulun sevgilisi, kibarca "sıhhatimize" diyerek hep birlikte içtiler. Ardından bu kez Pierron birer bira ısmarlamak için ısrar etti. Kimse bu teklifi geri çevirmemişti ki, arkadaşı Mouquet'yi gören Zacharie'nin öfkesi yeniden kabardı. Onu yanına çağırdı ve gidip çivicinin hakkından geleceğini söyledi.

"O alçağı geberteceğim!.. Chaval, sen Philomène ve Catherine'e göz kulak ol. Ben birazdan dönerim."

Bu kez içki ısmarlama sırası Maheu'ye gelmişti. Zacharie kız kardeşine yapılan hakaretin hesabını sormak istiyorsa, bunda şaşacak bir şey yoktu. Ama sakinleşmiş olan Philomène, Mouquet'yi görünce başını sallamaya başladı. Bu iki zibidi mutlaka *Volkan*'a gideceklerdi.

Bayram şenliği, akşam Pür Neşe'de düzenlenen danslı bir eğlenceyle sonlanırdı. Bu mekânı Désir'in dul karısı işletiyordu, fıçı gibi yuvarlak, iri kıyım bir kadındı, elli yaşında olmasına rağmen, hâlâ öyle dinçti ki, söylediğine göre haftanın her gününe bir tane olmak üzere altı sevgilisi vardı, pazar günleri ise, hepsini birlikte idare ediyordu. Otuz yıldır onlara akıttığı tonlarca birayı düşünüp duygusallaşarak madencilere çocuklarım diye hitap ediyordu; ama asıl övündüğü şey, vagon sürücüsü kızların tek birinin bile bacaklarının uyuşukluğunu onun mekânında gidermeden önce hamile kalmamasıydı. Pür Neşe iki salondan oluşuyordu, bunlardan biri tezgâh ve masaların bulunduğu meyhane, diğeri ise geniş bir kapıyla geçilen ve ortası tahtayla, etrafı ise tuğlayla döşenmiş dans salonuydu. Dans salonu tavanın bir köşesinden diğerine çaprazlama uzanan kâğıt çiçeklerden yapılmış iki kordonla süslenmişti, bu kordonlar yine aynı çiçeklerden oluşan bir çelenkle ortada birleşmekteydi. Duvarlarda demir işçilerinin koruyucusu Saint-Eloi'nın, ayakkabı üreticilerinin hamisi Saint-Crépin'in, maden işçilerinin kayırıcısı Sainte-Barbe'ın ve diğer lonca koruyucularının isimlerinin bulunduğu yaldızlı armalar vardı. Tavan öyle alçaktı ki, vaaz kürsüsü büyüklüğündeki sahnede çalan üç çalgıcının başı tavana değiyordu. Akşam salonu aydınlatmak için dört köşeye birer petrol lambası asılıyordu.

O pazar, saat beşten beri, pencerelerden içeri sızan gün ışığında dans ediliyordu. Ama salonlar yediye doğru doldu. Dışarıda rügâr fırtına halinde esiyor, savurduğu siyah tozlar insanların gözlerine doluyor, kızartma kazanlarından çatır çutur sesler çıkmasına yol açıyordu. Maheu, Étienne ve Pierron, Pür Neşe'ye girdiklerinde, Chaval ve Catherine dans ediyor, tek başına olan Philomène de onları izliyordu. Zacharie ve Levaque ortalıkta görünmüyorlardı. Salonda oturacak yer olmadığı için, Catherine her danstan sonra dinlenmek için babasının masasına oturuyordu. Philomène'i de çağırıyorlardı ama o kendisini ayakta daha iyi hissettiğini söylüyordu. Hava yavaş yavaş kararmaktaydı, üç çalgıcı coşmuştu; salonda, iç içe geçmiş kolların ortasında salınan kalça ve göğüslerden başka bir şey görünmüyordu. Getirilen dört lamba coşkulu bir uğultuyla karşılandı; birdenbire her şey, kızarmış yüzler, tenlere yapışan dağılmış saçlar, ter içindeki çiftlerden yayılan keskin kokuyu dağıtarak uçuşan etekler aydınlığa çıkıverdi. Maheu Étienne'e Mouquette'i gösterdi; yuvarlak bir yağ tulumunu andıran kız uzun boylu, sıska bir tumbacının kollarında fırıl fırıl dönüyordu: avunmak için bir erkek bulmuş olmalıydı.

Nihayet, saat sekizde, Maheude, kucağında Estelle, peşinde Alzire, Henri ve Lénore ile içeri girdi. Kocasını orada bulacağına emin olduğundan doğrudan Pür Neşe'ye gelmişti. Mideler kahve ve birayla tıka basa dolu olduğundan kimse acıkmamıştı, akşam yemeğini daha sonra yiyebilirlerdi. Başka kadınlar da geliyordu, Maheude'ün arkasından, Philomène'in çocukları Achille ve Désirée'yi ellerinden tutmuş olan Bouteloup, Levaque Kadın'la birlikte içeri girdiğinde etrafta fısıldaşmalar oldu. İki kadının arasından su sızmıyor gibiydi, Maheude arkasına dönüp Levaque Kadın'a bir şeyler söylüyordu. Yolda uzun uzun konuşmuşlardı, Maheude Zacharie'nin gelirini kaybedeceğine üzülse de, onu daha uzun süre yanında tutmanın haksızlık olacağını düşünerek bu evliliği kabullenmişti. Gülümsemeye çalışıyor, ama eve giren para iyice azalacağı için iki yakalarını nasıl bir araya getireceklerini düşünüp endişeye kapılıyordu.

"Otur şöyle, komşu," dedi Maheu'nün, Étienne ve Pierron'la birlikte bira içtikleri masanın yanındaki masayı göstererek.

"Kocam sizinle değil mi?" diye sordu Levaque Kadın.

Arkadaşları, birazdan geleceğini söylediler. Bouteloup ve çocuklar da oturdu, salon çok kalabalık olduğundan herkes zar zor sığışmıştı, iki masa birleşikmiş gibi duruyordu. Bira söylendi. Annesini ve çocuklarını gören Philomène de yanlarına gelmişti. Bir iskemleye oturdu, sonunda evleneceğini öğrenince memnun olmuş gibi göründü. Zacharie'nin nerede olduğu sorulunca, gevşek sesiyle cevap verdi:

"Gelir birazdan, buralarda bir yerde," diye karşılık verdi.

Maheu karısıyla bakıştı. Demek evliliğe razı oluyordu ha? Suratı ciddileşti, sessizce sigarasını içmeye koyuldu. Ana babalarını sefalet içinde bırakarak birer birer evlenen çocukların nankörlüğü karşısında onun içini de gelecek endişesi kaplamıştı.

Dans hâlâ devam ediyordu, kadrilin son bölümünde ortalığı kızıl bir toz bulutu kaplamıştı; duvarlar zangırdıyor, trompet, tehlikeyle burun buruna gelmiş bir lokomotif gibi keskin ıslıklar çıkarıyordu. Dans edenler ara verdiklerinde terlemiş atlar gibi tütmekteydiler.

"Hatırlıyor musun?" dedi Maheude'ün kulağına doğru eğilen Levaque Kadın, "Catherine bir saçmalık yaparsa onu boğazlayacağını söylüyordun!"

Chaval, Catherine'i ailesinin masasına getirdi, ikisi de babanın arkasında dikilerek biralarını içtiler.

"Aman sen de," diye mırıldandı Maheude kabullenmiş bir ifadeyle, "hep böyle söylenir... Ama içimi asıl rahatlatan henüz çocuk doğuramayacak olması, işte bundan eminim!.. Bir bebek yaptığını ve onu da evlendirmek zorunda kaldığımı düşünsene, o zaman aç kalırız işte!"

Şimdi trompet bir polka çalıyordu; kulakları sağır eden gürültü yeniden başladığında, Maheu karısına alçak sesle düşüncesini açtı. Eve, Étienne gibi kalacak yer arayan bir kiracı alamazlar mıydı? Zacharie evlenip gideceğine göre ona verecekleri yerleri olacaktı, böylece kaybettikleri parayı telafi edebileceklerdi. Birden Maheude'ün yüzü aydınlandı, bu mükemmel fikri hayata geçirmek gerekiyordu. Bir kez daha açlığın pençesinden kurtulmanın huzuruyla keyfi yerine geldi ve herkese birer bira söyledi.

Bu arada, Pierron'u ikna etmeye çalışan Étienne ona yardım sandığı projesini anlatıyordu. Ancak ondan bu örgütlenmeye katılma sözünü almıştı ki, boş bulunup gerçek amacını ağzından kaçırdı.

“Greve gidersek, bu sandığın yararlarını anlayacaksın. İşletmenin ne yapacağı umurumuzda bile olmaz, direnmek için sandığın kaynaklarından yararlanabiliriz... Ne diyorsun? Tamam, değil mi?”

Yüzü solan Pierron gözlerini yere indirerek kekeledi:

“Bunu düşüneceğim... En iyi yardım sandığı düzgün davranmaktır.”

O sırada Maheu Étienne’in koluna yapıştı ve lafı gevelemeden ona evlerinde kiracı olarak kalmak isteyip istemediğini sordu. Arkadaşlarıyla daha yakın olmak istediği için madenci mahallesinde oturmaya can atan genç adam bu teklifi hemen kabul etti. Meseleyi çabucak sonuca bağladılar, Maheude çocukların evlenmesini beklemeleri gerektiğini söyledi.

Tam o sırada, Zacharie, Mouquet ve Levaque’la geri döndü. Üçünün de üstlerine başlarına *Volkan*’ın kokusu sinmişti, ağızları ardıç likörü kokuyordu, giysilerinde ise temizlikten nasibini almamış kızların parfümle karışık ekşi kokusu vardı. Körkütük sarhoş olsalar da, hallerinden memnun görünüyor, birbirlerine dirsek atarak sırıtıyorlardı. Sonunda evleneceğini öğrenen Zacharie kahkahalara boğuldu. Philomène ise sakin sakin, onu ağlarken görmektense gülerken görmeyi yeğlediğini söyledi. Hiç yer kalmadığı için, Bouteloup iskemlesinin Levaque’la paylaşmak üzere biraz kenara çekilmişti. Bütün aileyi bir arada gördüğü için birdenbire çok duygulanan Levaque herkese birer bira daha söyledi.

“Vay anasına! Böyle eğlenme fırsatı nadiren çıkar!” diye bağırıyordu.

Saat ona kadar orada kaldılar. Kadınlar, kocalarını bulup eve götürmek için peşlerinde çocuklarla gelmeye devam ediyordu; yem torbasını andıran uzun ve soluk renkli memelerini hiç sıkılmadan çıkaran anneler tombul yanaklı bebeklerini emziriyor; yeni yeni yürümeye başlayan çocuklarsa, mideleri biradan şişmiş halde masaların altında emekliyor, hiç utanmadan altlarına işiyorlardı. Dul Désir Kadın’ın fıçılarından bardaklara sel gibi akan bira mideleri şişiriyor, ağızlardan, burunlardan süzülüyordu. Herkes öyle bir şişip genişlemişti ki omuzlar ya da dizler yandaki vücutlara değiyor, salondakiler böyle dirsek dirseğe oturmaktan çok memnun görünüyorlardı. İnsanların ağzı kulağındaydı. İçerisi fırın gibiydi, herkes sıcaktan pişiyor, teklifsizce soyunup dökünüyordu, yoğun pipo

dumanının altında bedenleri yaldızlanmış gibiydi; işin tek mahsuru, yerlerinden kalkmak zorunda kalmalarıydı, ara sıra bir kız ayağa kalkıp dipteki tulumbanın yanına gidiyor, eteğini kaldırıp işini gördükten sonra geri dönüyordu. Renkli kâğıttan çiçek kordonlarının altında dans edenler öyle terlemişlerdi ki, birbirlerini göremez olmuşlardı; fırsattan yararlanan madenci çırakları vagon sürücüsü kızlara rasgele kalça atıp, onları yere deviriyorlardı. Ama fingirdek kızlardan biri üstünde bir erkekle yere yuvarlandığında trompetin kulakları sağır eden sesi düşme gürültüsünü bastırıyor, yerdekiler, salon sanki tepelerine çökmüş gibi, ayakların altında eziliyorlardı.

Yanlarından geçen biri Pierron'a kızı Lydie'nin kapının önünde, kaldırımda uyuduğunu söyledi. Çaldığı ardıç liköründen kendisine düşen payı içmiş, orada sızıp kalmıştı, Pierron kızını sırtlayıp götürmek zorunda kaldı; daha ayık kalan Jeanlin ve Bébert durumu çok komik bularak, uzak bir mesafeden Pierron'u izliyorlardı. Bu olay kalkma zamanının geldiğinin işaretiydi, aileler Pür Neşe'den çıkmaya başlamışlardı, Maheuler ve Levaquelar mahalleye dönmeye karar verdiler. O sırada inatla anılarının sessizliğine gömülmüş olan Bonnemort Baba ile ihtiyar Mouque da uyuşuk adımlarla Montsou'dan ayrılıyorlardı. Hep birlikte dönerken son bir kez daha bayram yerinden geçtiler. Kızartma kazanları soğuyor, meyhanelerde içilen son biralar dereler gibi yolların ortasına kadar akıyordu. Fırtına patladı patlayacak gibiydi hâlâ, aydınlık evleri geçip karanlığa gömülmüş kırlara daldıklarında kahkaha sesleri geldi kulaklarına. Olgun buğdayların arasından yakıcı bir soluk yükseliyordu, o gece belli ki birçok kız hamile kalacaktı. Ne Levaquelarda ne de Maheulerde yemeklerini iştahla yiyecek hal kalmıştı, Maheuler öğleden kalan haşlamayı yerken uyukluyorlardı.

Étienne, Chaval'i bir bira daha içmek üzere Rasseneur'ün yerine götürmüştü.

"Ben varım!" dedi Chaval, arkadaşı yardım sandığı meselesini ona açınca. "Ver elini sıkayım, esaslı adamsın!"

Sarhoşluğun eşiğine gelmiş olan Étienne'in gözleri çakmak çakmaktı:

"Evet, birlik olmalıyız..." diye bağırdı. "Adaletin yerini bulması için içkiden, kızlardan, her şeyden vazgeçmeye hazırım. Beni

heyecanlandıran tek bir şey var, o da, burjuvaları ortadan kaldıracağımıza olan inancım.

III

Ağustos ayının ortalarına doğru, işletme evlenen Zacharie'ye Philomène ve iki çocuğuyla oturması için mahalledeki boş evlerden birini verince Étienne Maheulere taşındı; genç adam ilk günler Catherine'in yanında tedirginlik duyuyordu.

Her dakika bir aradaydılar, ağabeyin yerini alan Étienne, Catherine'in tam karşısında, Jeanlin'le aynı yatağı paylaşıyordu. Yatmadan önce ya da kalktıktan sonra onun yanında giyinip soyunuyor, kızın da elbiselerini giydiğini ya da çıkardığını görüyordu. Sonunda iç etekliği de çıktığında, Catherine'in kansız sarışınlara özgü, kar gibi beyaz, saydam bedeni ortaya çıkıyordu; Étienne, elleri ve yüzü şimdiden yıpranmış olan kızın, topuklarından boynuna kadar süte batırılmış gibi bembeyaz olan bedenini her görüşünde heyecanlanıyordu, boynundaki güneş yanığı çizgisi amber bir kolye gibi bu beyazlığı sonlandırmaktaydı. Başını çevirir gibi yapıyor, ama zamanla kızın vücudunun tüm hatları zihnine kazınıyordu. Yere çevirdiği bakışları önce ayaklarıyla karşılaşıyor, sonra yorganın altına girerken bir anlığına dizlerini görüyordu, nihayet sabahları yüzünü yıkamak üzere eğildiğinde küçük, diri memeleri ilişiyordu gözüne. Catherine ise ona bakmadan hızla hareket ediyor, bir yılan kıvraklığıyla soyunup Alzire'in yanına uzanıyordu, yorganın altında kaybolduğunda Étienne pabuçlarını henüz çıkarmış oluyordu, sırtı dönük vaziyette yatan genç kızın görünen tek yeri, iri bir topuz halindeki saçlarıydı.

Zaten Catherine'in canını sıkacak hiçbir davranışta bulunmuyordu. Bir çeşit saplantıyla, kız yatarken elinde olmadan onu gözetlese de, açık saçık imalardan ve el şakalarından kaçınıyordu. Zaten kızın ana babası yanı başlarındaydı; üstelik Catherine'e karşı beslediği dostluk ve hınç karışımı bir duygu, temizlenirken, yemek yerken, çalışırken hep bir arada oldukları, en özel ihtiyaçlarına varıncaya kadar hiçbir şey

gizli kalmadığı halde, ona arzuyla bakmasına engel oluyordu. Ailenin bütün edebi günlük yıkanma işiyle sınırlanmıştı, artık Catherine yukarki odada tek başına yıkanırken, erkekler sırayla aşağıda yıkanıyorlardı.

İlk ayın sonunda Étienne ve Catherine, geceleri mumu söndürmeden önce odada soyunuk halde dolaşırken birbirlerinin farkına bile varmıyor gibiydiler. Catherine soyunurken artık acele etmiyordu, saçını yatağın kenarına oturarak toplama alışkanlığına geri dönmüştü, kollarını havaya kaldırdığında geceliği kalçalarına kadar sıyrılıyordu; yatmak üzere pantolonunu çıkarmış olan Étienne ise bazen ona yardım ediyor, kaybettiği firketelerini arıyordu. Birbirlerine alıştıkça çıplak görünmekten çekinmiyor, bu durumu doğal karşılıyorlardı, çünkü bunda bir kötülük yoktu ve bunca kişinin aynı odada kalması kendi suçları değildi. Yine de, akıllarından hiç kötülük geçmediği halde ani bir tedirginlik yaşadıkları oluyordu. Étienne kızın soluk renkli bedenini gecelerce fark etmiyor, sonra bir gece aniden gözü bu bembeyaz tene ilişince bütün vücudu ürperiyor, ona sahip olma arzusuna yenik düşmekten korktuğu için başını çevirmek zorunda kalıyordu. Catherine de bazı geceler, görünürde hiçbir sebep olmaksızın utanıp heyecanlanıyor, genç adamın ellerinin teninde gezindiğini hissetmişçesine yorganın altına gömülüyordu. Mum söndüğünde, onca yorgunluğa rağmen uyumadan birbirlerini düşündüklerini hissediyorlardı. Bu durum onları endişelendiriyor, ertesi gün suratları asık oluyordu, çünkü arkadaş gibi rahat hareket ettikleri huzurlu akşamları tercih ediyorlardı.

Étienne bir tek, dizlerini karnına çekerek uyuyan Jeanlin'den şikâyetçiydi. Alzire hafifçe soluk alıp veriyor, Lénore ve Henri akşam nasıl yattılarsa, sabah da öyle sarmaş dolaş uyanıyorlardı. Karanlığa gömülmüş evde sadece Maheu ve Maheude'ün demirci körüğü gibi düzenli aralıklarla gelen horlamaları duyuluyordu. Neticede, Étienne, Rasseneurlerin odasındakinden daha rahattı, yatak fena değildi, çarşaflar ayda bir kere değişiyordu. Çorba da daha lezzetliydi, tek derdi, etin eve az girmesiydi. Ama herkes aynı dertten mustaripti, ödediği kırk beş frank kirayla her yemekte tavşan eti olmasını isteyemezdi. Ufak tefek borçlar kalsa da, bu kırk beş frank sayesinde ailenin iki yakası bir araya geliyordu. Maheuler kiracılarına minnettar

davranıyorlardı, Étienne'in çamaşırları yıkanıyor, sökükleri, düğmeleri dikiliyor, arkası derlenip toplanıyordu; nihayet çevresinde bir kadının temizliğini ve özenini hisseder olmuştu.

İşte o sıralarda, Étienne zihninde yeni düşüncelerin şekillendiğini fark etti. O zamana kadar arkadaşlarının için için köpürmesi karşısında sadece içgüdüsel bir isyan duygusuna kapılmıştı. Artık bir sürü soru takılmaya başlamıştı aklına: Bazıları sefalet içinde yaşarken, bazıları neden zengindi? Fakirler neden zenginlerin ökçesi altında eziliyor, buna rağmen neden onların yerine geçmeyi umut edemiyorlardı? İlk adımı, cehaletinin farkına varmak oldu. Gizli bir utanç, dile getirilemeyen bir keder içini kemirmeye başladı; hiçbir şey bilmiyor, insan eşitliği, yeryüzü servetinin adaletli paylaşımı gibi kendisini heyecanlandıran konularda konuşmaya cesaret edemiyordu. Bunun üzerine, bilgiye susamış cahiller gibi ne bulduysa okumaya başladı. Şimdi sosyalist hareket konusunda kendisinden daha birikimli ve deneyimli olan Pluchart ile düzenli olarak yazışıyordu. Ondan kendisine kitaplar yollamasını istedi, tam olarak kavrayamadığı halde bu kitaplarda anlatılanlar onu iyice coşturdu: Özellikle Belçikalı bir doktorun kömür işçilerinin ölümüne neden olan hastalıkları özetlediği *Maden İşçisinin Sağlığı* kitabından çok etkilenmişti; ayrıca anlaşılmaz ve kuru bir teknik dille yazılmış ekonomi politik kitapları, onu allak bullak eden anarşist broşürler, olası tartışmalarda çürütülemeyecek kanıtlar olarak sunmak üzere sakladığı eski gazeteler vardı. Zaten Souvarine de ona bazı kitaplar veriyordu, kooperatiflerle ilgili olanı bitirdikten sonra, bir ay boyunca, paranın egemen olmadığı, toplumsal yaşamın emek üzerine kurulduğu evrensel bir mübadele sisteminin hayalini kurmuştu. Bilgisizliğinin utancı giderek kayboluyor, düşünebildiğini hissettikçe kendisiyle gurur duymaya başlıyordu.

Bu ilk aylar boyunca Étienne, öğrenmeye yeni başlayanların coşkusu içindeydi, yüreği zorbalara karşı büyük bir nefretle dolup taşıyor, ezilenlerin zaferinin yakın olduğuna inanıyordu. Okuduğu kitapları tam anlamıyla özümseyemediği için kafasında henüz bir sistem geliştirememişti. Rasseneur'ün uygulamaya yönelik talepleriyle Souvarine'in yıkıcı şiddet yanlısı tutumu birbirine karışmaktaydı; neredeyse her gün giderek onlarla birlikte işletme aleyhinde atıp tuttuğu Avantage'dan çıktığında düşlere dalıyor, tek bir cam

kırılmadan, bir damla kan bile akmadan gerçekleşecek radikal değişimlerin hayalini kuruyordu. Ancak bunun nasıl olacağı konusunda düşünceleri net değildi, işlerin yolunda gideceğine inanmayı tercih ediyordu, çünkü kafasında bir yeniden yapılandırma programı oluşturmaya kalktığı zaman ipin ucunu kaçırıyordu. Hatta bu konularda alabildiğine ılımlı ve tutarsız davranıyor; bazen de, siyaseti toplumsal sorunlardan ayrı tutmak gerektiğini söylüyordu, bir yerlerde okumuş olduğu ve aralarında yaşadığı ağırkanlı madencilere söylenmesinde fayda gördüğü bir cümleydi bu.

Artık Maheulerde her akşam, yukarı çıkıp yatmadan önce yarım saat daha oturuyorlardı. Étienne hep aynı konuyu açıyordu. Zihni ve duyguları geliştikçe madenci mahallesindeki bu iç içe yaşamdan daha fazla yakınmaya başlıyordu. Tarlaların ortasında böyle tıkış tıkış ağıllara kapatılacak hayvanlar mıydılar! Öylesine balık istifi gibi yaşıyorlardı ki komşusu kıçını görmeden gömlek bile değiştiremiyordu insan. Sağlık koşulları da çok iyiydi doğrusu, kızlar ve delikanlılar ister istemez birlikte çürüyüp gidiyorlardı!

"Elbette," diye karşılık veriyordu Maheu, "daha fazla paramız olsa daha rahat yaşardık... Yine de, doğru söylüyorsun, böyle üst üste yaşamak insana yakışmıyor. Sonunda etraf sarhoş erkeklerden, hamile kızlardan geçilmiyor."

Leş gibi kızarmış soğan kokan odanın havasını petrol lambası iyice dayanılmaz hale getirirken, herkes kendi düşüncesini açıklıyordu. Hayır, yaşamları hiç de katlanılır gibi değildi. Bir zamanlar kürek mahkûmlarına ceza olarak verilen ağır bir işte çalışıyorlar, sıklıkla erken yaşta ölüp gidiyorlardı, tüm bunlara rağmen akşam sofralarında et bile bulamıyorlardı. Gerçi çorbaları kaynıyordu ama o da ancak açlıktan ölmemelerini sağlıyordu, borçların yükü altında eziliyor, yedikleri bir lokma ekmeği sanki çalmış gibi muamele görüyorlardı. Pazar günleri yorgunluktan kimse yataktan çıkamıyordu. Tek eğlenceleri sarhoş olmak ya da karılarını hamile bırakmaktı; oysa bira göbeği şişiriyor, çocuklar ise büyüyünce çekip gidiyorlardı. Hayır hayır, böyle bir hayatın katlanılacak yanı yoktu.

O zaman, Maheude lafa karışıyordu.

"İşin can sıkıcı yanı, kimse bir şeylerin değişeceğine inanmıyor... İnsan gençken mutluluğu yakalayacağını umut ediyor; ama sonra bir

türlü yoksulluğun pençesinden kurtulamıyor... Ben kimsenin kötülüğünü istemem ama bazen bu adaletsizlik beni isyan ettiriyor."

Bir an odaya sessizlik çöküyor, umut vaat etmeyen bu geleceğin sıkıntısıyla herkesin yüreği daralıyordu. Sadece Bonnemort Baba, eğer oradaysa, gözlerini şaşkınlıkla açıyordu, çünkü onun zamanında kimsenin böyle kaygıları olmazdı. İnsanlar kömürün içinde doğar, damara kazma sallar ve daha fazlasına karışmazdı; oysa şimdi madencilere hırs aşılayan bir hava vardı ortalıkta.

"Kimseye çamur atmamak gerek," diye mırıldanıyordu. "İyi bira iyi biradır... Şeflerin çoğu alçaktır, ama şefler her zaman olacaktır, yalan mı? Bu meselelerle kafa patlatmanın kimseye yararı olmaz."

Bu sözler üzerine Étienne birden parlıyordu. Nasıl olurdu! İşçilerin düşünmeleri yasak mıydı? Asıl, işçiler düşünmeye başladıkları için yakında her şey değişecekti. İhtiyarın zamanında, madenciler hep yerin dibinde, gözü kulağı dışarıda olup bitene kapalı bir hayvan, bir kömür çıkarma makinesi gibi yaşıyorlardı. Bu yüzden yönetimdeki zenginler işçilerin iliğini kemiğini rahatça sömürüyor, onları diledikleri gibi alıp satıyorlardı: İşçiler bu durumun farkında bile değillerdi. Ama artık yerin altındaki madenciler uyanıyor, gerçek birer tohum gibi toprakta yeşeriyorlardı; bir sabah tarlaların ortasında bitiverdikleri görülecekti: Evet, insanlar yetişecekti, adaleti yeniden sağlayacak bir insan ordusu bitecekti topraktan. Devrimden beri tüm yurttaşlar eşit değil miydi? Herkes oy verdiğine göre, işçiler kendilerine ücret ödeyen patronların kölesi olarak kalmak zorunda mıydı? Büyük şirketler makineleriyle her şeyi ezip geçiyorlardı, işçiler onlara karşı geçmişteki güvencelere bile sahip değildiler, halbuki o zamanlar aynı meslekte çalışanlar loncalarda bir araya gelip haklarını savunabiliyorlardı. İşte bu yüzden ve daha başka sebeplerle, işçilerin bilinçlenmesi sonucu dananın kuyruğu kopacaktı. Bunu görmek için mahalleye bakmak bile yeterliydi: Büyükbabalar imza atmayı bilmezken, oğullar imza atıyor, torunlar ise öğretmenler gibi okuyup yazıyorlardı. Öyle ya, yavaş yavaş bir sürü esaslı insan yetişiyor, güneşin altında olgunlaşıyordu! İnsan bütün ömrü boyunca bulunduğu yere yapışıp kalmak zorunda olmadığını, başkasının yerine geçme iradesi gösterebileceğini anladığı anda neden en güçlü olmaya çalışıp yumruklarını konuşturmasındı ki?

Bu sözler karşısında çok sarsılan Maheu yine de güvensizliğini koruyordu.

"Gık diyecek olsan pasaportunu veriyorlar eline. İhtiyar haklı, cefayı çeken her zaman madenci olacak, arada sırada sofrasında bir koyun budu bulma umudu olmadan hem de."

Bir süreden beri sessiz duran Maheude bir rüyadan uyanırcasına araya giriyordu:

"Rahiplerin söyledikleri doğru olsa bari, bu dünyada yoksulluk çekenler, öbür tarafta zengin olsalar!"

Lafı kahkahalarla kesiliyor, çocuklar bile inançsızca omuz silkiyorlardı, hepsi inancını yitirmişti, madendeki hayaletlerden için için korksalar da, bomboş gökyüzüyle dalga geçiyorlardı.

"Evet ya, rahipler!" diye haykırıyordu Maheu. "Buna inansalar, yukarıda daha güzel bir yer elde edebilmek için, daha az yiyip, daha çok çalışırlardı... Hayır, ölüm her şeyin sonu demektir."

Maheude derin derin iç çekiyordu:

"Ah! Tanrım! Tanrım!"

Sonra büyük bir üzüntüyle ellerini kucağına bırakıveriyordu:

"O zaman sahiden de işimiz bitik desenize."

Hepsi birbirlerine bakıyorlardı. Bonnemort Baba mendiline tükürürken, Maheu sönmüş piposunu ağzında unutuyordu. Alzire, masanın kenarında uyuyakalmış olan Lénore ve Henri'nin arasında konuşulanları dinliyordu. Elini çenesine koymuş olan Catherine'in iri berrak gözleri ise, inandığı şeyleri heyecanla anlatan, hayalindeki toplumun büyülü geleceğinden söz eden Étienne' den bir an olsun ayrılmıyordu. Madenci mahallesi uykuya dalıyor, uzaklardan gelen bir çocuk ağlamasından ya da eve geç kalmış bir sarhoşun çıkardığı kavgadan başka bir şey duyulmuyordu. Guguklu saatin tiktakları odada ağır ağır yankılanıyor, boğucu havaya rağmen kumlu döşemeden nemli bir serinlik yayılıyordu.

"Boş laflar bunlar!" diyordu genç adam. "Mutlu olmak için bir Tanrı'ya ve onun cennetine ihtiyacınız mı var? Mutluluğu yeryüzünde kendi ellerinizle yaratamaz mısınız?"

Coşkulu bir sesle, durmadan konuşuyordu. Ufku örten bulutlar birdenbire dağılıyor, bu yoksul insanların karanlık dünyasında ışıklı bir pencere açılıyordu. Bitmek bilmez yoksulluk, hayvan gibi çalışma,

yününden olduğu kadar etinden de yararlanılan hayvanlara özgü bu kader, bütün felaketler, yüzünü aniden gösteren güneşin altında silinip gidiyor; adalet göz kamaştırıcı bir peri gibi gökyüzünden aşağı iniyordu. Artık Tanrı öldüğüne göre, insanların mutluluğunu güvenceye alacak olan, adaletti; bunu da eşitlik ve kardeşliği hâkim kılarak gerçekleştirecekti. Tıpkı düşlerde olduğu gibi bir gün içinde yepyeni bir toplum, bir serabın ihtişamını yansıtan uçsuz bucaksız bir şehir kurulacak, bu şehirde her yurttaş kendi emeğiyle yaşayıp ortak nimetlerden payını alacaktı. O eski kokuşmuş toplum bir toz bulutu gibi dağılacak; günahlarından arınmış gencecik bir insanlık, tek ilkesi "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" olan tek bir emekçi halk doğacaktı. Bu düş sürekli büyüyor, güzelleşiyor, ulaşılmazlığa doğru yükseldikçe daha da çekici hale geliyordu.

Önceleri, için için dehşete kapılan Maheude onu dinlemeyi reddediyordu. Hayır hayır, fazla güzel bir düştü bu, böylesi fikirlere kapılmamak gerekirdi, çünkü sonradan hayat daha da katlanılmaz hale gelir ve insan mutluluğu yakalayabilmek için her şeyi mahvedebilirdi. İkna olmuş, afallamış bir halde gözleri parıldayan Maheu'yü gördüğünde endişeleniyor, bağırarak Étienne'in sözünü kesiyordu:

"Ona aldırma sen! Görüyorsun ki bize masal anlatıyor... Burjuvalar bizim gibi çalışmaya razı olurlar mı hiç?"

Ama yavaş yavaş o da bu büyünün etkisine kapılıyordu. Hayal gücü harekete geçiyor, sihirli umut dünyasına dalarak gülümsemeye başlıyordu. Bir saatliğine de olsa o iç karartıcı gerçeklikten uzaklaşmak ne hoştu! İnsan hayvanlar gibi sürünerek yaşadığında, asla elde edemeyeceği şeylerin tadını çıkaracağı yalanlara sığınmalıydı. Maheude'ü asıl heyecanlandıran ve genç adamın fikirlerine katılmasını sağlayan şey, eşitlik düşüncesiydi.

"Bu konuda haklısınız!" diye bağırıyordu. "Ben adalet uğruna canımı bile verebilirim... Doğru! Bizim de hayatın tadını çıkarmamız adil olurdu."

Bunun üzerine Maheu cesaret alıp iyice coşuyordu.

"Lanet olsun! Zengin değilim ama ölmeden önce o günleri görmek için her şeyimi verebilirdim... Ortalık nasıl da karışırdı ama! O günler yakın mı peki, nasıl davranmamız gerekecek?"

Étienne yeniden konuşmaya başlıyordu. Eski düzenin çatırdamakta olduğunu, en fazla birkaç ay daha dayanabileceğini ileri sürüyordu açıkça. Ama bu düzenin nasıl değişeceği konusunda görüşleri net değildi; okuduğu şeyler kafasında birbirine karışıyor, bu cahil insanların karşışında, kendisinin de içinden çıkamadığı açıklamalara girişmekten çekinmiyordu. Kolay bir zafere olan inançla, sınıf çatışmalarını sona erdirecek evrensel bir kucaklaşmayla ılımlı hale gelen bütün sistemler işin içine karışıyordu; tabii patronlar ve burjuvalar arasından bazı dik kafalılar çıkabilirdi, onlar da zorla yola getirilecekti. Maheuler söylenenleri anlıyormuş gibi görünüyor, tıpkı Hıristiyanlığın ilk günlerinde eski dünyanın gübresi üzerinde mükemmel bir toplumun yeşereceğine gözleri kapalı inanan dindarlar gibi, bu mucizevi çözümleri onaylıyorlardı. Bazı sözcüklerin üzerinde özellikle duran küçük Alzire, mutluluğu gözünde, çocukların dilediklerince yiyip oynayabildikleri sıcacık bir ev olarak canlandırıyordu. Çenesi hâlâ ellerinin arasında, kıpırtısızca duran Catherine, gözlerini Étienne'den ayırmıyor, delikanlı sustuğundaysa üşümüş gibi sapsarı kesilip hafifçe ürperiyordu.

Bir ara Maheude guguklu saate bakıyordu.

"Saat dokuzu geçmiş, olacak şey mi! Bu gidişle yarın kalkamayacağız."

Böylece Maheuler keyifleri kaçarak, umutsuzluk içinde masadan kalkıyorlardı. Sanki zenginliğe kavuşup bir anda eski sefaletlerine geri dönmüşler gibi bir duyguya kapılıyorlardı. Madene gitmek üzere olan Bonnemort Baba homurdanarak, bu masalların karın doyurmadığını söylüyor; diğerleri ise duvarların neminin ve içerdeki pis, boğucu havanın farkına vararak art arda yukarı çıkıyorlardı. Madenci mahallesi derin bir uykuya gömülmüşken, yukarda Étienne, en son yatağa girip mumu üfleyen Catherine'in uykuya dalmadan önce hummalı bir biçimde sağa sola döndüğünü duyuyordu.

Bu sohbetlere sık sık komşular da katılıyordu; Levaque eşit paylaşım fikirleri karşısında coşarken, Pierron, işletmeye laf edilmeye başlandığında tedbirli davranıp yatmaya gidiyordu. Zacharie arada sırada bir süreliğine içeri giriyor, ama siyaset konuşmalarından sıkıldığı için bir bira içmek üzere Avantage'a gitmeyi tercih ediyordu. Chaval'e gelince, durumu abartıyor, kan dökülmesini istiyordu. Genç adam

neredeyse her akşam bir saatini Maheulerde geçirmekteydi: Bu sık gelişlerin altında açığa vurulmayan bir kıskançlık, Catherine'i kaptırma korkusu yatıyordu. Şimdiden bıkmaya başladığı bu kız, geceleri ona sahip olabilecek bir erkekle aynı odada yatmaya başladığından beri kıymete binmişti.

Étienne'in etkisi giderek artıyor, mahalle yavaş yavaş bilinçleniyordu. Bu gizli propaganda güvenli olduğu ölçüde herkesin saygısını kazanmaktaydı. Temkinli ev kadını kuşkuculuğuna rağmen, Maheude, kirasını düzenli ödeyen, içkisi kumarı olmayan ve başını kitaplarından kaldırmayan bu genç adama saygıyla davranıyor, onun eğitimli bir delikanlı oluşunu komşularına anlata anlata bitiremiyordu, kadınlar da bu durumu suiistimal ederek Étienne'den mektuplarını yazmasını rica ediyorlardı. Delikanlı, mahalledekilerin mektuplarını yazan, hassas ailevi sorunlarda danışılan bir çeşit işadamı haline gelmişti. Böylece, eylül ayına gelindiğinde, o ünlü yardım sandığını nihayet kurmuştu, henüz sadece mahalleliler üye olduğundan sandık henüz tam oturmuş sayılmazdı; ama şimdiye kadar ses çıkarmamış olan işletme bundan sonra da işe çomak sokmazsa, bütün maden ocaklarındaki işçilerin katılacağını ümit ediyordu. Étienne birliğin sekreterliğine getirilmiş, hatta yazdıklarından az da olsa para kazanmaya başlamıştı. Maddi durumu giderek iyileşiyordu. Bu kazançla, evli bir madenci iki yakasını bir araya getiremeyecek olsa da, ailevi sorumluluğu olmayan kanaatkâr bir genç para biriktirebilirdi.

Bir süre sonra, Étienne'de ağır bir değişim gerçekleşmeye başladı. Yoksulluğu yüzünden şimdiye dek bastırmış olduğu bir beğenilme ve rahat yaşama arzusunun açığa çıkmasıyla, yünlü kumaştan giysiler aldı. Bir çift de zarif çizme edinince önder konumuna gelmiş, tüm mahalle etrafında toplanmıştı. Bu durum karşısında gururu okşanmış, herkesin gözdesi olmanın mutluluğuyla başı dönmüştü; kısa süre önce vasıfsız bir işçi olarak çalışırken bu genç yaşta diğerlerini yönetmek, onlara talimatlar vermek koltuklarını kabartıyor, yakın zamanda gerçekleşecek olan devrimde önemli bir rol oynayacağına olan inancı giderek artıyordu. Değişmeye başlayan yüzü ciddi bir ifadeye büründü, sözlerini tartarak konuşuyor, içinde uyanmaya başlayan ihtiraslar kuramlarını keskinleştiriyor, onu daha çatışmacı düşüncelere sürüklüyordu.

Bu arada, sonbahar ilerliyor, ekim soğuklarının etkisiyle mahallenin küçük bahçeleri sararıyordu. Madenci çırakları vagon sürücüsü kızları cılız leylakların arkasındaki arabalığın damına yatırmaz olmuşlardı; bahçelerde yalnızca kış sebzeleri, üzerleri boncuk boncuk kırağıyla kaplı lahanalar, pırasalar ve konservelik hıyarlar kalmıştı. Kırmızı kiremitleri yeniden dövmeye başlayan sağanak yağmur oluklardan sel gibi akarak, büyük şakırtılarla alttaki fıçılara dökülüyordu. Evlerde, kömür dolu sobalar hiç sönmüyor, kapalı odaların havasını kirletiyordu. Büyük sefalet mevsimi yine başlıyordu.

Ekim ayının o dondurucu ilk gecelerinden birinde, aşağı katta konuşmaktan coşmuş olan Étienne'i uyku tutmuyordu. Yorganının altına girdikten sonra mumu söndüren Catherine'i izlemişti. Genç kız da heyecanlı görünüyordu, zaman zaman telaşa kapılıp son derece beceriksizce davranmasına ve daha beter açılıp saçılmasına yol açan şu utançgaçlık anlarından birini yaşıyordu yine. Karanlıkta ölü gibi yatsa da, Étienne onun da uyuyamadığını, kendisinin onu düşündüğü gibi, onun da kendisini düşündüğünü hissediyordu: Aralarındaki bu sessiz alışveriş onları hiçbir zaman bu denli sarsmamıştı. Dakikalar geçiyor, ikisi de kımıldamadan yatarken, bastırmaya çalıştıkları solukları duyuluyordu yalnızca. Étienne iki sefer az kalsın kalkıp ona sarılacaktı. Birbirlerini bunca arzulamalarına rağmen kendilerine engel olmaları saçmalıktı. Neden duygularını ketlemeye çalışıyorlardı ki? Çocuklar uyuyorlardı; onun da sevişmek istediğinden, soluk soluğa kendisini beklediğinden, sessizce ve dişlerini sıkarak kollarını bedenine dolayacağından emindi. Yaklaşık bir saat böyle geçti. Étienne onun yanına gitmedi, kız da davet anlamına geleceği korkusuyla arkasını dönmedi. Böyle dip dibe yaşadıkça, nedenlerini kendilerine bile açıklayamadıkları utangaçlıklar, soğukluklar, dostluğun gerektirdiği nezaketler aralarında bir duvar gibi giderek yükseliyordu.

IV

"Baksana," dedi Maheude kocasına, "mademki para almak için Montsou'ya gidiyorsun, gelirken bana yarım kilo kahveyle bir kilo şeker getir."

Maheu tamirciye para vermemek için pabuçlarından birini dikmekteydi.

"Tamam," diye mırıldandı işine devam ederken.

"Bir de kasaba uğrasan... bir parça dana eti alırsın, ha? Ne zamandır eve et girmedi."

Maheu bu kez kafasını kaldırdı.

"Demek mirasa konduğumu sanıyorsun... İşe sürekli ara verdiklerinden on beş günlüğümüz kuşa döndü."

İkisi de sustular. Ekim sonunda, bir cumartesi öğleden sonrasıydı. İşletme ödeme sıkıntısı gerekçesiyle o gün de tüm madenlerde kömür çıkartma işlemini durdurmuştu. İşletme yönetimi giderek büyüyen sanayi krizinden dolayı paniğe kapılmıştı, zaten fazla olan stoklarını artırmak istemiyor, on bin çalışanını işsiz bırakmak için en küçük fırsatı kaçırmıyordu.

"Biliyorsun Étienne seni Rasseneur'ün yerinde bekliyor," diye devam etti Maheude. "Onu da yanında götür, hesap konusunda anlaşamazsanız, senden daha becerikli davranacaktır."

Maheu başıyla onayladı.

"Ayrıca o beyefendilerle babanın durumunu da konuş. Doktor yönetimle ağız birliği ediyor... Baba, doktor yanılıyor, hâlâ çalışabilecek durumdasınız, öyle değil mi?"

Bonnemort Baba on günden beri, kendi deyişiyle, bacakları tutulduğu için bir iskemleye çivilenmiş kalmıştı. Maheude sorusunu bir kez daha tekrarladığında homurdanarak yanıtladı:

"Elbette çalışırım. Bacaklarım tutulduysa da henüz işim bitmedi. Tüm bu mavalları bana yüz seksen frank emekli maaşı bağlamamak

için uyduruyorlar."

Maheude ihtiyarın belki de artık asla getiremeyeceği kırk meteliği düşünüyordu, kaygıyla haykırdı:

"Tanrım! Böyle devam ederse, yakında hepimiz açlıktan öleceğiz."

"İnsan ölürse açlık da hissetmez," dedi Maheu.

Pabuçlarına birkaç çivi daha çakıp, yola koyulmaya karar verdi. İki Yüz Kırklar mahallesinin ödemeleri ancak saat dörde doğru yapılırdı. Bu yüzden madenciler acele etmiyor, işi ağırdan alarak teker teker yola koyuluyorlardı, peşlerinden giden karıları oyalanmayıp bir an önce geri dönmeleri için dil dökmekteydiler. Meyhaneye takılıp kalmaması için birçoğu kocasına sipariş veriyordu.

Étienne yeni haberleri almak için Rasseneur'ün yerine gelmişti. Ortalıkta kaygı verici söylentiler dolaşıyor, işletmenin payandalama konusundan hoşnut olmadığı söyleniyordu. İşçilere sürekli para cezası kesiliyor, bir çatışma kaçınılmaz görünüyordu. Üstelik bu, tatsızlığın dışa yansıyan yanıydı, bunun altında bir yığın gizli ve ciddi neden yatmaktaydı.

Étienne içeri girdiğinde, Montsou'dan döndükten sonra birasını içen bir arkadaşı, veznenin yanına bir ilan asılmış olduğunu, ama üzerinde ne yazdığını tam olarak anlamadığını anlatıyordu. Çok geçmeden içeri bir işçi, ardından bir başkası daha girdi, her biri farklı bir hikâye anlatıyordu. Görünüşe göre şurası kesindi ki, işletme yeni bir karar almıştı.

"Sen bu konuda ne dersin?" diye sordu Étienne, masasının üzerinde yalnızca bir tütün paketi bulunan Souvarine'in yanına otururken.

Cevap vermek için hiç acele etmeyen makinist önce sigarasını sardı.

"Bunu tahmin etmek hiç de zor değildi derim. Sizin sabrınızı taşırmaya çalışıyorlar."

O ince zekâsıyla bu durumu yalnızca o tahlil edebilirdi. Her zamanki sakin ifadesiyle açıklamaya başladı. Krizden etkilenen işletme batmak istemiyorsa harcamaları kısmak zorunda kalacaktı, doğal olarak kemerleri sıkması gerekenler işçiler olacak, hep bir bahane uydurularak ücretleri kırpılacaktı. İki aydır kömür kuyularda yığılmış halde bekliyordu, neredeyse bütün fabrikalarda iş durmuştu. Araç gerecin atıl kalıp ıskartaya çıkmasından korkan işletme orta bir yol

bulmaya çalışıyor, belki de madencilerin burnunu sürtüp, daha düşük bir ücrete çalışmaya razı edecek bir grevden medet umuyordu. Ayrıca, gelecek için bir tehlike olarak gördüğü ve henüz kasası yeterince dolmamış olan yardım sandığını da bu grev sayesinde devre dışı bırakabilecekti.

Rasseneur Étienne'in yanına oturmuştu, ikisi sıkkın bir halde söylenenleri dinliyordu. Meyhanede tezgâhta oturan Madam Rasseneur'den başka kimse kalmadığı için yüksek sesle konuşabilirlerdi.

"Bu da nereden çıktı?" diye mırıldandı meyhaneci. "Buna ne gerek var? Grev işletmenin hiçbir işine yaramaz, işçilerin de öyle. En iyisi uzlaşmak."

Rasseneur sağduyulu bir adamdı. Her zaman makul taleplerden yanaydı. Eski kiracısının ününün hızla artışından beridir her şeyin zamanla olgunlaşacağı düşüncesine iyice sarılır olmuştu, her şeye bir çırpıda sahip olmak istenirse hiçbir şeyin elde edilemeyeceğini iddia ediyordu. Birayla göbek bağlamış adamın saflığı gizli bir kıskançlığa dönüşmeye başlamıştı, meyhanesine daha nadir gelen Voreux işçilerinin artık kendisine eskisi gibi akıl danışmamaları bu kıskançlığı daha da artırıyordu; hatta bazen, işten atılmış eski bir madenci olarak duyduğu hıncı unutarak işletmeyi savunduğu da oluyordu.

"Yani greve karşı mısın?" diye bağırdı Madam Rasseneur tezgâhın başından ayrılmadan.

Kararlı bir evet yanıtı alınca onu susturdu:

"Bak hele! Sen yüreksizin tekiymişsin, bırak da bu beyler konuşsun!"

Gözleri kadının getirdiği bira bardağına dalıp gitmiş olan Étienne düşünüyordu. Sonunda başını kaldırdı.

"Arkadaşın sözleri doğru olabilir, ama bizi zorlarlarsa grev kararı almamız gerekecektir... Pluchart da bu konuda çok yerinde şeyler yazdı bana. O da greve karşı; işçilerin de işveren kadar zararlı çıkacağını, sonunda da kesin bir çözüme ulaşılamayacağını söylüyor. Ancak bu koşulların işçilerin örgütlenmesi için büyük bir olanak sağlayacağına inanıyor... İşte mektubu burada."

Gerçekten de, Montsoulu madencilerin Enternasyonal'e kuşkuyla yaklaşmaları karşısında hayal kırıklığı yaşayan Pluchart, işçilerin ancak

işletmeyle karşı karşıya gelecekleri bir çatışma ortamında birleşeceklerini umuyordu. Étienne tüm çabalarına rağmen yardım sandığına tek bir üye bile kaydedememişti, oysa madencilerin çok daha olumlu yaklaştıkları yardım sandığı için var gücüyle çalışmıştı. Ama bu sandıktaki meblağ henüz o kadar azdı ki, Souvarine'in dediği kısa sürede tükenecek, böylece grevciler bütün ülkelerdeki emekçi kardeşlerinden yardım görmek için Uluslararası İşçiler Birliği'ne katılacaklardı.

"Yardım sandığında ne kadar paranız var?" diye sordu Rasseneur.

"Ancak üç bin frank," diye yanıtladı Étienne. "Bildiğiniz gibi önceki gün işletme yönetimi tarafından çağrıldım. Ah! Çok naziktiler, bana defalarca işçilerinin bir yardım sandığı oluşturmasına engel olmayacaklarını söylediler. Ama denetimi ellerinde tutmak istedikleri belli oluyordu... Her halükârda, bu konuda aramızda bir çatışma yaşanacak."

Meyhaneci küçümser bir ifadeyle ıslık çalarak dolaşmaya başladı. Üç bin frank! Bu para neye yeterdi ki? Altı günlük ekmek parasını bile karşılamazdı, eğer yabancılara, İngiltere'deki işçilere güvenerek bu işe kalkışacak olurlarsa yanarlardı. Hayır, bu grev çok aptalca bir fikirdi!

Bunun üzerine, sermayeye olan ortak düşmanlıkları nedeniyle genellikle sonunda ortak bir noktada buluşan bu iki adam birbirlerine ilk defa ağır sözler ettiler.

"Peki, sen ne diyorsun bu duruma?" diye tekrar sordu Étienne, Souvarine'e dönerek.

Makinist her zamanki aşağılayıcı tavrıyla cevap verdi:

"Grevler mi? Saçmalık!"

Ve yaşanan gergin sessizliğin ortasında yavaşça ekledi:

"Niyetiniz buysa karşı çıkacak değilim, kimileri mahvolur, kimileri ölür, bu da bir temizlik sayılır... Ama bu gidişle dünyanın yenilenmesi binlerce yıl alır. Bence, siz işe önce içinde süründüğünüz bu zindanı havaya uçurmakla başlayın!"

Narin eliyle, açık kalmış kapıdan binaları görünen Voreux'yü işaret ediyordu. Ancak beklenmedik bir olayla sözleri yarıda kesildi. Dışarı çıkan evcil koca tavşan Polonya, çırak çocuklar tarafından taş yağmuruna tutulunca bir sıçrayışta geri dönmüş, panik halinde kulaklarını sarkıtıp, kuyruğunu kıstırarak Souvarine'in bacaklarının

arasına sığınmıştı, kendisini kucağına alması için bacaklarına sürtünüyor, adeta ona yalvarıyordu. Souvarine Polonya'yı dizlerinin üzerine yatırıp iki eliyle korumaya aldı, o yumuşak ve ılık tüyleri okşarken hep olduğu gibi hayallere daldı.

O sırada, Maheu içeri girdi. Birasını ikram edermiş gibi satan Madam Rasseneur'ün nazik ısrarlarına rağmen bir şey içmek istemedi. Étienne ayağa kalkmıştı, ikisi birlikte Montsou'ya doğru yola koyuldular.

İşletme şantiyelerinde ödeme yapılan günlerde Montsou bayram yerine dönerdi. Bütün işçi mahallelerinden akın akın işçiler gelirdi. Veznedarın odası küçük olduğundan, kapıda beklemeyi tercih eden işçiler gruplar halinde kaldırımda toplanarak, durmadan yenilenen bir kuyruk oluşturur ve yolu tıkarlardı. Fırsattan istifade eden işportacılar oraya çektikleri tekerlekli tezgâhlarında, porselen takımlarından şarküteri ürünlerine varıncaya kadar birçok şey sergilerlerdi. Ama böyle günlerde özellikle meyhaneler ve birahaneler iyi iş yapardı; çünkü madenciler paralarını almayı beklerken tezgâhların önünde vakit geçirirler, paralarını aldıktan sonra da ıslatmak üzere tekrar oraya dönerlerdi. Yine de, *Volkan*'a gidip tüm paralarını bitirmedikleri için aklı başında kabul edilmeliydiler.

Maheu ve Étienne o gün işçi gruplarının arasında ilerlerken için için bir öfkenin kabardığını hissettiler. Alınan paranın bir kısmının meyhanelerde harcandığı günlerdeki kaygısızlıktan eser yoktu. Yumruklar sıkılıyor, herkesin ağzından öfkelerini belli eden ağır sözler dökülüyordu.

"Söylenenler doğru mu yoksa?" diye sordu Maheu, Piquette'in meyhanesinin önünde karşılaştığı Chaval'e. "Pis bir oyun oynadılar yine ha?"

Ama Chaval, Étienne'e yan yan bakarak öfkeli bir homurdanmayla yetindi. Açık eksiltmeden sonra başka bir ekiple çalışmaya başlamıştı, tüm mahallenin önünde el pençe divan durduğu ve herkese efendilik taslayan bu sonradan gelen arkadaşına karşı içinde giderek bir kıskançlık yer ediyordu. İşin içine bir de aşk çekişmesi girmişti, artık Catherine'i Requillart'a ya da moloz tepeciğinin arkasına götürdüğünde onu ağza alınmayacak sözlerle annesinin kiracısıyla

yatmakla suçluyor, sonra duyduğu vahşi arzunun etkisiyle kızı kaba okşayışlarla hırpalıyordu.

Maheu ona bir soru daha sordu.

"Voreux'nün ödemeleri başladı mı?"

Chaval başını evet anlamında sallayıp arkasını dönünce, iki erkek şantiyelere gitmeye karar verdiler.

Ödemeler bir parmaklıkla ikiye bölünmüş küçük, dikdörtgen bir odada yapılıyordu. Duvarlar boyunca sıralanan banklarda beş altı işçi beklerken, veznedarla yardımcısı, kasketi elinde veznenin önünde ayakta duran bir madenciye parasını ödüyordu. Soldaki bankın üstünde, isten kararmış duvara daha yeni yapıştırılmış sarı bir ilan vardı. Sabahtan beri işçiler sürekli bu ilanın önünden geçiyorlardı. İkişer üçer içeri giriyor, ilanın önünde bir süreliğine çakılıp kalıyor, sonra kıçlarına tekme yemiş gibi omuzları sarsılarak tek kelime etmeden çekip gidiyorlardı.

O sırada ilanın önünde, ablak suratlı bir genç ile yüzüne yaşlılığın sersemliği çökmüş sıska bir ihtiyar vardı. İkisi de okuma bilmiyorlardı, genç olanı dudaklarını kıpırdatarak bir şeyler hecelerken, ihtiyar şaşkın şaşkın bakmaya devam ediyordu. Birçok işçi ilanı görmek için içeri giriyor, ama hiçbir şey anlamıyorlardı.

"Şunu okusana bize," dedi, okumayı kendisi de pek beceremeyen Maheu arkadaşına.

Bunun üzerine, Étienne ilanı okumaya başladı. Bu, işletmenin tüm ocaklarda çalışan işçilere yaptığı bir duyuruydu. İşletmenin payandalama işlemlerine özen göstermedikleri için madencilere ceza kesmekten usandığını, kömür çıkarma karşılığında ödenecek ücretlere yeni bir düzenleme getirileceği bildiriliyordu. Artık payandalama, sağlam bir iş çıkarmak için gerekli miktar temel alınarak, aşağı indirilen ve kullanılan kalasların metreküpüne göre ayrıca ücretlendirilecekti. Çıkarılan kömürün taşınmasında ise vagon başına ücret, damarın yapısına ve yükleme yerine uzaklığına göre elli santimden kırk santime düşürülecekti. Ve karmaşık bir hesaplamayla, on santimlik bu indirimin payandalama ücretiyle telafi edileceği kanıtlanmaya çalışılıyordu. Zaten işletme herkes bu yeni düzenlemenin üstünlüklerini iyice anlasın diye işçilere zaman

tanıyacaktı, uygulamaya 1 Aralık Pazartesi günü geçmeye karar vermişti.

"Biraz daha alçak sesle okusanız!" diye bağırdı veznedar. "Ne konuştuğumuzu duyamıyoruz burda."

Étienne hiç aldırmadan okumaya devam etti. Sesi titriyordu, bitirdiğinde herkes hâlâ duyuruya bakıyordu. İhtiyar madenciyle genç olanı devamını bekler gibi bir süre daha orada durduktan sonra omuzları çökmüş bir halde dışarı çıktılar.

"Lanet olsun," diye mırıldandı Maheu.

Arkadaşıyla birlikte bir sıraya oturmuştu. Sarı kâğıdın önünden insanlar geçmeye devam ederken, ikisi başlarını öne eğmiş hesap yapıyorlardı. Onlarla dalga mı geçiyorlardı yoksa! Payandalama ücretiyle vagonlardan düşürülen on santimi telafi etmeleri mümkün değildi. Payandalama işinden taş çatlasa sekiz santim geçerdi ellerine, bu durumda işletme iki santimlerini cebe indirmiş olacaktı, özenli bir iş çıkarabilmek için harcayacakları zaman da işin cabasıydı. İşletmenin amacı belliydi, ücretleri gizliden gizliye düşürmek istiyordu! Giderleri madencilerin cebinden çaldığı parayla kısacaktı.

"Lanet olsun! Lanet olsun!" diye tekrarladı Maheu başını yukarı kaldırarak. "Bu uygulamayı kabul edersek bizden ahmağı yok demektir."

O sırada veznenin önü boşaldığından parasını almak için yaklaştı. Yalnızca ekip şefleri vezneye geliyor, sonra da aldıkları parayı adamlarına onlar bölüştürüyor, böylece zaman kazanılmış oluyordu.

"Maheu ve arkadaşları," dedi veznedar yardımcısı, "Filonnière damarı, yedi numaralı kazı alanı."

Çavuşların her gün şantiyelerden çıkan kömür vagonlarının sayısını işaretlediği kâğıtlara göre düzenlenen listede isimleri arıyordu. Ardından bir kez daha tekrarladı:

"Maheu ve arkadaşları, Filonnière damarı, yedi numaralı kazı alanı... Yüz otuz beş frank."

Veznedar ödemeyi yaptı.

"Affedersiniz beyefendi," diye kekeledi afallayan kazmacı, "bir yanlışlık olmadığından emin misiniz?"

Hafif bir ürpertiyle donakalmış, yüreği sıkışmıştı, elini sürmeden, bu bir avuç paraya bakıyordu. Elbette ki alacağı paranın düşük

olacağını biliyordu, ama bu kadar da az olamazdı ya da veznedar yanlış hesaplamıştı. Zacharie, Étienne ve Chaval'in yerine geçen diğer arkadaşa paralarını verdiğinde, kendisine, babasına, Catherine'e ve Jeanlin'e topu topu elli frank kalacaktı.

"Hayır hayır, yanılmıyorum," dedi görevli. "İki pazarı ve işin durdurulduğu dört günü çıkarırsak, geriye dokuz işgünü kalıyor."

Maheu hesabı inceliyor, alçak sesle toplama yapıyordu: Dokuz gün için kendisine yaklaşık otuz, Catherine'e on sekiz, Jeanlin'e dokuz frank ödenmesi gerekiyordu. Bonnemort Baba üç gün çalışmıştı. Önemi yoktu, Zacharie ve diğer iki arkadaşın doksan frangı da eklendiğinde hiç kuşkusuz bundan daha fazla tutması gerekiyordu.

"Ayrıca kesilen cezaları da unutmayın," diye ekledi veznedar yardımcısı. "Kusurlu payandalamadan dolayı yirmi frangınız kesilmiş."

Kazmacı umutsuzca elini salladı. Yirmi frank ceza, dört gün işsizlik! O zaman hesap tamamdı. Halbuki Bonnemort Baba'nın çalıştığı, Zacharie'nin ise henüz evlenmediği dönemde, on beş günlük ücretleri yüz elli frangı bulurdu!

"Parayı alıyor musunuz, yoksa almıyor musunuz?" diye bağırdı sabırsızlanan veznedar. "Bekleyenleri görüyorsunuz... İstemiyorsanız, söyleyin."

Maheu titreyen iri elleriyle parayı alırken, görevli onu durdurdu.

"Bekleyin, burada isminiz var. Toussaint Maheu, öyle değil mi?.. Genel sekreter sizinle görüşmek istiyor. Girin, şu anda yalnız kendisi."

Şaşkına dönen işçi, kendisini eski maun mobilyalarla döşenmiş, duvarları soluk yeşil kumaşla kaplı bir odada buldu. Beş dakika boyunca, soluk yüzlü, iriyarı bir adam olan genel sekreteri dinledi, adam kendisiyle ayağa kalkmadan, masasının üzerindeki kâğıtların üzerinden konuşuyordu. Ama kulaklarının uğuldaması yüzünden Maheu adamın dediklerini tam olarak duyamıyordu. Sonunda, yarım yamalak da olsa babasından söz edildiğini anladı, ellisini doldurmuş ve kırk yıl hizmet vermiş olduğu göz önünde tutularak yüz elli frank maaş bağlanması konusu işletme tarafından incelenecekti. Ardından, sekreterin sesinde bir sertleşme fark eder gibi oldu. Adam onu paylıyor, siyasetle uğraştığı için suçluyordu, yardım sandığına ve kiracısına da imada bulundu; madenin en iyi işçilerinden biri olarak böyle saçma sapan işlere girmemesini tavsiye etti. Maheu karşı çıkmak

istese de sözcükleri yan yana getiremiyordu bir türlü, kasketini titreyen parmakları arasında burarak dışarı çıkarken kekeliyordu:

"Başüstüne, sayın sekreter... Sizi temin ederim."

Dışarıya çıkıp kendisini bekleyen Étienne'in yanına geldiğinde kendini tutamadı.

"Ahmağın tekiyim ben, ona cevabını vermeliydim!.. Yiyecek ekmek yok, hâlâ saçmalık dinliyoruz! Evet, adam seninle uğraşıyor, mahalleyi zehirlediğini söyledi bana... Ne yaparsın! Lanet olsun! İster istemez boyun eğiyorsun. Adam haklı, en doğrusu böyle davranmak."

Maheu sustu, öfke ve kaygı içindeydi. Étienne karamsar bir ifadeyle düşünüyordu. Yeniden yolu tıkayan insanların arasından geçtiler. İşçilerin öfkesi giderek artıyordu, sakin bir halkın öfkesiydi bu, bu ağır kitlenin üzerinde henüz şiddetini açığa vurmayan korkunç bir fırtına uğultusu dolaşıyordu. Hesap yapmayı bilen bazıları durumu anlamıştı, şirketin payandalama işinden kazandığı iki santim ağızdan ağıza dolaşıyor, en kalın kafalıları bile çileden çıkarıyordu. Ama özellikle kendilerini açlığa mahkûm eden bu düşük ücrete, işsizliğe, kesilen para cezalarına isyan ediyorlardı. Zaten midelerine bir şey girmez olmuştu, ücretler daha da düşerse ne yapacaklardı? Meyhanelerde öfkeli sesler yükseliyor, hiddetlendikçe boğazları kuruyanlar aldıkları üç kuruşu da tezgâhların üzerinde bırakıyorlardı.

Étienne ve Maheu Montsou'dan mahalleye gelene kadar hiç konuşmadılar. Evde çocuklarla yalnız olan Maheude, içeri giren kocasının eli boş geldiğini hemen fark etti.

"Çok naziksin!" dedi. "Kahvem, şekerim, etim nerede? Bir parça dana eti alsan batmazdın herhalde."

Maheu cevap vermiyordu, bastırmaya çalıştığı heyecanı boğazını düğümlemekteydi. Sonra, madendeki zorlu çalışma koşullarının sertleştirdiği yüz hatları bir umutsuzluk ifadesiyle gevşedi, gözlerinde beliren iri damlalar sıcak bir yağmur gibi süzülmeye başladı. Bir iskemlenin üzerine çöküp çocuklar gibi ağlarken, cebindeki elli frangı masanın üzerine fırlattı.

"İşte!" diye kekeledi, "sana getirebildiğim tüm para bu... Hepimizin emeğinin karşılığı bu kadarmış."

Maheude Étienne'e baktı, delikanlının da suskun ve yıkılmış olduğunu gördü. Bunun üzerine o da ağlamaya başladı. Dokuz kişi elli

frankla on beş günü nasıl geçireceklerdi? Büyük oğlu evden ayrılmıştı, ihtiyar bacaklarını kımıldatamıyordu, yakında açlıktan öleceklerdi. Annesinin ağladığını görünce allak bullak olan Alzire onun boynuna atıldı. Estelle ciyak ciyak bağırıyor, Lénore ve Henri hıçkırıklara boğuluyorlardı.

Çok geçmeden tüm mahallede aynı sefalet çığlığı yükseldi. Erkekler evlere dönmüştü, bu azıcık parayı gören aileler yana yakıla ağlaşıyordu. Kapılar tekrar açıldı, kadınlar kapı önlerine çıktılar; yakınmaları kapalı odalara sığmıyormuş gibi, dışarda bağırıyorlardı. Çiseleyen yağmura aldırmadan kaldırımlardan birbirlerine sesleniyor, avuçlarındaki parayı gösteriyorlardı.

"Şuraya bakın! İşte kocama verdikleri para, insanla dalga geçmek değil mi bu?"

"Benimkine baksanıza! On beş günlük ekmeğimizi bile karşılamaz bu para."

"Ya benimki! Sayın isterseniz, yine gömleklerimi satmam gerekecek."

Maheude de diğerleri gibi dışarı çıkmıştı. Hepsinden daha çok haykıran Levaque Kadın'ın etrafında bir grup oluşmuştu. Ayyaş kocası hâlâ geri dönmemişti; az ya da çok, eline geçen paranın tamamını *Volkan*'da harcayacağını tahmin ediyordu. Philomène ise, Zacharie paradan tırtıklamasın diye Maheu'nün yolunu gözlüyordu. İçlerinde en sakin görünen Pierronne'du, o Pierron denen rezil, nasıl oluyorsa, çavuşun listesine hep arkadaşlarından daha fazla mesai saati işletmeyi beceriyordu. Ama damadının bu davranışını alçakça bulan Yanık öfkeli kadınların arasına karışmıştı, sıska ve dimdik bedeniyle kalabalığın tam ortasında duruyor, yumruğunu Montsou'ya doğru sallıyordu.

"Bu sabah hizmetçilerinin arabayla geçtiğini gördüm!.." diye haykırdı Hennebeauların ismini söylemeden. "Evet, aşçıları iki atlı bir arabayla Marchiennes'e gidiyordu, balık almaya gittiğine kalıbımı basarım!"

Bir uğultu yükseldi, herkes yeniden sövmeye başlamıştı. Efendilerinin arabasıyla komşu kentin pazarına giden beyaz önlüklü bu hizmetçi öfke yaratıyordu. İşçiler açlıktan kırılırken, onlar hâlâ balık mı yiyorlardı? Hep böyle balık yiyemeyebilirlerdi, yoksulların da sırası gelecekti. Étienne'in tohum halinde ektiği fikirler bu isyan

çığlığında yeşeriyor, serpilip gelişiyordu. Vaat edilen altın çağa bir an önce ulaşma sabırsızlığı, bir mezar gibi kapalı duran o sefalet ufkunun ötesindeki mutluluktan pay alma isteğiydi bu. Adaletsizlik giderek büyüyordu, ekmeklerini ellerinden almaya kalktıklarına göre hakları için mücadele edeceklerdi. Özellikle kadınlar, yoksulluğun olmayacağı o ideal dünyaya kavuşmak için hemen saldırıya geçmek istiyorlardı. Hava bayağı kararmış, yağmur şiddetini artırmıştı, ama kadınlar ciyak ciyak bağırarak kaçışan çocukların ortasında mahalleyi gözyaşlarıyla yıkamaya devam ediyorlardı hâlâ.

Akşam Avantage'da grev kararı alındı. Rasseneur artık karşı çıkmıyor, Souvarine de bunu bir ilk adım olarak görüyordu. Étienne durumu bir cümleyle açıkladı: Mademki işletme ille de grev istiyordu, o zaman greve gidilecekti.

V

Aradan bir hafta geçti, her an çıkabilecek bir çatışma beklentisi içinde, çalışma kuşkulu ve tatsız bir havada sürüp gidiyordu.

Maheulerin bir sonraki on beş günlük ücretleri daha da düşük olacakmış gibi görünüyordu. Bu yüzden, ılımlı ve sağduyulu bir kadın olmasına rağmen Maheude hırçınlaşmaya başlıyordu. Kızı Catherine bir geceyi dışarıda geçirmemiş miydi? Üstelik ertesi sabah öyle yorgun ve hasta dönmüştü ki madene gidememişti. Kız ağlıyor, bunun kendi suçu olmadığını, Chaval'in kendisini zorladığını, kaçmaya çalışırsa dövmekle tehdit ettiğini söylüyordu. Chaval kıskançlıktan çılgına dönmüştü, ailenin kızlarını kendi elleriyle Étienne'in koynuna soktuğunu iddia ediyor, Catherine'in eve dönmesine engel oluyordu. Gözü dönen Maheude kızına böyle bir hödükle görüşmeyi yasakladıktan sonra, Montsou'ya gidip onu tokatlayacağını söyledi. Ama o işgünü yanmıştı bir kere, üstelik kız bir sevgili bulmuşken başkasını aramayı istemiyordu.

İki gün sonra, ortaya başka bir sorun daha çıktı. Pazartesi ve salı günü Voreux'de akıllı uslu çalıştığını sandıkları Jeanlin, işten kaçmış, Bébert ve Lydie ile birlikte bataklıklarda ve Vandame Ormanları'nda dolaşmaya gitmişti. Bu iki çocuğu da ayartmıştı; neyi çalıp çırpmaya gittikleri, erken gelişmiş çocuklara özgü hangi oyunlara daldıkları belli değildi. Jeanlin ceza olarak dayak yedi; annesi sokaklarındaki kaldırımda, ödleri patlayan mahalle çocuklarının gözleri önünde bir güzel dövdü onu. Görülmüş şey miydi bu! Doğdukları günden beri bir sürü masraf çıkaran çocukları tam eve para getirecekleri zaman böyle yapacaklardı ha! Bu çığlıkta zor geçen gençliğinin, her çocuğu ilerisi için bir gelir kaynağı olarak gören kalıtsal sefaletin izleri vardı.

O sabah, erkekler ve Catherine madene gitmek üzere evden çıktıklarında, yatağında doğrulan Maheude, Jeanlin'e seslendi:

“Haylaz velet, bir daha böyle bir şey yaparsan, kıçının derisini yüzerim, bilesin!”

Maheu’nün yeni şantiyesinde çalışma koşulları çok çetindi. Filonnière damarının bu bölümü öyle daralıyordu ki tavanla duvar arasına sıkışan madenciler kazmalarını sallarken dirseklerinin derisi yüzülüyordu. Ayrıca, nemlilik giderek artıyordu, her an kayaları patlatarak insanları önüne katıp sürükleyecek bir su baskınından korkuyorlardı. Daha bir gün önce, kazmasını sertçe indirip geri çeken Étienne’in yüzüne su fışkırmıştı; ama bu yalnızca bir uyarıydı, ocakta sadece ıslaklık biraz daha artmış ve çalıştıkları ortam daha sağlıksız bir hal almıştı. Zaten Étienne bir kaza olasılığını aklından bile geçirmiyor, tehlikeyi umursamadan arkadaşlarıyla çalışmayı sürdürüyordu. Grizunun içinde yaşadıkları halde, gözkapaklarına yaptığı ağırlığı, kirpiklerinde ördüğü örümcek ağını hissetmiyordu. Bazen lambaların alevi solup daha da mavileştiğinde herkesin aklına grizu geliyor, kulağını damara dayayan bir madenci çatlaklardan bir gaz sızıntısı sesi, fokurdayan hava kabarcığı gürültüsü gelip gelmediğini kontrol ediyordu. Ama her zaman yaşanabilecek olan asıl tehlike toprağın göçmesiydi, çünkü payandalamanın yetersiz olması dışında, su içinde kalmış olan toprak sağlam bir zemin oluşturmuyordu.

Maheu gün boyunca üç kez payandaları takviye etmek zorunda kalmıştı. Saat iki buçuktu, paydosa az kalmıştı. Yan yatmış olan Étienne bir kaya kütlesini sökmeye çalışırken uzaktan gelen şiddetli bir gümbürtü tüm madeni sarstı.

“Bu da ne böyle?” diye haykırdı, kazmasını bırakıp kulak kabartırken.

Arkasındaki galerinin çöktüğünü sanmıştı.

Maheu, eğimli zeminden kayarak aşağıya inmişti bile.

“Göçük var... Acele edin, çabuk!” diye bağırıyordu.

Endişeli bir kardeşlik duygusuyla hepsi alelacele aşağı indiler. Ellerdeki lambalar madene çöken ölüm sessizliğinin içinde sallanıp duruyordu; emeklercesine iki büklüm, tek sıra halinde galeriler boyunca koşuyorlar, bir yandan da hızlarını kesmeden birbirlerine sorular sorup kısa yanıtlar veriyorlardı: Göçük nerede acaba? Yan damarda olabilir mi? Hayır gümbürtü aşağıdan geliyordu, kömür

taşıma hattından! Bacaya varınca hemen içine daldılar, yara bere içinde kalacaklarını umursamadan üst üste yığıldılar.

Derisi dünkü dayağın kızarıklığını hâlâ koruyan Jelin o gün işten kaytarmamıştı. Yalınayak katarın ardından koşuyor, havalandırma kapılarını birer birer kapıyordu; bazen, bir çavuşla burun buruna gelme tehlikesi olmadığında sondaki vagona çıkıyordu, uyuyup kalır endişesiyle bunu yapmayı yasaklamışlardı ona. Ama asıl eğlencesi, katar başka bir katara yol vermek için durduğunda ön tarafta dizginleri tutan Bébert'in yanına gitmekti. Lambasını yanına almadan sessizce yaklaşıyor, arkadaşına etini morartacak bir çimdik atıyor; sarı saçları, kepçe kulakları, karanlıkta ışıl ışıl parlayan ufacık yeşil gözlerinin aydınlattığı zayıf yüzüyle akla gelmedik şaklabanlıklar icat ediyordu. Sağlıksız bir erken gelişme içindeki bu çocuk, hayvanlıktan henüz insanlığa geçmiş eciş büçüş bir canlının şüpheli zekâsına ve kıvrak hareketlerine sahipti.

Öğleden sonra, Mouque, vardiya sırası gelen Savaş'ı çırakların yanına getirdi; atın kör bir hattın başında durup soluduğunu gören Jeanlin, Bébert'in yanına sokuldu:

"Neyi var bu moruk numaracının? Zınk diye duruveriyor... Onun yüzünden bacağım kırılacak."

Bébert cevap veremedi, çünkü diğer katar yaklaştığı için neşelenen Savaş'ı dizginlemek zorunda kaldı. Beygir, ta uzaktan, arkadaşı Trompet'in kokusunu almıştı, madene indirildiği ilk günden beri büyük bir sevgi besliyordu ona karşı. Tevekkülünü ve sabrını genç arkadaşına geçirip onu rahatlatmak isteyen yaşlı bir filozofun şefkatle karışık merhametiydi bu sanki; çünkü bir türlü bu ortama alışamayan Trompet, vagonları isteksizce çekiyor, hep başı öne eğik vaziyette duruyor ve karanlıkta görmeyen gözlerle sürekli güneşin özlemini çekiyordu. Bu yüzden, Savaş, Trompet'e her rastladığında başını ona doğru uzatıp silkiniyor, cesaretlendirici bir okşayışla onu yalıyordu.

"Vay canına!" dedi Bébert, "işte yine birbirlerini yalıyorlar!"

Trompet geçip gittikten sonra Savaş'la ilgili soruya yanıt verdi:

"Sen aldırma bu ihtiyara, ne kurnazdır o!.. Böyle durduğu zaman bir engeli hissetmiş demektir, bir taş ya da bir çukur olabilir mesela, canının kıymetini bilir, bir yerinin kırılmasını hiç istemez... Ama

bugün şu kapıya niye taktı bilmiyorum. Kapıyı itiyor, orda çakılıp kalıyor... Sen bir şey hissettin mi?"

"Hayır," dedi Jeanlin. Sadece su var, dizlerime kadar çıkıyor."

Katar yeniden yola koyuldu. Bir sonraki seferde havalandırma kapısını bir kafa vuruşuyla açan Savaş tekrar durdu ve ilerlemek istemedi, titreyip kişniyordu. Sonunda ani bir kararla öne atıldı.

Kapıyı yeniden kapayan Jeanlin geride kalmıştı. Eğilip, içinde bata çıka yürüdüğü su birikintisine baktı; lambasını kaldırdığında payandaların sürekli sızan suyun etkisiyle bel vermiş olduğunu fark etti. O sırada, karısı doğum yapmak üzere olduğu için ocaktan aceleyle çıkan Chicot dedikleri kazmacı Berloque geçiyordu yanlarından. O da durup payandaları inceledi. Jeanlin katarına yetişmek için ileri doğru atıldığı sırada, aniden korkunç bir çatırtı duyuldu, göçen toprak adamı ve çocuğu yutmuştu.

Sonra ortalığı büyük bir sessizlik kapladı. Göçüğün yarattığı esintiyle havalanan kalın bir toz bulutu galerilere yayılmaktaydı. Tozdan gözleri görmez olmuş, solukları tıkanmış madenciler, dört bir yandan, en uzak şantiyelerden iniyorlardı; ellerinde sallanan lambalar bu köstebek deliklerinin dibinde koşuşan bu kapkara insanları pek aydınlatamıyordu. Göçük alanına ilk ulaşanlar bağırarak arkadaşlarına seslendiler. Dipteki damardan gelen ikinci bir kafile galeriyi tıkayan göçüğün öbür yanında kalmışlardı. Tavanın en fazla on metrelik bir bölümünün çöktüğü hemen anlaşıldı. Hasar pek ciddi değildi. Ama yıkıntıların altından can çekişen birinin iniltisi geldiğinde herkesin yüreği sıkıştı.

Katarını bırakan Bébert koşarken bağırıyordu:

"Jeanlin göçüğün altında! Jeanlin göçüğün altında!"

Tam o sırada, Maheu Zacharie ve Étienne ile birlikte bacadan aşağı iniyordu. Umutsuzlukla karışık bir öfke içinde, sövmeye başladı.

"Lanet olsun! Lanet olsun! Lanet olsun!"

Koşarak gelen Catherine, Lydie ve Mouquette karanlığın daha da artırdığı ürkütücü karmaşanın ortasında hıçkıra hıçkıra ağlamaya, dehşet içinde haykırmaya başladılar. Herkes onları yatıştırmaya çalışsa da, aşağıdan gelen her iniltiyle çılgına dönüyor, daha da güçlü haykırıyorlardı.

Çavuş Richomme da koşarak olay yerine gelmişti, mühendis Négrel'le Dansaert'in madende olmayışlarına üzülüyordu. Kulağını kayalara dayayıp dinledikten sonra, bu iniltilerin bir çocuğa ait olmadığını söyledi. Orada hiç kuşku yok ki bir adam vardı. Maheu en az yirmi kez Jeanlin'e seslenmişti. Ama ses soluk çıkmamıştı. Çocuk toprağın altında ezilmiş olmalıydı.

İnilti tekdüze biçimde devam ediyordu. Can çekişen adama seslenerek ismini soruyorlar, ama gelen tek cevap bir hırıltı oluyordu.

"Çabuk olalım!" deyip duruyordu Richomme, daha önce de kurtarma çalışmalarına katılmıştı. "Sonra çene çalarız."

Madenciler kazma ve küreklerle her iki yandan göçüğe giriştiler. Chaval, Maheu ve Étienne'in yanında hiç konuşmadan çalışırken, Zacharie çıkarılan toprağın taşınmasına nezaret ediyordu. Paydos saati gelmiş, kimse bir şey yememişti, ama arkadaşlar can derdindeyken çorbayı düşünmek mümkün değildi. Yine de, kimsenin geri dönmemesi üzerine mahalledekilerin endişeleneceğini düşünerek kadınları göndermeyi önerdiler. Ama ne Catherine, ne Mouquette ne de Lydie gitmek istedi; olup bitenleri öğrenme ihtiyacıyla oraya çakılıp kalmışlar, toprağı kaldırma çalışmalarına yardım ediyorlardı. Bunun üzerine Levaque, yukarı çıkıp bir göçüğün meydana geldiğini, hafif olan hasarın giderilmeye çalışıldığını haber vermekle görevlendirildi. Saat dörde geliyordu, işçiler bir saatten kısa bir sürede bir günlük iş görmüşlerdi. Tavandan yeni kayalar düşmese, çöken toprağın yarısı çoktan kaldırılmış olacaktı. Büyük bir azimle çalışan Maheu bir süreliğine nöbeti devralmaya gelenleri öfkeyle geri çeviriyordu.

"Yavaş!" dedi nihayet Richomme. "Yaklaşıyoruz... Onlara zarar vermeyelim."

Gerçekten de inilti giderek daha net duyuluyordu. İşçilere kılavuzluk eden, bu aralıksız iniltiydi; artık kazmaların hemen altından gelir gibiydi. Birdenbire ses kesildi.

Hepsi sessizlik içinde birbirlerine baktılar, karanlıkta ölümün soğukluğunu hissedip ürperdiler. Kasları kopacak derecede gergin, terden sırılsıklam olmuş bir halde kazma sallıyorlardı. Bir ayak gözükünce toprağı elleriyle kazmaya başladılar, uzuvlar teker teker açığa çıktı. Adamın kafasında hasar yoktu. Lambalar yüzünü

aydınlatınca Chicot ismi ağızlarda dolaştı. Bedeni sıcaktı, bir kaya bel kemiğini kırmıştı.

"Battaniyeye sarıp bir vagona yerleştirin," diye talimat verdi çavuş. "Şimdi çocuğu kurtaralım, acele etmeliyiz!"

Maheu son bir kazma salladı, açılan delikten göçüğü öbür taraftan kazmakta olan işçileri gördüler. Adamlar seslenerek Jeanlin'i baygın halde bulduklarını söylediler, iki bacağı kırılmış, hâlâ nefes alıyordu. Babası çocuğu kucaklayıp kaldırdı; dişlerini sıkıyor, duyduğu acıyı durmadan "Lanet olsun!" diyerek belli ediyordu; Catherine ve diğer kadınlar yeniden haykırmaya başlamışlardı.

Hemen bir katar hazırlandı. Bébert'in getirdiği Savaş iki vagonun önüne koşuldu, ilk vagonda Étienne'in tuttuğu Chicot'nun cesedi vardı, ikincisine ise Maheu oturmuştu, bir havalandırma kapısından koparılan yün parçasına sardıkları Jeanlin baygın bir halde babasının dizlerinde yatıyordu. Ağır ağır yola koyuldular. Her vagonun üstünde kızıl yıldızları andıran lambalar yanıyordu. Arkadan, birbiri peşi sıra yürüyen madenciler geliyordu, yaklaşık elli kişilik bir kafile oluşturmuşlardı. Artık yorgunluktan tükenmişlerdi, ayaklarını sürüyor, salgın hastalığa yakalanmış bir sürünün kederiyle çamura bata çıka yürüyorlardı. Yükleme yerine ulaşmaları yarım saat sürdü. Toprağın altında, zifirî karanlığın ortasında kollara ayrılarak, dönemeçler oluşturarak uzayıp giden galeriler boyunca ilerleyen bu kafilenin sonu gelmek bilmiyordu.

Yükleme yerine önceden gelmiş olan Richomme, bir asansörün boş olarak bekletilmesi talimatını vermişti. Pierron iki vagonu hemen asansöre yükledi. Vagonların birine kucağında yaralı oğluyla Maheu, diğerine de düşmemesi için Chicot'nun cesedini tutan Étienne bindi. İşçiler diğer bölmelere doluşunca asansör hareket etti. Yukarı çıkış iki dakika sürdü. Kaplama tahtalarından buz gibi sular sızıyordu, gün ışığına kavuşmak için sabırsızlanan işçiler başlarını kaldırmış yukarıya bakıyorlardı.

Neyse ki, Doktor Vanderhaghen'in evine gönderilen çırak onu bulmuş ve madene getiriyordu. Jeanlin ve ölen adam, yılın her günü sobanın gürül gürül yandığı çavuşların odasına taşındı. Ayak yıkamak için hazır olan sıcak su kovalarını dizdiler; yere iki şilte serdikten sonra adamı ve çocuğu üzerlerine yatırdılar. Yalnızca Maheu ve Étienne içeri

girdi. Dışarıda, vagon sürücü kızlar, madenciler, koşup gelen çıraklar bir araya toplanmış, alçak sesle konuşuyorlardı.

Doktor Chicot'ya göz attıktan sonra mırıldandı:

"İşi bitmiş!.. Yıkayabilirsiniz."

İki gözetmen, teri hâlâ kurumamış ve kömür tozundan kapkara kesilmiş bu cesedi soyarak, süngerle yıkadılar.

"Başında bir şey yok," dedi Jeanlin'in şiltesinin yanında diz çöken doktor. "Göğsünde de... Ama bacakları ezilmiş."

Doktor çocuğu kendisi soyuyordu; bir sütannenin ustalığıyla başlığının düğümlerini çözüyor, ceketini çıkarıyor, gömlek ve pantolonunu sıyırıp alıyordu. Kısa süre sonra, Jeanlin'in siyah toza ve sarı toprağa bulanmış, kan lekeleri içindeki, kuş gibi sıskacık bedeni ortaya çıktı. Çocuğun durumu anlaşılmadığı için onu da yıkamak zorunda kaldılar. Süngerle ovaladıkça bedeni adeta daha da küçülüyordu, teni öyle soluk ve saydamdı ki altından kemikleri belli oluyordu. Sefiller ırkının bozula bozula geldiği bu son nokta, kayaların altında neredeyse pestili çıkmış, acılar içindeki bu kuş kadar çocuğun hali içler acısıydı. Yıkanıp temizlenince, beyaz teninin üzerinde kırmızı iki leke oluşturan baldırlarındaki çürükler ortaya çıktı.

Kendine gelen Jeanlin acıyla inledi. Şiltesinin ayakucunda dikilen Maheu, kollarını yana sarkıtmış, ona bakıyordu; gözlerinden iri damlalar halinde yaşlar süzüldü.

"Demek babası sensin, ha?" dedi doktor başını kaldırarak. "Bırak ağlamayı, gördüğün gibi ölmemiş... Gel bana yardım et."

İki basit kırık olduğunu saptadı. Ama sağ bacak onu endişelendiriyordu: Hiç kuşku yok, kesmek gerekecekti.

O sırada, nihayet durumdan haberdar olan mühendis Négrel ve Dansaert, Richomme'la çıkageldiler. Mühendis öfkeli bir ifadeyle çavuşun anlattıklarını dinliyordu. Sonunda patladı: Hep o lanet olası payandaların işiydi bu! Can kaybına yol açacağını yüzlerce kez söylememiş miydi? Oysa bu ahmaklar, daha sağlam payanda vurmaları istenince greve gitmekten söz ediyorlardı! İşin kötüsü bütün zararı işletme karşılayacaktı. Mösyö Hennebaeu bu işe bayılacaktı doğrusu!

"Kim bu?" diye sordu, bir çarşafa sarılmakta olan ölünün başında sessizce duran Dansaert'e.

"Chicot, en iyi işçilerimizden biriydi," diye karşılık verdi başçavuş. "Üç çocuğu vardı... Zavallı adam!"

Doktor Vanderhaghen, Jeanlin'in hemen eve götürülmesini istedi. Saat altıya gelmiş, hava kararmaya başlamıştı, cesedi de bir an önce götürseler iyi olurdu; mühendis yük arabasının koşulması ve bir sedye getirilmesi için talimat verdi. Yaralı çocuğu sedyeye yatırıp, ölü adamı şilteyle birlikte yük arabasına yüklediler.

Vagon sürücü kızlar hâlâ kapının önünde bekliyor, sonucu öğrenmek için orada oyalanan madencilerle konuşuyorlardı. Çavuşların oda kapısı açıldığında, topluluğa bir sessizlik hâkim oldu. Yeni bir kafile oluştu; önde yük arabası, ardında sedye, en arkada da işçiler yola koyuldular. Maden kuyusunun başından ayrılıp, mahalleye giden yokuşu ağır ağır tırmanmaya başladılar. Kasım ayının ilk soğuklarıyla uçsuz bucaksız ova dımdızlak kalmıştı, kurşuni gökyüzünden inen bir kefen gibi yavaş yavaş çöken gece tüm ovayı sarıp sarmalıyordu.

Étienne, Maheu'ye alçak sesle, Catherine'i eve göndermesini önerdi, böylece genç kız durumu alıştıra alıştıra Maheude'e söyleyebilirdi. Perişan bir halde sedyenin ardından yürüyen baba, bir işaretle razı olduğunu belirtti; genç kız koşarak eve yollandı, çünkü kafile mahalleye varmak üzereydi. Ama yük arabasının, herkesin çok iyi bildiği bu kara haber kutusunun gelişini mahalledekiler öğrenmişti bile. Kadınlar çılgın gibi sokağa fırlıyor; içlerinden birkaçı, saç baş açık, arabaya doğru koşuyordu. Çok geçmeden sayıları otuzu, elliyi buldu, hepsi aynı dehşetin pençesindeydi. Bir ölü vardı demek ha? Kimdi peki? Levaque'ın anlattıkları önce içlerini rahatlatmış, ardından hepsini korkunç bir kâbusa sürüklemişti: Bir kişi değil, tam on kişi ölmüştü, yük arabası ölüleri teker teker getirecekti.

Catherine annesini, bir önseziyle yerinde duramaz halde buldu; daha bir iki kelime etmeye kalmadan kadın, "Baban öldü!" diye haykırdı.

Genç kızın karşı çıkması, Jeanlin'den söz etmesi boşunaydı. Maheude onun söylediklerine kulak asmadan koşmaya başlamıştı. Kilisenin önüne doğru dönen yük arabasını gördüğünde bembeyaz kesilip, bayılacak gibi olmuştu. Kapı önlerinde heyecandan dilleri tutulmuş olan kadınlar başlarını uzatıyor, kimileri de tir tir titreyerek,

kafilenin hangi evin önünde duracağını öğrenmek için arabayı izliyordu.

Araba geçip gitti; Maheude, arabanın arkasında, sedyenin yanında yürüyen Maheu'yü gördü. Sedyeyi kendi kapısının önüne bıraktıklarında, hayatta, ama iki bacağı kırık olan Jeanlin'i görünce öyle büyük bir tepki duydu ki öfkeden boğulacak gibi oldu, gözünden yaş gelmeksizin kekelemeye başladı:

"Demek böyle! Şimdi de çocuklarımızı sakat bırakıyorlar!.. Tanrım, iki bacağı da kırılmış! Şimdi ben ne yapacağım?"

"Kes sesini!" dedi Jeanlin'e pansuman yapmak için eve kadar gelmiş olan Doktor Vanderhaghen. "Orada ölüp kalsa daha mı iyi olacaktı?"

Ama Alzire, Lénore ve Henri'nin gözyaşları arasında Maheude'ün öfkesi daha da artıyordu. Yaralıyı yukarı çıkarmalarına yardım edip doktora ihtiyaç dyduğu şeyleri getirirken, kaderine küfrediyor, sakatları besleyecek parayı nereden bulacağım diye söylenip duruyordu. İhtiyar yetmezmiş gibi şimdi de bu yumurcağın bacakları tutmuyordu! O hiç susmadan yakınmaya devam ederken komşu evlerden birinde yürek parçalayıcı iniltiler, haykırışlar yükseliyordu: Chicot'nun cansız bedeninin başında gözyaşı döken karısı ve çocuklarının çığlıklarıydı bunlar. Karanlık iyice çökmüştü, yorgunluktan bitip tükenmiş olan madenciler, yalnızca bu acılı çığlıkların duyulduğu mahallenin kasvetli sessizliğinde nihayet çorbalarını içiyorlardı.

Aradan üç hafta geçti. Jeanlin'in bacağı kesilmekten kurtulmuştu, iki bacağı da yerinde duracak, ama çocuk topal kalacaktı. Bir incelemenin ardından işletme, yardım parası olarak elli frank ödemeye razı olmuştu. Üstelik sakat çocuk iyileşir iyileşmez ona kuyunun dışında bir iş ayarlamaya söz vermişti. Yine de, yoksullukları artarak sürüyordu, çünkü bu son olayla sarsılan baba ateşli bir hastalığa yakalanmıştı.

Maheu perşembe gününden itibaren madene inmeye başlamıştı, günlerden pazardı. O akşam Étienne, 1 Aralık tarihinin yaklaştığını söyledi, işletmenin tehdidini gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini merak ediyordu. Catherine'i beklerken saat ona kadar oturdular, genç kız Chaval'le birlikte olduğu için gecikecekti. Ama eve dönmedi. Maheude tek laf etmeden öfkeyle kapıyı sürgüledi. Étienne uzun süre

uyuyamadı, Alzire'in azıcık yer kapladığı boş yatak onu endişelendiriyordu.

Kız ertesi sabah da gelmedi. Maheuler ancak öğleden sonra madenden dönüşte Chaval'in Catherine'i alıkoyduğunu öğrendiler. Kız kendisine uyguladığı baskılar yüzünden onun yanında kalmaya karar vermişti. Chaval suçlamalardan kurtulmak için hemen Voreux'yü terk edip, Mösyö Deneulin'in kuyusu Jean-Bart'da işe girmiş, Catherine de vagon sürücüsü olarak orada çalışmaya başlamıştı. Yeni çift hâlâ Montsou'da, Piquette'in meyhanesinin üst katında oturuyorlardı.

Maheu önceleri, gidip delikanlıyı bir güzel döveceğini, kızını da tekme tokat eve getireceğini söylüyordu. Sonra durumu kabullendi: Neye yarardı ki? İşler hep böyle yürürdü, kızlar bir erkekle birlikte olmak istediklerinde onları engellemek mümkün değildi. Sakin sakin evlenmelerini beklemek en iyisiydi. Ama Maheude duruma pek de iyi gözle bakmıyordu.

"Chaval'le birlikte olduğunda tek tokat attım mı ona?" diye bağırıyordu kendini solgun bir yüzle, sessizce dinleyen Étienne'e. "Hadi söylesenize, siz aklı başında bir adamsınız... Onu serbest bıraktık, öyle değil mi? Çünkü, lanet olsun ki bütün kızlar aynı yolun yolcusu. Mesela ben, babam beni evlendirdiğinde hamileydim. Ama evden kaçıp anamı babamı ortada bırakmadım, gündeliklerimi ihtiyacı olmayan bir adama yedirmek gibi bir alçaklığı asla yapmadım... İğrenç bir şey bu! Bu gidişle kimse çocuk yapmayacak."

Étienne cevap niyetine hep başını salladığından Maheude üsteledi:

"Her akşam istediği yere gidiyordu! Daha ne istiyordu ki? Bu darboğazı aşana kadar bize destek olup onu evlendirmemizi bekleyemez miydi? Bir kızın önce ailesi için çalışması gerekmez mi? Ama biz ona çok yumuşak davrandık, bir erkekle birlikte olmasına göz yummamalıydık. Elini verdin mi kolunu kurtaramazsın işte böyle."

Alzire başıyla onaylıyordu. Bu öfke fırtınasından etkilenen Lénore ve Henri sessizce ağlıyor, anneleriyse başlarına gelen felaketleri sayıp döküyordu: Önce Zacharie'yi evlendirmek zorunda kalmışlardı, ardından Bonnemort Baba'nın bacakları tutmaz olmuş, iskemlesinden kalkamaz hale gelmişti, üstüne üstlük kemikleri yanlış kaynayan Jeanlin on günden önce yataktan çıkamayacaktı, ve nihayet o Catherine olacak kaltak adamın biriyle kaçmıştı! Aile perperişan

durumdaydı. Madende çalışacak bir tek Maheu kalmıştı. Estelle sayılmayacak olsa bile, yedi kişi onun getireceği üç kuruşla nasıl geçinecekti? En iyisi kendilerini hep birlikte kanala atmalarıydı.

"Kendini bu şekilde yiyip bitirmen hiçbir sorunu çözmüyor," dedi Maheu boğuk bir sesle. "Belki de daha yolun sonuna gelmedik."

Gözlerini yere dikmiş olan Étienne başını kaldırdı, dalgın bakışları bir gelecek hayaline odaklanmış halde mırıldandı:

"Evet! Artık zamanı geldi, zamanı geldi!"

Dördüncü bölüm

I

O pazartesi Hennebaeular, Grégoireları ve kızları Cécile'i öğle yemeğine davet etmişlerdi. Son derece planlı bir davetti bu: Sofradan kalktıklarında Paul Négrel hanımlara büyük masraf edilerek yeniden düzenlenen Saint-Thomas Maden Ocağı'nı gezdirecekti. Ama bu hoş bir bahaneden başka bir şey değildi; Madam Hennebeau'nun akıl ettiği bu davetin asıl amacı, Cécile ve Paul'ün evlenmelerini çabuklaştırmaktı.

Ama tam da o pazartesi, sabah saat dörtte grev patlak vermişti. İşletme 1 Aralık'ta yeni ücret sistemini uygulamaya koyduğunda işçiler seslerini çıkarmamışlardı. On beş günlük ücretler ödenirken kimseden tepki gelmemiş, bunun üzerine müdürden en alt kademedeki gözetmene kadar tüm personel yeni tarifenin kabul edildiğini sanmıştı; ama bu savaş ilanı karşısında sabahtan beri büyük bir şaşkınlık yaşanıyordu, uygulanan taktik ve işçilerin birlik içinde davranması güçlü bir yönetime işaret eder gibiydi.

Dansaert sabah beşte Mösyö Hennebaeu'yu uyandırmış, Voreux'de tek bir işçinin bile ocağa inmediğini bildirmişti. Şöyle bir dolaştığı İki Yüz Kırklar mahallesi derin uykudaydı, kapılar ve pencereler kapalıydı. Gözleri uykudan şişmiş halde yatağından fırlayan müdür neye uğradığını şaşırdı. Her on beş dakikada bir habercileri geliyor, masasının üzerinde telgraflar yığılıyordu. İlk önce direnişin sadece Voreux ile sınırlı kalacağını ummuştu; ama gelen haberler durumun gittikçe daha da ciddi bir hal aldığını gösteriyordu. Mirou ve Crèvecoeur de greve katılmış Madeleine'de ise yalnızca seyisler işbaşı yapmıştı; en disiplinli iki ocak olan Victoire ve Feutry-Cantel'de bile işçilerin üçte biri aşağı inmemişti; sadece Saint-Thomas'da fire yoktu, bu ocak hareketin dışında kalmış gibiydi. Müdür saat dokuza kadar, başta Lille valisi ve işletme yöneticileri olmak üzere her yana telgraflar

çekti, yetkilileri uyardı, talimat bekledi. Négrel'i kesin bilgiler toplaması için komşu maden ocaklarına yolladı.

Birden Mösyö Hennebeau'nun aklına öğle yemeği geldi; davetin ertelendiğini bildirmek üzere arabacısını Grégoirelara göndermek üzereyken, kapıldığı bir tereddüt, bir isteksizlik onu durdurdu, oysa az önce tıpkı bir asker gibi kısa talimatlarla muharebe alanını savaşa hazırlayan kendisiydi. Bunun üzerine Madam Hennebeau' nun yanına çıktı, bir oda hizmetçisi kadının saçlarını taramakla meşguldü.

"Bak sen! Greve gitmişler öyle mi?" dedi sakince, kocası ona fikrini sorduğunda. "İyi de bizi ne ilgilendirir?.. Onlar böyle yaptı diye yemek yemekten vazgeçecek değiliz ya!"

Mösyö Hennebeau yemeğin tatsız geçeceğini, Saint-Thomas ziyaretinin gerçekleşemeyeceğini söylese de, karısı inatla karşı koyuyor, her gerekçeye bir cevap buluyordu; hazırlıkları çoktan tamamlanmış olan bir daveti iptal edip yemekleri heba etmeye değer miydi? Madenin ziyaret edilmesi sakıncalıysa, sonrasında bundan vazgeçebilirlerdi.

"Zaten, bu insanları neden davet ettiğimi biliyorsunuz," dedi oda hizmetçisi dışarı çıktığında. "Bu evlilik işi sizi işçilerinizin saçmalıklarından daha fazla ilgilendirmeli... Uzatmaya gerek yok, ben böyle istiyorum, bana karşı çıkmayın."

Mösyö Hennebeau huzursuzlukla ürpererek karısına baktı; bu kurallara sıkı sıkıya bağlı adamın sert ve ifadesiz yüzüne yaralı bir yüreğin gizli ıstırabı yansımıştı. Madam Hennebeau'nun omuzları çıplaktı, yaşı geçkince olsa da, hasat tanrıçası Ceres'inkini andıran, sonbahar güneşinde tunç rengini almış dolgun bedeni hâlâ çekiciliğini koruyordu. Mösyö Hennebeau bir an için, şehvetli bir kadının mahrem şatafatına sahip, iç gıcıklayıcı bir misk kokusunun sinmiş olduğu bu ılık odada onu kollarının arasına alıp, başını memelerinin arasında gömmeyi şiddetle arzuladı, ama kendisine hâkim oldu, on yıldan beri karıkoca ayrı odalarda yatıyorlardı.

"Peki o zaman," dedi çıkarken. "Daveti ertelemeyelim."

Mösyö Hennebeau Ardennes'de doğmuştu. Paris sokaklarına bırakılan yetim ve yoksul bir çocuk olarak çetin bir yaşam sürmüştü. Madencilik okulunu çok zor koşullar altında bitirdikten sonra, yirmi dört yaşında, Grand-Combe'daki Sainte-Barbe kuyusunda mühendis

olarak işe başlamıştı. Üç yıl sonra, Pas-de-Calais'deki Marles ocaklarında bölge mühendisi oldu; orada, maden mühendisleri için bir kural haline gelen talihin tecellisiyle Arraslı zengin bir iplik fabrikatörünün kızıyla evlendi. On beş yıl boyunca, çiftin bu küçük taşra kentinde sürdürdüğü tekdüze yaşamı hiçbir gelişme, hatta çocuklarının doğumu bile bozamamıştı. Paraya tapılan bir ortamda yetişen Madam Hennebeau, vasat maaşıyla evi zar zor geçindiren, kendisine genç kızlığındaki tutkulu hayallerini yaşatamayan bu kocayı giderek küçümsemeye ve ondan uzak durmaya başlamıştı. Son derece dürüst bir adam olan ve hiçbir dalavereye bulaşmayan Mösyö Hennebeau görevine bir asker disipliniyle bağlıydı. Ancak en ateşli insanları bile ilişkiden soğutan o tuhaf ten uyumsuzluğu yüzünden aralarındaki anlaşmazlık iyice artıyordu: Mösyö Hennebeau karısını deliler gibi seviyordu, diğer ateşli sarışınlar gibi şehvetli bir kadındı; aralarındaki kırgınlık ve huzursuzluk giderek artmış, kısa süre sonra odalarını ayırmışlardı. Kadın kendisine bir sevgili bulmuştu, kocasının bundan haberi yoktu. Hennebeau karısının memnun olacağını düşünerek, Pas-de-Calais'den ayrılıp Paris'teki bir büroda çalışmaya başladı. Ama kadının çocukluğundan beri hayal ettiği ve gider gitmez taşralılığını üzerinden atarak kendini dönemin tüm şatafatlı çılgınlıklarına kaptırdığı Paris aralarındaki ayrılığı daha da derinleştirdi. Madam Hennebeau orada geçirdiği on yıl boyunca herkesçe bilinen tutkulu bir aşk yaşamış, sonunda terk edildiğinde ölümün eşiğinden dönmüştü. Bu kez kocası bilmezlikten gelememişti, aralarında yaşanan sert tartışmaların ardından, mutluluğu bulduğu yerde yaşayan bu kadının düşüncesizliği karşısında boyun eğmek zorunda kalmıştı. Sevgilisinden ayrıldıktan sonra üzüntüden kahrolduğunu görünce, onu bu kapkara toprakların ıssızlığında biraz olsun yola getirmek umuduyla Montsou madenlerinde müdürlük görevini kabul etmişti.

Montsou'ya yerleştikten sonra Hennebeaular, evliliklerinin ilk yıllarındaki sıkıcı ve gergin yaşamlarına geri dönmüşlerdi. Önceleri Madam Hennebeau uçsuz bucaksız ovanın tekdüzeliğinde huzur bulmuş, bu büyük sükûnet içinde acısından kurtulur gibi olmuştu; içi geçmiş bir kadın misali eve kapandı, yüreğini aşklara kapatmış gibi görünüyordu, dünyadan elini eteğini öylesine çekmişti ki aldığı kilolara bile aldırmıyordu. Sonra bu kayıtsızlığın altından son bir coşku, bir

yaşama arzusu açığa çıktı, küçük idare konağını kendi zevkine göre düzenleyip döşeyerek altı ay oyalandı. Konağın korkunç göründüğünü söyleyerek, ta Lille'e kadar herkesin dilinde dolaşan halılar, biblolar ve pahalı sanat eserleriyle doldurdu. Ama artık burası da sinirine dokunur olmuş; göz alabildiğine uzanan bu anlamsız tarlalardan, tek bir ağacın yetişmediği bu kapkara ve uçsuz bucaksız yollardan, kendisini hem iğrendirip hem ürküten bu korkunç insanlardan bıkmıştı. Bu sürgün hayatından yakınmaya başladı, kocasını evin geçimine bile güç bela yeten kırk bin franklık bir maaş için kendisini bu berbat yaşama mahkûm etmekle suçluyordu. Başkaları gibi yapsa, kârdan pay istese, hisse senetleri alsa, nihayet bir şeyi de başarsa fena mı olurdu yani? Evlenirken kocasına bir servet getirmiş kadınlar gibi acımasızca onun üzerine gidiyordu. Mösyö Hennebeau ise dürüstlüğünü koruyarak, yöneticilere özgü o yapay soğukluğun ardına sığınıyor, ama karısına duyduğu arzuyla yanıp tutuşuyordu; durmadan yenilenen ve yaşı ilerledikçe artan son derece güçlü bir tutkuydu bu. Karısına asla bir sevgili gibi sahip olamamıştı, zihnini sürekli meşgul eden bir hayali vardı: Karısının, diğerine nasıl teslim olduysa, bir kez olsun ona da aynı şekilde kendisini vermesi. Her sabah kalktığında, akşam onun gönlünü kazanma düşleri kuruyordu; sonra, karısının soğuk bakışlarıyla karşılaştığında, onun her hücresiyle kendisini reddettiğini hissettiğinde, elini sürmeye bile çekiniyordu. Sert görünüşünün altına gizlenmiş, tedavisi mümkün olmayan bir acıydı bu, evliliğinde aradığı mutluluğu bulamadığı için içten içe çöken yumuşak tabiatlı bir adamın acısı. Altı ay sonra konağın döşenmesi tamamlandığında, uğraşacak bir şey bulamayan Madam Hennebeau sıkıntıdan patlamaya başladı, bu sürgün hayatının kendisini yiyip bitirdiğini, ölse kurtulacağını söylüyordu.

Tam o sıralarda, Paul Négrel, Montsou'ya gelmişti. Taşralı bir yüzbaşının dul eşi olan annesi Avignon'da aldığı maaşla kıt kanaat geçinirken, onu politeknik okuluna göndermek için büyük sıkıntılar çekmişti. Okuldan kötü dereceyle mezun olduğu için vasat bir işte çalışmaya başlamış, ama dayısı Mösyö Hennebeau istifa etmesini söyleyerek onu Voreux'ye mühendis olarak almıştı. O zamandan itibaren ona öz çocukları gibi davrandılar, evde kendisine ait bir odası bile oldu, orada yiyip içiyor, orada yatıyor, böylelikle üç bin franklık

maaşının yarısını annesine gönderebiliyordu. Mösyö Hennebeau yaptığı bu iyiliğe bir kılıf bulmak için, işletmenin mühendislere tahsis ettiği o küçük evlerde genç bir erkeğin yaşamasının çok zor olacağını söylüyordu. Bunun üzerine şefkatli yenge rolünü üstlenen Madam Hennebeau yeğeniyle içli dışlı olmuş, onun huzurlu bir yaşam sürdürmesi için elinden geleni yapmaya başlamıştı. Özellikle ilk aylar boyunca en önemsiz konularda bile ona öğütler vererek özenli bir anne gibi davranmıştı. Ama ne de olsa kadındı ve ona kişisel sırlarını açmadan edemiyordu. Aşk üzerine felsefi değerlendirmelerde bulunan bu gencecik, gerçekçi, vesvesesiz ve zeki delikanlı, sivri burunlu ince yüzüne daha keskin bir ifade veren aşırı kötümserliğiyle onu eğlendiriyordu. Doğal olarak bir akşam, kendini genç adamın kollarına bıraktı, niyetinin kötü olmadığını, artık kimseyi sevemeyeceğini bildiği için onunla dost olmaya çalıştığını söylüyordu. Gerçekten de, onu hiç kıskanmıyor, Négrel'in çok itici bulduğunu söylediği vagon sürücü kızlar konusunda delikanlıya takılıyor, hatta erkeklere özgü kaba saba hikâyeler anlatmadığı için ona neredeyse surat asıyordu. Bir süre sonra, onu evlendirmeyi düşünerek heyecanlandı, fedakârlıkta bulunma, onu kendi elleriyle zengin bir kızla evlendirme hayalleri kurmaya başladı. İlişkileri sürüyordu, geçici bir oyuncak gibi gördüğü genç adama aylak ve tükenmiş bir kadının son sevgi kırıntılarını veriyordu.

İki yıl böylece akıp gitmişti. Bir gece kapısının önünde çıplak ayak sesi duyan Mösyö Hennebeau'nun içine bir kuşku düştü. Kendi evinde, hele ana oğul sayılabilecek bu iki insan arasında bir macerayı kaldırması mümkün değildi! Ama karısı ertesi gün ona kararlı bir şekilde, yeğenlerini Cécile Grégoire'la evlendirmeye niyetli olduğunu söyledi. Bu konuda öyle istekli görünüyordu ki, adam aklından geçen korkunç düşünceler yüzünden kendinden utandı. Şimdi geldiği günden beri, evin kasvetli havasını değiştiren genç adama minnet duyguları besliyordu.

Tuvalet odasından aşağı indiğinde, holde eve dönen Paul'le karşılaştı. Genç adam bu grev hikâyesinden pek hoşlanmışa benziyordu.

"Durum nasıl?" diye sordu dayısı.

“Mahalleleri gezdim. Her yer oldukça sakin görünüyor... Ama sanırım sana bir heyet gönderecekler.”

O sırada, birinci kattan Madam Hennebeau’nun sesi duyuldu.

“Paul, sen misin?.. Yukarı gel de olan biteni anlat bana. Bu insanlar gül gibi geçinip giderken böyle bir zıpçıktılığa ne gerek duydular, anlamadım!”

Karısı habercisine el koyunca, müdür daha fazlasını öğrenmekten vazgeçmek zorunda kaldı. Üzerinde yeni gelen telgrafların yığılmış olduğu çalışma masasına geri döndü.

Saat on birde gelen Grégoirelar, kapının önünde bir nöbetçi gibi bekleyen uşak Hippolyte’in yolun iki başına endişeyle göz attıktan sonra kendilerini ite kaka içeri sokmasına şaşırdılar. Salonun perdeleri kapalıydı, misafirler doğrudan çalışma odasına alındı, Mösyö Hennebeau onları bu şekilde karşıladıkları için özür diledi, ama salon sokağa bakıyordu ve insanları tahrik etmenin bir anlamı yoktu.

“Nasıl! Olanları bilmiyor musunuz?” diye devam etti şaşırdıklarını fark edince.

Grevin sonunda patlak verdiğini öğrenen Mösyö Grégoire sakin bir ifadeyle omuz silkti. Adam sen de! Hiç önemli değildi, işçiler yumuşak insanlardı. Madam Grégoire, başını sallayarak, kömür işçilerinin ezeli tevekkülüne kocasının duyduğu güveni onaylıyordu. Latinçiçeği rengindeki tuvaletiyle güzel ve sağlıklı görünen Cécile ise o gün çok keyifliydi, kendisine madenci mahallelerini ziyaret edip sadaka dağıttıkları günleri hatırlatan grev sözcüğünü duydukça gülümsüyordu.

O sırada, siyah bir ipekli elbise giymiş olan Madam Hennebeau, peşinde Négrel’le, içeri girdi.

“Ne can sıkıcı, değil mi!” diye bağırdı kapıdan. “Sanki bu adamlar biraz daha bekleyemezlerdi!.. Paul bizi Saint-Thomas’a götürmekten vazgeçti.”

“Olsun, biz de gitmeyiz,” dedi Mösyö Grégoire kibarca. “Burada oturmak da keyifli olur.”

Paul, Cécile ve annesini selamlamakla yetinmişti. Onun bu soğukça davranışına öfkelenen yengesi bir göz işaretiyle ona genç kızı gösterdi; sonra gülüşerek sohbet ettiklerini görünce, bir annenin şefkatli bakışlarıyla sarmaladı onları.

Bu arada, Mösyö Hennebeau telgrafları okumuş, birkaç cevap yazmıştı. Diğerleri onun yanında sohbet ediyorlardı; karısı bu çalışma odasıyla ilgilenemediğini anlatıyordu, gerçekten de rengi solmuş kırmızı duvar kâğıtlarına, ağır maun mobilyalara ve kullanılmaktan yıpranmış dosya dolaplarına hiç dokunulmamıştı. Kırk beş dakika kadar böyle geçti, tam sofraya geçmek üzerelerken uşak Mösyö Deneulin'in geldiğini haber verdi. Deneulin sinirli bir halde içeri girdi ve Madam Hennebeau'nun önünde eğildi.

"Bak sen! Demek siz de buradasınız," dedi Grégoireları fark edince.

Ve heyecanla müdüre döndü.

"Demek sonunda olanlar oldu, ha? Ben de mühendisimden öğrendim... Benim işçiler tam kadro aşağı indiler bu sabah. Ama grev bize de sıçrayabilir. İçim hiç rahat değil... Söylesenize, sizde son durum ne?"

Arkasından atlı kovalıyormuş gibi, telaş içindeydi; emekli bir süvari subayı gibi sert el kol hareketleriyle bağıra çağıra konuşması kaygısını açığa vurmaktaydı.

Mösyö Hennebeau ona son durumu anlatmaya başlamıştı ki, Hippolyte yemek salonunun kapısını açtı. Bunun üzerine Mösyö Hennebeau sözüne ara verdi:

"Siz de yemeğe kalın. Gerisini kahvemizi içerken anlatırım."

"Tamam, nasıl isterseniz," diye karşılık verdi Deneulin, kafası grev meselesiyle öyle meşguldü ki bu öneriyi hiç düşünmeden teklifsizce kabul etti.

Ama kabalığının farkına vardı, Madam Hennebeau' ya doğru dönüp özür diledi. Zaten Madam Hennebeau da çok anlayışlıydı. Sofraya bir takım daha koydurup konuklarını yerlerine oturttu. Madam Grégoire ve Cécile'i kocasının yanına, Mösyö Grégoire'la Deneulin'i kendi sağına ve soluna yerleştirdi, Paul'ü de genç kızla babasının arasına oturttu. Mezelerle yemeğe başladıklarında gülümseyerek şöyle dedi:

"Beni bağışlayın, size istiridye ikram etmek isterdim... Bildiğiniz gibi pazartesi günleri Ostende'den Marchiennes'e taze istiridye geliyor. Aşçı kadını arabayla göndermeyi düşünmüştüm... Ama taşlanmaktan korktuğu için gitmedi..."

Herkes neşeyle kahkayı bastı. Bu hikâyeyi eğlenceli bulmuşlardı.

“Şiişşt!” dedi Mösyö Hennebeau, sokağa bakan pencerelere endişeyle bakarak. “Herkesin öğle yemeğinde misafirlerimiz olduğunu bilmesine gerek yok.”

“İşte sofralarında asla göremeyecekleri bir kangal sucuk,” dedi Mösyö Grégoire.

Yeniden, ama bu kez daha alçak sesle gülüştüler. Flaman halılarıyla kaplı, eski meşe ağacından dolaplarla döşenmiş bu salonda konukların keyfine diyecek yoktu. Camlı dolapların içinde gümüş takımlar ışıldamaktaydı; tavana kırmızı bakırdan bir avize asılmıştı, avizenin parlatılmış bölümlerine, Endülüs çinisinden saksılara ekilmiş bir palmiyeyle bir aspidistranın görüntüleri yansıyordu. Aralık ayının bu gününde dışarıda dondurucu bir soğuk vardı, sert bir poyraz esmekteydi. Ama içeriye en ufak esinti sızmıyor, salonun seraya özgü ılıklığında kristal bir çanağa dilimlenmiş ananasın hoş kokusu yükseliyordu.

“Perdeleri kapasak mı acaba?” dedi Négrel, Grégoireları korkutmaktan keyif alıyordu.

Uşağa yardımcı olan oda hizmetçisi bunu bir emir zannederek perdelerden birini çekti. Böylece ardı arkası gelmeyen şakalaşmalar başladı: Çatallar, bardaklar büyük bir ihtiyatla masaya konuyor, gelen her yemek fethedilen bir şehirde yağmalanmaktan kurtulmuş bir eşya gibi coşkuyla karşılanıyordu. Aslında bu zoraki neşenin altında, gizli bir korku yatıyor, sanki bir açlar sürüsü onları gözlüyormuşçasına ikide birde sokağa yöneltikleri kaçamak bakışlar bu korkuyu açığa vuruyordu.

Mantarlı omletin ardından sofraya alabalık geldi. Konu dönmüş dolaşmış, on sekiz aydan beri gittikçe derinleşen sanayi krizine gelmişti.

“Son yıllarda yaşanan büyük refahın işleri buraya getireceği belliydi,” dedi Deneulin. Demiryollarına, limanlara, kanallara yapılan o atıl yatırımları, o çılgınca girişimlere aktarılan paraları düşünsenize. Sırf bizim buralarda bile, sanki yılda üç kez pancar hasadı yapılıyormuş gibi şeker fabrikaları açıldı. Şimdi de para sıkıntısı yaşanıyor, bekle ki oraya buraya yatırılan milyonlar kâr getirsin; girdiğimiz büyük darboğazın, işlerin durmasının nedeni bu.”

Mösyö Hennebeau bu değerlendirmeye karşı çıksa da, refah yıllarının işçileri şımarttığını kabul ediyordu.

"Düşünüyorum da, kuyularımızda çalışan bu adamların günde altı frank, yani şimdikinin iki katı para kazandıkları oluyordu. Rahat yaşıyorlar, hatta lükse bile alışıyorlardı... Bugün eski yoksulluklarına dönmek onlara ağır geliyor doğal olarak."

"Mösyö Grégoire," diye araya girdi Madam Hennebeau, "lütfen biraz daha balık alın. Çok lezzetli, öyle değil mi?"

Müdür sözünü sürdürdü:

"Ama bu bizim suçumuz mu? Kriz bizi de acımasızca vurdu... Fabrikalar birer birer kapanmaya başladığından beri, stoklarımızı eritmekte büyük sıkıntı çekiyor, talebin giderek azalması sonucu maliyet fiyatını düşürmek zorunda kalıyoruz... İşte işçilerin anlamak istemedikleri şey bu."

Salona bir sessizlik hâkim oldu. Uşak kızarmış keklik servisi yapıyor, oda hizmetçisi ise konukların kadehlerine Chambertin şarabı dolduruyordu.

"Hindistan'da kıtlık başlamış," dedi Deneulin kendi kendine konuşur gibi alçak sesle. "Amerika'nın demir ve dökme demir siparişlerini durdurması yüksek fırınlarımıza büyük darbe indirdi. Her şey birbirine bağlı, uzaklardaki bir sarsıntı tüm dünyayı altüst ediyor... Oysa imparatorluk sanayideki hızlı gelişmeyle nasıl da gururlanıyordu!

Tabağındaki keklik kanadına girişti. Sonra sesini yükseltti:

"İşin kötüsü şu ki, maliyet fiyatlarını düşürmek için, doğal olarak daha fazla üretmek gerekir, aksi takdirde işçi ücretleri düşer, o zaman da işçiler, sıkıntıyı kendilerinin çektiklerini söylemekte haksız sayılmazlar."

Bu içten itiraf yeni bir tartışmaya yol açtı. Konu kadınların hiç hoşuna gitmiyordu. Zaten erkeklerin hepsi büyük bir iştahla tabağına gömülmüştü. O sırada uşak içeri girdi, bir şey söylemek ister gibiydi, ama tereddüt etti.

"Ne var?" diye sordu Mösyö Hennebeau. "Telgraf geldiyse bana getirin... Beklediğim cevaplar var."

"Hayır, efendim, Mösyö Dansaert holde bekliyor... Sizi rahatsız etmekten çekiniyor."

Müdür masadakilerden izin isteyerek başçavuşu içeri çağırdı. Dansaert masanın birkaç adım ötesinde durdu; herkes dönmüş, vereceği önemli haberlerin heyecanıyla soluk soluğa kalan bu iriyarı adama bakıyordu. Mahalleler sakindi; ama bir heyet gönderme kararı almışlardı. Belki de birkaç dakikaya kadar burada olurdu.

"Tamam, teşekkürler," dedi Mösyö Hennebeau. "Sizden sabah akşam rapor bekliyorum, anlaşıldı mı!"

Dansaert'in salondan çıkmasıyla şakalaşmalar yeniden başladı. Bitirmek istiyorlarsa hiç zaman kaybetmemeleri gerektiğini söyleyerek Rus salatasına saldırdılar., Négrel ekmek isteyip de, oda hizmetçisi, arkasında katliam ve tecavüze hazır bekleyen bir eşkıya sürüsü varmışçasına alçak ve korku dolu bir sesle, "Peki, efendim," diye cevap verince neşeleri sınır tanımaz hale geldi.

"Rahatça konuşabilirsiniz," dedi Madam Hennebeau kibarca. "Henüz gelmediler."

Müdür önüne getirilen yığınla mektup ve telgrafın içinden bir tanesini yüksek sesle okumak istedi. Bu, Pierron'un yazdığı bir mektuptu; saygılı bir dille, hain damgası yememek için grevci arkadaşlarına katılmak zorunda kaldığını belirtiyor, bu grevi hiç tasvip etmediği halde, kendisini temsilciler heyetine dahil ettiklerinde karşı bile çıkamadığını ekliyordu.

"İşte çalışma özgürlüğü!" diye haykırdı Mösyö Hennebeau.

Bunun üzerine yeniden grev konusuna döndüler ve müdüre fikrini sordular.

"Biz ne grevler gördük," diye karşılık verdi Mösyö Hennebeau. "Son seferki gibi bir hafta, bilemediniz on beş gün tembellik edip, meyhanelerde sürtecekler; sonra karınları zil çalmaya başlayınca, ocaklara dönecekler."

Deneulin başını iki yana salladı.

"Benim içim o kadar rahat değil... Bu sefer daha iyi örgütlenmişe benziyorlar. Bir yardım sandıkları da var, öyle değil mi?"

"Evet ama olsa olsa üç bin frank para var sandıkta: Bu parayla ne kadar dayanabileceklerini sanıyorsunuz?.. Elebaşlarının Étienne Lantier diye biri olduğundan kuşkulanıyorum. İyi bir işçi; eskiden işten çıkardığım, Voreux'yü hâlâ düşünceleri ve birasıyla zehirlemeye devam eden Rasseneur gibi ona da yol vermek zorunda kalırsan

üzülürüm doğrusu... Neyse ne, işçilerin yarısı bir hafta içinde ocağa iner nasılsa, on beş gün içinde de on bini birden işbaşı yapmış olur."

Bundan emin görünüyordu. Tek endişesi, işletme yönetimi grevin sorumluluğunu üstüne yıkarsa gözden düşebileceğiydi. Bir süreden beri, saygınlığının azaldığını hissediyordu. Bu yüzden, Rus salatasına daldırdığı kaşığını tabağına bırakıp, Paris'ten gelen telgrafları, her kelimesini iyice anlamaya çalışarak yeniden okumaya başladı. Sofradaki herkes onu hoş görüyor; yemek, silahlar patlamadan hemen önce savaş meydanında yenen bir asker yemeğine dönüşüyordu.

Artık kadınlar da sohbete dahil olmuşlardı. Madam Grégoire açlıktan perişan olacak bu zavallılar için üzülüyor, Cécile ise şimdiden et ve ekmek karnesi dağıtılmasını istiyordu. Ama Madam Hennebeau Montsou kömür işçilerinin yoksulluğundan söz edildiğini işittikçe hayretler içinde kalıyordu. Demek, hallerinden memnun değillerdi öyle mi? Kiraları, yakacak masrafları işletme tarafından karşılanmıyor muydu? Hayvan sürüsü gibi gördüğü bu insanlara olan kayıtsızlığı içinde, onlar hakkındaki bilgisi ezberlediği üç beş kalıp cümleden ibaretti, Parisli ziyaretçileri bu gerçekdışı cümlelerle hayran bırakıyordu; sonunda anlattığı yalana kendisi de inanmış, madencileri nankörlükle suçlamaya başlamıştı.

Bu arada Négrel, Mösyö Grégoire'ı korkutmaya devam ediyordu. Cécile hoşuna gitmiyor değilse de sırf yengesini hoşnut etmek için evlenmek istiyordu; ama dediğine göre, artık temkinli davranan deneyimli bir genç olarak kıza karşı tutkulu bir aşk beslemiyordu. Cumhuriyetçi olduğunu söylüyor, ama bu, işçilerine alabildiğine sert davranmasına, hanımların yanında onlarla inceden inceye alay etmesine engel olmuyordu.

"Ben de dayım kadar iyimser değilim," dedi. "Büyük bir karmaşanın yaşanacağından endişeliyim... Bu yüzden, Mösyö Grégoire, Piolaine'in kapısını sürgülemenizi öneririm. Her şeyiniz yağmalanabilir."

Temiz yüzünü aydınlatan gülümsemesini hiç bozmayan Mösyö Grégoire, madencilere babacan duygular besleme konusunda karısıyla yarışıyordu.

"Her şeyimi yağmalayacaklar, öyle mi?" diye haykırdı afallamış bir halde. "Ama bunu neden yapsınlar ki?"

“Montsou’nun ortaklarından değil misiniz? Hiç çalışmadan başkalarının emeğiyle para kazanıyorsunuz. Netice itibariyle alçak bir kapitalistsiniz, bu da onlar için yeterli bir gerekçe... Devrim başarıya ulaşırsa, servetinize çalıntı bir para gibi el konulacağından emin olun.”

Mösyö Hennebeau bir anda, içinde yaşadığı o çocuksu huzuru, bilinçsizlikten kaynaklanan soğukkanlılığı yitiriverdi. Kekelemeye başladı:

“Benim servetim mi çalıntı para! Büyük dedem eskiden madene yatırdığı o parayı zor koşullarda alnının teriyle kazanmadı mı? Girişimin karşılaştığı bütün tehlikelere biz göğüs germedik mi? Elime geçen geliri kötüye mi kullanıyorum bugün?”

Anne ve kızının korkudan bembeyaz kesildiğini gören Madam Hennebeau aceleyle araya girdi:

“Beyefendiciğim, Paul şaka yapıyor, siz ona aldırmayın.”

Ama Mösyö Grégoire kendini kaybetmişti. Uşağın masada gezdirdiği tabaktan farkında olmadan üç tane ıstakoz alıp bacaklarını dişleriyle kırmaya başladı.

“Evet! Kazandıklarını kötüye kullanan hissedarların olduğunu inkâr etmiyorum. Örneğin işletmeye bulundukları hizmetlerden dolayı rüşvet olarak kendilerine Montsou hisse senetleri verilen bakanlardan söz edildiğini duydum. Adını şimdi anmak istemediğim, işletmenin en büyük hissedarlarından biri olan o dükün yaşamı rezaletin dik âlâsı; kadınlar, gösterişli ziyafetler, gereksiz lüks uğruna milyonlarını har vurup harman savuruyor... Ama biz kendi halinde insanlar gibi sade bir yaşam sürdürüyoruz, para hırsıyla yanıp tutuşmuyor, elimizdekiyle akıllı uslu yaşamaya bakıyoruz, üstelik yoksullara da pay ayırıyoruz. Hadi canım! İşçilerinizin evimizden bir topluiğne çalmaları için azılı haydut olmaları gerek!”

Négrel, onu öfkelendirmekten büyük keyif alsa da, sonunda Mösyö Grégoire’ı yatıştırmak zorunda kaldı. Istakoz tabağı hâlâ sofrada dolaştırılıyor, hafif kabuk çıtırtısı arasında sohbet politikaya kayıyordu. Hâlâ titreyen Mösyö Grégoire, her şeye rağmen liberal olduğunu söylüyor, Louis Philippe’i hasretle anıyordu. Güçlü bir yönetimden yana olan Deneulin ise imparatorluğun tehlikeli tavizler vererek uçuruma doğru sürüklendiğini iddia ediyordu.

“89’u hatırlasanıza,” dedi. “Yaptığı işbirliği ve yeni felsefi düşüncelere merakıyla Devrim’e imkân tanıyan aristokrasi oldu... Bugün de burjuvazi, liberalizm çılgınlığıyla, yakıp yıkma hırsıyla, halka yaptığı dalkavuklukla aynı budalaca rolü oynuyor... Evet evet, bizi yalayıp yutması için canavarın dişlerini biliyorsunuz. İçiniz rahat olsun, yalayıp yutacaktır da!”

Kadınlar onu susturmak için konuyu değiştirerek kızlarının nasıl olduğunu sordular. Lucie, Marchiennes’de bir kız arkadaşıyla birlikte müzikle uğraşıyor, Jeanne yaşlı bir dilencinin portresini çiziyordu. Ama tüm bunları dalgın bir ifadeyle anlatıyor, bakışlarını misafirlerini unutarak telgrafları okumaya dalmış müdürden ayırmıyordu. Bu ince kâğıtların gerisinde, Paris’in, grev hakkında karar verecek olan yönetim kurulunun kokusunu alıyordu. Bu yüzden, merakını bastıramayarak sordu:

“Peki, ne yapmayı düşünüyorsunuz?”

Kendisine yöneltilen bu soruyla irkilen Mösyö Hennebeau üstünkörü bir yanıtla durumu geçiştirmeye çalıştı.

“Bakacağız.”

“Tabii, sizin arkanız sağlam, bekleyebilirsiniz,” diye yüksek sesle düşüncesini belirtti Deneulin. “Ama grev Vandame’a yayılırsa benim sonum geldi demektir. Bu durumda Jean-Bart’ı yenilememiş olmam da bir işe yaramayacak; elimdeki tek ocakla, ancak gece gündüz üretim yaparak işin içinden sıyrılabilirim. Evet! Sizi temin ederim ki sonumu hiç hayırlı görmüyorum.”

Farkında olmadan yapılan bu itiraf Mösyö Hennebeau’nun ilgisini çekti. Onu dinlerken kafasında bir plan şekilleniyordu: Grev yüzünden durum kötüye giderse, neden bundan yararlanmasındı ki? Komşusunun batmasına göz yumabilir, işletme haklarını ölü fiyata alabilirdi. Yıllardan beri Vandame’a sahip olmak isteyen yöneticilerin gözüne girebilmenin en iyi yoluydu bu.

“Jean-Bart canınızı bu kadar sıkıyorsa,” dedi gülerek, “orayı neden bize satmıyorsunuz?”

Ama yakınmalarından pişmanlık duyan Deneulin haykırdı:

“Asla!”

Bu aşırı tepkisi gülüşmelere yol açmış, tatlı servisi yapılırken grev konusu unutulmuştu. Sofraya gelen elma turtasına övgüler yağıyordu.

Ardından hanımlar pek beğendikleri ananas tatlısının tarifi üzerine sohbete daldılar. Üzümle armuttan oluşan meyve ikramı bir tek kuşsütünün eksik olduğu bu sofradaki tatlı uyuşukluğu iyice pekiştirdi. Hepsi gevşemiş, bir ağızdan konuşuyorlar, uşak herkesin sıradan bulduğu şampanyanın yerine kadehlere Rhin şarabı dolduruyordu.

Tatlı ve meyve ikramının yarattığı sıcak ortam içinde, Paul ve Cécile'in evliliklerine doğru ciddi bir adım atılmış oldu. Yengesinin uyarıcı bakışlarına maruz kalan Négrel yeniden sevimli ifadesine bürünerek yağma hikâyeleriyle ürküttüğü Grégoireların gönlünü almaya çalıştı. Mösyö Hennebeau karısı ve yeğeni arasındaki anlamlı bakışmalardan huylanıverdi, içinde tekrar o korkunç şüphenin uyandığını hissetti, bu bakışmalarda gözle görülmeyen bir temas vardı sanki. Ama kendi yanında evlilik konusunun açılması bir kez daha içini rahatlattı.

Hippolyte kahve servisi yaparken oda hizmetçisi ürkmüş bir halde içeri daldı.

"Beyefendi, beyefendi, geldiler!"

Gelen, temsilciler heyetiydi. Kapılar açılıp kapandı, yan odalardan gelen bir dehşet esintisi hissedildi.

"Onları salona alın," dedi Mösyö Hennebeau.

Masanın etrafındaki konuklar endişeyle bakıştılar. Salona bir sessizlik hâkim oldu. Sonra, işi tekrar şakaya vurmak istediler: Kalan şekerleri ceplerine doldururmuş gibi yapıp, sofra takımlarını saklamaktan söz ettiler. Ama müdür ciddiyetini koruyordu, bunun üzerine gülüşmeler kesildi, sesler fısıltıya dönüştü; içeri alınan işçi temsilcileri, ağır adımlarıyla yan taraftaki salonun halısını çiğnemekteydiler.

Madam Hennebeau sesini alçaltarak kocasına, "Kahvenizi içip de gidersiniz, değil mi?" diye sordu.

"Elbette," dedi Mösyö Hennebeau. "Biraz beklesinler!"

Sinirliydi, bütün dikkatini fincanına vermiş gibi görünse de, gürültülere kulak kabartıyordu.

Paul ve Cécile sofradan kalkmışlardı, Paul anahtar deliğinden bir göz atmasını söyledi genç kıza. Gülmekten katılıyor, fısır fısır konuşuyorlardı.

"Onları görüyor musunuz?"

“Evet... İriyarı bir adam ve onun arkasında ufak tefek iki kişi daha var.”

“Yüzleri korkunç, değil mi?”

“Hayır, oldukça nazik görünüyorlar.”

Aniden iskemlesinden kalkan Mösyö Hennebeau, kahvenin çok sıcak olduğunu ve biraz sonra geri döndüğünde içeceğini söyledi. Çıkarken parmağını dudağına götürüp temkinli davranmalarını işaret etti. Herkes tekrar masaya oturdu, kımıldamaya cesaret edemeden sessizce beklediler, kaygıyla kulak kabartarak, uzaktan gelen kalın erkek seslerini dinlemeye koyuldular.

II

Bir gün önce Rasseneur'ün yerinde bir araya gelen Étienne ve arkadaşları idareyle görüşecek işçi temsilcilerini seçmişlerdi. Akşam, kocasının da heyete dahil olduğunu öğrenen Maheude'ün canı sıkılmış, ona işten atılmak mı istediğini sormuştu. Aslında Maheu de bu işi isteksizce kabul etmişti. İkisi de onca yoksulluğa ve haksızlığa rağmen, tam harekete geçmeleri gereken zamanda, soylarından gelen kadere boyun eğme duygusuna kapılıyor, yarın düşüncesiyle tir tir titriyorlardı. Maheu genellikle, önemli konularda akılcı kararlar verebilen karısının sözünü dinlerdi. Ama bu kez, karısıyla aynı endişeleri hissettiği için öfkelendi.

"Beni rahat bırak, tamam mı!" dedi karısına, yatağa uzanıp sırtını dönerken. "Arkadaşlarımı ortada bırakmam doğru mu sence? Üzerime düşeni yapacağım."

Maheude de yatağa uzandı. İkisi de konuşmuyorlardı. Uzun bir sessizlikten sonra karşılık verdi:

"Haklısın, dilediğin gibi davran. Ama şunu bilesin ki sonumuzu hiç hayırlı görmüyorum."

Öğle yemeklerini yedikleri sırada saat on ikiyi vurdu, saat birde Avantage'da buluşup Mösyö Hennebeau' nun evine gideceklerdi. Sofrada patates yemeği vardı. Kalan bir parça tereyağına kimse dokunmadı. Akşam tereyağlı ekmek yiyeceklerdi.

"Konuşmayı senin yapmanı istiyoruz," dedi birden Étienne, Maheu'ye.

Afallayan Maheu'nün heyecandan sesi kesildi.

"Ah! Hayır, bu kadarı da fazla!" diye haykırdı Maheude. "Oraya gitmesine bir şey demiyorum, ama size önderlik etmesine izin veremem... Söylesene, neden bir başkası değil de o?"

Bunun üzerine, Étienne her zamanki etkileyici diliyle durumu izah etmeye başladı. Maden ocağının en iyi işçisi olan Maheu herkes

tarafından sevilip sayılıyor, sağduyusuyla örnek gösteriliyordu. Bu yüzden madencilerin taleplerinin onun ağzından iletilmesi daha anlamlı olacaktı. Aslında önce kendisinin konuşması gerekirdi, ama Montsou'ya geleli uzun zaman olmamıştı. Ocağın emektarlarından biri konuşacak olursa daha fazla kulak verilirdi. Kısacası, arkadaşları bu görevi en fazla hak edene vermişlerdi, onları geri çevirmek alçaklık oldurdu.

Maheude umutsuz bir el hareketi yaptı.

"Tamam, git konuş, başkaları için kendini feda et. Ben her şeye razıyım!"

"Ama ben konuşmayı beceremem ki," diye kem küm etti Maheu. "Saçma sapan şeyler söylerim."

Onu ikna ettiğine sevinen Étienne omzuna vurdu.

"İçinden geleni söyleyeceksin, böylesi daha etkili olacak."

Bacaklarındaki şişlikler inmekte olan Bonnemort Baba ağzı dolu halde onları dinliyor, kafasını sallıyordu. Sofrada bir sessizlik oldu. Patates yemeği olduğunda çocuklar boğulurcasına yer, yaramazlık yapmaya fırsat bulamazlardı. İhtiyar lokmasını yuttuktan sonra, yavaşça mırıldandı:

"İstediğini söyle, havaya konuşmuş olursun... Ben böyle durumları çok gördüm! Kırk yıl önce, idareye gittiğimizde, bizi süngüyle dışarı atıyorlardı! Bugün sizi kabul ederler belki, ama yine de şu duvar gibi sessiz kalacaklardır... Elbette! Onların paraları var, hiçbir şey umurlarında mı!"

Sofraya yeniden sessizlik hâkim oldu, ayağa kalkan Maheu ve Étienne, endişeli aileyi boş tabaklarıyla baş başa bıraktılar. Pierron ve Levaque'ı yanlarına alıp, Rasseneur'ün yerine gittiler; komşu mahallelerin temsilcileri de küçük gruplar halinde geliyorlardı. Heyetin yirmi üyesi bir araya geldiğinde, işletmenin karşısına hangi taleplerle çıkacaklarına karar verdiler; sonra Montsou'ya doğru yola koyuldular. Sert poyraz etrafı kasıp kavuruyordu. Hennebeauların evine vardıklarında saat iki olmuştu.

Uşak önce, beklemelerini söyleyerek, kapıyı yüzlerine kapattı; sonra geri dönüp onları salona aldı ve kalın perdeleri açtı. Tüllerden süzülen hafif bir gün ışığı doldu içeri. Salonda yalnız kalan madenciler sıkılganlık duyarak oturmaya cesaret edemediler; hepsi yıkanmış,

tertemiz giysiler giymiş, sabahtan tıraş olmuşlardı, sarı saç ve bıyıkları gayet düzgün görünüyordu. Kasketlerini ellerinde evirip çevirirken, antika merakının moda haline getirdiği her tarzdan mobilyayla karmakarışık biçimde döşenmiş odaya kaçamak bakışlar atıyorlardı: II. Henri döneminden kalma koltuklar, XV. Louis tarzı iskemleler, XVII. yüzyıl tarzı bir İtalyan yazı masası, on beşinci yüzyıldan kalma bir İspanyol mobilya, şömine alınlığı olarak kullanılan bir mihrap parmaklığı, kapılara asılmış, eski ayin kaftanlarından bozma alacalı bulacalı perdeler. Bu eski sırmalar, bu pas rengi eski ipekliler kiliselere özgü tüm bu şaşaa, işçilerin saygılı bir huzursuzluğa kapılmasına sebep olmuştu. Doğu halılarının upuzun tüyleri adeta ayaklarına dolaşıyordu. Ama onları asıl şaşırtan şey, odanın sıcaklığıydı; kaloriferden eşit biçimde dağılarak, sokaktaki rüzgârdan buz kesmiş yanaklarını, tüm bedenlerini sarmalayan bir sıcaklıktı bu. Beş dakika böylece akıp gitti. Dış dünyadan yalıtılmış gibi görünen bu ihtişamlı salonun refahı huzursuzluklarını giderek artırıyordu.

Sonunda, Mösyö Hennebeau içeri girdi, redingotunu askerî tarzda iliklemiş, madalyasını küçük bir kurdeleyle düzgün bir biçimde yakasına iliştirmişti. Söze ilk o başladı.

"Ah! demek geldiniz!.. Duyduğum kadarıyla başkaldırmışsınız..."

Kısa bir aradan sonra tatlı sert bir ifadeyle ekledi:

"Oturun, ben de sizinle konuşmak istiyordum."

Arkalarını dönen madenciler oturacak yer bakındılar. Bazıları iskemlelere ilişirken, bazıları işlemeli ipeklilere değmekten çekinerek ayakta durmayı tercih ettiler.

Salonda bir sessizlik oldu. Koltuğunu şöminenin önüne çeken Mösyö Hennebeau yüzlerini hatırlamak için keskin bakışlarını üzerlerinde gezdiriyordu. En arkada gizlenen Pierron'u tanımış, gözleri tam karşısında oturan Étienne'e takılmıştı.

"Evet, sizi dinliyorum, bana söyleyeceğiniz nedir?" dedi.

Söze genç adamın gireceğini tahmin ettiği için, Maheu öne çıkınca öylesine şaşırdı ki kendini tutamayıp konuştu:

"Nasıl! Her zaman aklı başında davranan sizin gibi iyi bir işçi ha! Ailesi ilk günden beri Montsou'da kazma sallayan, ocağın en eskilerinden biri! Ah! Bu çok kötü, hoşnutsuzların başını çekmeniz beni çok üzdü!"

Maheu, gözlerini yere indirmiş, dinliyordu. Sonra, tereddütlü ve boğuk bir sesle konuşmaya başladı.

"Müdür bey, zaten arkadaşların beni seçmesinin nedeni de herkesle iyi geçinen sakin bir adam olmam. Yani anlayacağınız gibi bu grev karışıklık çıkarmak isteyen kötü niyetli yaygaracıların bir isyanı değil. Biz yalnızca adalet istiyoruz, açlık canımıza tak etti, en azından eve her gün ekmek götürebileceğimiz şekilde bir anlaşmaya varmamızın zamanı geldi diye düşünüyoruz."

Sesi giderek güçleniyordu. Gözlerini kaldırıp müdüre bakarak, sözlerine devam etti:

"Biliyorsunuz ki yeni uygulamanızı kabul etmemiz mümkün değil... Payandalama işini baştan savma yapmakla suçlanıyoruz. Doğrudur, bu işe yeterli zamanı ayıramıyoruz. Ama vaktimizi payandalamaya ayırırsak ücretlerimiz daha da düşecek, şimdi bile elimize geçen parayla karnımızı doyuramıyoruz, ücretler daha da düşerse her şeyin sonu olur, çalışabilecek tek bir işçiniz kalmaz. Bize daha iyi bir ücret verin, o zaman payandalama işine gereken zamanı ayırabiliriz, böylece yevmiyemizi artırmak için bütün gücümüzü kazma sallamaya sarf etmeyiz. Başka bir çözüm mümkün değil, verimli çalışmamızı istiyorsanız, emeğimizin karşılığını ödeyin... Ama bunun yerine siz ne yaptınız? Mantığımızın almadığı bir uygulama getirdiniz! Vagon ücretini düşürüp, bu düşüşü payandalama ücretiyle telafi edeceğinizi söylüyorsunuz. Bu söylediğiniz doğru olsa bile hakkımız yine yenmiş oluyor, çünkü payandalama işi her zaman daha fazla vakit alır. Ama bizi asıl kızdıran şey, söylediğiniz şeyin de doğru olmaması: İşletme hiçbir şeyi telafi etmiş olmayacak, vagon başına iki santimi cebe indirecek, hepsi bu!"

Mösyö Hennebeau'nun araya girmek için sert bir el hareketi yaptığını gören diğer temsilciler, "Evet evet, bu doğru!" diye mırıldandılar.

Zaten Maheu de müdürün konuşmasına izin vermedi. Artık iyice açılmıştı, sözler kendiliğinden dökülüyordu ağzından. Ara sıra kendi söylediklerini duyup hayrete düşüyordu, sanki içinde bir yabancı vardı da o konuşuyordu. İçinde biriken, varlığından bile haberdar olmadığı şeylerdi bunlar, kabaran yüreğinden dışarı taşıyorlardı. Hepsinin çektiği sefaleti, çetin çalışma koşullarını, hayvan gibi yaşayışlarını,

evde açlıktan feryat eden kadın ve çocukları anlatıyordu. Son yapılan içler acısı ödemelerden, para cezaları ve işsiz geçen günler nedeniyle kuşa dönen, gözyaşları içinde eve götürülen on beş günlük ücretlerden söz etti. Kendilerini yok etmeye mi azmetmişlerdi yoksa?

"Bu yüzden, müdür bey," diye sözlerini toparladı, "nasıl olsa öleceksek, çalışmadan ölmeyi tercih ettiğimizi size söylemeye geldik. En azından yorulmamış oluruz... İşi bıraktık, işletme şartlarımızı kabul etmeden de ocağa inmeyeceğiz. Vagon başına ücreti düşürmek, payandalamaya ayrı bir ücret ödemek istiyorsunuz. Bizlerse, ücret sisteminin eskiden olduğu gibi kalmasını ve vagon başına beş santim daha fazla ödenmesini istiyoruz... Şimdi, adaletten ve emekten yana olup olmadığınıza karar verecek olan sizsiniz."

Madencilerin arasından sesler yükseldi:

"İşte bu... Aklımızdan geçenleri söyledi... Yalnızca hakkımızı istiyoruz."

Diğerleri ise, konuşmadan, başlarını sallayarak onaylıyorlardı. Yaldızları, işlemeleri ve gizemli antika eşyalarıyla şatafatlı odayı görmüyorlardı artık; kaba pabuçlarıyla ezdikleri halıyı bile hissetmiyorlardı.

"Bırakın da yanıt vereyim," diye bağırdı öfkelenmeye başlayan Mösyö Hennebaeu. "Öncelikle işletmenin vagon başına iki santimi cebine indirdiği doğru değil... Rakamlara bakalım."

Bunun üzerine, içinden çıkılmaz bir tartışma başladı. Müdür işçileri birbirine düşürmek için Pierron'a seslendi, Pierron kekeleyerek iyice sindi. Levaque ise tersine, en saldırganların başını çekiyordu, durumu iyice karmaşık hale getiriyor, bilmediği konularda fikir yürütüyordu. Yükselen homurtular sera sıcaklığındaki odada, duvarları kaplayan kumaşların ve halıların arasında boğulup gidiyordu.

"Hep bir ağızdan konuşursanız, birbirimize derdimizi anlatamayız," dedi Mösyö Hennebeau.

Yeniden eski sükûnetine kavuşmuş, yüzünde aldığı talimatı astlarına kabul ettirmeye çalışan bir yöneticinin tatlı sert ifadesi belirmişti. Söze başladığından beri gözlerini Étienne'den ayırmıyor, onu gömüldüğü sessizliğinden çekip çıkarmaya çalışıyordu. Bu yüzden iki santim tartışmasını bir kenara bırakarak, konuyu başka tarafa çekti.

“Yo, gerçeği itiraf edin, çirkin tahriklere kapılmışsınız. Şimdilerde bütün işçileri etkisi altına alan, en iyileri bile yoldan çıkaran bir salgın hastalık var... Aslında kimsenin itirafına da ihtiyacım yok, pekâlâ görüyorum ki birileri sizi değiştirmiş, eskiden nasıl da akıllı uslu davranırdınız oysa. Ekmek yerine tereyağı yiyebileceğinizi, artık efendilik etme sırasının size geldiğini söylediler, değil mi? Kısacası, toplum düzenini tahrip etmeyi düşleyen o haydutlar sürüsüne, şu ünlü Enternasyonal'e üye yaptılar sizi...”

Bu sözler üzerine, Étienne araya girdi.

“Yanılıyorsunuz müdür bey. Henüz Montsou'da örgüte kaydolmuş tek bir madenci bile yok. Ama mecbur bırakılırlarsa, bütün ocak çalışanları üye olacaklardır. İşletmenin tutumuna bağlı bu.”

O andan itibaren, tartışma sanki diğerleri orada yokmuş gibi, Mösyö Hennebeau ve Étienne arasında devam etti.

“İşletme işçilerinin velinimetidir, onu tehdit etmekle hata ediyorsunuz. Bu yıl, madenci mahallelerinin inşası için üç yüz bin frank harcadığı halde bu paranın yüzde ikisini bile geri alamıyor. Verdiği emekli maaşlarından, dağıtılan kömür ve ilaçlardan söz etmiyorum bile. Siz zeki bir insana benziyorsunuz, birkaç ay içinde en usta işçilerimizden biri oldunuz, adı kötüye çıkmış insanlarla görüşerek kendinizi harcayacağınıza çevrenize bu gerçekleri anlatsanız daha iyi olmaz mı? Evet, ocaklarımızı sosyalizm illetinden kurtarmak için yollarımızı ayırmak zorunda kaldığımız Rasseneur'den söz ediyorum... Sürekli onun mekânında görüyorlar sizi, şu yardım sandığı kurma fikri de kesinlikle ondan çıkmıştır, bu sandığın yalnızca dayanışma amacıyla kurulduğunu düşünsek hoşgörülü yaklaşabilirdik, ama bunun bize karşı kullanılacak bir silah, savaş masraflarını karşılayacak bir yedek akçe olduğunu biliyoruz. Yeri gelmişken, işletmenin bu sandık üzerinde denetim kurmaya niyetli olduğunu da belirtmeliyim.”

Étienne gözlerini müdürünkilerden ayırmadan onu dinliyor, dudakları sinirden hafifçe titriyordu. Bu son cümleye gülümseyerek cevap verdi:

“Demek bu da yeni bir dayatma, çünkü müdür bey bugüne kadar böyle denetime gerek görmemişti... İşin kötüsü, bizim isteğimiz de işletmenin işlerimize pek karışmaması ve koruyucu rolü oynayacağına,

adil davranarak hakkımız olan parayı, emeğimizin karşılığını bize vermesi. Baş gösteren her krizde, hissedarların kâr payını korumak için emekçileri açlığa mahkûm etmek dürüst bir davranış mı?.. Müdür bey ne derse desin, yeni uygulama gizli bir ücret indiriminden ibaret, bizim isyanımız da buna zaten, çünkü işletme giderleri kısmak zorundaysa, bu kısıntıyı sadece işçiler üzerinden yapmakla çok kötü davranmış oluyor."

"Tamam işte!" diye haykırdı Mösyö Hennebeau. "Halkı açlığa mahkûm edip, onların alın teriyle geçindiğimiz suçlamasını bekliyordum zaten! Sermayedarların sanayi alanına, özellikle de madencilik sektörüne yaptıkları yatırımların ne kadar riskli olduğunu bilmesi gereken sizin gibi biri nasıl olur da böyle saçma sapan laflar edebilir! Bugün tam donanımlı bir maden ocağı bir buçuk, iki milyon franga mal oluyor; üstelik yatırılan bunca paraya karşı azıcık kâr elde etmek için ne sıkıntılar çekiliyor! Fransa'daki madencilik şirketlerinin neredeyse yarısı iflas etti... Ayakta kalabilmiş olanları acımasızlıkla suçlamak tam bir ahmaklık. İşçileri sıkıntı çektiğinde, onlar da sıkıntı çekiyor. Bugünkü krizde sanıyor musunuz ki işletme de en az sizin kadar zarar görmüyor? Ücretleri kendisi değil, rekabet kuralları belirliyor, yoksa batabilir. Öfkelenecekseniz, kriz koşullarına öfkelenin... Ama bunları dinlemek, anlamak istemiyorsunuz!"

"Hayır," dedi genç adam, "işler böyle yürüdüğü sürece bizim yaşam koşullarımızda en ufak bir iyileşme olmayacağını çok iyi anlıyoruz; işte tam da bu yüzden, işçiler bu gidişatı değiştirmek için er ya da geç işbaşına gelecekler."

Biçimsel olarak son derece ılımlı görünen bu sözler, barındırdığı tehdidi açığa vuran titrek ve kısık bir sesle ve öyle büyük bir inançla dile getirilmişti ki ortalığa büyük bir sessizlik hâkim oldu. Suskunluğa gömülen salonda huzursuz ve korkulu bir hava esti. Diğer temsilciler, söylenenleri tam olarak anlamasalar da, arkadaşlarının bu refah ortamında kendi paylarını talep ettiğini hissediyorlardı; sıcacık duvar kaplamalarına, rahat koltuklara, en ucuzu bile bir aylık mutfak masraflarını karşılayabilecek bütün bu şatafatlı eşyalara dik dik bakmaya başlamışlardı.

Bir süredir düşünceli duran Mösyö Hennebeau, sonunda onları yolcu etmek için ayağa kalktı. Temsilciler de hareketlendiler. Étienne

Maheu'nün kolunu hafifçe dürttü; bunun üzerine Maheu, dili dolanarak ve beceriksizce yeniden söze girdi:

"Bize bütün söyleyeceğiniz bu, demek ki beyefendi... Arkadaşlara koşullarımızı reddettiğinizi bildireceğiz."

"Dostum, ben hiçbir şeyi reddetmiyorum!.." diye bağırdı müdür. "Ben de sizin gibi ücretli biriyim ve karar alma konusunda çıraklarınızdan daha fazla yetkim yok. Bana talimatlar verirler, benim görevimse bu talimatları en iyi şekilde yerine getirmektir. Size söylemem gerekeni söylediğimi düşünüyorum, ama karar vermek benim işim değil... Siz bana taleplerinizi bildirdiniz, ben ise bunları Yönetim Kurulu'na sunacak, gelen yanıtı da size ileteceğim."

Sorunlar karşısında telaşa kapılmaktan kaçınarak, yukarıdan gelecek emirleri uygulamak zorunda olan üst düzey bir görevlinin nazik soğukluğuyla konuşuyordu. Şimdi madenciler ona kuşkuyla bakıyor, kimin nesi olduğunu, yalan söylemekle nasıl bir çıkar sağladığını, gerçek patronlarla aralarına girerek ne kazançlar elde ettiğini düşünüyorlardı. Düzenbazın biri olmalıydı, kendileri gibi ücret karşılığı çalıştığını söylüyor, ama refah içinde yaşıyordu!

Étienne cesaret gösterip, yeniden araya girdi.

"Görüyor musunuz, müdür bey, sorunlarımızı doğrudan iletebileceğimiz birini bulamamamız nasıl da üzücü. Onlarla yüz yüze görüşsek, birçok şeyi açıklayabilir, sizin dikkatinizden kaçabilecek bazı gerekçeler gösterebilirdik... Kimle muhatap olacağımızı bilseydik elbette!"

Mösyö Hennebeau bu sözlere hiç kızmadı. Hatta yüzünde bir gülümseme belirdi.

"Aman yapmayın! Bana güvenmiyorsanız durum karışır!.. O zaman oraya gitmeniz gerekir."

Temsilciler, pencerelerden birine doğru uzattığı eliyle belirsiz bir hareket yapışını izlediler. Orası neresiydi? Kuşkusuz Paris'i ima ediyordu. Ama onlar tam olarak neresi olduğunu bilmiyorlardı; zihinlerinde, ürkütücü bir uzaklıkta bulunan, tapınağına çöreklenmiş bilinmez bir ilahın hüküm sürdüğü erişilmez ve kutsal bir diyar canlanıyordu. Orayı asla göremeyeceklerdi, uzaktan Montsou'nun on bin kömür işçisini ezen bir güç gibi hissediyorlardı sadece. Müdür

konuşmaya başladığında, gizlenmiş ve kararlar veren bu güç oluyordu arkasında.

Cesaretleri kırılmıştı, Étienne bile en iyisinin çekip gitmek olduğunu belirtircesine omuz silkti; o sırada Maheu'nün kolunu dostça tıpışlayan Mösyö Hennebeau, Jeanlin'in nasıl olduğunu soruyordu.

"Bu size acı bir ders olmalı aslında, buna rağmen baştan savma yapılan payandalama işini savunuyorsunuz!.. Biraz düşünürseniz, dostlarım, grevin hepimiz için bir yıkım olacağını anlarsınız. Bir haftaya kalmadan açlıktan kıvranacaksınız, ne yapacaksınız o zaman?.. Ama ben sizin sağduyunuza güveniyor, en geç pazartesi günü işbaşı yapacağınıza inanıyorum."

Hepsi sırtlarını kamburlaştırıp ayaklarını sürüyerek salondan çıkarken, boyun eğmeleri konusundaki bu umuda bir yanıt vermediler. Müdür onları geçirirken görüşmeyi özetliyordu: İşletme yeni bir ücret tarifesi uygulamakta kararlıydı, işçilerse vagon başına beş santim ücret artışı talep ediyorlardı. Ümitlenmemeleri için onlara Yönetim Kurulu'nun bu koşulları kesinlikle kabul etmeyeceğini söylemeyi görev bildi.

"Budalaca işlere kalkışmadan önce iyice düşünün," diye tekrarladı sessizliklerinden endişelenerek.

Holde Pierron yerlere kadar eğilip selam verirken, Levaque kasketini takmaya uğraşır görünüyordu. Maheu uygun bir veda sözcüğü ararken, Étienne onu dirseğiyle bir kez daha dürttü. Bu tehditkâr sessizlik içinde hep birlikte evden çıktılar. Bir tek, büyük bir gürültüyle kapanan kapının sesi duyuldu.

Yemek salonuna geri dönen Mösyö Hennebeau konuklarının sessiz ve hareketsiz bir halde likörlerini içtiklerini gördü. Kısaca olup bitenleri anlatınca Deneulin'in yüzü asıldı. Soğumuş kahvesini içerken konuyu değiştirmeye çalıştılar. Ama işçilerin işi bırakmasını engelleyecek bir yasanın bulunmamasına şaşıran Grégoirelar tekrar grev konusunu açtılar. Paul, Cécile'i rahatlatmaya çalışıyor, jandarmaları beklediklerini söylüyordu.

Sonunda Madam Hennebeau uşağı çağırdı.

"Hippolyte, biz salona geçmeden önce pencereleri açıp içerisini havalandırın."

III

Aradan on beş gün geçmişti; üçüncü haftanın pazartesi günü idareye gönderilen yoklama kâğıtlarından maden ocağına inen işçi sayısının daha da azaldığı anlaşılmıştı. O sabah madencilerin işbaşı yapacağı sanılıyordu, ama yönetim kurulunun talepleri inatla reddetmesi madencileri öfkelendirmişti. Çalışmayan ocaklar Voreux, Crèvecoeur, Mirou ve Madeleine'le sınırlı kalmıyor, Victoire ve Feutry-Cantel'de işçilerin ancak dörtte biri ocağa iniyordu, Saint-Thomas da bu durumdan etkilenmeye başlamıştı. Grev yavaş yavaş yayılıyordu.

Voreux'nün üzerine ağır bir sessizlik çökmüştü. Kimsenin çalışmadığı boş ve terk edilmiş şantiyeler ölü bir fabrika duygusu uyandırıyordu. Aralık ayının kurşuni gökyüzünün altında, asma köprülerde unutulmuş üç dört kömür vagonu sessiz bir hüzne bürünmüştü. Aşağıda, çatmaların ayaklarının arasındaki kömür stokları eriyip gidiyor, geride çıplak ve kapkara bir toprak kalıyor; payanda direkleri ise sağanak yağmurun altında çürüyordu. Kanalın iskelesinde yarı dolu halde bekleyen mavna, bulanık suyun üzerinde uykuya dalmış gibi görünüyordu; çözülen kükürdün yağmura rağmen tüttüğü ıssız moloz tepeciğinin üzerinde bir yük arabası, kollarını hüzünle yukarı doğru dikmişti. Özellikle binalar uyuşup kalmış gibiydi, ayıklama hangarının kepenkleri kapalıydı, yükleme gürültüleri gözetleme kulesine gelmez olmuş, jeneratör odası soğumuştu, devasa bacadan büyüklüğüne hiç yakışmayan incecik dumanlar yükseliyordu. Kömür çıkartma makinesinin kazanları sadece sabahları yakılıyordu. Seyisler atları beslemek için ocağa iniyor, yeniden işçiye dönüşen çavuşlar giderilmediği zaman büyük zararlara yol açan arızalarla tek başlarına ilgileniyorlardı. Saat dokuzdan sonra ise işler el merdivenleriyle görülüyordu. Kapkara tozdan bir kefene bürünmüş bu ölü binaların üzerinde yaşam belirtisi olarak sadece tahliye pompasının

derin ve uzun solukları duyuluyordu, bu soluk kesilirse ocak sular altında kalırdı.

Karşı tepedeki İki Yüz Kırklar mahallesi de ölü gibiydi. Lille valisi hemen olay yerine gelmiş, jandarmalar yolları tutmuş, ama grevcilerin sükûneti karşısında vali ve jandarmalar geri dönmeye karar vermişlerdi. Bu geniş ovadaki madenci mahallesi şimdiye kadar hiçbir zaman böylesine güzel bir örnek teşkil etmemişti. Erkekler meyhaneye gitmemek için bütün gün uyuyor, kahveyi daha ölçülü içen kadınlar, daha makul davranıp, gevezeliklere ve öfkeli tartışmalara girişmiyorlardı; çocuklar bile durumu anlamış gibi görünüyorlardı, öyle usluydular ki çıplak ayaklarla koşturuyor, birbirlerini sessizce tokatlıyorlardı. Ağızdan ağıza dolaşan, sürekli tekrarlanan kural şuydu: Herkes akıllı uslu davranmalıydı.

Yine de Maheulerin evi gelip gidenlerle dolup taşıyordu. Étienne sandık sekreteri sıfatıyla eldeki üç bin frangı en yoksul aileler arasında paylaştırmış; sonradan, sağdan soldan yardım parası olarak birkaç yüz frank gelmişti. Ama artık kaynaklar tükeniyor, grevi sürdürecek paraları kalmayan işçiler için açlık tehdit edici boyutlara ulaşıyordu. Kendilerine on beş günlük kredi açacağını söyleyen Maigrat bir hafta sonra yan çizerek veresiyeyi kesmişti. Genellikle işletmenin talimatlarına göre hareket ederdi, belki de işletme mahalleleri açlığa mahkûm ederek direnişi bir an önce kırmak istiyordu. Adam kaprisli bir zorba gibi davranıyor, ailelerin alışveriş için yolladığı kızların yüzlerine bakarak ekmek veriyor ya da vermiyordu. Özellikle, kin beslediği Maheude'ün suratına kapıyı kapıyor, Catherine'i elde edemediği için onu cezalandırmak istiyordu. Üstelik hava buz gibiydi, kömürlerinin tükenmekte olduğunu gören kadınlar, erkekler ocağa inmedikçe kömür dağıtılmayacağını düşünerek endişeleniyorlardı. Açlıktan ölmeleri yetmezmiş gibi, soğuktan da öleceklerdi bu gidişle.

Maheuler şimdiden sıfırı tüketmişti. Levaquelar, Bouteloup'dan aldıkları yirmi frank borçla idare ediyorlardı. Pierronlara gelince, onlarda her zaman para vardı, ama kendilerinden borç isteneceği endişesiyle, diğerleri gibi görünmek için Maigrat'ya veresiye yazdırıyorlardı, aslında Pierronne biraz eteğini kaldıracak olsa adam tüm dükkânı önüne sermeye hazırdı. Cumartesiden beri, birçok aile akşam yemeği yemeden yatağa girmeye başlamıştı. Ve sıkıntılı

günlerin başlaması karşısında tek bir yakınma bile işitilmiyor, herkes sakin bir cesaretle alınan karara itaat ediyordu. Hepsinde mutlak bir güven duygusu, dindarca bir iman, inananlara özgü gözü kapalı bir teslimiyet vardı. Mademki onlara adalet çağı vaat edilmişti, evrensel mutluluğa kavuşmak için çile çekmeye hazırlardı. Açlık zihinlerini harekete geçiriyordu, sanrılara kapılan bu yoksul insanların kapalı ufuklarında şimdiye kadar asla bu denli geniş bir gedik açılmamıştı. Gözleri güçsüzlükten kararmaya başladığında, kardeşliğin hâkim olduğu, her şeyin paylaşıldığı, emeğin altın çağını yaşadığı, düşlerindeki o ideal ülkenin gerçekmiş gibi giderek yaklaştığını görüyorlardı. Sonunda oraya ulaşacaklarına olan inançlarını hiçbir şey sarsamıyordu. Yardım sandığındaki para tükenmişti, işletme geri adım atmayacaktı, her geçen gün durumun daha da kötüye gideceği belliydi, buna rağmen umutlarını kaybetmiyor, olup bitenlere küçümseyici bir gülümsemeyle yaklaşıyorlardı. Altlarındaki toprak göçse bile, bir mucize onları kurtaracaktı. Bu inanç ekmeğin yerini tutuyor, açlıklarını unutturuyordu. Maheuler ya da diğerleri sade suya çorbalarını çabucak mideye indirdiklerinde, yarı sersemlemiş şekilde, daha iyi bir yaşam uğruna kendilerini hayvanların ağzına atmaktan çekinmeyen kurbanlar gibi bu yaşamın hayaliyle yukarı çıkıyorlardı.

Artık Étienne'in önderliği tartışılmazdı. Akşam sohbetlerinde, okudukça derinleşen ve her konuda çözüm üretmesini sağlayan bilgileri sayesinde çok yerinde tespitlerde bulunuyordu. Gecelerini okumakla geçiriyor, giderek daha fazla mektup alıyordu. Belçika'da yayımlanan *Vengeur* adlı sosyalist bir gazeteye de abone olmuş, mahalleye giren bu ilk gazete sayesinde arkadaşları arasındaki saygınlığı iyice artmıştı. Giderek artan nüfuzu her geçen gün onu biraz daha fazla heyecanlandırıyordu. Bir sürü insanla yazışmak, bölgenin dört bir yanındaki emekçilerin gelecekleri üzerine tartışmak, Voreuxlü madencilere tavsiyelerde bulunmak, bilhassa da bir çekim merkezine dönüşmek, dünyanın kendi etrafında döndüğünü hissetmek, bu eski makinistin, eli yağa ve kapkara tozlara bulanmış bu kazmacının gururunu okşuyordu. Toplumsal anlamda bir basamak atlıyor, kendi kendine bile itiraf edemediği bir arzuyla o iğrenç burjuvazinin anlayışını ve refahını benimsemeye başlıyordu. Canını sıkan tek şey hâlâ yeterince donanımlı olmamasıydı, redingotlu bir beyefendiyle

karşılaştığında çekingen davranıyor, utangaçlığa kapılıyordu. Kendisini eğitmek için harıl harıl okusa da, yöntem eksikliği yüzünden zihni karışıyor, okuduklarını tam olarak özümseyemiyor, kafası anlamadığı bir sürü bilgiyle doluyordu. Bu yüzden, kendisiyle hesaplaştığı bazı anlarda, görevinin hakkını veremediği, aslında ümit bağlanması gereken kişinin kendisi olmadığı endişesine kapılıyordu. Belki de bir avukata, arkadaşlarını tehlikeye atmadan konuşup hareket edebilecek bir bilim insanına ihtiyaç vardı. Ama çok geçmeden bir isyan duygusuyla kendine geliyordu. Yo, hayır, avukat olmazdı! Avukatların hepsi alçaktı, bilgilerini halkın sırtından geçinmek için kullanıyorlardı. Ne olursa olacaktı, madenciler kendi sorunlarını kendileri çözmeliydiler. Étienne yeniden, sevilen bir önder olma düşlerine kaptırıyordu kendini: Montsou ayağının dibinde, Paris ise uzaklarda, sisler arasındaydı; kim bilir günün birinde milletvekili de olabilirdi, görkemli bir salonun kürsüsünde görüyordu kendisini, parlamentoda yer alan ilk işçi olarak, yaptığı ilk konuşmada burjuvalara yıldırımlar yağdırıyordu.

Birkaç günden beri, Étienne'in kafası çok karışıktı. Mektup üzerine mektup yazan Pluchart, grevcileri gayrete getirmek üzere Montsou'ya gelmeyi teklif ediyordu. Makinistin başkanlık edeceği özel bir toplantı düzenlenecekti; bu tasarının altında grevden yararlanılarak şimdiye kadar Enternasyonal'e kuşkuyla bakan işçileri örgütleme düşüncesi yatıyordu. Étienne gürültü patırtı çıkmasından ürkse de, Rasseneur şiddetle karşı çıkmasa Pluchart'ı davet edecekti. Genç adam onca nüfuzuna rağmen, bu davaya kendisinden önce baş koymuş ve müşterileri arasında sadık grevciler bulunan meyhaneciyi ciddiye almak zorunda kalmıştı. Bu yüzden, ne yanıt vereceğini bilemeden hâlâ tereddüt ediyordu.

Pazartesi günü saat dörde doğru, alt kattaki salonda Maheude'le yalnız olan Étienne, Lille'den bir mektup daha aldı. İşsizlikten canı sıkılan Maheu balığa çıkmıştı: Şansı yaver gider de kanal ağzında iri bir balık tutabilirse, satar ve parasıyla ekmek alırdı. İhtiyar Bonnemort ve küçük Jeanlin artık kullanabildikleri bacaklarını açmak için evden çıkmışlar; çocuklar da, moloz tepeciğinde kömür parçaları toplayarak saatler geçiren Alzire'le birlikte gitmişlerdi. Üzerine kömür atmayı göze alamadıkları cılız ateşin başında oturan Maheude, gömleğinin

önünü açmış, karnına kadar sarkan memesini sutyeninden çıkarmış, Estelle'i emziriyordu.

Mektubu okuyup katlayan genç adama sordu:

"Haberler iyi mi? Bize para gönderecekler mi?"

Étienne başını hayır anlamında sallayınca, sözüne devam etti:

"Bu haftayı nasıl çıkaracağımızı bilemiyorum... Yine de dayanacağız. İnsan bir davada haklı olduğuna inandığında, daha yürekli ve daha güçlü oluyor, öyle değil mi?"

Artık, aşırılığa kaçmadan grevi destekliyordu. İşletmeyi işi bırakmadan yola getirebilselerdi daha iyi olurdu. Ama greve gidildiğine göre, haklarını almadan işbaşı yapmamalıydılar. Bu konuda sarsılmaz bir kararlılık gösteriyordu. Haklıyken haksız duruma düşmektense ölmeyi tercih ederdi!

"Ah!" diye haykırdı Étienne, "Bir kolera salgını baş gösterseydi de bizi işletmenin o kan emicilerinden kurtarsaydı!"

"Hayır hayır," diye karşılık verdi Maheude, "kimseye beddua etmemek lazım. Çözüm bu değil, onların yerini başkaları alır... Ben sadece akıllarını başlarına toplamalarını istiyorum, bundan da umutluyum, çünkü dürüst insanlar tükenmedi daha... Bildiğiniz gibi şu sizin siyasetiniz benim hiç hoşuma gitmiyor."

Gerçekten de, Étienne'in şiddet içeren sözlerini tasvip etmiyor, onu kavgacı buluyordu. Emeğin karşılığını almaya çalışmak doğruydu, ama başka şeylerle, burjuvalar ve hükümetle uğraşmaya ne gerek vardı? Başkalarının işlerine burnunu sokup başına bela almanın âlemi var mıydı? Yine de içip sarhoş olmayan ve kırk beş franklık kirasını düzenli ödeyen bu delikanlıya saygı duyuyordu. Bir erkeğin ahlakı düzgünse bazı kusurları hoş görülebilirdi.

Bunun üzerine Étienne, herkesin yiyecek ekmek bulacağı Cumhuriyet'ten söz etti. Ama Maheude başını olumsuz anlamda iki yana salladı, o rezil 48 yılını hatırlıyordu, evliliklerinin ilk zamanlarında kocası ve kendisi dımdızlak ortada kalmışlardı. Kederli bir ses ve dalgın gözlerle çektikleri sıkıntıları anlatıp dururken, açıkta duran memesini ağzından bırakmamış olan kızı Estelle kucağında uyuyordu. Étienne de dalıp gitmişti, kadının perişan ve sapsarı yüzüyle tezat oluşturan gevşemiş ve bembeyaz o iri memeye bakıyordu.

“Tek kuruşumuz, ağzımıza koyacak bir lokma ekmeğimiz bile yoktu, bütün ocaklarda iş durmuştu,” diye mırıldandı. “Kısacası, tıpkı bugünkü gibi, olan yoksullara oldu!”

Ama o sırada kapı açıldı, Catherine’in içeri girdiğini görerek afalladılar. Chaval’le kaçtığı günden beri mahalleye hiç uğramamıştı. Öyle ürkmüş görünüyordu ki kapıyı kapatmayı bile akıl edemedi, hiç konuşmadan, tir tir titriyordu. Annesini yalnız bulacağını ummuş, ama genç adamı görünce yolda hazırladığı sözleri unutmuştu.

“Buraya ne halt etmeye geldin?” diye bağırdı Maheude iskemlesinden kalkmadan. “Seni bu evde görmek istemiyorum, defol git!”

Bunun üzerine, Catherine söyleyeceklerini hatırlamaya çalıştı.

“Anne, kahve ve şeker getirdim... Çocuklar için... Onları düşünerek fazla mesai yaptım...”

Ceplerinden yarım kilo kahve ve yarım kilo şeker çıkarıp masanın üzerine bıraktı. Kendisi Jean-Bart’da çalışırken Voreux’deki grev onu üzüyor, ailesine biraz destek olabilmek için başka yol bulamayıp, çocukları bahane ediyordu. Ama bu iyi niyeti annesinin öfkesini yatıştıramamıştı.

“Şeker getireceğine evinde kalıp ekmek parası kazansaydın.”

Bir aydan beri arkasından söylediği ne varsa kızının yüzüne vurarak rahatladı. Sıkıntı içinde yaşayan bir ailesi varken, on altı yaşında bir kız herifin tekine kaçıp onunla yaşamaya mı başlardı! Bunu yapmak için evlatların en hayırsızı olmak gerekirdi. Bazı hatalar affedilebilirdi, ama bir anne böyle bir alçaklığı asla unutmazdı. Üstelik kimse onu eve hapsetmemişti! Alabildiğine özgürdü, sadece yatmak için eve gelmesi yeterliydi.

“Söylesene, bu yaşta derdin neydi?”

Masanın yanında kımıldamadan duran Catherine, başını öne eğmiş, annesini dinliyordu. Ergenliği gecikmiş zayıf genç kız bedeni tir tir titriyor, kopuk kopuk cümlelerle annesine cevap vermeye çalışıyordu.

“Sanki benim kararımdı, sanki güle oynaya gittim!.. Beni o zorladı. O istedi mi ben de istemek zorundayım, öyle değil mi? Çünkü benden daha güçlü... Olayların nasıl gelişeceğini bilmek mümkün mü? Neyse olan oldu, artık geri dönüşü yok, çünkü ha o olmuş ha bir başkası. Benimle evlenmesi gerek.”

Erkeklere erken yaşta itaat etmeye alışmış kızların boyun eğişiyle, hiç isyan etmeden kendini savunuyordu. Hep böyle olmuyor muydu? Moloz tepeciğinin arkasında tecavüze uğramak, on altı yaşında çocuk doğurmak, sevgilisi kendisiyle evlenirse yoksulluk içinde bir aile yaşamı sürdürmek dışında bir şey düşlememişti. Utançtan yüzünün kızarmasının, titremesinin nedeni, varlığıyla kendini huzursuz eden genç adamın önünde fahişe durumuna düşmesiydi.

Bu arada, Étienne, daha rahat konuşmaları için ayağa kalkıp, sönmekte olan ateşi canlandırma bahanesiyle ocağın yanına gitmişti. Ama bir an için göz göze geldiler; genç adam, yüzü solgun ve yorgun görünse de, duru gözleri, esmerleşmiş yüzüyle onu hâlâ güzel buluyordu, garip bir duyguya kapıldı, ona karşı olan kızgınlığı geçivermişti, kendisine tercih ettiği bu erkekle mutlu olmasından başka bir isteği yoktu. Onunla ilgilenmek ihtiyacı duyuyor, Montsou'ya gidip sevgilisini Catherine'e daha saygılı davranması konusunda uyarmak istiyordu. Ama Catherine her zamanki gibi şefkatle bakan bu gözlerde sadece bir acıma duygusu gördü, kendisini bu şekilde süzdüğüne göre küçümsüyor olmalıydı. O an, yüreği öylesine daraldı ki boğulacak gibi oldu, kendisini bağışlatmak için başka söz bulamadı.

"İşte böyle, sussan daha iyi edersin," dedi öfkesi dinmeyen Maheude. "Kalmak için geldinse girebilirsin, aksi takdirde bir an önce çek git, dua et ki kucağımda bebek var, yoksa şimdiye kadar kıçına tekmeyi yerdin."

Sanki bu tehdit gerçekleşmiş gibi Catherine kıçına ani bir tekme yiyip, acıdan neye uğradığını şaşırdı. Chaval açık duran kapıdan içeri dalıvermiş, vahşi bir hayvan gibi kıza tekmeyi basmıştı. Bir süreden beri Catherine'i dışarıdan gözlüyordu.

"Orospu!" diye haykırdı, "seni takip ettim, kendini düzdürmek için buraya geleceğini biliyordum! Onun parasını da sen ödüyorsun ha? Benim paramla ona kahve getiriyorsun!"

Afallayan Maheude ve Étienne kıpırdamadan duruyorlardı. Chaval, öfke içinde, Catherine'i kapıya doğru sürükledi.

"Lanet olası, çık dışarı!"

Kız bir köşeye sığınınca, bu sefer annesine hakaret etmeye başladı.

“Fahişe kızın yukarda bacaklarını havaya kaldırmış yatarken eve bekçilik etmek de güzel iş!”

Sonunda Catherine’i bileğinden kavrayıp, tartaklayarak dışarı sürükledi. Kapıda arkasına dönüp, iskemlesine çakılıp kalmış Maheude’e bir kez daha baktı. Kadıncağız memesini gömleğinin içine sokmayı unutmuştu. Yüzünü yün eteğe gömmüş olan Estelle uyumaktaydı, Maheude’ün güçlü bir ineğinkini andıran çıplak ve iri memesi aşağıya sarkıyordu.

“Kızı olmayınca anası kendini düzdürüyor,” diye haykırdı Chaval. “Haydi, göster ona her yanını! Nasıl olsa senin o rezil kiracın müşkülpesent biri değil!”

Étienne o anda arkadaşına bir yumruk indirmek istedi. Mahalleyi ayağa kaldırma korkusuyla Catherine’i onun elinden çekip alamadı. Ama kabaran öfkesini bastıramıyor, gözlerini kan bürüyen iki erkek karşı karşıya duruyorlardı. Eski bir kin, uzun zamandır bastırılmış bir kıskançlık açığa çıkıyordu. Artık biri diğerinin hakkından gelmeliydi.

“Sözlerine dikkat et!” dedi Étienne dişlerini sıkarak. “Yoksa canına okurum.”

“Denesene!” diye karşılık verdi Chaval.

Birkaç saniye bakıştılar, birbirlerine öyle yakın duruyorlardı ki yakıcı soluklarını yüzlerinde hissediyorlardı. Catherine, yalvararak sevgilisinin eline yapıştı ve onu sürüklemeye başladı. Arkasına bakmadan koşuyor, sevgilisini mahalleden uzaklaştırmaya çalışıyordu.

“Tam bir hayvan!” diye homurdandı Étienne kapıyı sertçe kaparken. Öfkeden yerinde duramaz haldeydi, sakinleşmek için oturmak zorunda kaldı.

Karşısında oturan Maheude yerinden kıpırdamamıştı. Elini lanet olsun dercesine salladıktan sonra birbirlerine söyleyemedikleri can sıkıcı şeyleri düşünerek sessizliklerini korudular. Étienne kendini ne kadar zorlasa da, gözlerini artık kendisini rahatsız etmeye başlayan o bembeyaz, sarkık et yığınından alamıyordu. Kadın kırk yaşındaydı, bedeni fazla doğum yapan her dişi gibi yıpranmıştı, ama etli butlu vücudu, eskiden bir hayli güzel olan uzun ve geniş yüzüyle hâlâ birçok erkeği cezbediyordu. Memesini iki eliyle kavrayıp sakin sakin içeri soktu. Girmemekte ısrar eden pembe ucunu parmağıyla iterek

elbisesinin düğmelerini ilikledi, memesi şimdi eski siyah yeleğinin içinde pörsükçe yayılmıştı.

"Domuzun teki," dedi sonunda Maheude. "Böylesine iğrenç şeyleri düşünebilmek için ancak pis bir domuz olmak gerekir... Umurumda değil! Ona cevap vermeye bile değmez."

Sonra bakışlarını genç adamdan ayırmadan samimi bir ses tonuyla devam etti:

"Benim de hatalarım oluyor elbet, ama söylediklerinin benimle hiç ilgisi yok... Hayatım boyunca yalnız iki erkeğin eli elime değdi, on beş yaşındayken vagon sürücü bir çocukla birlikte olmuştum, sonra da Maheu'yle. O da ilki gibi beni terk etseydi halim nice olurdu bilemiyorum. Evlendiğimiz günden beri kocama sadık kaldım diye övünecek değilim, çünkü insan bir halt etmemişse genellikle fırsat bulamadığı içindir... Ama ben bunu açıkça söyleyebiliyorum, bazı komşularım bu kadarını da söyleyemez, öyle değil mi?"

"Çok doğru," dedi ayağa kalkan Étienne.

Ve o dışarı çıkarken, uyuyan Estelle'i iki iskemlenin üzerine yerleştiren Maheude ateşi canlandırmaya çalışıyordu. Baba bir balık yakalayıp satarsa çorba pişirebilirdi.

Dışarıda hava şimdiden kararmıştı, buz gibi bir gece onları bekliyordu; içini bir hüzün kaplayan Étienne başı önde yürüyordu. Artık ne Chaval'e öfke duyuyor, ne de hırpalanan genç kıza acıyordu. Zihninden silinmeye başlayan o kavga sahnesi onu insanların çektikleri çileyi, yoksulluğun iğrençliğini düşünmeye yönlendiriyordu yeniden. Açlık çeken mahalle, akşam yemek yiyemeyecek olan kadınlar ve çocuklar, boş midelerle mücadele eden tüm bu halk gözlerinin önüne geliyordu. Ara sıra kapıldığı şüphe alacakaranlığın ürkütücü hüznünde yeniden canlanıyor, hiç olmadığı kadar şiddetli bir huzursuzluğa sürüklüyordu onu. Ne korkunç bir sorumluluk üstlenmişti! Artık ne paraları ne de veresiye alma imkânları kalan bu insanları hâlâ direnmeye ikna edebilecek miydi? Hiçbir destek gelmezse, açlık cesaretleri kırarsa bu işin sonu nereye varacaktı? Aniden, yaşanacak felaketi görür gibi oldu: Çocuklar ölüyor, anneler hıçkırıklara boğuluyor, beti benzi solmuş ve kadidi çıkmış erkekler yeniden ocaklara iniyorlardı. Étienne yürümeye devam ediyor, ayağı taşlara takılıyor, işletmenin üstün geleceğini, kendisininse arkadaşlarının

mahvına sebep olacağını düşündükçe içi katlanılmaz bir endişeyle doluyordu.

Başını kaldırdığında Voreux'nün önüne geldiğini gördü. Siyah bir kütle oluşturan binalar, giderek kararan gecede daha da hantal görünüyorlardı. Hareketsiz koca gölgelerle dolu ıssız kömür yükleme hangarı terk edilmiş bir kaleyi andırıyordu. Kömür çıkarma makinesi çalışmadığında madende hayat bitiyordu. Gecenin bu saatinde canlı hiçbir şey kalmıyordu, ne bir fener yanıyor, ne bir ses işitiliyordu; tüm maden ocağının içine gömüldüğü bu yok oluşta, tahliye pompası bile, nereden geldiği belli olmayan uzak bir hırıltıdan ibaretti.

Étienne etrafına bakınıyor, kan beynine sıçrıyordu. İşçiler açlıktan inlerken işletme milyonlarının ucundan yiyordu. Emeğin sermayeye karşı verdiği bu mücadelede güçlü taraf neden işletme olsundu ki? Her halükârda zafer ona pahalıya patlayacaktı. Ardından cesetlerini sayacaklardı. Étienne yeniden savaşma hırsına kapılmıştı, ölüm pahasına da olsa sefaletin hakkından gelmek için vahşi bir arzu duyuyordu. Açlık ve adaletsizlik yüzünden her gün azar azar öleceklerine mahallece toptan ölüme gitmeleri daha iyiydi. Okuyup da iyice özümleyemediği kitaplarda yazanlar aklına geliyor, düşmanı durdurmak için şehirlerini ateşe veren halkların, çocuklarını kölelikten kurtarmak uğruna kafalarını taşa vura vura öldüren annelerin, zorbaların ekmeğini yemektense açlıktan ölmeyi tercih eden insanların hikâyelerini hatırlıyordu. Giderek coşuyor, o kapkara hüznün içinden kıpkızıl bir neşe fışkırıyordu; kuşkuları kaybolmuştu, bir saatlik ödlekliğinden dolayı kendinden utanıyordu. Yeniden uyanan inancı sayesinde kavuştuğu gururu onu daha yukarılara taşıyor, önder olmanın, kendisine sonuna kadar itaat edilmesinin, giderek artan gücünün, zafer gecesinin sevincini yaşıyordu. Daha şimdiden, sade bir yücelik sahnesi canlanıyordu gözünde; efendi olduğunda iktidarı reddedeceğini, yönetim yetkisini halka bırakacağını hayal ediyordu.

Ama birden, Maheu'nün sesiyle irkilerek gerçeğe döndü; Maheu şansının yaver gittiğini, koca bir alabalık yakalayıp üç franga sattığını anlatıyordu. Akşama çorba içebileceklerdi. Bunun üzerine Étienne, arkadan geleceğini söyleyip arkadaşını eve yolladı; Avantage'a gidip bir masaya oturdu, içerdeki müşterinin çıkmasını bekledikten sonra, Rasseneur'e, hemen gelmesi için Pluchart'a mektup yazacağını söyledi.

Kararını vermişti, gizli bir toplantı düzenlemek istiyordu, çünkü Montsou kömür işçileri toplu halde Enternasyonal'e katılırlarsa zaferin kesin olacağına inanıyordu.

IV

Gizli toplantının perşembe günü, saat ikide, dul Désir Kadın'ın Pür Neşe meyhanesinde yapılmasına karar verildi. Çocukları gibi gördüğü madencilere çektirilen sefalet canına tak etmiş olan dul kadın meyhanesi boş kaldığından beri öfkeden köpürüyordu. Hiçbir grev sırasında bu kadar az içki içilmemişti, ayyaşlar akıllı uslu davranma kuralını çiğneme korkusuyla evlerine kapanıyorlardı. Bayram günlerinde insandan geçilmeyen Montsou'nun geniş caddesi, büyük bir felaket yaşanmış gibi, sessiz ve kasvetliydi. Tezgâhlar ve mideler birayla dolup taşmaz olmuş, dereler kurumuştu. Kaldırımlarda, Casimir birahanesi ve Progrès meyhanesinde müşteri yolu gözleyen solgun yüzlü bar kızlarından başka kimse görünmüyordu; Montsou'da bile Piquette meyhanesi ve Kesik Baş birahanesi dahil, Lenfant'dan Tison'a kadar tüm meyhaneler bomboştu, sadece çavuşların gittiği Saint-Eloi'da birkaç bardak bira satılıyordu; bu ıssızlık, koşulları dikkate alarak ücretlerini on metelikten beş meteliğe düşüren şarkıcı kızların müşteri yokluğunda boş boş oturdukları Volkan'a kadar her yerde kendini gösteriyordu. Tüm yörede yürekleri dağlayan gerçek bir yas havası vardı.

"Yazıklar olsun!" diye haykırdı dul Désir Kadın, elleriyle dizlerini döverken, "jandarmaların suçu bu! İsterlerse beni hapse tıksınlar, onlarla uğraşmaktan vazgeçmeyeceğim!"

Ona göre resmî yetkililerin, patronların tamamı jandarmaydı, içinde halk düşmanlığını barındıran bu sözcük genel bir tiksintiyi ifade ediyordu. Étienne'in önerisini sevinçle karşılamış, mekânın tamamını hiç para almadan madencilere tahsis edeceğini, hatta yasanın gerekli kıldığı davetiyeleri kendi elleriyle göndereceğini söylemişti. Zaten yasalara uyulmasa daha iyi olurdu! Böylece gerçek yüzlerini görmek mümkün olacaktı. Ertesi gün genç adam, mahallede okuma yazma bilen komşulara çoğalttırdığı elli kadar davetiyeyi imzalaması için

Désir Kadın'a getirdi; davetiyeler ocakların işçi temsilcilerine ve güvenilir kişilere gönderildi. Sözümona, gündeme göre, grevin devam edip etmeyeceği tartışılacaktı, ama aslında Pluchart işçilerin toplu halde Enternasyonal'e katılmalarını sağlamak amacıyla bir konuşma yapacaktı.

Perşembe sabahı Étienne endişeye kapıldı, telgraf çekip çarşamba akşamı orada olacağını bildiren eski ustası hâlâ gelmemişti. Neler olup bitiyordu? Toplantıdan önce Pluchart'la konuşup meseleyle ilgili ortak bir çerçeve çizemediklerine üzülüyordu. Makinistin Voreux'ye uğramadan doğrudan Montsou'ya gidebileceğini düşünerek saat dokuzda orada oldu.

"Hayır, arkadaşınızı görmedim," diye karşılık verdi dul Désir Kadın. "Ama her şey hazır, gelin bakın."

Kadın onu dans salonuna götürdü. Tavanda bir köşeden diğerine uzanan ve ortada bir çelenk halinde birleşen çiçekli bezek kordonlarından duvarlar boyunca sıralanan aziz ve azizelerin yaldızlı armalarına kadar, süslemeler olduğu gibi duruyordu. Sadece, çalgıcıların çıktığı sahnenin bir köşesine bir masa ve üç iskemle konulmuş, salonun diğer bölümlerine ise oturma sıraları dizilmişti.

"Mükemmel," dedi Étienne.

"Biliyorsunuz, evinizde sayılırsınız," dedi dul kadın. İstediğiniz kadar bağırıp çağırın... Jandarmalar gelirse, içeri girmek için önce cesedimi çiğnemeleri gerekecek."

Genç adam endişesine rağmen, ona bakarak gülümsedi, kadın gözüne o kadar iri göründü ki memesinin bir tekini ancak bir erkek kucaklayabilirdi; bu yüzden, hafta boyunca kabul ettiği altı sevgilisini çifter çifter yatağına aldığı söyleniyordu.

Étienne, Rasseneur'le Souvarine'in içeri girdiğini görünce şaşırdı; dul kadın onları büyük salonda baş başa bırakınca haykırdı:

"Bak sen, geldiniz demek!"

Makinistler greve katılmadığı için gece Voreux'de çalışmış olan Souvarine sadece merakından gelmişti. Rasseneur'e gelince, iki gündür sıkıntılı görünüyordu, yuvarlak ve tombul yüzündeki kalender gülümseme kaybolmuştu.

"Pluchart hâlâ gelmedi, iyice endişelenmeye başladım," dedi Étienne.

Meyhaneci gözlerini kaçırıp dişlerinin arasından cevap verdi:

"Buna hiç şaşırmadım, geleceğini de sanmıyorum."

"Nasıl yani?"

Bunun üzerine Rasseneur, dürüst davranarak gerçeği söylemeye karar verdi:

"Eğer ille de söylememi istiyorsan, durum şu ki ona ben de bir mektup gönderdim ve gelmemesini rica ettim... Evet, bence yabancıları karıştırmadan, kendi işimizi kendimiz görmeliyiz."

Gözü dönen Étienne öfkeden titreyerek gözlerini Rasseneur'e dikti, kekeleyerek tekrarlayıp duruyordu:

"Bunu yapabildin demek! Bunu yapabildin demek!"

"Elbette yaptım! Pluchart'a güvendiğimi bilirsin! Sağlam ve aklı başında bir adamdır, onunla her yola gidilebilir... Ama, anlasana, düşünceleriniz beni deli ediyor! Siyaset, yönetim, hiçbiri umurumda değil! Tek istediğim madenciye daha iyi davranılması. Yirmi yıl boyunca yerin altında çalıştım, sefalet ve yorgunluktan öyle perişan oldum ki hâlâ orada aynı sefilliği çeken zavallıların daha iyi yaşamalarını sağlayacağıma yemin ettim; bu martavallarınızla hiçbir şey elde edemeyeceğinizi, işçileri daha da yoksul bir yaşama mahkûm edeceğinizi hissedebiliyorum... Açlık yüzünden kuyulara indikleri gün iyice canlarına okuyacaklar, işletme tıpkı kaçıp giden ve kulübesine zorla geri getirilen köpekler gibi, ücretlerini verirken dayağı da eksik etmeyecek... İşte bunu engellemeye çalışıyorum, anlıyor musun?"

Kalın bacaklarının üzerinde sağlamca dikilmiş, göbeğini dışarı çıkarmıştı, sesi giderek yükseliyordu. Aklı başında ve sabırlı kişiliği ağzından rahatlıkla dökülen açık seçik cümlelerde kendini göstermekteydi. Dünyanın bir çırpıda değiştirilebileceğine, işçilerin patronların yerini alabileceğine, paranın elma gibi paylaştırılabileceğine inanmak saçmalık değil miydi? Bunun gerçekleşmesi için belki de binlerce yıl gerekecekti. Bu mucizelerle kafa ütülemeye gerek yoktu! Başlarını derde sokmak istemiyorlarsa, verilecek en doğru karar yere sağlam basmak, gerçekleştirilmesi mümkün değişiklikleri talep etmek, her fırsatta işçilerin durumunu biraz daha iyileştirmekti. Kendisi bu işle uğraşsa, işletmeyi daha uygun koşullarda çalışmaya ikna edeceğini öne sürüyor, tersleşmenin herkesin aleyhine olacağını söylüyordu.

Öfkeden dili tutulan Étienne onu dinlemeye devam ediyordu. Birden haykırdı:

"Yazıklar olsun! Sen kansızın tekiymişsin!"

Az kalsın onu yumruklayacaktı, kendini tutabilmek için salonu büyük adımlarla arşınlamaya başladı; öfkesini, kendine yol açmak için sağa sola ittiği sıralardan çıkardı.

"Hiç olmazsa kapıyı kapatın," dedi Souvarine. "Herkesin sizi duymasına gerek yok."

Kendisi gidip kapıyı kapadıktan sonra, sakince masanın başındaki iskemlelerden birine oturdu. Bir sigara sarmış, dudaklarında hafif bir gülümseme, zeki ve yumuşak bakışlarla ikisini süzüyordu.

"Öfkelenmekle hiçbir şey elde edemezsin," dedi Rasseneur sakin bir ifadeyle. "Önceleri, sağduyulu biri olduğunu sanmıştım. Arkadaşlara itidal tavsiye etmen, onları evden çıkmamaya zorlaman, gücünü düzeni sağlamak için kullanman hoşuma gitmişti. Ama şimdi onları çıkmaza sokmak üzeresin!"

Sıraların arasında gidip gelen Étienne ikide birde meyhanecinin yanına geliyor, onu omuzlarından tutup sarsarken yüzüne doğru bağırarak cevap veriyordu.

"Lanet olsun, soğukkanlı davranmayı ben de istiyorum. Evet, onlardan disiplinli olmalarını istedim! evet, hâlâ sakin olmalarını tavsiye ediyorum! Ama bizimle dalga geçmeye kalkarlarsa, iş değişir!.. Sen her şeyi soğukkanlılıkla karşılayıp mutlu olabilirsin. Ama ben aklımı kaçıracak gibi oluyorum bazen."

Onun açısından, bu bir itiraftı. Yeniyetme bir sosyaliste özgü hayallerine, yakın bir gelecekte adil bir düzenin kurulup insanların kardeşçe yaşayacağına dair düşlerine artık o da gülüyordu. İnsanların dünyanın sonu gelene kadar kurtlar gibi birbirlerini yemesi isteniyorsa, kolları kavuşturup beklemek yeterliydi. Hayır! Müdahale etmek gerekiyordu, aksi takdirde adaletsizlik sonsuza dek sürecek, zenginler her zaman yoksulların kanını emecekti. Bu yüzden, geçmişte siyaseti toplumsal sorunlardan uzak tutmak gerektiğini söyleyerek budalaca davrandığı için kendini bağışlamıyordu. O zamanlar hiçbir şey bilmiyordu, ama o gün bugündür okuyup araştırıyordu. Artık düşünceleri olgunlaşmıştı, bir sisteme sahip olmakla övünüyordu. Ama kendini doğru dürüst ifade edemiyordu, çünkü ele alıp

incelediği, sonra da bir kenara bıraktığı onca kuramdan izler taşıdığı için cümleleri pek anlaşılır değildi. En tepede Karl Marx'ın görüşleri sapasağlam duruyordu: Sermaye sömürünün sonucunda ortaya çıkıyordu, bu çalınmış zenginliği geri almak emeğin görevi ve hakkıydı. Uygulamada ise, önce Proudhon' un görüşlerini benimseyerek, aracıları ortadan kaldıran geniş çaplı bir mübadele bankasının vereceği ortak kredilerin büyüsüne kapılmış; daha sonra da, Lassalle'ın devletin desteğiyle dünyayı tek bir sanayi kentine dönüştürecek olan kooperatiflerinden etkilenmiş, ama bu sistemden denetimin güçlüğü nedeniyle vazgeçmişti; kısa süreden beri, kolektivizme, yani tüm üretim araçlarının topluma ait olacağı bir sisteme inanmaya başlamıştı. Ama bu konuda da kafası karışıktı, bu yeni düşün nasıl gerçekleştirileceğini bilemiyor, duyarlılığı ve aklının yol açtığı vesveseler yüzünden eli kolu bağlanıyor, bağnazca ve kesin saptamalardan kaçınıyordu. Tek söyleyebildiği, her şeyden önce iktidarın ele geçirilmesi gerektiğiydi. Daha sonra ne yapılacağına karar verilirdi.

"Peki senin derdin nedir? Neden burjuvaların safına geçiyorsun?" diye devam etti öfkeyle, meyhanecinin karşısına bir kez daha dikilerek. "Bu işin eninde sonunda bir yerden patlak vereceğini söyleyen sen değil miydin!"

Rasseneur hafifçe kızardı.

"Evet, söyledim. Üstelik patlak verirse, kalleş biri olmadığımı görürsün... Ama mevki sahibi olabilmek için ortalığı karıştıranların yanında yer alamam."

Bu sefer kızarma sırası Étienne'deydi. İki adam, aralarındaki rekabetin yarattığı soğuklukla suratlarını asıp sustular. Aslında onları, kendilerinin seçmediği toplumsal rolleri içinde gerçek düşüncelerinin ötesine taşıyan, birini devrimciliği iyice abartmaya, diğerini ise yapay bir temkinliliğe iten şey, aralarındaki bu rekabetti. Onları dinlemekte olan Souvarine'in sarışın bir genç kızınkini andıran yüzünde sessiz bir horgörü ifadesi belirdi, gösterişe ve kahramanlık payesine gerek duymadan canını vermeye hazır bir adamın ezici horgörüsüydü bu.

"Demek hakkımda böyle düşünüyorsun, ha?" diye sordu Étienne. "Yoksa beni kıskanıyor musun?"

“Senin neyini kıskanayım ki?” diye karşılık verdi Rasseneur. “Büyük adam havalarına girmiyorum ben, Sekreteri olmak için Montsou’da bir örgüt kurmaya çalışmıyorum.”

Étienne araya girmeye çalışsa da, Rasseneur sözünü sürdürdü:

“Doğruyu söylesene! Enternasyonal umurunda değil senin, sadece başımıza geçmek, şu meşhur Kuzey İşçileri Federal Konseyi’yle yazışmalar yapan önemli bey olmak için yanıp tutuşuyorsun!”

Salona bir sessizlik hâkim oldu. Étienne tir tir titreyerek karşılık verdi:

“Aman ne güzel... Ben de eleştirilecek bir yanım olmadığını sanıyordum. Her zaman sana akıl danışıyordum, çünkü benden önce uzun yıllar burada mücadele verdiğini biliyordum. Ama yanında birilerinin olmasına katlanamadığın için bundan böyle bildiğim gibi davranacağım... Ve sana öncellikle şunu söylemek isterim ki, Pluchart gelmese de toplantı yapılacak ve arkadaşlar senin muhalefetine rağmen örgüte üye olacaklar.”

“Demek üye olacaklar!” diye mırıldandı meyhaneci, “Bu biraz zor... Onları aidat ödemeye razı etmek gerekecek.”

“Hiç de öyle değil. Enternasyonal grevdeki işçilere süre tanıyor. Aidatları daha sonra ödeyeceğiz, ama yardım hemen gelecek.”

Rasseneur aniden öfkelendi.

“Tamam! Göreceğiz... Senin şu toplantına ben de katılıp söz alacağım. Evet, arkadaşların akıllarını karıştırmana izin vermeyecek, onları gerçek çıkarları konusunda aydınlatacağım. Bakalım kimin sözü geçecek, otuz yıldan beri tanıdıkları benim sözüm mü, yoksa bir yıl geçmeden her şeyi altüst eden senin sözün mü?.. Hayır! Hayır! Daha fazla üstüme gelme! Bundan sonra böyle, kimin kime gücü yeterse!”

Ve kapıyı çarpıp dışarı çıktı. Tavandaki çiçek bezekli kordonlar titredi, yaldızlı armalar yerlerinden oynayıp duvarlara çarptı. Sonra, geniş salon yeniden ağır bir sessizliğe gömüldü.

Masaya oturmuş olan Souvarine sakin sakin sigarasını içiyordu. Bir süre sessizce salonda dolaşan Étienne, rahatlamak için söylenmeye başladı. Bu koca aylağı üzerine salıyorlarsa, bunun suçlusu kendisi miydi? Şan şöhret peşinde koşmadığını; bütün bunların nasıl olduğunu, mahallenin dostluğunu, madencilerin güvenini nasıl kazandığını, onların üzerinde nasıl bu denli bir etkiye sahip olduğunu

bilemediğini söylüyordu. Mevki tutkusu yüzünden ortalığı karıştırmakla suçlanmasına kızıyor, göğsüne vurarak kardeşlik duyguları içinde hareket ettiğini ileri sürüyordu.

Aniden Souvarine'in önünde durup haykırdı:

"İnan bana, benim yüzümden tek bir arkadaşımın bir damla kanının döküleceğini bilsem, hemen çekip Amerika'ya giderim!"

Makinist omuz silkti, dudakları yeniden hafif bir gülümsemeyle kıvrıldı.

"Ah! Kan aksa ne çıkar?" diye mırıldandı. "Toprağın kana ihtiyacı var."

Yatışmaya başlayan Étienne bir iskemle çekip masanın öbür başına oturdu, dirseklerini masaya yasladı. Dalgın gözleri ara sıra kızıl bir alevle tutuşarak vahşi bir ifadeye bürünen bu sarışın yüz onu endişelendiriyor, iradesi üzerinde garip bir etki yaratıyordu. Arkadaşı hiç konuşmadığı halde, sessiz halinden bile etkileniyor, kendisini onun yörüngesine girmiş gibi hissediyordu.

"Söylesene, benim yerimde olsan, sen ne yapardın? Harekete geçmeyi istemekle haksız mıyım?.. En doğrusu bu birliğe katılmamız değil mi?" diye sordu.

Souvarine sigarasının dumanını yavaşça üfledikten sonra, her zamanki cevabı verdi:

"Saçmalık bunların hepsi! Ama şu an için yapacak bir şey yok... Zaten Enternasyonal meselesi de yakında hallolacak. Birisi bu işle ilgileniyor."

"Birisi dediğin de kim?"

"Birisi işte!"

Bu sözü doğuya doğru bakarak, kısık sesle, adeta dindarca bir şevkle söylemişti. Söz ettiği kişi anarşist düşünceleriyle tanınan üstat Bakunin'di.

"Gerçek darbeyi yalnızca o indirebilir," diye devam etti, "oysa senin şu bilim adamların evrimci kuramlarıyla sadece ödlekliklerini açığa vuruyorlar... Onun yönetimi altındaki Enternasyonal üç yıla varmadan eski dünyayı ezip geçecektir."

Étienne bu sözlere dikkatle kulak kabartıyordu. Makinistin sırlarını kendisine saklamak istercesine sadece üstü kapalı sözcüklerle dile

getirdiği bu yıkıp yok etme inancı hakkında bilgi edinmek için yanıp tutuşmaktaydı.

“Peki söylesene, amacınız nedir?”

“Her şeyi yıkıp yok etmek. Ne ulus, ne hükümet, ne mülkiyet, ne Tanrı, ne de din diye bir şey kalacak.”

“Anlıyorum. Peki ama, bu sizi nereye götürür?”

“İlkel ve dar kalıplardan kurtulmuş komünal topluma, yeni bir dünyaya, her şeyin sıfırdan kurulacağı yeni bir başlangıca.”

“Peki bunu gerçekleştirmek için hangi yöntemleri kullanacaksınız? Nasıl başarmayı düşünüyorsunuz?”

“Ateşle, zehirle, hançerle. Eşkıya dedikleri gerçek kahramandır aslında, halkın intikamını alan, eyleme geçmiş devrimcidir, kitaplarda yazanlarla işi yoktur. Ses getirici bir dizi suikast düzenleyerek kodamanlara dehşet saçmak, halkı uykudan uyandırmak gerek.”

Konuşurken Souvarine korkunç bir hal alıyordu. Coşkuyla iskemlesinden fırlıyor, cansız gözlerinden esrarlı bir ateş fışkırıyor, narin elleriyle masanın kenarını kıracakmış gibi sıkıyordu. İçini bir korku kaplayan Étienne ona bakıyor, makinistin üstü kapalı olarak anlattığı hikâyeleri düşünüyor, Çar’ın sarayının altına yerleştirilen patlayıcıları, yabandomuzları gibi bıçakla doğranıp öldürülen polis müdürlerini, makinistin hayatı boyunca sevdiği tek kadının yağmurlu bir sabah vakti Moskova’da asılışını, genç adamın kalabalığın arasından ona gözleriyle gönderdiği son öpücüğü görür gibi oluyordu.

“Hayır! Hayır!” diye mırıldandı, bu korkunç görüntüleri zihninden uzaklaştırmak için elini sertçe sallayan Étienne, “Biz henüz o noktaya gelmedik. Suikastlara, kundaklamalara asla izin verilemez! Korkunç şeyler bunlar, yanlış şeyler, bütün arkadaşlar ayaklanıp suçluyu elbirliğiyle boğarlar!”

Üstelik bütün bunları aklı almıyor, dünyanın bir çavdar tarlası gibi kökünden kazınmasıyla ilgili bu ürkütücü hayali tüm benliğiyle reddediyordu. Sonra ne olacak, halklar yeni baştan nasıl doğup gelişecekti? Bir cevap istiyordu.

“Programını anlatsana bana. Bizler nereye gittiğimizi bilmek isteriz.”

Bunun üzerine, bakışları dalıp giden Souvarine sakin sakin yanıt verdi:

“Geleceğe dair geliştirilen bütün teoriler düzenin toptan yıkımını ve devrimin ilerleyişini engelledikleri için hüsranla sonuçlanır.”

Cevap içini titretse de, Étienne kendini gülmekten alamadı. Aslında, korkunç sadeliğiyle kendisini cezbeden bu düşüncelerde iyi bir yan olduğunu kabul ediyordu. Ama arkadaşlarına bunlardan söz etmek, Rasseneur'ün ekmeğine yağ sürmek olurdu. Akılcı davranmak gerekiyordu.

Dul Désir Kadın onları yemeğe çağırdı. Daveti kabul edip, hafta içi günlerde balo salonundan taşınabilir bir bölmeyle ayrılan meyhane kısmına geçtiler. Omletlerini ve peynirlerini bitirdiklerinde makinist gitmeye kalktı; Étienne onu alıkoymak isteyince şöyle dedi:

“Neye yarar ki! Kalıp da sizin işe yaramaz saçmalıklarınızı mı dinleyeceğim!.. Aynı şeyleri yeterince duydum zaten. Size iyi akşamlar!”

Dudaklarında sigarası, sakin ve kararlı ifadesiyle çıkıp gitti.

Étienne'in endişesi giderek artıyordu. Saat bir olmuştu, belli ki Pluchart sözünde durmayacaktı. Saat bir buçuğa doğru, temsilciler yavaş yavaş gelmeye başladılar, Étienne onları kapıda karşılamaktaydı, çünkü işletmenin her zamanki gibi ispiyonlarını göndereceği kaygısıyla içeri girenleri görmek istiyordu. Her davetiyeyi inceliyor, gelenlerin yüzlerine dikkatle bakıyordu; aslında birçoğu davetiyesiz giriyordu, içeri alınmaları için Étienne'in onları tanıması yeterliydi. Saat ikiyi vurduğunda Rasseneur'ün geldiğini gördü, meyhaneci tezgâhın önünde insanlarla sohbet ederken sakin sakin piposunu tüttürdü. Bu alaycı sükûnet Étienne'i sinirlendirdi, üstelik oraya sadece eğlenmek için gelen Zacharie, Mouquet ve diğerlerinin varlığı canını sıkıyordu; hiçbirinin grevi umursadığı yoktu, aylaklığın tadını çıkarıyorlardı sadece; masalara oturup son iki meteliklerini biraya harcıyorlardı, alaycı alaycı gülüyor, konuşmalar yapılırken can sıkıntısından patlayacaklarını düşündükleri inançlı arkadaşlarıyla dalga geçiyorlardı.

Aradan bir on beş dakika daha geçti. Salondakiler sabırsızlanmaya başlamıştı. Bunun üzerine, umudunu yitiren Étienne kararlı bir el hareketi yaptı. Tam içeri girmeye hazırlanırken, kafasını dışarı uzatan dul Désir Kadın bağırdı:

“Beklediğiniz beyefendi geliyor!”

Gerçekten de bu Pluchart'dı. Soluk soluğa kalmış bir atın çektiği bir arabayla gelmişti. Hemen arabadan aşağı atladı; köşeli ve iri bir yüze sahip, ince yapılı, yakışıklı bir adamdı, üzerinde hali vakti yerinde bir işçinin pazar giysisini andıran siyah bir redingot vardı. Beş yıldan beri, eline eğe almamıştı, kürsüdeki başarısından dolayı kendiyle gurur duyuyor, üstüne başına dikkat edip, saçlarını özenle tarıyordu. Yine de, kolları ve bacakları gerginliğini koruyordu, iri ellerinde demirin aşındırdığı tırnakları artık uzamaz olmuştu. Çok faal bir adamdı, hevesle çalışıyor, fikirlerini yaymak için durmadan taşrayı dolaşıyordu.

"Sakın bana kızmayın!" dedi, gelecek olan soru ve sitemlerin önünü kesmek için. "Dün, sabah Preuilly'de bir konferansa, akşam da Valençay'da bir toplantıya katıldım. Bugün Marchiennes'de Sauvagnat ile öğle yemeği yedim... Sonunda bir araba bulabildim neyse ki. Sesimden de anlayacağınız gibi yorgunluktan bitmiş vaziyetteyim. Ama sorun değil, konuşmamı yapacağım."

Pür Neşe'ye girmek üzereyken geri döndü.

"Hay aksi! Üyelik kartlarını arabada unuttum! Neyse ki aklıma geldi, yoksa işimiz vardı!"

Arabacının ahıra çekmekte olduğu arabaya gitti tekrar, sandıktan çıkardığı ve koltuğunun altına sıkıştırdığı siyah ahşaptan küçük bir kutuyla geri geldi.

Keyfi yerine gelen Étienne Pluchart'ın peşinden ayrılmıyor, canı sıkkın görünen Rasseneur ise, ona elini uzatmaya cesaret edemiyordu. Ama Pluchart meyhanecinin elini sıkıp, mektupla ilgili kısa bir iki laf etti: Ne garip bir düşünceydi bu! Bu toplantı neden yapılmasındı ki? Yapılabildiği müddetçe toplantılar yapılmalıydı. Dul Désir Kadın ona bir şeyler ikram etmek istese de geri çevirdi. Gerek yoktu, içmeden konuşacaktı. Zaten acelesi vardı, akşam Legoujeux ile buluşmak üzere Joiselle'de olmayı düşünüyordu. Hep birlikte salona girdiler. Gecikmiş olan Maheu ve Levaque arkalarından geliyordu. Yabancı biri içeri girmesin diye kapıyı kilitlediler; Zacharie' nin Mouquet'ye, topluca çocuk yapacağız galiba diye bağırması üzerine dalgacılar kahkahayı bastılar.

Son danslı eğlencenin döşemelere sinen sıcak buğusunun yükseldiği havasız salonda, yüz kadar madenci sıralara oturmuş

bekliyordu. Son gelenler boş yerlere otururlarken, salonda fısıldaşmalar başladı, başlar gelenlere doğru döndü. Herkes Lille'den gelen beyefendiye bakıyordu, siyah redingotu şaşkınlık ve huzursuzluk yaratmıştı.

Étienne'in önerisi üzerine hemen divan heyetinin oluşturulmasına geçildi. İsimleri okuyor, diğerleri ellerini kaldırarak kabul ettiklerini bildiriyorlardı. Pluchart başkanlığa, Maheu ve Étienne de yardımcı üyeliklere seçildiler. Divan heyeti üyeleri yerlerine otururken iskemleler çekilip itildi; madenciler bir an için, elinden hiç bırakmadığı kutuyu masanın altına koymak için eğilen başkanın nereye kaybolduğunu anlamaya çalıştılar. Yeniden ortaya çıktığında, sessizliği sağlamak için yumruğunu hafifçe masaya vurdu, ardından boğuk bir sesle sözlerine başladı:

"Yurttaşlarım..."

Küçük bir kapı açılınca konuşmasına ara vermek zorunda kaldı. Mutfak tarafından dolaşmış olan dul Désir Kadın, bir tepsi içinde altı bardak bira getiriyordu.

"Rahatsız olmayın," diye mırıldandı. "Konuştukça insanın boğazı kurur."

Maheu kadının elindeki tepsiyi aldı, böylece Pluchart konuşmasına devam edebildi. Montsoulu işçilerin gösterdiği konukseverlikten çok etkilendiğini söyledi, geciktiği için özür diledi, yorgunluğundan ve sesinin kısıklığından söz etti. Ardından sözü, konuşmak isteyen yurttaş Rasseneur'e verdi.

Rasseneur bira bardaklarının bulunduğu masanın yanında ayakta duruyordu. Ters çevrilmiş bir iskemleyi kürsü olarak kullanmaktaydı. Çok heyecanlı görünüyordu, boğazını temizlemek için öksürdükten sonra, tok bir sesle konuşmaya başladı:

"Arkadaşlar..."

Hitabet yeteneği, saatler boyunca hiç usanmadan aynı babacanlıkla konuşabilmesi işçiler üzerindeki etkisini artırıyordu. Konuşurken elini kolunu hiç kullanmıyor, oturaklı bir biçimde gülümsüyor, dinleyicileri lafa boğarak sersemletiyor, en sonunda hepsinin birden, "Evet evet, doğru söylüyorsun, haklısın!" diye bağırmalarını sağlıyordu. Ama o gün, daha ilk sözcüklerden itibaren karşısında sessiz bir muhalefet hissetmişti. Bu yüzden sözlerine temkinli bir şekilde devam ediyordu.

Sadece grevin devamı konusuna değiniyor, Enternasyonal'e saldırmadan önce alkışlanmayı bekliyordu. İşletmenin dayatmalarına boyun eğmek onur kırıcı olurdu elbette, ama uzun süre direnmek zorunda kalırlarsa, nasıl bir sefalet, nasıl korkunç bir gelecek bekliyor olacaktı onları! Boyun eğmekten açık açık söz etmese de, işçilerin cesaretlerini kırıyor, açlıktan ölen işçi mahallelerine dikkat çekiyor, direnişten yana olanların hangi kaynaklara güvendiğini soruyordu. Birkaç arkadaşı onu onaylamaya kalktı; bu durum, konuşmasını neredeyse öfkeli bir hoşnutsuzlukla dinleyen çoğunluğun soğuk sessizliğini daha belirgin hale getirdi. Bunun üzerine, onları ikna etme konusunda umutsuzluğa düşen Rasseneur öfkelendi, dışarıdan gelen tahriklere kapılırlarsa başlarına gelecek felaketleri anlattı. Dinleyicilerin üçte ikisi öfkeyle ayağa kalkmıştı, onun daha fazla konuşmasını engellemek istiyorlardı, çünkü Rasseneur kendilerine hakaret ediyor, nasıl davranması gerektiğini bilmeyen çocuk yerine koyuyordu. Rasseneur ise birasından sürekli yudumlar alırken, bu kargaşanın ortasında konuşmaya devam ediyor; bas bas bağırarak, görevini yerine getirmesini engelleyecek olan babayiğidin daha anasının karnından doğmadığını söylüyordu.

Pluchart ayağa kalkmıştı, çıngırağı olmadığı için masayı yumrukluyor, boğuk sesiyle, "Yurttaşlarım... yurttaşlarım..." diye tekrarlayıp duruyordu.

Nihayet sükûneti biraz da olsa sağladı ve katılımcılara danışarak Rasseneur'ün konuşmasına son verdi. Müdürle yapılan görüşmeye katılan temsilciler, açlıktan gözü dönmüş, yeni fikirlerle coşmuş olan diğerlerini yönlendiriyorlardı. Oylamanın sonucu önceden belliydi zaten.

"Grev senin umurunda bile değil! Tuzun kuru çünkü" diye haykırdı Levaque, Rasseneur'e yumruğunu sallayarak.

Étienne, bu ikiyüzlü konuşma karşısında öfkeden kıpkırmızı kesilen Maheu'yü yatıştırmak için başkanın arkasından ona doğru eğilmişti.

"Yurttaşlarım," dedi Pluchart, "konuşmama izin verir misiniz?"

Salona derin bir sessizlik hâkim oldu. Pluchart konuşmaya başladı. Sesi zorlukla ve kısık çıkıyordu; ama buna alışıktı, yaşamı koşuşturma içinde geçiyor, programını sürdürürken boğaz iltihabını da beraberinde

taşıyordu. Yavaş yavaş yükselen sesi dokunaklı bir tona bürünmekteydi. İki yana açılmış kolları omuz salınımlarına eşlik ediyordu, adeta vaaz verir gibi cümlelerin sonunda sesini alçaltıyor, o tekdüze mırıltısıyla dinleyicileri etkiliyordu.

Sözü, ilk kez konuştuğu yerel toplantılarda hep yaptığı gibi, Entrenasyonal'in gücüne ve faydalarına getirdi. Enternasyonal'in esas amacının emekçileri özgürleştirmek olduğunu anlattı; örgütün görkemli yapısından söz etti, en altta komün, onun üzerinde bölge, daha yukarıda ulus ve en tepede de insanlık yer alıyordu. Kollarını yavaşça hareket ettiriyor, katları birer birer çıkıyor, gelecekteki dünyanın devasa katedralini inşa ediyordu. Sonra sıra iç işleyişe geldi: Tüzüğü okudu, kongrelerden söz etti, emeğin giderek artan önemine, genişleyen çalışma programına dikkat çekti; başlangıçta sadece ücretlerde artışı hedefleyen program, ücretli kölelik düzeninin tasfiyesini sağlayacak köklü bir toplumsal değişim öngörmekteydi artık. Bundan böyle ulus diye bir şey yoktu, dünyanın bütün işçileri ortak bir adalet ihtiyacı içinde bir araya gelecek, kokuşmuş burjuvaziyi yeryüzünden silecek, nihayet çalışmayanın üretimden pay alamayacağı özgür bir toplum kurulacaktı. Adeta kükrüyordu şimdi, soluğu renkli kâğıttan yapılma çiçekleri titretiyor, sesi basık ve isli tavanda yankılanıyordu.

Salonda büyük bir dalgalanma oldu. Birkaç kişi bağırmaya başladı:

"İşte bu!.. Biz varız!"

Pluchart sözlerine devam ediyordu. Üç yıla kalmadan dünyayı fethedeceklerdi. Enternasyonal'e katılmış olan halkları sayıyordu. Dünyanın dört bir yanından üyelik başvuruları yapılıyordu. Hiçbir yeni dinin bunca müridi olmamıştı. İktidarı ele geçirdiklerinde patronlara yeni yasalar uygulanacak, sulta altında yaşama sırası onlara gelecekti.

"Evet! Evet!.. Artık ocaklara onlar inecek!"

Pluchart bir el hareketiyle sessizliği sağladı. Şimdi grev konusuna gelmişti. Prensip olarak, işçilerin sıkıntılarını artıran ve çok yavaş işleyen bir yöntem olduğu için greve pek sıcak bakmıyordu. Ama daha iyisi elden gelmediğinde, ister istemez bu yola başvurmak gerekiyordu, hiç değilse grevin sermaye düzenini sarsmak gibi bir işlevi vardı. Ve bu durumda Enternasyonal'in grevcilerin güvencesi olduğunu söylüyor,

örnekler veriyordu: Paris'te demir çelik işçilerinin grevi sırasında, Enternasyonal'in yardım gönderdiğini öğrenen patronlar paniğe kapılarak tüm talepleri kabul etmişlerdi; Londra'da, maden sahibinin çağırdığı Belçikalı işçileri tüm masraflarını karşılayarak ülkelerine geri göndermiş, böylece maden ocağındaki işçilerin haklarını korumuştu. İşletme yönetimlerinin tir tir titremesi için Enternasyonal'e üye olmak yeterliydi; işçiler, kapitalist düzenin köleleri olarak kalmaktansa, birbirleri için ölmeyi tercih eden emekçiler ordusuna katılmış oluyorlardı.

Sözleri alkışlarla kesildi. Maheu'nün önerdiği birayı geri çevirirken mendiliyle alnında birikmiş teri siliyordu. Tekrar konuşmaya başladığı sırada sözü alkışlarla bir kez daha kesildi.

"Tamam!" dedi aceleyle Étienne'e. "Bu kadar yeter... Çabucak üyelik kartlarını dağıtalım!"

Masanın altına eğilip, siyah ahşaptan küçük kutuyu çıkardı.

"Yurttaşlarım," diye bağırdı gürültüyü bastırarak, "işte üyelik kartları. Temsilcileriniz bunları alıp size dağıtacaklar... Daha sonra her şeyi yoluna koyacağız."

Rasseneur öne doğru atılıp yine itiraz etti. Öte yandan, Étienne de bir konuşma yapmak istediği için yerinde duramıyordu. Ardından salona büyük bir karmaşa hâkim oldu. Levaque dövüşür gibi yumruklarını sallıyordu. Maheu ayağa kalkmış konuşuyor, söylediklerinden tek kelime anlaşılmıyordu. Bu kızılca kıyamet arasında, döşemeden geçmiş danslı eğlencelerden kalma tozlar yükseliyor, vagon sürücü kızların ve çırakların keskin kokusu salonun havasını ağırlaştırıyordu.

Aniden küçük kapı açıldı, kapı aralığını kaplayan koca göbeği ve iri göğüsleriyle dul Désir Kadın göründü, gürleyen bir sesle haykırıyordu:

"Lanet olsun, kesin artık gürültüyü!.. Jandarmalar geldi!"

Bölge komiseri biraz geç de olsa, tutanak tutmak ve toplantıyı dağıtmak üzere gelmişti. Yanında dört jandarma vardı. Dul kadın, beş dakikadır onları kapıda oyalıyor, kendi evinde dostlarıyla bir araya gelmenin en doğal hakkı olduğunu söylüyordu. Sonunda onu itip içeri girmişler, o da koşa koşa evlatlarına haber vermeye gelmişti.

"Şuradan kaçın," dedi. "Avluda suratsız bir jandarma nöbet bekliyor. Sorun değil, odunluğun kapısı sokağa açılıyor... Elinizi çabuk

tutun!"

Komiser aradaki kapıyı yumrukluyordu; kimse açmayınca kapıyı kırma tehditleri savurmaya başladı. Toplantının yasadışı olduğunu, içeride çok sayıda davetiyesiz madenci bulunduğunu söylediğine göre bir muhbir ona haber uçurmuş olmalıydı.

Salonda kargaşa artıyordu. Böyle kaçıp gidemezlerdi, üyelik ve grevin devamı için oylama bile yapılmamıştı daha. Hepsi bir ağızdan konuşuyorlardı. Sonunda, başkan açık oylama yapmayı akıl etti. Kollar havaya kalktı; temsilciler çabucak, orada olmayan arkadaşları adına da Enternasyonal'e katılma kararlarını beyan ettiler. Böylece, Montsoulu on bin kömür işçisi Enternasyonal'e üye oldu.

Bu arada, kaçış başlamıştı. Onlar salonu boşaltırken, dul Désir Kadın jandarmaların dipçikleriyle sarsılan kapıya sırtını yaslamıştı. Madenciler sıraların üzerinden atlıyor, mutfak ve odunluk kapısından birbiri ardınca kaçıyorlardı. Rasseneur ilk çıkanlar arasındaydı, az önceki hakaretlerini unutmuş görünen Levaque ise hemen onun arkasındaydı, kendine gelmek için ona bir bardak bira ısmarlatma hayalleri kuruyordu. Küçük kutuyu sıkı sıkı tutan Étienne, en son çıkmayı onur sayan Pluchart ve Maheu'yle birlikte bekliyordu. Tam onlar da dışarı çıkmıştı ki kapı kırıldı, komiser dul kadınla burun buruna geldi, memeleri ve göbeğiyle hâlâ yolu tıkamaktaydı.

"Ortalığı kırıp dökmekle elinize ne geçecek!" diye bağırdı. "İçeride kimsenin olmadığını görmüyor musunuz?"

Sorunla uğraşmayı sevmeyen, ağırkanlı bir adam olan komiser onu yalnızca hapse tıkmakla tehdit etti. Bir anda ortadan kaybolan arkadaşlarının bu becerisine hayran kalan ve jandarmaları hiç umursamayan Zacharie ve Mouquet'nin alayları arasında dört adamını topladı ve zabıt tutmak üzere ordan ayrıldı.

Bir ara sokağa dalan Étienne, elindeki kutu yüzünden zorlanarak koşuyor, diğerleri de peşinden geliyordu. Genç adamın aklına aniden Pierron geldi, neden ortalarda olmadığını sordu; Maheu, koşmaya devam ederken, Pierron'un hastalandığını söyledi: Yaltaklanma hastalığına yakalanmıştı, başı belaya girer diye korkuyordu. Pluchart'ı alıkoymak istediler; ama o hızını kesmeden, Legoujeux'ye talimatlarını iletmek üzere hemen Joiselle'e gitmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine ona iyi yolculuklar dilediler ve hızlarını

düşürmeden Montsou sokaklarında tabana kuvvet koşmaya devam ettiler. Soluk soluğa kaldıkları için kesik kesik konuşuyorlardı. Artık zaferden emin olan Maheu ve Étienne büyük bir güvenle gülmekteydiler: Enternasyonal'den yardım gelince, onlara işbaşı yapmaları için yalvaran, işletme olacaktı. Ve bu umutla öne atılışta, kaldırımlarda çın çın öten bu kaba saba pabuçların tutturduğu koşuda, daha başka bir şey, karanlık ve vahşi bir şey, esintisi ülkenin dört bir yanındaki işçi mahallelerini tutuşturacak bir şiddet havası vardı.

V

On beş gün daha geçti. Ocak ayının ilk günleriydi, uçsuz bucaksız ova buz gibi bir sisle kaplanmıştı. Yoksulluk iyice artmıştı, her geçen saat daha da büyüyen açlık yüzünden işçi mahallelerinde insanlar can derdindeydi. Enternasyonal'in Londra'dan gönderdiği dört bin frank üç günlük ekmek parasını bile karşılamamıştı. Daha sonra hiçbir yardım gelmemişti. O büyük umudun hayal kırıklığıyla sonuçlanması cesaretleri kırıyordu. İşçi kardeşleri bile kendilerini yarı yolda bıraktığına göre şimdi kime güveneceklerdi? Kara kışın ortasında, kendilerini kimsesiz, dünyadan yalıtılmış hissediyorlardı.

Salı günü, İki Yüz Kırklar mahallesi sakinleri varlarını yoklarını tüketmiş durumdaydılar. Étienne temsilcilerle birlikte çırpınıp duruyordu: Komşu şehirlerden, hatta Paris'ten bile yeni üyeler kaydediliyor, yardım toplanıyor, konferanslar düzenleniyordu. Ama bu çabalar sonuç vermiyor, ilk başlarda direnişi coşkuyla destekleyen kamuoyu, grev sessiz sedasız, olaysız bir biçimde uzayıp gittiği için giderek kayıtsızlaşıyordu. Ufak tefek bağışlar ancak en yoksul ailelerin acil ihtiyaçlarının karşılanmasına yetiyordu. Diğerleri giysilerini rehine vererek, evlerindeki eşyaları teker teker satarak geçinmeye çalışıyorlardı. Şiltelerin yünü, kap kacak, hatta mobilyalar dahil her şey eskicilere veriliyordu. Maigrat'nın işlerini baltaladığı Montsoulu küçük perakendeciler müşteri kazanmak için veresiye vermeye başlayınca, mahalleliler bir süreliğine de olsa paçayı kurtardıklarını sanmışlardı; gerçekten de bir hafta boyunca bakkal Verdonck ve fırıncılar Carouble ile Smelten veresiye satış yaptılar; ama işi döndürememeye başlayınca vazgeçtiler. Bu iş icra memurlarını sevindirmiş, madenciler uzun süre altından kalkamayacakları bir borcun altına girmişlerdi. Artık hiçbir yerden veresiye alışveriş edemedikleri gibi ellerinde satacak eski bir tencereleri bile kalmamıştı, artık bir köşeye kıvrılıp uyuz köpekler gibi geberip gidebilirlerdi.

Étienne her şeyini ortaya koymuştu. Maheulerin evinde tencere kaynasın diye aylığını almaktan vazgeçmiş, Marchiennes'e gidip kumaş pantolonunu ve redingotunu rehine vermişti. Bir tek çizmeleri duruyordu, ayakları sağlam kalsın diye onları satmadığını söylüyordu. Üzüntüsü, greve çok erken gitmek zorunda kalmış olmalarıydı, yardım sandığında yeterince para birikememişti bu yüzden. Bu durumu, yaşadıkları felaketin tek nedeni olarak görüyordu, çünkü işçilerin direniş için gerekli paraları olsa mutlaka patronları dize getirirlerdi. İşletmeyi yardım sandığının ilk birikimlerini eritmek amacıyla işçileri greve sürüklemekle suçlayan Souvarine'in sözlerini hatırlıyordu.

Mahallenin görüntüsü, aşsız ocaksız kalmış bu yoksullarının hali yüreğini sızlatıyordu. Evde durmamayı, uzun gezintiler yaparak yorulmayı tercih ediyordu. Bir akşam eve dönerken, Réquillart'ın yakınlarından geçtiği sırada yolun kenarında baygın bir kadın görmüştü. Hiç kuşkusuz açlıktan ölmek üzereydi, onu ayağa kaldırdıktan sonra çitin öte yanında duran bir kıza seslendi.

"Demek sensin!" dedi kızın Mouquette olduğunu fark ederek. "Bana yardım et, ona bir şeyler içirmek gerek."

Gözleri yaşlarla dolan Mouquette, babasının yıkıntıların ortasına yaptığı viran kulübeye koştu. Elinde ardıç likörü ve ekmekle hemen geri döndü. Likörle kendine gelmeye başlayan yaşlı kadın, hiç konuşmadan ekmeğe aç kurt gibi saldırdı. Bir madencinin annesiydi, Cougny tarafındaki bir mahallede oturuyordu, kız kardeşinden on metelik borç almak için Joiselle'e gitmiş, eli boş dönerken orada bayılıp kalmıştı. Ekmeğini bitirdikten sonra sersemlemiş bir halde yürüyüp gitti.

Étienne, yıkık hangarları böğürtlen dallarının arasında kaybolan Réquillart'ın boş tarlasında kalakalmıştı.

"Bir kadeh bir şey içmek için içeri gelmez misin?" diye sordu Mouquette gülerek.

Étienne'in tereddüt ettiğini görünce ekledi:

"Demek benden hâlâ korkuyorsun, öyle mi?"

Étienne Mouquette'in ardına takıldı, kızın neşesi ona da geçmişti. Ekmeği büyük bir cömertlikle kadına verişi delikanlıyı duygulandırmıştı. Mouquette onu babasının odasında ağırlamak istemedi, kendi odasına götürüp iki küçük kadehe ardıç likörü

doldurdu. Oda tertemizdi, Étienne ona övgüler yağdırdı. Evin hiç eksiği yokmuş gibi görünüyordu: Baba Voreux'de seyis olarak çalışmaya devam ediyor, kız da evde boş oturmamak için çamaşırcılık yapıyor, günde otuz metelik kazanıyordu. Erkeklerle gönül eğlendiriyor olsa da aylak aylak gezecek değildi ya!

"Söylesene, neden beni sevmiyorsun?" diye mırıldandı birdenbire, gelip kibarca delikanlının beline sarılmıştı.

Bu sözleri öyle şirin bir edayla söylemişti ki, Étienne kendini tutamayıp güldü.

"Sevmez olur muyum," diye karşılık verdi.

"Hayır hayır, benim istediğim gibi sevmiyorsun... Senin için ölüp bittiğimi biliyorsun. Ne diyorsun ha? Beni çok mutlu edersin!"

Doğruydu, altı aydan beri bunu istiyordu. Étienne hâlâ ona bakmaktaydı; kız bedenini onunkine yapıştırmış, arzudan titreyen kollarıyla beline sarılmıştı, öyle aşk dolu ve yalvaran gözlerle yüzüne bakıyordu ki delikanlının içi sızladı. Ablak yüzünün güzel bir yanı yoktu, kömür tozları tenini yıpratıp sarartmıştı; ama gözleri parıltılar saçıyor, arzuyla ürperen bedeninden yayılan cazibe ona taptaze ve gencecik bir hava veriyordu. Étienne, kendisini son derece mütevazı ve ateşli bir biçimde sunan genç kızı daha fazla reddedemedi.

"Bak! Sen de istiyorsun," diye kekeledi coşkuyla, "evet, sen de istiyorsun."

Bir erkekle ilk kez beraber olan, hiç erkek tanımamış bir bakirenin beceriksizliği ve kendinden geçişiyle Étienne'e teslim oldu. Bir süre sonra Étienne onun yanından ayrılırken, genç kız minnettarlıkla dolup taşıyordu: Durmadan teşekkür ediyor, delikanlının ellerini öpüyordu.

Étienne ayağına gelen bu kısmetten dolayı biraz utanç duydu. Kimse Mouquette'le birlikte olduğu için övünmezdi. Evden çıkıp giderken, bir daha bunu asla tekrarlamayacağına dair yemin etti. Yine de dostça bir duygu içindeydi, mert bir kızdı Mouquette.

Zaten mahalleye geri döndüğünde aldığı ciddi haberler bu serüveni ona unutturdu. Temsilciler müdürle bir kez daha görüşürlerse, işletmenin bazı tavizler verebileceği söylentileri vardı. Bu söylentiyi çıkaranlar maden çavuşlarıydı. Gerçek şuydu ki, girişilen bu mücadelede, maden madencilerden daha fazla sıkıntı çekmekteydi. Bu inatlaşma her iki tarafın da belini büküyor, işçiler açlıktan kırılırken,

sermaye eriyip gidiyordu. İşsiz geçen her gün yüz binlerce franga mal oluyordu. Duran bir makine ölü bir makineydi. Araç gereç ve malzemeler bozulup çürüyor, çalıştırılmayan para kumun emdiği su gibi eriyip gidiyordu. İşletmenin yetersiz kömür stoku erimeye başladığından beri, müşteriler Belçika'ya sipariş vermekten söz ediyorlardı; bu, gelecek açısından büyük bir tehditti. Ama işletmeyi en çok korkutan şey, galerilerde ve damarlarda giderek artan hasarlardı, bu durumu büyük bir titizlikle örtbas etmeye çalışıyorlardı. Çavuşlar onarım işlerine yetişemiyor, payandalar kırılıp duruyor, her gün göçükler oluşuyordu. Kısa süre içinde durum öyle felaket bir hal almıştı ki, kömür çıkarma işlemlerine başlamadan önce aylarca onarım yapmak gerekecekti. Şimdiden söylentiler dört bir yana yayılıyordu: Crèvecoeur'de üç yüz metrelik bir galeri olduğu gibi çökmüş, Cinq-Paumes damarının ağzını tıkamıştı; Madeleine'deki Maugrétout damarı parçalanıp dağılmış, sular içinde kalmıştı. İşletme yönetimi bu durumu kabullenmek istemese de, peş peşe yaşanan iki kazanın ardından her şeyi itiraf etmek zorunda kalmıştı. Bir sabah, Piolaine yakınlarında, Mirou'nun bir gün önce çöken kuzey galerisinin üzerindeki toprağın yarıldığı görüldü, ertesi gün ise Voreux'de meydana gelen göçük, mahallenin bir bölümünde şiddetli bir sarsıntının yaşanmasına yol açtı, iki ev yıkılıp yerle bir olacaktı neredeyse.

Étienne ve temsilciler yönetim kurulunun niyetini öğrenmeden yeni bir görüşme girişiminde bulunmaya çekiniyorlardı. Sorular sordukları Dansaert'den kaçamak yanıtlar alıyorlardı: Anlaşmazlık herkesi rahatsız ediyordu elbette, bir uzlaşmaya varmak için ne gerekiyorsa yapılacaktı; ama Dansaert'in söylediklerinde bir kesinlik yoktu. Nihayet, haksız duruma düşmemek için Mösyö Hennebeau ile görüşmeye karar verdiler, işletmeye hatalarını telafi etme imkânı vermedikleri için suçlanmak istemiyorlardı çünkü. Yine de, hiçbir konuda geri adım atmamaya, haklı oldukları için taleplerinde direnmeye yemin ettiler.

Görüşme, mahallenin üzerine koyu bir sefaletin çöreklendiği salı sabahı yapıldı. İlkinden daha sert geçti. Yine Maheu konuştu, bu beylerin söyleyecek yeni bir şeyleri olup olmadığını öğrenmek üzere arkadaşları tarafından gönderildiklerini söyledi. Mösyö Hennebeau

önce şaşırmış gibi göründü: Kendisine herhangi bir talimat verilmemişti, madenciler bu uygunsuz direnişe devam ettikçe hiçbir şey değişmeyecekti; müdürün bu dediğim dedik ve katı tavrı çok büyük bir tepki yarattı, öyle ki temsilciler uzlaşma niyetiyle gelmiş olsalardı bile sırf kendilerini karşılama biçimi yüzünden bu niyetlerinden cayabilirlerdi. Müdür çok geçmeden, karşılıklı tavizlerin verileceği bir zemin yaratmaya çalıştı: İşçiler payandalamanın ayrıca ücretlendirilmesini kabul edecekler, buna karşılık işletme, cebe indirmekle suçlandığı iki santimi bu ücrete ekleyecekti. Aslında teklifin tamamıyla kendisine ait olduğunu, yönetim kurulunun henüz bu yönde bir karar almadığını, ama Paris'tekileri bu anlaşmaya razı edeceğini umduğunu söylüyordu. Ama teklifi geri çeviren temsilciler taleplerinde direndiler: Eski ücret sistemi devam edecek, vagon başına beş santim zam yapılacaktı. Bunun üzerine Mösyö Hennebeau, az önceki teklifini Paris'e danışmadan hemen uygulayabileceğini söyledi, açlıktan ölmek üzere olan karılarını ve çocuklarını hatırlatarak, kabul etmeleri için temsilcileri sıkıştırdı. Ama madenciler gözleri yerde, başlarını sertçe sallayarak bu teklifi bir kez daha reddettiler. Birbirlerinden sertçe ayrıldılar. Mösyö Hennebeau kapıyı arkalarından çarparak kapattı; Étienne, Maheu ve diğerleri sabırları son raddeye kadar zorlanmış yenik insanların sessiz öfkesiyle, kaba saba ökçelerini kaldırım taşlarına vura vura yürümeye koyuldular.

Saat ikiye doğru, mahallenin kadınları da kendi paylarına Maigrat ile görüşmeye gittiler. Tek umutları bu adamı biraz yumuşatmak ve bir hafta daha veresiye vermeye ikna etmekti. Bu fikir, insanların iyi niyetine fazlasıyla güvenen Maheude'den çıkmıştı. Yanık Kadın'la Levaque'ı da kendisiyle gelmeye ikna etmiş, Pierronne ise özür dileyerek, hastalıktan hâlâ kurtulamayan Pierron'u yalnız bırakamayacağını söylemişti. Başka kadınlar da kafileye katılmış, böylece sayıları yirmiyi bulmuştu. Montsoulu burjuvalar bu sefil ve acınacak durumdaki kadınların yolu kaplayarak yürümekte olduğunu görünce kafalarını endişeyle salladılar. Kapılar kapandı, bir kadın gümüş takımlarını sakladı. Onları bu şekilde ilk kez görüyorlardı ve bu durum hiç de hayra alamet değildi: Kadınların sokağa dökülmesi genellikle işin çivisinin çıktığını gösterirdi. Maigrat'nın dükkânında kıyamet koptu. Önce, borçlarını öyeyeceklerini sanır gibi yaparak

sırıta sırıta kadınları içeri almıştı; parayı hep birlikte getirmeleri ne kadar nazik bir düşünceydi. Ama Maheude konuşmaya başladığında öfkelenmiş gibi göründü. Kendisiyle dalga mı geçiyorlardı? Hâlâ veresiye istediklerine göre niyetleri ona topu attırmak olmalıydı! Hayır, tek bir patates, ufacık bir ekmek parçası bile vermeyecekti bundan böyle! Onlara bakkal Verdonck'a, fırıncı Carouble ve Smelten'e gitmelerini söyledi, zaten bir süredir onlardan alışveriş etmiyorlar mıydı? Kadınlar onu alttan alarak korkuyla dinliyor, özürler diliyor, acaba duygulanır mı diye gözlerinin içine bakıyorlardı. Maigrat yine çirkin şakalarına başladı, sevgilisi olmayı kabul ederse, dükkânını Yanık Kadın'a bırakacağını söyledi. Kadınlar öyle bir bezginlik ve ürküntü içindeydiler ki bu sözlere güldüler; Levaque Kadın ise işi daha da ileri götürerek, bu teklifi seve seve kabul edeceğini belirtti. Ama yeniden kabalaşan Maigrat onları kapıya doğru itmeye başladı. Yalvararak ısrar etmeyi sürdürdüklerini görünce, içlerinden birini tartakladı. Diğerleri kaldırımda ona satılmış herif diye bağırırlarken, intikamcı bir öfkeyle iki kolunu havaya kaldırmış olan Maheude Maigrat'ya lanetler yağdırıyor, bas bas bağırarak, böyle bir adamın yaşamaya layık olmadığını söylüyordu.

Mahalleye dönüşleri bir yas havası içinde gerçekleşti. Kadınların eli boş geldiğini gören erkekler başlarını öne eğdiler. Her şey bitmişti, o gün bir kaşık çorba içemeden yatacaklardı; tek bir umut ışığının görünmediği kapkara günler onları bekliyordu. Bunu kendileri istemişlerdi ve kimse geri adım atmaktan söz etmiyordu. Yoksulluğa gömüldükçe direnme istekleri daha da artıyordu, sindikleri delikten çıkmaktansa orada ölmeyi tercih eden kıstırılmış hayvanlar gibi sessizce bekliyorlardı. Boyun etmekten söz etmeyi kim göze alabilirdi? Arkadaşlarla hep birlikte direnmeye yemin etmişlerdi, madende bir göçük olduğu zaman nasıl dayanıyorlarsa, şimdi de öyle dayanacaklardı. Başka çare yoktu, maden ocağı onlara tevekküllü olmayı öğreten iyi bir okuldu; on iki yaşından itibaren ateş ve suyla iç içe yaşayan bu insanlar, açlığa bir hafta daha dayanabilirlerdi; bu özveri duygusu, her gün yaşadıkları ölüm kalım savaşında kendilerini feda etmekle övünen askerlerin gururu gibi giderek artıyordu.

Maheulerin akşamı berbat geçti. Son kömür parçalarının tüttüğü, sönmek üzere olan ateşin başında hiç konuşmadan oturuyorlardı.

Şiltelerdeki yünü avuç avuç elden çıkardıktan sonra, önceki gün de guguklu saati üç franga satmaya karar vermişlerdi. Kulaklarının alıştığı tiktakların artık yankılanmadığı salon sanki bomboş kalmış ve bir ölüm sessizliğine bürünmüştü. Yemek dolabının üstünde, Maheu'nün karısına hediye aldığı ve Maheude'ün bir mücevher gibi değer verdiği pembe karton kutudan başka bir süs kalmamıştı artık. Sağlam kalan son iki iskemleyi de sattıklarından, Bonnemort Baba ve çocuklar bahçeden içeri alınan yosun tutmuş bir sıranın üzerinde sıkış sıkış oturuyorlardı. Çökmekte olan kurşuni alacakaranlıkla birlikte hava daha da soğuyor gibiydi.

"Ne yapmalı?" deyip duruyordu, ateşin kenarına çömelmiş olan Maheude.

Ayakta duran Étienne, imparator ve imparatoriçenin duvarda asılı duran resimlerine bakıyordu. Aile süs olarak korumak istemese, onları çoktan fırlatıp atacaktı. Sıktığı dişlerinin arasından mırıldandı:

"Varsan görsen, açlıktan ölmemizi seyreden bu gerzekleri satmaya kalksan iki metelik bile etmezler!"

"Kutuyu götürüp satsam mı?" diye sordu sapsarı kesilmiş olan Maheude, biraz tereddüt ettikten sonra.

Masanın kenarında, bacaklarını aşağı sarkıtmış, başı öne eğik halde oturan Maheu yerinden doğruldu.

"Hayır, istemem!"

Maheude güçlükle ayağa kalkıp odayı arşınlamaya başladı. Tanrı adına, insan bu hale düşebilir miydi? Dolapta bir lokma ekmek, evde satacak tek bir eşya kalmamıştı, nereden yiyecek bulabileceklerine dair bir fikir bile gelmiyordu akıllarına! Üstelik ateş de sönmek üzereydi! Sabah kömür parçaları toplamak için moloz tepeciğine gönderdiği Alzire'in işletme yasaklamış diyerek elleri boş dönmesi üzerine tepesi attı. İşletme kimin umurundaydı ki? Birkaç parça kömür toplamakla hırsızlık mı yapmış sayılacaklardı? Küçük kız, üzüntü içinde, adamın birinin kendisini tokatlamaya kalktığını söylüyordu; dayak yeme pahasına da olsa ertesi gün oraya yeniden gideceğine söz verdi.

"Ya o Jeanlin olacak hayırsız nerede?" diye haykırdı anne. "Salata getirecekti güya: Hiç değilse koyunlar gibi otlardık! Görürsünüz geri dönmeyecek. Dün akşam da dışarıdaydı. Ne haltlar karıştırdığını bilemiyorum, ama hergelenin karnı tok herhalde."

“Belki de yoldan geçenlerden para topluyordur,” dedi Étienne.

Öfkeden gözü dönen Maheude, yumruklarını sallamaya başladı.

“Böyle bir şeyi öğrenecek olursam!.. Benim çocuklarım dilenecek, öyle mi? Önce onları, sonra da kendimi öldürürüm.”

Maheu yeniden masanın başına çökmüştü. Sofranın kurulmamasına şaşıran Lénore ve Henri sızlanmaya başlamışlardı; sessiz duran ihtiyar Bonnemort ise açlığını bastırmak için bilgece bir tavırla dilini ağzının içinde yuvarlıyordu. Artık kimse konuşmuyordu, giderek artan sıkıntıları karşısında hepsi uyuşup kalmıştı; Öksürdükçe simsiyah balgam tüküren büyükbabanın romatizmaları azmış, vücudu su toplamaya başlamıştı, babanın astımı tutmuş, dizleri su toplayıp şişmişti, anne ve çocuklar kalıtımsal olan sıraca hastalığı ve kansızlıktan mustariptiler. Bu hastalıklar meslek gereği olmalıydı; ancak açlık katlanılmaz boyutlara geldiğinde durumlarından şikâyet ediyorlardı, mahalleli şimdiden hastalıktan kırılmaya başlamıştı. Mutlaka yiyecek bir şeyler bulmaları lazımdı. Ne yapmalı, nereye gitmeliydiler?

Alacakaranlığın kasvetli hüznü içinde oda giderek karanlığa gömülürken, bir süredir tereddüt eden Étienne sonunda kararını verdi.

“Beni biraz bekleyin,” dedi. “Bir yere gidip geleceğim.”

Ve evden çıktı. Aklına Mouquette gelmişti. Ekmeği varsa seve seve verirdi. Yeniden Réquillart’a gitmek zorunda kalışı canını sıkıyordu: Kızcağız, âşık bir köle gibi, ellerine sarılıp öpecekti yine; ama insan dostlarının çektiği acıya gözlerini yumamazdı, gerekirse kızın gönlünü hoş edecekti.

“Ben de çıkacağım,” dedi Maheude. “Böyle boş oturmakla olmayacak.”

Genç adamın ardından kapıyı açtı ve evdekileri Alzire’in yakmış olduğu mumun solgun ışığında sessiz ve hareketsiz bir halde bırakarak kendini dışarı attı, kapıyı sertçe çekip kapadı. Kısa bir süre düşünceli düşünceli durdu. Sonra Levaqueların evine girdi.

“Sana geçen gün ödünç ekmek vermiştim. Eğer şimdi iade edebilirsen çok makbule geçer.”

Ama lafı yarım kaldı, gördüğü manzara hiç de cesaret verici değildi; evde kendilerininkinden daha beter bir sefalet hissediliyordu.

Levaque Kadın gözünü dikmiş, sönmüş ateşe bakıyordu; boş midesiyle çivicilerle kafa çekip sarhoş olan Levaque ise masanın üzerinde sızıp kalmıştı. Sırtını duvara yaslamış olan Bouteloup, varını yoğunu başkalarına yediren, sonra da beş parasız kaldığına şaşıran iyi niyetli bir adamın saflığıyla, omuzlarını ovuşturup duruyordu.

"Ekmek ha, şekerim!" diye karşılık verdi Levaque Kadın. "Ben de senden bir tane daha istemeyi düşünüyordum!"

Sonra, kocası uykusunda acıyla homurdanınca, onun yanına gidip suratını masaya sürttü.

"Kes sesini, domuz herif! Bağırsakların cayır cayır yansın!.. Kendine içki ısmarlatacağına bir arkadaşından yirmi metelik borç alamaz mıydın?"

Uzun süredir hiç el değmediği için döşemelerinden dayanılmaz bir koku yayılan pis odanın ortasında sövüp saymaya, içini boşaltmaya devam etti. Hiçbir şey umurunda değildi artık, isterse dünya batsındı! Oğlu olacak o haylaz Bébert sabahtan beri ortalıkta yoktu, keşke hiç dönmese de ondan kurtulsam diye avaz avaz bağırıyordu. Sonra, gidip yatacağını söyledi. Hiç değilse yatakta ısınırdı. Bouteloup'yu sarstı.

"Hadi kalk da yukarı çıkalım! Ateş söndü, boş tabakları seyretmek için mum yakmaya gerek yok... Hadi, Louis, geliyor musun? Yatalım diyorum sana... Birbirimize sarılır, biraz hafifleriz... Bu lanet olası ayyaş da burada tek başına soğuktan gebersin!"

Dışarı çıkan Maheude, kararlı adımlarla bahçelerin arasından geçerek, kestirmeden Pierronlara gitti. İçeriden gülüşme sesleri geliyordu. Kapıyı vurduğunda ani bir sessizlik oldu. Kapıyı ancak bir dakika sonra açtılar.

"Bak hele! Sen misin?" diye haykırdı şaşırmış gibi yapan Pierronne. "Ben de doktor geldi zannetmiştim."

Maheude'ün konuşmasına fırsat tanımadan sözünü sürdürdü, gürül gürül yanan kömür ateşinin önünde oturan Pierron'u işaret etti.

"Hâlâ kötü, bir türlü iyileşmiyor. Yüzünün rengi yerinde, ama midesi düzelmek bilmiyor. Onu sıcak tutmak için, elimizdeki bütün kömürü yakıyoruz."

Sahiden de Pierron pembe teni, kanlı canlı yüzüyle oldukça sağlıklı görünüyordu. Hasta görünmek için zor nefes alıyormuş gibi yapıyor, ama bu bir işe yaramıyordu. Üstelik Maheude içeri girerken burnuna

buram buram tavşan yahnisi kokusu çarpmıştı: Elbette ki yemek tabağını ortadan kaldırmışlardı. Sofrada yemek artıkları duruyordu, masanın tam ortasında da unutulmuş bir şarap şişesi vardı.

"Annem ekmek bulabilmek için Montsou'ya gitti. Sıkıntı içinde onu bekliyoruz," diye devam etti Pierronne.

Ama lafı boğazında düğümlendi, komşusunun baktığı yöne bakınca o da şarap şişesini görmüştü. Hemen kendini toparlayıp bir hikâye uydurdu: Evet, şaraptı bu, doktor kocasına Bordeaux şarabı içmesi gerektiğini söyleyince, Piolaine'deki burjuvalar bu şişeyi getirmişti. Ha bire onlara büyük bir şükran duyduğunu söylüyordu, ne iyi yürekli burjuvalardı bunlar; bilhassa da o küçükhanım yok muydu, hiç kibirli biri değildi, işçilerin evlerine giriyor, yardım paketlerini kendi elleriyle dağıtıyordu!

"Biliyorum," dedi Maheude, "onları tanıyorum."

Yardımların hep daha az ihtiyacı olanlara yapıldığını düşününce yüreği sıkışıyordu. Bu değişmez bir kuraldı, Piolaine'deki burjuvalar suyu hep nehre akıtırlardı. Nasıl olmuş da onlara mahallede rastlamamıştı? Belki bu insanlardan bir şeyler koparabilirdi.

"Bana verecek bir şeyleriniz olup olmadığını sormaya gelmiştim..." diye itiraf etti sonunda. "Biraz şehriyen var mı, geri veririm, merak etme."

Pierronne sızlanmaya başladı:

"Ne gezer şekerim, bir irmik tanesi bile yok... Annem hâlâ dönmediğine göre, ekmek bulamamış olmalı. Bu gece bir şey yemeden yatacağız."

O sırada, mahzenden ağlama sesleri geldi, Pierronne öfkelenip kapıyı yumrukladı. Bütün gün aylak aylak dolaşıp saat beşte eve dönen Lydie haylazını cezalandırmak için oraya kapatmıştı. Onu zaptedemez olmuşlardı, ikide birde ortadan kayboluyordu.

Bu arada, Maheude ayakta dikiliyor, gidip gitmemeye karar veremiyordu. Bu gürül gürül yanan sobanın sıcaklığı acılı bir huzur duygusuyla içine işliyor, bu evde yemek yendiğini düşündükçe midesi daha da beter kazınıyordu. Hiç kuşkusuz tavşanı rahat rahat mideye indirmek için ihtiyar kadını kapı dışarı etmiş, küçük kızı da mahzene kapatmışlardı. Ah! Kim ne derse desin, bir kadın yoldan çıktı mı, evine bereket geliyordu!

"İyi akşamlar," dedi aniden.

Dışarıda hava kararmıştı, bulutların ardındaki ay donuk bir ışıkla yeryüzünü aydınlatıyordu. Eve dönmeye cesaret edemeyen Maheude bahçelerden geçip kestirmeden gitmek yerine mahallenin etrafından dolandı. Evlerin tamtakır olduğu dışarıdan belli oluyor, ölüm sessizliğine bürünmüş cepheler boyunca kapılardan açlığın kokusu sızıyordu. Bütün bu kapıları çalmak neye yarardı? Herkes aynı sefaletin pençesindeydi. Evlerde haftalardan beri yemek pişmediğinden, işçi mahallesinin varlığını ta uzaktan, kırlardan belli eden o keskin soğan kokusu bile hissedilmez olmuştu. Artık sadece eski mahzenlerin, içinde hiçbir şeyin yaşamadığı kovukların rutubet ve küf kokusu duyuluyordu. Belli belirsiz gürültüler kesiliyor, hıçkırıklar boğulup gidiyor, küfürler duyulmaz oluyordu; giderek derinleşen sessizliğin ortasında, açlık uykusunun bastırdığı hissediliyor, yataklara serilip kalan bitkin insanlar boş mideleri yüzünden kâbuslar görmeye hazırlanıyorlardı.

Maheude kilisenin önünden geçerken, bir gölgenin hızla geçip gittiğini gördü. Umutlanarak, adımlarını sıklaştırdı, çünkü mahallede pazar ayinini yöneten Montsou rahibi Peder Joire'ı tanımıştı: Kuşkusuz bazı işleri halletmek için uğradığı kiliseden çıkıyordu. Herkesle iyi geçinmeye çalışan, rahatına düşkün ve yumuşak başlı bir adamdı, kamburunu çıkarmış koşuyordu. İşini gecenin karanlığına bırakması, işçilerin arasında görünüp tehlikeye atılmamak için olmalıydı. Zaten terfi aldığı söyleniyordu. Hatta kendi yerine atanan, gözleri kızıl korlar gibi yanan, zayıf bir rahiple dolaştığı görülmüştü.

"Sayın peder, sayın peder," diye kekeledi Maheude.

Ama adam durmadı.

"İyi akşamlar, iyi akşamlar, kızım."

Maheude evinin önüne gelmişti. Bacakları kendisini taşımaz olmuştu, içeri girdi.

Kimse yerinden kımıldamamıştı. Maheu perişan bir halde masanın kenarında oturuyordu. İhtiyar Bonnemort ve çocuklar daha az üşümek için sıranın üzerinde birbirlerine sokulmuşlardı. Kimse tek bir söz bile etmemişti, sadece mum yanmaya devam etmiş, ama artık öylesine küçülmüştü ki yakında ışıkları da kalmayacaktı. Açılan kapının sesiyle çocuklar başlarını çevirip baktılar; ama annelerinin eli boş geldiğini

görünce, azarlanma korkusuyla gözyaşlarını bastırarak yeniden yere bakmaya başladılar. Maheude sönmekte olan ateşin yanındaki yerine çöktü. Kimse ona bir şey sormadığı için sessizlik devam etti. Hepsi durumu anlamıştı, konuşarak kendilerini yormayı gereksiz buluyorlardı; şimdi pek de bel bağlamadan Étienne'i bekliyorlardı, belki de bir yerlerden bulup getireceği yardım onların son umuduydu. Dakikalar akıp geçiyor, umutları iyice kırılıyordu.

Étienne geri döndüğünde, elinde bir beze sarılı bir düzine kadar haşlanmış soğuk patates vardı.

"Ancak bunları bulabildim," dedi.

Mouquettelerde de ekmek kalmamıştı: Kız onu büyük bir sevgiyle öperek, bezin içine koyduğu kendi akşam yemeğini zorla eline tutuşturmuştu.

"Teşekkür ederim," dedi kendisine payını uzatan Maheude'e. "Ben orada yedim."

Yalan söylüyor, hüzünlü bir ifadeyle patateslerin üzerine atılan çocuklara bakıyordu. Anne ve baba da çocuklar daha fazla yiyebilsin diye ağırdan alıyorlardı. Ama ihtiyar oburca her şeyi silip süpürüyordu. Alzire'e vermek için bir patatesi önünden almak zorunda kaldılar.

O sırada Étienne, yeni haberler aldığını söyledi. Grevcilerin inatla direnmesine sinirlenen işletme, elebaşıları işten çıkarmayı düşünüyordu. Belli ki savaş istemekteydi. Ortalıkta çok daha kötü bir söylenti vardı, işletme çok sayıda işçiyi ocaklara inmesi için ikna ettiğini ileri sürüyordu: Ertesi gün Victoire ve Feutry-Cantel'de tam kadro işbaşı yapılacak; hatta Madeleine ve Mirou'da bile işçilerin üçte biri çalışıyor olacaktı. Maheuler öfkelendiler.

"Lanet olsun!" diye haykırdı baba, "aramızdan hainler çıkarsa haklarından geliriz!"

Çektiği acı yüzünden daha da celallenerek ayağa fırladı.

"Yarın akşam ormana gidelim!.. Madem Pür Neşe'de toplanmamıza izin vermiyorlar, biz de ormanda yaparız toplantımızı."

Bu haykırış patatesleri oburca mideye indirdikten sonra uyuklamaya başlayan ihtiyar Bonnemort'u uyandırmıştı. Eski bir toplanma narasıydı bu, kralın askerlerine karşı bir direniş örgütleyen eski madencilerin buluşma zamanını haber veriyordu.

“Evet evet, Vandame’da buluşulsun! Eğer oraya gidilirse ben de gelirim!”

Maheude kararlı bir ifadeyle başını salladı.

“Hepimiz orada olacağız... Bu haksızlıklara, bu hainliklere bir son vermek gerek!”

Étienne ertesi akşam toplanmak üzere bütün mahallelere haber ulaştırılmasına karar verdi. Ama Levaquelarda olduğu gibi, ateş geçmiş, mum ise birdenbire sönmüştü. Ne kömürleri, ne de lambayı yakacak gazları kalmıştı, ısırıcı soğukta el yordamıyla yataklarına gitmeleri gerekti. Çocuklar ağlıyordu.

VI

İyileşen Jeanlin artık yürüyordu; ama kemikleri yanlış kaynadığı için iki ayağı da topallıyordu; ördek gibi yürüyüşü, hırsız ve kurnaz bir hayvan gibi eskisi kadar hızlı koşması görülmeye değerdi.

O akşam alacakaranlıkta Jeanlin, içtiği su ayrı gitmeyen arkadaşları Bébert ve Lydie'yle beraber, Réquillart yolu üzerinde pusuya yatmıştı. Bir patikanın dönemecinde bulunan derme çatma bir bakkal dükkânının karşısındaki tahta perdenin arkasına, boş bir arsaya gizlenmişlerdi. Gözleri neredeyse hiç görmeyen yaşlı bir kadın, satmak üzere dükkânın önüne kömür tozundan kapkara olmuş üç dört çuval mercimekle kuru fasulye koymuştu; kapıya sinek pislikleriyle kaplı tuzlanmış bir morina asılmıştı, Jeanlin, gözlerini balıktan alamıyordu. Daha önce balığı kapıp getirmesi için Bébert'i iki kez göndermişti. Ama her seferinde yolun köşesinde birileri belirmişti. Zaten hep ayak bağı olacak birileri çıkar, işlerini görmelerini engellerdi!

Köşeden çıkan kişi, atlı bir beydi; çocuklar Mösyö Hennebeau'yu tanıyarak, tahta perdenin dibine sindiler. Grev başladığından beri, direnişteki mahallelerde böyle tek başına gezindiği görülüyordu, soğukkanlılık ve cesaret içinde durumu bizzat kendi gözleriyle görmek istiyordu. Şimdiye dek kulağının dibinden tek bir taş bile geçmemiş, sadece kendisini saygıyla selamlayan sessiz sakin insanlar görmüştü; sık sık da siyasete aldırış etmeden, kenarda köşede gönül eğlendiren çiftlere rastlıyordu. Kısrağını tırısa kaldırıyor, kimseyi rahatsız etmemek için dümdüz önüne bakarak geçip gidiyor, ama özgürce ve doyasıya yaşanan bu aşklar karşısında yüreği tatmin edilmemiş bir arzuyla kabarıyordu. Lydie'nin üzerine kapanarak gizlenen yumurcakları hemen fark etmişti. Demek ufacık çocuklar bile birbirlerine sürtünerek sefaletlerini unutmaya çalışıyorlardı! Gözleri dolmuştu, askerî tarzda iliklenmiş redingotuyla, eyerinin üzerinde dimdik uzaklaştı.

"Kör talih!" dedi Jeanlin, "bunların ardı arkası kesilmeyecek... Hadi, Bébert! Kuyruğuna yapış da kap şu balığı!"

Ama iki kişi daha geliyordu, çocuk tam küfürü basacaktı ki ağabeyi Zacharie'nin sesini duydu, Mouquet'ye karısının eteğine diktiği kırk meteliği nasıl bulduğunu anlatıyordu. Birbirlerinin omuzlarına vurarak keyifle gülüyorlardı. Mouquet'nin aklına ertesi gün sıkı bir çomak partisi çevirmek geldi: Saat ikide Avantage'dan yola çıkacak, Marchiennes yakınlarındaki Montoire'a gideceklerdi. Zacharie hemen kabul etti. Grevle başlarını ağrıtmaya değer miydi? İşleri güçleri olmadığına göre eğlenmeye bakmalıydılar! Yolun köşesini dönerlerken, kanal tarafından gelen Étienne onları durdurdu ve bir şeyler anlatmaya başladı.

"Geceyi burada mı geçirecekler yoksa?" dedi öfkelenen Jeanlin. "Hava karardı, kocakarı çuvalları içeri almaya başladı bile."

Başka bir madenci Réquillart'a doğru inmekteydi. Étienne onunla birlikte uzaklaştı; tahta perdenin önünden geçerlerken Jeanlin onların ormandan söz ettiklerini duydu: Bir gün içinde bütün mahallelere haber ulaştıramayacaklarını düşünerek, toplantıyı bir sonraki güne ertelemek zorunda kalmışlardı.

"Baksanıza," diye fısıldadı arkadaşlarına, "asıl eğlence yarın. Orada olmak gerek. Öğleden sonra gideriz, tamam mı?"

Nihayet yol boşalınca, Bébert'i gönderdi.

"Göreyim seni! Kuyruğuna yapışıp çek!.. Ama dikkatli ol, kocakarının süpürgesi var."

Neyse ki hava iyice kararmıştı. Bébert yerinden fırladığı gibi morinanın kuyruğuna asılıp ipini kopardı. Balığı uçurtma gibi sallayarak koşmaya başladı, diğer ikisi de onun peşindeydi, üçü birlikte tabanları yağladılar. Neler olup bittiğini anlamayan bakkal kadın dükkândan dışarı çıktı, ama karanlıkta gözden kaybolan çocukları göremediği için şaşkın şaşkın bakakaldı.

Bu haytalar tüm bölgenin başına bela olup çıkmışlardı. Çapulcu sürüsü gibi yavaş yavaş her yere el atmaktaydılar. Önceleri, Voreux'de kömürün yığıldığı alandan dışarıya çıkmıyorlardı, istiflenmiş kömürlerin içinde yuvarlanıp zenciler gibi simsiyah oluyorlar, kalas yığınlarının arasında saklambaç oynarken, el değmemiş bir ormanın derinliklerine dalmış gibi kayboluyorlardı. Daha sonra moloz

tepeciğine musallat oldular, hâlâ için için yanmaya devam eden tepenin çıplak kısımlardan kıçüstü aşağı kayıyor, sönmüş kısımlardaki böğürtlenlerin arasında dalıp, gün boyu gözlerden ırak, yaramaz sıçanlar gibi oyunlar oynuyorlardı. Yavaş yavaş oyun alanlarını genişletmeye başladılar, tuğla yığınları arasında dövüşüp sağlarını sollarını kanatıyor, kırlarda koşuştururken ekmeği katık etmeksizin her türden sütlü bitkiyi yiyor, kanal kıyılarını didik didik arayıp bataklık kısımlarda yakaladıkları balıkları çiğ çiğ yutuyor, bazen kilometrelerce uzağa, ta Vandame Ormanı'na giderek, ilkbaharda çilekleri, yazın da fındık ve yabanmersinlerini mideye indiriyorlardı. Çok geçmeden, uçsuz bucaksız ovayı tümüyle ele geçirmişlerdi.

Ama keskin gözlü genç kurtlar gibi Montsou'dan Marchiennes'e kadar bütün yolları arşınlamalarının nedeni, giderek artan aşırma ihtiyacıydı. Bu seferler sırasında çete reisi Jeanlin'di, birliğini bütün avların üstüne salıyor, hep birlikte soğan tarlalarını kırıp geçiriyor, meyve bahçelerini talan ediyor, tezgâhları yağmalıyorlardı. Bölgede bu işlerden dolayı herkes, grevdeki işçileri suçlamaktaydı, örgütlü ve büyük bir soygun çetesinden söz edilir olmuştu. Hatta Jeanlin bir gün, Lydie'yi kendi annesini soymaya zorlamış, Pierronne'un penceredeki raflardan birinde duran bir kavanozda sakladığı iki düzine kadar şekeri aşırtmıştı; küçük kız Jeanlin'den çok korktuğu için yediği onca dayağa rağmen onu ele vermemişti. İşin kötüsü, bu haylaz, aslan payını kendine ayırıyordu. Aynı şekilde Bébert de ganimeti ona teslim etmek zorundaydı, komutandan dayak yemeden bir şeyler koparabilirse kendini mutlu sayıyordu.

Bir süreden beri Jeanlin, gücünü iyice kötüye kullanır olmuştu. Lydie'yi karısıymış gibi dövüyor, kendisini bir yumrukta yere serecek kadar güçlü olan Bébert'i en zorlu işlere sürerek parmağında oynatmaktan keyif alıyordu. İkisini de aşağılıyor, onlara köle gibi davranıyor, tanıştırılmaya layık olmadıkları bir prenses sevgilisi olduğunu söylüyordu. Ve gerçekten de, bir sokağın sonunda, bir patikanın dönemecinde ya da herhangi bir yerde korkunç bir ifade takınarak onlara mahalleye dönmelerini emrettikten sonra bir hafta ortadan kaybolduğu oluyordu. Tabii önce ganimeti cebe indiriyordu.

O akşam da aynı şey yaşanmıştı. Üçü birlikte Réquillart yakınlarındaki bir dönemeçte durduklarında, "Ver şunu," dedi Jeanlin

morinayı arkadaşının elinden çekip alırken.

Bébert karşı çıktı.

"Benim de payım var. Onu ben çaldım."

"Bak sen!" diye bağırdı Jeanlin. "Ancak ben verirsem payın olur, üstelik bu akşam değil tabii ki, kalırsa yarına."

Lydie'yi itip kaktı, onları asker gibi hazır olda durdurup hizaya soktu. Sonra arkalarına geçerek, "Şimdi, arkanızı dönmeden beş dakika böyle duracaksınız. Dönerseniz vahşi hayvanlar sizi yer... Sonra sağınıza solunuza bakmadan dosdoğru mahalleye döneceksiniz, Bébert yolda Lydie'ye yılışacak olursa, bundan haberim olur, o zaman vay halinize," dedi.

Karanlıkta yılan gibi gözden kaybolurken çıplak ayaklarının sesi bile işitilmedi. İki çocuk, görünmez bir elin indireceği tokadın korkusuyla, arkalarını dönmeden beş dakika boyunca öylece kıpırdamadan durdular. Paylaştıkları dehşetin etkisiyle aralarında giderek büyük bir yakınlık doğmuştu. Bébert başkalarından gördüğü gibi onu kucaklayıp sımsıkı sarılmayı hayal ediyor, kız da bunu canı gönülden istiyordu, çünkü nazikçe sevilip okşanmak onu bambaşka birine dönüştürebilirdi. Ama ikisi de itaatsizlik yapmayı göze alamıyorlardı. Yola koyulduklarında, ortalık zifirî karanlık olduğu halde öpüşmediler bile, üzgün ve umutsuz bir halde yan yana yürüdüler, birbirlerine dokunacak olurlarsa reisin arkadan gelip kendilerine tokadı basacağından emindiler.

Étienne tam o sıralarda Réquillart'a girmişti. Bir gün önce Mouquette tekrar gelmesi için yalvarmıştı, onu taparcasına seven bu kıza karşı kendisine bile itiraf edemediği bir yakınlık duyuyor, bir yandan da utanıyordu. Ama bu kez ilişkiyi bitirmeye niyetliydi. Kızla görüşecek, arkadaşları hoş karşılamayacağı için artık peşini bırakması gerektiğini söyleyecekti. Keyif çatma zamanı değildi, insanlar açlıktan kırılırken böyle oynaşmak onurlu bir davranış sayılmazdı. Mouquette'i evde bulamayınca beklemeye karar verdi, yoldan gelip geçenlerin gölgelerini kollamaya başladı.

Yıkık dökük gözetleme kulesinin altında, eski kuyunun yarı tıkalı ağzı görünüyordu. Bir çatı parçasını hâlâ taşımakta olan dimdik bir direk, karanlık deliğin üzerinde yükselen bir darağacına benziyordu. Kuyu bileziğinin çatlamış duvarları arasında iki ağaç, bir çınarla bir

üvez ağacı bitmişti, yerin dibinden fışkırır gibi görünüyorlardı. Otlarla kaplı girişi eski kalaslarla kapanmış bu kuyunun üzerinde yaban erikleri ve akdikenler bitmişti, ilkbaharda çalıbülbüllerinin yuva yaptığı bu mekân şimdi vahşi bir terk edilmişlik içindeydi. Büyük bakım masraflarından kurtulmak isteyen işletme on yıldır bu ölü ocağı doldurmayı düşünüyordu; ancak önce Voreux'ye bir vantilatör yerleştirmek gerekiyordu, çünkü birbiriyle bağlantısı olan iki kuyunun havalandırma bacası Réquillart'ın dibindeydi, eski kurutma kanalı ise baca görevi görmekteydi. Yüzeydeki kaplama tahtalarını çapraz payandalarla takviye etmekle yetinip, kömür çıkış yerini tıkamışlar, üst galerileri olduğu gibi bırakıp, yalnızca alttaki galeriyi bakıma almışlardı; en alttaki bu galeride cehennem ocağı gibi koskoca bir kömür kazanı yanıyordu, bu kazanın havayı çekiş gücü öyle fazlaydı ki komşu ocağın bir ucundan diğer ucuna fırtına gibi bir rüzgâr esiyordu. Tedbir olarak, gerektiğinde iniş çıkışı sağlamak üzere merdiven sahanlıklarının onarılması talimatı verilmiş, ama kimse bu işle ilgilenmediği için merdivenler rutubetten çürümeye başlamış, bazı basamaklar şimdiden çökmüştü. Yukarıda kocaman bir çalılık merdivenlerin ağzını tıkamıştı; ilk merdivenin basamakları çöktüğünden, sağlam basamaklara ulaşmak için üvez ağacının köklerine tutunup, karanlıkta kendini rasgele aşağı bırakmak gerekiyordu.

Étienne bir çalının arkasına gizlenmiş sabırla beklerken, dalların arasında uzun bir sürtünme sesi duydu. Bir yılanın ürküp kaçtığını düşündü. Ama birdenbire bir kibrit çakınca şaşırdı, bir mum yakıp kuyunun içine dalan Jeanlin'i tanıdığında hayretten donakaldı. Büyük bir meraka kapılıp deliğe yaklaştı: Çocuk gözden kaybolmuştu ve ikinci sahanlıktan cılız bir ışık geliyordu. Bir an duraksadıktan sonra köklere tutunup kendini aşağıya bıraktı, beş yüz yirmi dört metre derinliğindeki kuyunun dibini boylayacağını düşündü ama çok geçmeden ayaklarının bir basamağa değdiğini hissetti. Yavaşça inmeye başladı. Jeanlin onu duymamış olmalıydı, Étienne altındaki ışığın giderek daha derinlere indiğini görüyor, çocuğun devasa ve ürpertici gölgesi sakat bacaklarının yalpalayışıyla oynayıp duruyordu. Merdivenin basamakları eksik olduğunda, bir maymun çevikliğiyle sıçrayıp elleri, ayakları, ya da çenesiyle bir yerlere tutunuyordu.

Birbirine eklenen yedi metrelik merdivenlerden bazıları hâlâ sağlamdı, bazıları ise kırılacak gibi sarsılıp çatırdıyordu. Daracık sahanlıklar öylesine yosun bağlamış ve çürümüştü ki insan bir yosun tabakası üzerinde yürür gibi oluyordu; aşağıya indikçe sıcaklık boğucu bir hal alıyordu, bu fırın sıcağı büyük kömür kazanından gelmekteydi, neyse ki kazan grev başladığından beri pek faal değildi, çünkü ocak çalıştığında kazan günde beş bin kilo kömür yutarken, bu kuyuya girip de kavrulup yanmamak mümkün değildi.

"Şu velede bak hele!" diye söylendi soluk soluğa kalmış olan Étienne. "Hangi cehenneme gidiyor bu?"

İki sefer az kalsın düşüyordu. Ayakları nemli tahtalarda kayıp durmaktaydı. Bari çocuk gibi kendisinin de bir mumu olsaydı, her an sağa sola çarpıyor, altında sürekli yer değiştiren cılız ışığa bakarak yönünü tayin etmeye çalışıyordu. Yirminci merdivene gelmişti ve iniş hâlâ sürüyordu. Merdivenleri saymaya başladı: yirmi bir, yirmi iki, yirmi üç... sürekli daha derine inip duruyordu. Kavurucu sıcak yüzünden başı alev alev yanıyor, kendini fırına girmiş gibi hissediyordu. Nihayet bir yükleme bölmesine vardı, mum ışığının bir galerinin sonuna doğru ilerlediğini gördü. Otuz merdiven inmişlerdi, iki yüz on metre ederdi bu.

"Beni daha ne kadar dolaştıracak?" diye düşündü. "Mutlaka ahırda gizleniyor bu velet."

Ama solda ahıra giden yol bir göçükle tıkanmıştı. Yeniden yola devam etti, artık yürümek daha zahmetli ve tehlikeli hale gelmişti. Ürkmüş yarasalar uçuşarak yükleme bölmesinin tavanına konuyorlardı. Işığı gözden kaçırmamak için adımlarını sıklaştırmak zorunda kaldı, o da aynı galeriye girdi, ancak çocuğun bir yılan kıvraklığıyla kolayca geçtiği yerlerden o kolunu bacağını çarpmadan geçemiyordu. Burası da tüm eski galeriler gibi daralmıştı, toprağın sürekli basıncıyla her geçen gün daha da fazla daralıyordu; öyle ki bazı yerlerde eninde sonunda tamamen tıkanacak bir sıçanyoluna dönüşüyordu. Bu daralma sırasında çatlayıp kırılan payandalar ayrı bir tehlike oluşturuyor, kılıç gibi sivri kıymıklar her an derisini çizip etine saplanacak gibi görünüyordu. Étienne dizlerinin üzerinde ya da yüzükoyun sürünerek ihtiyatla ilerliyor, karanlıkta el yordamıyla yolu bulmaya çalışıyordu. Birdenbire üzerinden bir fare sürüsü geçti, telaşla

kaçışırken ensesinden ayaklarına kadar bütün vücudunu kat etmişlerdi.

"Lanet olsun! Hâlâ gelmedik mi?" diye homurdandı, beli tutulmuş, soluk soluğa kalmıştı.

Sonunda gelmişlerdi. Bir kilometre sonra sıçanyolu genişliyor, galerinin oldukça iyi korunmuş bir bölümüne geliniyordu. Burası kayalara oyulmuş, doğal bir mağarayı andıran eski vagon yolunun sonuydu. Étienne durmak zorunda kaldı, uzaktan elindeki mumu iki taşın arasına yerleştiren çocuğu görüyordu, evine döndüğü için huzur bulan bir adamın rahatlık ve sükûneti içindeydi. Galerinin bu bölümü hiçbir eksiği olmayan, konforlu bir eve dönüşmüştü adeta. Bir köşeye serilmiş olan kuru otlar yumuşacık bir yatak görevi görüyordu; yere saplanan eski tahtalar masa haline getirilmişti, üzerinde ekmekten elmaya, bir kısmı içilmiş litrelerce ardıç likörüne kadar her şey vardı: Tam anlamıyla bir haydut yatağıydı burası, haftalardır biriktirilmiş bir yığın çalıntı eşyayla doluydu, hatta sabun ve ayakkabı cilası gibi sırf çalma zevkini tatmin için çalınmış gereksiz şeyler de vardı. Ufaklık, çalıp çırptığı bunca şeyin ortasında bencil bir haydut gibi keyif çatıyordu.

"Baksana buraya, sen sadece kendini mi düşünürsün?" diye bağırdı Étienne biraz soluklandıktan sonra. "Biz yukarıda açlıktan kıvranırken, sen burada yiyip içip keyfine bakıyorsun, öyle mi?"

Neye uğradığını şaşıran Jeanlin tir tir titriyordu. Ama genç adamı tanıyınca hemen sakinleşti.

"Benimle yemek yer misin?" dedi sonunda. "Biraz kızarmış morinaya ne dersin?.. Şimdi hazırlarım."

Morina elindeydi hâlâ; yepyeni güzel bir bıçakla balığın üzerindeki sinek pisliklerini temizlemeye koyulmuştu, üzerinde özlü sözler yazan, kemik saplı, kısa bıçaklardandı bu. Onunkinde yalnızca "aşk" sözcüğü yazıyordu.

"Bıçağın güzelmiş," dedi Étienne.

"Lydie'nin hediyesi," diye karşılık verdi Jeanlin, ama Lydie'nin bıçağı kendi talimatıyla *Kesik Baş* meyhanesinin önünde bir işportacıdan çaldığını söylemeye gerek duymadı.

Balığı kazımaya devam ederken kibirli bir ifadeyle ekledi:

“Evim rahat, öyle değil mi?.. Yukarıdan daha sıcak, üstelik daha güzel kokuyor!”

Étienne onun ağzından laf almak için bir yere oturmuştu. Öfkesi geçmiş, dalavereli işler konusunda son derece becerikli ve gözüpek olan bu namussuz çocuğa karşı içinde bir ilgi uyanmıştı. Gerçekten de bu deliğin dibinde kendini rahat hissediyordu: Sıcaklık az önceki gibi çok yüksek değildi, dışarıda keskin aralık soğuğu yoksulların derilerini çatlatırken, burada mevsimlerden hiç etkilenmeyen sabit bir ısı, bir hamam ılıklığı hüküm sürüyordu. Galeriler zamanla zararlı gazlardan arınmış, grizu diye bir şey kalmamıştı; Şimdi sadece, çürümüş tahta kokusu vardı ortalıkta, keskin bir karanfil ve eter kokusu karışımıydı bu. Mermer gibi soluk sarı renkleri, beyazımtırak dantellere benzeyen saçakları, üzerlerini inci ve ipekten oluşmuş bir şerit gibi kaplayan top top yosunlarıyla bu kalaslar hoş bir görüntü oluşturmaktaydı. Bazılarının üzerinde mantarlar bitmişti. Her yanda, gün ışığını hiç görmemiş beyaz kelebekler, kar rengi sinek ve örümcekler uçuşuyordu.

“Peki burada korkmuyor musun?” diye sordu Étienne.

Jeanlin şaşırarak ona baktı.

“Tek başıma olduğuma göre neden korkayım ki?”

Sonunda morina temizlenmişti. Tahta parçalarıyla küçük bir ateş yakıp koru yaydıktan sonra balığı kızarttı. Ekmeği ikiye böldü. Balık aşırı tuzlu olsa da, sağlam mideleri bayram ettirecek kadar lezizdi.

Étienne, kendisine düşen payı aldı.

“Hepimiz açlıktan bir deri bir kemik kalırken, senin semirmene hiç şaşırmıyorum. Böyle tek başına tıkınmanın alçaklık olduğunu biliyorsun herhalde! Diğerlerini hiç düşünmüyor musun?”

“Neden düşünecekmişim ki? Onların kafaları çalışmıyor mu?”

“Aslında burada saklanmakta haklısın, baban hırsızlık yaptığını öğrenseydi seni bir güzel benzetirdi.”

“Burjuvalar bizi soymuyorlar sanki! Sen kendi ağzınla söylersin hep. Maigrat’dan aşırdığım bu ekmek onun bize borçlu olduğu ekmek aslında.”

Ağzı dolu olan genç adam şaşırarak sustu. Yavaş yavaş eski atalarının hayvansı güdülerini alan, bu tilki gibi kurnaz, aklı hep vurguna çalışan eciş bücüş yaratığın sivri burnuna, yeşil gözlerine,

kepçe kulaklarına bakıyordu. Onu şekillendiren maden en sonunda bacaklarını da kırarak eserini tamamlamıştı.

"Ya Lydie, onu bazen buraya getiriyor musun?" diye sordu Étienne.

Jeanlin küçümseyici bir ifadeyle güldü.

"O küçük cadıyı mı? Elbette hayır!.. Kadınların ağzı sıkı değildir

Lydie ile Bébert'e karşı büyük bir horgörü duygusuyla gülmeye devam ediyordu. Böylesine ahmak çocuklara daha önce hiç rastlamamıştı. Attığı her palavraya inandıklarını, kendisi sıcacık yuvasında balığını yerken, onların elleri boş döndüklerini düşündükçe zevkten dört köşe oluyordu. Sonra, küçük bir filozofun ciddiyetiyle durumu değerlendirdi:

"Yalnızlık en iyisi, böylece anlaşmazlık çıkmaz."

Étienne yemeğini bitirmişti. Bir yudum ardıç likörü içti. Bir an, Jeanlin'i kulağından tutup yukarı çıkarsa, babasına her şeyi söylemekle tehdit ederek hırsızlık yapmasını engellese, onun gösterdiği misafirperverliği hiçe saymış olup olmayacağını düşündü. Ama yerin derinliklerindeki bu sığınağı biraz daha incelediğinde aklına bir fikir geldi: Yukarıda işler ters giderse kendisi ya da arkadaşları için böyle bir mekâna ihtiyaç duyulabilirdi. Çocuğa, ara sıra yaptığı gibi ot yatağın üzerinde sızıp kalarak geceyi dışarıda geçirmeyeceğine yemin ettirdi; sonra onu evini rahat rahat derleyip toplaması için orada bırakıp, bir parça mum alarak yukarı çıktı.

İnsanın içine işleyen soğuğa rağmen, bir kalasın üzerine oturmuş olan Mouquette umutsuzca bekliyordu. Étienne'i gördüğünde boynuna sarıldı, ama onun kendisiyle bir daha görüşmemeye karar verdiğini öğrenince kalbine adeta bir bıçak saplandı. Yarabbi! Neden böyle düşünüyordu? Onu ne kadar çok sevdiğini bilmiyor muydu? Kızın odasına girme arzusuna yenik düşeceğinden korkan Étienne onu yola doğru sürüklüyor, olabildiğince yumuşak bir dille arkadaşlarının nezdinde zor duruma düşebileceğini, siyasi davasının bu ilişki yüzünden zarar görebileceğini anlatmaya çalışıyordu. Mouquette şaşırmıştı, ilişkilerinin siyasetle ne ilgisi olabilirdi? Sonunda kendisiyle görülmesinin onu utandıracağını düşündü, ama bunu çok doğal bulduğu için hiç alınmadı. Ayrıldıkları izlenimini vermek için kendisini herkesin önünde tokatlamasını önerdi. Arada sırada, kısa süreliğine de olsa gelip kendisini görmesi yeterdi. Çılgınlar gibi

yalvarıyor, ilişkilerini gizli tutacağına yeminler ediyor, onu olsa olsa beş dakika alıkoyacağını söylüyordu. İçi cız eden Étienne sürekli karşı koyuyordu. Böyle olması gerekliydi. Yanından ayrılırken hiç değilse kızı öpmek istedi. Yavaş yavaş Montsou'nun ilk evlerinin önüne gelmişlerdi; dolunayın altında birbirlerine sarıldıkları sırada yanlarından bir kadın geçti, kadın ayağı taşa takılmışçasına, yerinden sıçrayıvermişti.

"O kimdi?" diye sordu endişelenen Étienne.

"Catherine," diye karşılık verdi Mouquette. "Jean-Bart'dan dönüyor."

Genç kadın, başı önde, ayaklarını sürüye sürüye gidiyordu, bezgin bir hali vardı. İçini nedensiz bir vicdan azabının kemirdiği delikanlı ise onun tarafından görülmüş olmanın üzüntüsüyle arkasından bakmaktaydı. Ama o da bir erkekle birlikte değil miydi? Yine burada, Réquillart yolunda o erkeğe teslim olduğunda kendisine aynı acıyı çektirmemiş miydi? Her şeye rağmen, ona aynı şekilde karşılık vermiş olduğuna üzülüyordu.

"Sana bir şey söyleyeyim mi?" diye mırıldandı gözyaşlarına boğulan Mouquette, yanından ayrılırken. "Gönlün bir başkasında olduğu için beni istemiyorsun."

Ertesi gün hava muhteşemdi, her don yaptığında olduğu gibi gökyüzü pırıl pırıldı, kaskatı toprağın bastıkça çıtır çıtır öttüğü o güzel kış günlerinden biriydi. Saat bir olur olmaz Jeanlin evden sıvışmıştı; ama kilisenin arkasında Bébert'i beklemek zorunda kaldı, annesinin yine mahzene kapattığı Lydie az kalsın onlara eşlik edemeyecekti. Kadın bir süre sonra kızı ordan çıkarmış, koluna bir sepet takmış, karahindibayla doldurmadan gelirse geceyi farelerle birlikte mahzende geçireceğini söylemişti. Bu yüzden korkuya kapılan kız, bir an önce salata için otları toplamak istiyordu. Ama Jeanlin onun aklını çeldi: Bu işi daha sonra hallederlerdi. Uzun süreden beri, Rasseneur'ün iri tavşanı Polonya kafasını kurcalıyordu, tam Avantage'ın önünden geçerlerken tavşan dışarı çıktı. Jeanlin bir hamlede tavşanı kulaklarından yakalayarak kızın sepetine tıktı; üçü birden tabanları yağladılar. Tavşanı ormana kadar bir köpek gibi koşturarak eğleneceklerdi.

Ama iki arkadaşlarıyla birer bira içtikten sonra çomak oynamaya başlayan Zacharie ve Mouquet'yi izlemek üzere durdular. Kazanan, Rasseneur'e teslim edilen yeni bir kasketle kırmızı bir fuların sahibi olacaktı. Dört oyuncu ikişerli iki takıma ayrıldılar, Voreux ile Paillot çiftliği arasındaki yaklaşık üç kilometrelik ilk etaba önce kimin başlayacağı üzerine pazarlığa giriştiler, kazanan Zacharie oldu, Mouquet bu mesafeyi sekiz vuruşta alacağını söylerken, o, yedi vuruşun kendisi için yeterli olduğunu iddia ediyordu. Yumurta biçimindeki şimşir topu ucu yukarıya gelecek şekilde yere koydular. Hepsinin elinde, uzun sapları sicimle sıkı sıkı sarılmış eğik demirden çomaklar vardı. Oyuna başladıklarında saat iki olmuştu. Zacharie üç vuruşluk serisinde büyük bir ustalık göstererek topu dört yüz metre ileriye, pancar tarlalarının arasına gönderdi, daha önce ölümlere yol açtığı için köy içlerinde ve yollarda oynamak yasaklanmıştı. Mouquet de güçlü kuvvetli bir delikanlıydı, öyle sert bir vuruş yaptı ki topu yüz elli metre geriye fırlattı. Ve oyun bir tarafın topu ileri, diğer tarafın geri yollamasıyla böylece sürüp gitti, koşarken ayakları sürülmüş toprağın donmuş keseklerine takılıp yara bere içinde kalıyordu.

Jeanlin, Bébert ve Lydie, önceleri bu muhteşem vuruşların heyecanıyla oyuncuların peşinden koşmuşlardı. Sonra, sepette sarsa sarsa taşıdıkları Polonya gelmişti akıllarına, oyunu izlemekten vazgeçmiş, tavşanı sepetten çıkarmışlardı, hızlı koşup koşmadığını merak ediyorlardı. Tavşan ok gibi fırladı, çocuklar da ardına düştüler, durmadan zikzaklar çizerek bir saat boyunca son hızla koştular, tavşanı korkutmak için avaz avaz bağırıyor, kollarını alabildiğine açıp boşluğu kucaklıyorlardı. Tavşan gebe olmasa onu asla yakalayamayacaklardı.

Nefes nefese koşarken bazı küfürler duyup başlarını çevirdiler. Çomak oynayanların alanına girmişlerdi, Zacharie az kalsın kardeşinin beynini dağıtacaktı. Oyuncular dördüncü etaptaydılar: Paillot çiftliğinden Quatre-Chemins'e, Quatre-Chemins'den Montoire'a kadar gelmişlerdi; şimdi de Montoire'dan itibaren altı vuruşta Pré-des-Vaches'a ulaşmaya çalışıyorlardı. Bir saatte iki buçuk fersah yol kat etmişler; bu arada *Vincent* meyhanesi ile *Üç Bilge* birahanesine uğrayıp bira da içmişlerdi. Şimdi vuruş sırası Mouquet'deydi. İki vuruşu kalmıştı ve kazanacağı kesin gibiydi, ama Zacharie sırıtarak öyle ustalıklı bir vuruş yaptı ki topu derin bir çukura gönderdi.

Mouquet'nin takım arkadaşı topu çıkaramayınca ortalık karıştı. Dördü birden bas bas bağırıyorlardı, başa baş gittikleri için oyun kızışmıştı, bir parti daha oynamaları gerekiyordu. Pré-des-Vaches'la Herbes-Rousses arası iki kilometre bile değildi: Bu mesafeyi beş vuruşta alacaklardı. Oraya varınca da Lerenard'ın yerinde susuzluklarını giderirlerdi.

Jeanlin'in aklına başka bir fikir gelmişti. Oyuncular gittikten sonra cebinden çıkardığı bir ipi Polonya'nın sol arka ayağına bağladı. Çok eğlenceli oldu, tavşan üç veledin önü sıra koşuyor, acınacak bir halde topallayıp sekiyordu, çocuklar hiç bu kadar gülmemişlerdi. Ardından onu daha hızlı koşturmak için ipi boynuna bağladılar ve tavşan yorulduğunda, oyuncak bir arabayı çeker gibi bazen sırtüstü, bazen de yüzükoyun yerde sürüklüyorlardı. Bu durum bir saatten fazla sürdü, hayvanın boğazından hırıltılar çıkıyordu, Cruchot korusu yakınlarında, çomak oynayanların seslerini işitince, onlarla bir kez daha karşılaşacaklarını anlayıp tavşanı hemen sepete soktular.

Şimdi Zacharie, Mouquet ve iki arkadaşları kilometreleri yutuyor, hedef olarak belirledikleri meyhanelerde bira içme süresi kadar mola veriyorlardı sadece. Herbes-Rousses'tan Buchy'ye, Croix-de-Pierre'e, sonra da Chamblay'ye kadar uzanmışlardı. Toprak, buzun üzerinde sıçrayan topun ardından durmamacasına koşuşturan ayaklarının altında çatırdıyordu. Hava oyuna elverişliydi, ayakları balçığa gömülmüyordu, sadece bacaklarını kırma tehlikesi vardı. Kuru havada sert çomak darbeleri patlayan tabanca gibi ses çıkarıyordu. Kaslı eller çomakların sicim sarılı saplarını sıkıca kavrıyor, gövdenin tamamı bir öküzü yere serecek gibi ileri atılıyor; bu durum, ovanın bir başından bir başına hendeklerin, çitlerin, yollardaki tümseklerin, alçak bahçe duvarlarının üzerinden aşılarak saatlerdir sürüp gidiyordu. Bu iş için insanın körük gibi ciğerleri, çelik gibi bacak kasları olması gerekiyordu. Kazmacılar büyük bir şevkle, madenin uyuşukluğunu üzerlerinden atıyorlardı. Yirmi beş yaşında on fersahlık yol kat eden çılgınlar vardı. Kırk yaşına gelindiğinde vücutlar hantallaştığı için çomak oynanmaz oluyordu.

Saat beşe geldiğinde, hava kararmaya başlamıştı. Kasketi ve fuları kimin kazanacağını belirlemek üzere Vandame Ormanı'na kadar bir parti daha yapılmasına karar verildi; Zacharie alaycı kayıtsızlığıyla

siyasetle dalga geçiyordu: Orada toplantı yapmakta olan arkadaşların arasına düşmek çok eğlenceli olurdu. Jeanlin'e gelince, mahalleden çıktıklarından beri kırlarda dolaşırmış gibi yapıyor, aslında ormana gitmeyi planlıyordu. Korku ve vicdan azabıyla kıvranan Lydie, Voreux'ye dönüp hindiba toplamak istediğini söyleyince kızı öfkeyle azarladı: Toplantıya gitmeyecekler miydi? Büyüklerin neler söyleyeceğini öğrenmek istiyordu. Bébert'i o yöne doğru itekliyordu, ağaçlara kadar olan yolu eğlenceli kılmak için, Polonya'yı salıp ona taş atarak kovalamayı önerdi. Aslında aklından geçen hayvanı öldürmek, sonra da Réquillart'daki kovuğuna götürüp yemekti. Tavşan aşağı sarkmış kulakları, oynatıp durduğu burnuyla tekrar koşmaya başladı. Taşın biri sırtını sıyırırken, diğeri kuyruğunu yaraladı, giderek kararan havaya rağmen veletler bir açıklığın ortasında dikilen Étienne ve Maheu'yü fark etmeseler, hayvan orada ölüp gidecekti. Paniğe kapılarak hayvanın üzerine atılıp onu yeniden sepete soktular. Tam o sırada, son vuruşlarını yapan Zacharie, Mouquet ve diğer iki oyuncu son vuruşu yapmışlar, top Étienne'le Maheu'nün durduğu açıklığın birkaç metre berisine yuvarlanmıştı. Şimdi hepsi toplantı yerinde buluşmuştu.

Karanlık bastırdığından beridir bölgenin yollarında, düz ovanın patikalarında tek ya da toplu halde yürüyen sessiz insan gölgeleri ormanın mora çalan ulu ağaçlarına doğru sel gibi akmaktaydılar. Mahalleler boşalıyor, çocuklar ve kadınlar bile bulutsuz gökyüzünün altında gezintiye çıkmış gibi toplantıya gidiyorlardı. Artık iyice karanlığa gömülen yollarda aynı hedefe doğru yürüyen bu kalabalığı seçebilmek mümkün değildi, yalnızca her yandan gelseler de tek yürek halinde ilerleyen ayakların sesleri duyuluyordu. Gecenin karanlığında çitlerin, çalıların arasından hafif sürtünme sesleri, belli belirsiz uğultular yükseliyordu.

O sırada, kısrağına binmiş, evine dönmekte olan Mösyö Hennebeau, uzaktan gelen bu seslere kulak kabartmaktaydı. Yolda sevgililere, bu güzel kış akşamında gezintiye çıkmış, ağır ağır yürüyen insanlara rastlamıştı. Âşıklar dudak dudağa öpüşerek, yine duvar arkalarında sevişmeye gidiyorlardı. Hendeklerin dibinde sırtüstü yatan kızlar, hayatın hiçbir masrafı olmayan tek zevkini doyasıya yaşayan baldırı çıplaklar, bunlar her zaman karşılaştığı görüntüler değil miydi?

Ve bu ahmaklar sevişmek demek olan yegâne mutluluğu doyasıya yaşadıkları halde hayatlarından şikâyet ediyorlardı! Taşlarının üzerinde kendini tüm bedeni ve ruhuyla ona veren bir kadınla hayata yeniden başlayacağını bilse, seve seve onlar gibi açlıktan ölmeye razı olurdu. Bahtsızlığının tesellisi yoktu, bu yoksul insanlara imreniyordu. Karanlık kırların derinliklerinde yitip giden ve sadece öpüşme seslerini algılayabildiği bu ardı arkası kesilmeyen gürültüler arasında umutsuzluğa kapılmış bir halde, başı önde, atını ağır ağır sürerek eve dönüyordu.

VII

Toplantı Plan-des-Dames'da, ağaçların kesilmesiyle oluşturulmuş bu geniş açıklıkta yapılacaktı. Hafif bir eğimle aşağı doğru inen bu açıklığın etrafı, yosunlarla yeşillenmiş beyaz sütunları andıran dimdik ve düzgün gövdeli ulu ağaçlarla çevriliydi; devrilmiş devasa ağaç gövdeleri hâlâ otların üzerinde yatıyordu, sol tarafta, kesilip hazırlanmış odunlar küp şeklinde istiflenmişti. Karanlık bastırdıkça hava soğuyor, donmuş yosunlar ayakların altında çatırdıyordu. Aşağıda zifirî bir karanlık vardı, ufukta yükselen dolunayla birlikte yıldızların görünmez olacağı soluk gökyüzüne yüksekteki dalların karaltısı düşüyordu.

Üç bine yakın kömür işçisi gelmişti toplantıya; erkeği, kadını, çocuğuyla, kaynaşan bir kalabalık açıklığı yavaş yavaş dolduruyor, uzaktaki ağaçların altına doğru taşıyordu, gecikenler gelmeye devam ediyor, gölgelere gömülmüş insan başları yandaki koruluklara doğru dalga dalga yayılıyordu.

Étienne, yukarıda, yamacın başında, Maheu ve Rasseneur'le birlikteydi. Aralarında tartışma çıkmıştı, ani parlamalarla yükselen sesleri işitilmekteydi. Yanlarındakiler onları dinliyorlardı: Levaque yumruklarını sıkmış, hastalığını daha fazla bahane edemediği için çok endişeli görünen Pierron tartışanlara sırtını dönmüştü; Bonnemort Baba ve ihtiyar Mouque da oradaydılar, bir kütüğün üzerine yan yana oturmuş, sanki derin derin düşünüyorlardı. Hemen arkalarında, dalga geçmeye gelmiş olan Zacharie, Mouquet ve diğerleri vardı; kadınlar ise tam tersine, kilisedeymiş gibi ciddi ve dalgın bir ifadeyle bir araya toplanmışlardı. Sessiz duran Maheude, Levaque Kadın'ın alçak sesle ettiği küfürleri başını sallayarak onaylıyordu. Kış başından beri bronşiti nüksetmiş olan Philomène öksürüyordu. Yalnızca Mouquette, Yanık Kadın'ın, kızına sövüp saymasına gülüyordu; kadın, tavşanı mideye indirmek için kendisini başından savan bir soysuz, kocasının kalleşliği

sayesinde semiren satılmışın biri olduğunu söylüyordu kızına. Odun istifinin üzerine çıkan Jeanlin, Lydie'yi yukarı çekmiş, Bébert'i de yanına gelmeye zorlamıştı, şimdi üçü de yukarda, herkesten yüksekte duruyorlardı.

Tartışmayı Rasseneur başlatmıştı, kurallara uygun olarak bir başkanlık kurulu seçilmesini istiyordu. Pür Neşe'de uğradığı bozgunu bir türlü hazmedemiyordu, intikamını almaya yemin etmişti, yalnızca temsilcilerin değil, tüm madenci topluluğunun karşısına çıkıldığında eski saygınlığını kazanacağından emindi. Bu öneriye şiddetle karşı çıkan Étienne ormanda bir başkanlık kurulu oluşturulmasının ahmaklık olduğunu söylüyordu. Mademki kendilerine bir kurt sürüsü muamelesi yapılıp izleri sürülüyordu, o halde vahşi hayvanlar gibi davranıp, devrimci bir tavır sergilemeliydiler.

Tartışmanın sürüp gittiğini görünce, aniden bir kütüğün üzerine çıkıp kalabalığa seslendi:

"Arkadaşlar! Arkadaşlar!"

Kalabalığın uğultusu uzun bir iç çekişle kesilirken, Maheu de Rasseneur'ün itirazlarını bastırmaya çalışıyordu. Étienne gür bir sesle devam etti:

"Arkadaşlar, madem konuşma hakkımızı engelleyip, haydutmuşuz gibi peşimize jandarmaları takıyorlar, biz de burada konuşuruz! Burada özgürüz, kendi yuvamızdayız; ormandaki kuşları, hayvanları susturamadıkları gibi bizi de susturamayacaklar!"

Kalabalık gümbür gümbür haykırarak karşılık verdi.

"Evet evet, orman bizimdir, istediğimiz gibi konuşabiliriz... Devam et!"

Bunun üzerine Étienne, ağaç kütüğünün üzerinde bir süre hareketsiz durdu. Ufuk çizgisinden henüz pek yükselmemiş olan ay sadece yüksek dalları aydınlatmaktaydı; kalabalık hâlâ karanlıktaydı, yavaş yavaş yatışıp sessizleşmişti. Kendisi de karanlıkta kalan Étienne, kalabalığın üzerinde, yamacın tepesindeki bir karaltı gibiydi.

Kolunu yavaşça kaldırarak konuşmaya devam etti; ama artık az önceki gibi esip gürlemiyor, seçmenlerine durum değerlendirmesi yapan bir halk temsilcisinin soğuk ses tonuyla konuşuyordu. Nihayet, polis komiserinin Pür Neşe'de yarıda kesmiş olduğu konuşmasına geri döndü; bilimsel bir söylev verir gibi, sadece yaşanan olayları ele alarak,

grevin kısa bir tarihçesine girişti. Öncelikle, aslında greve karşı olduğunu söyledi: Madenciler greve gitmek istememişlerdi, payandalama konusundaki yeni ücret tarifesiyle onları buna zorlayan işletme olmuştu. Sonra, işçi temsilcilerinin müdürle yaptıkları ilk görüşmeyi, yönetim kurulunun art niyetini, ikinci görüşmede ise gecikmiş bir tavizle, çalmaya niyetlendikleri iki santimi geri vermeyi kabul ettiklerini hatırlattı. Böylece bugüne gelinmişti; rakamlar vererek, yardım sandığında para kalmadığını, gelen yardımların nerelerde kullanıldığını bir bir açıklıyor, Enternasyonal'in, Pluchart ve diğerlerinin adına birkaç cümleyle özür dileyerek, daha fazla destek olamamalarının nedenini dünya çapında örgütlenmek için gösterdikleri yoğun çabaya bağlıyordu. Durum her geçen gün daha da ciddileşiyor, işletme durmadan işten adam çıkarıyor ve Belçika'dan işçi getirme tehditleri savuruyordu; ayrıca zaaf içindekilerin gözünü korkutarak bazılarını ocağa inmeye ikna etmişti. Bu kötü haberlerin altını çizmek ister gibi, sesinin sakin tonunu muhafaza ediyor, açlığın etkisini gösterdiğini, ümitlerin yitip gittiğini, bu mücadelenin son cesaret kalıntılarını da yok etmeye başladığını söylüyordu.

"Arkadaşlar, işte bu akşam, bu koşullar altında bir karara varacaksınız. Grevin devam etmesini istiyor musunuz? İstiyorsanız, işletmeyi yola getirmek için ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

Yıldızlı gökyüzünden derin bir sessizlik çöktü. Karanlıkta seçilemeyen madenciler yüreklerini sıkıştıran bu sözler karşısında susuyorlardı; ağaçların arasında yükselen umutsuz soluk alıp verişler dışında tek bir ses duyulmuyordu.

Ama Étienne, değiştirdiği sesiyle tekrar söze girdi. Konuşan kişi artık birliğin sekreteri değil, bir çete reisi, gerçekleri dile getiren bir havariydi. Verdiği sözden dönecek alçaklar çıkacak mıydı aralarından? Bir aydan beri çekilen onca acıdan sonra, başları önlerinde madene geri dönüp, ilelebet sürüp gidecek yoksulluğa razı mı olacaklardı? Emekçiyi açlığa mahkûm eden sermayenin zorbalığına son vermeye çalışarak bir çırpıda ölmek bundan daha iyi değil miydi? Her seferinde açlığa boyun eğiyorlar, ama açlık öyle bir raddeye geliyordu ki en sakin olanları bile isyan ettiriyordu, bu ahmakça oyunun daha fazla sürmesi mümkün müydü? Sömürülen maden işçilerini işaret ediyor; krizin faturasının yalnızca onlara kesildiğini, rekabet yüzünden maliyet

giderlerini düşürmek gerektiğinde nasıl açlığa mahkûm edildiklerini anlatıyordu. Hayır! Payandalama tarifesini kabul etmeleri mümkün değildi; bunun altında üstü kapalı bir soygun vardı, her işçinin günde bir saatlik emeğini çalmak istiyorlardı. Artık bu kadarı fazlaydı, sabırları taşmış olan yoksulların adaleti yerine getirecekleri gün yakındı.

Kolları havada öylece durdu. Bu adalet sözcüğünü işiten kalabalıkta büyük bir dalgalanma olmuş, kuru yaprak hışırtısını andıran bir alkış tufanı kopmuştu.

"Adalet!.. Gün bugündür, adalet istiyoruz!"

Étienne gittikçe coşuyordu. Rasseneur gibi kolay ve akıcı konuşabilen biri değildi. Çoğu zaman gerekli sözcükleri bulamıyor, cümlenin sonunu getirmekte zorluk çekiyor, bu zor durumdan sıyrılmak için büyük bir çaba sarf ediyor ve omuz hareketlerine başvuruyordu. Ama bu sürekli teklemelerin arasında son derece güzel benzetmeler yapıp, dinleyicilerini avcunun içine alıveriyordu; maden ocağında çalışan bir işçininkini andıran el kol hareketleri, dirseklerini kendisine doğru çekişi, sonra serbest bırakarak yumruğunu öne doğru uzatışı, ısırmak istermiş gibi çenesini aniden ileri çıkarışı da arkadaşları üzerinde olağanüstü bir etki yaratıyordu. Hepsi söylüyordu zaten, Étienne iyi bir hatip olmasa da, kendisini dinletmeyi biliyordu.

"Ücretlilik köleliğin yeni bir biçimidir," diye devam etti heyecanlı bir sesle. "Nasıl ki denizler balıkçının, toprak çiftçininse, maden ocağı da madencilerin olmalı... Anlıyor musunuz? Maden ocağı sizindir, bir asırdır bedelini kanı ve sefaletiyle ödeyen sizlerin!"

Daha sonra, karmaşık hukuk sorunlarına değindi, kendisinin de pek içinden çıkamadığı özel maden yasalarını ele aldı. Yeraltı da yerüstü gibi halka aitti: Ama iğrenç bir ayrıcalık bunların tekelini işletmelere veriyordu, ayrıca Montsou'daki sözde yasal imtiyazlar eski Hainaut geleneğine uygun olarak eski yurtluk sahipleriyle yapılmış sözleşmeler yüzünden çıkmaza giriyordu. Bu durumda madencilerin yapacağı tek şey, kendi mallarına el koymak olmalıydı; öne doğru uzattığı elleriyle ormanın ötesindeki tüm arazileri işaret ediyordu. O sırada, ufukta yükselen ayın ışıkları dalların arasından süzülerek Étienne'i aydınlattı. Hâlâ karanlıkta kalan kalabalık onu böyle, ışık içinde, açtığı elleriyle servet dağıtırken görünce uzun uzun alkışladı.

“Evet evet, doğru söylüyor, bravo!”

Bunun üzerine Étienne, en sevdiği konuyu açtı, üretim araçları ortak mülkiyete geçmeliydi, bu cümlenin içerdiği şiddet çok hoşuna gidiyor ve her seferinde aynı cümleyi tekrarlıyordu. Artık zihinsel evrimini tamamlamıştı. Hıristiyanlığa girmeye hazırlananların o dokunaklı kardeşlik duygusundan, ücretlerin iyileştirilmesi ihtiyacından yola çıkmış, sonunda ücretin ortadan kaldırılmasını hedefleyen siyasi düşünceye ulaşmıştı. O zamana kadar henüz insancıl olan ve belli bir sisteme oturmayan kolektivizmi, Pür Neşe’deki toplantıdan sonra, her maddesi üzerinde bilimsel olarak kafa yorduğu karmaşık bir programa dönüşüp sertleşmişti. Öncelikle, özgürlüğün ancak devletin ortadan kaldırılmasıyla elde edilebileceğini düşünüyordu. Ardından halk, iktidarı ele geçirince reformlar başlayabilirdi. İlkel komünal toplumun yaşam tarzı benimsenecek, ahlakçı ve baskıcı ailenin yerini eşitlikçi ve özgürlükçü bir aile yapısı alacaktı, siyasi, ekonomik ve medeni haklar konusunda tam bir eşitlik sağlanacak, üretim araçlarının ortak mülkiyeti sayesinde bireylerin bağımsızlığı güvence altına alınacak, nihayet masraflarının toplum tarafından karşılanacağı ücretsiz mesleki eğitim verilecekti. Böylece çürümüş eski toplum baştan aşağı değiştirilmiş olacaktı; evlilik kurumunu ve miras hakkını yerden yere vuruyor, herkesin gelirini belirleyecek yeni bir düzenlemeden söz ediyor, elindeki orakla olgunlaşmış ekinleri biçen bir çiftçinin hareketiyle kolunu sallayarak, yüzyılların adaletsizlik anıtını yerle bir ediyordu; ardından, diğer eliyle, geleceğin insanlığını, yirminci yüzyılın şafağında boy atan doğruluk ve adalet anıtını inşa ediyordu. Bu zihinsel gerilim altında mantıklı düşünemez oluyor, bir bağnaz gibi sabit fikirlere saplanıyordu. Duyarlılığı ve sağduyusundan eser kalmıyor, yeni düzenin kurulması çocuk oyuncağına dönüşüyordu: Her şeyi zihninde tasarlamıştı, adeta iki saatte kuracağı bir makineden söz ediyor, üstelik bunun tek bir kurşun sıkılmadan, bir damla kan dökülmeden gerçekleşeceğini iddia ediyordu.

“Şimdi sıra bizde,” diye haykırdı son bir hamleyle. “Artık iktidar ve yeryüzü zenginlikleri bizim olacak!”

Ormanın derinliklerinden ona doğru yayılan bir alkış tufanı koptu. Şimdi ay tüm açıklığı aydınlatıyor, kül rengi iri ağaç gövdeleri

arasından, ta uzakta belli belirsiz seçilen koruya kadar, dalgalanan insan başlarını keskin çizgilerle açığa çıkarıyordu. Dondurucu havada, yüzler, pırıl pırıl yanan gözler, açılmış ağızlar öfke kusuyordu; aç bırakılan ve el konmuş servetlerini yeniden ele geçirmek için erkeği, kadını, çocuğuyla yağmacılığa itilen bir halkın öfkesiydi bu. Artık soğuğu hissetmiyorlardı, bu ateşli sözler içlerini ısıtmıştı. İlahî bir coşkuyla ayakları yerden kesiliyor, yürekleri ilk Hıristiyanlar gibi, adaletin hüküm süreceği yakın bir geleceğin umuduyla dolup taşıyordu. Aslında anlayamadıkları bir sürü cümle vardı, bu teknik ve soyut düşünceleri kavrayamıyorlardı; ama bu anlaşılmazlık ve soyutluk vaatlerin alanını daha da genişletiyor, onları ele geçirip gözlerini kamaştırıyordu. Kendi kendisinin efendisi olmak, acılardan kurtulmak ve nihayet hayatın tadını çıkarabilmek... ne büyük bir düştü bu!

"Evet, söylediğin gibi! Şimdi sıra bizde!.. Kahrolsun sömürücüler!"

Kadınlar coşmuş, açlıktan başı dönen Maheude bile suskunluğunu bozmuştu; Levaque Kadın esip gürlüyor, kendini kaybeden ihtiyar Yanık bir büyücü gibi kollarını sallıyordu, Philomène yeni bir öksürük nöbetine tutulmuş, ateşlenen Mouquette konuşmacıya sevgi dolu sözcükler yağdırmaya başlamıştı. Erkeklere gelince, söylenenler karşısında ikna olan ve tir tir titreyen Pierron ile susmak bilmeyen Levaque arasında duran Maheu öfkeyle haykırmıştı; Zacharie ve Mouquet gibi dalgacılar ise, arkadaşlarının bir kadeh bile içmeden bu kadar uzun konuşabilmesine şaşırmış, güçlükle sırıtmaya çalışıyorlardı. Ama en büyük yaygarayı, odun yığınının üzerindeki Jeanlin koparıyor, Bébert ve Lydie'yi kışkırtırken, bir yandan da içinde Polonya'nın serilip kaldığı sepeti sallıyordu.

Uğultular yeniden başladı. Étienne halkın gönlünü kazanmanın sarhoşluğunu yaşıyordu. Sahip olduğu güç, bir sözüyle çarptırdığı bu üç bin yürekte cisimleşmişti. Oraya gelmeye tenezzül etse, öğrencisinin anarşizm konusunda kaydettiği gelişmeden memnuniyet duyacak olan Souvarine, Étienne'in konuşmasını dinlerken onu alkışlayacak, sadece duygusal bir aptallık olarak gördüğü eğitimle ilgili düşüncelerine dudak bükecekti, çünkü ona göre insanlar o kutsal ve sağlıklı cehalet denizine yeniden dalmalıydılar. Rasseneur'e gelince, küçümseyici ve öfkeli bir tavırla omuz silkti.

"İzin ver de biraz ben konuşayım!" diye bağırdı Étienne'e.

Étienne kütükten aşağı atladı:

"Konuş bakalım, seni dinleyecekler mi!"

Rasseneur onun yerini almıştı bile, elleriyle sessizliği sağlamaya çalıştı. Uğultu kesilmiyor, onu tanıyan ilk sıradakilerden gürgenlerin altında kaybolmuş son sıradakilere kadar ismi ağızdan ağıza dolaşıyordu; kimsenin onu dinlemek istediği yoktu, daha göründüğü anda eski inananlarını öfkelendiren devrilmiş bir puttu artık. Uzun zaman dinleyicilerini büyüleyen o rahat hitabı, o akıcı ve uysal konuşması, bundan böyle sadece ödlekleri uyutmaya yarayan ılık bir şerbet gibi karşılanıyordu. Gürültünün ortasında boşuna konuşmaya, her zamanki o yatıştırıcı söylevini tekrarlamaya çalıştı, yasalarla dünyayı değiştirmek imkânsızdı, toplumsal evrimin gerçekleşmesi için işi doğal akışına bırakmak gerekiyordu: Herkes onunla dalga geçiyor, dört bir yandan ıslık sesleri yükseliyordu, Pür Neşe'de uğradığı bozgun bunun yanında hiç kalmıştı, itibarı telafi edilemeyecek şekilde sarsılıyordu. Sonunda üzerine avuç avuç donmuş yosun fırlatmaya başladılar, bir kadın ciyak ciyak bağırdı:

"Kahrolsun hainler!"

Rasseneur o sırada, dokumacının dokuma tezgâhına sahip olduğu gibi, madencinin maden ocağına sahip olamayacağını anlatıyor, işletmenin evladı olarak görülen ve çıkarının nerede olduğunu bilen işçinin kârdan pay almayı tercih etmesi gerektiğini söylüyordu.

Binlerce ağız hep birlikte, "Kahrolsun hainler!" diye bağırdı, taşlar havada uçuşmaya başlamıştı.

Bunun üzerine Rasseneur'ün beti benzi attı, umutsuzluğa kapılıp gözleri yaşla doldu. Hayatı elinden kayıp gidiyor, yirmi yıllık derin dostluklar insanların nankörlüğü yüzünden yerle bir oluyordu. Kütüğün üstünden indi, can evinden vurulmuş, konuşmaya devam edecek gücü kalmamıştı.

"Gülersin tabii," diye kekeledi karşısında zafer kazanmış bir edayla duran Étienne'e. "Dilerim aynı şey senin de başına gelir... Üstelik gelecek de, bunu bil!"

Ve öngördüğü tüm felaketlerin sorumluluğunu üzerinden atar gibi elini sallayıp, sessiz ve ay ışığıyla aydınlanmış kırlara doğru tek başına uzaklaştı.

Dört bir yandan yuh sesleri yükseliyordu, Bonnemort Baba'nın kütüğün üzerine çıkıp onca gürültünün ortasında konuşmaya çalıştığını görünce şaşırdılar. O ana dek, Mouque ve Bonnemort Baba hep eski günleri düşündükleri izlenimini vererek, dalgın dalgın durmuşlardı. Bonnemort Baba geçmişi içinde yeniden uyandıran o ani gevezelik nöbetlerinden birine tutulmuş olmalıydı, böylesi anlarda anılar iyice yüzeye çıkar ve dudaklarından dökülmeye başlardı, ihtiyar adam saatlerce susmak bilmezdi. Ortalığa büyük bir sessizlik çökmüştü, herkes ay ışığının altında bir hayalet gibi solgun görünen bu ihtiyarı dinliyordu; tartışılan konuyla doğrudan ilgili olmayan ve kimsenin anlam veremediği öyküler anlatmaya başladığında herkesin şaşkınlığı daha da arttı. Gençlik günlerini anlatıyor, Voreux'de göçük altında kalan iki amcasından, zatürreeden ölen karısından söz ediyordu. Yine de o her zamanki kemikleşmiş düşüncesinden vazgeçmiyor, bu işlerin hiçbir zaman başarıya ulaşamadığı, hiçbir zaman da başarıya ulaşamayacağı konusundaki ısrarını sürdürüyordu. Eskiden de yine böyle beş yüz madenci kralın çalışma saatlerini azaltmaması üzerine bu ormanda toplanmışlardı, ama sözü uzatmadan başka bir grevi anlatmaya başladı: Ne çok grev görmüştü! Hepsi şu ağaçların altında, Plan-des-Dames'da, Charbonnerie'de ve daha ötedeki Saut-du-Loup taraflarında son bulmuştu. Kimi zaman soğuktan donmuşlar, kimi zaman da sıcaktan kavrulmuşlardı. Bir akşam öyle şiddetli bir yağmur bastırmıştı ki hiçbir şey konuşamadan evlerine dönmek zorunda kalmışlardı. Sonunda hep kralın askerleri gelir, üzerlerine ateş açardı.

"Elimizi işte böyle kaldırır, ocağa inmeyeceğimize yemin ederdik... Ah! Ne yeminler ettim, ne yeminler!"

Huzursuzlanmaya başlayan kalabalık ağzı açık onu dinlerken, sahneyi izleyen Étienne devrilmiş ağacın üzerine sıçrayıp ihtiyarın yanında durdu. Ön sıralardaki arkadaşlar arasında Chaval'i fark etmişti. Catherine'in de orada olabileceği düşüncesiyle yeniden coşmuş, onun önünde alkışlanma isteğine kapılmıştı.

"Arkadaşlar, işte duydunuz, büyüklerimizden birinin neler çektiğini kulaklarınızla işittiniz, bu hırsızların ve cellatların hakkından gelmezsek çocuklarımız da aynı sıkıntıları çekecekler."

Bu kez yüz ifadesi çok korkunçtu, hiç bu kadar sert konuşmamıştı. Bir eliyle ihtiyar Bonnemort'u tutmuş, sefalet ve yas sancağı gibi sergiliyor, intikam çığlıkları atıyordu. Lafı uzatmadan, konuyu ilk Maheu'ye getirdi, ömürlerini madende tüketen, işletme tarafından kanları emilen bu aile fertlerinin yüz yıllık çalışmanın ardından eskisinden daha sefil duruma düştüklerini söyledi; onların karşısına, yönetim kurulundaki koca göbekli para babalarını, bir asırdan beri genç kızlar gibi yan gelip yatan, her istedikleri yerine getirilen hissedarlar takımını koydu. Bakanlara rüşvet verilebilsin, beyzade ve burjuvalar kendilerine ziyafetler çekip şöminelerinin başında semirebilsin diye babadan oğula bütün bir halkın yerin yedi kat altında can vermesi korkunç bir haksızlık değil miydi? Maden işçilerinin yakalandıkları hastalıkları incelemişti, bu hastalıkları ürkütücü ayrıntılarla bir bir saydı: kansızlık, sıraca, bronşit, nefes tıkayan astım, kötürüm eden romatizma... Bu yoksul insanlar yem gibi makinelerin önüne atılıyor, hayvan sürüleri gibi işçi mahallelerine tıkılıyordu; büyük işletmeler bir avuç tembel servetlerine servet katsın diye ücretli kölelik sistemini uygulayarak milyonlarca işçinin kanını yavaş yavaş emiyordu. Ama maden işçisi cahil değildi artık, kendisini yerin altında bir hayvan gibi ezdirmeyecekti. Maden ocaklarının derinliklerinde bir ordu, bir yurttaşlar ordusu yetişiyordu; filizlenmekte olan tohum günün birinde toprağı delip gün ışığına çıkacaktı. Bakalım o zaman, kırk yıllık hizmetten sonra öksürdükçe kömür tüküren, maden ocağındaki rutubet yüzünden bacakları ödemlerle şişmiş altmış yaşında bir ihtiyara yüz elli frank maaş bağlamaya cesaret edebilecekler miydi? Evet! Emek sermayeden, gizemli tapınağında çöreklenerek kendisini besleyen aç insanların kanını emen, işçinin hiç görmediği o tanrıdan hesap soracaktı! O tapınağa gidilecek, çıkan yangınların aydınlığında nihayet yüzü görülecekti; tıka basa insan etiyle beslenmiş o iğrenç domuz yavrusu, o korkunç put kendi kanında boğulacaktı.

Étienne sustu, ama boşluğa doğru uzatmış olduğu kolu yeryüzünün neresinde olduğunu bilmediği, ötelerdeki düşmanı işaret ediyordu. Bu kez kalabalıktan yükselen haykırış öyle şiddetliydi ki Montsoulu burjuvalara kadar ulaştı, burjuvalar korkunç bir göçük olduğunu sanarak gözlerini endişeyle Vandame tarafına çevirdiler.

Gece kuşları, ağaçların tepesinden havalanarak, dupduru gökyüzüne doğru yükselmekteydi.

Étienne sözünü çabucak bağlamak istedi:

"Arkadaşlar, kararınız nedir?.. Grevi sürdürmekten yana mısınız?"

"Evet! Evet!" diye bağırdı kalabalık.

"Peki ne gibi önlemler almayı düşünüyorsunuz?.. Yarın bazı kalleşler ocağa inecek olursa, yenilgimiz kesin demektir!"

Tekrar gümbür gümbür sesler yükseldi:

"Hainlere ölüm!"

"Demek onlara görevlerini, ettikleri yemini hatırlatmaya karar verdiniz... Bu durumda şöyle yapalım: Ocaklara gidip, hainlere görünelim ve onlara varlığımızla engel olalım; işletmeye tek yumruk olduğumuzu, boyun eğmektense ölmeyi tercih ettiğimizi gösterelim."

"Evet, ocaklara! Ocaklara!"

Étienne konuşmasına başladığından beri, karşısında gürleyen solgun yüzlerin arasında Catherine'i arıyordu. Belli ki orada değildi. Ama Chaval hâlâ oradaydı, kıskançlıktan içi içini yiyor, gösterilen sevginin birazı için kendini satmaya hazır, omuz silkerek alaylı alaylı güler gibi yapıyordu.

"Arkadaşlar, aramızda ispiyoncular varsa, kendilerine dikkat etsinler, çünkü onların kim olduğunu biliyoruz," diye devam etti Étienne. "Evet, hâlâ işi bırakmamış Vandamelı kömürcüleri buradan görüyorum..."

"Bunu bana mı söylüyorsun?" diye sordu Chaval meydan okurcasına.

"Sana ya da bir başkasına... Ama üzerine alındıysan, karınları tok olanların aç olanlarla bir işi olamayacağını bilmen gerek. Sen Jean-Bart'ta çalışmaya devam ediyorsun..."

Alaycı bir ses araya girdi:

"Evet ya çalışıyor... kendisi için çalışan bir sevgilisi var."

Yüzüne kan hücum eden Chaval bir küfür savurdu.

"Lanet olsun! Çalışmak da mı yasak?"

"Evet, arkadaşlar herkesin çıkarı için sefalete katlanmayı göze alırken, bencil bir ispiyoncu gibi patronların yanında yer almak yasak!" diye bağırdı Étienne. "Herkes greve katılsaydı, istediklerimizi çoktan elde etmiş olurduk... Montsou'da iş bırakılmışken, Vandame'da tek bir

işçinin bile ocağa inmesi doğru mu? Asıl darbe, burada olduğu gibi Mösyö Deneulin'in ocağında ve diğer tüm ocaklarda greve gidilseydi indirilmiş olurdu. Anladın mı? Jean-Bart ocağında sadece hainler var, hepiniz hainsiniz!"

Kalabalık Chaval'in etrafını tehlikeli bir biçimde sarmaya başlamıştı, yumruklar yukarı kalkıyor, "Kahrolsun hainler!" çığlıkları yükseliyordu. Chaval'in beti benzi atmıştı. Ama Étienne'i alt etme hırsı içinde, aklına bir fikir geldi.

"Beni dinleyin! Yarın Jean-Bart'a gelin, çalışıp çalışmadığımı göreceksiniz!.. Bizler de sizi destekliyoruz, bunu söylemek üzere gönderdiler beni buraya. Kazanların sönmesi, makinistlerin de greve gitmesi gerek. Pompalar durursa ne âlâ! Ocakları su basar, böylece her şey yerle bir olur!"

Onu da deliler gibi alkışladılar, o andan itibaren yaşanan coşku Étienne'i aştı. Peş peşe kütüğün üzerine çıkan konuşmacılar uğultunun ortasında ellerini kollarını sallayarak acımasız önerilerde bulunuyorlardı. Bu bir inanç çılgınlığıydı, beklenen mucizenin gerçekleşmesinden umudunu kesmiş, bu mucizeyi kendi elleriyle yaratmaya karar vermiş bir tarikatın sabırsızlığıydı. Açlıktan düşünemez olan madencilerin gözünü kan bürümüştü, zafer sarhoşluğu içinde yakıp yıkmak, kan dökmek istiyorlardı, böylece evrensel mutluluğa ulaşacaklardı. Ve sakin ay, dalgalanmakta olan bu kalabalığı ışığıyla sarmalıyor, koca orman bu katliam çığlıklarını büyük bir sessizlikle kuşatıyordu. Yalnızca donmuş yosunlar ökçelerin altında çıtırdıyor; narin dallarının karaltısı aydınlık gökyüzüne vuran gürgenler, heybetli görüntüleri ve dimdik gövdeleriyle, altlarında kaynaşan bu yoksul insanları görüp işitmiyorlardı.

Bir itiş kakışın ardından Maheude kendini Maheu' nün yanında buldu; ikisi de aylardır içlerinde biriktirdikleri öfkenin etkisiyle sağduyularını yitirmiş, mühendislerin kellesini isteyecek kadar ileri giden Levaque'ı onaylıyorlardı. Pierron ortadan kaybolmuştu. Bonnemort ve Mouque bir ağızdan konuşuyor, şiddet içeren sözleri doğru dürüst anlaşılmıyordu. Zacharie işi yine şakaya vurmuş, kiliselerin yıkılmasını istiyor, Mouquet sırf curcunaya katkıda bulunmak için elindeki sopayı yere vuruyordu. Kadınlar öfkeden çılgına dönmüşlerdi: Ellerini beline dayamış olan Levaque Kadın

güldüğü için Philomène'i azarlıyor, Mouquette münasip yerlerine tekmeyi basarak jandarmaların canına okumaktan söz ediyordu; Yanık Kadın, elinde ne sepet ne de hindiba bulunan Lydie'yi tokatladıktan sonra, hakkından gelmek istediği tüm patronları düşünerek boşluğa yumruk savurmayı sürdürüyordu. Bébert Polonya'yı kaçırırlarken Madam Rasseneur'ün kendilerini gördüğünü bir çıraktan öğrenmiş, gidip bunu Jeanlin'e söylemişti; bir an için donup kalan Jeanlin, hayvanı gizlice Avantage'ın kapısına bırakmaya karar vermiş, sonra da daha yüksek sesle bağırıp çağırmaya, yeni çakısını çıkarıp, pırıl pırıl parlattığı ağzını gururla havada sallamaya başlamıştı.

Étienne bitkin bir halde, kısık sesiyle, "Arkadaşlar! Arkadaşlar!" diye tekrarlayıp duruyordu; bir dakikalığına sessizliği sağlayıp, aldıkları kararı kesinleştirmek istiyordu.

Sonunda ona kulak verdiler.

"Arkadaşlar! Yarın sabah Jean-Bart'da olacağız, tamam mı?"

"Evet evet, Jean-Bart'da olacağız! Kahrolsun hainler!"

Bu üç bin kişinin gök gürültüsünü andıran haykırışları gökyüzünü doldurdu, sonra ayın dupduru parlaklığı altında sönüp gitti.

Beşinci bölüm

I

Saat dörtte ay batmıştı, ortalık zifirî karanlıktı. Deneulinlerin evinde herkes uyuyordu, Jean-Bart madeninden bakımsız geniş bir bahçeyle ayrılan ve bu bahçenin en dibinde yer alan eski tuğla ev sessizliğe ve karanlığa gömülmüştü, kapı ve pencereleri kapalıydı. Evin diğer cephesi ıssız Vandame yoluna bakıyordu; ormanın ardında ve yaklaşık üç kilometre mesafede bulunan Vandame büyükçe bir kasabaydı.

Önceki günün bir bölümünü ocakta geçirdiği için yorgun düşmüş olan Deneulin yüzünü duvara dönmüş horluyordu, o sırada rüyasında birisi kendisine sesleniyordu. Sonunda uyandı ve gerçekten kendisine seslenildiğini duydu, koşup pencereyi açtı. Maden çavuşlarından biri bahçede dikiliyordu.

"Ne oldu?" diye sordu.

"Ayaklanma çıktı efendim, işçilerin yarısı çalışmak istemiyorlar, üstelik diğerlerinin de ocağa inmesine engel oluyorlar."

Deneulin uyku sersemi olduğu ve dışarının soğuğu üzerinde soğuk duş etkisi yaptığı için söylenenleri tam olarak anlamıyordu.

"Lanet olsun, inmeleri için zorlayın siz de," dedi, lafı ağzında geveleyerek.

"Bu durum bir saattir sürüyor," diye devam etti çavuş. "Bu yüzden size danışmaya geldik. Onları ancak siz ikna edebilirsiniz."

"Tamam, geliyorum."

Hemen giyindi, artık kafasını toparlamıştı, çok endişeliydi. Evini yağmalayabilirlerdi, aşçı kadınla uşak uyanmamışlardı bile. Ama merdiven sahanlığının diğer yanından endişeli fısıltılar geliyordu; odadan çıktığında, kızlarının oda kapısının açıldığını, ikisinin de üzerlerine alelacele geçirdikleri sabahlıklarıyla dışarı fırladıklarını gördü.

“Baba, neler oluyor?”

Büyük kızı Lucie yirmi iki yaşında, uzun boylu, esmer tenli, kibirli bir kızdı; küçük kızı Jeanne ise daha yeni on dokuzuna girmişti, saçları altın sarısıydı, ufak tefek ve güzeldi.

“Önemli bir şey değil,” diye karşılık verdi Deneulin, içlerini rahatlatmak için. “Bazı yaygaracılar aşağıda olay çıkarmışlar. Gidip bakacağım.”

Ama kızlar karşı çıktılar, sıcak bir şeyler içmeden gitmesini istemiyorlardı. Yoksa midesi her zamanki gibi bozulacak, hasta olup eve dönecekti. Babaları çırpınıyor, çok acelesi olduğuna dair yeminler ediyordu.

“Dinle, baba,” dedi Jeanne babasının boynuna sarılarak, “küçük bir kadeh rom içip, iki bisküvi yiyeceksin, yoksa böylece kalırım, beni de yanında götürmek zorunda kalırsın.”

Deneulin kabullenmek zorunda kaldı, bisküvilerin boğazına dizileceğini söylüyordu. Kızlar şamdanlarını almış, onun önü sıra aşağı iniyorlardı. Yemek odasında hemen işe koyuldular, biri bardağa rom doldurdu, diğeri kilere koşup bir paket bisküvi getirdi. Küçük yaşta annelerini kaybettikleri için yeterince iyi eğitilememiş, babaları tarafından şımartılmışlardı; büyük kız sahnelerde şarkı söyleme hayalleri kuruyor, resme çok düşkün olan küçükse cesur bir yaklaşımla tuhaf resimler yapıyordu. Ancak işler kötüye gidip masrafları kısmak zorunda kaldıklarında, bu zirzop kızlar, hesap pusulalarını kuruşu kuruşuna inceleyen, derli toplu ve kurnaz ev hanımlarına dönüşmüşlerdi. Artık sanatçılara özgü erkeksi tavırlarıyla para işlerini üstlenip meteliğin hesabını yapıyor, satıcılarla sıkı pazarlık ediyor, yeni tuvaletler almaktansa eskilerini sürekli onarıyor, böylece evin geçim sıkıntısını hafifletmeyi başarıyorlardı.

“Yesene, baba,” diye tekrarlıyordu Lucie.

Ardından, babasının suskunluğunu, düşünceli ve karamsar yüz ifadesini fark ettiğinde korkuya kapıldı.

“Böyle surat astığına göre, durum ciddi demek... O zaman biz de seninle kalırız, öğle yemeğini bizsiz yesinler.”

O sabah için yaptıkları plandan söz ediyordu. Madam Hennebeau arabasıyla önce Grégoirelara uğrayıp Cécile’i, ardından da onları alacak ve hep birlikte öğle yemeği için Marchiennes’e, müdürün

karısının kendilerini davet ettiği demir fabrikasına yemeğe gideceklerdi. Bu vesileyle de atölyeleri, yüksek fırınları ve kok fırınlarını gezeceklerdi.

“Elbette seninle kalacağız,” dedi Jeanne da.

Ama babaları kızmaya başlamıştı.

“Saçmalamayın! Yine söylüyorum, önemli bir durum yok... Beni sevindirmek istiyorsanız, hemen yataklarınıza girin ve kararlaştırıldığı gibi sabah dokuzda yola çıkmaya hazır olun.”

Kızları öpüp aceleyle dışarı çıktı. Bahçenin buzlu zemininde yankılanan çizmelerinin sesi giderek uzaklaşıyordu.

Jeanne rom şişesinin tıpasını özenle yerine oturturken, Lucie bisküvileri dolaba kaldırdı. Odada, sofrası zengin olmayan yemek salonlarının soğuk temizliği vardı. Kızlar, sabahın köründe aşağı inmiş olmalarından yararlanarak, bir gün öncesinden dağınıklık kalıp kalmadığını kontrol ettiler. Yerde bir peçete vardı, uşağın kulağı çekilmeliydi. Sonunda odalarına çıktılar.

Deneulin sebze bahçesinin dar patikalarını izleyerek en kestirme yoldan giderken, tehlikeye giren servetini; Montsou İşletmesi’nden, on katına çıkarma hayaliyle aldığı ama şimdi pula dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir milyon franklık hissesini düşünüyordu. Aksilikler üst üste gelmişti, beklenmedik büyük tamiratlar gerekmiş, işletme masrafları artmış, tam kâra geçileceği sırada ekonomik kriz patlak vermişti. Grev kendi ocağına da sıçrayacak olursa, işi biterdi. Küçük kapıyı itti: İşletme binaları, gecenin karanlığında, birkaç fenerin yer yer aydınlattığı koyu gölgeler halinde seçilmekteydi.

Jean-Bart, Voreux kadar önemli olmasa da, yenilenmiş haliyle, mühendislerin dediği gibi, güzel bir ocaktı. Kuyuyu bir buçuk metre genişletip, yedi yüz sekiz metrelik derinliğe ulaştırmakla yetinmemişler, son bilimsel gelişmeler doğrultusunda üretilen yepyeni makinelerle, asansörlerle, araç gereçle donatmışlardı; hatta binaların inşasında bile belli bir zarafet gözetilmişti, ayıklama hangarı tırtıklı saçaklarla süslenmiş, gözetleme kulesi bir saatle süslenmiş, yükleme hangarı ve makine dairesine Rönesans dönemi kiliseleri gibi yuvarlak bir biçim verilmiş, üzerine yerleştirilen baca siyah ve kırmızı tuğlalarla örülerek bir mozaik sarmalı görüntüsüne kavuşturulmuştu. Pompa, sadece su boşaltma işlemi için kullanılan eski Gaston-Marie ocağına

yerleştirilmişti. Jean-Bart'da ise, kömür çıkartma kuyusunun sağında ve solunda yer alan, birinde buharlı vantilatörün, diğerinde merdivenlerin bulunduğu iki baca vardı.

Sabah üçte, herkesten önce ocağa gelen Chaval, arkadaşlarını Montsoulu işçileri örnek alıp vagon başına beş santim zam istemeye ikna etmişti. Çok geçmeden, dört yüz işçi ellerini kollarını sallayarak, bağıra çağıra barakadan yükleme hangarına doğru akmıştı. Çalışmak isteyenler lambaları ellerinde, yalınayak, kazmalarını ya da küreklerini koltuklarının altına sıkıştırmış halde bekliyorlardı; diğerleri ise tahta pabuçları hâlâ ayaklarında, hava zehir gibi soğuk olduğundan paltoları omuzlarında, kuyunun ağzını tutmuşlardı. Düzeni sağlamak isteyen çavuşların bağırmaktan sesleri kısılmıştı, direnişçileri sağduyuya davet ediyor, çalışmak isteyenleri engellememeleri için dil döküyorlardı.

Catherine'i üzerinde iş pantolonu ve ceketi, başında mavi başlığıyla gören Chaval öfkeden deliye döndü. Uyandıklarında, ona sertçe, yatağından çıkmamasını söylemişti. Ama iş duracak diye umutsuzluğa kapılan kız kalkıp onun peşinden gelmişti, çünkü Chaval ona hiç para vermiyor, ikisinin masraflarını çoğunlukla Catherine karşılamak zorunda kalıyordu; para kazanamazsa hali ne olurdu? Aç açık kalan vagon sürücü kızlar gibi Marchiennes genelevine düşmekten ödü kopuyordu.

"Lanet olasıca!" diye haykırdı Chaval, "Ne halt etmeye geldin buraya?"

Catherine kekeleyerek, kendisine bir yerlerden para gelmediğini, çalışmak zorunda olduğunu söyledi.

"Kaltak, demek bana karşı geliyorsun!.. Hemen geri dön, yoksa seni tekme tokat götürürüm!"

Catherine ürkerek gerilese de, olayların nasıl gelişeceğini görmeye kararlı olduğu için oradan ayrılmadı.

O sırada Deneulin ayıklama hangarının merdivenlerini çıkıyordu. Fenerlerin solgun ışığına rağmen bir bakışta durumu kavradı; karanlıklar içindeki bu kalabalık yabancısı değildi, kazmacısı, yükleyicisi, tumbacısı ve vagon sürücüsünden çırağına kadar hepsinin yüzlerini teker teker tanıyordu. Yepyeni ve hâlâ temiz olan hangarda durdurulmuş olan iş öylece bekliyordu: Basınç altındaki kazan hafif ıslıklarla buhar salıyor, asansörler hareketsiz halatlara asılı duruyordu,

gelişigüzel bırakılmış vagonlar demir döşemede geçecek yer bırakmamıştı. Olsa olsa seksen lamba alınmıştı, diğerleri lambahanede yanık vaziyette duruyorlardı. Ama hiç kuşkusuz Deneulin'in bir sözü yetecek ve herkes işbaşı yapacaktı.

"Pekâlâ çocuklar, neler oluyor?" diye sordu gür bir sesle. "Canınızı sıkan nedir? Anlatın bana, konuşup anlaşırız."

İşçilerini çok çalıştırsa da onlara genellikle babacan bir tavırla yaklaşırdı. Sert, otoriter bir adamdı; onları önce borazan gibi gürleyen sesi ve iyi niyetiyle ikna etmeye çalışır, sıklıkla da kendini sevdirirdi, işçiler ona yürekli bir adam olmasından dolayı saygı duyuyorlardı, her gün onlarla birlikte ocağa iniyor, bir kaza meydana geldiğinde en önce o koşuyordu. İki grizu patlaması sırasında, en gözüpekler bile tereddüt ederken, o koltukaltlarına halat bağlatarak kendini aşağıya sarkıttırmıştı.

"Hadi ama, size güvendiğime pişman etmeyeceksiniz beni umarım. Bildiğiniz gibi buraya bir jandarma karakolu kurulmasına karşı çıktım... Derdinizi rahat rahat anlatın, sizi dinliyorum."

Bütün işçiler sıkıntı içinde susuyor, onun yanından kaçmaya bakıyorlardı; sonunda Chaval söze girdi:

"Mösyö Deneulin, bu koşullarda çalışmaya devam edemeyiz, vagon başına beş santim ücret artışı talep ediyoruz."

Deneulin şaşırmış göründü.

"Nasıl! Beş metelik mi? Neye dayanarak böyle bir talepte bulunuyorsunuz? Ben yaptığınız payandalama işinden şikâyetçi değilim ki, size Montsou Yönetim Kurulu gibi yeni bir ücret tarifesi de dayatmıyorum."

"Olabilir, ama yine de Montsou'daki arkadaşlarımız haklı. Tarifeyi reddedip beş santimlik ücret artışı istiyorlar, çünkü şu anki ücretlerle hakkını vererek çalışmak mümkün değil... Biz de beş santim zam talep ediyoruz, öyle değil mi arkadaşlar?"

Onaylayıcı sesler yükseldi, itiş kakış arasında ortalık yine karıştı. Yavaş yavaş hepsi yaklaşıp dar bir çember oluşturdular.

Güçlü bir yönetimden yana olan Deneulin'in gözlerinde şimşekler çaktı, içlerinden birinin boğazına sarılmamak için kendisini zor tutup yumruklarını sıktı. Sonunda mantıklı bir şekilde konuşup tartışmaya karar verdi.

“Beş santim zam istiyorsunuz, işin hakkının bu olduğunu kabul ediyorum. Ama bu artışı yapacak durumum yok. Bu parayı verirsem topu atarım... Anlasanıza, sizin var olmanız için önce benim var olmam gerek. Oysa sıfırı tüketmek üzereyim, maliyet fiyatlarındaki en ufak artış iflas etmem anlamına gelir... Hatırlarsanız, iki yıl önceki son grevde isteklerinizi kabul ettim, çünkü o zaman buna gücüm yetiyordu. Ama o zam beni çok sarstı, iki yıldan beri belimi doğrultmak için didiniyorum... Gelecek ay nereden para bulup da ücretlerinizi öderim diye düşünmektense, kuyuya bugün kilit vurmayı tercih ederim.”

Chaval, işlerinin durumunu onlara son derece açık yüreklilikle anlatan patronunun karşısında sinsi sinsi sırıtıyordu. Diğerleri ise inatçılık ve kanmazlıkla başlarını öne eğiyorlardı; bir patronun işçilerinin sırtından milyonlar kazanamasını akılları almıyordu.

Bunun üzerine, Deneulin devam etti. Her dakika pusuda bekleyen, ilk tökezlediği anda kendisini yutmaya hazır Montsou İşletmesi’ne karşı verdiği mücadeleyi anlatıyordu. Bu vahşi rekabet onu tasarrufa zorluyordu, üstelik Jean-Bart’ın çok derin bir kuyu oluşu kömür çıkarma masraflarını artırıyordu, neyse ki kömür katmanları çok kalındı da bu olumsuzluğu bir ölçüde dengeliyordu. Son grevde, işçilerinin kendisini bırakıp gitmesinden korkmasa, Montsou’yu örnek alıp ücretleri asla yükseltmezdi. Onlara gelecek günler konusunda gözdağı veriyordu, kendisini madeni satmaya mecbur ederlerse, Montsou İşletmesi’nin korkunç boyunduruğu altına girmek onlar için ne güzel bir sonuç olurdu ya! Kendisi, uzaklarda, o bilinmeyen tapınakta hüküm sürmüyordu; madenciyi soyup soğana çevirmek için müdürlere para ödeyen, işçinin yüzünü bile görmediği hissedarlardan değildi; bir patrondu, sadece parasını değil, zekâsını, sağlığını, hayatını da ortaya koyuyordu. İşin durması kendisinin ölümü demekti, çünkü elinde stoku yoktu ve siparişleri karşılaması gerekiyordu. Diğer yandan, araç gerece yaptığı yatırım atıl kalamazdı. Verdiği sözleri nasıl tutardı o zaman? Dostlarından aldığı borçların faizini kim öderdi? Kesinlikle iflas ederdi.

“İşte böyle, dostlarım,” dedi sözünü tamamlarken. “Sizi ikna edebilmek isterdim... Bir insandan kendisini boğazlamasını isteyemezsiniz değil mi? Ha size beş santim zam yapmışım, ha siz

greve gitmişsiniz, iki durumda da gırtlağımı kendi elimle kesmiş olurum."

Sustu. İşçiler arasında homurdanmalar duyuldu. Madencilerin bir kısmı kararsız görünüyordu. Birçoğu kuyuya doğru yönelmişlerdi.

"En azından, herkes kendi kararını kendi versin..." dedi bir çavuş. "Kimler çalışmak istiyor?"

Catherine ilk öne çıkanlardan biriydi. Ama öfkelenen Chaval onu geri iterek haykırdı:

"Hepimiz aynı görüşteyiz, arkadaşlarını yüzüstü bırakanlar sadece alçaklardır!"

O andan itibaren uzlaşmak imkânsız görünüyordu. Yeniden bağırışmalar başlamıştı; grev yanlısı işçiler, duvara sıkıştırıp ezme pahasına diğerlerini itip kakarak kuyudan uzaklaştırıyorlardı. Bir an umutsuzluğa kapılan müdür tek başına karşı koymaya, bu kalabalığı sertçe yola getirmeye niyetlendi; ama boşuna bir çılgınlıktı bu, geri çekilmek zorunda kaldı. Kayıt bürosuna girip bir iskemleye çöktü, birkaç dakika soluk soluğa öylece oturdu, çaresizliği yüzünden öyle perişandı ki aklına hiçbir şey gelmiyordu. Sonunda sakinleşti; bir gözetmene, gidip Chaval'i çağırmasını söyledi, Chaval kendisiyle görüşmeyi kabul edince, odadakilere dışarı çıkmalarını işaret etti.

"Bizi yalnız bırakın."

Deneulin'in niyeti bu gencin aklından neler geçtiğini anlamaktı. Daha ilk sözlerinden, onun kendini beğenmiş biri olduğunu, içini büyük bir kıskançlık duygusunun kemirdiğini hissetti. Bunun üzerine Chaval'i pohpohlamaya başladı, onun gibi yetenekli bir işçinin geleceğini böyle tehlikeye atmasına şaşırmış gibi göründü. Dediğine bakılırsa, uzun süreden beri ondaki bu hızlı gelişmeyi takip ediyordu, sonunda açıkça kendisini bir süre sonra çavuş yapacağını söyledi. Chaval onu sessizce dinlerken, sıkılı yumrukları giderek gevşiyordu. Kafasında bin bir düşünce vardı: Grevde ısrar edecek olursa Étienne'in yardımcısı durumuna düşecekti, oysa önünde yeni bir ufuk açılıyordu, yönetici takımına dahil olabilirdi. Gururdan yüzüne ateş basıyor, başı dönüyordu. Zaten sabahtan beri beklediği grevciler bu saatten sonra hiç gelmezdi, bir engelle karşılaşmış olmalıydılar, belki de jandarma önlerini kesmişti: Boyun eğmenin tam zamanıydı. Ama yine de başını hayır anlamında sallıyor, dürüstlükten şaşmayan bir adam gibi

görünmeye çalışıp, böyle bir teklife gücenmişçesine göğsüne vuruyordu. Nihayet patrona, Montsou'dakilerle bir buluşma ayarlamış olduğunu söylemeden, arkadaşlarını sakinleştirip ocağa inmeye ikna edeceğine söz verdi.

Deneulin bürodan çıkmadı, çavuşlar da bir kenarda duruyorlardı. Bir saat boyunca, bir vagonun üzerine çıkıp nutuk atan Chaval'i dinlediler. İşçilerin bir kısmı onu yuhaladı, içlerinden yüz yirmi kadarı öfkeyle çekip gittiler, bizzat Chaval'in önayak olduğu direniş kararında direniyorlardı. Saat yediyi geçmişti, pırıl pırıl bir gün başlıyordu, hava güneşli ama buz gibiydi. Birdenbire ocak yine hareketlendi, durdurulan iş tekrar başlamıştı. Önce makinenin kolu çalışmaya başladı, halatlar makaralara sarılıp boşalıyordu. Ardından, işaret tokmaklarının gürültüsü arasında aşağı iniş başladı, asansörler doluyor, dalışa geçiyor, sonra yine yukarı çıkıyordu; kuyu çıraklardan, vagon sürücü kızlardan ve kazmacılardan oluşan günlük tayınını yutmaktaydı; tumbacılar demir döşeme üzerinde gümbür gümbür sesler çıkaran vagonları itiyorlardı.

"Lanet olasıca, orada ne halt ediyorsun?" diye haykırdı Chaval, asansör sırasını bekleyen Catherine'e. "Oyalanıp duracağına, aşağı insene!"

Saat dokuzda, arabasında Cécile'le birlikte çıkagelen Madam Hennebeau Lucie'yle Jeanne'ı hazır buldu, defalarca onardıkları tuvaletlerine rağmen kızların ikisi de çok şıktı. Ama arabanın yanında kendilerine atla eşlik eden Négrel'i görünce Deneulin şaşırdı. Yemeğe erkekler de mi davet edilmişlerdi? Bunun üzerine, Madam Hennebeau anaç bir tavırla, yollarda çapulcu kılıklı herifler geziyor dedikleri için ürktüğünü ve yanlarına bir koruyucu almaya karar verdiğini söyledi. Négrel gülüyor ve içlerini rahatlatmaya çalışıyordu: Endişelenecek bir şey yoktu, her zamanki gibi yaygaracıların kuru gürültüsüydü bu, içlerinden hiçbiri cama bile tek bir taş atmaya cesaret edemezdi. Hâlâ sabahki başarısının sevincini yaşayan Deneulin, Jean-Bart'daki ayaklanmanın nasıl bastırıldığını anlatıyordu. Artık içi rahattı. Küçük hanımlarsa Vandame'a gidecek olan arabaya binerken, bu muhteşem günün etkisiyle neşe içindeydiler; ta uzaktaki kırlarda giderek kabaran öfkenin, kulaklarını yere dayasalar ayak seslerini işitebilecekleri yürüyüşe geçmiş insanların farkında bile değillerdi.

“Anlaştık o zaman,” diye tekrarladı Madam Hennebeau. “Akşama küçükhanımları almaya geliyor ve bizimle yemeğe kalıyorsunuz. Madam Grégoire da gelip Cécile’i almaya söz verdi.”

“Tamam, geleceğim,” diye karşılık verdi Deneulin.

Araba Vandame’a doğru yola çıktı. Jeanne ve Lucie hâlâ yolun kenarında duran babalarına gülümsemek için başlarını pencereden uzatmışlardı; Négrel ise hızla dönen tekerleklerin ardından zarifçe atını sürüyordu.

Ormanı geçip Vandame’dan Marchiennes’e uzanan yola girdiler. Tartaret’ye yaklaştıklarında Jeanne, Madam Hennebeau’ya Côte-Verte’e gidip gitmediğini sordu, kadın bu bölgede beş yıl geçirmiş olmasına rağmen, o tarafa hiç gitmediğini söyledi. Bunun üzerine oraya yöneldiler. Ormanın kenarında yer alan Tartaret, altında yüzlerce yıldır bir kömür madeninin için için yandığı, volkanik, çorak ve işlenmemiş bir araziydi. Bölgedeki madenciler burayla ilgili olarak eski bir efsaneden söz ederlerdi: Sürücü kızların sefih bir yaşam sürdüğü bu yeraltındaki Sodome şehrine gökyüzünden ateşler yağmış, kızlar yukarı çıkacak zaman bile bulamamıştı; bugün bile bu cehennemin dibinde yanmaya devam ediyorlardı. Koyu kırmızı renkteki kireçli kayalar, cüzam yaralarını andıran şap oyuklarıyla kaplıydı. Yarıkların aralarından sarı çiçekler gibi kükürt fışkırıyordu. Geceleri bu deliklere gözünü dayayacak kadar cesaretli olanlar, alevleri, kor ateşte kavrulmakta olan günahkâr ruhları gördüklerine yemin ederlerdi. Toprağın üstünde ışıklar oynaşır, şeytanın bu lanetli ve pis mutfağından leş gibi kokan sıcak buharlar tüterdi. İşte bu uğursuz Tartaret topraklarının ortasında, her zaman yemyeşil çimenleri, yaprakları sürekli yenilenen gürgenleri ve yılda üç kez ürün alınabilen bereketli tarlalarıyla Côte-Verte sonsuz bir ilkbahar mucizesi gibi dikilmekteydi. Burası toprağın derinliklerindeki ateşle ısınan doğal bir seraydı. Asla kar tutmazdı. Bu aralık gününde, don, ormanın yaprakları dökülmüş ağaçlarının yanı başındaki bu devasa yeşilliğin yanına bile yaklaşamamış, en dıştaki otları bile solduramamıştı.

Biraz sonra araba ovada hızla ilerlemeye başladı. Négrel efsaneyle dalga geçiyor, maden ocaklarındaki yangının genellikle kömür tozlarındaki kızışma sonucu ortaya çıktığını anlatıyordu; kontrol altına

alınmayacak olursa bu ateş sonsuza dek yanardı; Belçika'daki bir maden ocağını, yatağını değiştirdikleri bir derenin suyunu kuyuya akıtarak söndürmüşlerdi. Ama çok geçmeden sustu, bir süreden beri sürekli olarak madenci gruplarıyla karşılaşıyorlardı. İşçiler yanlarından sessizce geçerken, kendilerini kenara çekilmeye zorlayan bu ihtişamlı arabaya dik dik bakıyorlardı. Sayıları giderek arttığından, Scarpe köprüsünden geçerken atlar adım adım ilerlemeye başlamıştı. Neler olmuştu da bunca insan sokaklara dökülmüştü? Küçükhanımlar korkmaya başlamış, Négrel için için çalkalanan kırlarda bir çatışma kokusu almıştı. Nihayet Marchiennes'e vardıklarında rahat bir nefes aldılar. Güneşin altında sönükmüş gibi görünen kok fırınlarıyla yüksek fırın bacalarından dumanlar çıkıyor, kurumlar her zamanki gibi havaya savruluyordu.

II

Catherine Jean-Bart'da bir saattir çalışıyor, vagonları el değiştirme noktasına kadar sürüyordu; terden sırılsıklam olduğu için bir an yüzünü kurulamak üzere durdu.

Damarın ucunda ekip arkadaşlarıyla kazma sallayan Chaval, tekerleklerin gürültüsünü duymayınca şaşırdı. Lambalar ölgün ölgün yanıyor, kömür tozları görmeyi engelliyordu.

"Neler oluyor?" diye haykırdı.

Catherine sıcaktan neredeyse eriyeceğini, yüreğinin daraldığını söyleyince öfkeyle karşılık verdi:

"Ahmak, sen de bizim gibi yap, gömleğini çıkar!"

Yedi yüz sekiz metre derinlikte, yükleme alanına üç kilometre mesafede bulunan kuzeydeki Désirée damarının ilk galerisinde çalışıyorlardı. Madenciler ocağın bu bölümünden söz ederken, yüzleri solar, adeta cehennemden söz eder gibi kısık sesle konuşurlardı; sıklıkla başlarını sallamakla yetinir, toprağın derinliklerindeki o kızgın kordan bahsetmemeyi tercih ederlerdi. Galeriler kuzeye doğru alçaldıkça, Tartaret'ye yaklaşıyor, için için yanarak yukarıdaki kayaları kavurup kireçleştiren ateşin arasına giriyordu. Ocağın bu bölümünde ortalama sıcaklık kırk beş dereceyi buluyordu. Ovadan geçenlerin kükürt ve iğrenç buharlar püskürten yarıkların arasından gördükleri alevlerin, o lanetli bölgenin tam ortasındaydılar.

Önce ceketini çıkaran Catherine biraz tereddüt ettikten sonra pantolonunu da indirdi. Şimdi kolları ve bacakları çıplaktı, gömleğini bir bluz gibi iple beline bağlayıp vagonu sürmeye devam etti.

"Evet, böyle daha rahat olacak," dedi yüksek sesle.

Bunalmasının altında gizli bir korku yatıyordu. Burada çalıştıkları beş günden beri, çocukluğunda anlatılan öyküleri, ağıza alınmayacak şeyler yaptıkları için Tartaret'nin altında yanan o sürücü kızları düşünüyordu. Kuşkusuz artık böyle saçma hikâyelere inanacak yaşta

değildi, ama yine de, aniden duvarın içinden gözleri kor gibi yanan, soba gibi kıpkırmızı olmuş bir kızın fırladığını görse ne yapardı? Bunu düşündükçe daha fazla terliyordu.

Damarın seksen metre ötesinde, vagonu bir başka kız devralıyor, o da seksen metre ötedeki yokuşun başına kadar götürüp, bu vagonu da yukarıdaki galerilerden gelen vagonlarla birlikte aşağı gönderecek olan görevliye teslim ediyordu.

"Vay canına! Sen işin kolayını bulmuşsun," dedi otuz yaşlarındaki bu cılız dul kadın Catherine'in gömleğini beline doladığını görünce. "Ben öyle yapamıyorum, çıraklar pis laflarıyla beni taciz ediyorlar."

"Erkekler benim umurumda değil," diye yanıtladı genç kız, "öyle bunalıyorum ki."

Boş bir vagonu iterek geri döndü. İşin kötüsü, dipteki bu galeride, Tartaret'ye yakın olmanın dışında sıcaklığı katlanılmaz kılan bir neden daha vardı. Bu galeri, Gaston-Marie'nin çok derinde bulunan, terk edilmiş bir galerisine bitişikti; on yıl önce bir grizu patlaması nedeniyle o galeride yangın çıkmış, hâlâ da sönmemişti, yıkımı sınırlamak için araya kilden bir duvar örmüşlerdi, bu duvarı ikide birde onarmak zorunda kalıyorlardı. Hava olmayınca yangının sönmesi gerekiyordu, ama nereden geldiği belli olmayan bazı hava akımları ateşi canlı tutuyor olmalıydı, on yıldır inatla sönmeyen ateşin etkisiyle kil duvar bir fırının tuğlaları gibi kızıyor, yanından geçerken yakıcı bir sıcaklık yayıyordu. Vagonlar işte bu yüz metreyi aşan duvar boyunca, altmış dereceyi bulan sıcaklıkta sürülmekteydi.

İki seferden sonra, Catherine yine boğulacak gibi oldu. Neyse ki, bölgenin en kalın damarlarından biri olan Désirée'de galeri geniş ve rahattı. Kömür tabakasının kalınlığı bir metre doksan santim olduğu için ayakta çalışabiliyorlardı. Yine de biraz serinlik uğruna iki büklüm çalışmaya bile razıydılar.

"Hey! Uyuyor musun yoksa?" dedi sertçe Chaval, Catherine'den ses gelmez olunca. "Bu kaltağı başıma kim musallat etti bilmem ki! Hadi doldur şu vagonunu da çalışmaya devam et!"

Catherine damarın alt tarafında, küreğine yaslanmış duruyordu; Chaval'in sözünü dinlemeden bön bön kazmacılara bakarken içini bir huzursuzluk kapladı. Lambaların kızılımtırak ışığında onları iyi seçemiyordu, hepsi hayvanlar gibi çırılçıplaktı, ama tere ve kömüre

bulanıp öyle kapkara kesilmişlerdi ki çıplak bedenleri onu rahatsız etmiyordu. Berbat bir işti bu, kazmaların boğuk darbeleri ve ahlayıp oflamalar arasında gövdeler bir maymununki gibi ileri uzanıyor, yorgunluktan bitkin düşmüş, sıcaktan kavrulmuş kol ve bacaklar ürkütücü bir görüntü sergiliyordu. Ama belli ki onlar Catherine'i daha iyi görüyorlardı, çünkü kazmalar durmuştu, pantolonunu çıkardığı için onunla dalga geçiyorlardı.

"Hey! Dikkat et, üşüteceksin!"

"Bacakları da muhteşemmiş! Baksana Chaval, bunlar iki kişiye yeter!"

"Hadi aç da görelim. Kaldır şu gömleği. Yukarı! Daha yukarı!"

Chaval bu şakalara kızacağı yerde yeniden kıza yüklendi.

"Lanet olası hoşuna gitti mi? Rezilliğe geldi mi ondan iyisi yoktur, sabaha kadar bu lafları dinleyebilir."

Catherine canını dişine takarak vagonunu doldurduktan sonra itmeye başladı. Galeri çok geniş olduğundan ayaklarını iki yana açıp direklerden destek alamıyor; iki büklüm olmuş, ileri uzattığı kolları gerilmiş halde yavaşça ilerlerken rayların arasında bir dayanak arayan çıplak ayakları burkulup duruyordu. Duvarın dibine gelince kavurucu sıcak yeniden başlıyor, tüm bedeninden sel gibi iri ter damlaları boşanıyordu. Yolun üçte birini kat ettiğinde terden sırılsıklam olmuş, gözleri kararmış, her yanı simsiyah çamura bulanmıştı. Mürekkebe daldırılmış gibi görünen dar gömleği tenine yapışıyor, bacaklarının hareketiyle beline kadar sıyrılıyor, hareketlerini kısıtlayarak canını acıtıyordu; sonunda yeniden durmak zorunda kaldı.

Bugün nesi vardı böyle? Kendini hiç bu kadar dermansız hissetmemişti. Madenin ağır havasından olmalıydı. Bu ücra galerinin dibinde havalandırma yoktu çünkü. Kömürden, kaynayan bir pınarın hafif fısırtısıyla yayılan her türlü gazı solumaktaydılar; bu gazlar bazen öyle yoğunlaşıyordu ki lambalar yanmaz oluyordu, üstelik on beş gün boyunca işçilerin suratına o kadar fazla grizu üflenmişti ki kimse bunu dert etmez olmuştu. Catherine, madencilerin ölü hava diye tanımladıkları bu pis havayı iyi tanıyordu; altta boğucu ve ağır gazlardan, üstte ise tutuşup patladıklarında tüm ocağı yerle bir edecek, yüzlerce insanı bir anda öldürecek hafif gazlardan oluşuyordu. Çocukluğundan beri bu havayı öyle çok solumuştu ki, şimdi bu kadar

dayanıksız oluşuna, kulaklarının uğuldayıp, genzinin yanmasına hayret ediyordu.

Daha fazla dayanamayarak, gömleğini çıkarma ihtiyacı hissetti. En ufak kıvrımı bile tenini kesip acıtan bu gömleği taşımak bir işkence haline dönüşmüştü. Direnip vagonunu itmeye çalıştı, ama yeniden doğrulmak zorunda kaldı. Bunun üzerine, el değiştirme noktasında giyineceğini düşünerek ipi, gömleği, üzerindeki her şeyi çıkardı; öyle bir ateş basmıştı ki elinden gelse derisini de söküp atacaktı. Ve şimdi çırılçıplak kalmıştı, hayatını çamurların arasında dilenerek kazanmaya çalışan bir sokak kızı gibi acınası bir haldeydi; sırtı kurum içinde kalmış, karnına kadar çamura batmıştı, vagonu bir arabaya koşulmuş kısrak gibi dört ayak üzerinde itiyordu.

Birden içini bir umutsuzluk kapladı. İyice soyunmuş olsa da ferahlamamıştı. Çıkaracak nesi kalmıştı ki başka? Kulakları uğulduyor, sanki şakakları bir mengeneyle sıkılıyordu. Dizlerinin üzerine çöktü. Vagondaki kömürlerin üzerine yerleştirdiği lambası sönmüş gibi geldi. Kafası karmakarışıktı, tek düşünebildiği şey, lambanın fitilini yükseltmekti. İki kere lambayı incelemek istedi; her iki seferde de, önüne koyduğu lambanın ışığının, nefesi kesilircesine ölgünleştiğini gördü. Lamba aniden söndü. Her şey karanlığa gömüldü, kafasının içinde adeta bir değirmen taşı dönüyordu, uzuvlarını uyuşturan aşırı yorgunluk şimdi kalbine de sirayet ediyordu. Sırtüstü yere yığıldı, galerinin zeminini kaplayan zehirli gazın içinde can çekişiyordu.

"Yine bir yerlerde sürtüyor herhalde!" diye homurdandı Chaval.

Damarın üst tarafından kulak kabarttı, tekerleklerin sesini duyamadı.

"Hey! Catherine, lanet olasıca yılan!"

Sesi karanlık galeride yitip gitti, karşılığında çıt bile çıkmadı.

"Demek gelip seni dürtüklememi istiyorsun ha!"

Hiçbir kıpırtı yoktu, ölüm sessizliği devam ediyordu. Öfkeyle aşağı indi, lambası elinde öyle bir hışımla koşuyordu ki, az kalsın yolu tıkayan kızın bedenine takılacaktı. Afallamış bir halde ona baktı. Nesi vardı ki? Biraz kestirmek için numara mı yapıyordu yoksa? Ama yüzünü aydınlatmak için aşağı indirdiği lambası sönmeye yüz tuttu. Lambayı kaldırıp bir kez daha indirdiğinde durumu anladı: Pis hava çarpmış olmalıydı. Öfkesi geçmiş, tehlikede olan arkadaşına yardım

etmek isteyen madencinin fedakârlık duygusu açığa çıkmıştı. Hemen gömleğini getirmeleri için bağırdı, ardından çıplak ve baygın yatan kızı kollarının arasına alıp mümkün olduğunca yükseğe kaldırmaya çalıştı. İkisinin de giysilerini getirip omzuna attıklarında, bir eliyle yükünü, diğeriyle iki lambayı tutarak koşmaya başladı. Derin galeriler önünde uzayıp gitmekteydi, Chaval deli gibi koşuyor, bir sağa bir sola sapıyor, vantilatörün içeri üflediği buz gibi ova havasında hayat bulmaya gidiyordu. Nihayet bir pınar şırıltısı, kayalardan sızan suyun sesini duyunca durdu. Eskiden Gaston-Marie'yle bağlantıyı sağlayan büyük bir galerinin kavşağına gelmişti. Havalandırma burada tam bir fırtına rüzgârı estiriyordu; ortalık öyle serindi ki yere oturup sırtını direklerden birine dayadığında tepeden tırnağa ürperdi, sevgilisi hâlâ gözleri kapalı ve baygın haldeydi.

"Catherine, hadi ama, Tanrı aşkına, şakanın sırası değil... Biraz dik dur da şunu ıslatayım."

Onu böyle kendinden geçmiş halde gördükçe korkuya kapılıyordu. Yine de kızın gömleğini suya sokup ıslatmayı başardı, ıslak gömlekle yüzünü sildi. Catherine, ergenlik hatlarının tam olarak oturmadığı gelişmemiş kızlara özgü narin bedeniyle şimdiden toprağa gömülmüş bir ölü gibi yatıyordu. Derken, kızlığı vakitsizce bozulmuş bu zavallı, küçük kızın çocuksu memelerinde, karnında ve bacaklarında bir ürperti dolaştı. Gözlerini açıp kekeledi:

"Üşüyorum."

"Hey! Böylesi daha iyi!" diye haykırdı içi rahatlayan Chaval.

Kızı giydirdi, gömleğini kolayca geçirdi, kendisine yardım edemediği için pantolonunu bacaklarından geçirmekte zorlanınca küfürü bastı. Catherine hâlâ sersem gibiydi, ne nerede bulunduğunu, ne de niçin çıplak olduğunu anlayabiliyordu. Olup bitenleri hatırlayınca utandı. Üstündeki her şeyi çıkarmaya nasıl cesaret edebilmişti! Chaval'i soru yağmuruna tutuyordu: Onu bu şekilde, sağını solunu örtecek bir mendil bile olmadan görmüşler miydi? Chaval dalga geçiyor, hikâyeler uyduruyor, onu buraya iki sıra halinde dizilmiş arkadaşlarının arasından geçirerek getirdiğini söylüyordu. Kendi tavsiyesini dinleyip kıçını başını açması hangi akla sığardı? Nihayet, şimşek gibi koştuğuna dair kıza yemin etti, arkadaşları kıçının yuvarlak mı yoksa köşeli mi olduğunu bile görememiş olmalıydılar.

“Vay anasını! Soğuktan donuyorum,” dedi üzerini giyerken.

Catherine onun bu kadar kibar davrandığını hiç görmemişti. Genellikle, güzel bir söz söyleyecek olsa, arkasından hemen iki küfür savururdu. Böyle kavgasız gürültüsüz yaşasalar ne güzel olurdu! Yorgunluğun verdiği uyuşukluk içinde yüreği sevgiyle doldu. Gülümseyerek mırıldandı:

“Beni öpsene.”

Chaval kızı öptü; yanına uzanıp, yürüyecek gücü toplamasını bekledi.

“Bak gördün mü,” dedi Catherine, “bana orada haksız yere bağırdın, gerçekten takatim kalmamıştı! Sizin çalıştığınız yer o kadar sıcak değil, ama galerinin dibinde insan nasıl pişiyor, bir bilsen!”

“Elbette,” diye karşılık verdi Chaval, “ağaçların altında olsak daha rahat ederdik... Bu ocak senin canına okuyor, bilmez miyim yavrum benim.”

Chaval kendisine hak verince genç kız öyle duygulandı ki üstüne bir cesaret geldi.

“Aslında kötü bir gündü. Üstelik hava bayağı zehirliydi... Ama birazdan nasıl bir yılan olduğumu göreceksin. Çalışmak gerekiyorsa çalışılır, öyle değil mi? Ben çalışmaktansa ölmeyi tercih ederim.”

Bir sessizlik oldu. Chaval kolunu kızın beline dolamış, üşümemesi için göğsüne bastırıyordu. Catherine şimdiden işbaşı yapacak gücü kendinde bulsa da, bu keyifli anın tadını çıkarıyordu.

“Senden tek istediğim,” diye sözünü sürdürdü, “bana karşı daha kibar davranman... Bak birbirimize biraz şefkat gösterdiğimizde nasıl mutlu oluyoruz.”

Sessizce ağlamaya başladı.

“Ama seninle birlikte olduğuma göre, seni seviyorum demektir,” diye bağırdı Chaval.

Catherine başını sallamakla yetindi. Kadınları sadece onlara sahip olmak için yanına alıp, onların mutlu olmasını umursamayan erkekler vardı. Şimdi gözlerinden ip gibi yaşlar süzülüyor, kolunu her zaman böyle beline dolayacak başka bir erkeğe düşmüş olsa nasıl da mutlu bir yaşam sürdüreceğini düşünerek umutsuzluğa kapılıyordu. Başka bir erkek ha? Bu başka erkeğin belli belirsiz görüntüsü o büyük duygusallığı arasında zihninde şekilleniyordu. Ama artık çok geçti;

şimdi tek istediği, kendisini fazla hırpalamazsa, ömrünün sonuna kadar bu adamla birlikte yaşamaktı.

"Öyleyse, ara sıra böyle şefkatli davranmaya çalış."

Sözü hıçkırıklarla kesildi, Chaval onu yeniden öptü.

"Salak mısın sen!.. Bak işte söz veriyorum, sana karşı nazik olacağım. O kadar acımasız bir adam değilim!"

Catherine ona bakıyor, gözyaşlarının arasından tekrar gülümsemeye başlıyordu. Belki de Chaval haklıydı, mutlu kadınlara pek rastlanmıyordu. Ettiği yemine güvenmese de, onu böyle sevgi dolu görmenin keyfini sürmekteydi. Ah Tanrım! Bu hep böyle sürse ne olurdu! Birbirlerine sarılıp sarmaş dolaş olmuşlardı, ama duydukları ayak sesleriyle yerlerinden fırladılar. Az önce yanlarından geçtikleri üç arkadaşları neler olduğunu öğrenmeye geliyordu.

Hep birlikte döndüler. Saat ona geliyordu, aşağıda yeniden ter dökmeden önce serin bir köşeye çekilip yemeklerini yediler. Ama yağlı sandviçlerini bitirmiş, mataralarındaki kahvelerini yudumlamak üzereyken uzak şantiyelerden gelen bir uğultu onları endişelendirdi. Neler oluyordu? Yine mi bir kaza meydana gelmişti? Ayağa kalkıp koşmaya başladılar. Her an kazmacılara, vagon sürücü kızlara, çıraklara rastlıyorlardı. Kimse ne olup bittiğini bilmiyor, hepsi bağrışıyordu, büyük bir felaket meydana gelmiş olmalıydı. Yavaş yavaş bütün ocağı bir korku sardı, çılgın gibi koşturan gölgeler galerilerden fırlıyor, karanlıkta durmadan yer değiştiren lamba ışıkları hızla geçip gidiyordu. Kaza nerede olmuştu? Neden kimse bir şey söylemiyordu?

Birdenbire bir çavuş bağırarak yanlarından geçti:

"Halatları kesiyorlar! Halatları kesiyorlar!"

Bunun üzerine panik baş gösterdi. Karanlık galerilerde müthiş bir koşuşturma başladı. Herkes deliye dönmüştü. Halatları neden kesiyorlardı? İşçiler aşağıdayken halatları kim kesebilirdi? Korkunç bir şeydi bu.

Başka bir çavuşun sesi gürleyip kayboldu:

"Montsoulu işçiler halatları kesiyorlar! Herkes dışarı çıksın!"

Neler olup bittiğini anladığında Chaval, Catherine'i durdurdu. Yukarı çıkarsa Montsoulularla karşı karşıya geleceğini düşündükçe dizlerinin bağı çözülüyordu. Jandarmaların eline düştüğünü sandığı şu grevci güruhu gelmişti demek! Bir an geri dönüp yukarıya Gaston-

Marie'den çıkmayı düşündü, ama o yol artık kullanılmıyordu. Küfürler ediyor, bocalıyor, korkusunu gizlemeye çalışırken böyle koşturmanın ahmaklık olduğunu tekrarlıyordu. Kendilerini ocağın dibinde bırakacak değillerdi ya!"

Çavuşun sesi yeniden yankılandı, bu kez daha yakından geliyordu.

"Herkes çıksın! Merdivenlere! Merdivenlere!"

Chaval de arkadaşlarıyla birlikte sürüklenmeye başladı. Catherine'i itip kakıyor, yeterince hızlı koşmamakla suçluyordu. Ocağın dibinde tek başlarına kalıp açlıktan ölmelerini mi istiyordu? Montsoulu haydutlar işçilerin çıkmasını beklemeden merdivenleri kırabilirlerdi. Bu korkunç varsayım hepsini deliye döndürdü, şimdi herkes yukarıya ilk çıkan olmak için galeriler boyunca çılgınca koşmaya başlamıştı. Bazıları merdivenlerin kırıldığını, kimsenin yukarı çıkamayacağını haykırıyordu. Dehşete kapılmış gruplar halinde yükleme alanına girmeye başladıklarında tam bir izdiham yaşandı: Kuyuya doğru atılıyorlar, merdiven bölmesinin daracık kapısında birbirlerini eziyorlardı; tedbirli davranarak atları ahıra götürmüş olan yaşlı bir seyis ise, kaygısız ve küçümseyici bir ifadeyle onlara bakıyordu, gecelerini ocakta geçirmeye alışık biri olarak kendilerini oradan çıkaracaklarından emindi.

"Lanet olasıca! Önümden çıksana!" dedi Chaval, Catherine'e. "Düşersen seni tutabilirim en azından."

Üç kilometrelik bu koşturma sonunda soluğu kesilip serseme dönen Catherine bir kez daha terden sırılsıklam olmuş, hiçbir şey anlamadan kendisini bu insan seline bırakmıştı. Chaval kızın kolunu koparırcasına çekti, acıyla inleyen Catherine gözyaşlarına boğuldu: Chaval yeminini şimdiden unutmuştu, kızcağız asla mutlu olamayacaktı.

"Yürüsene be!" diye gürledi Chaval.

Ama Catherine ondan çok korkuyordu. Önden çıkarsa, kendisini durmadan tartaklayacaktı. Bu yüzden, çılgına dönmüş arkadaşları onları kenara iterken direnmeye çalıştı. Kuyudan iri damlalar halinde sular sızıyor, yükleme alanının zemini bu koşuşturma altında titreyip sarsılıyordu. Altta on metre derinliğinde çamurlu bir çukur vardı; iki yıl önce, Jean-Bart'da korkunç bir kaza olmuş, bir halatın kopması üzerine asansör bu çukurun içine düşmüş, içindeki iki işçi boğulup

ölmüştü. Hepsi bu olayı düşünüyorlardı, kalasların üzerine bu kadar ağırlık binerse kendi akıbetleri de aynı olacaktı.

"Kaz kafalı!" diye haykırdı Chaval, "Kal burada da geber, ben de kurtulmuş olurum!"

Yukarı çıkmaya başladı, kız onu izliyordu.

Kuyunun dibinden yukarıya kadar her biri yaklaşık yedi metrelik yüz iki merdiven vardı; her merdiven kuyu genişliği ebadında dar sahanlıklara oturtulmuştu, sahanlıklarda bulunan kare biçimindeki delikler ancak bir insanın omuzlarının geçebileceği büyüklükteydi. Kuyunun iç duvarlarıyla kömür çıkartma bölmesinin duvarı arasında kalan yedi yüz metre yüksekliğindeki bu boşluk yassı bir bacayı andırıyordu, üst üste gelen merdivenlerin düzenli katlar halinde neredeyse dimdik yükseldiği, karanlık ve bitmek bilmeyen, nemli bir sıçanyolu gibiydi. Güçlü kuvvetli bir adamın bu devasa sütunu tırmanması yirmi beş dakika alıyordu. Zaten bu çıkış sadece kaza anlarında kullanılıyordu.

Catherine başlangıçta kolaylıkla tırmanıyordu. Galerilerdeki keskin kömür parçalarına alışkın olan çıplak ayakları, aşınmayı önlemek için demir çubuklar geçirilmiş kare şeklindeki basamaklardan rahatsız olmuyordu. Vagon iterken nasırlaşan elleri, kendisi için kalın olsa da dikmeleri kolayca kavrıyordu. Hatta bu beklenmedik çıkış, her merdivende üç kişi olmak üzere süzülerek yukarı çıkan ve başı gün ışığına ulaştığında kuyruğu hâlâ alttaki çamur çukurunda sürünecek bir yılan gibi uzayıp giden insan kafilesi onu oyalıyor, derdini unutmasını sağlıyordu. Henüz yukarıya ulaşılmamıştı, en önden çıkanlar henüz kuyunun ancak üçte birini tırmanmış olmalıydılar. Artık kimse konuşmuyor, sadece ayakların çıkardığı boğuk gürültü duyuluyordu; gezgin yıldızlara benzeyen lambaların aralıklı ışıkları aşağıdan yukarıya doğru giderek uzayan bir hat oluşturmaktaydı.

Catherine arkasındaki bir çırağın merdivenleri saydığını duydu. Kendisi de saymaya başladı. Şimdiden on beş merdiven çıkmış bir yükleme katına gelmişlerdi. Ama o sırada, kafasını Chaval'in bacaklarına çarptı. Genç adam küfür edip dikkatli olmasını söyledi. Toplu tırmanış giderek yavaşlıyor, durma noktasına geliyordu. Ne vardı yine? Neler oluyordu? Herkes korku içinde yeniden konuşmaya, sorular sormaya başladı. En aşağıdaki merdivenden başlayarak endişe

artıyor, gün ışığına yaklaştıkça yukarıda neyle karşılaşacaklarını bilememek onları daha da huzursuz ediyordu. Birisi merdivenlerin kırıldığını, yeniden aşağı inmek gerektiğini söyledi. Hepsinin kaygısı da buydu, boşlukta asılı kalmaktan korkuyorlardı. Bir diğer söylenti ağızdan ağıza geçerek, yukardan aşağı doğru iniyordu, bir kazmacının ayağı kaymıştı. Neler olduğu tam olarak anlaşılmıyor, haykırışlar söylenenlerin duyulmasını engelliyordu; geceyi orada mı geçireceklerdi yoksa? Sonunda, ne olduğunu doğru dürüst öğrenemeden, ayakların çıkardığı gürültü ve lambaların oynak ışıkları arasında ağır ve zahmetli tırmanış tekrar başladı. Kırık merdivenler daha yukarıda olmalıydı.

Otuz ikinci merdivende, üçüncü yükleme katını geçerken Catherine kollarının ve bacaklarının kasıldığını hissetti. Önce teninde hafif karıncalanmalar olmuştu. Şimdiyse, ayaklarının altındaki demiri, avuçlarının içindeki tahtayı hissetmemeye başlamıştı. Önceleri belli belirsiz olan bir sancı giderek artıyor, kaslarını yakıp kavuruyordu. Baş dönmeleri arasında, büyükbabası Bonnemort'un anlattığı hikâyeleri hatırlıyordu: Merdiven bölmesinin olmadığı ve on yaşındaki kızların kömürleri sırtlarında taşıyarak korkuluksuz merdivenlerden yukarı çıkardığı günlerde, içlerinden birinin ayağı kayacak ya da küfeden bir parça kömür düşecek olsa üç dört çocuk birden aşağı yuvarlanıp tepe üstü yere çakılırlardı. Catherine'in kol ve bacaklarındaki kramplar katlanılmaz bir hal alıyordu, asla yukarıya ulaşamayacaktı.

Yeni duraklamalar biraz soluklanmasına izin verdi. Ama her duruşlarında yukarıdan gelen ürkütücü söylentiler onu serseme çeviriyordu. Üstündeki ve altındaki insanların solukları tıkanıyor, bu bitmek bilmez tırmanış başlarını döndürüp, herkesle birlikte Catherine'in de midesini bulandırıyordu. Karanlığın ortasında kendinden geçiyor, baca duvarının bedenine yaptığı basınç sinirlerini bozuyordu. Her yanından iri ter damlaları süzülürken, nem yüzünden ürperiyordu. Yüzeye yaklaşıyorlardı, sular artık bardaktan boşanırcasına iniyor, bu sağanak altında lambalar sönecek gibi oluyordu.

Chaval Catherine'e iki kere seslenip sorular sordu, ama yanıt alamadı. Aşağıda ne halt ediyordu, yoksa dilini mi yutmuştu? En azından iyi olup olmadığını söyleyebilirdi. Yarım saattir tırmanıyorlardı, ama tırmanış o kadar ağırdı ki henüz elli dokuzuncu

merdivendeydiler. Daha kırk üç merdiven vardı. Catherine sonunda kekeleyerek fena olmadığını söyledi. Yorgunluktan tükendiğini itiraf etse, yine yılan lafını işitecekti. Basamaklardaki demirler ayaklarını çizip yaralamış olmalıydı, sanki onu kemiklerine kadar testereyle kesiyorlardı. Kolunu her yukarı atışında, parmaklarını kapatamayacak kadar katılaşmış ve derisi soyulmuş olan ellerinin merdiven dikmelerini kavrayamayacağından korkuyor; harcadığı büyük çaba sonucunda, omuzlarının ve bacaklarının yerlerinden çıkmış olduğunu, arkası üstü boşluğa düşeceğini sanıyordu. En çok da merdivenlerin fazla dik oluşu yüzünden zorlanıyor, dimdik uzayıp giden basamakları çıkmak için karnını tahtaya dayayıp elleriyle asılarak kendisini yukarı çekmek zorunda kalıyordu. Artık hırıltılı soluklar ayakların çıkardığı sesleri bastırıyor, baca duvarına çarpıp şiddeti ona katlanan bu akıl almaz hırıltı dip taraftan yükselerek gün ışığına doğru yitip gidiyordu. Bir inilti duyuldu, ağızdan ağıza yayılan söylentiye göre, çıraklardan biri kafasını sahanlığın köşesine çarpıp yarmıştı.

Catherine tırmanmaya devam ediyordu. Su sızıntısının olduğu yeri geçtiler. Sağanak kesilmişti. Hurda demirlerin ve rutubetli tahtaların kokusuyla zehirlenen hava ortalığı kaplayan sisle daha da ağırlaşmıştı. Catherine, farkına varmadan, alçak sesle saymaya devam ediyordu: seksen bir, seksen iki, seksen üç; daha on dokuz tane vardı. Tekrarladığı bu rakamlar ahenkli salınımlarıyla onu ayakta tutuyorlardı. Artık hareketlerinin bilincinde değildi. Gözlerini kaldırdığında, lamba ışıklarının sarmal bir biçimde fırıl fırıl döndüğünü görüyordu. Kanı çekiliyor, öleceğini, ufacık bir esintinin kendini alaşağı edeceğini hissediyordu. İşin kötüsü alttan gelenler onları itmeye başlamışlardı; kuyruktakiler yorgunluğun giderek artırdığı bir öfke ve gün ışığına kavuşmak için duydukları çılgınca bir ihtiyaçla ileriye hücum ediyorlardı. En öndekiler dışarı çıkmıştı, demek kırık merdiven yoktu; ama dışarı çıkmayı başaranlar yukarıda temiz havayı solurken, sona kalanların çıkmasını engellemek için merdivenleri hâlâ kırabileceklerini düşündükçe çılgına dönüyorlardı. Tırmanış bir kez daha durduğunda küfürler yağmaya başladı, bir an önce gün ışığına kavuşmak için birbirlerini itip kakarak, çiğneyerek tırmanmaya devam ettiler.

O sırada, Catherine yere kapaklandı. Umutsuz bir çığlıkla Chaval'e seslenmişti. Ama Chaval işitmedi, itişmekle meşguldü, öne geçmek için bir arkadaşının böğrüne tekme indiriyordu. Yuvarlanan Catherine ayaklar altında çiğnendi. Baygınlığı sırasında düş görüyordu: Eski günlerin o küçük vagon sürücü kızlarından biri olarak gördü kendini, üzerindeki bir küfeden düşen bir kömür parçası, tıpkı taşın isabet etmiş olduğu bir serçe yavrusu gibi onu kuyunun dibine fırlatmıştı. Tırmanmaya başladıklarından beri bir saat geçmiş, önlerinde yalnızca beş merdiven kalmıştı. Gün ışığına nasıl çıktığını bilemiyordu, arkadaşları merdiven boşluğunun dar duvarlarına tutunarak, omuzlarında taşımış olmalıydılar. Aniden göz kamaştırıcı gün ışığında buldu kendisini, avaz avaz bağıran bir kalabalık onu yuhalıyordu.

III

Sabah, daha gün doğmadan, madenci mahallelerinde bir hareketlilik baş göstermişti, kır yollarına, tüm ovaya yayılan bir çalkalanmaydı bu. Ama önceden kararlaştırıldığı gibi yola çıkılamamıştı; ortalıkta bir söylenti dolaşıyordu, süvari birliği ve jandarmalar ovada kol geziyorlardı. Gece Douai'den geldikleri söyleniyor; Rasseneur, Mösyö Hennebeau'yu durumdan haberdar ettiği için arkadaşlarını satmakla suçlanıyordu, hatta vagon sürücü kızlardan biri uşağı telgraf çekmek için postaneye giderken gördüğüne yeminler ediyordu. Madenciler yumruklarını sıkıyor, sabahın alacakaranlığında kepenklerin gerisinden askerlerin yolunu gözlüyorlardı.

Saat yedi buçuğa doğru, güneş doğarken, sabırsızların yüreğine su serpen başka bir söylenti yayıldı. Haberin aslı astarı yoktu, grev başladığından beri Lille valisinin isteği üzerine ara sıra askerlerini yollayıp basit bir teftiş yaptıran general o gün yine bir devriye çıkartmıştı. Grevciler, arabuluculuk edeceği sözü vermesine rağmen her hafta gözlerini korkutmak üzere Montsou'ya birlikler gönderen bu validen nefret ediyorlardı. Süvariler ve jandarmalar sertleşmiş toprak üzerinde nalları çın çın öten atlarıyla mahallelerin arasından geçip sakince Marchiennes yoluna girdiklerinde, madenciler bu bön valiyle dalga geçmeye başladılar, tam işlerin kızışacağı bir sırada askerler çekip gitmişti. Saat dokuza kadar sükûnetlerini koruyarak evlerinin önünde beklerken, son jandarmaların kalenderce uzaklaşmasını izlediler. Montsoulu burjuvalar geniş yataklarında başlarını kuştüyü yastıklara gömmüş, uyumaya devam ediyorlardı. Müdüriyet konağında Madam Hennebeau'nun arabaya binip gittiğini görmüşlerdi, Mösyö Hennebeau çalışıyor olmalıydı, çünkü kapı ve pencereleri kapalı olan konak ölüm sessizliğine bürünmüştü. Ocaklardan hiçbiri askerî kordon altına alınmamıştı, bu durum olayların nasıl gelişeceğini kestirmesi

gereken bir hükümetin tehlikeler karşısında nasıl öngörüsüz, nasıl basiretsiz davranabileceğinin bir göstergesiydi. Saat dokuza gelince, madenciler, bir gün önce ormanda kararlaştırdıkları buluşmaya gitmek üzere Vandame'a doğru yola koyuldular.

Aslında Étienne, güvendiği üç bin arkadaşın hepsini Jean-Bart'da bulamayacağını hemen anlamıştı. Birçoğu gösterinin ertelendiğini sanıyordu; daha da kötüsü, çoktan yola koyulmuş olan birkaç kafile, kendisi gidip hemen başlarına geçmezse, davayı tehlikeye düşürebilirdi. Gün doğmadan yola çıkan yüz kadar işçi ormandaki gürgenlerin altında diğerlerini bekliyor olmalıydılar. Étienne' in akıl danışmak üzere yanına uğradığı Souvarine omuz silkti: Azimli ve gözüpek on adam bu kalabalıktan çok daha fazlasını yapabilirdi; onlara eşlik etmeyeceğini söyleyerek önünde açık duran kitabı okumaya devam etti. Montsou'yu ateşe verip sorunu kolayca halletmek varken, işi yine duygusallığa döküyorlardı. Étienne bahçe yolundan çıkarken dökme ocağın önünde sapsarı bir suratla oturan Rasseneur'ü fark etti; üzerinden hiç çıkarmadığı o siyah elbisesiyle daha da heybetli görünen karısı ise, tatlı sert sözlerle onu azarlıyordu.

Maheu, verilen söz tutulmalı diyordu. Böyle bir buluşma kutsaldı. Ancak, gece hepsinin heyecanını yatıştırmıştı; şimdi Maheu, bir felaket yaşanmasından korkuyor, arkadaşlarını doğru yolda tutmak için oraya gitmenin bir görev olduğunu söylüyordu. Maheude başıyla onayladı. Étienne kibarca, kimsenin hayatını tehlikeye atmadan devrimci bir tavır sergilemeleri gerektiğini tekrarlayıp duruyordu. Yola çıkmadan önce, evvelki gün kendisine ayrılan ekmeği yemedi, ama soğuktan etkilenmemek için peş peşe üç kadeh ardıç likörü içti, hatta ağzına kadar dolu bir matarayı da yanına aldı. Alzire çocuklarla birlikte evde kalacaktı. Dün çok koşturduğu için bacakları tutulan ihtiyar Bonnemort yatağından çıkamamıştı.

Tedbirli davranarak ayrı yollardan gittiler. Jeanlin uzun zamandır ortada yoktu. Maheu ve Maheude, Montsou yoluna saparken, Étienne arkadaşlarıyla buluşmak üzere ormana yöneldi. Yolda, aralarında Yanık ve Levaque Kadın'ın da bulunduğu bir grup kadınla karşılaştı: Yürürken Mouquette'in getirdiği kestaneleri yiyor, karınlarını tok tutması için kabuklarıyla birlikte yutuyorlardı. Ama Étienne ormanda kimseyi bulamadı, arkadaşları çoktan Jean-Bart'a gitmişlerdi. Bunun

üzerine koşmaya başladı, tam Levaque ve yüz kadar işçi avluya girerken, kendisi de ocağa vardı. Dört bir yandan madenciler sökün ediyordu, Maheuler ana yoldan, kadınlar tarlalardan geliyorlardı; başlarında önder, ellerinde silah olmayan darmadağınık kafileler halindeydiler, taşkın suyun yamaçlardan inişi gibi doğal bir akış içinde ilerliyorlardı. Étienne, gösteri izlemeye hazırlanır gibi bir asma köprünün üzerine çıkıp oturmuş olan Jeanlin'i fark etti. Daha hızlı koşarak en öndekilerle birlikte içeri girdi. Olsa olsa üç yüz kişiydiler.

Kayıt bürosuna giden merdivenin tepesinde Deneulin görününce bir duraksama yaşandı.

"Ne istiyorsunuz?" diye sordu Deneulin, sert bir sesle.

Kızlarının gülerek kendisine el salladıkları araba gözden kaybolunca, tekrar huzursuzlanıp ocağa geri dönmüştü. Ama her şey yolundaydı, işçiler kuyuya inmiş, ocak faaliyete geçmişti, bunu görünce içine bir kez daha su serpilmişti; grevcilerin yaklaştığını haber aldığında başçavuşla konuşuyordu. Hemen ayıklama hangarının penceresine koşmuş, avluyu dolduran ve giderek artan kalabalığı gördüğünde kendi çaresizliğinin farkına varmıştı. Dört bir yanı açık bu binaları nasıl savunacaktı? Kendi işçilerinden olsa olsa yirmi kadarını çevresinde toplayabilirdi. Hapı yutmuştu.

"Ne istiyorsunuz?" diye tekrarladı; bastırmaya çalıştığı öfkesiyle sapsarı kesilmişti, felaketini cesaretle karşılamaya gayret ediyordu.

Hareketlenen kalabalıktan homurtular yükseldi. Étienne öne çıkarak konuşmaya başladı:

"Beyefendi, buraya size zarar vermek için gelmedik. Ama işin her yerde durdurulması gerek."

Deneulin onu açıkça ahmak yerine koydu.

"Ocağımda işi durdurarak bana iyilik yapacağınızı mı sanıyorsunuz? Silahı çekip beni sırtımdan vurmanızdan bir farkı yok bunun... Evet, adamlarım aşağıda ve yukarı çıkmayacaklar, ya da önce cesedimi çiğnemeniz gerekecek!"

Bu sert çıkış bir uğultuya yol açtı. Maheu tehditler savurarak saldırmaya çalışan Levaque'ı zaptetmek zorunda kaldı, Étienne devrimci eylemlerinin meşruiyeti konusunda Deneulin'i ikna etmek için dil döküp duruyordu. Ama Deneulin karşılık olarak, çalışma hakkını öne sürmekteydi. Zaten böyle saçma sapan konularda

tartışmayacağını, kendi ocağında kendi bildiği gibi davranacağını söylüyordu. Pişmanlık duyduğu tek şey, bu çapulcu sürüsünü dağıtmak için orada birkaç jandarma bulundurmayışıydı.

"Tamamıyla benim hatam, başıma geleni hak ettim ben. Sizin gibi adamlar ancak zorbalıktan anlar. Hükümet de aynı hatayı yaparak sizi tavizlerle kandıracağını sanıyor. Elinize silah geçirmeyegörün, hükümeti alaşağı edersiniz siz, bütün derdiniz de bu zaten."

Étienne sinirden titriyor, ama hâlâ kendisini tutuyordu. Sesini alçalttı.

"Beyefendi, sizden işçilerinizin yukarı çıkması için talimat vermenizi rica ediyorum. Arkadaşlarımın tepkilerinin önüne geçemeyebilirim. Bir felaketi önleyebilirsiniz."

"Hayır, gidin başımdan! Sizi tanıyor muyum? Benim işletmemde çalışmıyorsunuz, benimle tartışacak hiçbir şeyiniz olamaz... Ancak eşkıyalar bu şekilde yol kesip tehditler savururlar."

Şimdi bağırış çağırışlar Deneulin'in sesini bastırıyor, özellikle kadınlar ona hakaretler yağdırıyorlardı. O ise grevcilere kafa tutmaya devam ediyor, dediğim dedik kişiliğiyle içindekileri olduğu gibi boşaltarak rahatladığını hissediyordu. Nasıl olsa varını yoğunu yitireceğine göre, yararsız yaltaklanmaları ödleklik sayıyordu. Ama kalabalık giderek artıyordu, şimdiden sayıları neredeyse beş yüzü bulan işçiler kapıya doğru saldırdılar; Deneulin ezilmek üzereyken başçavuş onu sertçe geriye çekti.

"Lütfen yapmayın efendim!.. Bir katliam yaşanacak. İnsanların bir hiç uğruna ölmeleri neye yarar ki?"

Deneulin çırpınarak direniyordu, kalabalığa doğru son bir kez haykırdı.

"Haydut sürüsü, tekrar eski gücümüze kavuştuğumuzda gününüzü göreceksiniz!"

Adamları Deneulin'i çekip götürdüler; çıkan kargaşalıkta ön sıralarda bulunanlar merdivene doğru sürüklendiler, korkuluklar yıkıldı. Kadınlar ciyak ciyak bağırıyor, erkekleri kışkırtarak öne doğru itiyorlardı. Kilitli olmayan kapı kolayca açıldı. Ama merdivenler çok dardı, izdiham yaşanıyordu, en gerideki işgalciler diğer girişleri kullanmayı akıl etmeseler, içeri girmeleri çok uzun zaman alacaktı. Baraka, ayıklama hangarı, kazan dairesi, her taraf insanlarla dolup

taştı. Beş dakika içinde bütün ocağı ele geçirmişler, üç katı da işgal etmişlerdi; kendilerine direnen bu patrona karşı kazandıkları zaferin coşkusuyla çılgınca yumruk sallıyor, avaz avaz bağırıyorlardı.

Korkuya kapılan Maheu, saldırıya geçen ilk grubun arasına dalmaya çalışarak Étienne'e seslendi:

"Adamı öldürmeye kalkmasınlar da!"

Étienne de zaten o tarafa koşuyordu, Deneulin'in çavuşların odasına sığındığını anlayınca yanıt verdi:

"Eee? Kabahat bizim mi olur yani? Adam kaçığın teki!"

Aslında çok endişeli ve bu öfke patlamasına ayak uyduramayacak kadar da sakindi. Üstelik, kalabalığın dizginlerini elinden kaçırdığını, kendisinin daha önce düşünmüş olduğu gibi halkın iradesi doğrultusunda soğukkanlılıkla hareket etmeyip kudurganca davrandıklarını görünce önderlik gururu incinmişti. Boş yere onları sükûnete davet ediyor, gereksiz şiddet eylemleriyle düşmanlarının eline koz vermemeleri gerektiğini haykırıyordu.

"Kazanlara!" diye bağırıyordu Yanık Kadın. "Ateşleri söndürelim."

Eline geçirdiği eğeyi hançer gibi sallayan Levaque, korkunç bir haykırışla kalabalığın uğultusunu bastırdı:

"Halatları keselim! Halatları keselim!"

Çok geçmeden hepsi aynı sözü yineliyordu; sadece, afallamış olan Étienne ve Maheu karşı çıkıyor, hengâmenin ortasında dil döküp sessizliği sağlamaya çalışıyorlardı. Sonunda genç adam sesini duyurabildi:

"Ama arkadaşlar, aşağıda insanlar var!"

Curcuna giderek artıyor, her kafadan bir ses çıkıyordu.

"Ne yapalım! İnmemeleri gerekiyordu!.. Oh olsun hainlere!.. Evet ya, orada kalsınlar!.. Hem merdivenler var!"

Merdivenleri düşünererek işi iyice inada bindirdiklerinde, Étienne boyun eğmesi gerektiğini anladı. Daha büyük bir felaketin meydana gelmesinden korkarak makine dairesine koştu; kuyunun üzerindeki halatlar kesilince, aşağı düşüp korkunç ağırlıklarıyla asansörleri ezebilirdi, hiç değilse bunu önlemek için asansörleri yukarı çekmek istiyordu. Makinist ve birkaç gündüz işçisi ortadan kaybolmuşlardı; Levaque ve iki arkadaşı dişli çarkın bulunduğu demir çatıya tırmanırlarken, Étienne hareket koluna yapışıp çekti. Asansörler

sürgülerine henüz oturmuşlardı ki, çelik halatları kesmekte olan eğenin keskin sesi duyuldu. Ortalığa büyük bir sessizlik çökmüştü, eğenin çıkardığı ses tüm ocağı dolduruyordu adeta. Herkes başını kaldırmış, heyecan içinde bakıyor, bu sese kulak kabartıyordu. İlk sırada duran Maheu içinin vahşi bir sevinçle dolduğunu hissetti; sanki eğenin dişleri, bir daha inmek zorunda kalmayacakları bu sefalet çukurlarından birinin halatlarını keserek onları çileli hayatlarından kurtaracaktı.

O sırada Yanık Kadın, barakanın merdivenlerinde gözden kaybolurken avaz avaz bağırıyordu:

"Kazanlara! Kazanlara! Ateşleri söndürelim!"

Kadınlar peşinden gidiyorlardı. Maheude, tıpkı arkadaşlarını sağduyuya davet eden kocası gibi, etrafı kırıp dökmelerine engel olmak için o tarafa koşturdu. İçlerinde en sakinleri oydu, haklarını kimseye zarar vermeden savunabileceklerine inanıyordu. Kazan dairesine girdiğinde, kadınlar iki ateşçiyi çoktan dışarı atmışlardı; eline büyük bir kürek geçirmiş olan Yanık Kadın ocaklardan birinin önüne çömelmiş, akkor halindeki kömürleri hırsla tuğla kaplı döşemeye boşaltıyor, kömürler siyah bir duman çıkararak orada yanmaya devam ediyordu. Beş jeneratörü çalıştıran on ocak vardı. Çok geçmeden diğer kadınlar da işe giriştiler, Levaque Kadın küreğine iki eliyle yapışmış, Mouquette alev almasın diye eteğini kalçalarına kadar sıvamıştı; hepsinin suratı bu cehennem alevlerinin yansımasıyla kıpkırmızı kesilmiş, kan ter içinde, saç baş darmadağınık. uğraşıp duruyorlardı. Döşemenin üzerindeki kömür yığını yükseliyor, kızgın sıcaklık yüzünden geniş kazan dairesinin tavanında çatlaklar meydana geliyordu.

"Yeter artık!" diye haykırdı Maheude. "Yangın çıkacak."

"İyi ya!" diye karşılık verdi Yanık Kadın. "Eğrisi doğrusuna varır... Ah lanet olasıcalar! Kocamın ölümünü onlara ödeteceğimi söylemiştim!"

O sırada, Jeanlin'in tiz sesi duyuldu.

"Dikkat edin! Ateşleri söndürüyorum! Buharı olduğu gibi salacağım!"

İçeri ilk girenlerden biri olan Jeanlin, kalabalığa karışmış, ortalık birbirine girince keyiften dört köşe olarak nasıl bir kötülük

yapabileceğini düşünmeye başlamıştı; sonunda aklına buharı salmak için boşaltma musluklarını açmak gelmişti. Buhar bir patlama şiddetiyle fışkırırken, beş kazan kulakları sağır eden gök gürültüsü gibi bir ıslıkla boşalıverdi. Buhardan göz gözü görmez olmuş, zeminde yanmaya devam eden kömürler sönmeye yüz tutmuş, kadınlar kukla gibi kesik kesik hareket eden gölgelere dönüşmüşlerdi. Beyaz buhar burgaçların gerisinde, sadece galerinin tepesine çıkmış olan çocuk seçilmekteydi, halinden çok memnun görünüyordu, bu kasırgayı yaratmış olmanın sevinciyle ağzı kulaklarındaydı.

Bu karmaşa yaklaşık on beş dakika sürdü. Tamamen sönmeleri için kömür yığınlarının üzerine birkaç kova su dökmüşler, böylece yangın ihtimalini ortadan kaldırmışlardı. Ama kalabalığın öfkesi yatışacağı yerde iyice kabarıyordu. Erkekler çekiçleri kapmış, kadınlar da ellerine birer demir çubuk geçirmiş, aşağı iniyorlardı; jeneratörleri kırmaktan, makineleri parçalamaktan, ocağı yerle bir etmekten söz ediyorlardı.

Durumu haber alan Étienne, Maheu ile birlikte olay yerine koştu. O bile intikam taşkınlığına kapılıp kendini kaybetmeye başlamıştı. Yine de mücadeleyi elden bırakmıyor; artık halatların kesildiğini, ateşlerin söndüğünü, kazanların boşaldığını, yani çalışmanın mümkün olmadığını söyleyerek sakin olmaları için yalvarıyordu. Ama kimsenin dinlediği yoktu, bir kez daha onu ezip geçeceklerdi; tam o sırada dışarıda, merdiven bacasına açılan alçak kapının önünde yuhalama sesleri yükseldi.

"Kahrolsun hainler!.. Rezil ödlekler sizi!.. Hepiniz kahrolun!"

Kuyudaki işçiler yukarı çıkmaya başlamışlardı. Gözleri gün ışığından kamaşan ilk çıkanlar, öylece durup gözlerini kırpıştırıyorlardı. Ardından, peş peşe direnişçi işçilerin önünden geçtiler, anayola ulaşıp kaçmaya çalışıyorlardı.

"Kahrolsun alçaklar! Kahrolsun sahte kardeşler!"

Grevcilerin hepsi oraya koşmuştu. Üç dakika geçmeden, binalarda kimse kalmadı; Beş yüz Montsoulu işçi iki sıra halinde dizilerek, aşağı inen Vandamelı hainleri aralarından geçmeye zorluyorlardı. Paçavrayı andıran giysileri, çamurdan kapkara olmuş suratıyla merdivenin başında beliren her işçi yuhalamalara, çirkin şakalara maruz kalıyordu: Şuna bakın, bir karış boyu var, götten bacağın teki! Şurdakinin burnunu *Volkan*'daki şıllıklar yemiş! Ya şuna ne demeli, gözündeki

çapaklarla on katedralin mum ihtiyacı karşılanır! Şu kıçı dümdüz olana bakın, fasulye sırığı mübarek! Yuvarlana yuvarlana yukarı çıkan, memeleri karnına, karnı kıçına sarkmış tostoparlak bir vagon sürücü kız çılgınca kahkahalara yol açtı. Ona el atmaya çalışıyorlar, alayların dozu kaçıyor, giderek acımasızlaşıyordu, neredeyse kuyudan çıkanlara sille tokat girişeceklerdi; o zavallılar ise her an inebilecek olan darbeyi göz ucuyla kollayarak hakaretleri sineye çekiyor, tir tir titreyerek sessizce grevcilerin önünden geçiyor, nihayet ocak sınırları dışına çıkabildiklerinde kurtulmanın sevinciyle hızlı bir koşu tutturuyorlardı.

"Vay canına, içerde kaç kişiymişler böyle?" dedi Étienne.

Çıkanların ardı arkası kesilmediği için hayret ediyor, çalışanların açlık korkusuyla ya da çavuşların tehdidiyle aşağı inen üç beş işçiden ibaret olmadıklarını düşününce öfkeleniyordu. Demek ormanda kendisine yalan söylenmişti! Neredeyse Jean-Bart'ın tamamı kuyuya inmişti. Ama Chaval'in kapı eşiğinde dikildiğini görünce kendini tutamayıp üzerine yürüdü.

"Lanet olasıca! Bize verdiğin buluşma sözü bu muydu?"

Küfürler yağmaya başladı, hainin üzerine çullanmak isteyenler itişip kakışıyorlardı. Nasıl olurdu? Daha bir gün önce kendilerine yemin etmişti, oysa şimdi diğerleriyle birlikte kuyudan çıkıyordu. Herkesle dalga geçiyordu anlaşılan!

"Tutun şunu! Kuyuya atalım! Kuyuya atalım!"

Korkudan sapsarı kesilen Chaval, kekeleyerek bahaneler bulmaya çalışıyordu. Ama kalabalığın öfkesi Étienne'e de bulaşmıştı, gözü dönmüş bir halde Chaval'in lafını kesti.

"Bizimle olmayı kendin istemiştin; madem öyle, ol bakalım... Yürüsene öküz herif!"

Başka bir bağırtı Étienne'in sesini bastırdı. Şimdi de kapıda Catherine görünmüştü, parlak güneş ışığı gözlerini kamaştırmış, kendisini bu vahşilerin ortasında buluverince korkuya kapılmıştı. Yüz iki merdiveni tırmandıktan sonra bacakları tutmaz olmuş, avuçları kan içinde kalmıştı, soluk soluğaydı; onu gören Maheude elini kaldırıp üzerine atıldı.

"Seni kaltak seni, demek sen de aşağı indin ha!.. Annen burada açlıktan geberirken, sen o pezevengin için ona ihanet ediyorsun ha!"

Maheu onun kolunu tutup tokat atmasını engelledi. Ama o da kızını tartaklıyor, tıpkı karısı gibi o da kızıp köpürüyordu, ikisi de kendilerini kaybederek herkesten çok haykırmaya başlamışlardı.

Catherine'i görmek Étienne'i iyice çileden çıkarmıştı.

"Hadi yürüyün arkadaşlar! Diğer ocaklara gidiyoruz! Sen de bizimle geliyorsun pis domuz!" deyip duruyordu.

Chaval barakadan pabuçlarını alıp, yün kazağını donmuş omuzlarına atacak zamanı ancak buldu. Hepsi onu itip kakıyor, ortalarından koşmaya zorluyorlardı. Paniğe kapılan Catherine de pabuçlarını ayağına geçirip, soğuklar başladığından beri üzerinden çıkarmadığı eski erkek ceketinin düğmelerini ilikledi ve sevgilisinin peşinden koşmaya başladı, Chaval'in yanından ayrılmak istemiyordu, onu öldüreceklerine inanmıştı.

Jean-Bart iki dakika içinde boşalmıştı. Jeanlin eline bir toplanma borusu geçirmiş, sanki bir sığır sürüsünü toplamaya çalışır gibi boğuk sesler çıkararak üflüyordu. Yanık, Levaque Kadın, Mouquette ve diğer kadınlar rahat koşabilmek için eteklerini toplamışlardı; Levaque elindeki baltayı bando şefinin çubuğu gibi sallıyordu. Dört bir yandan kendilerine katılan işçilerle birlikte sayıları bine yaklaşmıştı, bir kez daha taşkın bir sel gibi yollara dökülmüş, düzensiz bir şekilde ilerliyorlardı.

Çıkış yolu çok dar olduğu için tahtaperdeleri yıkıp geçtiler.

"Ocaklara! Kahrolsun hainler! Çalışmaya son!"

Jean-Bart aniden derin bir sessizliğe gömüldü. Ocakta ne bir ses, ne bir nefes vardı. Deneulin çavuşların odasından çıktı, bir el işaretiyle kendisini izlemelerini engelleyerek tek başına madeni dolaşmaya başladı. Yüzü solgun olsa da kendisi sakindi. Önce kuyunun önünde durdu, başını yukarı kaldırarak kesilmiş halatlara baktı: Çelik uçlar işe yaramaz halde öylece sallanıyordu, eğenin sürtündüğü yerler, siyah yağ lekelerinin ortasında pırıl pırıl parlayan açık yaralar gibiydi. Ardından, makine dairesine çıktı, felç olmuş devasa bir uzvun eklem yeri gibi hareketsiz duran kola baktı, soğumuş metale dokunduğunda bir ölüye değmiş gibi ürperdi. Sonra kazan dairesine indi, kapakları ardına dek açık, suyla dolu, sönmüş ocakların önünde ağır ağır yürüdü, jeneratörlere ayağının ucuyla vurdu, kof bir tıngırtı çıktı. Evet, işi bitmiş, mahvolmuştu! Halatları onarıp, kazanları yeniden yaksa bile

çalışacak işçiyi nereden bulacaktı? Grev on beş gün daha sürecek olsa iflası kaçınılmazdı. Bu kesinleşmiş felaket karşısında, Montsoulu haydutlara kin duymuyordu artık, bunun yüzlerce yıl öncesine dayanan ortak bir hatanın sonucu olduğunu, bu işte herkesin suçu bulunduğunu hissediyordu. Onların vahşi olduklarından şüphesi yoktu ama bu vahşiler okuma yazma bilmiyor, açlıktan kırılıyorlardı.

IV

İşçiler, solgun kış güneşinin altında, dondan bembeyaz kesilmiş düz ovada ilerlemeye devam ediyor, yollardan pancar tarlalarına doğru taşıyorlardı.

Étienne, Fourche-aux-Boeufs'ten itibaren dizginleri ele geçirmişti. Yürümeye ara vermeden emirler yağdırıyor, yürüyüş düzenini sağlıyordu. En önden koşan Jeanlin borusuyla vahşi bir hava tutturmuştu. Kadınlar da en ön sıralardaydı, bazılarının ellerinde sopalar vardı, Maheude vaat edilmiş adalet ülkesini arar gibi vahşi gözlerini uzaklara dikmişti; Yanık, Levaque Kadın ve Mouquette o yırtık pırtık giysilerinin altında bacaklarını hiç kırmadan dümdüz ileri uzatıyor, savaşa giden askerler gibi rap rap yürüyorlardı. Eğer bir terslik olur da karşı karşıya gelirlerse, jandarmaların kadınlara vurmaya cesaret edip etmeyeceklerini göreceklerdi. Erkekler bir sürü karmaşası içinde ve gittikçe genişleyen bir kuyruk halinde kadınların gerisinden yürüyorlardı, kimisinin elinde demir çubuklar vardı, keskin ağzı güneşte pırıl pırıl yanan baltasıyla Levaque hepsinin içinde sivrilmekteydi. Kalabalığın ortalarında bulunan Étienne kendi önünden yürümeye zorladığı Chaval'den gözünü ayırmıyor; onun arkasından gelen Maheu ise, karamsar bir ifadeyle ikide birde Catherine'e bakıyordu, genç kız erkeklerin arasındaki tek kadındı, sevgilisine bir kötülük yapmasınlar diye onun yanında yürümekte diretiyordu. Başı açık olanların saçları rüzgârda dağılıyor; Jeanlin'in borusundan çıkan vahşi ezgiye kapılıp sürüklenen başıboş bir sürünün dörnala gidişini akla getiren pabuç takırtıları dışında bir ses işitilmiyordu.

Ama birden yeni bir haykırış yükseldi:

"Ekmek istiyoruz! Ekmek! Ekmek!"

Öğlen olmuş, altı haftadan beri süren grevin yarattığı açlık, açık havadaki bu koşuyla kendisini iyice hissettirmeye başlamıştı. Sabah

yedikleri bir iki lokma kuru ekmeği, Mouquette'in getirdiği birkaç kestaneyi çoktan hazmetmişlerdi; mideler zil çalıyor, hainlere duyulan öfkeye bir de bu acı ekleniyordu.

"Ocaklara! Çalışmaya son! Ekmek istiyoruz!"

Mahallede kendi payı olan ekmeği yememiş olan Étienne midesinde katlanılmaz bir kazıntı hissediyordu. Bu durumdan yakınmıyor, ama ara sıra insiyaki olarak matarasını ağzına götürüp bir yudum ardıç likörü içiyordu; öyle çok üşüyordu ki işin sonuna kadar dayanabilmek için buna ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Çok geçmeden yanakları yanmaya başlamış, gözleri çakmak çakmak olmuştu. Yine de aklı başındaydı, gereksiz zararları önlemek istiyordu.

Joiselle yoluna geldiklerinde, patronuna duyduğu öfke yüzünden aralarına katılmış olan Vandamelı bir kazmacı arkadaşlarını sağa doğru yönlendirmek için bağırmaya başladı:

"Hadi Gaston-Marie'ye! Pompayı durduralım! Jean-Bart sular altında kalıp yok olsun!"

Étienne'in, suyu çekecek olan pompaya dokunmamaları için yalvarıp karşı çıkmasına rağmen kalabalık yönünü değiştirmişti bile. Galerileri kullanılmaz hale getirmekle ellerine ne geçecekti? Duyduğu hınca rağmen işçi yüreği buna isyan ediyordu. Maheu de öfkelerini bir makineden çıkarmayı doğru bulmuyordu. Ama hâlâ intikam çığlıkları atan kazmacının sesini bastırmak için Étienne'in daha yüksek sesle haykırması gerekti:

"Yürüyün, Mirou'ya gidelim! Bazı hainler orada hâlâ çalışıyorlar! Mirou'ya! Mirou'ya!"

Ve bir el hareketiyle kalabalığı soldaki yola yöneltti. Jeanlin yine baş tarafa geçmiş, borusunu daha güçlü öttürüyordu. Madenciler arasında büyük bir dalgalanma yaşandı. Gaston-Marie şimdilik kurtulmuştu.

Uçsuz bucaksız ovada, Mirou'ya kadar olan dört kilometrelik mesafeyi neredeyse koşarak yarım saatte kat etmişlerdi. Kanal bu civarda ovayı uzun bir buz şeridi gibi ikiye ayırıyordu. Tıpkı açık denizde olduğu gibi ufka doğru uzanarak gözden kaybolan bu dümdüz tekdüzeliği bozan tek şey, kıyılardaki yapraksız ağaçlardı; bu ağaçlar, buz tutmuş dallarıyla, devasa şamdanları andırıyorlardı. Zemindeki

hafif yükseltiler Montsou ve Marchiennes'i gözlerden saklıyor, uçsuz bucaksız çıplak ova önlerinde uzanıp gidiyordu.

Maden ocağına vardıklarında, kendilerini karşılamak üzere bir çavuşun ayıklama hangarındaki bir asma köprünün üzerinde beklediğini gördüler. Hepsi Montsoulu çavuşların en kıdemlisi olan Quandieu Baba'yı iyi tanıyorlardı; saçı sakalı bembeyaz olmuş yetmiş yaşlarında bir ihtiyardı, madenciler arasında gerçek bir sağlık mucizesiydi.

"Buraya ne halt etmeye geldiniz, serseriler sizi?" diye haykırdı.

Kalabalık durdu. Bu bir patron değil, bir arkadaştı; bu yaşlı işçiye duydukları saygı ellerini kollarını bağlıyordu.

"Aşağıda çalışanlar var," dedi Étienne. "Onları yukarı çıkart."

"Evet, çalışanlar var," dedi Quandieu Baba, "yetmiş, yetmiş beş kişi kadarlar, diğerleri sizden korktu, lanet herifler!.. Ama size şunu söyleyeyim ki, bir tanesi bile işi bırakmayacak, aksi takdirde karşınızda beni bulursunuz!"

Kalabalıktan bağırış çağırışlar yükseldi, erkekler arkadan itiyorlardı, kadınlar öne doğru ilerlediler. Hemen köprüden aşağı inen çavuş şimdi kapıyı tutuyordu.

Bunun üzerine, Maheu araya girdi:

"Bak dostum, bu bizim en doğal hakkımız, arkadaşları bize destek olmaya zorlamazsak grevi nasıl genelleştiririz?"

İhtiyar bir an sessiz kaldı. Aslında, dayanışma konusundaki cehaleti kazmacınınkinden farksız değildi. Sonunda karşılık verdi:

"Tamam, hakkınız; bir şey demiyorum. Ama ben yalnızca talimatlara uyarım... Burada tek başımayım. İşçiler saate üçe kadar çalışmak üzere kuyuya indiler ve saat üçe kadar da orada kalacaklar!"

Son sözleri yuhalamalar arasında boğulup gitti. Kalabalıktakiler yumruklarını sallayarak gözdağı veriyorlardı, kadınlar bile suratına doğru avaz avaz bağırıyorlar, ihtiyar adam onların sıcak nefesini yüzünde hissediyordu. Ama kar gibi beyaz saçı ve sakalıyla başını dik tutuyor, geri adım atmıyordu; Gösterdiği cesaret sesinin daha da gür çıkmasını sağlıyordu, gürültü patırtıya rağmen sesini açık seçik duyurabildi:

"Şunu iyi bilin ki buradan geçemezsiniz!.. Bu sözlerim güneşin bizi aydınlattığı ne kadar gerçekse o kadar gerçek, halatları kesmenize izin

vermek yerine ölmeyi tercih ederim... Daha fazla bana doğru gelmeyin, yoksa gözünüzün önünde kendimi kuyuya atarım!"

Kalabalıkta bir dalgalanma oldu, işçiler afallayarak geri çekildiler. İhtiyar devam ediyordu:

"Aranızda bunu anlamayacak kadar ahmak olan var mı?.. Ben de sizin gibi işçiyim. Buraya göz kulak olmam söylendi bana, ben de oluyorum."

Yarım asır geçirdiği kuyunun kasvetli karanlığında gözlerinin feri sönen, görevini tam bir askeri disiplinle yerine getiren, esneklikten yoksun, dar kafalı Quandieu Baba'nın zekâsı bundan öteye gitmiyordu. Arkadaşları ona heyecanla bakıyordu; söylediği bütün bu sözler, bu askerce itaat, tehlike karşısında kardeşçe yardımlaşma duygusu ve tevekkül onlara hiç yabancı gelmiyordu. İhtiyar kalabalıktakilerin hâlâ bocaladığını sanarak bir daha tekrarladı:

"Gözünüzün önünde kendimi kuyuya atarım!"

Kalabalıkta büyük bir kaynaşma oldu. Hepsi arkasını dönmüş, tarlaların ortasında alabildiğine uzanan sağdaki yolda yeniden koşmaya başlamışlardı. Yine haykırıyorlardı:

"Madeleine'e yürüyün! Crèvecoeur'e! Çalışmaya son! Ekmek istiyoruz! Ekmek!"

Ama kalabalık yürüyüş coşkusuna kapılmışken, orta taraflarda bir itiş kakış yaşandı. Söylendiğine göre, Chaval durumdan istifade ederek kaçmaya çalışmıştı. Étienne onun koluna yapışmış, bir hainlik planlıyorsa kemiklerini kıracağını söyleyerek tehdit ediyordu. Chaval çırpınıyor, öfkeyle karşı çıkıyordu:

"Nedir bu ya? Özgür değil miyim yoksa?.. Bir saatten beri donuyorum, yıkanmam gerek. Bırak şu kolumu!"

Gerçekten de, terle karışarak derisine yapışan kömür tozları canını yakıyor, yün kazağı onu soğuktan korumaya yetmiyordu.

"Yürü bakalım, yoksa yıkanmak neymiş görürsün," diye yanıtladı Étienne. "Kan isteriz diye çığırtkanlık yapmadan önce düşünecektin."

Hâlâ koşuyorlardı, Étienne yorgunluğa iyi dayanan Catherine'e döndü. Kızcağızı eski erkek ceketi ve çamurlu pantolonu içinde böyle perişan bir halde tir tir titrerken görmek onu üzüyordu. Yorgunluktan ölmüş olmalıydı, yine de koşmaya devam ediyordu.

"Sen gidebilirsin," dedi sonunda.

Catherine duymazlıktan geldi. Étienne'inkilerle karşılaşan gözlerinde yalnızca bir anlık bir sitem parıltısı belirmişti. Koşusuna ara vermedi. Neden erkeğini yalnız bırakmasını istiyordu ki? Chaval'in hiç de nazik olmadığı doğruydu, hatta bazen kendisini dövüyordu da. Ama ne de olsa onun erkeğiydi, ona sahip olan ilk erkekti; bin kişinin birden onun üstüne çullanmasına çok öfkeleniyordu. Sevgisinden olmasa da gururundan dolayı onu savunacaktı.

"Bas git, hadi!" dedi bu kez Maheu daha sert bir ses tonuyla.

Babasından gelen bu emir bir an için yavaşlamasına yol açtı. Titriyor, gözleri doluyordu. Derken, korkusuna rağmen hızlanıp eski yerini aldı. Bunun üzerine onu kendi haline bıraktılar.

Joiselle yolunu geçen grevciler, bir süre Cron yolunu takip ettikten sonra Cougny'ye yöneldiler. Bu tarafta, fabrika bacaları ufuk çizgisini kapatıyor, geniş ve tozlu pencereleriyle kereste depoları, tuğla atölyeleri yol boyunca sıralanıyordu. Art arda iki mahallenin, Yüz Seksenler ve Yetmiş Yediler mahallelerinin basık evlerinin önünden geçtiler; boru sesini, bir ağızdan bağıran işçileri duyan aileler, erkeği, kadını, çocuğuyla dışarı fırlamış, arkadaşlarına katılarak koşmaya başlamıştı. Madeleine'in önüne geldiklerinde sayıları bin beş yüzü bulmuştu. Yol yumuşak bir eğimle aşağı iniyordu, homurdanan grevci kalabalığı, maden ocağının avlusuna doluşmadan önce, moloz tepeciğinin etrafından dolaşmak zorunda kaldı.

O sırada saat henüz iki bile olmamıştı. Ama grevcilerin geldiğini haber alan maden çavuşları işçileri erkenden yukarıya çıkarmıştı; grevciler oraya vardıklarında kuyudan çıkış tamamlanmak üzereydi, sona kalan yirmi kadar işçi de asansörlerden çıktı. Hemen kaçmaya başladılar, grevciler taş atarak onları kovalıyorlardı. İçlerinden ikisini sille tokat dövdüler, birininse ceketinin kolu yırtıldı. Bu insan avı maden teçhizatının kurtulmasını sağladı; ne halatlara, ne de kazanlara el uzatıldı. Şimdiden uzaklaşmaya başlayan kalabalık, komşu maden ocağına yönelmişti.

Bu maden ocağının, yani Crèvecoeur'ün Madeleine'e uzaklığı olsa olsa beş yüz metreydi. Direnişçiler orada da tam çıkış zamanına denk geldiler. Kadınlar vagon sürücü kızlardan birini bir güzel patakladılar, kızcağızın pantolonu yırtıldı ve kıçı ortaya çıktı, bunu gören erkekler gülmeye başladılar. Çıraklar tokatlandı, her yanları moraran, ağızları

burunları kan içinde kalan kazmacılar kaçmaya başladılar. Ve giderek artan bu kıyıcılığın, hepsini zıvanadan çıkaran bu eski intikam çılgınlığının ortasında, hainlerin ölümünü isteyen çığlıklar yükseliyor; emeklerinin karşılığını alamamanın, açlıktan zil çalan midelerin doğurduğu kin iyice açığa çıkıyordu. Halatları kesmeye başladılar, ama eğe yeterince keskin değildi, bu iş çok zaman alacak gibiydi; büyük bir susamışlık içinde ileriye, hep daha ileriye gitmeye çalışan kalabalığın ise bekleyecek sabrı yoktu. Kazan dairesinde musluklardan birini kırdılar; ocaklara boca edilen kovalarca su demir ızgaraları çatlatmıştı.

Dışarıda, Saint-Thomas'ya yürümekten söz ediliyordu. En disiplinli ocak olduğu için grev orada etkisini gösterememişti henüz, yedi yüze yakın işçi kuyuya inmiş olmalıydı; bu durum herkesi çileden çıkarıyordu, onlara meydan savaşına çıkar gibi sopalarla saldıracaklar ve kimin ayakta kalacağını göreceklerdi. Ama ortalıkta, sabah dalga geçtikleri jandarmaların Saint-Thomas'ta olduğu söylentisi dolaşıyordu. Bu söylentiyi kimin çıkardığını kimse bilmiyordu. Ama içlerini bir korku sarmıştı, bu yüzden Feutry-Cantel'e gitmeye karar verdiler. Yeni bir çılgınlık nöbetine kapılarak kendilerini bir anda yolda buldular, pabuç takırtıları arasında, "Feutry-Cantel'e! Feutry-Cantel'e!" diye haykırıyorlardı; orada da dört yüz kadar hain olmalıydı, demek kendilerini bir eğlence bekliyordu! Üç kilometre uzaklıktaki maden ocağı, Scarpe yakınlarındaki küçük bir tepenin ardında gizleniyordu. Beaugnies yolunun ötesindeki Plâtrières yokuşunu tırmanıyorlardı ki, nerden geldiği belli olmayan bir ses, süvarilerin Feutry-Cantel'de olabileceklerini söyledi. Derken, süvarilerin orada olduğu söylentisi bir baştan bir başa bütün kalabalığa yayıldı. Bunun üzerine duraksayarak yavaşladılar, saatlerdir taban teptikleri, işsizlikle uyuklayan bu yörede giderek bir panik havası esmeye başlamıştı. Neden hâlâ askerlerle karşılaşmamışlardı? Böyle rahatça at koşturmalarına izin verilmesi kafalarını karıştırıyor, direnişin her an sertçe bastırılabileceğini düşünerek tedirgin oluyorlardı.

Kimin verdiği belli olmayan yeni bir talimatla başka bir ocağa yöneldiler.

"Victoire'a! Victoire'a!"

Victoire'da süvari ve jandarma yok muydu peki? Bunu kimse bilmiyordu. Hepsi rahatlamış görünüyorlardı. Gerisingeriye dönerek

Beaumont tarafına doğru indiler. Yeniden Joiselle yoluna çıkmak için tarlaların arasından geçtiler. Tahta perdeleri yıkarak demiryolu engelini aştılar. Şimdi Montsou'ya yaklaşıyorlardı, arazideki hafif tümsekler giderek kayboluyor, pancar tarlaları denizi Marchiennes'in kapkara evlerine doğru alabildiğine genişliyordu.

Bu kez önlerinde beş kilometrelik bir yol vardı. Öyle büyük bir çoşkuya kapılmışlardı ki müthiş yorgunluğu, yara bere içindeki ayaklarının acısını hissetmiyorlardı bile. Kalabalık giderek büyüyor, mahallelerden geçerken yeni işçilerin katılmasıyla sayıları artıyordu. Magache Köprüsü üzerinden kanalı geçip Victoire'ın önüne geldiklerinde iki bin kişiyi bulmuşlardı. Ama saat üç olmuş, işçiler çoktan paydos etmiş, kuyuda tek bir adam bile kalmamıştı. Hayal kırıklıklarını boşa tehditler savurarak açığa vurdular; tek yapabildikleri, işi devralmaya gelen tesviye işçilerini kırık tuğla parçalarıyla karşılamak oldu. Tesviyeciler tabana kuvvet kaçtılar, bomboş maden şimdi onlara aitti. Sille tokat girişecekleri bir hain bulamadıklarından, öfkelerini eşyalardan çıkarmaya başladılar. İçlerinde yavaş yavaş büyümüş olan o zehirli nefret çıbanı şimdi patlıyordu. Yıllar boyunca çektikleri açlık yakıp yıkmak, yok etmek için duyulan büyük bir isteğe dönüşmüştü.

Étienne bir hangarın arkasında, iki tekerlekli bir yük arabasına kömür dolduran işçiler gördü.

"Defolup gidin!" diye haykırdı. "Buradan tek bir kömür parçası bile çıkmayacak!"

Bir emriyle, yüz kadar grevci koşup geldiler; yükleyiciler kaçacak zamanı ancak bulabilmişlerdi. Birkaç kişi atların koşumlarını çözdü, sağrılarına şaplağı yiyen hayvanlar ürkerek kaçtılar; bazı grevciler ise devirdikleri arabanın oklarını kırıyorlardı.

Levaque, asma köprüleri yıkmak için, baltasını hırsla köprü ayaklarına indiriyordu. Ayakların hakkından gelemeyeceğini anlayınca, aklına yükleme hangarını baştan başa kat eden rayları sökmek geldi. Çok geçmeden, grevcilerin tamamı bu işe koyulmuştu. Maheu eline geçirdiği demir çubuğu bir kaldıraç gibi kullanarak, dökme demirden yastıkları söktü. Bu sırada, kadınları peşine takan Yanık Kadın lambahaneye dalmış, havada uçuşan sopalar zemini lamba kırıkları içinde bırakmıştı. Maheude'ün gözü dönmüştü, indirdiği darbelerin

şiddeti, Levaque Kadın'ınkilerden geri kalmıyordu. Hepsinin üstü başı yağa bulanmıştı. Ellerini eteğine silen Mouquette böyle yağ içinde kalmış olmasına gülüyordu. Jeanlin, sırf şaka olsun diye, bir lamba yağı kızın ensesinden aşağı boca etmişti.

Ama bu intikam karın doyurmuyordu. Mideler giderek daha fazla guruldamaktaydı. En büyük yakıntıları acı bir çığlığa dönüşerek tüm hengâmeyi bastırdı:

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

Victoire'da eski bir maden çavuşu bir kantin işletiyordu. Adam korkmuş olmalıydı ki dükkânını öylece bırakmıştı. Kadınlar geri gelip, erkekler de rayları söktükten sonra, hep birlikte kantine saldırdılar; kepenkler çabucak kırıldı. İçerde hiç ekmek yoktu, sadece iki parça çiğ et ve bir çuval patates vardı. Ama sağı solu didik didik ederken elli şişe kadar ardıç likörü buldular; içkiler kumun emdiği bir su damlası gibi anında yok oluverdi.

Étienne boşalan matarasını doldurabilmişti. Açlığın etkisiyle içki yavaş yavaş başına vuruyor, kötü bir sarhoşluğun pençesine düşüyordu; gözleri kan çanağına dönmüştü, solgun dudaklarının arasından görünen dişleri bir kurdun dişlerini andırıyordu. Aniden, bu hengâmenin ortasında Chaval'in tüymüş olduğunu fark etti. Küfrü bastı; sağa sola koşturan işçiler, istiflenmiş kerestelerin arkasına Catherine'le birlikte gizlenmiş olan kaçağı yakalayıp yaka paça getirdiler.

"Pis herif seni, başına iş açılmasından korkuyorsun demek!" diye haykırdı Étienne. "Ormandayken, pompaları durdurmak için makinistlerin greve gitmesini isteyen sendin; şimdi de bize oyun oynamaya kalkıyorsun ha!.. Tamam o zaman, lanet olasıca! Gaston-Marie'ye geri dönüyoruz, pompayı kendi ellerinle kırmanı istiyorum. Evet, alçak herif! Pompayı sen kıracaksın!"

İyice sarhoş olmuştu, birkaç saat önce kırılmaktan kendisinin kurtardığı pompanın üzerine şimdi adam salıyordu.

"Gaston-Marie'ye! Gaston-Marie'ye!"

Hepsi sevinç çığlıklarıyla ileri atıldı. İki işçinin omuzlarından tutup, tartaklayarak sürüklediği Chaval hâlâ yıkanmasına izin vermelerini istiyordu.

“Defolup gitsene sen!” diye bağırdı Maheu, yine kendileriyle birlikte koşmaya başlayan Catherine’e.

Catherine bu kez aldırmadı bile, babasına kızgın bir bakış yönelttikten sonra koşmaya devam etti.

Kafile yeniden düz ovada ilerlemeye başladı. Uzun dümdüz yollardan, sürekli genişleyen tarlalardan geçerek geri dönüyorlardı. Saat dört olmuştu, ufka doğru alçalan güneş elini kolunu öfke içinde sallayan bu insanların upuzun gölgelerini donmuş toprağa düşürüyordu.

Montsou’ya uğramayıp, daha yukarıdan geçerek Joiselle yoluna çıktılar. Fource-aux-Boeufs dönemecini dolaşıp yolu uzatmamak için Piolaine’in duvarlarının dibinden geçtiler. Grégoirelar az önce çıkmışlardı, notere uğradıktan sonra, Cécile’i almak için Hennebeaulara gidecek, akşam yemeğini de orada yiyeceklerdi. Malikâne, iki tarafı ıhlamur ağaçlarıyla kaplı ıssız giriş yolu, kış mevsiminin çırılçıplak bıraktığı sebze ve meyve bahçeleriyle uykuya dalmış gibiydi. Kapalı pencereleri içerdeki sıcağın etkisiyle buğulanmış olan evde hiçbir hareket yoktu; bir huzur ve sadelik duygusu veren bu derin sessizlik, sıcak yatakları ve zengin sofralarıyla ev sahiplerinin dingin ve mutlu yaşam tarzını yansıtır gibiydi.

Parmaklıklardan içeriye ters ters bakan grevciler, güvenlik önlemi olarak şişe kırıkları yerleştirilmiş duvarın dibinden geçerek, hiç durmadan yollarına devam ettiler. Haykırış tekrar başladı:

“Ekmek! Ekmek! Ekmek!”

Bu çığlıklara yalnızca, ayakları üzerinde dikilip dişlerini göstererek vahşice havlayan, Danimarka cinsi kızıl tüylü iki iri köpek karşılık verdi. Kapalı bir kepengin ardında sadece iki hizmetçi vardı; haykırışların etkisiyle korkudan ter içinde kalıp sapsarı kesilen aşçı kadın Mélanie ve oda hizmetçisi Honorine bu vahşilerin geçişini izliyorlardı. Yan pencere camının atılan bir taşla kırılması üzerine öleceklerini sanıp dizüstü yere çöktüler. Bu, Jeanlin’in küçük bir şakasıydı: Bir parça iple bir sapan yapmış, geçerken Grégoirelara küçük bir selam göndermişti. Tekrar borusunu çalmaya başlamıştı bile, işçi kalabalığı uzakta gözden kayboluyor, haykırışlar giderek zayıflıyordu:

“Ekmek! Ekmek! Ekmek!”

Giderek daha da kalabalıklaşıyorlardı; yuvarlandıkça gücü artan bir çığ gibi önüne ne çıkarsa ezip geçen, her şeyi kırıp döken öfkeli grevcilerin sayısı Gaston-Marie'ye gelindiğinde iki bin beş yüzü geçmişti. Bir saat önce buraya uğrayan jandarmalar, köylülerin yanıltıcı bilgi vermesi üzerine Saint-Thomas tarafına gitmişler; telaştan, maden ocağına göz kulak olacak birkaç nöbetçi bırakmayı bile akıl edememişlerdi. On beş dakikaya kalmadan ateşler söndürülüp, kazanlar boşaltılmış, binalar istila edilerek her şey kırılıp dökülmüştü. Ama gözlerini özellikle pompaya dikmişlerdi. Buharın boşalıp pompanın durması onlara yeterli gelmemiş, öldürmek istedikleri canlı bir insan gibi üzerine saldırmışlardı.

"İlk darbeyi sen indireceksin!" dedi, Chaval'in eline bir çekiç tutuşturan Étienne. "Hadi bakalım! Sen de herkesle birlikte ant içmedin mi!"

Chaval titriyor, geri geri gidiyordu; itiş kakış arasında elindeki çekici yere düşürdü, arkadaşları hiç beklemeden demir çubuklarla, tuğlalarla, ellerine ne geçirirlerse onunla pompaya saldırdılar. Hatta bazıları üzerinde sopa kırıyorlardı. Somunlar yerinden fırlıyor, çelik ve bakır parçalar koparılan uzuvlar gibi sağa sola saçılıyordu. Sertçe indirilen bir kazma darbesi dökme demirden gövdeyi parçaladı, sular fışkırmaya başlayıp boşaldı; can çekişen bir insan hırıltısı gibi, son bir gurultu duyuldu.

Pompanın işi bitmişti, grevciler kendilerini dışarıda buldular; deli gibi, adeta birbirlerini çiğneyerek, Chaval'i yanından ayırmayan Étienne'in arkasında toplandılar.

"Haine ölüm! Onu kuyuya atalım! Kuyuya atalım!"

Beti benzi atan sefil adam kekeliyor, sabit fikre dönüşmüş aptalca bir inatla, ha bire yıkanmak istediğini söylüyordu.

"Demek bu kadar rahatsız oluyorsun," dedi Levaque Kadın. "Al sana banyo teknesi!"

İleride pompadan sızan suların oluşturduğu bir birikinti vardı. Üzeri kalın bir buz tabakasıyla kaplıydı, Chaval'i oraya doğru ittiler, buzu kırdıktan sonra, başını bu dondurucu suya daldırmaya zorladılar.

"Hadi, sok bakalım başını!" diye tekrarlıyordu Yanık Kadın. "Lanet olasıca! Sokmazsan biz sokarız, ona göre... Şimdi de su içeceksin, evet evet! Tıpkı suratını yalağa daldıran hayvanlar gibi!"

Chaval, emekler durumda suyu içmek zorunda kaldı. Hepsi acımasızca gülüyordu. Kadının biri kulaklarını çekti, bir diğeri yolun üzerinden aldığı bir avuç at pisliğini suratına fırlattı. Eski kazağı lime lime olmuş, üzerinden dökülüyordu. Chaval ürkmüş halde sağa sola çarpıyor, kaçmak için debelenip duruyordu.

Maheu onu suya itmişti, Maheude ise tartaklayanlar arasındaydı, ikisi de eski hınçlarını çıkarıyorlardı. Genellikle eski sevgilileriyle dost kalan Mouquette bile ona öfkeleniyordu, beş para etmezin biri olduğunu söylüyor, pantolonunu indirip hâlâ erkek olup olmadığını görelim diyordu.

Étienne onu susturdu.

“Bu kadarı yeter! Herkesin burnunu sokmasına gerek yok... İstersen bu işi aramızda halledelim.”

Yumruklarını sıkıyor, gözleri bir katilinki gibi öfkeyle parlıyordu; sarhoşluğu bir öldürme ihtiyacına dönüşmekteydi.

“Hazır mısın? İkimizden birinin ölmesi gerek... Şuna bir bıçak verin, bende var.”

Yorgunluktan tükenmiş olan Catherine dehşet içinde ona bakıyordu. Kendisiyle paylaştığı sırları hatırlıyordu, ayyaş ana babasının onu alıştırdıkları bu zehir üçüncü kadehle birlikte içinde öldürme isteğini canlandırıyordu. Birdenbire yerinden fırladı, küçük elleriyle delikanlıyı tokatlayarak, öfkeden boğulan bir sesle yüzüne haykırdı:

“Alçak! Alçak! Alçak!.. Bunca iğrençlik yetmedi mi? Ayakta duracak hali kalmamışken onu öldürmek istiyorsun!”

Ana babasına ve diğerlerine doğru döndü:

“Hepiniz alçaksınız!.. Beni de onunla birlikte öldürün öyleyse. Ona bir daha dokunursanız, parçalarım sizi. Pis alçaklar!”

Yediği dayakları, çektiği sıkıntıları unutarak erkeğinin önüne siper olmuş, onu savunuyordu; çünkü kendisiyle yattığı için ona ait olduğunu düşünüyor, sevgilisini bu şekilde aşağılamalarını kendisi için bir utanç kabul ediyordu.

Kızın attığı tokatlar yüzünden Étienne sapsarı kesilmişti. Az kalsın onu tepeleyecekti. Sonra ayılmaya başlayan biri gibi elini yüzünde gezdirip,derin sessizliğin ortasında Chaval’e şöyle dedi:

“Doğru söylüyor, bu kadarı yeter... Hadi, bas git!”

Chaval hemen tabanları yağladı, Catherine de arkasından koşmaya başladı. Şaşırıp kalan grevciler yolun dönemecinde gözden kaybolana kadar onları izlediler. İçlerinden sadece Maheude'ün mırıldandığı duyuldu:

"Hata ettiniz, onu salmamalıydık. Mutlaka bir kalleşlik yapar şimdi."

Ama işçiler yeniden yürüyüşe geçmişti. Saat beş olmak üzereydi, ufukta kor gibi kıpkızıl bir renge bürünmüş olan güneş uçsuz bucaksız ovayı yangın yerine çeviriyordu. Yanlarından geçen bir seyyar satıcı, süvarilerin Crèvecoeur tarafından inmekte olduğunu söyledi. Bunun üzerine geri çekildiler, ağızdan ağıza bir emir dolaştı:

"Montsou'ya! İdare binasına!.. Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

V

Mösyö Hennebeau çalışma odasındaki pencerenin önüne geçmiş, karısını öğle yemeği için Marchiennes'e götüren arabanın ardından bakmıştı. Arabanın yanında at süren Négrel'i kısa bir süre izlemiş, ardından sakince çalışma masasına oturmuştu. Ev, karısı ve yeğeninin varlığıyla canlanmadığı zaman boş gibi görünüyordu. O gün de arabacı karısını gezmeye götürüyordu; yeni oda hizmetçisi Rose saat beşe kadar izinliydi; evde, terliklerini sürüye sürüye odalarda dolaşan uşak Hippolyte ile şafak söktüğünden beri tencereleriyle cebelleşen ve ev sahiplerinin vereceği akşam yemeğini hazırlamakla uğraşan aşçı kadının dışında kimse kalmamıştı. Mösyö Hennebeau bu bomboş evin sakin ortamında rahat rahat çalışacağını düşünüyordu.

Kimseyi kabul etmemesi konusunda talimat almış olmasına rağmen Hippolyte, saat dokuza doğru, yeni haberler getiren Dansaert'in geldiğini bildirdi. Müdür bir gün önce ormanda yapılan toplantıyı ancak o zaman öğrendi; ayrıntılar o kadar netti ki, Hennebeau bir yandan onu dinlerken, bir yandan da adamın Pierronne'la olan aşk ilişkisini düşünüyordu; bu ilişkiyi bilmeyen yoktu, haftada iki üç kez başçavuşun ölçüyü kaçırdığını anlatan imzasız mektuplar alıyordu: Belli ki Pierron her şeyi karısına anlatmıştı, bu istihbaratta buram buram yastık kokusu vardı. Fırsatı kaçırmayan müdür, Dansaert'e durumdan haberdar olduğunu ima edip, bir rezalet çıkmaması için daha temkinli davranmasını öğütlemekle yetindi. Kendi ağzıyla verdiği bilgilerin yol açtığı bu suçlamalar karşısında endişeye kapılan başçavuş inkâr ediyor, kekeleyerek özürler uyduruyor, ama aniden kızaran koca burnuyla kendini ele veriyordu. Yine de, bu kadar ucuza kurtulduğuna sevinerek fazla üstelemedi; çünkü müdür, namusuna düşkün her adam gibi, maden ocağında güzel kızlarla gönül eğlendiren bir işçiye acımasız bir sertlik gösterirdi. Sonra yine grev konusuna döndüler,

ormandaki bu toplantı yaygaracıların kuru gürültüsünden başka bir şey değildi, ortada ciddi bir tehlike yoktu. Sabah mahalleleri denetlemiş olan devriyelerin korkusuyla grevciler birkaç gün burunlarını bile dışarı çıkaramazlardı nasıl olsa.

Yine de Mösyö Hennebeau yalnız kaldığında, valiye bir telgraf çekmeyi düşündü. Ama ortalığı boşuna telaşa vereceğinden korkarak bu düşüncesinden vazgeçti. Her yerde grevin en fazla on beş gün süreceğini söylediği, hatta yönetim kuruluna da aynı şeyi yazacak kadar basiretsiz davrandığı için kendini hâlâ bağışlayamıyordu. Grevin iki aya yakın bir süredir devam etmesi karşısında çok şaşırıyor, umutsuzluğa kapılıyordu; her geçen gün itibarının azaldığını, kariyerinin tehlikeye girdiğini düşünüyor, yöneticilerin gözüne girebilmek için ses getirecek bir başarı elde etmesi gerektiğine inanıyordu. Bir çatışma çıkması durumunda ne yapılması gerektiğini yönetim kuruluna sormuştu. Yanıt gecikmişti, öğleden sonraki postayla geleceğini umuyordu. Yöneticiler uygun görürlerse, hemen telgraf çekip ocakları askerî kuşatma altına aldırmayı düşünüyordu. Ona göre büyük çatışmalar yaşanacak, kan dökülecek, ölenler olacaktı. Her zamanki kararlılığına rağmen, böyle bir sorumluluk karşısında bocalıyordu.

Saat on bire kadar sakince çalıştı, birinci katta bir odayı temizleyen Hippolyte'in süpürgesinden gelen hafif bir ses dışında, evde tek bir gürültü yoktu. Sonra, peş peşe iki telgraf aldı, ilki Jean-Bart'ın Montsoulu grevciler tarafından basıldığını bildiriyor, ikincisi ise halatların kesildiğini, ocakların söndürüldüğünü, her tarafın tahrip edildiğini yazıyordu. Hennebeau bu duruma bir anlam veremedi. Grevciler işletmenin ocakları dururken neden Deneulin'in ocağını tercih etmişlerdi? Mesela Vandame' ın altını üstüne getirebilirlerdi, epeydir üzerinde kafa yorduğu zafer planı olgunlaşmaktaydı. Öğlen, geniş salonda, terliklerinin sesini bile işitmediği uşağın getirdiği yemekleri tek başına yedi. Bu yalnızlıkta kaygıları daha da artıyor, içinin ürperdiğini hissediyordu; tam o sırada koşarak gelen bir maden çavuşu direnişçi kalabalığının Mirou'ya doğru yürüdüğünü haber verdi. Hemen ardından, kahvesini bitirmek üzereyken gelen bir telgraftan Madeleine ve Crèvecoeur'ün de tehlike altında olduğunu öğrendi. O zaman şaşkınlığı had safhaya ulaştı. Saat ikideki postayı

bekliyordu. Hemen birliklerin gelmesini istemeli miydi acaba? Yoksa Yönetim Kurulu'ndan talimat gelene kadar harekete geçmemesi daha mı uygun olurdu? Çalışma odasına dönüp bir gün önce Négrel'den valiye yazmasını rica ettiği mektubu okumak istedi. Ama mektubu bulamayınca, çoğunlukla geceleri raporlar yazan genç adamın odasında olduğunu düşündü. Belli bir karara varamadan, mektubu bulmak için hızla Négrel'in odasına çıktı.

Mösyö Hennebeau içeri girdiğinde şaşırıp kaldı: Oda toplanmamıştı, Hippolyte unutmuş ya da tembellik etmiş olmalıydı. Bütün gece kapalı kalmış olan odaya, kalorifer musluğunun açık unutulması nedeniyle daha da ağırlaşmış nemli bir sıcaklık hâkimdi; Burnuna soluk tıkayan keskin bir koku geldi, bunun dolu olan küvetteki parfümlü sudan geldiğini sandı. Oda darmadağınıktı, giysiler sağa sola atılmış, ıslak havlular iskemle arkalıklarına gelişigüzel bırakılmıştı, yatak yapılmamış, sıyrılmış çarşaf halıya kadar sarkmıştı. Odada dalgınca göz gezdiren Mösyö Hennebeau, hemen ardından üzeri kâğıtlarla kaplı masaya yönelmiş, bir türlü bulamadığı mektubu arıyordu. Kâğıtları iki kez tek tek inceledi, belli ki burada yoktu. Bu şaşkın Paul, mektubu nereye tıkmış olabilirdi acaba?

Her mobilyanın üzerinde göz gezdirerek odanın ortasına kadar gelen Mösyö Hennebeau, açık duran yatağın içinde pırıl pırıl parlayan bir şey gördü. Farkında olmadan yaklaşıp elini uzattı. Çarşafın kıvrımları arasında altın muhafazalı küçük bir şişe vardı. Madam Hennebeau'nun yanından hiç ayırmadığı eter şişesini hemen tanıdı. Ama Paul'ün yatağında bu şişenin ne işi olduğunu anlayamıyordu. Birden beti benzi soldu. Karısı burada yatmıştı.

"Affedersiniz," diye mırıldandı Hippolyte kapının aralığından, "beyefendinin yukarı çıktığını gördüm de..."

İçeri giren uşak odanın halini görünce afalladı.

"Aman Tanrım! Doğru ya, oda toplanmamıştı! Rose da bütün işleri üstüme yıkıp gitti!"

Mösyö Hennebeau avucunun içine sakladığı şişeyi kırarcasına sıkıyordu.

"Ne istiyorsunuz?"

"Beyefendi, biri daha geldi... Crèvecoeur'den geliyormuş, bir mektup getirmiş."

“Tamam! Beni yalnız bırakın, söyleyin beklesin.”

Karısı burada yatmıştı! Kapının sürgüsünü çekip avucunu açtı, etinde kırmızı bir iz bırakan şişeye baktı. Birden, aylardır evinde yaşanan bu iğrenç ilişkiyi görür, duyar gibi oldu. Eski kuşkularını, kapı önlerinde duyduğu hışırtıları, sessiz evde yankılanan çıplak ayak seslerini hatırlıyordu. Evet, yatmak için buraya çıkan karısının gürültüsüydü bütün bunlar!”

Bir iskemleye çöküp, karşısındaki yatağa gözlerini dikti, kafasına balyoz yemiş gibi dakikalarca kalakaldı. Bir gürültüyle kendine geldi, birisi kapıya vuruyor, içeri girmeye çalışıyordu. Uşağın sesini tanıdı.

“Beyefendi!.. Aaa! Beyefendi kapıyı kilitlemiş...”

“Yine ne var?”

“Görünen o ki durum acil, işçiler her şeyi kırıp döküyormuş. İki kişi daha geldi. Ayrıca telgraflar da var.”

“Beni rahat bırakın, birazdan geleceğim!”

Sabah odayı toplamış olsa, şişeyi Hippolyte’in bulacağını düşündükçe kanı donuyordu. Uşak zaten her şeyi biliyor olmalıydı, kim bilir kaç defa yatağı bu yasak ilişkinin sıcaklığı içinde bulmuş, karısının yastıktaki saç tellerini, çarşafları kirleten o iğrenç lekeleri görmüştü. İkide bir kapıya gelmesi bu yüzdendi. Belki de efendilerinin ahlaksızlığından tahrik olarak, kulağını kapıya dayayıp sesleri dinlemişti.

Mösyö Hennebeau hiç kımıldamadan öylece duruyordu. Hâlâ yatağa bakmaktaydı. Bu kadınla evlenişi, aralarında hemen baş gösteren ruhsal ve tensel uyuşmazlık, kendisinin ruhu bile duymadan karısının bulduğu sevgililer, hasta bir kadının iğrenç zevklerine katlanırcasına on yıl boyunca göz yumduğu o sevgilisi, acı içinde geçen bütün bu uzun yıllar yeniden gözünde canlanıyordu. Sonra Montsou’ya gelişleri, onu iyileştireceğine dair beslediği çılgınca umut, bitkinlik ve uyuşukluk içinde geçen sürgün ayları, karısını nihayet kendisine iade edeceğine inandığı eli kulağındaki yaşlılık... Derken yeğenleri çıkagelmişti; karısının, artık yüreğinde duygulara yer olmadığını, sonsuza dek o defteri kapattığını söylediği ve annesi olmaya soyunduğu şu Paul... Kendisi ise, hiçbir şeyin farkında olmayan ahmak bir koca gibi, birçok erkeğin sahip olduğu, bu bahtiyarlığı bir tek kendisinden esirgeyen bu kadına tapıyordu. Başkalarından

artakalanı kendisine vermeye razı olsa, ayaklarına kapanacak kadar utanç verici bir tutku besliyordu ona! O ise başkalarından artakalanı bu çocuğa veriyordu.

Uzaktan gelen bir zil sesi Mösyö Hennebeau'nun yüreğini hoplattı. Sesi tanımıştı, verdiği talimata göre, postacı geldiğinde çalmaları gereken zildi bu. Ayağa kalktı, bağıra çağıra küfretmeye başladı; boğazı yırtılıyor, ama bir türlü kendisine engel olamıyordu.

"Ah! Vız gelir tırıs gider! Ne telgrafları, ne de mektupları umurumda!"

Şimdi içini öfke kaplamıştı, bunca pisliği içine gömüp üzerinde ayaklarıyla tepineceği bir çirkef çukuru arıyordu adeta. Bu kadın orospunun tekiydi, yakası açılmadık sözcükler arıyor, zihninde canlandırdığı karısına bu sözcüklerle saldırıyordu. Cécile ile Paul'ü nasıl sakin bir tebessümle başgöz etmeye çalıştığı aklına gelince büsbütün çileden çıktı. Demek bu dinmeyen şehvet düşkünlüğünde tutkuya, kıskançlığa bile yer yoktu ha? Öyleyse bu kadının gözünde yeğeni, sapkın bir oyuncaktan, erkek düşkünlüğünü tatmin ettiği bir alışkanlıktan, yemek sonrası yenen bir tatlıdan başka bir şey değildi. Hennebeau her konuda karısını suçluyor, yeğenini neredeyse masum görüyordu; bu şehvet uyanışı içinde, yoldan aşırdığı ham meyveyi ısırır gibi dişlerini Négrel'e geçirmişti. Ailede sofrayı, yatağı ve kadını paylaşmaya razı olacak kadar kibar ve becerikli yeğenler olmasa kim bilir kime el atacak, nereye kadar alçalacaktı?

Kapıya ürkek ürkek vuruldu, Hippolyte anahtar deliğinden hafifçe seslendi:

"Beyefendi, postacı geldi... Mösyö Dansaert de geri döndü, işçiler birbirlerine girmiş..."

"Lanet olsun! Geliyorum."

Onlara ne yapmalıydı? Marchiennes'den döndüklerinde, artık çatısının altında görmek istemediği iğrenç hayvanlar gibi evden kovmalı mıydı? Eline bir sopa alıp, iğrenç ilişkilerinin zehrini başka yere akıtmalarını mı haykırmalıydı? Bu odanın nemli ılıklığını ağırlaştıran şey, onların birbirine karışan solukları, inleyişleriydi; genzini yakan o keskin koku karısının teninden yayılan miskin kokusuydu, keskin kokulara olan aşırı düşkünlüğü onun sapkın zevklerinden bir başkasıydı. Hâlâ dolu olan leğenlerde yüzen taslarda,

giysilerin dağınıklığında, mobilyalarda, günaha bulanmış odanın tamamında yasak ilişkinin sıcak kokusunu alıyor, varlığını sürdüren zinayı elle tutulur biçimde hissediyordu. Çaresizliğin verdiği öfkeyle yatağa yumruklar indirmeye başladı; bütün gece süren aşk oyunlarından bitkin düşmüş gibi yumruklarının altında kıpırtısızca duran nemli ve kırışık çarşafları, kaymış yorganı gördükçe iyiden iyiye çılgına dönüyor, iki bedenin iz bıraktığı yerleri yırtıp parçalamak istercesine ha babam saldırıyordu.

Ama birdenbire, Hippolyte'in tekrar yukarı çıktığını duyar gibi oldu. Utanarak durdu. Soluk soluğa kalmış bir halde alnını kuruladı, kalp çarpıntısının yavaşlaması için bir süre bekledi. Bir aynanın önünde kendine baktığında yüzünün tanınmayacak ölçüde allak bullak olduğunu fark etti. Sarfettiği olağanüstü çaba sonucunda yüz hatlarının yavaş yavaş yumuşadığını görüp aşağı indi.

Aşağıda, Dansaert dışında, ayakta bekleyen beş haberci vardı. Hepsi de grevcilerin ocaklara yürüyüşüyle ilgili gittikçe daha ciddileşen haberler getirmişlerdi; başçavuş, Quandieu Baba'nın yiğitçe tutumu sayesinde kurtulan Mirou'da olup bitenleri uzun uzun anlattı. Hennebeua dinliyor, başını sallıyordu; ama anlatılanları duymuyordu, aklı yukarda, yatak odasındaydı. Sonunda önlemler alacağını söyleyerek onları gönderdi. Yalnız kaldığında çalışma masasına oturdu, başını elleri arasına alıp gözlerini kapayarak uyuklar gibi durdu. Gelen mektuplar önünde duruyordu; beklediği mektubu, Yönetim Kurulu'nun cevabını aramaya koyuldu, satırlar önce gözlerinin önünde oynaşıp titreşti. Yine de sonunda, bu beylerin bir çatışma istediklerini anladı: Gerçi ona işleri daha içinden çıkılmaz bir hale sokmamasını öğütlüyorlardı, ama bir yandan da, çıkacak bir kargaşa şiddet kullanılarak bastırılacağı için grevin çabucak kırılacağını ima ediyorlardı . O andan itibaren Mösyö Hennebeau'nun tereddütleri sona ermişti, Lille Valiliği'ne, Douai'deki askerî birliğe, Marchiennes jandarmasına telgraflar gönderdi. İçi rahatlamıştı, artık tek yapacağı şey kapanıp beklemekti, hatta damla hastalığına yakalandığı söylentisini bile yaydı. Bütün öğleden sonrayı kimseyi kabul etmeden çalışma odasında kapanarak geçirdi, yağmur gibi yağmaya devam eden telgrafları ve mektupları okumakla yetindi. Böylece, Madeleine'den Crèvecoeur'e, Crèvecoeur'den Victoire'a, Victoire'dan Gaston-Marie'

ye yürüyen grevcileri uzaktan izlemiş oldu. Bir yandan da, yanlış yönlendirildikleri için, her seferinde, saldırıya uğrayan madenlerin aksi istikametine giden jandarma ve süvarilerin şaşkına döndüğüne dair haberler alıyordu. Birbirlerini boğazlayabilir, her şeyi yakıp yıkabilirlerdi, Hennebeau'nun umurunda bile değildi; başını ellerinin arasına alıp parmaklarıyla gözlerini kapatmış, kendisini boş evin derin sessizliğine bırakmıştı; ara sıra kulağına çalınan tek ses, ocak başında akşam yemeğini hazırlayan aşçı kadının tencere tava tıkırtılarıydı.

Saat beş olduğunda akşamın alacakaranlığı odaya çökmeye başlamıştı; dirseklerini masasındaki kâğıtların üzerine yaslamış, hiç kıpırdamadan dalgın dalgın oturan Mösyö Hennebeau bir gürültüyle irkildi. Önce iki alçağın geri döndüklerini düşündü. Ama gürültü giderek artıyordu, pencereye yaklaştığında korkunç bir çığlık yükseldi.

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

Voreux'nün saldırıya uğrayacağını sanan jandarmalar ocağı kuşatmak üzere hızla o tarafa giderken, grevciler Montsou'yu işgal ediyorlardı.

İlk evlerin iki kilometre uzağında, anayolla Vandame yolunun kesiştiği kavşağın biraz aşağısında Madam Hennebeau ve küçük hanımlar kafilenin geçişine tanık olmuşlardı. Marchiennes'de keyifli bir gün geçirmiş, demir fabrikası müdürünün evinde güzel bir öğle yemeği yemiş, öğleden sonra da atölyeleri ve yandaki cam fabrikasını gezmişlerdi; nihayet bu güzel kış gününün duru günbatımında geri dönerlerken, yolun kenarında küçük bir çiftlik gören Cécile'in canı bir bardak süt içmek istedi. Bunun üzerine hep birlikte arabadan inmişler, Négrel de zarafetle atından atlamıştı; bu kibar insanlar karşısında eli ayağına dolaşan köylü kadın telaş içinde koşturuyor, sütü getirmeden önce masaya bir örtü sermek istiyordu. Ama Lucie ve Jeanne sütün sağılmasını görmek istedikleri için, ellerinde bardaklarla beraberce ahıra gitmişler, samanlara bata çıka yürürken de çok gülmüşlerdi, adeta bir kır eğlencesindeydiler.

Madam Hennebeau kibar ve anaç bir edayla sütünü dudaklarının ucuyla yudumlarken, dışarıdan homurtuyu andıran tuhaf bir gürültünün gelmesiyle irkildi.

"Bu da nesi?"

Yolun hemen kenarında yer alan ve aynı zamanda kuru ot ambarı olarak da kullanılan ahırın geniş bir araba kapısı vardı. Genç hanımlar başlarını uzatarak dışarı baktıklarında sol taraftaki kapkara insan selini, çığlıklar atarak Vandame yoluna giren kalabalığı görerek şaşırdılar.

"Vay canına!" diye mırıldandı dışarı çıkan Négrel, "Yoksa bizim yaygaracılar sonunda çileden mi çıktılar?"

"Yine kömür işçileridir," dedi köylü kadın. "İkinci kez buradan geçiyorlar. İşler kötüye gidiyor galiba, bölgeyi ele geçirdiler."

Her sözcüğü tartarak söylüyor, yarattığı etkiyi görmek için yüz ifadelerini gözlüyordu; hepsinin korktuğunu, bu karşılaşma yüzünden büyük bir kaygıya kapıldıklarını anlayınca sözünü telaşla sonlandırdı:

"Ah serseriler ah! Serseri herifler!"

Arabaya binip Motsou'ya dönmek için çok geç kaldıklarını gören Négrel arabacıya, arabayı hemen çiftliğin avlusuna sokmasını söyledi; adam arabayı bir sundurmanın arkasına gizledi. Négrel, yularını bir yanaşmanın tuttuğu kendi atını da bu sundurmanın altına bağladı. Geri döndüğünde, yengesini ve genç kızları korkudan deliye dönmüş halde buldu, kendi evine sığınmalarını öneren köylü kadının peşinden gitmeye hazırdılar. Négrel ise, bulundukları yerde daha güvende olacaklarını düşünüyordu, kimse onları aramak için bu ahıra gelmezdi. Ama ahırın kapısı iyi kapanmıyordu, çürümüş tahtaların arası öyle açıktı ki bu yarıklardan yol görülebiliyordu.

"Hadi, biraz cesaret!" dedi Négrel. "Postu öyle kolay kolay deldirmeyeceğiz."

Bu şaka endişelerini daha da artırdı. Gürültüler giderek artıyor, ama henüz hiçbir şey görünmüyordu; bomboş yolda, kasırga öncesi patlak veren ani boralara benzer bir fırtına rüzgârı esiyordu adeta.

"Hayır hayır, bakmak istemiyorum," dedi, samanların arasına büzülen Cécile.

Bu keyifli günü berbat eden bu insanlara öfkelenen Madam Hennebeau beti benzi atmış halde geride duruyor, tiksinti dolu gözlerle ters ters etrafına bakınıyordu; Jeanne'la Lucie ise, korkudan tir tir titreseler de, bu gösteriyi kaçırmamak için gözlerini kapıdaki yarıklara dayamışlardı.

Gök gürlemesini andıran sesler yaklaşıyor, toprak sarsılıyordu. Borusunu öttüren Jeanlin en önde koşmaktaydı.

“Parfüm şişelerinizi çıkarın, ahalinin ter kokusu gelmeye başladı!” diye mırıldandı cumhuriyetçi fikirlerine rağmen hanımların yanında ayaktakımıyla alay etmekten hoşlanan Négrel.

Ama bu alaylı sözler bir kasırgayı andıran gürültü patırtı arasında yitip gitti. Önce, koşarken saçı başı dağılmış, yırtık pırtık giysilerinin arasından çıplak tenleri görünen, açlıktan ölmeye mahkûm çocuklar doğurmaktan çökmüş bedenleriyle çıplaklıkları hiçbir etki uyandırmayan kadınlar göründü, sayıları bin kadardı. Bazıları kucaklarında taşıdıkları bebekleri yukarı kaldırıyor, bir yas ve intikam bayrağı gibi sallıyorlardı. Göğüslerini kadın savaşçılar gibi şişiren daha gençlerin ellerinde sopalar vardı; son derece çirkin olan yaşlılarsa, öyle avaz avaz bağırıyorlardı ki boyun damarları patlayacakmış gibiydi. Arkadan erkekler göründü; çıraklar, kazmacılar, tamircilerden oluşan iki bin kişilik bu öfkeli kalabalık tek bir bütün halinde ilerliyordu, öylesine iç içe geçmişlerdi ki rengi solmuş pantolonları ve paçavrayı andıran yün kazakları toprak rengi bir tekdüzelikte bütünleşerek tek tek ayırt edilemez hale gelmişti. Gözleri çakmak çakmaktı, pabuçların katılaşmış toprakta çıkardığı takırtılar eşliğinde, sözleri anlaşılmaz bir uğultuya dönüşen *Marseillaise*’i söylüyorlardı, alabildiğine açılmış ağızlarının kapkara boşluğu dışında bir şey görünmüyordu. Başlarının üzerinde havaya kaldırdıkları demir çubukların arasında kafilenin bayrağı gibi dimdik yükselen balta, berrak göğün altında keskin bir giyotin bıçağını andırıyordu.

“Ne korkunç yüzler!” diye mırıldandı Madam Hennebeau.

“Tek birini bile tanıyorsam Arap olayım!” diye söylendi dişlerinin arasından Négrel. “Bu haydutlar da nereden çıktı?”

Gerçekten de, içlerindeki o öfkeye, iki aydan beri çektikleri açlık ve sefalete, maden ocakları arasında çılgınca koşuşturmanın yorgunluğu da eklenince, Montsoulu madencilerin sakin yüzleri vahşi hayvanlarınkine dönmüştü. O sırada güneş batmaktaydı, kıpkırmızı son ışınları ovayı kan rengine boyuyordu. Yoldan bir kan seli akıyordu sanki; kadını erkeği, hayvan keserken her yanı kana bulanmış kasaplar gibi kan içinde koşmaya devam ediyorlardı.

“Ah! Ne muhteşem bir görüntü!” dediler alçak sesle, bu olağanüstü dehşet tablosunun etkisiyle sanatçı ruhları kabaran Lucie ve Jeanne.

Yine de korku içindeydiler, bir yalağın kenarına yaslanmış olan Madam Hennebeau'nun yanına doğru geri çekildiler. İyice kapanmayan bu kapının aralık tahtalarından içeri bir göz atmalarının kendilerini katletmeleri için yeterli olacağını düşününce Madam Hennebeau'nun kanı donuyordu. Genellikle son derece yürekli bir genç olan Négrel bile denetleyemediği bir dehşete, bilinmezliğin yol açtığı bir dehşete kapılmış ve sapsarı kesilmişti. Samanların arasındaki Cécile hiç kımıldamıyordu. Diğerleri ise gözlerini kaçırmak isteseler de, kendilerine engel olamayıp yola bakmaya devam ediyorlardı.

Gözlerinin önünde, bu yüzyıl sonunun kanlı bir gecesinde hepsini kaçınılmaz bir biçimde ortadan kaldıracak olan devrimin kıpkızıl görüntüsü vardı. Evet, bir akşam zincirlerini kıran, dizginlerinden boşanan halk böylece yollara dökülecekti; burjuvaların kanını sel gibi akıtacak, kesik kelleleri sokaklarda gezdirecek, zenginlerin kasalarına el koyup altınları etrafa saçacaktı. Kadınlar uluyacak, erkekler ısırıp parçalamak için kurtlarınkini andıran ağızlarını açacaklardı. Evet, aynı yırtık pırtık giysiler, kaba saba pabuçlarını çıkardığı aynı takırtılar, nefesleri leş gibi kokan, kir pas içindeki aynı korkunç kalabalık, kabına sığmayan barbarların taşkınlığıyla eski düzeni silip süpüreceklerdi. Her taraf alev alacak, kentlerde taş taş üstünde kalmayacaktı; yoksulların kadınlara saldırıp, zengin mahzenlerini boşaltacağı o büyük şehvet ve şölen gecesinin ardından ormanlardaki vahşi yaşama geri dönülecekti. Belki de yeni bir dünya kurulana kadar ne tek kuruş servet, ne de tek bir soyluluk unvanı kalacaktı. Evet, yoldan doğal bir afet gibi geçen kalabalığın ürkütücü rüzgârını yüzlerinde hissediyorlardı.

Yükselen haykırışlar *Marseillaise*'i bastırdı:

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

Lucie ve Jeanne neredeyse baygınlık geçirecek olan Madam Hennebeau'ya sokuldular; Négrel ise onlara siper olmak istercesine önlerinde duruyordu. Yoksa eski düzen bu akşam mı çatırdamaya başlıyordu? O sırada gördükleri şey onları iyice serseme çevirdi. Kafile geçip gitmiş, geride kuyruğun sonundaki insanlar kalmıştı, birden Mouquette göründü. Oyalanarak yürüyor, bahçe kapılarında, evlerin pencerelerinde burjuva arıyordu; bir burjuva görünce de, suratına tüküremeyeceği için, en büyük hakaret olarak kabul ettiği şeyi yapıyordu. Yine bir burjuva görmüş olmalıydı ki hemen eteğini sıyırıp

öne eğildi ve güneşin son ışıkları altında kocaman çıplak kıçını gösterdi. Bu görüntüde müstehcen bir taraf yoktu, ama yabanıllığı kimsede gülme isteği uyandırmıyordu.

Her şey gözden kayboldu; yolun kıvrımları boyunca, canlı renklere boyanmış alacalı bulacalı basık evlerin arasından geçen kalabalık sel gibi Montsou'ya akıyordu. Arabayı avludan çıkardılar, ama arabacı, grevciler yolu tutmuşlarsa, hanımefendiyle küçük hanımları gidecekleri yere sağ salim ulaştırma sorumluluğunu göze alamıyordu. İşin kötüsü başka bir yol da yoktu.

"Yine de dönmemiz gerek, akşam yemeğine bizi bekliyorlar," dedi sinir içinde, korkudan deliye dönmüş olan Madam Hennebeau. "Bu lanet işçiler yine misafirimin olduğu bir günü seçtiler. Gel de bunlara iyilik yap!"

Lucie ve Jeanne, vahşilerin hâlâ geçmeye devam ettiklerini sanan ve onları görmek istemediğini söyleyerek çırpınan Cécile'i samanların arasından çekip çıkarmaya çalışıyorlardı. Sonunda hep birlikte arabaya bindiler. Atına atlayan Négrel'in aklına Réquillart'ın ara sokaklarından gitme fikri geldi.

"Ağır gidin," dedi arabacıya, "yol çok bozuk. İlerde işçi grupları anayola çıkmanıza engel olurlarsa, eski maden ocağının arkasında durursunuz, biz küçük bahçe kapısından geçip yürüyerek eve döneriz, siz de arabayı ve atları bir hanın sundurmasına ya da istediğiniz herhangi bir yere çekersiniz."

Yola çıktılar. Uzaktaki kalabalık sel gibi Montsou'ya akıyordu. Jandarma ve süvarilerin iki kez geçtiğini gören kasaba sakinleri paniğe kapılmışlardı. Ortalıkta korkunç söylentiler dolaşıyor, burjuvaların karınlarını deşmekten söz eden elle yazılmış bildiriler olduğu söyleniyordu; kimse bu bildirileri görmemiş olsa da, üzerinde yazılanlar kulaktan kulağa aktarılıyordu. Özellikle de imzasız bir mektup almış olan noterin evinde korku had safhaya ulaşmıştı; mektupta, mahzenine bir fıçı barut gömüldüğü, eğer halkın yanında yer almayacak olursa bu fıçının patlatılacağı bildiriliyordu.

Bu mektup yüzünden ziyaretleri uzayan Grégoire' lar bu konuyu tartışıyor, bunun bir şakacının işi olması gerektiğini söylüyorlardı ki direnişçilerin istilası evdekileri büsbütün dehşete düşürdü. Grégoirelarsa gülümsüyorlardı. Perdeyi aralayıp dışarıya bakıyor,

hiçbir tehlikenin olmadığını, meselenin uzlaşmayla sonuçlanacağına inandıklarını söylüyorlardı. Saat beşe gelmişti, hemen karşıda bulunan Hennebeauların evine gitmek için sokağın boşalmasını bekleyecekler, geziden çoktan dönmüş olması gereken Cécile'le birlikte orada akşam yemeğine kalacaklardı. Ama Montsou'da hiç kimse onların bu güvenini paylaşır gibi görünmüyordu: İnsanlar çılgınca koşuşturuyor, kapılar ve pencereler sertçe kapanıyordu. Yolun diğer yanında, dükkânının kepenklerini demir çubuklarla takviye eden Maigrat'yı gördüler, adam sapsarı kesilmişti, öyle bir titriyordu ki somunları ufak tefek, sıska karısı sıkmak zorunda kalmıştı.

Kalabalık müdürün konağının önünde durmuştu, yine haykırışlar başladı:

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

Mösyö Hennebeau pencerenin önünde dikilmiş dururken, camların atılan taşlarla kırılmasından korkan Hippolyte kepenkleri kapatmak üzere içeri girdi. Zemin kattaki pencereleri de kapattı; ardından birinci kata çıktı, sürgülerin gıcırtısı, bir bir kapanan kepenklerin takırtısı duyuldu. Ne yazık ki bodrum kattaki mutfak penceresinin kepengi yoktu, tencere ve et şişlerinin altında yanan ateşin kızıllığı tehlikeli bir biçimde cama yansıyordu.

Mösyö Hennebeau olayları daha iyi izlemek için ikinci kata çıkıp, farkına varmadan Paul'ün odasına girmişti, sol tarafta kalan bu odanın konumu diğerlerininkinden iyiydi, işletmenin şantiyelerine varıncaya kadar bütün yol rahatça görülüyordu. Kepengin arkasına geçip, kalabalığa üstten bakmaya başladı. Ama temizlenip toplanmış tuvalet masası ve tertemiz çarşaflar serilmiş soğuk yatağıyla bu oda onu yine etkisi altına almıştı. Öğleden sonraki tüm öfkesi, yalnızlığının derin sessizliğinde yaşadığı o şiddetli çatışma şimdi büyük bir yorgunluğa dönüşüyordu. Kendisi de şimdiden bu oda gibi soğumuş, sabahki pisliklerden arınmış, her zamanki kibarlığına kavuşmuştu. Bir rezalet çıkarmak neye yarardı? Ne değişmişti ki? Karısının bir âşığı daha olmuştu, tercihini aile içinden yapması durumu olsa olsa birazcık ağırlaştırıyordu, ama görünüşü kurtaracağı için böylesi daha iyi bile sayılabilirdi. Girdiği kıskançlıktan çılgına döndüğünü hatırlayınca kendisine acıyordu. Şu yatağa yumruklar indirmesi ne de gülünçtü! Diğerlerine katlandığı gibi buna da katlanabilirdi. Karısına karşı

duyduğu küçümseme biraz daha artacaktı, hepsi bu. Ağzının içi zehir gibiydi, her şeyi anlamsız buluyor, varoluşun sonsuz acısını hissediyor, kendisini böyle iğrenç bir duruma düşürmesine rağmen hâlâ bu kadını arzuladığı için utanç duyuyordu.

Pencerenin altındaki çığlıklar daha da şiddetlenmişti.

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

"Ahmaklar!" dedi Mösyö Hennebeau sıkılı dişlerinin arasından.

Yüksek gelirinden dolayı kendisine sövüp saydıklarını, işçiler açlıktan ölürken en leziz yemekleri mideye indiren şiş göbekli pis bir domuz olduğunu haykırdıklarını duyuyordu. Kadınlar mutfağı görmüşlerdi, nar gibi kızaran sülüne, boş midelerinin daha fazla guruldamasına neden olan ağır kokulu soslara küfürler yağdırmaya başladılar. Ah! Bu alçak burjuvalara öyle çok şampanya içirip, mantar yedireceklerdi ki sonunda mideleri patlayacaktı!

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

"Ahmaklar!" diye tekrarladı Mösyö Hennebeau, "Sanki ben mutlu muyum?"

Hiçbir şey anlamayan bu insanlara karşı içinde bir öfke kabarıyordu. Onlar gibi gamsız olmak, rahatça ve pişmanlık duymadan sevişebilmek için maaşını seve seve bu adamlara bağışlamaya hazırdı. Keşke onları masasına oturtup sülünü afiyetle yedirseydi de kendisi çitlerin arkasında kızları becerip, onları daha önce becermiş olanları hiç umursamasaydı! Bir günlüğüne de olsa emrindeki bu sefillerden birinin yerine geçebilmek, cinselliğini rahat rahat yaşayabilmek, kabalığı dert etmeden karısına tokadı basabilmek, komşu kadınlarla gönül eğlendirebilmek için eğitiminden, refahından, şatafatlı hayatından, müdürlüğün sağladığı güçten seve seve vazgeçebilirdi. Açlıktan ölmeye, bomboş midesine giren sancılarla kıvranmaya, baş dönmeleri içinde sersem sepelek gezmeye razıydı, belki de böylece çektiği büyük acılardan kurtulabilirdi. Ah! Hayvanlar gibi yaşamayı, mal mülk sahibi olmamayı, en çirkin, en pasaklı vagon sürücü kızla buğday tarlalarında düşüp kalkmayı ve bununla yetinebilmeyi nasıl da isterdi!

"Ekmek! Ekmek! Ekmek!"

Bir anda tepesi attı ve haykırmakta olan kalabalığa doğru öfkeyle bağırdı:

“Ekmekmiş! Ahmaklar sizi, sadece ekmek yeter mi sanıyorsunuz!”

Kendisi yemek yiyordu ama çektiği acıları hafifletmiyordu bu. Altüst olmuş aile düzeni, kederle dolu yaşamı bir ölüm hıçkırığı gibi boğazında düğümleniyordu. Sofrada ekmek olduğunda her şey yolunda gitmiyordu. Bu dünyadaki mutluluğun servetin paylaşılmasına bağlı olduğunu hangi budala ileri sürüyordu? Bu boş hayaller peşindeki devrimciler bu düzeni yıkıp bir başkasını kurabilirlerdi, ama herkese payını vererek insanlığa ne mutluluk katabilir, ne de acısını hafifletebilirlerdi. Hatta yeryüzündeki bahtsızlığı daha da artıracaklardı; içgüdülerini rahatça tatmin etmelerine engel olunup, doyurulmamış tutkuların acısıyla baş başa bırakıldıklarında, köpeklere varıncaya kadar bütün canlılar inim inim inleyecekti. Hayır, en iyisi hiç var olmamak, ya da olunacaksa, bu dünyada bir ağaç, bir taş, hatta üzerine basılsa da ezilip zedelenmeyecek bir kum tanesi olarak yer almaktı.

Ve şiddetlenen ıstırabı içinde Mösyö Hennebeau’ nun gözleri doldu, sımsıcak gözyaşları yanaklarından aşağı süzüldü. Sokağa akşamın alacakaranlığı çöktüğünde, konağın ön cephesine taşlar yağmaya başladı. Mösyö Hennebeau artık bu aç insanlara kızmıyor, sadece yüreğinde kanayan yaranın öfkesiyle gözyaşları arasında mırıldanmaya devam ediyordu:

“Ahmaklar! Ahmaklar!”

Ama boş midelerin çığlığı ağır bastı, her şeyi önüne katıp sürükleyen kasırga misali müthiş bir uğultu yükseldi:

“Ekmek! Ekmek! Ekmek!”

VI

Catherine'in tokatlarıyla kendine gelen Étienne arkadaşlarının başında duruyordu. Ama onları kısık bir sesle Montsou'ya yönlendirirken, içinden yükselen sağduyunun sesi onu şaşırtıyor, tüm bunların ne işe yarayacağını soruyordu. Olayların böyle gelişmesini istememişti; soğukkanlı davranıp bir felaket yaşanmasını önlemek amacıyla Jean-Bart'a gittiği halde, nasıl olmuştu da durmadan kaba güce başvurmuş, günün sonunda da işi müdürün konağını kuşatmaya kadar vardırabilmişti?

Yine de, "Durun!" diye bağıran oydu. Önceleri aklından sadece, işçilerin yerle bir etmekten söz ettikleri şantiyeleri korumak geçiyordu. Ama şimdi, konağın ön cephesine yağan taşları gördüğünde, daha büyük felaketler yaşanmadan bu şiddeti hangi meşru kanala yönlendireceğini düşünüyor, ama aklına bir fikir gelmiyordu. Çaresizlik içinde yolun ortasında tek başına dikilirken, sahibinin aceleyle kepenklerini indirip sadece kapısını açık bıraktığı Tison meyhanesinin eşiğinde duran bir adamın kendisine seslendiğini duydu.

"Evet, benim... Dinle bak."

Bu Rasseneur'dü. Neredeyse hepsi İki Yüz Kırklar mahallesi sakini olan kadınlı erkekli otuz kadar kişi bu meyhaneye doluşmuşlardı, sabahleyin evlerinden çıkmayan bu insanlar, akşama doğru grevcilerin yaklaştığını duyunca haberleri öğrenmek üzere koşup gelmişlerdi. Zacharie bir masada karısı Philomène'le oturuyordu. Daha ötede, Pierron ve Pierronne, arkalarını dönmüş, yüzlerini saklıyorlardı. Zaten kimse içki içmiyordu, sadece oraya sığınmışlardı.

Étienne Rasseneur'ü tanıdı, oradan uzaklaşmak üzereyken, adam sözünü sürdürdü:

"Beni görmek keyfini kaçırıyor, değil mi?.. Sana söylemiştim, gördüğün gibi işler çığırından çıkmaya başladı. Şimdi ekmek isteriz

diye bağırıp durun bakalım, onlar size kurşun yedirecekler."

Étienne geri dönüp cevap verdi:

"Canımı asıl sıkan, biz hayatımızı ortaya koyarken, kollarını kavuşturup bizi seyreden alçaklar."

"Karşıdaki evi yağmalamayı mı düşünüyorsun?" diye sordu Rasseneur.

"Hep birlikte ölme pahasına da olsa, sonuna kadar arkadaşlarımın yanında kalmayı düşünüyorum."

Umutsuzluk içindeki Étienne, ölmeye hazır bir halde, yeniden kalabalığın içine daldı. Yolun üstünde üç çocuk konağa taş fırlatıyordu, onlara sıkı bir tekme salladıktan sonra, arkadaşlarını durdurmak için, camları kırmanın hiçbir şeyi halletmeyeceğini haykırdı.

Jeanlin'in yanına gelen Bébert ve Lydie ondan sapanı nasıl kullanacaklarını öğreniyorlardı. Hangisinin en büyük zararı vereceğine dair iddiaya girerek sırayla taş fırlatıyorlardı. Beceriksiz bir atış yapan Lydie kalabalığın arasındaki bir kadının başını yarmıştı, iki oğlan katıla katıla gülüyorlardı. Arkalarındaki bir sıraya oturmuş olan Bonnemort ve Mouque onları izlemekteydiler. Bonnemort ödemle şişmiş bacaklarının üzerinde öylesine zorlukla duruyordu ki, buraya kadar güçbela gelmişti, onu buraya hangi merakın sürüklediği belli değildi, çünkü ağzından tek bir söz bile alınamayan günlerdeki gibi donuk bir yüz ifadesi vardı.

Artık kimse Étienne'in sözüne kulak asmıyordu. Verdiği talimatlara rağmen taşlar yağmaya devam ediyor, dizginlerini kendi elleriyle çözdüğü bu ağırkanlı hayvanların, öfkeden gözleri dönünce nasıl da yırtıcı bir sürüye dönüştüğünü görmek Étienne'i şaşkınlık ve korkuya sürüklüyordu. Kızışması aylar alan o ağır ve durgun Flaman kanı harekete geçmişti bir kere; ta ki hayvan vahşete doyana kadar hiçbir şey dinlemez, korkunç bir acımasızlıkla saldırırdı. Güneyde ise, insanlar çabucak parlar ama öfkeleri saman alevi gibi sönüverirdi. Baltasını elinden almak için Levaque'la itişmek zorunda kaldı, iki elleriyle birden taş atan Maheuleri nasıl zaptedeceğini bilemiyordu. En çok da kadınlar korkutuyordu gözünü; ölümcül bir öfkeyle galeyana gelmiş olan Levaque Kadın, Mouquette ve diğerleri dişlerini,

tırnaklarını göstererek, sıska bedeniyle hepsine hükmeden Yanık Kadın'ın kışkırtmasıyla kuduz köpekler gibi uluyorlardı.

Ama birden ortalık durulur gibi oldu, bu bir anlık şaşkınlık Étienne'in yalvarıp yakarmalarının beceremediği şeyi yapmış, sükûneti biraz da olsa sağlamıştı. Bu durulmanın nedeni, noterden izin isteyerek müdürün karşıdaki konağına geçmek üzere dışarı çıkan Grégoirelardı; oldukça sakindiler, bu olayın bir asırdır tevekkülleriyle kendilerini besleyen yiğit maden işçilerinin bir şakası olduğuna o kadar inanır bir halleri vardı ki, şaşıran işçiler gökten inmişçesine karşılarına çıkıveren bu yaşlı beyle hanımefendiyi yaralama korkusuyla gerçekten de taş atmayı kesmişlerdi. Karıkocanın bahçeye girip basamaklı sekiyi çıkmasına ve zile bastıktan sonra epey bir süre sürgülü kapının açılmasını beklemesine izin vermişlerdi. O sırada, Montsoulu olduğu için hepsini tek tek tanıdığı öfkeli işçilere gülümseyerek geçen oda hizmetçisi Rose da konağa geri dönüyordu. Yumruklar indirerek Hippolyte'in kapıyı aralamasını sağlayan da o oldu. Grégoirelar içeri girer girmez taş yağmuru yeniden başladı. Şaşkınlığını üzerinden atan kalabalık şimdi daha şiddetli haykırıyordu:

"Kahrolsun burjuvalar! Yaşasın toplumsal adalet!"

Bu maceradan hoşlanmış gibi görünen Rose, konağın holünde gülmeye devam ediyor, bir yandan da dehşet içindeki uşağa şöyle diyordu:

"Onları tanırım, kötü insanlar değildirler."

Mösyö Grégoire şapkasını düzgünce astı. Madam Grégoire'a kalın yün mantosunu çıkarması için yardım ederken o da lafa karıştı:

"Elbette öyle, içlerinde hiç kötülük yoktur. Biraz bağırıp çağırdıktan sonra, gidip yemeklerini daha büyük bir iştahla yiyecekler."

O sırada Mösyö Hennebeau ikinci kattan iniyordu. Olan biteni görmüş, her zamanki soğuk ve kibar tavırlarıyla konuklarını karşılamaya hazırlanıyordu. Onu hırpalamış olan gözyaşlarını, bir tek yüzünün solgunluğu ele vermekteydi. İçindeki erkek yatışmış, şimdi görevini yerine getirmeye kararlı, düzgün yöneticinin kimliğine bürünmüştü yeniden.

"Sanırım, haberiniz vardır, hanımlar hâlâ dönmedi."

Grégoireların içini ilk kez bir endişe kapladı. Cécile dönmemişti ha! Madencilerin taşkın şakaları uzarsa nasıl geri dönecekti?

“Evin önündeki kalabalığı dağıttırmayı düşündüm,” diye ekledi Mösyö Hennebaeu, “ama ne yazık ki burada tek başımayım ve uşağımı bu çapulcuları dağıtacak bir onbaşıyla dört eri çağırması için nereye göndereceğimi bilemiyorum.”

Hâlâ orada duran Rose cesaret edip söze girdi:

“Ah! Beyefendi, onlar kötü insanlar değil.”

Müdür başını salladı, dışarıdaki hengâme gittikçe artıyor, evin duvarına isabet eden taşların tok gürültüsü duyuluyordu.

“Onlara kızmıyorum, hatta mazur görüyorum, kötülüklerini istediğimize inanmak için insanın onlar kadar ahmak olması gerekir. Yine de sükûneti sağlamak benim sorumluluğumda... Söylenenlere göre jandarmalar yolları tutmuş, ama sabahtan beri bir tekini bile göremedim!”

Lafını yarıda kesip Madam Grégoire’a yol verdi.

“Rica ederim, hanımefendi, orada beklemeyin, salona geçin.”

Ama öfkeyle bodrum kattan yukarı çıkan aşçı kadın onları bir süre daha holde alıkoydu. Akşam yemeği için sorumluluk kabul edemeyeceğini söyledi, Marchiennes’ deki pastacıdan saat dörtte gelmesi gereken börekler hâlâ ortada yoktu. Belli ki, bu haydut sürüsünden ürken pastacı yarı yoldan dönmüştü. Belki de börekleri adamın elinden zorla almışlardı. Ekmek isteyen üç bin sefilin el koydukları börekleri bir fundalığın arkasında mideye indirdiklerini görür gibi oluyordu. Her halükârda, beyefendiyi durumdan haberdar etmişti, ayaklanma yüzünden doğru dürüst bir iş çıkaramayacaksa yemek hazırlığından vazgeçmeyi tercih ederdi.

“Biraz sabırlı olun,” dedi Mösyö Hennebeau. “Daha zaman var, pastacı her an gelebilir.”

Salonun kapısını açarak Madam Grégoire’a doğru döndüğü sırada, gitgide artan karanlık yüzünden şimdiye kadar fark etmediği bir adamın holdeki kanepede oturduğunu görüp çok şaşırdı.

“Bak hele! Demek sizsiniz, Maigrat, neler oluyor?”

Maigrat ayağa kalkmıştı, korkudan allak bullak olmuş solgun ve tombul yüzü ortaya çıktı. Her zamanki sükûnetinden eser yoktu; süklüm püklüm bir tavırla, haydutlar dükkânına saldıracak olurlarsa diye müdürden yardım ve koruma istemeye geldiğini söyledi.

“Gördüğünüz gibi ben de tehdit altındayım ve elimde hiç adamım yok,” diye karşılık verdi Mösyö Hennebeau. “Dükkânınızda kalıp mallarınıza göz kulak olsaydınız daha iyi ederdiniz.”

“Ha! Kepenkleri demir çubuklarla takviye ettim, hem karım da orada.”

Müdürün sabrı tükenmişti, küçümsediğini gizlemeye gerek duymadı. Her gün dayak attığı o sıska kadın ne de güvenilir bir bekçiydi ya!

“Neticede, yapabileceğim bir şey yok, kendinizi korumaya bakın. Size hemen evinize dönmenizi tavsiye ederim, çünkü duyduğunuz gibi hâlâ ekmek isteriz diye bağırıyorlar.”

Gerçekten de, bağırış çağırışlar yeniden başlamıştı, Maigrat haykırışlar arasında kendi ismini duyar gibi oldu. Geri dönmesi mümkün değildi, kendisini linç edebilirlerdi. Öte yandan, dükkânının yağmalanacağını düşündükçe allak bullak oluyordu. Yüzünü kapının camlı kanadına yapıştırdı; ter içinde, tir tir titreyerek, başına gelecek felaketi beklemeye başladı, o sırada Grégoirelar salona geçmek üzereydiler.

Sakin görünen Mösyö Hennebeau konuklarını nezaketle ağırlamaya çalışıyordu. Ama onlardan oturmalarını rica etmesi boşunaydı; kepenkleri sıkı sıkıya kapatılmış, daha hava kararmadığı halde iki lambayla aydınlatılan salonda, dışardan gelen her haykırışla birlikte bir dehşet havası esiyordu. Duvar kaplamalarının yarattığı boğucu ortamda kalabalığın öfkesi, sonu nereye varacağı belli olmayan korkunç bir tehdit gibi, daha da kaygı verici bir hal alıyordu. Yine de sohbet etmeye başladılar, söz dönüp dolaşıp bu akıl almaz ayaklanmaya geliyordu. Mösyö Hennebeau işlerin bu noktaya varacağını tahmin edememiş olmasına şaşıyordu; ispiyonları da bir işe yaramamıştı, en çok da, işçiler üzerindeki kötü etkisini bildiği Rasseneur’e öfkeleniyordu. Zaten jandarmalar da yakında gelirdi, onu bu şekilde kaderine terk etmeleri imkânsızdı. Grégoirelar ise sadece kızlarını düşünüyorlardı: Zavallıcık ne de çabuk paniğe kapılırdı! Belki de, tehlike karşısında araba Marchiennes’e geri dönmek zorunda kalmıştı. Dışarıdan gelen uğultunun ve kapalı kepenkleri bir davul gümbürtüsüyle döven taşların yarattığı sinir bozukluğu içinde bir on beş dakika daha beklediler. Bu durum artık katlanılmaz bir hal almıştı,

Mösyö Hennebeau dışarı çıkıp bu yaygaracıları kendi eliyle dağıtacağını ve gidip arabayı karşılayacağını söylediği sırada Hippolyte haykırarak içeri girdi:

"Beyefendi! Beyefendi! Hanımefendiyi öldürüyorlar!"

Araba tehlikeli gruplar yüzünden Réquillart'daki ara sokaktan geçemeyince, Négrel önceden düşündüğü çözüme başvurmaya karar vermişti, konağa kadar olan yüz metrelik mesafeyi yaya olarak aşmaya, müştemilatların yanındaki küçük bahçe kapısından girmeye çalışacaklardı: Nasıl olsa bahçıvan kendilerini duyardı, ya da kapıyı açacak birileri mutlaka bulunurdu. Önce her şey yolunda gitmiş, ama Madam Hennebeau ve küçükhanımlar kapıyı vurdukları sırada, onların orada olduğunu haber alan işçi kadınların ara sokağa dalmalarıyla işler karışmıştı. Négrel kimsenin bir türlü açmadığı kapıyı omzuyla kırmaya çalışmış ama başaramamıştı. Kadınlar giderek kalabalıklaşıyordu, ezilmekten korkan Négrel umutsuzca bir karar aldı, yengesini ve kızları önüne katıp, grevcilerin arasından geçerek ana kapıya ulaşacaktı. Ama bu girişim itiş kakışlara neden oldu, avaz avaz bağıran bir grup geçmelerine izin vermiyor, onları sıkıştırmaya çalışıyor; sağdan soldan akın akın gelen insanlar da, henüz ne olduğunu anlamadan, kavganın ortasında sıkışıp kalmış bu şık giysili hanımlara şaşkınlıkla bakıyorlardı. O sırada kargaşa öyle bir hale geldi ki, izahı mümkün olmayan çılgınca bir olay gerçekleşti. Ana kapıya ulaşan Lucie ve Jeanne oda hizmetçisinin araladığı kapıdan içeri süzülüvermişler, Madam Hennebeau da onların arkasından girmeyi başarmıştı; peşlerinden kendisini içeri atan Négrel, Cécile'in en önden girdiğini sanarak kapıyı sürgüledi. Ama genç kız orada değildi, paniğe kapılarak yolunu şaşırmış ve sırtını eve dönerek tehlikenin tam ortasına atılmıştı.

Hemen ardından bir çığlık yükseldi:

"Yaşasın toplumsal adalet! Kahrolsun burjuvalar!"

Yüzünü örten tül yüzünden, bazıları uzaktan, onu Madam Hennebeau sanmışlardı. Kimileri ise, müdürün karısının bir arkadaşına benzetmişti; söz konusu bu arkadaş, işçilerin nefret ettiği bir fabrikatörün genç karısıydı. Zaten, bu, çok da önemli değildi, üzerindeki ipek elbisesi, kürk mantosu, şapkasındaki beyaz tüy onları öfkelendirmeye yetiyordu. Mis gibi parfüm kokuyordu, kolunda bir

saat vardı, eline kömür değmemiş miskin kadınlarınki gibi teni yumuşacıktı.

"Bekle hele!" diye haykırdı Yanık Kadın, "O dantelleri kıçına sokalım da gör sen!"

"Bunları bizden çaldıkları paralarla alıyorlar," dedi Levaque Kadın. "Biz soğuktan donarken, onlar kürkler içinde geziyorlar... Şunu çırılçıplak soyun da dünyanın kaç bucak olduğunu öğrensin!"

Bir anda Mouquette öne çıktı.

"Evet evet, onu kırbaçlamak lazım."

Kadınlar bu vahşi rekabet içinde ağızlarına geleni söylüyorlardı, her biri paçavralar içindeki kollarını uzatarak bu zengin kızın giysisinden bir parça kopartmak istiyordu. Kuşkusuz kıçı başkalarınınkinden daha güzel değildi. Üstelik çoğu, bu süslü püslü giysilerin içinde kokuşmuş haldeydi. Bu adaletsizlik fazlasıyla uzamıştı, bir içetekliğini temizletmek için elli metelik harcayan bu kaltakların hepsini işçi kadınlar gibi giyinmeye mecbur edeceklerdi!

Gözleri dönmüş bu kadınların ortasında kalan Cécile'in bacakları tutmuyor, tir tir titreyerek hep aynı şeyleri söylüyordu:

"Hanımlar, yalvarırım, bana bir şey yapmayın."

Birden boğuk bir çığlık attı: Buz kesmiş iki el boğazına sarılmıştı. Kalabalığın itip kakmasıyla genç kız ihtiyar Bonnemort'un yanına kadar sürüklenmiş, adam da onun boğazına yapışıvermişti. Açlıktan gözü dönmüş, uzun süren sefaletiyle sersemlemiş gibiydi, kim bilir nasıl bir kin dürtüsüyle yarım asırlık itaatkârlığından birdenbire sıyrılıvermişti. Onca yıl, meydana gelen grizu ve göçük felaketlerinde kendini tehlikeye atarak bir düzine arkadaşını kurtardıktan sonra, bu bembeyaz genç kız boynunun büyüsüne kapılarak, tasavvur bile edemeyeceği bir işe kalkışıyor, adeta bir ihtiyaca boyun eğiyordu. O gün dili tutulduğu için, eski anılarını kafasında evirip çeviren yaşlı ve sakat bir hayvan gibi parmaklarını sıkıyordu.

"Hayır! Hayır!" diye haykırıyordu kadınlar, "Kıçını açın! kıçını açın!"

Konaktakiler olayı görür görmez, Négrel ve Mösyö Hennebeau, Cécile'e yardım edebilmek için, cesurca koşup kapıyı açmışlardı. Ama şimdi kalabalık bahçe parmaklığına doğru atıldığı için dışarı çıkmak

kolay değildi. Grevcilerle itişip kakışmaya başladıkları sırada, Grégoirelar dehşet içinde kapının önünde belirdiler.

"İhtiyar, kızı bırak! Piolaineli küçükhanım bu!" diye bağırdı Maheude büyükbabaya; kadınlardan biri yüzündeki tülü yırtınca Cécile'i tanımıştı.

Çocuk denecek yaştaki bir kıza yapılan bu çirkin muameleye öfkelenen Étienne onu kalabalığın elinden kurtarmaya çalışıyordu. Birden aklına bir şey geldi, Levaque'ın elinden çekip aldığı baltayı havada salladı.

"Maigrat'nın dükkânına yürüyün!.. Orada ekmek var. Maigrat'nın dükkânını başına geçirelim!"

Ve dükkânın kapısına var gücüyle ilk balta darbesini indirdi. Levaque, Maheu ve diğer arkadaşları da onu izlemişlerdi. Ama kadınların genç kızı bırakmaya niyetleri yoktu. Cécile, Bonnemort'un parmaklarından kurtulup Yanık Kadın'ın eline düşmüştü. Jeanlin'in önayak olduğu Lydie ve Bébert kızın kıçını görmek için eteklerin arasında emekleyerek ilerliyorlardı. Kadınlar genç kızın sağını solunu çekiştirip elbiselerini yırtmaya başladıkları sırada atlı bir adam göründü; adam hayvanı mahmuzluyor, çabuk davranıp önünden kaçamayanları kırbaçlıyordu.

"Sizi çapulcular sizi! Demek şimdi de kızlarımıza saldırıyorsunuz!"

Akşam yemeği için Hennebeaulara gelen Deneulin'di bu. Atından hızla atlayıp Cécile'i belinden kavradı; diğer eliyle atını ustalıkla idare ediyor, hayvanı canlı bir kama gibi kullanarak kalabalığı yarıyor, çifte yemekten korkan insanlar kenara çekiliyordu. Parmaklıkların önünde itiş kakışlar devam etmekteydi. Deneulin yine de önüne çıkanı ezerek ilerlemeye devam etti. Bu beklenmedik yardım, küfür ve darbeler yüzünden büyük bir tehlike altında olan Négrel'le Mösyö Hennebeau'yu kurtardı. Genç adam baygın Cécile'i eve taşırken, iri cüssesiyle müdüre siper olan Deneulin tam kapının önüne varmıştı ki atılan bir taş omzuna isabet etti, omzu az kalsın yerinden çıkacaktı.

"Aman ne güzel," diye haykırdı, "makinelerimi kırdığınız yetmedi, şimdi de kemiklerimi kırın!"

İçeri girip kapıyı hemen kapadı. Ahşap kapıya taşlar yağmaya başladı.

“Kudurmuş bunlar!” dedi Deneulin. “İki saniye gecikseydim, kafamı boş bir balkabağı gibi yaracaklardı... Ne yaparsınız, laftan anladıkları yok, hepsini geberteceksin.”

Salonda, Cécile’in kendine geldiğini gören Grégoirelar ağlıyorlardı. Kıza bir şey olmamıştı, vücudunda tek bir sıyrık bile yoktu, yalnızca tülü kaybolmuştu. Ama aşçıları Mélanie gelip de kalabalığın Piolaine’i nasıl kırıp geçirdiğini anlattığında korkuları büsbütün arttı. Korkudan çılgına dönen kadın koşup efendilerine haber vermeye gelmişti. Kargaşa anında kimse farkına varmadan yarı açık kapıdan o da içeri girivermişti. Sonu gelmeyen hikâyesinde, Jeanlin’in attığı ve tek bir camın kırılmasına yol açan taş, duvarları yıkan bir top güllesine dönüşmüştü. Bunun üzerine Mösyö Grégoire’ın aklı başına geldi: Kızının boğazına yapışıyor, evini yerle bir ediyorlardı, dürüstçe de olsa onların emekleriyle geçindiği için maden işçilerinin kendisine de diş biledikleri doğruydu ha?

Mendil ve kolonya getiren oda hizmetçisi yine aynı şeyi söyledi:

“Bu çok garip bir durum, halbuki hiç de kötü insanlar değillerdir.”

Beti benzi atmış bir halde bir koltuğa oturan Madam Hennebeau’nun heyecanı hâlâ yatışmamıştı; ancak Négrel’i kutladıklarında yüzünde bir tebessüm belirdi. Cécile’in ana babası özellikle genç adama teşekkür ediyorlardı, evlilik artık kesinleşmiş gibiydi. Mösyö Hennebeau sessiz sessiz duruyor, bakışları karısı, sabah öldürmeye yemin ettiği âşığı ve yakında kendisini bu delikanlıdan kurtaracak olacak genç kız arasında gidip geliyordu. Hiç acelesi yoktu, artık tek korkusu kalmıştı, o da, karısının daha da alçalarak bir uşakla birlikte olmasıydı.

“Peki siz ne durumdasınız canım yavrularım, bir yerinizi incitmediler ya?” diye sordu Deneulin kızlarına.

Lucie ve Jeanne çok korkmuş olsalar da, tüm bunlara şahit olmaktan memnundular. Şimdi yüzleri gülüyordu.

“Vay canına,” diye devam etti babaları, “ne güzel bir gün geçirdik!.. Artık çeyizinizi kendi kazandığınız parayla düzeceksiniz, üstelik benim geçimimi üstlenmeye de hazır olun.”

Titreyen sesiyle şakalar yapıyordu. Kızları kollarına atılınca gözleri doldu.

Bu iflas itirafı Mösyö Hennebeau'nun dikkatinden kaçmamıştı. Aklına gelen bir fikirle yüzü aydınlandı. Vandame sahiden de Montsou işletmesinin eline geçecekti, beklediği fırsat doğmuş, yönetim kurulu üyelerinin gözüne yeniden girme şansını yakalamıştı. Yaşamında uğradığı her yıkımda, emirlere harfiyen uymayı güvenli bir sığınak olarak görür, askerî bir disiplinle sürdürdüğü hayatından az da olsa bir mutluluk payı çıkarırdı.

Herkes giderek sakinleşiyor, iki lambanın rahatlatıcı ışığı ve kapı perdelerinin yol açtığı boğucu ılıklık altında salona yorgun bir huzur çöküyordu. Dışarıda neler olup bitiyordu? Yaygaracılar susmuş, eve taş yağmaz olmuştu; uzaktaki korulardan gelen boğuk balta sesleri işitiliyordu yalnızca. Neler olduğunu anlamak için tekrar hole çıkıp, kapının camlı kanadından dışarı baktılar. Hatta hanımlar ve küçükhanımlar da birinci kata çıkıp kepenklerin gerisine yerleştiler.

"Karşıda, meyhanenin kapısında duran şu Rasseneur alçağını görüyor musunuz?" dedi Mösyö Hennebeau, Deneulin'e. "Anlamıştım zaten, mutlaka o da bu işin içinde."

Oysa Maigrat'nın dükkânına balta darbelerini indiren Rasseneur değil Étienne'di. İkide birde arkadaşlarını çağırıyordu: İçerdeki mallar kömür işçilerine ait değil miydi? Onca zamandır kendilerini sömüren, işletmenin tek bir sözüyle kendilerini açlığa mahkûm eden bu hırsızdan kendilerine ait olanları geri almaya hakları yok muydu? Yavaş yavaş hepsi müdürün konağının önünden ayrılıp, komşu dükkânı yağmalamaya koşuyorlardı. "Ekmek! Ekmek! Ekmek!" çığlıkları yeniden yükselmeye başlamıştı. Bu kapının arkasında ekmek bulacaklardı. Sanki daha fazla dayanacak güçleri kalmamış, bir saniye daha geçerse oracıkta can vereceklermiş gibi, korkunç bir açlık krizine girmişlerdi. Kapıda öyle bir izdiham yaşanıyordu ki Étienne baltasını her sallayışında, birini yaralayacağından korkuyordu.

Bu arada, konağın holünden ayrılan Maigrat önce gidip mutfağa sığınmıştı; ama oradan hiçbir ses duyamıyor, kafasında sürekli dükkânına saldırdıklarını kuruyordu; sonra dışarıdaki tulumbanın arkasına gizlenmek için tekrar yukarı çıktığı sırada, kapısının çatırdadığını, arasına adının da karıştığı haykırışları açık seçik işitti. Demek bu bir karabasan değildi: Olan biteni göremese de her şeyi işitiyordu, saldırıyı anbean izliyor, kulakları uğulduyordu. Her balta

darbesi yüreğini deşmekteydi. Kapının menteşelerinden biri yerinden fırlamış olmalıydı, en fazla beş dakika sonra dükkânı ele geçirirlerdi. Zihninde gerçekçi ve korkunç görüntüler şekilleniyordu: Haydutlar içeri dalıyor, çekmecelerini zorlayıp, çuvallarını parçalıyor, ne bulurlarsa yiyip içiyor, kendisine köy köy dolaşıp dilenmek için bir baston bile bırakmadan her şeyi alıp götürüyorlardı. Hayır, canı pahasına da olsa, kendisini batırmalarına izin vermeyecekti. Oraya gizlendiğinden beri, evinin yan cephesindeki pencerelerden birinde karısının, camların gerisinden pek iyi seçilemeyen, soluk ve cılız karaltısını görüyordu: Her gün yediği dayakların ezikliğiyle, sessizce, kapının kırılışını izliyordu belli ki. Pencerenin altında bir sundurma vardı, öyle bir konumdaydı ki, konağın bahçesinden aradaki kafes çite tırmanıp sundurmanın damına geçmek mümkündü, oradan da kiremitler üzerinde sürünerek pencereye ulaşılabilirdi. Evine bu şekilde dönmek zorunda kalması ona acı veriyordu, dışarı çıktığına pişmandı şimdi. Belki de dükkânını korumak için kapının önüne mobilya yığacak kadar vakit bulabilirdi, hatta kahramanca savunma taktikleri geliştiriyor, kalabalığın üzerine yukarıdan kızgın yağ, ateşe verilmiş gazyağı dökme hayalleri kuruyordu. Ama mal mülk aşkıyla can korkusu çatışıyor, Maigrat ödlekliğinden sıyrılmaya çalışıyordu. Birden, daha derinden gelen bir balta sesiyle kararını verdi. Cimrilik ağır basmıştı; tek bir ekmeği kaptırmaktansa, karısıyla birlikte bedenlerini çuvallara siper edeceklerdi.

Tam o sırada yuhalamalar yükseldi.

“Bakın! Bakın!.. Damda erkek kedi var! Yakalayın şu kediyi!”

Kalabalık sundurmanın damındaki Maigrat’yı görmüştü. Paçası tutuştuğu için, hantal bedenine rağmen çevikçe kafes çite tırmanmış, kırılan tahtaları hiç dert etmemişti, şimdi de kiremitlerin üzerinde sürünerek pencereye ulaşmaya çalışıyordu. Ama çatı çok eğimliydi, göbeği rahat hareket etmesini engelliyor, tırnakları kırılıyordu. Yine de, taşa tutulmaktan ödü kopmasa yukarıya kadar tırmanacaktı; artık göremez olduğu kalabalık aşağıdan bağırmaya devam ediyordu:

“Tutun şu kediyi! Yakalayın! İşini bitirelim şunun!”

Aniden iki eli birden kaydı, Maigrat bir top gibi yuvarlandı, oluğa çarpıp zıpladı, aradaki duvarın üzerine öyle ters bir biçimde düştü ki, oradan yola fırladı ve bir taşın sivri kenarına çarpan başı yarıldı. Beyni

patlamış, hemen oracıkta can vermişti. Yukarıda, camın gerisinde hayal meyal ve soluk bir biçimde seçilen karısı hâlâ bakmaya devam ediyordu.

Önce bir şaşkınlık yaşandı. Baltası elinden kayan Étienne olduğu yerde kalakalmıştı. Maheu, Levaque ve diğerleri dükkânı unutup, gözlerini kanın incecik kırmızı bir çizgi halinde süzüldüğü duvara çevirmişlerdi. Bağırış çağırış kesilmiş, giderek artan karanlıkta ortalığa derin bir sessizlik hâkim olmuştu.

Hemen ardından haykırışlar yeniden yükseldi. Kanı görünce gözleri dönen kadınlar saldırıya geçti.

"Demek ki adaletli bir Tanrı varmış! Ah domuz, geberip gittin işte!"

Hâlâ sıcak olan cesedin etrafına doluşmuşlardı, kahkahalar atarak küfürler savuruyorlar, patlamış kafasına bakıp çirkin surat diye alay ediyorlar, açlıkla geçen ömürlerinin tüm kinini ölünün yüzüne haykırıyorlardı.

"Sana altmış frank borcum vardı, işte ödedim, pis hırsız!" dedi diğerlerinden daha hınçlı görünen Maheude. "Artık veresiye vermem diyemeyeceksin... Dur hele! Seni biraz daha semirteyim."

On parmağıyla birden toprağı kazdı, iki avuç dolusu toprak alarak ölünün ağzına tıktı.

"Al bakalım! Ye hadi!.. Hadisene! Bizi yiyordun ya, bunu da öyle ye!"

Sırtüstü yere serilmiş, kıpırtısızca yatan ölü, fal taşı gibi açılmış sabit gözlerle karanlığın çökmekte olduğu uçsuz bucaksız gökyüzüne bakıyordu. Artık ekmek niyetine yiyip yiyeceği tek şey bu kara topraktı. Yoksulları aç bırakmak ona şans getirmemişti.

Ama kadınlar intikamlarını tam anlamıyla almış değillerdi. Dişi kurtlar gibi koklayarak ölünün etrafında dönüyorlardı. Hepsi içlerini rahatlatacak bir hakaret, vahşice bir davranış arıyordu.

Yanık Kadın'ın cırlak sesi duyuldu.

"Onu erkek kedi gibi kısırlaştıralım!"

Evet evet! Hadım edelim şu kediyi!.. Alçak, bize az çektirmedi!"

Mouquette adamın pantolonunu çekiştirerek çıkarırken, Levaque bacaklarını havaya kaldırdı. Yanık Kadın, yaşlılıktan kupkuru olmuş elleriyle adamın çıplak bacaklarını aralayarak, ölü erkeklik organını

avuçladı. Kendisini arkaya doğru vererek var gücüyle asılıyor, harcadığı çabadan ötürü kol kemikleri çatırdıyordu. Esnek deriler direndiği için durup bir kez daha asılmak zorunda kaldı, sonunda koparmayı başardı, bu kıllı ve kanlı et parçasını havada sallarken, zafer kahkahaları atıyordu.

"Başardım! Kopardım işte!"

Cırlak sesler bu iğrenç ganimete lanetler okumaya başladı.

"Alçak herif, artık kızlarımızı beceremeyeceksin."

"Evet, borcumuzu bedenimizle ödettiremeyeceksin artık, bundan böyle bir ekmek için sana domalmamız gerekmeyecek."

"Bak! Sana altı frank borcum var, hesabı kapatmak istersen ben hazırım, hâlâ becerebileceksen tabii!"

Bu şaka hepsini müthiş neşelendirdi. Kanlı et parçasını, hiçbirinin az çekmediği, ama sonunda başını ezdikleri, şimdi ellerinin arasında cansız yatan zararlı bir hayvan gibi birbirlerine gösteriyorlardı. Çenelerini oynatarak üzerine tükürüyor; bir öfke patlaması içinde, ölüyü aşağılamak için ağızlarına geleni söylüyorlardı:

"Artık hiçbir işe yaramaz! Toprağa girecek ama bir erkek olarak değil... Çürüyüp kal orda, işe yaramaz herif!"

Bunun üzerine, Yanık Kadın et parçasını bastonunun ucuna geçirdi; bir bayrak gibi havada sallayarak yola fırladı, avaz avaz bağıran kadınlar da onun peşine takıldılar. Bastonun ucundan kanlar damlıyor, o içler acısı organ kasap çengeline asılmış artık bir et parçası gibi sallanıyordu. Madam Maigrat yukarıda, pencerenin önünde hâlâ hiç kımıldamadan duruyordu; ama batan güneşin son ışıklarında camın kusurlu dokusu beyaz suratının ifadesini değiştiriyor, ona gülüyormuş gibi bir hava veriyordu. Kadınlar bastonun ucunda taşıdıkları, başı ezilmiş bu zararlı hayvanla birlikte koşa koşa uzaklaşırken; sürekli dayak yiyen, her an aldatılan, sabahtan akşama kadar başını hesap defterinden kaldırmayan bu zavallı kadın belki de gerçekten gülümsüyordu.

Bu dehşet verici iğdiş etme sahnesi insanın kanını donduran bir dehşet havasında gerçekleşmişti. Ne Étienne, ne Maheu, ne de diğerleri müdahale edecek zaman bulabilmişti. Gemi azıya almış bu cazgır kadınların karşısında kımıldamadan duruyorlardı. Tison meyhanesinin kapısından başlar uzanıyordu, Rasseneur isyan

duygusuyla sapsarı kesilmiş, Zacharie ve Philomène gördükleri manzara karşısında donakalmışlardı. İki ihtiyar, Bonnemort ve Mouque, son derece ciddi bir tavırla başlarını sallıyorlardı. Bir tek Jeanlin sırıtıyordu, dirseğiyle Bébert'i dürtüyor, Lydie'yi kafasını kaldırmaya zorluyordu. Kadınlar geri dönmekteydiler, müdürün konağının önünden geçiyorlardı. Kepenklerin ardına gizlenen hanımefendilerle küçükhanımlar boyunlarını uzatıp bakıyorlardı. Önlerindeki duvar engel olduğu için hadım etme sahnesini görememişlerdi, hava iyice karardığından artık gözleri de doğru dürüst seçemez olmuştu.

"O bastonun ucunda ne var?" diye sordu bakacak cesareti kendinde bulan Cécile.

Lucie ve Jeanne bunun tavşan derisine benzediğini söylüyorlardı.

"Hayır hayır," diye mırıldandı Madam Hennebeau, "dükkânı yağmaladılar herhalde, domuz eti artığına benziyor."

Ama bir anda ürpererek sustu. Madam Grégoire onu diziyle dürtmüştü. İkisinin de ağzı bir karış açık kaldı. Sapsarı kesilmiş küçükhanımlar artık bir şey sormuyor; fal taşı gibi açılmış gözleriyle, karanlığın içinde beliren bu kıpkırmızı görüntüyü izliyorlardı.

Étienne baltasını yeniden havaya kaldırdı. Ama huzursuzluk devam ediyordu, şimdi bu ceset yolu tıkamakta ve dükkânı korumaktaydı. Direnişçilerin çoğu geri çekilmişti. Hepsini yatıştıran bir tatmin içindeydiler sanki. Maheu üzgün üzgün dururken, birinin kulağına kaçmasını fısıldadığını duydu. Arkasını döndü, üzerinde eski püskü erkek ceketi ve kapkara suratıyla soluk soluğa duran Catherine'i gördü. Kızı itti. Onu dinlemek istemiyor, sille tokat girişecek gibi görünüyordu. Bunun üzerine, genç kız umutsuzluk ifade eden bir hareket yaptı, kısa bir tereddütten sonra Étienne'e doğru koştu.

"Hemen kaç, jandarmalar geliyor!"

O da kızı yanından kovuyor, yediği tokatların etkisiyle kanın tekrar yanaklarına hücum ettiğini hissederek sövüp sayıyordu. Ama Catherine geri adım atmıyor, baltasını elinden atması için onu sıkıştırırken, iki eliyle birden yapışıp, karşı konulmaz bir güçle delikanlıyı sürüklüyordu.

"Sana jandarmalar geliyor dedim!.. Beni dinle. Öğrenmek istiyorsan söyleyeyim, Chaval onları çağırmaya gitti, birazdan burada

olurlar. Bu davranışı beni tiksindirdi, ben de koşup buraya geldim... Kurtar kendini, yakalanmanı istemiyorum."

Dörtnala gelen atlılar ta uzakta kaldırımları çın çın çınlatmaya başlamışken, Catherine Étienne'i çekip götürdü. O sırada ani bir çığlık yükseldi: "Jandarmalar! Jandarmalar!" Büyük bir bozgun yaşanıyor, herkes deli gibi kaçışıyordu; sanki bir kasırga her şeyi önüne katıp sürüklemiş gibi, iki dakika içinde sokak tamamen boşalmış, ortalıkta tek bir kişi bile kalmamıştı. Sadece Maigrat'nın cesedi kara bir leke gibi beyaz toprağın üzerinde durmaktaydı. Tison meyhanesinin önünde şimdi sadece Rasseneur vardı, içi rahatlamış bir halde, kaçmaya gerek duymadan, süngülerin kolay zaferini alkışlıyordu; bu sırada, sokakları bomboş, bütün ışıkları sönük, kapıları pencereleri kapalı, sessizliğe gömülmüş olan Montsou'da, korkuyla ter döken, dişleri takırdayan burjuvalar dışarıya göz atmaya bile cesaret edemiyorlardı. Ova zifirî karanlığa gömülmüştü, hüzünlü gökyüzünün derinliklerinde sadece yüksek fırınların ve kok fırınlarının kızıl alevleri görünüyordu. Dörtnala gelen jandarmalar giderek yaklaşmaktaydı, karanlık bir kütle gibi yolun başında belirdiklerinde, kimse farkına varmadı. Arkalarından da, muhafızlığını yaptıkları Marchiennes pastacısının arabası geliyordu; aşağı atlayan aşçı yamağı börekleri telaşsızca arabadan çıkarmaya koyuldu.

Altıncı bölüm

I

Şubatın ilk on beş günü de geçti, yoksullara aman vermeyen karakış, şiddetli soğuklarla sürüp gidiyordu. Üç resmî yetkili; Lille valisi, bir savcı ve bir general bir kez daha sokaklarda görünmüştü. Jandarmalar yetmeyince bir askerî alay Montsou'ya gelmiş, Beaugnies ile Marchiennes arasında karargâh kurmuştu. Silahlı birlikler kuyuların başında nöbet tutuyor, her makinenin başında askerler bekliyordu. Müdürün konağının, işletme şantiyelerinin, hatta bazı burjuvaların evlerinin önünde bile süngüler yükseliyordu. Sokaklarda sadece devriyelerin ayak sesleri duyuluyordu. Voreux'deki moloz tepeciğinin üzerinde, dondurucu rüzgârın ortasında, düz ovaya hâkim bir noktada sürekli bir nöbetçi duruyor ve sanki düşman ülke işgali söz konusuymuşçasına, iki saatte bir nöbetçilerin haykırışları duyuluyordu:

"Dur! kimdir o?.. Parolayı söyle!"

Hiçbir ocakta işbaşı yapılmamıştı. Tam tersine, grev her tarafa sıçramış durumdaydı: Tıpkı Voreux'de olduğu gibi, Crèvecoeur, Mirou ve Madeleine'de de kömür çıkarma işlemi durmuştu; Feutry-Cantel ve Victoire'da kuyuya inenlerin sayısı her geçen gün daha da azalıyordu, o güne dek grevin ulaşamadığı Saint-Thomas'da bile işi bırakanlar olmuştu. Şimdi, madencilerin onurunu zedeleyen bu güç gösterisi karşısında sessiz bir inatlaşma başlamıştı. Pancar tarlalarının ortasındaki mahalleler boşalmış gibiydi. İşçiler evlerinden pek çıkmıyor, nadiren biri tek başına çıkınca da, kırmızı pantolonlu askerlere dik dik bakarak başını öne eğiyordu. Bu kasvetli dinginlik ortamında, tüfeklere karşı koyan bu pasif direnişte sahte bir yumuşaklık; gözlerini terbiyecisine dikmiş, arkasını döndüğü anda üstüne atılıp parçalamaya hazır bekleyen kafesteki yırtıcı hayvanın zoraki ve sabırlı itaati vardı. Bu grevle büyük maddi kayıplara uğrayan

işletme, Belçika sınırındaki Borinage'dan işçi getirtmekten söz ediyor, ama buna cesaret edemiyordu; böylece, evlerine kapanan kömür işçileriyle askerî birliklerin başını beklediği ocaklar arasında süren savaş yerinde sayıyordu.

O korkunç günün ertesinde, ortalığa aniden derin bir sükûnet hâkim olmuştu; aslında bu sükûnetin gerisinde öyle büyük bir panik gizliydi ki herkes olayların neden olduğu zarar ziyan ve vahşeti konuşmaktan olabildiğince kaçınıyordu. Soruşturma sonucunda, Maigrat' nın düşerek öldüğü kanıtlanmıştı, cesetten koparılan organ konusu karanlıkta kalmış, bu olay şimdiden bir efsaneye dönüşmüştü. Öte yandan işletme uğradığı zararları açıklamıyor, Grégoirelar ise, kızlarının tanık olarak dinleneceği bir davanın yaratacağı skandalı göze alamıyorlardı. Yine de her zamanki gibi, olaylarla hiçbir ilgisi olmayan, her şeyden habersiz bazı şaşkınlar tutuklanmıştı. Bu arada yanlışlıkla Pierron da elleri kelepçelenerek Marchiennes'e götürülmüştü, arkadaşları hâlâ bu olayla dalga geçiyorlardı. Az kalsın Rasseneur de iki jandarma tarafından götürülecekti. Müdürlük işten çıkarılacakların listesini yapmakla yetiniyor, toplu halde işten çıkarmalar gerçekleşiyordu: Maheu de atılanlar arasındaydı. Listede Levaque'ın dışında, sırf İki Yüz Kırklar mahallesinden otuz dört kişi vardı. Ama bütün suç, çatışma akşamı ortadan kaybolan ve sürekli aranmasına rağmen bir daha izine rastlanmayan Étienne'e yükleniyordu. Étienne'e nefret besleyen Chaval onu ihbar etmiş, ana babasını kurtarmak isteyen Catherine'in yalvarmaları sonucu diğerlerinin adını vermemişti. Günler geçiyor, hiçbir şeyin çözüme ulaşmadığı hissediliyor, herkes yüreği daralarak işin sonucunu bekliyordu.

Artık uykularında hayalî alarm çanlarıyla kulakları uğuldayan, burunlarında sürekli bir barut kokusu hisseden Montsoulu burjuvalar, her gece sıçrayarak uyanıyorlardı. Ama kafalarını asıl allak bullak eden şey, yeni rahipleri Peder Ranvier'nin verdiği bir vaaz oldu; gözleri kor gibi parlayan bu sıska adam Peder Joire'ın yerine gelmişti. Herkesle iyi geçinmeye önem veren, daima saygıyla gülümseyen, o yumuşak huylu ve tombul Peder Joire'dan öylesine farklıydı ki! Peder Ranvier bölgenin şerefini lekeleyen o azılı haydutların savunmasını üstlenmemiş miydi? Grevcilerin alçaklıklarına özürler buluyor, tüm sorumluluğu üzerine yıktığı burjuvaziye şiddetle saldırıyordu. Burjuvazi Kilise'yi eski

özgürlüklerinden mahrum ederek tüm özgürlükleri kendi eilinde toplamış, dünyayı adaletsizlik ve ıstırabın kol gezdiği lanetli bir yer haline getirmişti; uzlaşmazlıkların derinleşmesine neden oluyor, Tanrı'yı, inançları, ilk Hıristiyanların kardeşlik geleneklerini hiçe sayarak insanlığı korkunç bir felakete sürüklüyordu. Peder Ranvier zenginlere gözdağı verme cüretini de göstermişti; onları uyarmış, Tanrı'nın sesine kulak tıkamaya devam ederlerse, Tanrı'nın mutlaka yoksullardan yana çıkacağını söylemişti: İmansız zenginlerin servetini ellerinden alıp yeryüzündeki yoksullara dağıtacak, böylece yüceliğini bir kez daha kanıtlamış olacaktı. Vaazı dinleyen dindar kadınlar tir tir titriyor, noter bunun tam bir sosyalizm propagandası olduğunu söylüyordu. Herkes rahibi, elinde salladığı haçıyla, 89'da kurulan burjuva toplumunu yıkmaya çalışan bir çete reisi olarak görüyordu.

Durumdan haberdar edilen Mösyö Hennebeau omuz silkerek şunları söylemekle yetindi:

"Canımızı fazla sıkacak olursa, piskopos bizi ondan kurtarır."

Ovada bir baştan bir başa panik rüzgârları eserken, Étienne yeraltında, Jeanlin'in Réquillart'daki ininde gizleniyordu. Kimse onun bu kadar yakında saklanabileceğini tahmin etmiyordu; ocağın eski kuyusunun terk edilmiş bir galerisinde saklanmış olması, bu soğukkanlı cüret, aramaları sonuçsuz bırakmıştı. Yukarıda gözetleme kulesinin yıkılmış direkleri arasında biten yaban erikleri ve akdikenler kuyu ağzını örttüğünden kimse buraya adım atmak istemiyordu, üstelik aşağı inmek için yol yordam bilmek, üvez ağacının köklerine asılmak, hâlâ sağlam kalmış basamaklara ulaşmak üzere kendini korkusuzca aşağı bırakmak gerekiyordu; ayrıca burayı koruyan daha başka engeller de vardı, merdiven bacasının boğucu sıcaklığını, yüz yirmi metrelik tehlikeli bir inişi ve ganimetlere dolu haydut inine ulaşmadan önce galerinin birbirine iyice yaklaşan duvarları arasında çeyrek fersah boyunca yüzükoyun sürünmeyi göze almak gerekiyordu. Étienne burada bolluk içinde yaşıyordu, ardıç likörü, kurutulmuş morina balığından artakalan parçalar ve çeşit çeşit erzak bulmuştu. Geniş ot yatak çok rahattı, içerideki hamam ılıklığı her tarafa eşit dağılmıştı ve en ufak esinti hissedilmiyordu. Sadece karanlıkta kalma tehlikesi vardı. Jandarmaları atlatmaktan büyük keyif duyan Jeanlin, tedbiri elden bırakmadan büyük bir gizlilik içinde onun ihtiyaçlarını

karşılıyor, merheme varıncaya kadar her şeyi getiriyor, ama bir türlü bir paket mum bulmayı başaramıyordu.

Beşinci günden itibaren, Étienne mumu sadece yemek yerken yakmaya başladı. Karanlıkta lokmalar boğazından geçmiyordu. Bitmek bilmez bu gece, değişmeyen zifirî karanlık en büyük sıkıntısıydı. Güvenlik içinde uyuyor, yiyip içiyor, üşümüyordu, ama karanlık daha önce hiç bu kadar büyük bir ağırlık yapmamıştı üzerinde. Bu zifirî karanlık düşüncelerini bile eziyor gibi geliyordu ona. Şimdi çalıntı yiyecekleri yiyerek yaşıyordu! Komünist düşüncelerine rağmen, çocukluk eğitiminden kalma eski kaygılar açığa çıkıyor, yiyip içtiklerini iyice kısarak kuru ekmekle yetiniyordu. Ama ne yapabilirdi ki? Yaşaması gerekiyordu, henüz görevini tamamlamamıştı. Ağırlığı altında ezildiği bir utanç daha vardı; o buz gibi havada, aç karnına içtiği ardıç likörünün etkisiyle sarhoş olup bıçakla Chaval'e saldırdığı için büyük bir pişmanlık içindeydi. Yaşadığı bu olay, içinde gizli kalmış o dehşet duygusunu uyandırıyor, bir damla içkiyi bile kaldıramayıp adam öldürecek kadar gözünü döndüren o kalıtımsal hastalığı, nesiller boyu gelen o ayyaşlık illetini hatırlatıyordu. Sonunda katil mi olacaktı yoksa? Şiddete iyice doymuş bir durumda, kendisini toprağın derinliklerindeki bu sakin sığınakta bulunca, tıka basa yemiş ve iflahı kesilmiş bir hayvan gibi iki gün boyunca uyumuştu; uyandığında midesi bulanmaya devam ediyordu, ağzı zehir gibiydi, başı bir gece önce içki âlemindeymiş gibi ağrıyordu. Aradan bir hafta geçti; durumdan haberdar olan Maheuler ona bir mum dahi yollayamadılar: Yemek sırasında bile olsa ışıktan vazgeçmesi gerekiyordu.

Artık Étienne, ot yatağına uzanıp saatlerce yatıyordu. Henüz içselleştirdiğinden emin olmadığı belli belirsiz düşünceler zihnini kurcalıyordu. Bilgisi arttıkça, kendisini arkadaşlarından ayıran bir üstünlük duygusuna kapılmıştı. Hiç bu kadar çok kafa yormamıştı, ocaktan ocağa deli gibi koştukları günün ertesinde içini kaplayan bu tiksintinin nedenini soruyordu kendine; ama cevabını vermekten çekiniyordu, aklına gelen anılar, açgözlülüğün bayağılığı, içgüdülerin kabalığı, ortalığa yayılan tüm bu sefalet kokusu onu iğrendirir olmuştu. Karanlıkta yaşamanın verdiği sıkıntıya rağmen, mahalleye döneceği anın kaygısını yaşıyordu. Balık istifi gibi iç içe yaşayan bu sefillerin hali midesini bulandırıyordu. Ciddi ciddi siyasetten

konuşabileceği tek bir kişi yoktu, insanın genzini yakan o pis soğan kokusunun içinde hayvanlar gibi yaşıyorlardı! Étienne onların ufuklarını genişletmek, burjuvalara özgü nezaket ve rahatlığa kavuşturmak, kendi kendilerinin efendisi yapmak istiyordu; ama bu nasıl da uzun sürecek bir işti! Zaten bu açlık zindanında zafer gününü bekleme cesaretini kendinde bulamıyordu artık. Onlara önderlik yapmanın verdiği gurur, sürekli onlar adına düşünme kaygısı onu yavaş yavaş diğerlerinden uzaklaştırıyor, nefret ettiği o burjuvalardan birine dönüştürüyordu.

Jeanlin bir akşam, bir arabacının fenerinden aşırdığı mum parçasını getirdi; bu Étienne için büyük bir teselli oldu. Karanlıktan serseme dönüp çıldıracak raddeye geldiğinde bir an için mumu yakıyor, kâbustan kurtulur kurtulmaz da, yaşaması için ekmek kadar gerekli olan bu ışığı idareli kullanmak amacıyla hemen söndürüyordu. Sessizlik kulaklarında uğulduyor, bir fare sürüsünün kaçışma seslerinden, eski payandaların çatırtısından, ağını ören bir örümceğin çıkardığı hafif hışıltıdan başka bir şey duymuyordu. Ve bu ılık hiçlikte gözleri açık öylece dururken, sabit fikir haline gelmiş olan düşüncesine dönüyor, yukarıdaki arkadaşlarının ne yaptığını düşünmeye başlıyordu. Onları yarı yolda bırakmayı yapacağı en büyük alçaklık olarak görüyordu. Bu şekilde saklanmasının nedeni sonunda özgür kalmak, onlara tavsiyeler vermek ve harekete geçmekti. Uzun süreli düşüncelere daldıktan sonra yeni bir hevese kapılmıştı: Şartların düzelmesini beklerken ikinci bir Pluchart olmayı istiyordu, kol emeğini bırakacak, sadece siyaset üzerine kafa yoracaktı, ama tertemiz bir odada tek başına çalışacaktı; bahanesi de, zihinsel çalışmanın tüm hayatı kapladığı ve büyük bir sükûnet gerektirdiğiydi.

İkinci haftanın başında Jeanlin gelip, jandarmaların onun Belçika'ya geçtiğini düşündüklerini söyleyince, hava kararır kararmaz Étienne deliğinden çıkmayı göze aldı. Durumu öğrenmek, direnişi sürdürüp sürdürmemek gerektiğini anlamak istiyordu. Ona göre bu dava kaybedilmişti; daha grevden önce neticeden kuşku duymuş, sadece olayların gelişimine boyun eğmişti; şimdiyse ayaklanmanın sarhoşluğu geçince ilk kuşkularına geri dönüyor, işletmenin boyun eğeceğine dair umutlarını kaybediyordu. Ama bunu hâlâ kendi kendine bile itiraf edemiyor, bozgunun yol açacağı sefaleti, çekilecek acıların ağır

sorumluluğunun kendi üzerine yükleneceğini düşündüğünde içini derin bir endişe kaplıyordu. Grevin bitmesi üstlendiği rolün sona ermesi, umutlarının yıkılması, maden ocağındaki aşağılayıcı işe, mahalledeki iğrenç hayata dönmesi anlamına gelmiyor muydu? Kendini kandırıp ufak hesaplara girişmeden eski kararlılığına kavuşmaya çalışıyor, direnişe devam etmenin mümkün olduğunu, emeğin onurlu intiharı sonucunda sermaye sisteminin kendiliğinden çökeceğini kendisine kanıtlamak için uğraşıyordu.

Gerçekten de, bölgede büyük iflaslar yaşanıyordu. Geceleri, tıpkı saklandığı ormandan dışarı çıkan bir kurt gibi karanlık kırlarda dolaşırken, ovayı bir baştan bir başa kaplayan çöküş seslerini işitir gibi oluyordu. Yol kenarlarında yürürken, binaları soluk gökyüzü altında çürüyen, kapısına kilit vurulmuş, bomboş fabrikalardan başka bir şey görmüyordu. Krizden özellikle şeker fabrikaları etkilenmişti; Hoton ve Fauvelle şeker fabrikaları işçi sayısını azalttıktan sonra peş peşe batmışlardı. Dutilleul un fabrikasındaki son değirmen ayın ikinci cumartesi günü durmuştu, madenler için halat üreten Bleuze halat fabrikası işsizlik yüzünden kapanmıştı. Marchiennes bölgesinde durum her geçen gün daha da ciddileşiyordu: Gagebois cam fabrikasının tüm kazanları sönmüştü, Sonneville inşaat atölyeleri sürekli işçi çıkarıyordu, demir fabrikasının üç yüksek fırınından yalnızca biri yanarken kok fırınlarından hiçbirinin dumanı tütmüyordu. İki yıldan beri giderek derinleşen sanayi krizinin yol açtığı Montsou kömür işçilerinin grevi durumu daha da kötüleştirmiş, çöküşü hızlandırmıştı. Amerika'dan gelen siparişlerin durması, üretimin piyasa talebinin üzerine çıkması yüzünden sermayenin atıl kalması gibi sorunlara şimdi bir de, hiç hesapta olmayan kömür sıkıntısı eklenmiş, hâlâ yanmakta olan birkaç kazan için gerekli kömür sağlanamaz olmuştu; artık makinelerin gıdası olan kömürün kuyulardan tedarik edilememesi can çekişmenin doruk noktasına ulaştığı anlamına geliyordu. Genel gidişatın kötüleşmesi karşısında korkuya kapılan işletme kömür üretimini azaltıp madencileri açlığa mahkûm etmiş, ama aralık ayının sonuna gelindiğinde ocaklardaki stoklarda tek bir kömür parçası bile kalmamıştı. Her şey birbirine bağlıydı, felaket rüzgârları ta uzaktan esmeye başlıyor, bir çöküş çorap söküğü gibi diğerini tetikliyordu, sanayi kuruluşları birbirlerini ezerek yok olup gidiyorlardı. Bu facia

zincirinin etkileri komşu kentlerde de hissediliyor, Lille'de, Douai'de, Valenciennes'de bankacılar ortadan kaybolarak birçok ailenin ocağını söndürüyordu.

Étienne gecenin ayazında sık sık bir yolun dönemecinde duruyor, yıkıntı seslerini duyar gibi oluyordu. Karanlıkta derin bir nefes alıyor, hiçliğin sevincine kapılıyor, içi doğan günle birlikte eski düzenin yıkılıp gideceği umuduyla dolup taşıyordu; servet diye bir şey kalmayacak, eşitliğin tırpanı adaletsizliğin kökünü kazıyacaktı. Ama bu toplu çöküşte onu asıl ilgilendiren işletmenin ocaklarıydı. Karanlıkta görmeyen gözlerle yeniden yola koyuluyor, ocakları teker teker dolaşıyor, yeni bir hasar olduğunu öğrenince mutlu oluyordu. Galeriler bakımsız kaldıkça, giderek önem derecesi artan yeni göçükler meydana geliyordu. Mirou'nun kuzey galerisinin üstünde öyle göçükler oluyordu ki Joiselle yolunun yüz metrelik bölümü deprem olmuş gibi çökmüştü; bu kazalar nedeniyle yayılacak söylentilerden korkan işletme, toprak sahiplerine yok olup giden arazilerinin bedelini hiç pazarlık etmeden ödüyordu. Kayaları kolay çöken Crèvecoeur ve Madeleine göçükler yüzünden gitgide tıkanıyordu. Victoire'da iki çavuşun toprak altında kaldığı, Feutry-Cantel'i suların bastığı söyleniyordu; bakımsız kalan payandalar kırılıp durduğu için Saint-Thomas'daki bir galerinin bir kilometrelik kısmına yeniden duvar örmek gerekiyordu. Her saat başı ortaya çıkan yeni masraflar şirket ortaklarının hisselerini eritiyor, ocakların hızla tahrip olması Montsou'nun bir asırda yüze katlanan ünlü sermayesini yiyip bitirecek gibi görünüyordu.

Peş peşe gelen bu darbeler karşısında Étienne yeniden umutlanıyor; üçüncü ayı da direnişle geçirirlerse, tapınağının bilinmezliğinde bir put gibi çöreklenmiş oturan, o yorgun ve tıka basa doymuş hayvanın, o canavarın geberip gideceğine inanıyordu. Montsou'daki kargaşanın ardından Paris gazetelerinin çalkalandığını, hükümet yanlısı gazetelerle muhalif gazeteler arasında hararetli tartışmalar yaşandığını biliyordu; korkunç şeyler yazılıp çiziliyor, özellikle de imparatorluğun önceleri teşvik ettiği, şimdi de korkmaya başladığı Enternasyonal'le uğraşılıyordu; bu duruma daha fazla kulak tıkayamayacağını anlayan işletme Yönetim Kurulu'nun iki üyesi lütfedip araştırma yapmak için Montsou'ya gelmişti, ancak çok ilgisiz

ve çözüm bulmaya niyetleri yokmuş gibi davranan bu kişiler üç gün sonra her şeyin yolunda gittiğini beyan ederek geri dönmüşlerdi. Yine de Étienne, orada kaldıkları süre içinde bu beylerin sürekli toplantılar yaptığını, hummalı bir faaliyet içine girdiklerini, çevrelerindeki kimsenin ser verip sır vermediği birtakım işlere giriştiklerini haber almıştı. Onları güvenlerini yitirmemiş gibi numara yapmakla suçluyor, geri dönüşlerini panik içinde kaçmalarına bağlıyor, bu alçak heriflerin her şeyi yüzüstü bırakıp gitmelerine bakarak zaferlerine kesin gözüyle bakıyordu.

Ama Étienne ertesi gece yeniden umutsuzluğa kapıldı. İşletmenin omurgası öyle kolayca kırılamayacak kadar sağlamdı, milyonlar kaybetse de, daha sonra bunu, işçilerin ekmeğinden kısarak geri alırdı nasıl olsa. O gece Jean-Bart'a kadar gitmiş, bir gözetmenden Vandame'ın Montsou işletmesine satılacağını öğrenerek işin aslını tahmin etti. Söylendiğine göre, Deneulinlerde attan inip eşeğe binmek zorunda kalan zenginlere özgü acınası bir sefalet yaşanıyordu, baba yaşadığı sıkıntı yüzünden hasta düşmüş, parasızlık kaygısıyla iyice çökmüştü, alacaklılarla boğuşan kızlar ise giysilerini kurtarmaya çalışıyorlardı. Açlıktan kırılan işçi mahallelerinde bile, suyun dahi gizli gizli içildiği bu burjuva evindeki kadar sıkıntı çekilmiyordu. Jean-Bart'da işbaşı yapılmamış, Gaston-Marie'ye yeni bir pompa yerleştirilmek zorunda kalınmıştı, ellerini çok çabuk tutmalarına rağmen ocağı su basmış, bu durum büyük masraflara yol açmıştı. Reddedileceğini bilse de, sonunda Grégorielardan yüz bin frank borç isteyen Deneulin tahmin ettiği cevabı alınca yıkılmıştı, parayı kendisine olan sevgileri yüzünden vermediklerini söyleyen Grégoirelar, ona üstesinden gelemeyeceği bir işe kalkışmamasını, maden ocağını satmasını tavsiye ediyorlardı. Deneulin hâlâ aynı kararlılıkla hayır demeyi sürdürüyordu. Grevin faturasının kendisine çıkmasına öfkeleniyor; ocak satılacaksa, beyin kanamasından ölüp satıldığını görmemeyi diliyordu. Ama çaresiz kalınca önerileri dikkate almak zorunda kalmıştı. Onu köşeye sıkıştırmaya, sadece nakit sıkıntısı yüzünden kömürün çıkarılamadığı, onarılıp elden geçirilmiş, yeniden donatılmış, kaçırılmaz bir fırsat olan bu ocağı yok pahasına satın almaya çalışıyorlardı. Bari önerilen paralarla borçlarını kapatabilse kendini mutlu sayacaktı. Montsou'ya gelen yönetim kurulu üyeleriyle

iki gün pazarlık yapmış, içinde bulunduğu zor durumu suiistimal ederek umursamazmış gibi davranan bu adamlara bas bas bağırıp, “Asla” diye haykırmıştı. Bir çözüme ulaşılamayınca, işletme yöneticileri son nefesini sabırla beklemek üzere Paris’e dönmüşlerdi. Zararın bu şekilde karşılanacağını fark eden Étienne, son derece güçlü olduğu bir savaşta yanı başında serilip kalan zayıfların cesetlerini yutarak iyice palazlanan büyük sermayenin karşı konulmaz gücünü hissederek yine cesaretini kaybetmişti.

Neyse ki, ertesi sabah Jeanlin güzel bir haber getirdi. Voreux’de kuyunun iç kaplamaları elden gitmek üzereydi, her taraftan sular sızıyordu, bu yüzden onarım için alelacele doğramacılar çağırmak zorunda kalmışlardı.

Étienne, tüm ovaya hâkim vaziyette moloz tepeciğinin üzerinde bekleyen nöbetçinin siyah karaltısından korktuğu için o güne kadar Voreux’den uzak durmuştu. Nöbetçiye görünmeden oraya ulaşmak mümkün değildi, çünkü tepede alay bayrağı gibi dikilerek dört bir yanı görüyordu. Sabah saat üçe doğru gökyüzü iyice kararınca, Étienne ocağa yollandı; arkadaşları ona kuyunun iç kaplamalarının çok kötü durumda olduğunu söylediler, hatta onların düşüncesine göre kaplamalar acilen yenilenmeliydi, bu da kömür üretiminin üç ay durması demekti. Étienne uzun süre oralarda dolanıp, doğramacıların kuyudan gelen çekiç seslerini dinledi. Tedavi edilmesi gereken bu yara yüreğini neşeyle dolduruyordu.

Sabaha karşı geri döndüğünde nöbetçinin yine moloz tepeciğinin üzerinde dikildiğini gördü. Bu kez kendisini görecekti mutlaka. Yürürken bir yandan da halkın içinden çıkan bu askerlerin halka karşı silahlandırıldığını düşünüyordu. Ordu birdenbire ait olduğu safı seçse, devrim nasıl da kolayca zafere ulaşırdı! Bunun için kışlalardaki işçinin, köylünün kökenlerini hatırlamaları yeterli olacaktı. Burjuvaların en büyük korkusu da buydu zaten, ordunun saf değiştirebileceğini düşündükçe zangır zangır titriyorlardı. Haksızca sürdürdükleri tatlı hayatlarının bütün rezillikleriyle birlikte iki saat içinde silinip giderlerdi. Şimdiden askerî birliklerin tamamında sosyalizm düşüncesinin yayıldığı söyleniyordu. Bu doğru olabilir miydi? Adalet burjuvazinin dağıttığı mermiler sayesinde geri gelecek miydi? Derken başka bir ümide kapılıyor, ocakları kuşatan birliklerin grevcilerin safına

geçtiğini, işletme yöneticilerini toptan kurşuna dizdiğini, maden ocağını işçilere verdiğini düşlüyordu.

O sırada, zihninde bu düşüncelerle, moloz tepeciğine tırmanmakta olduğunu fark etti. Bu askerle neden sohbet etmesindi ki? Hem böylece düşüncelerini öğrenmiş olurdu. Kalıntılar arasında tahta parçaları arar gibi yaparak kayıtsız bir edayla ilerledi. Nöbetçi kıpırdamadan öylece duruyordu.

"Hey, arkadaş, ne berbat bir hava, değil mi?" dedi sonunda Étienne. "Sanırım kar yağacak."

Nöbetçi sapsarı saçlı, solgun ve temiz yüzü çillerle kaplı, ufak tefek bir askerdi. Kaputunun içinde acemi bir er gibi görünüyordu.

"Evet, sanırım öyle," diye mırıldandı.

Mavi gözlerini kül rengi gökyüzüne çevirip, ta uzakta kurumu kurşun gibi ovanın üzerine çöken o dumanlı şafağa uzun uzun baktı.

"Ne ahmak adamlar bunlar, sizi buraya dikip iliğinizi kemiğinizi donduracaklar!" diye devam etti Étienne. "Gören de Kazaklar geliyor sanacak!.. Üstelik burada sürekli rüzgâr eser!"

Küçük asker hiç yakınmadan tir tir titriyordu. Biraz ilerde, fırtınalı gecelerde Bonnemort Baba'nın sığındığı taştan bir kulübe vardı, ama moloz tepeciğini terk etmeme emri aldığı için asker yerinden hiç kıpırdamıyordu, soğuktan kaskatı kesilmiş elleri silahını hissetmez olmuştu. Voreux'yü koruyan altmış kişilik müfrezede yer alıyordu ve bu acımasız nöbet sırası sık sık geldiğinden eli ayağı donup oracıkta ölecekti neredeyse. Görevi bunu gerektiriyor, o ise edilgin bir boyun eğişle iyice uyuşup kalıyor, sorulara uyuklayan bir çocuk gibi kopuk kopuk sözcüklerle cevap veriyordu.

Étienne on beş dakika boyunca onu siyasetten konuşturmaya çabalamış, ama başaramamıştı. Kâh evet, kâh hayır diyordu, anlıyor gibi bir hali yoktu; arkadaşları yüzbaşının cumhuriyetçi olduğunu söylüyorlardı, kendisine gelince siyaset hakkında hiçbir fikri yoktu, zaten umurunda da değildi. Ateş etme emri verilirse, ceza almamak için ateş ederdi. Bir işçi olarak onu dinleyen Étienne'in içinde, halkın orduya, kıçlarına kırmızı bir pantolon giydirilerek beyinleri yıkanan bu kardeşlerine duyduğu kin uyanmıştı.

"Peki adınız ne?"

"Jules."

“Nerelisiniz?”

“Plogofluyum, şu taraflardan.”

Kolunu öylesine uzatmıştı. Bretagne’da bir köydü, daha fazlasını bilmiyordu. Küçük, solgun yüzü canlanmıştı, coşkuyla gülmeye başladı.

“Annem ve bir kız kardeşim var. Yolumu gözlüyorlardır şimdi. Ama dönmeme daha çok var... Buraya gelirken Pont-l’Abbé’ye kadar bana eşlik ettiler, Lepalmec’lerin atını almıştık, Audierne yokuşunun dibinde az kalsın bacaklarını kırıyordu. Kuzenim Charles elinde sosislerle bizi bekliyordu, ama kadınlar hüngür hüngür ağlayınca hepsi boğazımıza dizildi... Ah Tanrım! Evim ne kadar uzakta kaldı!”

Gözleri nemlenmişti, ama gülmeye devam ediyordu. Issız Plogof toprakları, fırtınaların kasıp kavurduğu o vahşi Raz Burnu, fundalıkların çiçeklendiği mevsimde, parlak bir güneş ışığı altında canlanıyordu gözünde.

“Söylesenize” dedi, “ceza almazsam bana iki yıl içinde bir ay izin verirler mi?

Bunun üzerine, Étienne de küçükken terk ettiği Provence’tan söz etti. Gün doğuyordu, kar taneleri toprak rengi gökyüzünde uçuşmaya başlamıştı. Nihayet, böğürtlenlerin arasında dolanan Jeanlin’in kendisine şaşkın şaşkın baktığını görünce endişelendi. Çocuk elini sallayarak kendisini çağırıyordu. Askerlerle dost olma hayali ne işe yarardı ki? Daha yıllar, yıllar geçmesi gerekiyordu, başaracağını düşünerek böylesine yararsız bir işe giriştiği için üzülüyordu. Ama bir anda, Jeanlin’in el işaretinin ne anlama geldiğini anlayıverdi: Nöbet değişimi vaktiydi, hemen oradan ayrılıp, gizlenmek üzere Réquillart’a doğru koşmaya başladı, yenilginin kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle yüreği bir kez daha burkulmuştu; yanı başında koşan Jeanlin, o ciğeri beş para etmez askerin, üzerlerine ateş açmaları için devriyelere haber verdiğini söylüyordu.

Moloz tepeciğinin üstünde kıpırdamadan duran Jules’ün gözleri yağan kara dalıp gitmişti. Çavuş, yanında adamlarıyla yaklaşıyordu, kural gereği her zamanki sözler söylendi.

“Dur, kimdir o?.. Parolayı söyle!”

İşgal altındaki bir ülkedeymişçesine, ağır postal seslerinin uzaklaştığı duyuldu. Gün doğduğu halde mahallelerde hiçbir

hareketlilik yoktu, asker postallarının altında kömür işçileri susuyor ve öfkeden çılgına dönüyorlardı.

II

İki gündür kar yağıyordu; yağış sabah kesilmiş, şiddetli bir donun etkisiyle uçsuz bucaksız bembeyaz örtü takır takır buz tutmuştu. Yolları mürekkep karası, duvarları ve ağaçları kömür tozuna bulanmış bu siyah ülke göz alabildiğine beyaza kesmişti. İki Yüz Kırklar mahallesi karın altında kaybolmuş gibiydi. Çatılardan tek bir duman bile yükselmiyordu. Yollardaki taşlar kadar soğuk evlerde ateş yanmıyor, kiremitlerin üzerindeki kalın kar tabakası erimek bilmiyordu. Mahalle, bembeyaz ovanın ortasında beyaz taşların çıkarıldığı bir taş ocağına, kefene sarınmış ölü bir köye benziyordu. Sokaklardan geçen askerlerin bıraktığı çamurlu ayak izleri vardı yalnızca.

Maheulerde, geriye kalan bir avuç kömür de yanıp bitmişti; serçelerin bile bir sap ot bulamadıkları bu korkunç havada moloz tepeciğinden kömür parçaları toplamak düşünülemezdi. İnat edip elleriyle karı eşeleyen Alzire ağır biçimde hasta düşmüştü. Maheude, Doktor Vanderhaghen'in gelmesini beklerken onu yırtık pırtık bir battaniyeye sarmak zorunda kalmıştı; doktorun evine iki kez gitmiş, ama onu bulamamış, hizmetçi de doktorun hava kararmadan önce mahalleye uğrayacağını söylemişti. Annesi pencerenin önünde dikilmiş, doktorun yolunu gözlerken, küçük kız sönmüş ocağın yanında o kadar üşümeyeceğini sanarak aşağı inmek istemiş, oturduğu iskemlede tir tir titriyordu. Bacakları yeniden tutulan ihtiyar Bonnemort karşısında uyuklar gibiydi. Jeanlin'le birlikte sokaklarda para dilenen Lénore ve Henri henüz eve dönmemişlerdi. Bomboş odayı ağır adımlarla arşınlayıp duran Maheu ise, artık kafesini seçemeyen bir hayvanın sersemliğiyle her seferinde duvara çarpıyordu. Gazyağı da bitmişti; ama havanın iyice kararmış olmasına rağmen, dışarıdaki bembeyaz karın yansıması içeriyi hafifçe aydınlatıyordu.

Ayak sesleri duyuldu; kapıyı sertçe iten Levaque Kadın, daha eşikten adımını atar atmaz gözü dönmüş halde Maheude'e bağırmaya başladı:

"Benimle her yattığında kiracımdan zorla yirmi metelik aldığımı sen mi uydurdun yoksa?"

Maheude omuz silkti.

"Saçmalama, ben öyle bir şey söylemedim... Hem kim söyledi sana bunu?"

"Bunun önemi yok, ama bana senden duyduklarını söylediler... Hatta yediğimiz haltları duvarın gerisinden işittiğini, kıçımı yerinden kaldırmadığım için evi pislik götürdüğünü de söylemişsin... Bunları söylediğini de inkâr et bakalım!"

Kadınların bitmek bilmeyen dedikoduları yüzünden her gün kavga çıkıyordu. Özellikle kapı komşuları arasındaki dargınlıklar ve barışmalar günlük olaylar haline gelmişti. Yine de, birbirlerine hiç böylesine şiddetle saldırmamışlardı. Grev başladığından beri açlık kinlerini kabartıyor, herkes çatacak yer arıyordu. İki kadının arasındaki bir tartışma erkeklerin gırtlak gırtlağa gelmesine yol açıyordu.

Nitekim Levaque da Bouteloup'yu zorla sürükleyerek çıkageldi.

"İşte arkadaş burda, söylesin bakalım karımla yatmak için yirmi metelik vermiş mi?"

Temiz yüzündeki ürküntü ifadesi gür sakalının ardından pek belli olmayan kiracı kem küm ediyor, suçlamaya karşı çıkıyordu.

"Yok, hayır, böyle bir şey asla olmadı, asla!"

Aniden Levaque gözdağı verircesine, yumruğunu Maheu'nün burnuna doğru salladı.

"Haberin olsun, böyle şeylerden hiç hoşlanmam. İnsanın böyle bir karısı varsa kemiklerini kırmalı... Sen de onun söylediklerine inanıyor musun yoksa?"

"Lanet olsun!" diye haykırdı zaten canından bezmiş olan Maheu, "Bu dedikodulardan bıktım usandım! Zaten yeterince sıkıntı çekmiyor muyuz? Beni rahat bırak, yoksa canına okurum!.. Hem söyle bakalım, karımın böyle dediğini kim söyledi!"

"Kim söyledi ha?.. Pierronne söyledi."

Maheude tiz bir kahkaha atarak, Levaque Kadın'ın üzerine yürüdü:

“Ah! Demek Pierronne söyledi... Tamam, o zaman, ben de bana söylediklerinden bahsedeyim. Evet! Bana senin, birini altına diğerini üstüne alıp iki erkekle birden yattığını söyledi!”

Bunun üzerine, ortalık iyice karıştı. Hepsi sinirden kuduruyordu, Levaquelar Maheulere cevap yetiştiriyor, Pierronne’un onlar hakkında daha bir sürü şey anlattığını söylüyorlardı, Catherine’i elleriyle satmışlar, Étienne ise *Volkan*’da kaptığı hastalığı çocuklara varıncaya kadar tüm aileye bulaştırmıştı.

“Demek bunları söyledi, öyle mi?” diye kükredi Maheu. “Tamam! Şimdi oraya gidiyorum, eğer söyledim derse ağzının ortasına bir tane patlatırım.”

Maheu dışarı fırlamıştı, Levaquelar olacakları görmek için onun peşine takıldılar, kavgalardan tiksinen Bouteloup ise gizlice sıvıştı. Bu iftiralarla kanı beynine sıçrayan Maheude de tam kapıdan çıkıyordu ki Alzire’in iniltisiyle geri dönmek zorunda kaldı. Battaniyenin uçlarını küçük kızın titreyen bedeninin altına sıkıştırdı, sonra tekrar pencerenin önünde dikilip, dalgın gözlerle yola bakmaya başladı. Doktor hâlâ gelmemişti!

Maheu ve Levaquelar, Pierronların kapısında karın üzerinde tepinen Lydie ile karşılaştılar. Evin pencereleri kapalıydı, kepenklerin aralığından ince bir ışık sızıyordu. Çocuk önce sorulara kaçamak yanıtlar verdi: Hayır, babası evde değildi, yıkanan çamaşırları getirmek üzere çamaşırhaneye, Yanık Ana’nın yanına gitmişti. Sonra rahatsız oldu, annesinin nerede olduğunu söylemek istemedi. Sonunda kin dolu sinsi bir gülümsemeyle her şeyi itiraf etti: Mösyö Dansaert gelmişti, annesi sohbetlerini engellediği için onu dışarı atmıştı. Dansaert sabahtan beri, iki jandarmayla birlikte mahallede dolaşıyor, işçilere tekrar işbaşı yapmaları için dil döküyor, zayıf gördüklerine gözdağı veriyor, her gittiği yerde pazartesi günü işbaşı yapılmazsa işletmenin Borinagelıları işe almaya kararlı olduğunu söylüyordu. Akşam hava kararırken Pierronne’u evde yalnız bulunca jandarmaları göndermişti; şimdi içerde, gürül gürül yanan ateşin yanında bir kadeh ardıç likörü içiyordu.

“Şiiişşt! Susun, bakalım ne yapıyorlar?” diye mırıldandı Levaque edepsizce gülerek. “Hesabımızı birazdan görürüz... Hadi küçük şıllık, sen uzaklaş buradan!”

Lydie'nin birkaç adım geri çekilince, Levaque gözünü kepengin aralığına dayadı. Gülmesini bastırmaya çalışıyor, tüm vücudu sarsılıyordu. Sonra sıra Levaque Kadın'a geldi, bir an baktıktan sonra yüzünü ekşiterek, bunun kendisini tiksindirdiğini söyledi. Neler olup bittiğini merak eden Maheu, kadını kenara itip içeri baktıktan sonra parayı veren düdüğü çalar dedi. Ardından tıpkı bir komedi izler gibi sırayla içeriyi gözetlemeye devam ettiler. Temizlikten ayna gibi parlayan odaya, gürül gürül yanan ateş sayesinde hoş bir hava hâkimdi, masanın üzerinde pastalar, bardaklar ve bir içki şişesi duruyordu, belli ki şenlik vardı. İçerde gördükleri şey iki adamı çileden çıkarmaya yetmişti, başka koşullar altında olsa, altı ay dalga geçip gülerlerdi. Kadının etekleri havadayken böyle tıka basa yiyip yemesi gülünçtü. Ama arkadaşları bir dilim ekmeğe, bir avuç kömüre muhtaçken sıcacık bir odada oynaşmak, bisküvilerle beslenmek alçaklık değil miydi?

"Babam geliyor!" diye bağırdı Lydie, sıvışırken.

Pierron, çamaşır bohçasını omzuna vurmuş, sakin sakin çamaşırhaneden dönüyordu. Maheu hemen ona seslendi.

"Baksana, karın, Catherine'i sattığımı, bizim evdeki herkesin bulaşıcı hastalığa yakalandığını söylüyormuş... Peki ya içeride karını eskitmekle meşgul olan beyefendi buna karşılık sana ne ödüyor?"

Bu sözlere hiçbir anlam veremeyen Pierron şaşkın şaşkın bakarken, kapının önündeki sesleri duyarak korkuya kapılan Pierronne neler olup bittiğini anlamak için kapıyı aralayacak kadar sersemlemişti. Yüzü kıpkırmızı, gömleğinin düğmeleri açıktı, kaldırdığı eteğini beline tutturmuştu, Dansaert ise odanın dibinde telaşla pantolonunu giyiyordu. Böyle bir olayın müdürün kulağına gitmesinden korkan başçavuş tir tir titreyerek tabanları yağladı ve gözden kayboldu. Bunun üzerine, kahkahalar, yuhalamalar, küfürler arasında tam bir kepazelik yaşandı.

"Sen, millete her zaman pasaklı der durursun," diye bağırdı Levaque Kadın Pierronne'a, "kendini şeflere ovdurttuğuna göre, temiz olmana şaşmamak gerek!"

"Arkadan konuşmakta üstüne yoktur onun!" diye ekledi Levaque. "Şu kaltağa bak sen, güya karım birimizi altına birimizi üstüne alıp kiracıyla beni aynı anda yatağa atıyormuş!.. Evet evet, bunları sen söylemişsin."

Ama sakinleşen Pierronne içlerinde en güzel ve en zenginin kendisi olduğunu bilmenin verdiği güvenle, küçümser bir ifade takınmış, bu kaba sözlere pabuç bırakmıyordu.

"Demişsem demişim, defolup gidin, tamam mı!.. Benim ne yaptığım sizi ne ilgilendirir, kıskançlar sürüsü sizi, bir kenara para koyduğumuz için bizi çekemiyorsunuz! Hadi hadi, boşuna uğraşmayın, kocam Mösyö Dansaert'in neden geldiğini iyi biliyor."

Sahiden de Pierron küplere biniyor, karısını savunuyordu. Kavga yön değiştirdi, artık hedef Pierron'du, ona satılmış, ispiyoncu, şirketin köpeği diye bağırıyorlar, kalleşliğine karşılık şeflerin önüne attığı güzel lokmaları mideye indirmek için evine kapanmakla suçluyorlardı. Pierron ise laf yarışında geride kalmıyor; Maheu'nün, kapısının altından, üstünde çaprazlama iki kemik ve bir hançer resminin bulunduğu bir tehdit mektubu attığını iddia ediyordu. Açlığın en uysalları bile çileden çıkarmaya başlamasından beri bütün kadın kavgalarında olduğu gibi, ister istemez bu kavga da erkeklerin gırtlak gırtlağa gelmesiyle sonuçlandı. Maheu ve Levaque Pierron'un üzerine saldırıp yumruklamaya başlayınca onları ayırmak gerekti.

Yanık Kadın çamaşırhaneden geri döndüğünde damadının burnundan oluk oluk kan akıyordu. Neler olup bittiğini öğrenince, "Bu domuz şerefimi iki paralık ediyor," demekle yetindi.

Sokak yeniden boşaldı, karın çıplak beyazlığını lekeleyen tek bir karaltı bile yoktu; her zamanki ölüm sessizliğine gömülen mahalle dondurucu soğuğun altında açlıktan inliyordu.

"Doktor geldi mi?" diye sordu Maheu kapıyı kapatırken.

"Gelmedi," diye karşılık verdi hâlâ pencerenin önünde dikilmekte olan Maheude.

"Çocuklar döndü mü?"

"Hayır, dönmediler."

Maheu kafasına balyoz yemiş bir öküz gibi tekrar bir duvardan diğerine gidip gelmeye başladı. İskemlesinde kazık kesmiş gibi oturan Bonnemort Baba kafasını bile kaldırmamıştı. Alzire de tek kelime etmiyor, onları endişelendirmemek için titremesini belli etmemeye çalışıyordu; ama ıstırabına cesaretle göğüs gerse de, kimi zaman öyle şiddetli bir titreme nöbetine tutuluyordu ki, küçük kızın cılız sakat bedeninin sarsılışı battaniyenin üzerinden bile hissediliyordu; o

anlarda, fal taşı gibi açtığı gözlerini, salonu ay ışığı gibi aydınlatan beyaza kesmiş bahçelerin tavandaki soluk yansımasına dikiyordu.

Artık yoksulluğun son sınırına gelip dayanmışlardı, tamtakır kalmış evde can çekişmekteydiler. Şiltenin yünlerinden sonra örtüleri de eskiciye gitmiş, ardından çarşaflar, çamaşırlar ve satılacak ne varsa elden çıkarılmıştı. Bir akşam büyükbabanın mendilini iki meteliğe satmışlardı. Bu yoksul evden çıkan her eşya gözlerin yaşlarla dolmasına neden oluyor, kocasının hediye ettiği pembe karton kutuyu eteğinin içine sokarak satmaya götürdüğü günü hatırladıkça annenin yüreği hâlâ sızlıyordu, sanki çocuğunu bir kapının önüne bırakmıştı. Dımdızlak kalmışlardı, vücutlarındaki derilerden başka satacak hiçbir şeyleri yoktu, ama o da öylesine yıpranmış, öylesine bozulmuştu ki, kimse beş para vermezdi. Satacak bir şeyleri kalmadığını bildikleri için evi aramaya bile gerek duymuyorlardı, artık ne bir mum, ne tek bir patates, ne bir parça kömür bulma umudu vardı, yolun sonuna gelmişlerdi; ölmeyi bekliyorlar, sadece çocukları için üzülüyorlardı, nasıl olsa kendi elleriyle öldürecek oldukları küçük kızın daha önce böyle bir hastalığa yakalanmasına ve boş yere ıstırap çekmesine yol açtıkları için deliye dönüyorlardı.

"Nihayet gelebildi!" dedi Maheude.

Pencerenin önünden siyah bir karaltı geçiyordu. Kapı açıldı. Ama gelen Doktor Vanderhaghen değil, yeni rahip Peder Ranvier idi; adam bu ölüm kokan, ışıksız, ateşsiz, ekmeksiz eve girdiğinde şaşırmış gibi görünmedi. Şimdiye kadar üç komşu evi daha ziyaret etmişti, tıpkı jandarmalarla dolaşan Dansaert gibi, o da ev ev gezerek iyi niyetli işçileri ayartmaya çalışıyordu: Kapıdan girer girmez bir softanın ateşli tavrıyla konuşmaya başladı.

"Evlatlarım, pazar ayinine neden gelmediniz? İyi yapmıyorsunuz, sizi sadece Kilise kurtarabilir... Hadi ama, önümüzdeki pazar günü ayine katılacağınıza söz verin."

Maheu ona şöyle bir baktıktan sonra hiçbir şey söylemeden salonu ağır ağır arşınlamaya devam etti. Yanıtı Maheude verdi.

"Ayine mi, sayın rahip, neden oraya gelecekmişiz ki? Ulu Tanrı bizimle alay etmiyor mu?.. Bakın mesela, orada ateşler içinde titreyen küçük kızım ona ne yaptı? Yeterince sefalet çekmiyor muyduk? Ben

kızıma bir fincan sıcak su bile içiremeyecek haldeyken, onu hasta etmesi pek mi gerekliydi!"

Bunun üzerine, ayakta dikilen rahip uzun uzun anlatmaya başladı. Grevi, bu korkunç yoksulluğu, açlığın yarattığı bu müthiş kini kullanarak, dinini yüceltmek için vahşilere vaaz veren bir misyonerin coşkusuyla konuşuyordu. Kilise'nin yoksulların yanında olduğunu, günün birinde Tanrı'nın gazabını zenginlerin üzerine çekerek adaleti sağlayacağını söylüyordu. Üstelik o günün doğuşu çok yakındı, çünkü zenginler Tanrı'nın yerini almış, Tanrı'yı hiçe sayarak gücü ellerine geçirip dünyayı tek başlarına yönetmeye başlamışlardı. Ama işçiler dünya mallarının hakça paylaşılmasını istiyorlarsa, tıpkı İsa' nın ölümünden sonra havarilerin etrafında toplanan yoksullar ve halktan insanlar gibi, kendilerini hemen rahiplerin eline teslim etmeliydiler. Büyük emekçi kitlelerine sözü geçtiği gün papa nasıl da büyük bir güce kavuşacak, din adamları ne müthiş bir orduya sahip olacaktı! Dünya bir haftada kötülerden arındırılacak, namussuz efendiler kovulacak, sonunda gerçek Tanrı egemenliği kurulacaktı, böylece herkes hak ettiği ölçüde ödüllendirilecek, iş yasası evrensel mutluluğu sağlayacaktı.

Maheude rahibi dinlerken, sonbahar gecelerindeki sohbetlerde, sıkıntılarının yakında sona ereceğini söyleyen Étienne'i dinler gibiydi. Ama rahiplere hiçbir zaman güvenmemişti.

"Güzel şeyler söylüyorsunuz, sayın peder," dedi. "Ama bunun nedeni, burjuvalarla aranızın iyi olmaması... Diğer rahiplerimiz yemeklerini müdüriyette yer, ne zaman ekmek istesek gözümüzü şeytanla korkuturlardı."

Rahip yine lafı aldı, kilise ve halk arasındaki o üzücü yanlış anlamadan söz etti. Şimdi üstü kapalı cümlelerle şehirlerdeki rahiplere, piskoposlara saldırıyor; zevke sefaya dalmış, sahip oldukları nüfuzla kendilerinden geçmiş, dünya egemenliğini ellerinden alanın işbirliği yaptıkları o liberal burjuvazi olduğunu göremeyecek kadar körleşip sersemlemiş yüksek din adamlarına veryansın ediyordu. Kurtuluş kırsal kesim rahiplerinden gelecekti; yoksulların da yardımıyla, İsa'nın krallığını kurmak için hep birden ayağa kalkacaklardı; şimdiden yoksulların başına geçmiş gibiydi, bir halk önderi, bir İncil devrimcisi edasıyla kemikli bedenini dikeltiyor, ışıl ışıl

parlayan gözleri karanlık odayı neredeyse aydınlatıyordu. Bu ateşli vaaz giderek gizemli bir konuşmaya dönüşmüştü, öyle ki zavallı ev halkı uzun bir süredir onun ne dediğini anlamıyordu.

“Bu kadar söze gerek yok,” diye homurdandı birden Maheu, “bize biraz ekmek getirmekle işe başlasaydınız daha iyi olurdu.”

“Pazar günü ayine gelin,” diye haykırdı rahip, “Tanrı her şeye kadirdir!”

Böylece çekip gitti, vaaz vermek üzere bu sefer de Levaqueların evine girdi; Kilise’nin nihai zaferine dair düşler kurarken kendisini öyle yücelmiş hissediyordu ki, dünyevi sıkıntıları alabildiğine küçümsüyor, acı çekmeden kurtuluşun mümkün olmadığına inanarak, açlıktan kırılan işçi mahallelerinde eli boş, sadaka vermeden dolaşıyordu.

Maheu odayı arşınlamaya devam ediyordu, döşeme taşlarını titreten düzenli ayak seslerinden başka bir şey duyulmuyordu. Paslanmış bir makara gürültüsü duyuldu, Bonnemort Baba soğumuş ocağa tükürdü. Ardından düzenli ayak sesleri yeniden duyulmaya başlandı. Ateşi iyice yükseldiği için kendinden geçmiş olan Alzire alçak sesle sayıklıyor, güneşin altında oyun oynadığını sanarak gülüyordu.

“Kahpe felek!” diye mırıldandı Maheude, küçük kızın yanaklarına dokunduktan sonra, ”Şimdi de alev alev yanıyor... Bu domuz herifin geleceği yok, o haydutlar gelmesini yasaklamış olmalılar.”

Doktordan ve işletmeden söz ediyordu. O sırada kapının yeniden açıldığını görüp bir sevinç çığlığı attı. Ama kolları iki yana düştü, umutsuz bir yüz ifadesiyle olduğu yerde kalakaldı.

“İyi akşamlar,” dedi Étienne, kapıyı dikkatlice kaparken alçak sesle.

Sıklıkla hava iyice karardığında geliyordu. Maheuler saklandığı yeri daha ikinci gün öğrenmişlerdi. Ama bu sırrı kimseyle paylaşmadıkları için, mahallede kimse genç adamın akıbetini bilmiyordu. Bu durum, hakkında bir efsane doğmasına neden olmuştu. Hâlâ ona güvenmeye devam ediyorlardı, ortalıkta gizemli söylentiler dolaşıyordu: Bir orduyla ve sandıklar dolusu altınla geri dönecekti. Bir mucizenin ilahî beklentisiyle hayallerinin gerçekleşeceğine, Étienne’in kendilerine vaat ettiği adalet ülkesine birdenbire kavuşacaklarına inanıyorlardı. Kimileri onu Marchiennes yolunda üç beyefendiyle birlikte bir arabanın içinde gördüğünü söylüyor, kimileriyse iki gün daha

İngiltere'de kalacağını iddia ediyordu. Yine de zaman geçtikçe, güvensizlik baş göstermekteydi; saygınlığını zedeleyen ilişkisi herkes tarafından bilindiğinden, dalgacılar onun bir mahzende, Mouquette'in sıcacık koynunda gizlendiğini ileri sürüyorlardı. İtibarı yavaş yavaş sarsılıyor, ona en çok güvenenler bile içten içe umutsuzluğa kapılıyor, bu insanların sayısı her geçen gün artıyordu.

"Ne berbat bir hava!" diye ekledi Étienne. "Peki ya sizde yeni bir haber yok mu, her şey yine kötüye mi gidiyor?.. Bastıbacak Négrel'in Belçika'ya Borinagelı madencileri getirmeye gittiği söyleniyor. Lanet olsun! Bu doğruysa işimiz bitti demektir!"

Bu buz gibi ve karanlık odaya girince içi ürpermişti, artan karanlığın ortasında varlıklarını hissettiği bu zavallı insanları görebilmek için gözlerinin karanlığa alışması gerekti. Eğitimle incelip gelişmiş, gözünü yükselme hırsı bürümüş, sınıfından kopmuş bir işçinin tiksinti ve huzursuzluğunu hissediyordu. Bu kokunun, bu tıkış tıkış bedenlerin sergilediği sefalet karşısında korkunç bir acıma duygusuna kapılıyor, boğazı düğümleniyordu! Can çekiştiklerini seyretmek onu öyle allak bullak ediyordu ki, boyun eğmelerini tavsiye etmek için sözcükler arıyordu.

Ama hışımla önüne dikilen Maheu haykırdı:

"Borinagelılar ha! O ahmaklar buna cesaret edemezler!.. Hele bir onları kuyuya indirmeye kalksınlar, o zaman ocakları başlarına yıkarız!"

Étienne sıkıntılı bir ifadeyle ellerinden hiçbir şey gelmeyeceğini, ocakları bekleyen askerlerin aşağı inerlerken Belçikalı işçileri koruyacaklarını söyledi. Maheu yumruklarını sıkıyor, kendi deyimiyle süngüleri sırtında hissettiği için çileden çıkıyordu. Demek artık kömür işçilerinin kendi memleketlerinde bile sözü geçmiyordu! Çalıştırmak için enselerine silah dayıyor, onlara kürek mahkûmları gibi davranıyorlardı! Maheu ise çalıştığı kuyuyu seviyor, iki aydan beri inememiş olmak ona büyük bir üzüntü veriyordu. Bu yüzden de, işe alacaklarını söyleyerek gözdağı verdikleri o yabancıları, bu büyük hakareti düşündükçe, gözünü kan bürüyordu. Sonra, tezkeresinin eline verildiğini hatırlayınca yüreği sızladı.

"Neden öfkelendiğimi bilmiyorum," diye mırıldandı. "Artık onlar için çalışmıyorum... Beni buradan da kovarlarsa, pekâlâ sokakta da

geberebilirim."

"Bırak bunları!" dedi Étienne. "İstersen yarın işbaşı yapabilirsin. İyi işçileri geri çevirmiyorlar."

Ateşten sayıklayan Alzire'in hafifçe güldüğünü duyunca şaşırıp sözünü yarıda kesti. Henüz sadece Bonnemort Baba'nın kıpırtısız karaltısını fark edebilmiş, hasta çocuğun bu neşesi karşısında ürkmüştü. Çocuklar da ölmeye başladığına göre bu kadarı fazlaydı. Titreyen sesiyle kararını açıkladı:

"Bu durum daha fazla süremez, hapı yutmuş haldeyiz... Vazgeçmek gerek."

O ana kadar kıpırdamadan sessizce duran Maheude aniden parlayarak, bir erkek gibi sövüp saymaya, Étienne'e bağırmaya başladı:

"Ne diyorsun sen? Lanet olasıca, bunları sen mi söylüyorsun?"

Genç adam gerekçelerini sıralamak istese de, kadın konuşmasına izin vermiyordu.

"Lanet olsun, aynı şeyleri tekrarlayayım deme! Yoksa bu kadın halimle yüzüne tokadı indiririm... Biz iki aydır açlıktan kıvranalım, evin bütün eşyalarını satalım, çocuklarım hastalıktan kırılsın ve hiçbir sonuca ulaşamadan pes edelim ki haksızlık da sürüp gitsin, öyle mi? Baksana sen, bunu düşünmek bile kanımın beynime çıkmasına neden oluyor. Hayır! Hayır! Teslim olmaktansa her şeyi yakıp yıkmayı tercih ederim."

Tehditkâr bir el hareketiyle, karanlıkta duran Maheu'yü işaret etti.

"Şunu iyi dinle, eğer kocam ocağa dönecek olursa karşısında beni bulur, suratına tükürür, alçaklığını yüzüne vururum!"

Étienne onu göremese de, yüzünde, havlayan bir köpeğin soluğuna benzer bir sıcaklık hissediyordu; kendisinin sebep olduğu bu öfke patlaması karşısında şaşırıp gerilemişti. Maheude öyle değişmişti ki, artık onu tanıyamıyordu; eskiden son derece aklı başında olan, kendisini şiddet yanlısı olmakla suçlayan, kimsenin ölmesini istememek gerekir diyen bu kadın şimdi mantığının sesine kulağını tıkamış, her şeyi yakıp yıkmaktan söz ediyordu. Artık politikadan söz eden, burjuvaların kökünün bir çırpıda kazınmasını isteyen, açlıktan ölenlerin emeğiyle semiren hırsız zenginlerden dünyayı kurtarmak için cumhuriyeti ve giyotini talep eden kendisi değil, oydu.

"Evet, kendi ellerimle parçalarım onları... Artık canımıza tak etti! Şimdi sıra bizde, bunu sen söylüyordun... Babamın, büyükbabamın, büyükbabamın babasının bu acıları çektiğini ve oğullarımızın, torunlarımızın aynı sıkıntıları yaşayacağını düşündükçe çılgına dönüyor, bıçağa sarılmak istiyorum... Geçen gün az bile yaptık. Montsou'yu son tuğlasına kadar başlarına yıkacaktık. Neye yanıyorum biliyor musun? İhtiyarın Piolaineli kızı boğmasına engel olmayacaktım... Benim çocuklarım açlıktan ölürken hiçbirinin kılı kıpırdamıyor!"

Sözleri karanlığın ortasında balyoz gibi iniyordu. Kapalı ufuk açılmak istememişti, o gerçekleşmesi mümkün olmayan ideal ıstırabın kemirdiği bu beyinde zehire dönüşüyordu.

"Beni yanlış anladınız," diyebildi sonunda, geriye çark eden Étienne. "İşletmeyle uzlaşmaya varılabilir, kuyuların perişan durumda olduğunu biliyorum, kuşkusuz bizimle anlaşmaya çalışacaklardır."

"Hayır, hiç sanmıyorum!" diye gürledi Maheude.

O sırada, Lénore ve Henri elleri boş geri dönüyorlardı. Bir beyefendi onlara iki metelik vermiş, ama ablası küçük kardeşini sürekli tekmelediği için para karların arasına düşmüştü; Jeanlin'le birlikte arasalar da bulamamışlardı.

"Jeanlin nerede?"

"Gitti anne, işi olduğunu söyledi."

Étienne bu konuşmaları yüreği sızlayarak dinliyordu. Bir zamanlar, çocukları dilenecek olursa onları öldüreceğini söylüyordu. Şimdi ise çocukları kendi elleriyle sokaklara gönderiyor, hatta Montsoulu on bin kömür işçisinin yoksul ihtiyarlar gibi bir baston ve heybe alarak dehşetin hâkim olduğu ülkeyi bir baştan bir başa dolaşmaları gerektiğinden söz ediyordu.

Karanlık odada tedirginlik daha da artmıştı. Eve aç dönen yavrucaklar yemek istiyorlardı, neden yemek yenmiyordu ki? Mızıldanıp tepindiler, sonunda can çekişmekte olan ablalarının ayağını ezdiler, Alzire acıyla inledi. Gözü dönen anneleri karanlıkta onlara rasgele tokatlar indirdi. Sonra çocuklar ekmek istediklerini söyleyip daha da güçlü haykırmaya başlayınca, gözyaşlarına boğularak yere çöktü, ikisiyle birliktekücük sakat kızı da kucaklayarak bağrına bastı. Onu halsiz bırakıp tüketen bir sinir boşalmasıyla uzun süre ağladı, bir

yandan da kekeleyerek hep aynı şeyi tekrarlıyor, ölümden medet umuyordu: "Tanrım, neden canımızı almıyorsun? Tanrım, bize acı, kurtar bu işkenceden!" Büyükbaba yağmur ve rüzgârın eğdiği yaşlı bir ağaç gibi hiç kımıldamadan otururken, baba başını bile çevirmeden ocakla yemek dolabı arasında gidip gelmeye devam ediyordu.

O sırada kapı açıldı, bu kez gelen Doktor Vanderhaghen'di.

"Lanet olsun!" dedi, "Mum yaksanız gözleriniz mi bozulurdu?.. Çabuk olalım, acelem var."

Her zamanki gibi işten canı çıkmış, söylenip duruyordu. Neyse ki, doktorun yanında kibrit vardı, hastayı muayene edebilsin diye baba altı kibriti arka arkaya yakmak zorunda kaldı. Örtüsü üstünden alınan Alzire titrek ışıkta tir tir titriyor, karın içinde can çekişen cılız bir kuşu andırıyordu, öyle zayıftı ki sadece kamburu seçilebiliyordu. Yine de, gözlerini koca koca açmış, can çekişenlerin dalgın tebessümüyle gülümsüyor, sıska elleri içe göçmüş göğsünün üzerinde kasılıp duruyordu. Zorla soluk alan anne, Tanrı'nın, ev işlerine ona yardımcı olan, bu akıllı, uysal evladı kendisinden önce almasının doğru olup olmadığını sorduğunda doktor sinirlendi.

"Al işte, göçüp gidiyor... Evladın açlıktan öldü. Üstelik sadece o değil, az önce yandaki evde bir çocuğun daha öldüğünü gördüm... Hepiniz beni çağırıyorsunuz ama elimden bir şey gelmez, sağlığınıza kavuşmanız için et yemeniz gerek."

Parmakları yanan Maheu kibriti elinden atmıştı; henüz sıcak olan minik ceset tekrar karanlığa gömüldü. Doktor koşa koşa gitmişti. Étienne kapkaranlık odada o kasvetli ölüm çağrısını tekrarlayıp duran Maheude'ün hıçkırıklarından başka bir şey duymuyordu.

"Tanrım! Sıra bende, benim de canımı al!.. Tanrım, bize acı, kocamın, diğerlerinin de canını al ki kurtulalım!"

III

O pazar günü sekizden itibaren, Souvarine, Avantage'ın salonunda tek başına her zamanki yerine oturmuş, başını duvara yaslamıştı. Kömür işçileri bira içecek iki meteliği nereden bulacaklarını bilemiyorlardı, meyhaneler hiç bu kadar boş kalmamıştı. Madam Rasseneur sinirli bir sessizlik içinde tezgâhın başında hiç kımıldamadan otururken; dökme demir ocağın önünde dikilmekte olan Rasseneur dalgın bir ifadeyle kömürün kızıl dumanını izlermiş gibi görünüyordu.

Aniden, çok sıcak odalara özgü o derin huzurun ortasında, bir pencere camının üç kere tıklatılması üzerine Souvarine başını o yana çevirdi. Ayağa kalktı; dışarıdan, Souvarine'i boş bir masaya oturup sigarasını tüttürürken gördüğünde Étienne'in onu çağırmak için defalarca kullandığı bu işareti tanımıştı. Ama makinist oraya varana kadar Rasseneur kapıyı açmıştı bile; pencereden yansıyan aydınlıkta görüp tanıdığı adama seslendi:

"Seni ele vermemden mi korkuyorsun?.. İçerde daha rahat sohbet edersiniz."

Étienne içeri girdi. Madam Rasseneur'ün kibarca teklif ettiği birayı bir el hareketiyle geri çevirdi. Meyhaneci ekledi:

"Uzun zamandır nerede saklandığını tahmin ediyorum. Arkadaşlarının dediği gibi ispiyoncunun teki olsaydım, bir hafta önce jandarmaları oraya gönderirdim."

"Kendini savunmana gerek yok," diye karşılık verdi genç adam, "o türden bir adam olmadığını biliyorum... Aynı fikirleri paylaşmasak da birbirimize olan saygımızı koruyabiliriz."

Salona yeniden sessizlik hâkim oldu. Tekrar iskemlesine oturup sırtını duvara yaslayan Souvarine'in gözleri sigarasının dumanına dalıp gitmişti; ama sinirli sinirli kıpırdayan parmaklarını dizlerinde gezdiriyor, o akşam ortalarda gözükmeyen Polonya'nın ılık tüylerini

arıyordu; içten içe bir huzursuzluk duyuyor, tam olarak ne olduğunu anlayamadığı bir eksiklik hissediyordu.

Masanın diğer tarafına oturan Étienne sonunda şöyle dedi:

"Voreux'de yarın işbaşı yapılıyor. Belçikalılar bastıbacak Négrel'le birlikte geldiler."

"Evet, işçileri hava karadığında getirdiler," diye mırıldandı ayakta duran Rasseneur. "Umarım yine çatışma çıkmaz!"

Sonra sesini yükseltti:

"Hayır hayır, yeni bir tartışma başlatmak istemiyorum, sadece daha fazla inatlaşırsanız, işin sonunun kötüye varacağını söylüyorum... Bak! Şu anki durumunuz tıpatıp Enternasyonal'inkine benziyor. Geçen gün bazı işlerim için gittiğim Lille'de Pluchart'la karşılaştım. Sanırım örgütte işler yolunda gitmiyor."

Ayrıntılar vermeye başladı. Birlik, burjuvaziyi hâlâ tir tir titreten bir propaganda hamlesiyle dünyanın dört bir yanında işçileri örgütledikten sonra, şimdi hırs ve kişilik çatışmalarının tetiklediği iç kavgalarla her geçen gün biraz daha güçten düşüyor, kendi kendini yok ediyordu. Anarşistlerin ağırlıklarını koyup evrim yanlılarını yönetimden uzaklaştırmalarıyla, ilk hedef olan ücretlerin iyileştirilmesi hizip çekişmeleri arasında unutulmuş, disiplinin yarattığı kin yüzünden birikimli kadrolar örgütten ayrılmışlardı. Çürümüş köhne düzeni bir solukta yerle bir edecek duruma gelmiş olan kitlesel şahlanışın sonu görünmüştü artık.

"Pluchart bu yüzden hastalanmış," diye devam etti Rasseneur. "Sesi iyice kısılmış. Yine de konuşmaktan geri durmuyor, bir konuşma yapmak için Paris'e gidecekmiş. Bana tam üç kere, bizim grevin çuvalladığını söyledi."

Başını öne eğmiş olan Étienne, araya girmeden, onun konuşmasına izin veriyordu. Bir gün önce arkadaşlarıyla sohbet ederken, başının üzerinde kin ve kuşku rüzgârlarının estiğini hissetmişti; bozgunun habercisi olan bu rüzgârlar, gözden düştüğünü gösteriyordu. Şimdi kara kara düşünüyor, hayal kırıklığına uğradığında halkın kendisinden hesap soracağını önceden söylemiş olan bu adam karşısında yenilgisini itiraf edemiyordu.

"Grev çuvalladı tabii, bunu Pluchart kadar ben de biliyorum," dedi. "Ama bunun böyle olacağı belliydi. Bu greve isteyerek gitmedik,

işletmeyle iplerin kopacağını hesaba katamadık... İnsan bazen kendini kaybedip olmadık şeyler ümit ediyor, işler yolunda gitmeyince de bunu baştan düşünmek gerektiğini unutuyor, sanki yaşanan felaket gökten inmiş gibi yakınmaya, kavga etmeye başlıyor."

"Peki, yenilgiyi kabul ettiğine göre, neden arkadaşlarını sağduyuya davet etmiyorsun?" diye sordu Rasseneur.

Genç adam gözlerini ona dikti.

"Bana bak, ileri gitmeye başladın... Senin düşüncelerin sana, benimkiler bana kalsın. Ne olursa olsun sana saygı duyduğumu göstermek için içeri girdim. Ama ben hâlâ, acı içinde kıvransak da, bizim açlıktan bir deri bir kemik kalmış bedenlerimizin halkın davasına senin o sağduyulu politikalarından daha yararlı olacağını düşünüyorum... Ah! O alçak askerlerden biri göğsüme bir kurşun sıksa, ne onurlu bir son olurdu benim için!"

Yenik düşenlerin gizli arzusunu, kederlerinden sonsuza dek kurtulmak üzere ölüme sığınma isteklerini dile getiren bu haykırışla gözleri dolmuştu.

"Güzel söylediniz!" dedi Madam Rasseneur, kocasına çevirdiği gözlerinde, köktenci düşüncelerini yansıtan aşağılayıcı bir ifade vardı.

Gözleri dalıp gitmiş, ellerini sinirli sinirli dizlerinde gezdiren Souvarine, söylenenleri duymamış gibiydi. İnce burnu, küçük sivri dişleriyle genç bir kızınkini andıran sarışın yüzü, kanlı görüntülerin geçtiği gizemli bir düşün etkisiyle vahşi bir hal alıyordu. Yüksek sesle hayal kurmaya başlamıştı, Rasseneur'ün Enternasyonal'le ilgili bir sözü konuşma esnasında kulağına çalınmış, ona cevap veriyordu.

"Hepsi ödlek onların, örgütlerini korkunç bir yıkım aracı haline getirecek tek bir kişi vardı içlerinde. Ama bunun için istemek gerekir, hiçbiri yürekten istemiyor oysa, bu yüzden devrim bir kez daha başarısızlığa uğrayacak."

Tiksintisini yansıtan bir ses tonuyla insanların ahmaklıklarından yakınmaya devam ederken; diğer ikisi, onun bir uyurgezer edasıyla karanlığa konuşup itiraflarda bulunması karşısında şaşırıp kalmışlardı. Rusya'da işler kötü gidiyordu, aldığı haberler umudunu kırmıştı. Eski dostlarının hepsi, Avrupa'yı titreten ünlü nihilistler, papaz çocukları, küçük burjuvalar, tüccarlar birer politikacıya dönmüşlerdi; ufukları ulusal özgürlükle sınırlı kalıyor, zorbayı öldürdüklerinde dünyanın

kurtulacağını sanıyorlardı. Souvarine onlara eski düzeni olgun bir ekin gibi kökünden kazımaktan söz ettiği anda, hatta o masum cumhuriyet kelimesini bile ağzına aldığında, anlaşılmadığını ve karşısındakileri kaygılandırdığını hissediyor, evrensel devrimciliğin gözden düşmüş, başarısız prensleri arasında yer alan biri haline geldiği duygusuna kapılıyordu. Yine de yüreği hâlâ yurtseverlikle çarpıyor, en sevdiği cümleyi tekrarlarken sesi kederli kederli çıkıyordu:

"Hepsi budalalık!.. Bu budalalıklarıyla bir halt beceremezler!"

Sonra da sesini alçaltarak, insanın içini acıtan cümlelerle o eski kardeşlik düşünden söz etti. Servetini ve mevkiini gözden çıkarmış, sırf ortak emeğe dayanan bu yeni toplumun kurulduğunu görmek umuduyla işçilerin yanında yer almıştı. Cebindeki tüm parayı uzun süre mahalledeki yumurcaklara dağıtmış, duydukları güvensizliğe aldırmadan kömür işçilerine bir kardeş sevgisiyle yaklaşmış, işini iyi yapıp az konuşan bir işçi olarak sakin hali tavrıyla onların gönüllerini kazanmıştı. Ama her türden yakın ilişkiyi hor gördüğü, ciddiyetini korumak için eğlence ve gösterişten uzak durmak istediği için onlarla bir türlü kaynaşamamış, hep bir yabancı olarak kalmıştı. Özellikle de sabahtan beri, gazetelerde yer alan bir haberden dolayı öfkeliydi.

Sesi değişti, kor gibi yanan gözlerini Étienne'e dikerek doğrudan ona hitap etti.

"Düşünebiliyor musun? Şu Marsilyalı şapka işçileri piyangodan yüz bin franklık büyük ikramiyeyi kazanınca parayı hemen hisse senetlerine yatırıp artık hiç çalışmadan yaşayacaklarını söylemişler!.. Evet, siz Fransız işçilerinin düşünce tarzı bu, bir köşede bencilce ve aylakça tek başınıza yemek için büyük bir servete konmayı arzularsınız. İstediğiniz kadar zenginlere veryansın edin, talihin size bahşettiği parayı yoksullara geri verecek cesaret yok sizde... Kendinize ait bir parça geliriniz olduğu ve burjuvalara sırf onların yerini alamadığınız için öfkelendiğiniz sürece asla mutlu olamayacaksınız."

Rasseneur bir kahkaha attı, Marsilyalı iki işçinin büyük ikramiyeyi geri çevirmeleri düşüncesi ona ahmakça geliyordu. Ama Souvarine'in beti benzi soluyor, allak bullak olan suratı, halkların mahvına yol açan o sofuca öfkeyle ürkütücü bir hal alıyordu.

"Hepinizin kökü kazınacak, alaşağı edilip çöplüğün dibini boylayacaksınız. Ödleklerin ve keyfine düşkünlerin soyunu kurutacak

biri çıkacak elbette. Bakın, şu ellerimi görüyor musunuz! Eğer bu eller yapabilseydi, dünyayı şöyle avuçlayıp, hepiniz yıkıntılar altında kalasınız diye un ufak olana kadar silkelerdi."

"Güzel söylediniz!" dedi yine Madam Rasseneur, kibar ve ikna olmuş tavrıyla.

Salona yeniden sessizlik hâkim oldu. Sonra, Étienne sözü tekrar Borinageli işçilere getirdi. Souvarine'e Voreux'de alınan önlemler hakkında sorular soruyordu. Ama kendi düşüncelerine dalan makinist zoraki yanıtlar veriyor, sadece madeni bekleyen askerlere mermi dağıtılacağını bildiğini söylüyordu; parmaklarının dizlerindeki hareketi iyice sinirli ve huzursuz bir hal alınca, eksikliğini duyduğu şeyin ne olduğunu nihayet anladı, evcil tavşanın yumuşak ve yatıştırıcı tüylerini arıyordu.

"Polonya nerede?" diye sordu.

Meyhaneci bir kahkaha daha atıp, karısına baktı. Hafif bir tereddütten sonra söylemeye karar verdi.

"Polonya mı? Sıcak bir yerde."

Jeanlin'le yaşadığı maceradan sonra iri tavşan yaralanmış olmalıydı, çünkü bütün yavruları ölü doğmuştu, gereksiz yere bir boğaz daha beslememek için hemen o gün onu patatesle birlikte pişirmeye karar vermişlerdi.

"Evet, bu akşam bir budunu yedin ya... Az kalsın parmaklarını da yiyecektin, unuttun mu?"

Souvarine önce bir şey anlamadı. Ama çok geçmeden sapsarı kesildi, çene kasları bir öğürtüyle kasıldı. Güçlü iradesine rağmen gözleri yaşlarla doldu.

Ama diğerleri onun acısını fark edemeden kapı sertçe açıldı. Chaval önü sıra itiklediği Catherine'le birlikte içeri girdi. Montsou meyhanelerinde bira ve palavralarla sarhoş olduktan sonra, aklına eski arkadaşlarına kimseden korkmadığını göstermek için Avantage'a gitmek gelmişti. İçeri girerken sevgilisine şöyle diyordu:

"Lanet olasıca! Burada bir bardak bira içeceksin diyorum sana. Yan bakan olursa çenesini dağıtırım!"

Étienne'i görünce afallayan Catherine'in yüzü sapsarı oldu. Chaval de onu fark edince pis pis sırıttı.

“Madam Rasseneur, iki bira! Yeniden işbaşı yapılmasını kutluyoruz.”

Kimsenin bira siparişini reddetmeyen Madam Rasseneur, tek kelime etmeden bardakları doldurdu. Ortalığa bir sessizlik çökmüş, ne meyhaneci ne de diğer ikisi yerlerinden kıpırdamamışlardı.

“Benim için ispiyoncu diyenler varmış,” diye devam etti Chaval küstahça, “yüzüme karşı söylesinler de hesaplaşalım, hadi bekliyorum.”

Kimse karşılık vermedi, erkekler başlarını çevirmiş, boş gözlerle duvara bakıyorlardı.

“Tembeller var, tembel olmayanlar var,” diye ekledi daha yüksek sesle. “Benim gizleyecek bir şeyim yok, Deneulin’in o boktan ocağından ayrıldım, bana güvendikleri için yanıma verdikleri on iki Belçikalıyla birlikte yarın Voreux’de kuyuya iniyorum. Buna karşı çıkan varsa, söylesin de bir konuşalım.”

Bu kışkırtmalarının küçümseyici bir sessizlikle karşılandığını görünce Catherine’e çıkışmaya başladı.

“Lanet olası, içsene be!.. Çalışmayı reddeden bütün pisliklerin gebermesi şerefine benimle kadeh kaldır!”

Catherine bardağını tokuşturdu, ama eli öyle titriyordu ki birbirine çarpan iki bardağın hafifçe çınladığı duyuldu. Chaval şimdi de cebinden çıkardığı bir avuç parayı sarhoşlara özgü bir çalımla masanın üzerine yayıyor, bu parayı alnının teriyle kazandığını söylüyor, aylaklar da on metelik çıkarsınlar görelim diye meydan okuyordu. Arkadaşlarının tavırlarıyla iyice çileden çıkınca, doğrudan doğruya hakaret etmeye başladı.

“Demek köstebekler geceleri ortaya çıkıyorlar ha? Haydutlara rastlayabilmemiz için jandarmaların uyuması gerekiyor demek?”

Étienne sakin ve kararlı bir ifadeyle ayağa kalkmıştı.

“Bana bak, canımı sıkmaya başladın... Evet, sen bir ispiyoncusun, o yaydığın paralarda bile ihanetin kokusu var, o satılmış bedenine dokunmak midemi bulandırır. Ama sorun değil, işte karşındayım, ikimizden biri fazlaydı zaten.”

Chaval yumruklarını sıktı.

“Demek seni harekete geçirmek için bayağı sövmek gerekiyormuş, ödlek herif! Ama tek başına gel! Geçen gün yaptığınız pisliklerin

bedelini ödeteceğim sana!"

Catherine, yalvarır gibi kollarını kaldırarak araya girmeye çalıştı; ama onu itmelerine bile gerek kalmadı, kavganın kaçınılmaz olduğunu hisseden genç kız kendiliğinden yavaşça geri çekildi. Duvara yaslanıp sessizce durdu, korkudan taş kesildiği için artık titremiyordu, fal taşı gibi açılmış gözlerini kendisi için birbirlerini öldürmeye niyetli görünen bu iki adama dikmişti.

Madam Rasseneur sadece kırılmasınlar diye tezgâhın üzerindeki bardakları kaldırmakla yetindi. Sonra abartılı bir merak sergilemeden yeniden yerine oturdu. Yine de, iki eski arkadaşın birbirlerini boğazlamalarına izin verilemezdi; Rasseneur inatla araya girmeye çalışıyordu, Souvarine onu omzundan tutup masanın yanına getirirdi:

"Bu seni ilgilendirmez... İkisinden biri fazla, güçlü olan ayakta kalır" dedi.

Chaval, Étienne'in hamlesini beklemeden sıkılı yumruklarıyla havayı dövüyordu. Daha uzun boylu ve sarsaktı, rakibinin yüzünü hedef alarak bir çift kılıç gibi kullandığı kollarıyla peş peşe öfkeli yumruklar sallıyordu. Bu arada konuşmaya devam ediyor, seyircilere hava atmak için küfürler savurup coştukça coşuyordu.

"Ah! Pis pezevenk seni, ağzını burnunu kırayım da gör!.. O parlak suratını uzat da domuz lapasına çevireyim, bakalım o zaman kaltaklar peşinden koşacak mı?"

Étienne dişlerini sıkmış, sessizliğini koruyor, kısa boyuyla kapanıyor, oyunu kuralına göre oynayarak yumruklarıyla göğsünü ve yüzünü koruyordu; rakibinin açığını kolluyor, sonra yay gibi fırlayan sert yumruklar indiriyordu.

Önceleri birbirlerine pek zarar veremediler. Birinin boşa giden yumrukları, diğerinin soğukkanlı bekleyişi mücadelenin uzamasına neden oluyordu. Bir iskemle devrilmişti, döşeme taşlarına serpilmiş beyaz kumlar kaba pabuçlarının altında eziliyordu. Ama sonunda soluk soluğa kaldılar, göğüslerinden hırıltılar çıkıyordu, içlerinde yanan öfke ateşiyle yüzleri kıpkırmızı kesilmiş, gözleri kıvılcımlar saçıyordu.

"Al bakalım! Kemiklerini kıracağım senin!" diye haykırdı Chaval.

Gerçekten de yumruğu, yanlamasına indirilmiş bir tokmak gibi, rakibinin omzunu göçertmişti. Étienne acıyla inlememek için kendini zor tuttu, kasların ezildiğini belli eden o belli belirsiz, boğuk ses

dışında bir şey duyulmadı. O da Chaval'in göğsünün tam ortasına doğru savurduğu bir yumrukla karşılık verdi, rakibi çekirge gibi sıçrayıp durmasa, bu yumrukla yere serilmesi işten bile değildi. Yine de yumruk öyle sert bir şekilde sol böğründe patladı ki, Chaval sendeledi, soluğu kesilmişti. Kollarının acıyla gevşediğini hissederek öfkeden çılgına döndü; vahşi bir hayvan gibi saldırarak, hasmının karnına doğru müthiş bir tekme savurdu.

"Al bakalım! Bağırsaklarını ortaya sereceğim senin!" diye homurdandı boğuk sesiyle.

Étienne tekmeyi savuşturdu, bu kural ihlali karşısında öyle sinirlenmişti ki sessizliğini bozdu.

"Kes sesini, hayvan herif! Bir daha da tekme atayım deme, yoksa kafana bir iskemle indiririm."

Bunun üzerine kavga daha da şiddetlendi. Yerinde duramayan Rasseneur karısının sert bakışları olmasa bir kez daha araya girecekti: İki müşteri kozlarını onların dükkânında paylaşamazlar mıydı? Bunun üzerine Rasseneur, bari ateşin üzerine yuvarlanmasınlar diye gidip ocağın önünde durmakla yetindi. Souvarine her zamanki soğukkanlı ifadesiyle bir sigara sarmış ama yakmayı unutmuştu. Catherine duvarın dibinde kımıldamadan duruyordu; sadece elleri farkında olmadan beline çıkmıştı, orada eğilip bükülüyor, ikide birde kasılarak elbisesinin kumaşını çekiştiriyordu. Tercihini belli edip aralarından birinin ölümüne yol açmamak için bağırmamaya gayret ediyor, zaten kafası karmakarışık olduğundan kimin tarafını tuttuğunu bile bilmiyordu.

Kısa süre sonra ter içinde kalan Chaval yorulmaya, boşa yumruk sallamaya başlamıştı. Étienne öfkesine rağmen kapanmaya devam ediyor, bazıları sıyırıp geçse de neredeyse tüm darbeleri savuşturuyordu. Kulağı yarılmış, rakibinin tırnağı boynunun derisini yırtmıştı, canı öyle yanmıştı ki bu kez de o bir küfür savurarak en şiddetli yumruklarından birini indirdi. Chaval sıçrayarak göğsünü bir defa daha kurtardı, ama eğildiği için yumruk yüzüne isabet etmiş, burnunu ezip gözünü patlatmıştı. Birden burun deliklerinden kan boşandı, gözü şişip morardı. Sefil adam, akan kandan gözü kapanıp görmez olmuş, beyin sarsıntısıyla sersemlemiş bir halde yumruklarıyla havayı döverken, göğsünün ortasına yediği son yumruk işini bitirdi. Bir

çatırtı duyuldu, Chaval, ağır bir alçı çuvalı gibi düşerek sırtüstü yere serildi.

Étienne bekledi.

"Ayağa kalk. Devam etmek istiyorsan, ederiz."

Chaval yanıt vermedi, kısa bir sersemlikten sonra yerde kıpırdandı, kollarını bacaklarını gerdi, güçlükle toparlanıp bir an dizlerinin üzerinde tortop vaziyette durdu; elini cebine sokmuş karıştırıyor, kimse ne olduğunu bilmese de belli ki bir şey arıyordu. Ardından ayağa kalktığında, boyun damarlarını patlatırcasına vahşi bir çığlık atarak tekrar saldırdı.

Ama Catherine durumu görmüştü; elinde olmadan büyük bir çığlık attı, bağrından kopup gelen ve kendisinin bile farkında olmadığı bir tercihi açığa vuran bu çığlık onu da şaşırttı.

"Dikkat et! Bıçağı var!"

Étienne ilk darbeyi koluyla savuşturacak zamanı ancak bulmuştu. Şimşirden bir sapa bakır bir bilezikle sabitlenmiş bıçağın kalın ağzı yün kazağı kesmişti. Étienne Chaval'in bileğine yapıştı, korkunç bir boğuşma başladı; Étienne onun bileğini bırakacak olursa işinin biteceğini hissediyor, diğeri ise kurtulup bıçağı saplamak için debeleniyordu. Bıçak yavaş yavaş aşağı doğru iniyor, kasılmış olan kolları giderek güçten düşüyordu; Étienne çeliğin soğuk temasını iki kez etinde hissetti, olağanüstü bir çaba harcayarak rakibinin bileğini öyle bir kıracak gibi sıktı ki, bıçak açılan parmakların arasından kaydı. İkisi de yere doğru atıldılar, ama bu kez bıçağı ele geçiren Étienne oldu. Sırtüstü devrilen Chaval'e diziyle bastırıp, bıçağı boğazına dayadı.

"Ah! Lanet olası hain, gebereceksin!"

Bağrından kopup gelen korkunç bir ses adeta kulaklarını sağırlaştırıyordu. Ani bir öldürme çılgınlığı, kan dökme ihtiyacı benliğinin ta derinliklerinden yükselip, çekiç darbeleri gibi başını zonklatıyordu. Daha önce hiç böyle bir çılgınlık nöbetine kapılmamıştı. Üstelik sarhoş da değildi. Tecavüzün eşiğinde kendisiyle mücadele eden şehvetten gözü dönmüş biri gibi umutsuzca titriyor, bu kalıtımsal hastalığa karşı koymaya çalışıyordu. Sonunda kendine hâkim olmayı başarıp bıçağı arkasına doğru fırlattı ve boğuk bir sesle homurdandı:

“Kalk ayağa, defol git!”

Bu kez Rasseneur onlara doğru koşmuş, ama bıçağın kendisine de saplanabileceği korkusuyla aralarına girmeye pek cesaret edememişti. Dükkânında cinayet işlenmesini istemiyor, öfkeyle bağırıp çağırıyordu, tezgâhın başında dimdik oturan karısı ise ona, her zamanki gibi vakitsiz yaygara kopardığını söylüyordu. Fırlatılan bıçak neredeyse Souvarine’in bacağına isabet edecekti, adam sonunda sigarasını yaktı. Demek bu iş bitmişti? Catherine her ikisi de sağ olan adamlara afallamış bir halde bakmaya devam ediyordu.

“Defol git!” diye tekrarladı Étienne, “Defol git, yoksa seni gebertirim.”

Ayağa kalkan Chaval, burnundan hâlâ akmakta olan kanı elinin tersiyle sildi; çenesi kan içinde kalmış, gözü morarmıştı, bozguna uğramanın öfkesiyle ayaklarını sürüyerek kapıya yöneldi. Catherine de gayri ihtiyari onun ardına takıldı. O zaman Chaval celalleniverdi, nefretle küfretmeye başladı.

“Ah! Hayır hayır! Pis sürtük, madem onu tercih ettin, git onun koynuna gir! Canına susamadıysan bir daha evime ayak basma!”

Kapıyı sertçe çarptı. Yanmakta olan kömürün hafif çıtırtılarının duyulduğu ılık salona büyük bir sessizlik çöktü. Yerde sadece devrilmiş iskemle ve döşemenin üzerindeki kumların emmekte olduğu bir kan birikintisi vardı.

IV

Rasseneur'ün meyhanesinden çıkan Étienne ve Catherine sessizce yürüdüler. Buzlar çözülmeye başlamıştı, soğuk havada karı eritmeksizin çamura bulayan ağır bir çözülmeydi bu. Kurşuni renkli gökyüzünde, çok yükseklerde esen şiddetli bir fırtına rüzgârının önüne katıp sürüklediği siyah paçavraları andıran iri bulutların ardında dolunayın varlığı seziliyordu; aşağıda ise tek bir esinti bile yoktu, kar topaklarının yumuşakça yere düştüğü çatılardan süzülen suların şıpırtısı duyuluyordu bir tek.

Kendisine bırakılan bu kadının varlığı Étienne'i tedirgin ediyor, genç adam söyleyecek bir şey bulamıyordu. Onu da Réquillart'a götürüp birlikte gizlenme düşüncesini saçma buluyordu. Kızı mahalleye, ailesinin yanına götürmek istemiş, ama Catherine korkuya kapılarak reddetmişti: Hayır hayır, onları alçakça bırakıp gittikten sonra, yanlarına dönmektense her şeye razıydı! İkisi de hiç konuşmadan, çamurların sel gibi aktığı yollarda körlemesine yürüyorlardı. Önce Voreux'ye doğru inmişler, sonra sağa dönüp moloz tepeciği ile kanalın arasından geçmişlerdi.

"Ama kalacak bir yer lazım sana," dedi Étienne sonunda. "Benim bir odam olsaydı, seni oraya götürürdüm..."

Ancak anlam veremediği bir çekingenlikle sözünü yarıda kesti. Geçmiş günleri, birbirlerine duydukları güçlü arzuyu, utanç ve nezaket kuralları yüzünden birlikte olamayışlarını hatırladı. Bu kadar allak bullak olduğuna, yüreği yavaş yavaş yeni bir istekle tutuştuğuna göre, bu kızı hâlâ arzuluyor olabilir miydi? Gaston-Marie' de yüzüne indirdiği şamarlar aklına geliyor, bu hatıra içini öfkeyle dolduracağı yerde şimdi onu tahrik ediyordu. Catherine'i Réquillart'a götürüp orada ona sahip olma düşüncesi gözüne gayet doğal ve kolay görünüyor, bu duygusundan ötürü de şaşkınlığa kapılıyordu.

“Hadi, karar ver, seni nereye götürmemi istiyorsun? Benimle kalmayı reddettiğine göre benden bayağı nefret ediyorsun demek?”

Pabuçları yoldaki tekerlek izlerinde kaydığı için geride kalan Catherine, ağır ağır Étienne’i izliyordu; başını kaldırmadan mırıldandı:

“Canım zaten yeterince sıkkın, bir de sen üstüme gelme. Bu istediğin neye yarayacak bundan sonra? Artık benim bir sevgilim, senin de bir kadının var.”

Mouquette’ten söz ediyordu. On beş gündür ortalıkta dolaşan söylentilere bakarak, genç adamın o kızla birlikte olduğunu sanıyordu; Étienne öyle olmadığına dair yemin edince, başını iki yana sallayarak, onları dudak dudağa öpüşürken gördüğü geceyi hatırlattı.

“Tüm bu saçmalıklar ne hazin değil mi?” dedi kısık sesle Étienne, olduğu yerde durmuştu. “Seninle ne güzel anlaşabilirdik!”

Catherine hafifçe ürpererek karşılık verdi:

“Boşver, üzülme, pek bir şey kaybetmiş sayılmazsın; sen benim ne kadar hastalıklı, ne kadar eften püften olduğumu bir bilseydin! Öyle hapı yutmuş durumdayım ki hiçbir zaman tam bir kadın olamayacağım!”

İçini dökmeye devam etti, ergenliğinin bu kadar gecikmesini kendi kusuru olarak görüyordu. Bu durum bir erkeği olmasına rağmen onu küçük düşürüyor, bir çocuk gibi görülmesine neden oluyordu. Bir çocuk doğurabilse kusuru bir ölçüde telafi edilmiş olurdu.

“Zavallı yavrum!” dedi alçak sesle Étienne, yüreği büyük bir acıma hissiyle dolmuştu. Moloz tepeciğinin dibinde, bu koca yığının gölgesinde gözlerden uzaktılar. Mürekkep renkli bir bulut ayın önünden geçtiği için birbirlerinin yüzlerini bile seçemiyorlardı, solukları karışıyor, aylardır arzusuyla yanıp tutuştukları o öpücük için dudakları birbirini arıyordu. Ama aniden ay tekrar ortaya çıktı, tepelerinde, ışıkla aydınlanan kayaların üzerinde Voreux nöbetçisinin dimdik karaltısını gördüler. Öpüşemeden, bir utangaçlıkla birbirlerinden ayrıldılar; içinde öfkeyi, belli belirsiz bir tiksintiyi ve büyük bir dostluğu barındıran eski utangaçlıkları depreşmişti. Ayak bileklerine kadar battıkları çamurda ağır ağır yürümeye başladılar.

“Demek kararlısın, istemiyorsun, öyle mi?” diye sordu Étienne.

“Hayır” dedi Catherine. “Chaval’den sonra sen ve senden sonra bir başkası... Hayır düşündükçe tiksiniyorum, hiç mutlu olamayacaksam

neden böyle bir şeye girişeyim ki?"

İkisi de sustular, tek laf etmeden yüz adım kadar daha yürüdüler.

"En azından nereye gideceğini biliyor musun?" dedi Étienne. "Böyle bir gecede seni tek başına dışarıda bırakamam."

Catherine sadelikle cevap verdi:

"Geri dönüyorum, Chaval benim erkeğim, onun evinden başka bir yerde yatamam."

"Dayaktan öldürür seni!"

Yeniden sustular. Catherine boyun eğmiş bir ifadeyle omuz silkmişti. Chaval onu dövebilirdi, nasıl olsa yorulunca bırakacaktı, bir fahişe gibi sokaklarda sürtmesi daha mı iyi olurdu sanki? Hem tokatlara giderek alışıyordu; kendisini avutmak için, on kızdan sekizinin daha da kötü erkeklerle birlikte olduğunu tekrarlıyordu içinden. Sevgilisi bir gün kendisiyle evlenirse, bu da bir incelik sayılırdı.

Étienne ve Catherine farkında olmadan Montsou'ya doğru yönelmişlerdi, oraya yaklaştıkça daha da suskunlaşıyorlardı. Sanki daha önce hiçbir şey paylaşmamışlardı. Étienne, Chaval'in yanına dönmeye karar verdiği için çok üzülse de, kızı ikna edecek bir söz bulamıyordu. Yüreği parçalanıyordu, ona bir kaçağın sefil yaşamından, bir asker kurşunuyla beyni dağılacak olursa yarınsız bir geceden başka sunacağı şey yoktu. Belki de en doğrusu, yeni bir derde çanak tutmadan şu anki derde katlanmaktı. Başı önde, kızı sevgilisinin evine götürüyordu; anayolda, şantiyelerin köşesinde, Piquette'in meyhanesine yirmi metre kala Catherine onu durdurdu.

"Daha öteye gelme. Seni görürse yine çıngar çıkarır" dediğinde de hiç itiraz etmedi.

Kilisenin çanı on biri vuruyordu, meyhane kapanmıştı, ama aralıklardan ışık sızıyordu.

"Hoşça kal," diye mırıldandı genç kız.

Elini uzatmıştı, Étienne bir türlü bu eli bırakmıyordu; Catherine ayrılabilmek için, istemeye istemeye elini yavaşça geri çekti. Arkasına hiç bakmadan, anahtarıyla açtığı küçük kapıdan içeri girdi. Ama genç adam oradan uzaklaşmıyor, olabileceklerin kaygısıyla gözünü evden ayırmadan olduğu yerde dikilmeye devam ediyordu. Kulak kabartıyor, dayak yiyen bir kadının çığlıklarını duyma korkusuyla tir tir tiriyordu.

Ev sessiz ve karanlıktı, Étienne birinci kattaki bir pencerenin aydınlandığını gördü; pencerenin açılıp da yola doğru eğilen ince karaltıyı tanıyınca ilerledi.

Catherine fısıltıyla konuştu:

“Eve dönmemiş, ben yatıyorum... Yalvarırım, sen de git buradan!”

Étienne oradan ayrıldı. Buzların çözülmesi hızlanıyor, çatılardan sel gibi sular akıyor, karanlığa gömülmüş bu sanayi kasabasının duvarlarından, tahta perdelerinden, belli belirsiz seçilebilen bütün kütlelerinden adeta ter sızıyordu. Étienne önce, yorgunluktan ve kederden tükenmiş bir halde Réquillart’a yöneldi, yeraltında gözden kaybolup ortadan silinme ihtiyacı içindeydi.

Sonra aklına Voreux geldi; işbaşı yapacak Belçikalı işçileri, askerlere karşı öfkeli ve ocaklarına yabancıları sokmamaya kararlı olan arkadaşlarını düşündü. Eriyen kar sularının oluşturduğu gölcükler arasında yeniden kanal boyunca yürümeye başladı.

Moloz tepeciğine yaklaştığında ayın pırıl pırıl parladığını gördü. Başını kaldırıp gökyüzüne baktı, tepelerde esen şiddetli rüzgâr bulutları hızla sürüklüyordu; bulutlar giderek beyazlaşıyor, inceliyor, ayın önünden geçerken bulanık bir suyun puslu saydamlığına bürünüyorlardı; birbiri ardınca öyle hızlı geçiyorlardı ki bir an için perdelenen ay, çok geçmeden tüm parlaklığıyla yeniden beliriyordu.

Gözleri bu parlak ışıkla kamaşan Étienne, başını indirirken moloz tepeciğinin üzerinde gördüğü şey yüzünden öylece kalakaldı. Soğuktan kaskatı kesilmiş olan nöbetçi geziniyor, Marchiennes yönüne doğru yirmi beş adım attıktan sonra Montsou tarafına doğru geri dönüyordu. Soluk gökyüzüne belirgin bir biçimde yansıyan bu karaltının tepesinde süngünün beyaz parıltısı görülüyordu. Ama genç adamın asıl dikkatini çeken şey, Bonnemort Baba’nın fırtınalı gecelerde sığındığı kulübenin arkasındaki hareketli gölgeydi; bu gölge yerde sürünen, pusudaki bir hayvana ait gibiydi, Étienne, sansarı andıran uzun ve kemiksiz sırtına bakarak onun Jeanlin olduğunu hemen anladı. Nöbetçinin onu fark etmesi imkânsızdı, bu haylaz yumurcak kuşkusuz bir hınzırlık peşindeydi, çünkü askerleri hiç sevmiyor, insanları öldürmek için tüfekleriyle birlikte gönderilen bu katillerden ne zaman kurtulacaklarını sorup duruyordu.

Étienne bir an için bir aptallık yapmasını engellemek üzere ona seslenmeyi düşündü. Ay bulutların gerisinde gözden kaybolmuştu, Étienne, çocuğun sıçramaya hazır vaziyette tortop olduğunu gördü; ama ay yeniden belirince, çocuk çömelmiş durumda öylece kaldı. Nöbetçi her seferinde kulübeye kadar ilerliyor, sonra arkasını dönüp aksi istikamette yürüyordu. Bir bulut aniden ortalığı karartınca, Jeanlin vahşi bir kedi gibi askerin omuzlarına sıçrayarak pençelerini geçirdi ve bıçağını boğazına sapladı. Nöbetçinin yele kılından yakalığı direnç gösterince, çocuk bütün ağırlığıyla yüklenerek iki eliyle bıçağın sapına bastırdı. Sık sık çiftliklerin arkasında yakaladığı piliçleri boğazladığı için eli alışkındı. İşini öyle çabuk halletti ki, gecenin karanlığında tüfek bir demir tangırtısıyla yere düşerken sadece boğuk bir çığlık duyuldu. Ay tekrar ortaya çıkmış, pırıl pırıl parlıyordu.

Şaşkınlıktan donakalan Étienne hâlâ yukarı bakmaya devam ediyordu. Seslenmek istemiş, ama sesi boğazında düğümlenmişti. Moloz tepeciğinin üstü boştu, hızla uzaklaşan bulutlara hiçbir karaltı düşmüyordu. Étienne koşarak yukarı tırmandı; Jeanlin'i, kolları iki yana açık, sırtüstü yere serilmiş olan cesedin yanında çömelmiş vaziyette buldu. Karın ortasında, parlak ay ışığının altında, kırmızı pantolon ve gri kaput net bir şekilde seçilebiliyordu. Tek damla kan akmamıştı, bıçak hâlâ sapına kadar adamın boğazına gömülüydü.

Étienne, düşünmeye fırsat bulamadan, öfkeli bir yumrukla çocuğu cesedin yanına seriverdi.

"Bunu neden yaptın?" diye kekeliyordu, kendini kaybetmiş bir halde.

Doğrulmaya çalışan Jeanlin, zayıf bedenini kedi gibi kabartarak ellerinin üzerinde süründü; kepçe kulakları, yeşil gözleri, çıkıntılı çenesi yaptığı kötülüğün etkisiyle titriyor, alev alev yanıyordu.

"Lanet olasıca! Bunu neden yaptın?"

"Bilmem, canım öyle istedi."

Verdiği bu yanıtı açıklamaya koyuldu. Üç günden beri bu istekle yanıp tutuşuyordu. İçi içini yiyor, düşündükçe başına, ensesine ağrılar giriyordu. Maden işçilerini kendi mekânlarında rahatsız eden bu aşağılık askerlere pabuç bırakmak olacak şey miydi? Ormandaki sert nutuklardan, ocaklar basıldığı sırada atılan ölüm çığlıklarından aklında kalan beş altı sözcüğü devrimcilik oynayan bir yumurcak gibi

tekrarlayıp duruyordu. Bütün bildiği buydu, kimse onu bu işe teşvik etmemiş, tıpkı tarlalardan soğan çalma fikri gibi bunu da kendi akıl etmişti.

Bir çocuğun zihninde böyle bir cinayet düşüncesinin yeşermesi karşısında dehşete düşen Étienne, karşısındaki ne yaptığını bilmeyen bir hayvanmışçasına, Jeanlin'i tekmeledi. Voreux karakolundakilerin nöbetçinin boğuk çığlığını duymuş olmalarından endişe ediyor, ayın bulutların arasından her sıyrılışında ocak tarafına bir göz atıyordu. Ama hiçbir hareketlilik yoktu, eğilip askerin yavaş yavaş donmaya başlayan ellerini yokladı, kaputunun üstünden durmuş olan kalbini dinledi. Bıçağın, sadece kemik sapı görünüyordu; üzerinde, siyah harflerle kazınmış o sevgiye dair basit "Aşk" sözcüğü okunuyordu.

Gözlerini askerin boğazından yüzüne kaydırdı. Aniden küçük askeri tanıdı: Bir sabah sohbet ettiği acemi asker Jules'dü bu. Çillerle kaplı bu temiz, sarışın çehre karşısında içini derin bir sızı kapladı. Koca koca açılmış mavi gözleri gökyüzüne dikilmişti, daha önce memleketini ufukta ararken de aynı bakışı görmüştü Étienne onda. Gözüne pırıl pırıl bir güneşin altında görünen bu Plogof neredeydi acaba? Oralarda bir yerdeydi mutlaka. Bu fırtınalı gecede ta uzakta deniz kudurmuş olmalıydı. Çok yukarılardan geçen bu rüzgâr o fundalık topraklarda da esmişti belki. Ayakta dikilen iki kadın, anne ve kız kardeş rüzgârdan uçmaması için başlıklarını tutarak, kendilerinden fersahlarca uzaktaki küçük askerin o saatte ne yaptığını görebileceklermiş gibi ufka bakıyorlardı. Artık onu sonsuza dek bekleyeceklerdi. Yoksulların zenginler uğruna birbirlerini boğazlamaları ne tiksinti verici bir şeydi!

Ama bu cesedi ortadan kaldırmak gerekiyordu. Étienne önce onu kanala atmayı düşündü. Ama orada mutlaka bulurlar diye vazgeçti. Bunun üzerine kaygısı had safhaya ulaştı, dakikalar geçiyordu, nasıl bir karar almalıydı? Birden aklına bir fikir geldi: Cesedi Réquillart'a taşıyabilirse, bir daha onu kimsenin bulamayacağı şekilde gömebilirdi.

"Buraya gel," dedi Jeanlin'e.

Çocuk çekiniyordu.

"Hayır, beni döversin. Hem benim işim var. Sana iyi akşamlar."

Gerçekten de, Voreux'de, payanda istiflerinin altındaki gizli bir kovukta Bébert ve Lydie ile buluşacaklardı. Büyük bir planları vardı,

Belçikalı işçiler ocağa inerken taş yağmuruna tutulacak olursa, kendileri de olaya karışmak için geceyi dışarıda geçireceklerdi.

"Dinle," diye tekrarladı Étienne, "buraya gel, yoksa askerleri çağırırım, kelleni uçururlar."

Jeanlin yanına gelince, Étienne mendilini çıkarıp askerin boynuna sıkıca sardı, kanın akmasını engellediği için bıçağı çıkartmadı. Karlar eriyordu, yerde ne kan lekesi, ne de boğuşma izleri vardı.

"Bacaklarından tut."

Jeanlin bacakları tuttu, Étienne ise, tüfeği omzuna astıktan sonra askeri koltukaltlarından kavradı; ikisi birlikte, taşları yuvarlamamaya dikkat ederek yavaş yavaş moloz tepeciğinden aşağı inmeye başladılar. Neyse ki ay bulutların ardına gizlenmişti. Ama kanal boyunda ilerlerken, tüm parlaklığıyla yeniden ortaya çıktı: Karakoldan kendilerini fark etmemeleri tam bir mucizeydi. Sessizce ve aceleyle hareket ediyorlar, ceset sağa sola sallandığı için zorlanıp her yüz metrede bir onu yere bırakmak zorunda kalıyorlardı. Réquillart sokağının köşesinde, bir gürültüyle kanları dondu, devriyelere görünmemek için bir duvarın ardına gizlenecek zamanı ancak buldular. Daha ileride, karşılarına bir adam çıktı ama sarhoştu, sövüp sayarak uzaklaştı. Nihayet kan ter içinde eski ocağa ulaştılar, öyle yaşadıkları büyük bir gerginlik yüzünden dişleri takırdıyordu.

Étienne askeri merdiven bacasından indirirken çok zorlanacaklarını tahmin etmişti. Gerçekten de büyük zahmet çektiler. Önce Jeanlin'in yukarıda durup cesedi aşağı sallandırması gerekti, Étienne ise basamakların kırık olduğu iki sahanlığı aşmak için çalılara tutunup cesetle birlikte aşağı iniyordu. Sonra her merdiven başında aynı işlemi tekrarlaması gerekti; kendisi önden iniyor, ardından cansız bedeni karşılayıp tutuyordu, böylece cesedin tüm ağırlığının üstüne bindiğini hissederek otuz merdiven, yani iki yüz on metre aşağı indi. Tüfek sırtını sıyırıyordu, çocuktan son derece idareli kullandığı mumu getirmesini istememişti. Zaten neye yarardı ki? Bu daracık sıçanyolunda mum işi zorlaştırırdı. Yine de, soluk soluğa yükleme katına vardıklarında ufaklığı mumu getirmesi için yolladı. Karanlığın ortasında cesedin yanı başına oturdu; yüreği yerinden fırlayacakmış gibi çarparak Jeanlin'i beklemeye başladı.

Jeanlin elindeki mumla geri döndüğünde, Étienne ona akıl danıştı, çünkü çocuk bu eski galerileri insanların geçemeyeceği yarıklara varıncaya kadar dip köşe biliyordu. Yeniden yola koyuldular; cesedi yıkık dökük, labirent gibi galerilerde bir kilometre kadar sürüklediler. Sonunda tavan alçaldı, kırılmak üzere olan iki payandanın desteklediği, kolayca göçebilecek bir kayanın altında diz çökmüş vaziyetteydiler. Küçük askeri bir tabuta yatırır gibi, bu uzun ve daracık yere yatırdılar, tüfeğini yanına koydular, sonra sert topuk darbeleriyle, kendileri de altında kalma pahasına, payandaları kırdılar. Kaya çabucak yarıldı dizlerinin ve dirseklerinin üzerinde sürünerek uzaklaşacak zamanı ancak buldular. Étienne durumu görmek için dönüp baktığında, tavan çökmeye devam ediyor, müthiş ağırlığıyla cesedi ağır ağır eziyordu. Kısa bir süre sonra ortada kalın bir toprak katmanından başka bir şey kalmadı.

Jeanlin yuvasına, o haydut mağarasındaki köşesine geri döndüğünde, yorgunluktan tükenmiş bir halde ot yatağının üzerine uzanarak mırıldandı:

"Aman boşver, veletler beklesin biraz, şöyle bir saat kestireyim ben."

Étienne ufacık kalan mumu söndürmüştü. O da perişan vaziyetteydi, ama uykusu yoktu, karabasanı andıran acılı düşünceler beynine balyoz gibi iniyordu. Çok geçmeden, onu için için kemiren, yanıt veremediği tek bir soru kaldı kafasında: Kendisi boğazına bıçağı dayamışken Chaval'i neden öldürmemişti de, şu çocuk ismini bile bilmediği bir askeri neden boğazlamıştı? Bu öldürme cesareti, bu öldürme hakkı onun devrimci inançlarını altüst ediyordu. Yoksa korkağın biri miydi? Otların üzerine serilmiş olan çocuk ayyaş bir adam gibi horluyordu, adeta işlediği cinayetin sarhoşluğuyla sızıp kalmıştı. Jeanlin'in orada olduğunu bilmek, horultusunu işitmek Étienne'i tiksindirip, öfkelendiriyordu. Aniden içi ürperdi, bir korku esintisi yüzünü yalayıp geçmişti. Toprağın derinliklerinden gelen hafif bir sürtünme sesi, bir hıçkırık duyar gibi oldu. Orada, kayaların altında tüfeğiyle yatan küçük askerin hayaliyle sırtı buz kesip, tüyleri diken diken oldu. Çok saçmaydı, ocağın dört bir yanından sesler yükseliyordu, mumu tekrar yakmak zorunda kaldı; solgun ışıkta galerilerin bomboş olduğunu görünce rahatlayabildi ancak.

Bir on beş dakika daha, gözlerini yanan fitile dikerek, aynı düşünceyle boğuşup durdu. Derken bir cızırtı duyuldu, fitil söndü, her şey yine karanlığa gömüldü. Étienne'in içini tekrar bir ürperti kapladı, böylesine gürültülü horladığı için az kalsın Jeanlin'i tokatlayacaktı. Çocuğun yanındaki varlığı öyle katlanılmaz bir hale gelmişti ki temiz hava alma ihtiyacıyla yerinden fırladı, ensesinde bir gölgenin soluğunu hisseder gibi hızla galerileri aşıp merdiven bacasından yukarı çıktı.

Yukarıda, Réquillart'ın yıkıntıları arasında nihayet derin derin soluk aldı. Öldürmeye cesaret edemediğine göre, kendisi ölmeliydi; daha önceleri de aklından geçen ölüm düşüncesi yeniden filizleniyor, son bir umut gibi zihnine kazınıyordu. Devrim uğruna cesurca ölmek, iyi ya da kötü her şeyi yoluna koyacak, daha fazla kafa patlatmasına engel olacaktı. Arkadaşları Borinagelılara saldırırlarsa en ön safta yer alacaktı, şansı yaver giderse bir mermiye hedef olabilirdi. Kararlı adımlarla geri dönüp Voreux'nün etrafında dolaşmaya başladı. Saat iki olmuştu, ocağı bekleyen askerlerin karakol olarak kullandıkları çavuş odasından bağırtılar geliyordu. Nöbetçinin ortadan kaybolması karakolu ayağa kaldırmış, gidip yüzbaşıyı uyandırmışlardı, her taraf köşe bucak araştırıldıktan sonra askerin firar ettiğine karar verilmişti. Karanlıkta pusuya yatmış olan Étienne, küçük askerin kendisine söz ettiği cumhuriyetçi yüzbaşıyı hatırlıyordu. Kim bilir, belki de onu halkın yanında yer almaya ikna edebilirlerdi. Askerler namlularını yere indirdiklerinde burjuvaların işi bitmiş demekti. Étienne kendini yeni bir düşe kaptırdı, artık ölmeyi düşünmüyordu, zafer hâlâ mümkün olabilirdi, bu umutla coşmuş vaziyette, ayakları çamurun içinde, çözülen buzların serpintileri omuzlarında, saatlerce orada durdu.

Saat beşe kadar Borinagelıları gözledi. Sonra, işletmenin uyanık davranarak onları o gece Voreux'de yatırdığını anladı. Kuyuya iniş başlıyordu. Gözcü olarak bekleyen, İki Yüz Kırklar mahallesinden birkaç grevci, arkadaşlarına haber verip vermemekte tereddüt ediyorlardı. Étienne oynanan oyunu onlara anlatınca koşarak gittiler, genç adam ise moloz tepeciğinin arkasında, kanaldaki gemileri yedeğe çekmek için kullanılan yolda bekliyordu. Saat altı oldu, toprak rengi gökyüzü kızılımtırak bir şafakla aydınlanırken, Peder Ranvier bir patikanın başında göründü, cüppesini sıska bacaklarının üzerinde

toplamıştı. Her pazartesi, ocağın diğer yanındaki manastırın kilisesine gidip sabah duası okurdu.

“Günaydın, dostum,” diye bağırdı güçlü bir sesle, çakmak çakmak gözleriyle genç adamı tepeden tırnağa süzdükten sonra.

Ama Étienne karşılık vermedi. Uzakta, Voreux’nün destek ayaklarının arasından bir kadının geçtiğini görmüş, kadını Catherine’e benzetince endişeye kapılarak o yöne koşmuştu.

Catherine gece yarısından beri, buzları çözülen yollarda taban tepiyordu. Eve dönen Chaval onu yatakta bulunca bir tokatla ayağa dikmişti. Bas bas bağırıyor, pencereden atılmak istemiyorsa bir an önce kapıdan çıkıp gitmesini söylüyordu. Yediği tekmelerle bacakları mosmor kesilen genç kız ağlaya ağlaya yarım yamalak giyinip aşağı inmiş, son bir şamarla kendini kapının dışında bulmuştu. Böylesine hoyratça kovulması karşısında neye uğradığına şaşırarak bir taşın üzerine oturmuş, gözlerini eve dikip Chaval’in onu çağırmasını beklemişti; çünkü böyle bir şey mümkün değildi, Chaval onu gözlüyor olmalıydı; gidecek yeri olmadan, sahipsiz bir biçimde tir tir titrediğini görünce, yukarı çıkması için seslenecekti.

Ama iki saat sonra, sokağa atılan bir köpek gibi öylece beklerken soğuktan donmak üzere olduğunu fark edince kararını verdi. Montsou’dan çıktı, sonra geri döndü, ne kaldırımdan seslenmeye ne de kapıyı çalmaya cesaret edebildi. Nihayet mahalleye, ailesinin yanına dönme düşüncesiyle, anayoldan kaldırım boyunca yürümeye koyuldu. Ama kapının önüne geldiğinde öyle bir utanca kapıldı ki, kapalı kepenklerin ardında tüm mahallenin derin bir uykuda olmasına rağmen, biri tarafından görülüp tanınma korkusuyla bahçeler boyunca koşmaya başladı. O andan itibaren amaçsızca dolanıp durdu, en ufak gürültüde yüreği ağzına geliyor, bir fahişe gibi yoldan toplanıp, aylardır korkulu rüyasını gördüğü Marchiennes genelevine götürülmekten ödü kopuyordu. İki kez Voreux’ye kadar gitti ama karakoldan gelen bağırışlardan ürküp, izlenip izlenmediğini anlamak için arkasına bakarak soluk soluğa kaçtı. Réquillart Sokağı yine sarhoşlarla doluydu, yine de birkaç saat önce reddettiği adama rastlamak umuduyla dönüp dolaşıp oraya geliyordu.

Chaval o sabah işbaşı yapacaktı; Catherine bunu düşünerek ocağa doğru yollandı, aslında onunla konuşmanın bir yararı olmayacağını

hissediyordu: Aralarında her şey bitmişti. Jean-Bart'da çalışmalar durmuştu, itibarının zedeleneceğinden korkan Chaval, tekrar Voreux'de çalışmaya başlarsa onu boğazlayacağını söylemişti. Peki ne yapmalıydı? Sokaklara düşmesi, açlıktan ölmesi, kendisiyle yatacak erkeklerin dayaklarına boyun eğmesi mi gerekiyordu? Bacakları kesilmiş, beline kadar çamura bulanmış vaziyette tekerlek izlerinin arasında sendeleyerek, zorlukla yürüyordu. Çözülen buzlar yollarda çamur seli gibi akmaktaydı, Catherine çamurlara bata çıka yürümeye devam ediyor, oturacak bir taş bakınmaya bile cesaret edemiyordu.

Gün ışıdı. Catherine, temkinlice moloz tepeciğinin yanından dolaşan Chaval'i sırtından tanımıştı, tam o sırada payanda istifinin altındaki sığınaklarından başlarını uzatan Lydie'yle Bébert'i gördü. Jeanlin onlara beklemelerini emrettiği için evlerine dönmeyip geceyi orada, pusuya yatarak geçirmişlerdi; Jeanlin işlediği cinayetin sarhoşluğuyla Réquillart'da horul horul uyurken, iki çocuk ısınmak için birbirlerine sarılmışlardı. Rüzgâr kestane ve meşe ağacından kerestele arasında ıslık çaldıkça tıpkı terk edilmiş bir oduncu kulübesindeymişler gibi birbirlerine sokuluyorlardı. Lydie kocasından sürekli dayak yiyen bir kadın gibi, çektiği sıkıntıları açığa vuramıyor; Bébert ise, yanaklarını kıpkırmızı yapan tokatlardan yakınmayı göze alamıyordu; ama Jeanlin onları fazlaca istismar eder olmuştu, çocukları olmadık hırsızlıklara zorlayarak tehlikeye atıyor, sonra da ganimeti paylaşmayı reddediyordu; bunu düşündükçe çocukların yüreğinde isyan duygusu kabarmaya başlamıştı, sonunda, Jeanlin'in koyduğu yasağa rağmen, nereden geleceği bilinmeyen o tokada aldırmadan birbirlerine sarıldılar. Tokadın gelmediğini görünce, başka bir düşünceye kapılmadan, usul usul öpüşmeye devam ettiler, uzun süredir bastırdıkları tutkularını, yüreklerinde biriktirdikleri tüm sızıları da bu öpüşmeye katmaktaydılar. Bütün gece birbirlerini böyle ısıtmışlardı, bu gözlerden uzak gizli kovukta öylesine mutluydular ki, börekler yenilip şaraplar içilen Sainte-Barbe Bayramı'nda bile bu kadar mutlu olduklarını hatırlamıyorladı.

Catherine, ani bir boru sesiyle yerinden sıçradı. Parmak uçlarında yükselerek bakınca, karakoldaki askerlerin silahlarına sarıldıklarını gördü. Étienne koşarak geliyordu, Bébert ve Lydie gizlendikleri yerden dışarı fırlamışlardı. Hava iyice aydınlanmıştı; ta ötede, kadınlı erkekli

bir kalabalık, öfkeli el kol hareketleriyle işçi mahallesinden aşağıya doğru inmekteydi.

V

Voreux'nün bütün girişleri kapatılmıştı: hazır olda duran altmış asker açık bırakılmış tek kapının önünde barikat kurmuştu; bu kapıdan, çavuş odasıyla barakanın açıldığı dar bir merdivenle kayıt bölmesine gidiliyordu. Yüzbaşı arkadan gelebilecek bir saldırıyı önlemek için askerlerini tuğla duvarın dibine iki sıra halinde yerleştirmişti.

Mahalleden inen maden işçileri önce biraz uzakta durdular. Olsa olsa otuz kişi kadardılar, aralarında bağıra çağıra tartışıyorlardı.

Kucağında uyuklayan Estelle'le ilk gelenlerden biri olan Maheude, darmadağınık saçlarına aceleyle bir mendil bağlamıştı, öfkeli bir sesle hep aynı şeyi tekrarlıyordu:

"Kimse girip çıkamasın! Hepsini içeride kıstıralım!"

Maheu onu onaylarken, Mouque Baba Réquillart' dan çıkageldi. Geçmesini engellemeye çalıştılar. Ama adam debeleniyor, beygirlerin devrimi filan umursamadıklarını, ne olursa olsun yulaf yemeleri gerektiğini söylüyordu. Üstelik beygirlerden biri ölmüştü, yukarı çıkarmak için kendisini bekliyorlardı. Étienne yaşlı seyisin kalabalığın arasından geçmesini sağladı, askerler de kuyuya inmesine izin verdiler. On beş dakika sonra, grevcilerin sayısı yavaş yavaş artıp tehdit edici bir hal alırken, zemin kattaki geniş bir kapı açıldı, ölü hayvanı taşıyan birkaç adam göründü, hâlâ sarıldığı ağın içinde acınacak bir et yığını gibi duran hayvanı erimiş kar birikintilerinin ortasına bıraktılar. Öyle büyük bir şaşkınlık yaşanmıştı ki adamların tekrar içeri girip kapıyı kapatmalarına kimse engel olmadı. Yana yatmış ve kaskatı kesilmiş başını görünce hepsi beygiri tanımıştı. Fısıldaşmalar başladı.

"Bu Trompet, değil mi? Trompet bu."

Gerçekten de Trompet'ti. Ocağa indiği günden beri oraya uyum sağlayamamıştı. Hep tasalı ve işe karşı isteksizdi, ışık özlemiyle kıvranıyordu sanki. Ocağın emektarı Savaş'ın on yıllık tevekkülünün

birazını olsun aşılamak için ona her seferinde dostlukla sürtünmesi, boynunu hafifçe ısırması da bir işe yaramamıştı. Savaş'ın okşayışları kederini daha da artırıyor, karanlıklarda yaşlanmış arkadaşının verdiği sırlar tüylerini ürpertiyordu. Rastlaşıp birlikte kişnedikleri her seferinde birbirlerine yakınıyorlardı adeta, ihtiyar artık hatırlayamamaktan, genç ise unutamamaktan dertliydi. Ahırda yemlikleri yan yanaydı, başlarını öne eğdiklerinde soluklarını birbirlerinin yüzüne üflüyor, gün ışığında alabildiğine uzanan yemyeşil otlara, bembeyaz yollara, pırıl pırıl güneşe dair düşlerini anlatıyorlardı. Trompet ottan yatağı üzerinde ter dökerek can çekişirken yanına gelen Savaş, hıçkırığı andıran kısa tıksırışlarla onu umutsuzca koklamıştı. Vücudunun soğumaya başladığını hissediyordu; ocak onun son neşesini, kendisine açık havada geçirdiği gençliğini hatırlatan o mis gibi kokularla gökten inen bu arkadaşını da elinden alıyordu. Nihayet arkadaşının artık kımıldamadığını fark edince, korkuyla kişneyerek yularını koparmıştı.

Mouque bir haftadan beri başçavuşu uyarıyordu aslında. Bu karmaşada hasta bir atla ne de ilgilenirlerdi ya! Bu beyler atları yerinden oynatmayı hiç sevmezlerdi. Ama artık onu mecburen yukarı çıkaracaklardı. Seyis önceki gün iki işçiyle birlikte bir saat uğraşıp Trompet'i bağlamıştı. Onu yükleme yerine kadar götürmek Savaş'a düşmüştü. Yaşlı beygir ölü arkadaşını ağır ağır çekerek öyle dar bir galeriden geçiriyordu ki, zaman zaman onun derisini yüzme pahasına koşumlara asılması gerekiyordu; yorgunluktan tükenmiş halde kafasını sallıyor, mezbahaya gidecek olan bu et yığınının yere sürtünüşünü dinliyordu. Yükleme yerinde koşum takımları çıkarıldığında, hüzünlü bakışlarla arkadaşının yukarı çıkarılması için yapılan hazırlıkları, Trompet'in çamurlu çukurun üzerindeki kalaslardan geçirilişini, ağın bir asansör kafesinin altına bağlanışını izliyordu. Nihayet yükleyiciler ölü hayvanın geldiğine dair işaret verdiler; Savaş başını kaldırıp, önce yavaş yavaş yükselen, ardından birdenbire karanlıklara dalıp, bu kara deliğin tepesinde sonsuza dek yok olan arkadaşına son bir kez baktı. Boynunu uzatmış öylece duruyor, zayıf hayvan hafızasıyla belki de, yeryüzüne ait bazı şeyleri hayal meyal hatırlıyordu. Ama artık her şey bitmişti, arkadaşı yukarı çıksa da hiçbir şey göremeyecekti; kendisi de yukarı çıkarılacağı gün, acınacak bir et yığını gibi böyle sıkı sıkı

bağlanacaktı. Dizleri titremeye başladı, uzak kırlardan gelen temiz hava soluğunu kesiyordu; ağır ağır ahırına döndüğünde sarhoş gibiydi.

Ocağın girişindeki kömür işçileri Trompet'in cesedini üzgün üzgün izliyorlardı. Bir kadın alçak sesle şöyle dedi:

"En azından aşağı inip inmemek insanın kendi elinde!"

O sırada mahalleden yeni kafile gelmekteydi, hemen arkasında Levaque Kadın'la Bouteloup'nun bulunduğu Levaque en başta yürüyor, bir yandan da bağırıyordu:

"Kahrolsun Borinagelılar! Ocağımızda yabancı istemiyoruz!"

Hepsi kapıya saldırmaya çalışıyordu, Étienne onları durdurmak zorunda kaldı. Olsa olsa yirmi sekiz yaşında, ince, uzun boylu, yüzünde hüzünlü ve kararlı bir ifade olan yüzbaşıya yaklaşmış, durumu izah ediyor, sözlerinin yarattığı etkiyi gözleyerek onun aklını çelmeye çalışıyordu. Boşu boşuna kan dökmenin ne yararı vardı? Adalet maden işçilerinden yana değil miydi? Hepsi kardeştiler, birbirlerini anlamaları gerekiyordu. Cumhuriyet kelimesini duyan yüzbaşı sinirli bir hareket yapmıştı. Sert askerî tavrını elden bırakmıyordu, aniden bağırdı:

"Açılın! Görevimi yerine getirmek zorunda bırakmayın beni."

Étienne onu ikna etmek için üç kere girişimde bulundu. Arkasında arkadaşları homurdanıyordu. Mösyö Hennebeau'nun maden ocağında olduğu söyleniyor, kömürünü kendisinin çıkarıp çıkaramayacağını görmek için boynuna ip bağlayıp kuyuya sarkıtalım diyenler çıkıyordu. Ama bu söylentinin aslı astarı yoktu, ocakta bir tek Négrel'le Dansaert bulunuyordu, bir ara ikisi birlikte kayıt bölmesinin penceresinde görünmüşlerdi. Pierronne'la yaşadığı ilişkinin açığa çıkmasından beri kendine olan güveni sarsılan başçavuş geride dururken; mühendis küçük, keskin gözlerini cesaretle kalabalığın üzerinde gezdiriyor, insanlara ve nesnelere alaycı, küçümseyici bir gülümsemeyle bakıyordu. Yuhalamalar başlayınca, ikisi de gözden kayboldular. Artık onların yerinde Souvarine'in sarı saçlı kafası görünüyordu sadece. Çalışıyordu, grev başladığından beri makinesinin başından bir gün bile ayrılmamıştı; artık hiç konuşmaz olmuş, solgun gözlerinin derinliklerinde çelik bir mıh gibi parıldayan sabit bir fikre giderek daha çok saplanmaya başlamıştı.

"Açılın!" diye tekrarladı yüzbaşı bağırarak. "Hiçbir şey dinlemek zorunda değilim, kuyuyu korumak için emir aldım, ben de koruyacağım... Askerlerimin üzerine gelmeyin, yoksa sizi püskürtmeyi bilirim."

Sesindeki kararlılığa rağmen, sayıları giderek artan madencileri gördükçe yüzü endişeyle soluyordu. Öğlen nöbeti devredecekti; yine de o zamana kadar dayanamayacağından korkarak, ocaktan bir çırağı takviye istemek üzere Montsou'ya göndermişti.

Sözleri öfkeli bağırışlarla karşılandı.

"Kahrolsun yabancılar! Kahrolsun Borinagelılar!.. Kendi ocağımızda bizim sözümüz geçer!"

Étienne sıkıntıyla geriye çekildi. Her şey bitmişti, savaşmak ve ölmekten başka çare yoktu. Arkadaşlarını dizginlemekten vazgeçti, kalabalık küçük birliğin önüne gelip dayandı. Aşağı yukarı dört yüz kişiydiler, çevredeki mahalleler de boşalıyor, işçiler koşa koşa oraya geliyordu. Hepsi aynı şeyi haykırıyorlardı, Maheu ve Levaque askerlere öfkeyle çıkışıyordu:

"Çekin gidin buradan! Sizinle bir derdimiz yok, çekin gidin buradan!"

"Bu iş sizi ilgilendirmez," diye ekliyordu Maheude. "Bırakın kendi işimizi kendimiz halledelim."

Onun arkasında duran Levaque Kadın daha da büyük bir şiddetle haykırıyordu:

"İçeri girmek için sizi ezip geçmemiz mi lazım? Çekip gidin diye rica ediyoruz sizden!"

Bébert'le birlikte kalabalığın en yoğun olduğu yere sokulmuş olan Lydie'nin bile, incecik sesiyle ciyak ciyak bağırdığı işitildi:

"Dangalaklar, asker bozuntuları!"

Birkaç adım geride duran Catherine, talihsizce ortasına düştüğü bu şiddet gösterilerini şaşkın bir ifadeyle izliyordu. Çektiği bunca sıkıntı yetmiyor muydu? Ne günah işlemişti de felaketler bir türlü peşini bırakmıyordu? Daha bir gün önce grevcilerin öfkesine bir anlam veremiyor, insan şamarı yedi mi daha fazlasını aranmamalı diye düşünüyordu; şimdi ise yüreği kinle kabarıyor, Étienne'in gece sohbetlerinde anlattıkları aklına geliyor, askerlerle ne konuştuğunu işitmeye çalışıyordu. Genç adam askerlere arkadaşlar diye hitap

ediyor, onlara halkın içinden geldiklerini hatırlatıp, sömürücülere karşı halktan yana olmaları gerektiğini söylüyordu.

Kalabalıkta büyük bir dalgalanma oldu, yaşlı bir kadın insanları ite kaka geçmeye çalışıyordu. Korkutacak derecede zayıf olan Yanık Kadın'dı bu, kolları ve boynu açıktaydı, öyle hızlı koşmuştu ki yüzüne düşen ak saçları görmesini engelliyordu.

"Ah! Nihayet geldim işte!" diye kekeledi soluk soluğa. "O satılmış Pierron beni mahzene kapatmıştı!"

Hiç vakit kaybetmeden, ağzını bozup küfürler savurarak askerlerin üzerine yürüdü.

"Rezil herifler sizi! Namussuzlar sürüsü! Komutanlarınızın çizmelerini yalar, ama yoksulların karşısında aslan kesilirsiniz!"

Bunun üzerine diğerleri de onun yanına geldiler, hep birlikte sövüp saymaya başladılar. Bazıları hâlâ "Yaşasın askerler, subayı kuyuya atalım!" diye bağırmaya devam ediyorlardı. Ama çok geçmeden tek bir haykırış yükselmeye başladı: "Kahrolsun kırmızı pantolonlular!" Kardeşlik çağrılarını, kendilerini destekleme konusundaki dostane girişimlerini hiç tepki vermeden sessiz ve kıpırtısızca dinleyen askerler, bu küfür yağmuru altında da aynı duygusuz katılıklarını sürdürüyorlardı. Arkalarında duran yüzbaşı kılıcını çekmişti; giderek yüklenen kalabalığın onları duvara yapıştıracağını görünce askerlere süngüye davranmalarını emretti. Askerler emre itaat ettiler, iki sıra çelik uç grevcilerin göğsüne dayandı.

"Ah! Sizi alçaklar!" diye haykırdı Yanık Kadın geri çekilirken.

Çok geçmeden, ölümü hiçe sayarak, hep birlikte tekrar yüklendiler. Kadınlar öne atılıyor Maheude ve Levaque Kadın haykırıyorlardı:

"Öldürün bizi, öldürün o zaman! Hakkımız olanı istiyoruz."

Levaque, elinin kesilmesi pahasına üç süngüyü birden kavramış sarsıyor, yerlerinden çıkarmak için çekiştirip duruyor, öfkeyle katbekat artan bir güçle süngüleri bükmeye çalışıyordu; arkadaşının peşine takılıp geldiği için canı sıkılan Bouteloup ise uzaktan sakince olan biteni izliyordu.

"Hadi bakalım," diye tekrarlıyordu Maheu, "ne kadar yürekli olduğunuzu görelim!"

Ceketini çıkarıp gömleğini sıyırarak, kömür lekeleriyle kaplı kıllı göğsünü süngülere doğru uzatıyordu. Korkunç bir küstahlık ve cesaretle çelik uçlara abanıyor, askerleri geri çekilmek zorunda bırakıyordu. Süngülerden biri göğsüne battığında çılgına dönmüş, etine iyice gömülüp kaburga kemikleri çatırdasın diye daha fazla abanıyordu.

"Ödlekler, sizde cesaret ne arar... Arkamızda on bin işçi daha var. Evet, bizi öldürebilirsiniz, ama on bin kişiyi daha öldürmeniz gerekecek."

Askerlerin durumu giderek güçleşiyordu, son raddeye kadar silahlarını kullanmama konusunda kesin emir almışlardı çünkü. Bu gözü dönmüşlerin kendilerini süngülere geçirmesini nasıl engelleyeceklerdi peki? Üstelik hareket alanları da kısıtlanmıştı, duvara dayanmış vaziyettelerdi, daha fazla geri gitmeleri mümkün değildi. Yine de, bir avuç askerden oluşan bu küçük birlik madencilerin kabaran bir dalga gibi üzerine çullanmasına iyi dayanıyor, komutanlarının verdiği kısa emirleri soğukkanlılıkla yerine getiriyordu. Gözleri çakmak çakmak, dudakları sinirden kısılmış olan yüzbaşının tek korkusu, askerlerinin hakaretler karşısında çileden çıkmalarıydı. Bıyıkları yeni terlemiş, ince uzun bir çavuş gözlerini şimdiden endişe verici bir şekilde kırpıştırmaya başlamıştı. Hemen yanında duran ve katıldığı onca talim ve seferde teni esmerleşmiş olan kıdemli bir asker süngüsünün saman çöpü gibi eğildiğini görünce sararmıştı. Bir diğeri, hâlâ buram buram ekilmiş toprak kokan, kuşkusuz acemi bir er, rezillik ve namussuzlukla suçlandığını duydukça kıpkırmızı kesiliyordu. Hakaretlerin sonu gelmiyor, yumruklar sallanıyor, küfürler, suçlamalar, tehditler şamar gibi suratlarına iniyordu. Askerlerin böyle ifadesiz bir yüzle, askerî disiplinin o kibirli ve hazin sessizliği içinde tutulabilmesi için verilen emirlerin çok güçlü olması gerekiyordu.

Bir çatışma kaçınılmaz gibiydi, tam o sırada askerlerin arkasından, iyi yürekli bir jandarmanınkini andıran beyaz saçları ve heyecandan altüst olmuş suratıyla Çavuş Richomme'un çıktığını gördüler.

"Lanet olsun, bu kadarı da fazla! Böyle saçmalıklara gerek yok," diye haykırdı.

İleri atılıp, süngülerle madencilerin arasına girdi.

“Arkadaşlar, beni dinleyin... Yaşlı bir işçi olarak her zaman sizin yanınızda yer aldığımı iyi bilirsiniz. Size adil davranmazlarsa, şeflerin yüzüne gerçekleri haykıracağıma yemin ediyorum... Ama bu kadar yeter, bu yürekli askerlere hakaret etmeniz, karnınızın deşilmesi için uğraşmanız hiçbir şeyi halletmiyor.”

İşçiler onu dinliyor, tereddüt ediyorlardı. Ama ne yazık ki yukarıda, bastıbacak Négrel’in sivri yüzü yeniden görünmüştü. Kendisi gelmeyip yerine bir çavuşu gönderdiği için suçlanacağından korkuyordu, konuşmaya yeltendi; sesinin korkunç bir uğultu içinde kaybolup gittiğini görünce omuz silkerek pencereden uzaklaştı. Artık Richomme’un kendi adına yalvarması, sorunun dostane bir şekilde çözümleneceğini haykırması boşunaydı; işçiler söylediklerini dinlemiyor, ona şüpheli gözlerle bakıyorlardı. Ama çavuş inatla aralarında kalmaya devam etti.

“Lanet olsun! Sizinle birlikte benim de kafamı kırsınlar isterlerse, siz böyle ahmaklık ettikçe yanınızdan ayrılmayacağım!”

Onları sağduyuya davet etmesi için desteğini istediği Étienne elinden bir şey gelmeyeceğini belirtircesine bir hareket yaptı. Artık çok geçti, grevcilerin sayısı beş yüzü geçmişti. Bu kalabalık Borinagelıları kovmak için gelen öfkeli işçilerden ibaret değildi: Durmuş bakan meraklılar ve kavgayla eğlenen dalgacılar da vardı. Biraz ötedeki bir grubun ortasında, Zacharie ve Philomène bir gösteri seyreder gibi olan biteni izliyorlardı, öyle rahat bir halleri vardı ki, iki çocuklarını, Achille ve Désirée’yi de yanlarında getirmişlerdi. Réquillart’dan yeni bir kafile geliyordu, aralarında Mouquet ve Mouquette de vardı: Mouquet hemen sırıta sırıta gidip, arkadaşı Zacharie’nin omzuna bir şaplak attı; Mouquette ise öfke içinde koşarak en kavgacıların bulunduğu ön sıraya girdi.

Bu arada yüzbaşı, durmadan başını çevirip Montsou yoluna bakıyordu. İstediği takviye güç bir türlü gelmiyordu, emrindeki altmış asker daha fazla dayanamazdı. Sonunda, kalabalığın gözünü korkutmak için askerlere silahlarını doldurma emri verdi. Askerler emri yerine getirdiler, ama ortalık iyice karışıyor, atıp tutmaların, alayların ardı arkası kesilmiyordu.

“Şuraya bakın! Bu miskinler atış talimine gidiyor herhalde!” diye gülüşüyordu Yanık, Levaque Kadın ve diğer kadınlar.

Maheude, uyanıp ağlamaya başlayan Estelle'i göğsüne bastırarak yanlarına iyice yanaşınca, çavuş, bu zavallı yavrucakla burada ne işi olduğunu sordu.

"Sana ne?" diye karşılık verdi Maheude. "Cesaretin varsa ateş et."

Erkekler aşağılayıcı bir ifadeyle başlarını sallıyorlardı. Hiçbiri üzerlerine ateş açılacağına inanmıyordu.

"Bunların tüfeklerinde mermi de yoktur," dedi Levaque.

"Bizleri Kazak askerleri mi sandınız?" diye bağırdı Maheu. "Lanet olsun, insan kendi yurttaşına kurşun sıkar mı?"

Kimileri, Kırım seferine katıldıklarında bile mermilerden korkmadıklarını söylüyorlardı. Hepsi tüfeklerin üzerine yürümeye devam ediyordu. O anda ateş açılsa, kalabalıkta paçayı kurtaran fazla insan kalmazdı.

Ön safta duran Mouquette askerlerin kadınları delik deşik etmek istediklerini düşündükçe öfkeden kuduruyordu. Bildiği bütün küfürleri saydığı için, onları daha fazla aşağılayacak bir hakaret bulamıyordu; en büyük küfür olarak bildiği tek şey kalmıştı, birdenbire askerlerin suratına doğru kıçını açıp gösterdi. İki eliyle eteklerini kaldırıyor, iyice öne eğiliyor, kıçının koskocaman yuvarlaklığını ortaya seriyordu.

"Alın! Bu sizin için! Sizin gibi pis herifler için oldukça temiz sayılır!"

Eğiliyor, oturup kalkıyor, her biri görebilsin diye dönüp duruyor, tekrar tekrar aynı hareketleri yapıyordu.

"Bu, subay için! Bu, çavuş için! Bu, erler için!"

Bir kahkaha tufanı koptu, Bébert ve Lydie gülmekten yerlere yatıyorlardı, karamsar bekleyişine rağmen Étienne bile bu hakaretamiz çıplaklığı takdir etmişti. Şimdi herkes, hem dalgacılar hem de öfkeden gözü dönmüş olanlar, sanki boka bulanmışlar gibi askerleri yuhalıyordu; sadece uzakta, eski payandaların üzerinde dikilen Catherine sessizliğini korumaktaydı, bir nefret ateşiyle kavruluyor, kanın beynine çıktığını hissediyordu.

Ama o sırada bir itiş kakış yaşandı. Askerlerinin öfkesini yatıştırmak isteyen yüzbaşı birkaç kişiyi gözaltına almaya karar vermişti. Mouquette bir hamlede arkadaşlarının bacaklarının arasına dalarak kaçtı. Ama en gözü dönmüşler arasında bulunan üç maden

işçisi, Levaque ve iki kişi daha yakalanarak çavuş odasında gözaltına alındı.

Négrel ve Dansaert yukarıdan yüzbaşıya, içeri girip kendi yanlarına gelmesi için sesleniyorlardı. Yüzbaşı bu öneriyi geri çevirdi, kapıları kilitsiz bu binaların kolayca ele geçirileceğini, saldırganlar silahını elinden aldıklarında büyük bir utanç yaşayacağını düşünüyordu. Küçük birliği şimdiden sabırsızlıkla homurdanmaya başlamıştı, bu tahta pabuçlu sefillerden kaçacak değillerdi ya! Duvara sıkışmış, tüfekleri dolu altmış asker yeniden kalabalığa doğru hamle yaptı.

Önce bir geri çekilme ve derin bir sessizlik oldu. Grevciler bu sert çıkış karşısında şaşkınlığa düşmüşlerdi. Ardından gözaltındakilerin hemen serbest bırakılmasını talep eden bir çığlık yükseldi. Kimileri, onlara içerde eziyet edildiğini söylüyordu. Aralarında anlaşmaya gerek duymadan, aynı duygunun dürtüsüyle, aynı öç alma ihtiyacıyla hep birlikte yakındaki tuğla yığınına koştular; bu tuğlaların çamuru o yörenin killi toprağından sağlanıyor ve hemen orada pişiriliyordu. Çocuklar tuğlaları birer birer taşırken, kadınlar eteklerine dolduruyorlardı. Kısa süre sonra, herkesin ayağının dibinde cephanesi hazırdı, taşlı saldırı başladı.

İlk tuğlayı Yanık Kadın attı. Tuğlaları sıska dizinde kırıyor ve birer eline aldığı iki parçayı askerlere doğru fırlatıyordu. Kollarını sıvayan Levaque Kadın, iri ve hantal bedeni engellediği için, hedefi tutturmak üzere askerlere iyice yaklaşıyor; kocası gözaltına alındığına göre onu götürebileceğini düşünen ve geriye doğru çekip duran Bouteloup'nun yalvarıp yakarmaları da bir işe yaramıyordu. Kadınların hepsi galeyana gelmişti, tuğlaları tombul bacaklarında kırarken sağı solu kanayan Mouquette'in canı sıkılmış, kırmadan bütün halinde fırlatmaya başladı. Çocuklar da saldırıya katılmışlardı. Bébert, Lydie'ye, tuğlayı atmak için dirseğini nasıl kıvıracağını gösteriyordu. Devasa dolu taneleri gibi yağan tuğlalar boğuk takırtılar çıkarıyordu. Gemi azıya almış kadınların ortasında birdenbire Catherine göründü, o da kollarını havaya kaldırmış, kırdığı tuğlaları cılız kollarının var gücüyle fırlatıyordu. Nedenini bilmeden burnundan soluyor, tüm dünyayı yok etme arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Bu kahrolası bahtsız yaşamı yakında sona ermeyecek miydi? Erkeği tarafından sille tokat evden kovulması, terk edilmiş bir köpek gibi çamurlu sokaklarda sürtmesi,

kendisi gibi bir lokma aşa muhtaç babasından bir tas çorba isteyemeyecek hale gelmesi bardağı taşıran son damla olmuştu. Kendini bildi bileli, hiçbir şey yolunda gitmiyor, tam tersine işler her geçen gün daha da sarpa sarıyordu; tuğlaları kırıyor, her şeyi yok etme isteğiyle fırlatıp duruyordu, gözünü öyle bir kan bürümüştü ki kime isabet ettiğini görmüyordu bile.

Askerlerin önünde duran Étienne'in az kalsın kafası yarılıyordu. Kulağı şişmişti, arkasını döndüğünde, tuğlanın Catherine'in titrek ellerinden çıktığını anladı; ölmek pahasına da olsa yerinden kıpırdamıyor, genç kıza bakıyordu. Étienne gibi daha birçok işçi de, çatışmanın heyecanıyla kendilerinden geçmiş, elleri iki yanlarında ortalıkta öylece duruyorlardı. Mouquet sanki misket oyunu izliyormuş gibi yorumlar yapıyordu: "Oh be, tam isabet! Maalesef ıskaladı!" Dalga geçip duruyor, Zacharie'yi dirseğiyle dürtüyordu; olup biteni izlemek amacıyla babalarının omzuna çıkmak için tutturan Achille ve Désirée'yi tokatlayan Zacharie ise Philomène'le tartışmaktaydı. Uzakta, yol kenarında birikmiş izleyiciler vardı. Yokuşun tepesinde, işçi mahallesinin girişinde, bastonuna yaslanarak güçbela oraya kadar gelen ihtiyar Bonnemort belirmişti, şimdi kıpırtısızca duruyor, dimdik karaltısı pas rengi gökyüzüne vuruyordu.

İlk tuğlalar atılmaya başlar başlamaz, Çavuş Richomme yeniden askerlerle madencilerin arasına girmişti. Tehlikeye aldırmadan, grevcilere yalvarıyor, askerlerden sakin olmalarını istiyordu; o kadar üzgündü ki gözyaşları iri damlalar halinde dökülüyordu. Uğultunun ortasında söyledikleri işitilmiyor, sadece titreyen gür ve kırlaşmış bıyıkları seçilebiliyordu.

Ama tuğla yağmuru giderek şiddetini artırıyordu, artık kadınlar gibi erkekler de kolları sıvamıştı.

O sırada Maheude, Maheu'nün geride durduğunu fark etti. Elleri boş, suratı asıktı.

"Neyin var senin?" diye haykırdı. "Yoksa korkuyor musun? Arkadaşlarının hapse tıkılmasına izin mi vereceksin?.. Ah! Kucağımda şu çocuk olmasaydı, görürdün sen beni!"

Ağlayarak boynuna yapışmış olan Estelle, onun Yanık Kadın'la diğerlerinin yanına gitmesine engel oluyordu. Kocası kendisini

duymamış gibi davranınca, yerdeki birkaç tuğlayı ayağıyla ona doğru itti.

"Lanet olasıca! Alsana şunları. Cesaretlenmen için herkesin önünde suratına tükürmem mi gerekiyor?"

Kıpkırmızı kesilen Maheu tuğlaları kırıp fırlatmaya başladı. Maheude, kasılmış kollarıyla kızını göğsüne bastırırken kocasını iteleyip duruyor, arkasında sürekli bağırıp çağırıyor, adamı serseme çeviriyordu. Hep biraz daha ileri giden Maheu sonunda kendisini tüfeklerle karşı karşıya buldu.

Bu taş yağmuru altında küçük birlik görünmez olmuştu. Neyse ki tuğlalar kalbura dönen duvarın çok yukarısına isabet ediyordu. Ne yapmalıydı? Yüzbaşının yüzü sırtlarını çevirip içeri girme düşüncesiyle bir an için kıpkırmızı kesildi; ama bu bile mümkün değildi, en ufak hareketlerinde linç edilmeleri kaçınılmazdı. Bir tuğla kepinin siperliğini kırmıştı, alnı kanıyordu. Askerlerinden birçoğu yaralanmıştı; hepsinin gözü dönmüş vaziyetteydi, o karşı konulmaz nefsi müdafaa içgüdüsüyle emirleri dinlemez olacaklardı. Çamaşır tokacı gibi inen sert bir darbeyle sol omzu kırılacak gibi olan ve mosmor kesilen çavuş, "Lanet olsun!" diye bağırmıştı. İki tuğlanın isabet ettiği acemi erin başparmağı ezilmişti, üstelik sağ dizi sancımaktaydı: Kendilerine bunca eziyet edilmesine daha ne kadar izin vereceklerdi? Seken bir taş yaşlı kıdemli askerin kasığına çarptı, adamın suratı sapsarı kesildi, silahı sarsıldı, zayıf kollarından düşecek gibi oldu. Yüzbaşının ateş emri vermesine tam üç kez ramak kaldı. Kaygıdan boğulacak gibi oluyor; sonsuz gibi görünen birkaç saniyelik içsel mücadelesinde, insana ve askere dair düşünceleri, görevleri, inançları birbiriyle kıyasıya çatışıyordu. Tuğla yağmuru sağanağa dönüşmüştü; tam ağzını açıp, "Ateş!" diye bağıracaktı ki silahlar kendiliğinden patladı, önce üç, sonra beş el silah atıldı, ardından yaylım ateşi başladı, uzun bir sessizliğin ardından tek bir el daha ateş edildi.

Tam bir şaşkınlık yaşandı. Ateş açılmıştı, hayretten donakalan kalabalık hâlâ buna inanamıyordu. Canhıraş çığlıklar ortalığı inletirken, borazanla ateşkes emri verildi. Çılgınca bir panik başladı; insanlar, yaylım ateşine tutulmuş bir hayvan sürüsü gibi çamurlara bata çıka deli gibi kaçıyorlardı.

İlk üç mermiyle birlikte Bébert ve Lydie üst üste yığılıp kalmışlardı, küçük kız yüzünden vurulmuş, oğlansa sol omzunun altından kurşun yemişti. Hemen oracıkta can veren Lydie kıpırdamadan yatıyordu. Bébert ise kımıldıyor, çırpınarak can çekişirken, son gecelerini geçirdikleri o karanlık kovuktaki gibi kızı tekrar kollarının arasına almaya çalışıyordu. Nihayet Réquillart'dan koşarak gelen Jeanlin, uykudan şişmiş gözleriyle dumanların arasına daldı, Jeanlin'in küçük kadınına sarılarak öldüğünü gördü.

Diğer beş mermiyse, Yanık Kadın'la Çavuş Richomme'u yere yıkmıştı. Yaşlı adam arkadaşlarına sakinleşmeleri için yalvarırken kurşun sırtından girip onu dizlerinin üzerine çökertmişti; ardından geriye devrilmiş ve yerde can çekişmeye başlamıştı, gözleri biraz önce döktüğü yaşlarla doluydu. Boynundan vurulan yaşlı kadın bir demet kuru çalı gibi çatırtılar çıkararak ve kaskatı yere yığılmış, kanı ağzının içinde köpürürken son bir küfür savurmuştu.

Ama askerlerin açtığı yaylım ateş yüz adım ötede olayları gülerek izleyen meraklıları da tarıyordu. Mouquet ağzından giren bir mermiyle sırtüstü devrilerek, Zacharie ve Philomène'in ayaklarının dibine düşmüş, yanlarında duran çocuklarının ikisi de kan içinde kalmıştı. Aynı anda, Mouquette de karnına iki kurşun yemişti. İyi yürekli kız askerlerin silaha davrandığını görmüş, içgüdüsel bir hareketle Catherine'in önüne atılırken, ona kendini koru diye bağırmıştı; büyük bir çığlık atarak sırtüstü yere devrildi. Yanına koşan Étienne onu kucaklayıp götürmek istedi; ama kızcağız, bir el hareketiyle işinin bittiğini söylemeye çalıştı. Kendisi ölüp gidiyordu, Étienne'le Catherine'i böyle birlikte görmekten duyduğu memnuniyeti belli edercesine her ikisine de gülümseyerek can verdi.

Her şey sona ermiş gibiydi, mermilerin yankısı iyice uzaklaşıp, işçi mahallesinin evleri arasında yitip giderken, gecikmiş son bir el silah patladı.

Tam kalbinden vurulan Maheu kendi etrafında dönüp, kömür tozundan kapkara kesilmiş bir su birikintisine yüzükoyun kapaklandı.

Afallayan Maheude ona doğru eğildi.

"Hey, canım! Kalksana. Bir şeyin yok değil mi?"

Ellerini kullanmasını engelleyen Estelle'i koltuğunun altına alıp kocasının başını çevirdi.

“Konuşsana, nerenden vuruldun?”

Maheu’nün gözleri boş boş bakıyor, ağzından kanlı köpükler geliyordu. Maheude anladı, kocası ölmüştü. Çamurların içine çöküp kaldı, koltuğunun altında bir bohça gibi tuttuğu kızıyla, aval aval kocasına bakıyordu.

Ocak boşalmıştı. Yüzbaşı sinirli bir hareketle, bir taşın parçaladığı kepini başından çıkarıp, sonra yine takmıştı. Hayatındaki bu en büyük felaket karşısında, solgun suratı sertliğini koruyordu, askerler ise ifadesiz yüzleriyle silahlarını dolduruyorlardı. Kayıt odasının penceresinde Négrel’le Dansaert’in ürkmüş yüzleri belirdi. Souvarine onların arkasındaydı, beynine mıhlanıp kalmış tehlikeli sabit fikri sanki alnına kazınmış gibi derin bir kırışıklık oluşturmuştu. Ufkun öte yanında, tepenin dibinde dikilen Bonnemort hiç kıpırdamamıştı; bir elini bastonuna dayamış, diğerini ise, yakınlarının aşağıda öldürülmesini daha iyi görebilmek için kaşlarının üzerine siper etmişti. Yaralılar bağırıp inliyor; cesetler ise eriyen karların çamuruna ve kirli kar kalıntılarının altında yeniden görünür olmaya başlayan kapkara kömür tozuna bulanmış vaziyette soğuyorlardı. Yoksulluktan bir deri bir kemik kalarak iyice küçülmüş bu zavallı insan cesetlerinin arasında, korkunç ve içler acısı bir et yığını halinde Trompet’in ölüsü yatıyordu.

Étienne ölmemişti. Yorgunluk ve endişeden bitip tükenmiş Catherine’in yanı başında bekliyordu hâlâ, tam o sırada, çın çın öten bir sesle ürperdi. Bu, ayinden dönen Peder Ranvier idi. İki kolunu havaya kaldırmış, bir peygamber öfkesiyle Tanrı’nın gazabını katillerin üzerine çağırıyordu. Adil bir dünyanın kurulmak üzere olduğunu müjdeliyor, bu dünyanın yoksullarını ve emekçilerini katlederek bugüne kadarki suçlarının en büyüğünü işleyen burjuvazinin tepesine yıldırımlar yağacağını, böylece yeryüzünden silinip gideceğini bildiriyordu.

Yedinci bölüm

I

Montsou'da ateşlenen silahların sesleri Paris'te müthiş bir yankı uyandırmıştı. Dört günden beri, muhalif gazeteler büyük yaygara koparıyor, ilk sayfalarında tüyler ürperten haberlere yer veriyorlardı: Yirmi beş yaralı, ikisi çocuk, üçü kadın olmak üzere on dört ölü vardı; gözaltına alınanlar da olmuştu, bir halk kahramanı haline gelen Levaque sorgu hâkimine, eski savunmaları andıran okkalı bir ifade vermişti. Bu birkaç mermiyle can evinden vurulan imparatorluk, kendi yarasının ciddiyetini kavrayamadan, mutlak erklere özgü bir sükûnet taslıyordu. Bu, kamuoyunu oluşturan Paris sokaklarından çok uzakta, o kömür karası bölgede meydana gelmiş can sıkıcı bir çatışmaydı. Kısa süre içinde unutulacaktı, işletmeye bu olayı örtbas etmesi ve uzadıkça toplumsal bir tehlike halini alacak olan bu grevi bitirmesi için talimat verilmişti.

Bunun üzerine, çarşamba sabahı üç Yönetim Kurulu üyesinin Montsou'ya geldiği görüldü. O güne dek, katliam yüzünden yasa pasa batmış, yüreği yaralı bu şehir rahat bir soluk alıp, nihayet kurtulacağı için sevindi. Hava açmıştı, şubat ayının ilk güneşli günleriydi, pırıl pırıl bir güneşin yaydığı ılıklıkla leylaklar tomurcuklanıyordu. İşletme yönetim binasındaki tüm kepenkler açılmıştı, koskoca bina yeniden canlanmış gibi görünüyordu; içerden çok güzel haberler geliyordu, yaşanan felakete çok üzülen bu beylerin mahalle sakinlerine baba şefkatiyle kucak açmak üzere koşa koşa geldikleri söyleniyordu. Vurulan darbenin bu kadar şiddetli olmasını onlar da istememişti, ama olan olmuştu bir kere, şimdi kurtarıcılık görevlerini canla başla yerine getirecek, geç de olsa onarıcı önlemler alacaklardı. Önce Borinagelıların işine son verip, kendi işçilerine verdikleri bu büyük tavizi göklere çıkardılar. Ardından bozguna uğrayan grevcilerin artık bir tehdit oluşturmadığı ocaklardan askerleri uzaklaştırdılar. Voreux'de

ortadan kaybolan nöbetçi konusunu da yine onlar hasıraltı ettiler: Her yeri karış karış aramış, ne tüfeği ne cesedi bulabilmişlerdi; bir cinayetten şüphelenseler de, askerin firar ettiğine karar verdiler. Yarınlardan ödleri koparak, eski dünyanın köhnemiş çatısı altında dizginsiz kalmış kalabalıkların karşı konulmaz vahşetinden söz etmeyi tehlikeli bularak, olayları yatıştırmak için gayret gösteriyorlardı. Zaten bu uzlaşma çabaları idari görevlerini layıkıyla yerine getirmelerine de engel değildi; çünkü Deneulin'in işletme merkezine gelip Mösyö Hennebeau'yla görüşmelere başladığı biliniyordu. Vandame'ın satışı konusunda pazarlıklar sürüyordu, Deneulin'in bu beylerin önerisini kabul edeceği konusunda güvence veriliyordu.

Ama ortalığı asıl çalkalandıran şey, Yönetim Kurulu üyelerinin dört bir yana astırdıkları büyük sarı ilanlardı. Üzerlerinde kalın harflerle yazılmış şu satırlar vardı: "Montsoulu işçiler, son günlerde üzücü sonuçlarına tanık olduğunuz bu karışıklıkların sağduyulu ve iyi niyetli işçileri geçim sıkıntısına düşürmesini istemiyoruz. Pazartesi sabahı tüm ocakları yeniden açacak ve işbaşı yapıldığında düzeltilmesi gereken konuları büyük bir titizlik ve iyi niyetle ele alacağız. Sonuç olarak, yapılması doğru ve mümkün olan ne varsa yapacağız." O gün öğleye kadar, on bin kömür işçisi bu ilanları gördü. Hiçbiri konuşmuyor, çoğu kafalarını sallıyor, kimileri de yüz ifadelerinde en ufak bir değişiklik olmadan, ayaklarını sürüye sürüye çekip gidiyordu.

O güne dek, İki Yüz Kırklar mahallesi inatla direnmeyi sürdürmüştü. Ocağın çamurlarını kızıla boyayan arkadaşlarının kanı yollarını kapatıyordu sanki. Pierron ve onun gibi on kadar dönek arkadaşından başka ocağa inen olmamıştı; diğerleri ise onların gidişgelişlerini tehdide ya da herhangi bir harekete yeltenmeden asık suratlarla izliyorlardı. Kilise duvarına yapıştırılan ilanı da içten içe kuşkuyla karşıladılar. İşlerine son verilenlerden söz edilmiyordu: İşletme onları geri almayı düşünmüyor muydu yoksa? Bir misilleme korkusu, direnişte başı çekenlerin işlerine son verileceği kaygısı kardeşçe bir dayanışma duygusu yaratıyor, hepsinin hâlâ ayak diremesine yol açıyordu. Durum şüpheliydi, bekleyip görmek lazımdı, eğer bu beyler lütfedip de her şeyi açık açık anlatırlarsa o zaman kuyuya inerlerdi. Basık evlere büyük bir sessizlik çökmüştü, açlık bile

artık bir şey ifade etmiyordu, ölüm tüm şiddetiyle çatılarına çullandığından beri hepsi ölmeye hazırdı.

Ama özellikle evlerden biri, Maheulerin evi, yasın etkisiyle büyük bir acı ve sessizliğe gömülmüştü. Kocasını toprağa verdiğinden beri, Maheude'ün ağzını bıçak açmıyordu. Çatışmadan sonra, Étienne'in çamurlara bulanmış, yarı ölü vaziyetteki Catherine'i eve getirmesine izin vermişti. Genç adamın önünde, yatırmak için üzerindekileri çıkarırken, gömleğindeki kan lekelerini görünce bir an için kızının da karnına bir mermi yediğini düşünmüştü. Ama çok geçmeden, o korkunç günün sarsıntısıyla ergenliğe adım attığını anladı. Ne talihti ya! Jandarmalar kurşunlasın diye çocuk doğurabilecek duruma gelmek güzel bir hediyeydi doğrusu! Catherine'le hiç konuşmadığı gibi Étienne'e de tek laf etmez olmuştu. Étienne tutuklanma pahasına evde kalıp, Jeanlin'in yanında yatıyordu, Réquillart'ın karanlığından öyle bunalmıştı ki oraya dönmektense hapse girmeyi tercih ediyordu: Bütün o ölümlerden sonra karanlıktan ürküyor; orada, kayaların altında yatan küçük askeri düşündükçe kendine bile itiraf edemediği bir korkuya kapılıyor, tepeden tırnağa ürperiyordu. Üstelik, uğradığı bozgun yüzünden acıyla kıvrandığı için hapishaneyi bir sığınak gibi görüyordu. Ama kimse onu arayıp rahatsız etmiyordu bile, bedenini nasıl yoracağını bilemeden sıkıntıyla vakit öldürüyordu. Bazen Maheude, kızına ve ona, evimde ne arıyorsunuz der gibi nefretle bakıyordu.

Yine balık istifi gibi uyuyorlardı, zavallı Alzire artık kamburunu ablasının böğrüne gömemez olduğu için iki ufaklık Catherine'le yatıyor, Bonnemort Baba da onların eski yataklarında uyuyordu. Anne evin boşluğunu, artık kendisine çok geniş gelen soğuk yatağına uzandığında hissediyordu. Boşluğu doldurmak için Estelle'i koynuna alması bir işe yaramıyor, kocasının yeri bir türlü dolmuyordu; kadıncağız saatlerce sessiz sessiz ağlıyordu. Günler eskisi gibi akıp geçmeye başladı: Yiyecek ekmek bulamadıkları gibi geberip gidemiyorlardı da; sağdan soldan topladıkları artıklar o sefil yaşamı sürdürmelerini sağlamaktan başka bir işe yaramıyordu. Hayatlarında hiçbir şey değişmemişti, bir tek kocası eksikti.

Bu suskun kadını gördükçe iyice umutsuzluğa kapılan Étienne, beşinci gün öğleden sonra evden çıkıp mahallenin kaldırım döşenmiş

yolu boyunca ağır ağır yürümeye başladı. Hareketsizlik onu bunaltıyor, kafasında kendisini kıvrandıran aynı düşünceyle, başı önde, elini kolunu sallaya sallaya yürüyüşlere çıkıyordu. Yarım saat bu şekilde yürüdükten sonra, arkadaşlarının onu görebilmek için kapıların önüne çıktığını fark edince sıkıntısı daha da arttı. Zaten epeyi azalmış olan itibarını yaylım ateşin rüzgârı iyice silip süpürmüştü, mahallenin sokaklarında yürürken herkes ona kıvılcım saçan gözlerle bakıyordu. Başını kaldırdığında, erkeklerin tehditkâr bakışlarla kendisini süzdüğünü, kadınların perdelerini araladığını gördü; ve bu sessiz ithamlar, açlık ve gözyaşlarının daha da irileştirdiği gözlerdeki bu bastırılmış öfke karşısında eli ayağına dolanıyor, nasıl yürüyeceğini şaşırıyordu. İlerledikçe, arkasındaki için için suçlama artıyordu. Tüm mahallelinin dışarı çıkıp yüzüne sefilliğini haykırmasından öyle bir korktu ki tir tir titreyerek eve döndü.

Ama Maheulerde karşılaştığı sahne onu iyice altüst etti. İhtiyar Bonnemort, katliam günü bastonu paramparça, yıldırım çarpmış yaşlı bir ağaç gibi yere serilip kalmış vaziyette iki komşu tarafından bulunduğundan beri mıhlanıp kaldığı iskemlesinde, soğuk ocağın başında oturuyordu. Lénore ve Henri açlıklarını bastırmak için bir gün önce lahana pişirilen eski tencereyi kulakları sağır eden bir gürültüyle kazırken, Estelle'i masanın üzerine bırakan Maheude Catherine'in önüne dikilmiş, kızı dövecekmiş gibi bas bas bağırıyordu.

"Lanet olasıca, bir daha tekrarlasana! Demin söylediğini bir daha tekrarla bakayım!"

Catherine Voreux'ye dönme niyetinden söz etmişti. Ekmeğini kazanamamak, işe yaramaz bir hayvan gibi annesine yük olmak her geçen gün daha da katlanılmaz bir hale geliyordu; Chaval'den dayak yemekten korkmasa, salı günü çoktan kuyuya inmiş olacaktı. Kekeleyerek sözünü sürdürdü:

"Ne yapmamı bekliyorsun? Çalışmadan yaşanmıyor ki. Hiç değilse yiyecek ekmeğimiz olur."

Maheude onun lafını kesti.

"Dinle, içinizden biri çalışmaya kalkarsa onu kendi ellerimle boğarım... Ah! Hayır, bu kadarı da fazla, sen önce babalarını öldür, sonra da çocuklarını sömürmeye devam et! Yeter artık, göçüp giden babanız gibi sizleri de dört kolluyla götürmelerini tercih ederim."

Uzun süren sessizliği büyük bir öfke patlamasıyla son bulmuştu. Catherine eve ne de çok para getirecekti ya! Olsa olsa otuz metelik alırdı, şefler lütfedip şu Jeanlin haylazına da bir iş verecek olurlarsa yirmi metelik de o getirirdi. Elli metelik ve doyurulacak yedi boğaz! Yumurcaklar bulduklarını mideye indirmekten başka bir işe yaramıyorlardı. Büyükbabaya gelince, düştüğü sırada beyin sarsıntısı gibi bir şey geçirmiş olmalıydı, o gün bugündür alık alık öylece oturuyordu çünkü; bir ihtimal, askerlerin arkadaşlarını taradığını görünce aklını oynatmış da olabilirdi tabii.

"Öyle değil mi, ihtiyar? Sonunda işinizi bitirdiler. Bileğiniz sağlam olsa da artık hapı yutmuş durumdasınız."

Bonnemort onun ne dediğini anlamadan feri kaçmış gözlerle Maheude'e bakıyordu. Gözlerini bir noktaya dikip saatlerce öyle kalıyor, ortalık kirlenmesin diye yanı başına koydukları kül dolu bir tasa tükürmek dışında hiçbir şeyi akıl edemiyordu.

"Emekli maaşını da bağlamadılar," diye devam etti Maheude, "düşüncelerimiz yüzünden o parayı da vermeyeceklerine eminim... Yok, bu rezil herifler canımıza yetti artık!"

"Ama astıkları ilanda söylediklerine göre..." diyecek oldu Catherine.

"Kes artık, şu ilan safsatalarıyla benim başımı şişirme!.. Bizi faka bastırıp çiğ çiğ yemek için kurdukları yeni bir tuzak bu. İstedikleri kadar nazik görünmeye çalışsınlar, canımızı aldılar bir kere."

"Peki ama anne, nereye gideceğiz? Bizi mahallede oturtmazlar artık."

Maheude ne anlama geldiği belli olmayan sert bir hareket yaptı. Nereye mi gideceklerdi? Hiçbir şey bilmiyor, bu konuyu düşünmemeye çalışıyor, aklına geldikçe çıldıracak gibi oluyordu. Bir yerlere giderlerdi işte. Tencerenin tangırtısı katlanılmaz hale gelince Lénore ve Henri'nin üzerine yürüyüp ikisine de tokadı bastı. Emekleyerek masanın kenarına gelmiş olan Estelle yere düşünce vaveyla iyice arttı. Annesi onu bir şamarla susturdu: Oracıkta ölüp gitse ne iyi olacaktı! Alzire'den söz etti, diğerlerinin de onun kadar şanslı olmasını diliyordu. Sonra birden başını duvara yaslayıp hıçkırıklara boğuldu.

Ayakta dikilen Étienne araya girmeye cesaret edememişti. Evde adam yerine konulmaz olmuştu, çocuklar bile kuşkuyla yanından

uzaklaşıyorlardı. Ama bu bahtsız kadının gözyaşları yüreğini burktu, dayanamayıp mırıldandı:

"Hadi ama, biraz metin olun! Öyle ya da böyle, bir yol bulacağız."

Maheude onu duymamış gibiydi, alçak sesle yakınmaya devam ediyordu.

"Ah şu sefalet! Bu kadarı mümkün mü? Bütün bu felaketler başımıza gelmeden önce iyi kötü yuvarlanıp gidiyorduk. Kuru ekmek yesek bile hep bir aradaydık... Tanrım, neler oldu böyle? Ne günah işledik de böyle bir acıyı reva gördün bize? Kimimiz toprağın altında, kimimizin de bir an önce oraya gitmekten başka isteği yok!.. Şurası gerçek ki bizi beygirler gibi işe koşuyorlardı; hakça olmayan paylaşımda bize hep sopa yemek ve zenginlerin ceplerini daha da şişirmek düşüyordu, dünya nimetlerinden nasibimizi almayı bir gün olsun umamadık. Umut kalmayınca insanın yaşama isteği de kayboluyor. Evet, bu böyle daha fazla süremezdi, biraz soluklanmak gerekiyordu... Ama bu felaketlerin yaşanacağını nerden bilirdik! Adalet istemenin karşılığı bunca acı mı olmalıydı?"

Derin derin iç geçirdikçe göğsü kabarıp iniyor, sesi büyük bir kederle boğuklaşıyordu.

"Üstelik o uğursuzlar hâlâ işbaşında, birazcık dişinizi sıkarsanız işler düzelecek diyorlar... İnsan yaşam koşullarından öyle bir beziyor ki gerçekleşmeyecek hayallere kapılıyor. Aptal gibi ne umutlar beslemiştim, herkesin kardeşçe yaşayacağı bir dünyayı hayal ediyor, bulutların üzerinde uçuyordum! Ama insan tekrar tepetaklak çamurun içine düşünce bir daha kendine gelemiyor... Bu doğru değildi, orada göreceğimizi hayal ettiğimiz şeylerin hiçbiri yoktu, varsa yoksa yine sefalet, istemediğin kadar sefalet vardı, tüfekle vurulmak da cabası!"

Étienne bu sızlanmayı dinliyor, kadının döktüğü her damla gözyaşı içini dayanılmaz bir acıyla dolduruyordu. İdeallerinin zirvesinden paldır küldür yuvarlanıp paramparça olan Maheude'ü yatıştırmak için ne söyleyeceğini bilemiyordu. Odanın ortasına gelen kadın şimdi ona bakıyordu; son kez öfkeyle haykırarak içindekileri kustu:

"Ya sen, başımıza bunca bela açtıktan sonra, sen de ocağa dönmeyi düşünüyor musun?.. Sana hiçbir konuda sitem etmiyorum. Ama ben

senin yerinde olsam, arkadaşlarıma onca kötülük yaptığım için kederden ölürdüm."

Étienne karşılık vermek istedi, sonra umutsuzca omuz silkti: Ona açıklamalarda bulunmak neye yarardı? Böyle acı çekerken anlamayacaktı nasıl olsa. Büyük bir kederle evden çıktı, sokaklarda deli gibi yürümeye başladı.

Erkekler kapılarda, kadınlar pencerelerde, yine tüm mahalle onu bekliyordu sanki. Étienne görünür görünmez homurdanmalar başladı, kalabalık arttı. Dört günden beri ortalıkta şiddetli bir dedikodu rüzgârı esiyor, genel bir lanet gibi suratında patlıyordu. Yumruklar ona doğru sıkılıyor, anneler nefretle onu çocuklarına gösteriyor, ihtiyarlar yüzüne bakarak yere tükürüyorlardı. Yenilgiden sonraki dümen kırış, itibarın kaçınılmaz biçimde yerle bir olması, boşu boşuna çekilen acıların körüklediği nefretti bu. Açlığın ve ölümün bedelini ödüyordu.

Philomène'le birlikte eve dönmekte olan Zacharie, Étienne kapıdan çıkarken ona çarptı. Pis pis sırıttı.

"Şuraya bak! Beyimiz giderek semiriyor, demek başkalarının başını yemek adamı besliyormuş!"

Levaque Kadın, yanında Bouteloup'yla birlikte kapıya çıkmıştı. Bir kurşunla vurulup ölen Bébert'den söz ederek bas bas bağırdı:

"Evet ya, çocukların katledilmesine neden olan alçaklar var aramızda. Onu bana geri getirmek istiyorsa, gidip toprakları eşelesin!"

Bouteloup yanında olduğu, ev boş kalmadığı için hapisteki kocasını unutmuş görünüyordu. Yine de, aklına gelince, cırlak bir sesle devam etti:

"Boşversene! Yürekli insanlar hapislerde ömür çürütürken, namussuzlar elini kolunu sallaya sallaya ortalıkta geziniyor!"

Ondan kaçmak isteyen Étienne, bahçelerin arasından koşarak gelen Pierronne'la burun buruna geldi. Kadın, fevri davranışlarıyla kendilerini darağacına sürükleyeceğinden korktuğu annesinin ölümüyle rahatlamıştı. Pierron'un kızı olacak o şıllık Lydie için de hiç üzülmemiş, gerçek bir baş belasından kurtulduğunu düşünmüştü. Yine de, komşularıyla arasını düzeltmek için onların yanında yer alıyordu.

"Peki ya annem için ne diyeceksin, hadi söylesene? Ya o küçük yavrucak? Herkes görmüş, onlar senin yerine kurşunu yerken, sen

onların arkasında saklanıyormuşsun!"

Ne yapmalıydı? Pierronne'un ve diğerlerinin boğazına sarılıp, mahalleliyle dövüşmeli miydi? Bir an niyetlenir gibi oldu. Kan beynine sıçramıştı, arkadaşlarını hayvan gibi görüyor, olayların gidişatından kendisini sorumlu tutacak kadar kafasız ve yontulmamış oluşlarına öfkeleniyordu. Bu ne ahmaklıktı! Onları yeniden etkisi altına alacak güçte olmadığı için kendinden tiksiniyordu; hakaretlere kulaklarını tıkayarak adımlarını sıklaştırmakla yetindi. Çok geçmeden bu hızlı yürüyüş bir kaçışa dönüştü, önünden geçtiği her evden yuhalamalar yükseliyor, peşine takılanlar çıkıyor, herkes taşkın bir kin içinde, giderek gök gürültüsünü andıran bir sesle ona lanetler okuyordu. Sanki onları sömüren, katleden, bahtsızlıklarına neden olan kendisiydi. Peşinde avaz avaz bağıran kalabalıkla birlikte, beti benzi atmış, çılgına dönmüş bir halde koşarak mahalleden çıktı. Nihayet anayola vardığında çoğu peşini bıraktı, ama birkaç kişi inatla ardından gelmeyi sürdürüyordu; yokuşun dibine, Avantage'ın önüne geldiğinde Voreux'den çıkan bir başka grupla karşılaştı.

İhtiyar Mouque ve Chaval de oradaydı. Yaşlı adam, kızı Mouquette ve oğlu Mouquet'nin ölümünden beri seyislik görevine devam ediyor, ne sızlanıyor ne de üzüntüsünü açığa vuracak tek bir laf ediyordu. Étienne'i görünce öfkeyle sarsıldı, gözlerinden yaşlar boşandı, tütün çiğnemekten kararmış ve dişleri kanayan ağzından ağır hakaretler dökülmeye başladı.

"İt herif! Rezil! Seni öküz seni! Dur hele, zavallı çocuklarıma yaptıklarının bedelini ödeyeceksin, seni de onların yanına göndereceğim!"

Yerden bir tuğla alıp ikiye böldü, iki parçayı da fırlattı.

"Evet evet, işini bitirelim şunun!" diye bağırdı Chaval, ayağına gelen bu intikam fırsatına çok sevinmiş, sırıtıyordu. "Şimdi sıra bizde... Köşeye sıkıştın işte, pis rezil!"

O da Étienne'e taş fırlatmaya başladı. Kızılca kıyamet kopuyordu, hepsi yerden tuğlaları alıp kırıyor, tıpkı askerlere yaptıkları gibi üzerine yağdırıyordu. Sersemleyen genç adam kaçmaya çalışmıyor, karşılarında durarak onları yatıştıracak sözcükler bulmaya çalışıyordu. Bir zamanlar coşkuyla alkışlanan konuşmalarından birini yapmaya yelteniyor, onları sadık bir sürü gibi avucunun içinde tuttuğu günlerde

mest eden sözleri tekrarlıyordu; ama artık üzerlerinde hiçbir etkisi kalmamıştı, kendisine sadece taşlarla yanıt veriyorlardı, sol kolu yaralanmıştı, bu büyük tehlike altında gerilemeye başladı, tam o sırada sırtının Avantage'ın duvarına dayandığını hissetti.

Rasseneur bir süredir kapının önünde duruyordu.

"İçeri gir," dedi sadece.

Étienne tereddüt ediyor, oraya sığınmak gururuna dokunuyordu.

"Gir hadi, onlarla konuşacağım."

Kabul etmek zorunda kalıp salonun bir köşesine gizlendi, meyhaneci geniş omuzlarıyla kapı açıklığını kapatıyordu.

"Hadi ama arkadaşlar, aklınızı başınıza toplayın... Biliyorsunuz ki sizi asla aldatmadım. Her zaman sükûnetten yana oldum; sözümü dinleseydiniz, bu duruma düşmeyecektiniz."

Omuzlarını ve göbeğini hoplata hoplata uzun uzadıya konuştu, ılık suyun yatıştırıcı etkisini gösteren sözlerini usta bir hatip akıcılığıyla dile getiriyordu. Sanki daha bir ay öncesinde arkadaşları tarafından yuhalanıp korkaklıkla suçlanmamış gibi eski itibarını kolaylıkla kazanmaya başlamıştı. Oyalayıcı sesler yükseliyordu: Söyledikleri çok doğruydu! Ona katılıyorlardı! Konuşma dediğin böyle olurdu işte! Müthiş bir alkış koptu.

Arkada, yüreği kederle burkulan Étienne bayılacak gibi oluyordu. Ormanda, halkın nankörlüğünden bir gün Étienne'in de payını alacağını söyleyen Rasseneur'ün kehanetini hatırlıyordu. Ne ahmakça bir hayvanlıktı bu! Yaptığı fedakârlıklar nasıl da acımasızca unutulmuştu! Sürekli kendi kendisini tüketip yok eden gözü bağlı bir güçtü bu kalabalık. Davalarını çıkmaza sokan bu hödüklere öfkelenmesinin altında, kendi yıkılışı, tutkusunun ulaştığı acıklı son için duyduğu büyük üzüntü vardı. Ne yani! Her şey bitmiş miydi? Gürgenlerin altında, üç bin yüreğin kendisininkiyle birlikte çarptığını hatırlıyordu. O gün, halkın sevgisini avuçlarında tutmuş, bu insanların sahibi olduğunu, onlara hükmettiğini hissetmişti. Çılgınca düşlerle kendinden geçiyordu o zamanlar: Montsou önünde eğilecek, Paris ona kucak açacaktı, belki de milletvekili olacak, bir meclis kürsüsünde konuşan ilk işçi olarak, söyleviyle burjuvaları yıldırımla vurulmuşa döndürecekti! Ama her şey bitmişti! Şimdi zavallı ve nefret edilen biri

olarak uykusundan uyanıyor, güvendiği o halk tuğlalar atarak onu alaşağı ediyordu.

Rasseneur'ün sesi yükseldi.

"Şiddet insanları asla başarıya ulaştırmamıştır, dünyayı bir günde değiştirmek mümkün değildir. Size her şeyi bir çırpıda değiştireceklerini vaat edenler ya soytarı ya da alçaktır!"

"Bravo, bravo!" diye haykırdı kalabalık.

Suçlu kimdi peki? Étienne'in kendi kendine sorduğu bu soru onu yiyip bitiriyordu. Gerçekten de yüreğini kanatan bu felaket onun suçu muydu; çekilen sefaletin sorumlusu kendisi miydi; insanların kurşunlanmasına, kadınların ve çocukların açlıktan bir deri bir kemik kalmalarına o mu sebep olmuştu? Bir akşam, bu felaketler yaşanmadan önce bu acıklı sahneler gözünün önünden geçmişti. Ama o zamanlar bilmediği bir güç ayaklarını yerden kesmiş, arkadaşlarıyla birlikte onu da sürükleyip götürmüştü. Aslında arkadaşlarını yönlendirmemişti de; Étienne'i yöneten asıl onlardı, onu arkasından iterek hiç yapmayacağı şeylere zorlamışlardı. Her şiddet eyleminde öylece donakalmıştı, çünkü hiçbirini ne öngörmüş ne de arzu etmişti. Mesela, yanında yer almış mahalle sakinlerinin bir gün kendisini taşa tutacağını düşünebilir miydi? Gözü dönmüş bu herifler onu, bol bol yiyip içecekleri ve yan gelip yatacakları bir yaşam sözü vermekle suçlarken açıkça yalan söylüyorlardı. Vicdan azabıyla baş etmeye çalıştığı bu kendini aklama çabalarında, üstlendiği göreve layık olamadığına dair gizli bir kaygı vardı, oldum olası onu tedirgin eden bilgi eksikliği kaygısıydı bu. Ama artık cesaretinin tükendiğini hissediyordu, arkadaşlarıyla arasında gönül birliği bile kalmamıştı; bir doğal afet gibi, kuralları ve teorileri altüst ederek her şeyi silip süpüren o gözü bağlı ve karşı durulmaz halkın gücünden korkar olmuştu. Hissettiği bir tiksinti, incelmiş zevklerinin yarattığı belli bir huzursuzluk, tüm benliğiyle ağır ağır bir üst sınıfa yönelişi onu giderek halktan koparmıştı.

"Yaşasın Rasseneur! Ondan iyisi yok, bravo, bravo!"

Kalabalık dağılırken meyhaneci kapıyı kapattı; iki adam hiç konuşmadan bakıştılar. İkisi de omuz silkti. Sonunda oturup birlikte bir bira içtiler.

Aynı gün, Négrel ve Cécile'in nişanlanmalarının şerefine Piolaine'de büyük bir yemek daveti verildi. Grégoirelar bir gün önceden yemek odasını cilalatmışlar, salonun tozlarını aldırmışlardı. Mélanie mutfağı idare ediyor, et kızartmalarına göz kulak oluyor, kokuları tavan arasına kadar çıkan salçaları karıştırıyordu. Arabacı Francis'in sofra servisi sırasında Honorine'e yardım etmesi kararlaştırılmıştı. Bahçıvanın karısı bulaşıkları yıkayacak, bahçıvan ise bahçe kapısını açıp konukları karşılayacaktı. Bu sessiz sakin ve varlıklı evde verilen hiçbir ziyafet ortalığı böylesine ayağa kaldırmış değildi.

Her şey çok güzel gitti. Madam Hennebeau Cécile'e çok sıcak davranmış, Montsou noteri kibarca müstakbel çiftin mutluluklarına kadeh kaldırmayı önerdiğinde Négrel'e gülümsemişti. Mösyö Hennebeau'nun da keyfi yerindeydi. Güler yüzüyle konukları etkilemekteydi, ortalıkta dolaşan söylentilere bakılırsa yeniden yönetim kurulunun gözüne girmişti, kararlı tavrıyla grevi bastırdığı için Légion d'Honneur nişanıyla ödüllendirilecekti. Son olaylardan söz etmekten kaçınsalar da, masaya hâkim olan neşede bir galibiyet havası vardı, yemek resmî bir zafer kutlamasına dönüşüyordu. Sonunda, rahat bir soluk almışlardı, artık huzur içinde yiyip içip, uyuyabileceklerdi! Kanları Voreux'nün çamuru tarafından daha yeni emilen ölülerden üstü kapalı da olsa söz ettiler: Gerekli bir dersti bu; Grégoirelar artık herkesin görevinin, işçi mahallelerine gidip yaraları sarmak olduğunu söyleyince hepsi duygulandı. Kendileri, iyi niyetli soğukkanlılıklarına tekrar kavuşmuşlar, yüzyıllık tevekküllerinin güzel bir örneğini vererek şimdiden kuyulara indiklerini görür gibi oldukları yürekli madencilerini bağışlamışlardı bile. Artık korkuyla titremeyen Montsou'nun ileri gelenleri ücret sorununun özenle ele alınması gerektiğinde hemfikirdiler. Kızarmış et servis edildiğinde, Mösyö Hennebeau'nun piskopostan gelen ve Peder Ranvier'nin başka bir yere tayin edileceğini bildiren mektubu okumasıyla zafer coşkusu doruklara ulaştı. Eyaletteki bütün burjuvalar, askerlere katil diyen bu rahibin hikâyesini hararetle tartışıyordu. Sofraya tatlı getirilirken, noter hiç çekinmeden, din konusunda özgür düşünceli biri olduğunu açıkladı.

Deneulin de iki kızıyla birlikte oradaydı. Bu neşeli ortamda, iflası nedeniyle yaşadığı üzüntüyü gizlemeye çalışıyordu. Daha o sabah, Vandame'ı Montsou İşletmesi'ne sattığını gösteren sözleşmeyi

imzalamıştı. Köşeye kıstırılmış bir halde, Yönetim Kurulu'nun önerisini kabul etmek zorunda kalmış, uzun zamandır peşinde oldukları bu avı onlara bırakarak, borçlarını karşılamaya yetecek parayı zar zor koparabilmişti. Hatta son anda, teklif edilen bölüm mühendisliği görevini memnuniyetle kabul etmiş servetini yiyip bitiren bu ocakta sıradan bir ücretli olarak çalışmaya razı olmuştu. Doymak bilmeyen büyük sermaye devinin teker teker yuttuğu, gittikçe sayıları çoğalan büyük işletmeler arasında tutunamayan küçük şahıs şirketlerinin ve onların patronlarının ölüm çanıydı bu. Deneulin, grevin bedelini sadece kendisinin ödediğini düşünüyor, Mösyö Hennebeau'ya takılacak nişan için kadeh kaldırılırken, aslında kendi felaketinin şerefine içildiğini hissediyordu. Tek tesellisi, onarılıp elden geçirilmiş tuvaletlerinin içinde çok güzel görünen ve paraya pula aldırmadan yaşadıkları iflası mertçe karşılayan kızları Lucie ve Jeanne'dı.

Kahve için salona geçtiklerinde Mösyö Grégoire kuzenini bir kenara çekip, cesur kararından dolayı kutladı.

"Ne yaparsın? Senin tek hatan Montsou'daki bir milyonluk hisseni Vandame'a yatırmak oldu. Kendini korkunç bir sıkıntıya soktun ve bu rezil işte bütün paranı kaybettin; oysa bak, benim hissem çekmecemde yatıyor hâlâ, hiç çalışmama gerek kalmadan gül gibi geçinip gidiyorum, üstelik bırak beni, torunlarımın çocuklarını bile geçindirmeye yetecek."

II

Étienne pazar günü karanlık çöker çökmez mahalleden sıvıştı. Yıldızlarla dolu berrak gökyüzü alacakaranlığın mavi ışığıyla yeryüzünü aydınlatıyordu. Kanala inip kıyı boyunca ağır ağır Marchiennes'e doğru yürüdü. Akarsu boyunca erimiş gümüş külçesi gibi göz alabildiğine uzanan, iki fersahlık bu dümdüz çimenli patika onun en sevdiği gezinti alanıydı.

Orada kimseye rastlamazdı. Ama o gün, kendisine doğru birinin geldiğini fark edince canı sıkıldı. Yıldızların solgun ışığı altında yalnız başlarına dolaşan iki adam, birbirlerini ancak yüz yüze geldiklerinde tanıdılar.

"Vay canına! Demek sensin," diye mırıldandı Étienne.

Souvarine karşılık vermeden başını salladı. Bir an kımıldamadan durdular; sonra yan yana Marchiennes'e doğru yürümeye başladılar. Her ikisi de birbirlerinden çok uzaktalarmış gibi kendi düşüncelerine dalmış görünüyordu.

"Gazeteler, Pluchart'ın Paris'teki başarısını yazıyor, okudun mu?" diye sordu sonunda Étienne. "İnsanlar onu kaldırımlarda beklemiş, Belleville'deki şu toplantıdan çıktığında büyük tezahüratlarla karşılamışlar... Soğuk algınlığına rağmen başarıdan başarıya koşuyor. Bundan sonra kimse onu tutamaz."

Makinist omuz silkti. Ağzı laf yapanları, çenesiyle para kazanmak için baroya girer gibi siyasete atılanları küçümsüyordu.

Étienne şimdi sözü Darwin'e getirmişti. Beş metelik bir kitaptan, özetlenmiş ve halkın anlayacağı biçimde sadeleştirilmiş bazı yazılarını okumuştu; doğru dürüst anlayamadığı bu metinlerden, hayatta kalmak için verilen mücadeleyi kendince devrimci bir düşünce olarak ele almış, zayıfların şişmanları yemesi, güçlü halkın cılız burjuvaziyi yutması gerektiği sonucuna varmıştı. Ama Souvarine sinirlendi, sadece aristokrat felsefecilerin ekmeğine yağ süren ünlü

doğal seçilim kuramıyla bilimsel eşitsizliğin havariliğini yapan Darwin'i benimsedikleri için budala sosyalistlere verip veriştirdi. Yine de, arkadaşı inat ediyor, onu ikna etmeye çalışıyor, kuşkularını bir varsayımla dile getiriyordu: Eski toplumun ortadan kalktığı, en ufak kırıntısına kadar silinip süpürüldüğü varsayılsa bile, yeni düzenin aynı adaletsizliklerle yavaş yavaş yozlaşmasından endişelenmek gerekmiyor muydu? Sağlıklı, becerikli ve zeki olanlar palazlanırken; hastalıklı, ahmak ve tembel olanlar yeniden köleleşmeyecek miydi? Ebedi sefaleti öngören bu düşünce karşısında makinist bas bas bağırmaya başladı; eğer insan adaleti sağlayamayacaksa yok olup gitmeliydi. Toplumlar çürüdükçe, son canlının da kökü kazınana kadar insanlar birbirlerini yer dururdu. Yeniden sessizliğe gömüldüler.

Souvarine uzun süre, başı öne eğik vaziyette yumuşacık otların üzerinde yürüdü; öyle dalgındı ki, çatılardaki yağmur olukları boyunca dolaşan uyurgezer bir adamın güvenli rahatlığıyla akarsuya aşırı yakın yürüyordu. Derken, bir gölgeyle çarpışmış gibi nedensiz yere irkildi. Kafasını kaldırdı, sapsarı yüzü göründü; arkadaşına yavaşça şöyle dedi:

"Sana onun nasıl öldüğünü anlatmış mıydım?"

"Kimin?"

"Rusya'daki karımın."

Étienne, genellikle başkalarına olduğu kadar kendisine karşı da büyük bir ilgisizlik içinde olan bu duygusuz görünüşlü adamın, titreyen sesi ve sırlarını açma ihtiyacı karşısında şaşırarak belirsiz bir hareket yaptı. Tek bildiği, söz konusu kadının bir sevgili olduğu ve Moskova'da asıldığıydı.

"İşler yolunda gitmemişti," diye devam etti Souvarine; gözleri, mavimtırak iki sıra oluşturan heybetli ağaçların arasında bembeyaz akıp gitmekte olan kanalın sularına dalıp gitmişti. Demiryoluna dinamit döşemek için on dört gün bir delikte kaldık; ama çarın treni değil, bir yolcu treni havaya uçtu... Bunun üzerine Anuşka'yı tutukladılar. Her akşam köylü kıyafetine bürünüp bize yemek getiriyordu. Bir erkek dikkati çekebileceği için fitili de o ateşlemişti... Upuzun altı gün boyunca, kalabalığın arasına gizlenerek yargılanmasını izledim..."

Sesi güçlükle çıkıyordu, bir öksürük nöbetiyle boğulacakmış gibi oldu.

"İki kere haykırmak, insanların üzerinden atlayarak ona ulaşmak için dayanılmaz bir arzu duydum. Ama neye yarardı ki? Bir kişinin daha eksilmesi bir savaşçının daha yitirilmesi demekti; üstelik göz göze geldiğimizde, bana ısrarla bakan iri gözleri hayır der gibiydi."

Yine öksürdü.

"Son gün, ben de meydandaydım... Yağmur yağıyordu, beceriksiz cellatlar bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında her şeyi yüzlerine gözlerine bulaştırıyorlardı. Daha önceki dört kişiyi yirmi dakikada asabilmişlerdi ancak: İkide birde ip kopuyor, dördüncüyü bir türlü asamıyorlardı... Anuşka dimdik sırasını bekliyordu. Beni göremiyor, kalabalığın arasında beni arıyordu. Bir taşın üzerine çıktığımda beni gördü, gözlerimiz bir daha da ayrılmadı. Öldüğünde hâlâ bana bakıyordu... Şapkamı sallayıp, oradan uzaklaştım.

Yeniden sessizlik oldu. Kanalın beyaz suları göz alabildiğine uzanıyor, ikisi de tekrar kendi düşüncelerine dalmış gibi bezgin adımlarla yürümeye devam ediyorlardı. Ufkun derinliklerinde, solgun renkli sular incecik bir ışık çizgisi gibi gökyüzünü deliyordu sanki.

"Bu cezayı hak etmiştik," diye devam etti Souvarine sert bir sesle. "Birbirimizi sevdiğimiz için suçluyduk... Evet, ölmesi iyi oldu, onun kanından yeni kahramanlar doğacak, ben de içimdeki korkulardan kurtuldum... Ah! Başkalarının canını almak ya da kendininkini vermek gerektiği gün hiçbir şey elini titretmemeli insanın, ne bir akraba ne bir kadın ne de bir dost olmalı hayatında!"

Gecenin serinliğinde ürperen Étienne durmuştu. Tartışmaya girmeden sadece şöyle dedi:

"Epey uzaklaştık, geri dönelim mi?" dedi.

Ağır ağır Voreux'ye doğru yola koyuldular, birkaç adım sonra tekrar söze girdi:

"Yeni ilanları gördün mü?"

İşletmenin sabah astırdığı büyük sarı ilanlardan söz ediyordu. Bu kez daha net ve uzlaşmacı bir tavır sergileyen yönetim, ertesi gün kuyuya inecek olan madencilerin tekrar işe alınacağına söz veriyordu. Her şey unutulacak, elebaşları bile bağışlanacaktı.

"Evet, gördüm," diye karşılık verdi makinist.

"Peki ne düşünüyorsun?"

“Her şeyin bittiğini düşünüyorum... Sürü tekrar kuyuya inecek. Hepiniz korkaksınız.”

Étienne hararetle arkadaşlarını savundu: Birey olarak hepsi yiğit olabilirdi, ama açlıktan kırılan bir halk güçten düşerdi. Yürüye yürüye Voreux’ye varmışlardı; maden ocağının devasa karaltısı önünde sözünü sürdürdü ve kendisinin asla aşağı inmeyeceğine yemin etti; ama işbaşı yapanları hoş görüyordu. Ardından, marangozların kuyunun iç kaplamalarını onaracak vakit bulamadıkları söylentilerinin doğru olup olmadığını öğrenmek istedi. Kuyu çeperini bir kılıf gibi saran tahta kaplamanın toprağın basıncıyla bel verip kabardığı, kömür çıkarma asansörlerinden birinin beş metre boyunca bu kısma sürtündüğü doğru muydu? Yeniden içine kapanan Souvarine kısa yanıtlar veriyordu. Daha bir gün önce orada çalışmıştı, asansör sahiden de payandalara sürtünüyordu, hatta makinistler bu kısımdan geçilirken hızı artırmak zorunda kalıyorlardı. Ama bütün şefler bu uyarılara sinirlenip hep aynı yanıtı veriyordu: Öncelikli olan, kömürün çıkarılmasıydı; kaplama sonradan onarılıp takviye edilirdi nasıl olsa.

“İster misin ocak çöksün!” diye mırıldandı Étienne. “Ne şenlik olurdu.”

Gözlerini karanlıkta belli belirsiz seçilen maden ocağına dikmiş olan Souvarine sakince yanıtladı:

“Arkadaşlarına aşağı inmeyi tavsiye ettiğine göre, bu şenliği onlar yaşayacak demektir.”

Montsou çan kulesinde saat dokuzu çalıyordu; arkadaşı gidip yatacağını söylediğinde, makinist elini bile uzatmadan ekledi:

“Peki o zaman, hoşça kal. Ben gidiyorum.”

“Nasıl, gidiyor musun?”

“Evet, çalışma karnemi istedim, başka bir yere gideceğim.”

Şaşkına dönen Étienne heyecanla ona bakıyordu. İki saatlik gezintiden sonra son derece sakin bir sesle söyleyivermişti, oysa bu ani ayrılık haberini duyunca Étienne’ in yüreği sıkışmıştı. Arkadaşlık etmiş, birlikte sıkıntı çekmişlerdi; bir daha görüşememe düşüncesi insanı her zaman hüzünlendirirdi.

“Gidiyorsun, peki ama nereye?”

“Neresi olursa, ben de bilmiyorum.”

“Ama yeniden görüşeceğiz, değil mi?”

“Hayır, sanmıyorum.”
İkisi de sustu, söyleyecek bir şey bulamadan bir an için karşı karşıya durdular.
“Öyleyse hoşça kal.”
“Hoşça kal.”
Étienne mahalleye doğru çıkarken, Souvarine arkasını dönüp tekrar kanal kıyısına gitti; başı önde amaçsızca yürüdü, ortalık öyle karanlıktı ki gecenin içinde kıpırdayan bir gölge gibi görünüyordu sadece. Ara sıra duruyor, uzaktan gelen çan vuruşlarını sayıyordu. Saat gece yarısını çaldığında kıyıdan ayrılıp Voreux’ye doğru yöneldi.
O sırada ocak bomboştu, olan madende sadece gözleri uykudan şişmiş bir çavuş dışında kimseyle karşılaşmadı. Kazanlar sabah vardiyası için saat ikide yakılacaktı. Önce, ceketini dolapta unuttuğu bahanesiyle yukarı çıktı. Burgulu bir matkap, çok keskin küçük bir testere, bir çekiç ve bir makastan oluşan birkaç alet bu cekete sarılı durmaktaydı. Sonra oradan ayrıldı. Ama barakadan çıkacak yerde, merdiven bacasına açılan dar koridora girdi. Ceketini koltuğunun altına alıp, lamba yakmadan, merdivenleri saya saya derinliği hesaplayarak ağır ağır inmeye başladı. Asansör kafesinin üç yüz yetmiş dördüncü metrede alt kaplamanın beşinci bölmesine sürtündüğünü biliyordu. Elli dördüncü merdivene geldiğinde eliyle yokladı, kaplamadaki kabarıklığı hissetti. İşte burasıydı.
Bunun üzerine, yapacağı iş üzerinde uzun süre kafa yormuş usta bir işçinin becerikliliği ve soğukkanlılığıyla çalışmaya koyuldu. Kömür çıkarma bölmesine açılacak şekilde merdiven bacasının iç duvarını testereyle kesmeye başladı. Çabucak yanıp hemen sönen kibritlerin ışığında, kaplamaların durumunu ve kısa süre önce yapılan onarımları görebildi.
Calais ile Valenciennes arasında kuyular açılırken, yeraltında, en alçak vadiler seviyesinde birikmiş büyük su kütlelerini aşmakta büyük sıkıntılar çekiliyordu. Sürekli fışkıran suyu zaptetmek, derin ve karanlık dalgaları çeperleri döven yeraltı göllerinin ortasında kuyuları yalıtmak; duvarlar ancak, fıçı tahtaları gibi birbirine geçmiş kalaslarla kaplanırsa mümkündü. Voreux kazılırken kuyuya iki kaplama duvarı yapılmıştı: Üst seviyedeki duvar, bir sünger gibi suyu emmiş, çatlaklarla dolu tebeşirli toprak katmanına yakın kaygan kumlar ve

beyaz killerden oluşan tabakadaydı; alt seviyedeki duvar ise, kömür damarının hemen üzerine, bir sıvı kadar akışkan, un gibi incecik sarı kumların bulunduğu tabakaya örülmüştü; işte fırtınaları ve çalkantılı siyah dalgalarıyla Kuzeyli kömür işçilerinin korkulu rüyası olan, gün ışığından üç yüz metre aşağıda bulunan, adeta dipsiz ve meçhul yeraltı denizi tam da bu noktadaydı. Genellikle kaplamalar bu korkunç basınç altında iyi dayanırdı. Madencilerin tek endişesi, suyla dolan eski galerilerdeki göçüklerle sarsılan yakın toprak katmanlarının çökmesiydi. Aşağı doğru yüklenen bu kayalarda bazen çatlaklar oluşuyor, bu çatlaklar yavaş yavaş kaplamalara kadar ilerliyor ve zamanla kaplamaların biçimini bozup, onları kuyunun içine doğru itiyordu; işte en büyük tehlike buydu, kaplamalar göçerse kuyu çığ gibi yağan toprakla ve taşkın kaynak sularıyla dolardı.

Açtığı deliğin üzerinde ata biner gibi duran Souvarine kaplamanın beşinci bölmesinde ağır bir hasar tespit etti. Tahtalar içeriye doğru bel vermiş, hatta birçoğu yerlerinden fırlamıştı. Eklenti yerlerinin katranlanmış kıtıkla doldurulan aralıklarından madencilerin "fışkı" dedikleri tazyikli sular fışkırıyordu. Marangozlar vakit darlığı yüzünden baştan savma bir iş çıkarmış, köşelere demir köşebentler yerleştirmekle yetinerek bazı vidaları sıkmamışlardı. Hiç kuşkusuz, kaplamaların arkasında, yeraltı suyunun kumlarında büyük bir hareketlilik yaşanıyordu.

Souvarine, güçlü bir basınçta yerlerinden fırlayacak şekilde, köşebent vidalarını matkabıyla gevşetti. Çılgınca bir ataklıkla çalışıyordu, belki yirmi kere dibi boylama, yüz seksen derece derinliğe yuvarlanma tehlikesi geçirdi. Asansör kafeslerinin üzerinde kaydığı kalaslara, şu meşe ağacından kılavuz direklerine tutunuyor; boşluğa asılı vaziyette, bu direklerin belirli aralıklarla tutturulduğu kirişlerin üzerinde gidip geliyor; ölüme karşı büyük bir aldırmazlıkla, sadece bir dizine ya da dirseğine dayanarak eğiliyor, oturuyor, ters dönüyordu. Ufacık bir esintiyle bile aşağı uçabilecek haldeydi, tam üç sefer düşmekten kıl payı kurtuldu, umuru bile olmadı. Önce eliyle yokluyor, sonra çalışmaya koyuluyordu, kibriti ancak bu kaygan kirişler arasında yönünü bulamazsa yakıyordu. Vidaları gevşetip kalaslara girişti; karşı karşıya olduğu tehlike daha da artmıştı. Diğerlerini taşıyan ana direği buldu; direncini kaybetmesi için onu

oyuyor, testereyle kesiyor, yontup inceltiyordu; deliklerden ve yarıklardan fışkıran incecik ve dondurucu sular gözlerine doluyor, bir yağmur gibi her yanını sırılsıklam ediyordu. İki kibrit söndü. Bütün kibritler ıslanıyordu, artık ortalık zifirî bir karanlığa gömülmüştü.

O andan itibaren, içini derin bir öfke kapladı. Görünmezliğin soluklarıyla başı dönüyor, bir sağanağa tutulmuş bu deliğin yarattığı dehşet içinde korkunç bir tahrip isteği uyandırıyordu. Kaplamalara rasgele saldırdı, her şeyi bir an önce tepesine çökertme ihtiyacıyla, matkabı, testereyi kullanarak neresi denk gelirse delmeye, kesmeye başladı. Nefret ettiği bir canlının etini deşercesine korkunç bir gözü dönmüşlükle saldırıyordu. Hiç kapanmayan ağzıyla onca insanı yutmuş olan o iğrenç Voreux canavarını gebertecekti sonunda! Aletlerinin delip keserken çıkardığı sesler duyuluyor; Souvarine uzanıyor, sürünüyor, inip çıkıyor, bir çan kulesinin kirişleri arasında uçuşan bir gece kuşu gibi sürekli hareket halindeyken mucizevi bir biçimde tutunup düşmemeyi başarabiliyordu.

Ama kendi haline sinirlenerek sakinleşti. İşleri daha soğukkanlı bir şekilde halledemez miydi? Soluklanıp, acele etmeden tekrar merdiven bacasına girdi, testereyle kestiği parçayı yerine yerleştirip deliği tıkadı. Bu kadarı yeterdi, fazla büyük bir hasar verirse hemen fark eder ve onarmaya girişirlerdi, bunu istemiyordu. Canavarı karnından yaralamıştı, bu geceyi çıkarıp çıkaramayacağı görülecekti, üstelik Souvarine imzasını da atmıştı, insanlar canavarın kendi eceliyle ölmediğini anlayıp dehşete kapılacaklardı. Hiç acele etmeden aletleri düzgünce ceketine sardı, merdivenleri ağır ağır tırmandı. Kimseye görünmeden ocaktan çıktığında, üstünü değiştirmeyi aklından bile geçirmedi. Saat üçü vuruyordu. Yolun üzerinde dikilip beklemeye koyuldu.

Aynı saatte, gözüne uyku girmeyen Étienne odanın zifirî karanlığında hafif bir gürültü duyup endişelendi. Çocukların hafif soluklarını, Bonnemort Baba ve Maheude'ün horultularını ayırt ediyordu; yanında yatan Jeanlin ise flüt gibi ıslığımsı bir ses çıkarmaktaydı. Kuşkusuz kafasından uydurmuştu, tam dalmak üzereyken gürültü yeniden başladı. Ot şilteden gelen bir hışırtıydı bu, birisi ses çıkarmamaya çalışarak yataktan kalkıyor olmalıydı. Catherine'in rahatsızlandığını sandı.

“Sen misin, neyin var?” diye sordu alçak sesle.

Kimse yanıt vermedi, horultular devam ediyordu. Beş dakika boyunca hiçbir kıpırtı olmadı. Sonra yeni bir hışırtı daha duyuldu. Étienne bu sefer yanılmadığından emindi, odanın öbür tarafına gitti, karanlığı elleriyle yoklayarak karşıdaki yatağı bulmaya çalıştı. Genç kızı, soluğunu tutmuş, kulağı kirişte öylece oturur bulunca çok şaşırdı.

“Neden cevap vermiyorsun? Ne yapıyorsun böyle?”

Sonunda Catherine yanıt verdi:

“Kalkıyorum.”

“Bu saatte kalkıyorsun ha!”

“Evet, ocağa çalışmaya gidiyorum.”

İçi sızlayan Étienne, şiltenin kenarına oturmak zorunda kaldı, bu arada Catherine de ona gerekçelerini açıklıyordu. Böyle aylak aylak oturmak, kendisine yöneltilen sitemkâr bakışlar çok ağırına gidiyordu; Chaval’den dayak yeme pahasına orada çalışmayı tercih ediyordu; annesi getireceği parayı reddederse kendine ayrı ev tutardı, başının çaresine bakacak kadar büyümüştü.

“Şimdi git, giyineceğim. Bana yardımcı olmak istiyorsan hiçbir şey söyleme.”

Ama Étienne kızın yanından ayrılmıyordu, keder ve merhamet duygularıyla onun beline sarıldı. Hâlâ gece uykusunun ılıklığını koruyan şiltenin kenarında yatak kıyafetleriyle birbirlerine sokulmuşlardı, çıplak tenlerinin sıcaklığını hissetmekteydiler. Catherine önce delikanlının kollarından kurtulmaya çalıştı, ardından o da Étienne’ in boynuna sarıldı, umutsuz bir kucaklayışla onu kendine çekerek sessizce ağlamaya başladı. Başka hiçbir arzuya kapılmadan, bir türlü yaşayamadıkları mutsuz aşklarının geçmişiyle baş başa, öylece durdular. Aralarındaki her şey bitmiş miydi? Şimdi ikisi de yalnız olduğuna göre günün birinde birbirlerini sevebilecekler miydi? Kendilerinin bile açıkça anlayamadığı bir yığın düşünce yüzünden birlikte olmalarını engelleyen şu huzursuzluktan, şu utançtan kurtulmaları için ufacık bir mutluluk yeterdi aslında.

“Sen yat,” diye mırıldandı Catherine. “Annemi uyandırmamak için ışık yakmayacağım... Hazırlanmam lazım, bana izin ver.”

Yüreği derin bir kederle sızlayan Étienne onu dinlemiyor, kendinden geçmişçesine bağrına bastırıyordu. Bir huzur isteği, karşı

konulmaz bir mutluluk ihtiyacıyla yanıp tutuşmaktaydı; evlendiklerini, birlikte yaşayıp birlikte ölmekten başka bir şey istemedikleri tertemiz, küçük bir evde oturduklarını hayal ediyordu. Kuru ekmekle bile yetinirlerdi, hatta bir lokma yiyecekleri olsa onu da karısına verirdi. Başka bir şey istemenin anlamı var mıydı? Yaşam daha fazlasına değer miydi?

Ama Catherine çıplak kollarını genç adamın boynundan çekmişti.

"Yalvarırım, bırak beni."

Bunun üzerine Étienne içten gelen bir coşkuyla kızın kulağına fısıldadı:

"Bekle, ben de seninle geliyorum."

Bunu söylediğine kendisi de şaşırdı. Ocağa inmeyeceğine yemin etmişti, peki ama bir an bile üzerinde düşünmeden, hiç kafa yormadan ağzından çıkıveren bu ani kararın sebebi de neydi? Ama öyle bir rahatlamış, kuşkuları öyle bir silinip gitmişti ki, şans eseri ölümden dönmüş ve acılarına son verecek tek çareyi bulmuş bir adam gibi kararında diretiyordu. Onun kendisi için fedakârlıkta bulunduğunu anlayan ve ocakta hakaretlere maruz kalacağından endişelenen Catherine'in itirazlarına da aldırmadı. Hiçbir şey umurunda değildi, ilanda herkesin bağışlanacağı sözü verilmişti, bu kadarı yeterliydi.

"Çalışmak istiyorum, bu benim kararım... Hadi gürültü yapmadan giyinelim."

Karanlıkta hiç ses çıkarmamak için ellerinden geleni yaparak giyindiler. Catherine madenci giysilerini akşamdan gizlice hazırlamıştı; Étienne ise dolaptan bir ceketle bir pantolon aldı, leğeni yerinden oynatıp gürültü çıkarmaktan çekinerek ellerini yüzlerini yıkamadılar. Herkes uykudaydı, ama annenin yattığı dar koridordan geçmeleri gerekiyordu. Geçerken aksi gibi bir iskemleye çarptılar. Maheude uyandı, uyku sersemliği içinde seslendi:

"Hey, kim o?"

Tir tir titreyen Catherine zınk diye durmuş, Étienne' in elini sıkıyordu.

"Merak etmeyin, benim," dedi Étienne. "Daraldım, biraz hava almak için dışarı çıkıyorum."

"Tamam, tamam."

Maheude yeniden uykuya daldı. Catherine kıpırdamaya cesaret edemiyordu. Nihayet aşağı indi, Montsoulu bir kadının verdiği ekmekten kesip kenara ayırmış olduğu bir dilimi Étienne'le kendisine pay etti. Ardından kapıyı yavaşça kapatıp dışarı çıktılar.

Souvarine yolun köşesinde, Avantage'ın yanında dikilmiş duruyordu. Yarım saatten beri, bir koyun sürüsü gibi ağır aksak yürüyerek işlerine dönmekte olan ve karanlıkta zar zor seçilen kömür işçilerine bakıyordu. Mezbahanın kapısında durup hayvanları sayan bir kasap gibi onları tek tek sayıyordu; dönenlerin sayısının çokluğu karşısında hayrete düştü, tüm karamsarlığına rağmen içlerinden bu kadar kalleş çıkacağını kestirememişti. Kuyruk sürekli uzuyordu, Souvarine bunu gördükçe kaskatı kesiliyor, dişlerini sıkıyor, yüzünde buz gibi bir ifadeyle, gözleri çakmak çakmak öylece duruyordu.

Birdenbire ürperdi. Önünden geçip giden ve yüzlerini seçemediği bu adamlar arasından birini yürüyüşünden tanımıştı. Öne çıkarak onu durdurdu.

"Nereye gidiyorsun?"

Afallayan Étienne cevap vermek yerine kekelemeye başladı.

"Bak şu işe! Demek hâlâ gitmedin ha!"

Sonra itiraf etti, ocağa geri dönüyordu. Yemin ettiği doğruydu, ama belki de yüz yıl sonra gerçekleşecek şeyleri kollarını kavuşturup bekleyemezdi; üstelik kendine ait başka gerekçeleri de vardı.

Souvarine onun söylediklerini ürpererek dinlemişti. Omzuna yapışıp mahalleye doğru itti.

"Eve geri dön, öyle istiyorum, duyuyor musun?"

Ama Catherine yanlarına yaklaştığında, Souvarine onu da tanıdı. Étienne karşı çıkıyor, kimsenin onun tutumunu yargılamaya hakkı olmadığını söylüyordu. Makinist gözlerini genç kızdan arkadaşına çevirdi, ne halin varsa gör der gibi bir hareket yaparak bir adım geri çekildi. Yüreğini bir kadına kaptıran erkeğin işi bitmiş demekti, artık ölebilirdi. Belki de bir an için gözlerinin önünden Moskova'da asılan sevgilisi geçmiş, hayatla olan o son bağlantısı da koptuktan sonra başkalarının ve kendisinin yaşamıyla ilgili karar vermekte özgür kalışını hatırlamıştı.

"Git, o zaman," demekle yetindi.

Tedirgin olan Étienne, oyalanıyor, bu şekilde ayrılmamak için dostane bir söz arıyordu.

"Gitmekte kararlı mısın?"

"Evet."

"Öyleyse elini ver dostum. Yolun açık olsun, gücenmek yok."

Souvarine elini uzattı, eli buz gibiydi. İnsanın hayatta ne bir karısı, ne de dostu olmalıydı.

"Bu sefer cidden hoşça kal."

"Tamam, hoşça kal."

Karanlıkta hiç kımıldamadan duran Souvarine, Voreux'ye girmekte olan Étienne'le Catherine'i gözleriyle izledi.

III

Saat dörtte kuyuya iniş başladı. Bizzat lambahaneye gelip kayıt defterinin başına geçmiş olan Dansaert, gelen her işçiyi kaydedip, bir lamba verilmesini sağlıyordu. İlanda vaat edildiği üzere, herkesi hiç karşı çıkmadan içeri alıyordu. Yine de, Étienne'le Catherine'i görünce irkilerek kıpkırmızı kesildi, tam onları geri çevirmek üzere ağzını açmışken, karar değiştirip, alaycı bir tavır içinde zaferinin tadını çıkarmakla yetindi: Demek aslanların şahı dize gelmişti ha? Montsou'nun baş pehlivanı ekmek istemek için tekrar kapısına geldiği için, işletme şanslı sayılırdı. Étienne hiç sesini çıkarmadan lambasını alıp, Catherine'le birlikte kuyuya doğru yürüdü.

Ama Catherine'in asıl korkusu, yükleme bölmesindeki arkadaşlarının hakaret dolu sözlerle kendilerine saldırmasıydı. Sahiden de daha girer girmez, yirmi kadar madencinin ortasında boş bir asansör bekleyen Chaval'i gördü. Chaval öfkeyle kızın üstüne yürürken Étienne'i fark edip durdu. Bunun üzerine, aşağılayıcı bir tavır takınmaya çalışıp omuz silkerek sırıttı. Demek bıraktığı sıcacık yeri hemen bir başkası doldurmuştu, iyi ya, umurunda değildi, hatta iyi olmuş, böylece bir baş belasından kurtulmuştu! Bu bey başkalarının artıklarına meraklıysa, kendi bileceği işti; bu küçümseme gösterisinin altında onu altüst eden bir kıskançlık yatıyor, gözleri kıvılcımlar saçıyordu. Diğer arkadaşları, başlarını öne eğmiş hiç kıpırdamadan sessizce duruyorlardı. Yeni gelenlere kaçamak bir bakış atmakla yetiniyorlar; ardından, lambaları ellerinde, geniş hangarın sürekli esintisi altında incecik ceketleriyle tir tir titreyerek, gözlerini tekrar kuyunun ağzına dikiyorlardı.

Sonunda asansör gelip sürgülerin üzerine oturunca, binmeleri söylendi. Catherine'le Étienne, Pierron ve iki kazmacının girmiş olduğu bir vagona sıkıştılar. Yan vagondaki Chaval, Mouque Baba'ya yüksek sesle, idarenin nifak tohumları saçan pisliklerden kurtulmak

için bu fırsatı değerlendirmemekle hata ettiğini söylüyordu; ama eski sinik köpek yaşantısına geri dönen ve çocuklarının ölümüne artık üzülmeyen yaşlı seyis, sadece boşver dercesine elini sallıyordu.

Asansör hareket etti, karanlığa daldılar. Kimse konuşmuyordu. İnişin üçte ikisini tamamladıkları sırada, aniden korkunç bir sürtünme hissettiler. Demirler çatırdıyordu, işçiler birbirlerinin üstüne kapaklandılar.

"Lanet olsun!" diye homurdandı Étienne, "Bizi yamyassı etmeye mi çalışıyorlar yoksa? Bu rezil kaplamaları yüzünden hepimiz geberip gideceğiz. Bir de onardıklarını söylüyorlar hâlâ!"

Yine de kafes engeli aşmıştı. İşçilerin endişeyle kulak kabarttığı şiddetli bir sağanak altında inişine devam ediyordu. Direklerin bağlantı yerlerinde kuvvetli sızıntılar mı vardı yani?

Günlerdir onarım çalışmalarıyla uğraşan Pierron kendisine yöneltilen sorular karşısında, idareyi çekiştirmek gibi algılanacağından çekinip korkusunu belli etmemeye çalışıyordu.

"Hayır! Hiçbir tehlike yok! Hep böyle olur. Demek sızıntı yerlerini kapatacak vakit bulamadılar."

Tepelerinden gürül gürül sular boşalıyordu, tam bir sağanak altında dibe, son yükleme alanına ulaştılar. Çavuşlardan hiçbiri merdivenleri tırmanıp kaplamaların durumuna bakmayı akıl etmemişti. Pompa yeterli olurdu nasıl olsa, geceleyin de kalafatçılar bağlantı yerlerini elden geçirirlerdi. Galerilerde işlerin yeniden düzenlenmesi epeyi zorluk çıkarıyordu. Mühendis, kazmacıları kazı yerlerine yollamadan önce, tüm işçilerin ilk beş gün boyunca acilen payandaların onarılmasında çalışmasına karar vermişti. Her tarafta göçük tehlikesi vardı, galerilerin durumu öyle berbattı ki yüzlerce metre boyunca payandaların onarılması gerekiyordu. Aşağıda, her biri bir çavuşun yönetiminde on kişilik ekipler oluşturuluyor; sonra da bu ekipler en çok hasar gören yerlerde çalıştırılmaya başlanıyordu. İniş tamamlandığında, üç yüz yirmi iki madencinin kuyuya inmiş olduğu saptandı, bu sayı ocak tam kapasite faaliyet gösterdiğinde çalışan işçilerin yarısına tekabül ediyordu.

Chaval tam da, Catherine'le Étienne'in bulunduğu ekibe düştü; bu bir tesadüf değildi, arkadaşlarının arkasına saklanmış, o ekibe girmek için çavuşu sıkıştırmıştı. Bu ekip, yaklaşık üç kilometre ötede, kuzey

galerisinin ucunda bulunan ve On Sekiz Parmak damarındaki bir galeriyi tıkayan göçüğü temizlemeye gitti. Çökmüş kayalara kazma küreklerle giriştiler. Étienne, Chaval ve diğer beş işçi kazarak yolu açarken, Catherine ve iki çırak molozları vagonlara yükleyip asansörlerin oraya taşıyorlardı. Çavuş başlarından ayrılmadığı için pek konuşmuyorlardı. Yine de sürücü kızın iki âşığı az kalsın tekme tokat birbirlerine gireceklerdi. Homurdana homurdana artık o sürtüğü istemediğini söyleyen Chaval, yine de kızla uğraşıyor, onu sinsice itip kakıyordu; bunu fark eden Étienne eğer Catherine'i rahat bırakmazsa haddini bildireceğini söylemişti. Birbirlerine çiğ çiğ yiyecek gibi bakıyorlardı, diğerleri araya girmek zorunda kaldılar.

Saat sekize doğru Dansaert, işe bir göz atmak için yanlarına geldi. Sinirli görünüyordu çavuşa çıkıştı: Hiçbir iş yolunda gitmiyordu, payandaların sırasıyla değiştirilmesi gerekiyordu, böyle iş mi olurdu! Mühendisle birlikte tekrar geleceğini söyleyerek çekip gitti. Sabahtan beri Négrel'i bekliyor, neden bu kadar geciktiğini anlamıyordu.

Bir saat daha geçti. Çavuş toprak kaldırma çalışmalarını durdurmuş, bütün işçileri payandaları değiştirme işiyle görevlendirmişti. Catherine ve iki çırak da moloz taşımayı bırakmış, payanda direklerini hazırlayıp taşımaya başlamışlardı. Ocağın bir ucunda bulunan bu galerinin dibindeki ekip, adeta bir ileri karakolda çalışır gibiydi, diğer şantiyelerle hiçbir bağlantıları yoktu. Kulaklarına üç dört sefer garip gürültüler, uzaklardan gelen koşuşturma sesleri çalınan işçiler başlarını o tarafa doğru çevirdiler. Neler oluyordu? Sanki galeriler boşalıyor, arkadaşları koşa koşa yukarı çıkıyordu. Ama gürültüler kesilip ortalık yine derin bir sessizliğe gömülünce, çekiç takırtılarından sersemlemiş vaziyette tekrar payandaları çakmaya koyuldular. Bir süre sonra, toprak kaldırma işine geri döndüler, vagonlar yine sürülmeye başlandı.

İlk seferden ürkmüş halde geri dönen Catherine, yükleme noktasında kimseyi göremediğini söyledi.

"Seslendim, kimse yanıt vermedi. Herkes çekip gitmiş."

Öyle büyük bir şaşkınlık yaşandı ki on işçi aletlerini bir kenara atıp koşmaya başladı. Ocağın dibinde, yükleme alanına bu kadar uzak bir yerde yüzüstü bırakılmış olma düşüncesiyle çılgına dönüyorlardı. Erkekler, çocuklar ve vagon sürücü kız ellerinde yalnızca lambalarıyla

art arda koşuyorlardı; çavuş da çılgına dönmüştü, ortalığı saran sessizlikten, alabildiğine uzanan galerilerin ıssızlığından gitgide daha çok ürkerek seslenip duruyordu. Ne olmuştu da tek bir kişiyi bile göremiyorlardı? Arkadaşlarının bu şekilde ortadan kaybolmalarına hangi tehlike yol açmış olabilirdi? Tehlikenin belirsizliği, ne olduğunu bilmedikleri halde hemen yanı başlarında hissettikleri bu tehdit, kapıldıkları dehşeti daha da artırıyordu.

Yükleme alanına yaklaştıkları sırada sel olup akan su yollarını kesti. Bir anda dizlerine kadar suyun içinde kaldılar; artık koşamıyor, bir dakikalık gecikmenin bile ölmelerine neden olacağı düşüncesiyle suları zorlukla yarıyorlardı.

"Lanet olsun! Kaplamalar patladı," diye haykırdı Étienne. "Burada geberip gideceğimizi söylemiştim!"

Aşağı indiklerinden beri Pierron, kuyudan inen suların giderek sağanağa dönüştüğünü kaygıyla izliyordu. İki işçiyle birlikte vagonları asansöre yüklerken başını kaldırıp yukarı baktığında yüzü gözü su içinde kalıyor, yukarıda gürüldeyen tufan yüzünden kulakları uğulduyordu. Ama özellikle, altındaki havuzun, on metre derinliğindeki o çamur çukurunun dolduğunu görünce ödü koptu: Sular şimdiden zemin kaplamalarını aşmış, dökme demirden döşemeye yayılmaya başlamıştı; pompanın sızan suları tahliye etmekte yetersiz kaldığını gösteriyordu bu. Yorgunluktan tekleyen pompanın çıkardığı zorlanma seslerini duyuyordu. Bunun üzerine Dansaert'i uyardı, ama öfkeli bir küfür savuran başçavuş mühendisi beklemeleri gerektiğini söyledi. Pierron Dansaert'i iki kez daha uyarsa da, berikinden gelen tek yanıt, öfkeli omuz silkişler oldu. Tamam, su yükseliyordu, ne yapsındı yani?

O sırada, yanında isteksizce yürüyen Savaş'la birlikte Mouque göründü; uyuklayan yaşlı beygir başını çamur çukuruna doğru uzatıp acı acı kişneyerek aniden şaha kalkınca, Mouque iki eliyle onu dizginlemek zorunda kaldı.

"Bilge dostum, neyin var senin? Seni endişelendiren de ne?.. Ha! Yağmur yağdığı için mi? Hadi gel, seni ne ilgilendirir ki?"

Ama hayvanın tüyleri diken diken olmuştu, Mouque onu sürüklemek zorunda kaldı.

Mouque ve Savaş'ın galerinin derinliklerinde gözden kayboldukları sırada, yukarıda bir çatırtı koptu, düşmekte olan bir şeyin gürültüsü duyuldu. Bu, kuyu duvarlarına çarpa çarpa yüz seksen metre yukarıdan düşen bir kaplama parçasıydı. Pierron ve diğer yüklemeciler kenara çekilmeye fırsat buldular, meşe kalas parçası sadece boş bir vagonu ezdi. O sırada, açılan gedikten sel gibi sular boşalmaya başladı. Yukarı çıkıp neler olup bittiğini görmek isteyen Dansaert yukarı çıkıp bakmak istedi; ama daha sözünü bitirmesine kalmadan ikinci bir kaplama parçası aşağı yuvarlandı. Bunun üzerine tehlikenin ciddiyetini anlayıp ürken başçavuş hiç duraksamadı, işçilerin hemen yukarı çıkarılması için talimat verdi, şantiyelerdeki adamlara haber versinler diye de çavuşları gönderdi.

Ardından korkunç bir hengâme başladı. Bütün galerilerden koşa koşa işçiler geliyor, asansörlere binmek için saldırıyorlardı. Bir an önce yukarı çıkmak için itişip kakışıyor, birbirlerini eziyorlardı. Bazıları merdiven bacasından yukarı çıkmayı denedi, ama geçidin şimdiden tıkanmış olduğunu haber vererek gerisingeri döndüler. Asansör her yola çıktığında hepsi dehşete kapılıyordu: Bu sefer de geçmeyi başarmıştı, ama bir sonraki seferde, kuyuyu tıkayan engellere takılmayacağını kim bilebilirdi? Yukarıda çökme devam ediyor olmalıydı; peş peşe gelen boğuk patlamalar, kesilmek bilmeyen ve giderek şiddetlenen sağanağın gürlemesi arasında, yarılıp kırılan payandaların çatırtısı duyuluyordu. Çok geçmeden, kırılan kılavuz direklerinin arasında inip çıkamaz olan ve altı delinen asansör kafeslerinden biri kullanılmaz hale geldi. Bir diğeri, direklere öyle bir sürtünüyordu ki her an halat kopabilirdi. Aşağıda hâlâ yukarı çıkmayı bekleyen yüze yakın işçi vardı, hepsi kan ter içinde çırpınıyor, sırılsıklam vaziyette asansör kafesine yapışıyordu. Düşen kalaslar iki işçiyi öldürdü. Asansöre yapışan bir üçüncüsü ise elli metre yükseklikten düşerek çamur çukurunun içinde kayboldu.

Dansaert sükûneti sağlamaya çalışıyordu. Eline bir kazma almış, dediklerine itaat etmeyenleri kafalarını yarmakla tehdit ediyordu; işçileri sıraya sokmak için uğraşıyor, yüklemecilerin, arkadaşlarını asansöre bindirdikten sonra en son çıkacaklarını söylüyordu. Kimsenin onu dinlediği yoktu, korkudan sapsarı kesilen ve herkesten önce asansöre binmek isteyen Pierron'u engellemişti. Her seferinde ona bir

tokat atarak uzaklaştırmak zorunda kalıyordu. Ama burada bir dakika daha kalırsa sulara gömüleceğini düşündükçe onun da dişleri takırdıyordu: Yukarıda her şey yıkılıyor, sular taşkın bir ırmak gibi üstlerine çullanıyor, kalas parçaları ölümcül bir yağmur gibi tepelerine yağıyordu. Birkaç işçinin daha asansöre doğru koştuğunu görünce korkudan deliye dönmüş halde bir vagona atladı, Pierron'un da ardından atlamasına izin verdi. Asansör yukarıya çıkmaya başladı.

O sırada, Étienne'le Chaval'in ekibi yükleme alanına ulaştı. Asansörün yukarı çıktığını görüp telaşla koştular; ama kaplamaların son ve kesinkes çöküşü üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar: Kuyu tıkanmıştı, asansör bir daha aşağı inemeyecekti. Catherine hıçkıra hıçkıra ağlıyor, Chaval avaz avaz küfretmekten boğulacak gibi oluyordu. Yirmi kişi kadardılar, bu kahrolası şefler onları böyle yüzüstü mü bırakacaklardı? Mouque Baba, Savaş'ı telaşsızca oraya getirmiş, hâlâ yularından tutuyordu; hem ihtiyar hem de hayvan suların hızlı yükselişi karşısında donup kalmış gibiydiler. Sular şimdiden kalçalarına ulaşıyordu. Hiç sesini çıkarmadan dişlerini sıkan Étienne, Catherine'i kollarının arasına alarak yukarı kaldırdı. Yirmi kişi birden kafalarını yukarı kaldırmış, budalaca bir inatla kuyunun deliğine doğru bakıyorlardı, oysa üzerlerine bir nehir gibi su akıtan bu göçmüş delikten onlara hiçbir yardım gelemezdi artık.

Yukarı çıkan Dansaert asansörden indiğinde, koşarak gelen Négrel'i gördü. İşe bakın ki o sabah Madam Hennebeau yataktan kalkar kalkmaz, kataloglardan düğün sepetini seçmek üzere onu alıkoymuştu. Saat on olmuştu.

"Neler oluyor?" diye haykırdı uzaktan.

"Ocak hapı yuttu," diye karşılık verdi başçavuş.

Dili dolanarak yaşanan felaketi anlatırken, mühendis şüpheci bir tavırla omuz silkiyordu: Hadi canım! Kaplamalar bu şekilde göçer miydi? Kuşkusuz durumu abartıyorlardı, kendisinin görmesi gerekiyordu.

"Aşağıda kimse kalmadı, değil mi?"

Dansaert huzursuzlukla bocalıyordu. Hayır, kimse kalmamıştı, en azından bunu umuyordu. Yine de gecikmiş işçiler olabilirdi.

"Allah kahretsin!" dedi Négrel, "O zaman siz neden yukarı çıktınız? İnsan adamlarını yüzüstü bırakır mı?"

Hemen lambaların sayılması talimatını verdi. Sabah üç yüz yirmi iki lamba dağıtılmıştı; şu anda ise iki yüz elli beş lamba vardı, ama işçilerin birçoğu panik sırasında çıkan kargaşada lambalarını düşürdüklerini söylüyorlardı. Yoklama yapmaya çalıştılar ama kesin sayıyı bulmak mümkün değildi: Bazı işçiler yukarı çıkar çıkmaz kaçıp gitmişti, bazıları ise isimlerini duyamayacak haldeydiler. Kimse eksik olan arkadaşları hakkında net bir şey söyleyemiyordu. Belki yirmi, belki kırk kişiydiler. Ama mühendis tek bir konudan emindi: Aşağıda insanlar vardı; kuyunun ağzına doğru eğilince, çöken kaplamaların arasından, suyun gürültüsüne karışan haykırışları duyuluyordu.

Négrel'in ilk işi, Mösyö Hennebeau'yu durumdan haberdar edip ocağın kapatılmasını istemek oldu. Ama artık çok geçti, kaplamaların çatırtısı arkalarından kovalıyormuş gibi İki Yüz Kırklar mahallesine koşan madenciler ortalığı ayağa kaldırmışlardı bile; kadını, yaşlısı, genci haykırıp ağlayarak aşağıya koşuyorlardı. Onları kuyuya yaklaştırmamak için gözetmenlerden bir kordon oluşturup önlerini kesmek gerekti, aksi takdirde kurtarma çalışmalarını zorlaştıracaklardı. Kuyudan çıkan işçilerin çoğu, üstlerini başlarını değiştirmeyi bile akıl edemeden, sersemlemiş bir halde öylece orada duruyor, az kalsın dibinde ölüp kalacakları bu ürkütücü deliğe korkudan büyülenmiş gözlerle bakıyorlardı. Akılları başlarından gitmiş kadınlar onların etraflarını sarmış, yalvarıp yakarıyor, birilerini sorup duruyorlardı. Falanca aşağıda mıydı? Peki ya filanca? Ya şu öteki? Kekeleyerek bilmediklerini söylüyorlar, tir tir titriyorlar, hâlâ canlılığını koruyan o korkunç görüntüleri zihinlerinden uzaklaştırmak istercesine çılgınlar gibi ellerini kollarını sallıyorlardı. Kalabalık hızla artıyor, yollardan ağlayıp inleme sesleri yükseliyordu. Ve yukarıda, Bonnemort Baba'nın, moloz tepeciğinin üzerindeki kulübesinde yere oturmuş bir adam vardı, oradan ayrılmamış olan Souvarine olayları izliyordu.

"İsimler! İsimler açıklansın!" diye haykırıyordu kadınlar, ağlamaktan kısılan sesleriyle.

Négrel ortaya çıkarak şöyle dedi:

"İsimlerini öğrenir öğrenmez size açıklayacağız. Kimseye bir şey olmayacak, herkes kurtulacak, ben şimdi aşağı iniyorum."

Bunun üzerine kalabalık endişeli bir sessizlikle beklemeye başladı. Gerçekten de, mühendis, tam bir cesaret ve soğukkanlılıkla aşağı

inmeye hazırlanıyordu. Asansörün sökülmesini, onun yerine halatın ucuna bir fıçı bağlanması söyledi; ayrıca suların lambasını söndürebileceğini düşünerek fıçının altına yedek bir lamba asılması talimatını verdi.

Yüzleri kireç gibi ve allak bullak olmuş çavuşlar, tir tir titreyerek bu hazırlıklara yardım ediyorlardı.

"Siz de benimle aşağı geleceksiniz Dansaert," dedi Négrel kararlı bir ses tonuyla.

Ama bütün çavuşlar gibi başçavuşun da korkudan deliye dönmüş olduğunu ve neredeyse ayakta duramadığını görünce küçümseyen bir el hareketiyle onu kenara itti.

"Yok, bana ayak bağı olursunuz, tek başıma insem daha iyi."

Halatın ucunda sallanan daracık fıçıya girmişti bile; bir eliyle lambasını, diğeriyle de işaret halatını tutarak makiniste seslendi:

"Yavaşça indir!"

Makine makaraları harekete geçirdi, Négrel aşağıdaki zavallıların çığlıklarının yükseldiği kuyuda gözden kayboldu.

Üst taraflarda, hiçbir hasar yoktu. Kaplamalar gayet iyi durumdaydı. Fıçı kuyunun ortasında salınırken, Négrel bir sağa bir sola dönüyor, lambayı tutup kaplamaları inceliyordu: Bağlantı yerlerindeki sızıntılar o kadar hafifti ki lambasını bile etkilemiyordu. Ama üç yüz metre derine inip alt kaplamaya ulaştığında lambası tahmin ettiği gibi söndü, fışkıran sular fıçıyı doldurmaya başlamıştı. O andan itibaren etrafını, fıçının altına astırdığı ve karanlığa kendisinden önce dalan lamba sayesinde görebildi. Tüm gözüpekliğine rağmen felaketin ürkütücü boyutları karşısında ürperip sapsarı kesildi. Yalnızca birkaç kalas yerinde kalmış, diğerleri olduğu gibi kopup düşmüştü. Arkada açılan kocaman boşluklardan un inceliğindeki sarı kumlar yığınlar halinde akıyor, meçhul fırtına ve kazaların yatağı o yeraltı denizinin suları bir tesviye havuzundan boşalırcasına kuyuya doluyordu. Durmadan artan bu boşlukların ortasında, kırbaç gibi inen ve fıçıyı döndüren o sağanağın altında bir süre daha aşağı indi; fıçının altında kızıl bir yıldız gibi parlayan lamba o kadar az ışık veriyordu ki, çok uzaklarda, hareketli kocaman gölgeler arasında yıkık bir şehrin yollarını, kavşaklarını görür gibi oluyordu. Artık insanların elinden hiçbir şey gelmezdi burada. Négrel'in tek bir umudu vardı, ölüm

tehlikesiyle burun buruna olan insanları kurtarmaya çalışmak. Aşağı indikçe çığlık seslerini daha net duyabiliyordu; ama bir süre sonra durmak zorunda kaldı, karşısına aşılmaz bir engel çıkmıştı; doğrama parçaları, kırılmış kılavuz direkleri, merdiven bacasının yarılmış duvar kaplamaları ve pompanın kopmuş boruları birbirine geçmiş vaziyette koca bir yığın oluşturmuş, kuyuyu tıkıyordu. Yüreği sıkışarak uzun uzun etrafı incelerken aşağıdan gelen sesler birdenbire kesildi. Hızla yükselen su karşısında, zavallı insanlar hâlâ boğulmadılarsa başka galerilere doğru kaçmış olmalıydılar.

Négrel kendisini yukarı çekmeleri için işaret halatına asılmak zorunda kaldı. Ardından fıçıyı durdurmaları için halatı bir daha çekti. Onu hayrete düşüren tek bir şey vardı, nedenini anlayamadığı bu ani kaza kafasını kurcalıyordu. Neler olup bittiğini anlamak için hâlâ sağlam duran birkaç kaplama parçasını inceledi. Uzaktan baktığında gördüğü, tahtaların üzerindeki yarıklar, çentikler karşısında şaşırdı. Islanmış olan lambası neredeyse sönmek üzereydi, parmaklarıyla yokladığı kaplamalarda korkunç bir yıkım çalışmasının eseri olan testere izlerini ve matkap deliklerini açıkça hissetti. Belli ki birileri bu felaketi hazırlamıştı. Afallamış bir halde düşünürken, kaplama tahtaları çatırdadı, son bir kaymayla boşluğa yuvarlanırken az kalsın onu da beraberlerinde sürükleyeceklerdi. Négrel cesaretini kaybetmişti, bunu yapan adamı düşündükçe kötülük karşısında bir dindarın hissettiği korkuyla tüyleri diken diken oluyor, işlediği suç kadar büyük cüssesiyle adam hâlâ orada, karanlıklarda gizlenmişçesine, her yanı buz kesiyordu. Bağırarak, öfkeyle işaret halatına asıldı; üstelik tam zamanıydı, çünkü yüz metre yukarıda, üst taraftaki kaplamalarda da bir hareketlilik başladığını fark etti: Bağlantı yerleri açılıyor, kıtık dolgular dökülüyor, aralarından sular fışkırıyordu. Artık tüm kaplamaların düşmesi ve kuyunun göçmesi an meselesiydi.

Yukarıda, Mösyö Hennebeau kaygıyla Négrel'i bekliyordu.

"Ee! Neler oluyor?" diye sordu.

Ama boğulacak gibi olan mühendis konuşmuyordu. Ha desen bayılacaktı.

"Bu mümkün değil, böylesi daha önce hiç görülmedi... İnceleyebildin mi?"

Négrel, başıyla evet diye karşılık verirken, çevresine kuşkulu gözlerle bakıyordu. Kendilerini dinleyen birkaç çavuşun önünde konuşmak istemediği için dayısını on metre ileriye götürdü, bu mesafenin de yeterli olmadığını düşünerek biraz daha uzaklaştı; sonra kulağına eğilerek alçak sesle bunun bir kundaklama olduğunu, kaplamaların birisi tarafından delinip kesildiğini, şahdamarına darbe yemiş olan ocağın can çekişmekte olduğunu anlattı. Sapsarı kesilen müdür, büyük suçların ve korkunç rezaletlerin duyulmasını istemeyen biri gibi, gayri ihtiyari sesini alçalttı. Montsoulu on bin işçinin önünde paniğe kapılmış görünmenin bir yararı yoktu; daha sonra, ne yapabileceklerini düşünürlerdi. Aşağı inip kendisini boşluğa sarkıtan, bu korkunç işi gerçekleştirmek için canını defalarca tehlikeye atan kişinin cüretkârlığı karşısında şakına dönmüş halde fısıldaşmaya devam ettiler. Yakıp yıkmak için gösterilen bu delice cesarete akıl sır erdiremiyorlar; her şey açık seçik ortada olsa da, otuz metre yükseklikteki pencerelerden kaçan mahkûmlarla ilgili o ünlü firar hikâyelerine olduğu gibi buna da inanmak istemiyorlardı.

Mösyö Hennebeau çavuşların yanına gittiğinde, yüzü sinirden seğiriyordu. Elini umutsuzca sallayarak ocağın hemen boşaltılması talimatını verdi. İşçiler, adeta bir ölüyü toprağa verdikten sonra mezarlıktan çıkıyormuşçasına sessizce madenden ayrılırken dönüp dönüp, hâlâ ayakta duran ama artık hiçbir şeyin kurtaramayacağı büyük tuğla binalara bakıyorlardı.

Kayıt odasından en son ayrılan müdür ve mühendisi kalabalığın ısrarlı haykırışı karşıladı.

“İsimler! İsimler! İsimleri açıklayın!”

Şimdi, Maheude de kadınların arasındaydı. Gece duyduğu gürültüyü hatırlıyordu, kızı ve kiracı evden birlikte çıkmış olmalıydılar, kuşkusuz kuyunun dibindeydiler; önce, oh oldu, o yüreksiz alçaklar orada geberip gitmeyi hak etti diye bağırmış, ama hemen arkasından ocağa koşup, endişeyle titreyerek en ön safta beklemeye başlamıştı. Artık etrafında konuşulan isimler nedeniyle umut beslemeye bile cesaret edemiyordu. Evet, Catherine de, Étienne de aşağıdaydı, arkadaşlarından biri onları görmüştü. Ama diğerleri konusunda fikir birliğine varılamıyordu. Hayır, o kişi falanca değildi, tersine filancaydı, belki Chaval olabilirdi bak, ama bir çırak Chaval’le

birlikte yukarı çıktıklarına yemin ediyordu. Hiçbir yakınları tehlike altında olmamasına rağmen, Pierronne ve Levaque Kadın da yırtınıyor, diğerleri kadar yüksek sesle ağlayıp sızlıyorlardı. Kuyudan ilk çıkanlar arasında yer alan Zacharie her zamanki alaycılığına rağmen bu kez ağlayarak annesine ve karısına sarılmıştı; annesinin yanında durmuş, onunla birlikte tir tir titriyor, kız kardeşi için beklenmedik biçimde taşkın bir sevgi gösterisinde bulunarak, yöneticiler resmî bir açıklama yapmadan onun aşağıda olduğuna inanmayacağını söylüyordu.

"İsimler! İsimler! Ne olur isimleri açıklayın!"

Sinirlenen Négrel gözetmenlere bağırdı:

"Susturun şunları! İnsanın yüreği sızlıyor. Biz de isimleri bilmiyoruz."

Daha şimdiden iki saat geçmişti. İlk anların şaşkınlığı içinde kimsenin aklına Réquillart'daki eski kuyu gelmemişti. Mösyö Hennebeau kurtarma çalışmalarının oradan yürütüleceğini söylediği sırada ortalıkta bir söylenti dolaşmaya başladı: Beş işçi kullanım dışı olan eski merdiven bacasının çürümüş basamaklarını tırmanarak su baskınında boğulmaktan kurtulmuşlardı; bu arada, Mouque Baba'nın adının geçmesi herkesi şaşırtıyordu, kimse onun aşağıda olduğuna inanmıyordu. Ama kuyudan kurtulan beş kişinin anlattıkları gözyaşlarını sele dönüştürüyordu: Göçükler önlerini kestiği için yollarını şaşıran on beş arkadaşları kendilerini izleyememişti; artık onları kurtarmak mümkün değildi, çünkü Réquillart'da sular şimdiden on metreye yükselmişti bile. Artık bütün isimler biliniyordu, ortalık canhıraş feryatlarla inliyordu.

"Şunları susturun!" diye tekrarladı Négrel öfke içinde. "Geri çekilsinler! Evet, evet, yüz metre geriye! Burası tehlikeli, itin hepsini."

Bu zavallı insanlarla boğuşmak gerekti. Daha da büyük felaketlerin söz konusu olduğunu, ölümleri gizlemek için kendilerini kovduklarını düşünüyorlardı, bunun üzerine çavuşlar kuyunun her an çöküp tüm ocağı yutabileceğini açıklamak zorunda kaldılar. Tam bir şok yaşayan insanların sesi soluğu kesildi, adım adım gerilemeye başladılar; ama yine de, kalabalığı zapteden bekçi sayısı artırılmak zorunda kalındı, çünkü insanlar, istemeden de olsa bir çekimin etkisindeymiş gibi hep o tarafa yöneliyordu. Bin kadar insan yolun üstünde itişip kakışmaktaydı, bütün işçi mahallelerinden, hatta Montsou'dan bile

akın akın geliyorlardı. Yukarıda, moloz tepeciğinin üzerindeki o kız yüzlü sarışın adam sabırsızlığını bastırmak üzere peş peşe sigara yakıyor, parlayan gözlerini ocaktan ayırmıyordu.

Böylece bekleyiş başladı. Öğlen olmuş, kimse bir şey yememişti, hiçbiri oradan ayrılmıyordu. Kurşuni ve puslu gökyüzünde pas renkli bulutlar yavaşça süzülüyordu. Rasseneur'ün bahçe çitinin arkasında iri bir köpek, kaynaşan kalabalıktan rahatsız olmuş, hiç durmadan havlıyordu. Yavaş yavaş çevre arazilere yayılan bu kalabalık yüz metre mesafede ocağı çepeçevre kuşatmıştı. Büyük boşluğun ortasında Voreux yükselmekteydi. İçerde ne bir insan ne bir ses vardı, ortalık çöl gibi ıssızdı; açık kalmış kapı ve pencereler binaların terk edilmiş olduğunu gösteriyordu, orada unutulmuş kızıl tüylü bir kedi bu ıssızlıkta tehlike kokusu alarak bir merdivenden atlayıp gözden kayboldu. Belli ki jeneratör kazanları yeni yeni sönmekteydi, çünkü uzun tuğla bacadan kopkoyu bulutlara doğru ince dumanlar yükseliyordu; yakında yıkılıp gidecek olan bu koskoca binalardan tek bir ses geliyor, gözetleme kulesinin rüzgârgülü acı bir iniltiyle kederli kederli gıcırdıyordu.

Saat ikide, hiçbir gelişme yaşanmamıştı. Mösyö Hennebeau, Négrel ve koşup gelen diğer mühendislerin oluşturduğu uzun ceketli ve şapkalı bir grup kalabalığın biraz önünde duruyordu; bacakları yorgunluktan tükenmiş olduğu halde hummalı bir bekleyişle onlar da hiçbir yere ayrılmıyorlardı, böyle bir felaket karşısında ellerinden hiçbir şey gelmediği için büyük bir sıkıntı içindeydiler, adeta can çekişen bir hastanın başucunda beklermiş gibi, ara sıra fısıltıyla konuşuyorlardı. Üst kaplamalar da çöküyor olmalıydı; ani çatırtıların, derin bir boşluğa yuvarlanan kütlelerin çıkardığı kesik kesik gümbürtülerin ardından ortalığa tekrar büyük bir sessizlik çöküyordu. Yara giderek büyüyordu: Aşağıdan başlayan çöküntü yukarıya doğru çıkıyor, yüzeye yaklaşıyordu. Négrel sinirli bir sabırsızlık içindeydi, neler olup bittiğini öğrenmek istiyordu, bu ürkütücü boşlukta tek başına ilerlemeye başlamıştı ki omuzlarına yapışıp onu engellediler. Neye yarardı ki? Elinden bir şey gelmezdi. O sırada, bekçileri atlatan yaşlı bir madenci barakaya doğru koştu; ama sakin sakin geri döndü, pabuçlarını almaya gitmişti.

Saat üç oldu. Hâlâ hiçbir değişiklik yoktu. Kalabalık sağanak yağmur altında sırılsıklam olmuş, yine de bir adım bile gerilememişti. Rasseneur'ün köpeği yeniden havlamaya başladı. Nihayet üçü yirmi geçe ilk sarsıntıyla toprak sallandı. Voreux sarsılmış, yine de hâlâ sağlam ve ayakta duruyordu. Ama çok geçmeden ikinci bir sarsıntı oldu, kocaman açılan ağızlardan uzun bir çığlık koptu: Katranla sıvalı ayıklama hangarı iki kere sallandıktan sonra korkunç bir gümbürtüyle çökmüştü. Müthiş basınç altında kalaslar kırılıyor, birbirlerine öyle bir sürtünüyorlardı ki etrafa kıvılcımlar saçılıyordu. O andan itibaren yer sürekli sallandı, arka arkaya sarsıntılar oluyor, yeraltında meydana gelen göçükler yüzünden toprak, püskürmekte olan bir volkan gibi gümbürdüyordu. Uzaktaki köpek artık havlamaz olmuştu, sadece önceden hissettiği sarsıntıları haber verircesine inleyerek uluyordu; kadını, çoluk çocuğuyla olup bitenleri seyreden tüm bu halk, kendilerini havaya sıçratan her sarsıntıda acıyla haykırıyorlardı. On dakika geçmeden, gözetleme kulesinin arduvaz çatısı çöktü, yükleme hangarıyla makine dairesinin çatlayan duvarlarında büyük gedikler açıldı. Ardından, sarsıntılar kesildi, çöküş durdu, ortalığa yeniden büyük bir sessizlik hâkim oldu.

Voreux, barbar ordularının bombardımanına uğramış gibi, bir saat boyunca yarı yıkık vaziyette öylece kaldı. Artık kimse haykırmıyor, çemberi genişleten izleyiciler sadece seyretmekle yetiniyordu. Çöken ayıklama hangarının kiriş yığınları altında parçalanmış tumbalar, eğilip bükülmüş elekler göze çarpıyordu. Ama asıl yıkıntı yükleme hangarındaydı, tuğlalar yağmur gibi yağmış, koca koca duvarlar moloz yığını haline gelmişti. Dişli çarkları taşıyan demir iskelet eğrilmiş, yarı yarıya kuyuya gömülmüştü; bir asansör kafesi havada asılı kalmış, kopmuş bir halat ucu sallanıp duruyordu; kömür vagonları, demir döşeme parçaları, merdiven basamakları koca bir yığın halinde birbirine geçmişti. Tesadüf eseri ayakta kalan lambahanenin solunda düzenli bir şekilde sıralanmış küçük lambalar duruyordu. Duvarı yarılan makine dairesinin dibinde, geniş tabanının üzerine sağlamca oturan makine görünmekteydi: Bakır aksamı parıldıyor, büyük çelik bölümleri güçlü ve alt edilmez kasları andırıyor; yukarı doğru kıvrılmış devasa hareket kolu, uzanıp yatmış, gücünden emin bir devin güçlü dizine benziyordu.

Bu bir saatlik sessizlikten sonra, Mösyö Hennebeau yeniden umutlanmaya başlamıştı. Yer sarsıntıları bitmiş olmalıydı, makineyi ve kalan binaları kurtarabilirlerdi belki. Ama kimsenin yaklaşmasına hâlâ izin vermiyor, yarım saat daha sabretmek gerektiğini söylüyordu. Bekleyiş katlanılmaz bir hal aldı, umut kaygıyı daha da artırıyor, tüm yürekler küt küt atıyordu. Ufukta büyüyen kapkara bir bulut havanın kararmasını çabuklaştırıyor, yeraltı kasırgalarının meydana getirdiği enkazın üzerine uğursuz bir karanlık çöküyordu. Sabah yediden beri hiç kımıldamadan, hiçbir şey yemeden orada bekliyorlardı.

Tam mühendisler temkinli bir şekilde ilerlerken, korkunç bir yer sarsıntısıyla kaçışmaya başladılar. Ocak ağır toplarla dövülüyormuş gibi, yeraltından korkunç patlama sesleri geliyordu. Yukarıdaki son binalar da yıkılıyor, birbirinin üzerine devriliyordu. Önce, ayıklama hangarıyla yükleme hangarının kalıntıları bir burgaca kapılarak sürüklendi. Ardından kazan dairesi çöküp yok oldu. Derken içinde tahliye pompasının bulunduğu kare şeklindeki küçük kule, top güllesi isabet etmiş bir insan gibi öne doğru devrildi. O sırada, korkunç bir şey oldu, tabanından ayrılan makinenin, kolunu bacağını sallayarak adeta ölümle mücadele ettiği görüldü: İlerledi, ayağa kalkmak ister gibi hareket kolunu, o kocaman dizini uzattı; ama artık can çekişiyordu, yere yığılıp son nefesini verdi. Sadece otuz metre yüksekliğindeki baca yerinde duruyor, kasırgadaki bir gemi direği gibi sarsılıyordu. Herkes un ufak olup havaya savrulacağını sanırken, koca kütlesiyle çöküverdi, adeta devasa bir mum gibi eriyip toprak tarafından yutuldu; yer seviyesinde hiçbir parçası, hatta paratonerinin ucu bile görünmüyordu. İşi bitmişti, bu çukura çöreklenmiş, midesi tıka basa insan etiyle dolu canavarın o derin ve uzun solukları artık kesilmişti. Voreux, olduğu gibi, dipsiz derinliklere gömülmüştü.

Kalabalık haykırarak kaçışmaya başladı. Kadınlar gözlerini kapayarak koşuyordu. Dehşet, erkekleri bir kuru yaprak yığını gibi önüne katıp sürükledi. Bağırmak istemiyorlar, ama açılan bu devasa çukur karşısında ellerini kollarını sallayarak, boğazlarını patlatırcasına bağırıyorlardı. On beş metre derinliğindeki bu sönmüş volkan ağzı, en az kırk metre genişliğinde bir hat boyunca yoldan kanala kadar uzanıyordu. Binalardan sonra devasa destek ayakları, raylarıyla beraber asma köprüleri, üç vagonlu katarıyla tüm ocak bu çukura gömülmüş;

istiflenmiş kalaslar, yığın halindeki tomruklar saman çöpleri gibi yutulmuştu. Çukurun dibinde, kalas, tuğla, demir ve alçıdan oluşan karmakarışık bir yığından, unufak olup birbirine geçmiş leş gibi molozlardan başka bir şey görünmüyordu. Üstelik çukur giderek büyüyor, kenarlardaki çatlaklar tarlaları kat ederek ta uzaklara kadar yayılıyordu. Bir çatlak, Rasseneur'ün ön cephesi yıkılan meyhanesine kadar uzanıyordu. Mahalle de göçecek miydi yoksa? Bu uğursuz günün bitiminde, dünyayı ezmek istercesine kurşun gibi üzerlerine çöken bulutların altında, güvenlikte olabilmek için nereye kadar kaçabilirlerdi?

Négrel acı bir çığlık attı. Daha da geri giden Mösyö Hennebeau ağlıyordu. Felaket henüz bitmemişti, kanal kıyısındaki duvar çöktü, köpüren sular bir anda çatlaklardan birine hücüm etti. Derin bir vadiye dökülen çağlayanlar gibi akıp gözden kayboluyordu. Ocak bu nehri emiyor, galeriler yıllarca su altında kalacak kadar suyla doluyordu. Çok geçmeden volkanın ağzı dolmuştu, bir zamanlar Voreux'nün bulunduğu bu yerde, şimdi çamurlu bir göl, altlarında lanetli şehirlerin yattığı şu göllerden biri vardı. Etrafı dehşet verici bir sessizlik kaplamıştı, toprağın derinliklerine doğru dökülen bu suyun yeraltında gürüldeyişinden başka bir şey işitilmiyordu.

Bunun üzerine, sarsılan moloz tepeciğinin üzerindeki Souvarine ayağa kalktı. Yerin altında can çekişen zavallıların tepesine olanca ağırlığıyla çöken bu yıkıntının karşısında hıçkırıklara boğulmuş Maheude ve Zacharie'yi tanımıştı. İçtiği son sigarasını da yere atıp, bir kez olsun arkasına bakmadan gecenin karanlığında oradan uzaklaştı. Gölgesi giderek küçüldü, karanlığa karıştı. Uzaklara, meçhule doğru gidiyordu. Her zamanki soğukkanlılığıyla yürüyor, dinamitin bulunduğu her yerde insanları ve şehirleri havaya uçurmaya, her şeyin kökünü kazımaya gidiyordu. Can çekişen burjuvazi, attığı her adımda altındaki toprağın havaya uçtuğunu gördüğünde, bu işi yapmış olan kesinlikle Souvarine olacaktı.

IV

Yönetim Kurulu'nu gazetelerden önce durumdan haberdar etmek isteyen Mösyö Hennebeau, Voreux'nün yıkıldığı gece Paris'e doğru yola çıkmıştı. Ertesi gün geri döndüğünde, yüzünde görevini yerine getirmiş bir yöneticinin sakin ifadesi vardı. Belli ki sorumluluğu üzerinden atmıştı, itibarı zedelenmemiş, tam tersine Légion d'Honneur nişanı ile ilgili kararname olaydan yirmi dört saat sonra imzalanmıştı.

Ama müdür bu işin içinden sıyrılmayı başarsa da, işletme bu korkunç darbenin etkisiyle sarsılmıştı. Sorun yitip giden birkaç milyon değil, kuyularından birinin yok olmasıyla bağrında açılan derin yara ve dolayısıyla yarınlara yönelik o sinsi ve daimi korkuydu. Öyle büyük bir yara almıştı ki bir kez daha sessiz kalma ihtiyacı duymuştu. Bu çirkin saldırıyı kurcalamak ne işe yarardı? O haini bulup bir kahraman yaratmanın ve diğerlerinin de kafasını karıştırarak başka kundaklamalara ve suikastlara çanak tutmanın ne anlamı vardı? Aslında işletme gerçek suçluyu bulamıyor, böylesine büyük bir güç ve cesaret gerektiren bir işin tek kişi tarafından gerçekleştirilebileceğine inanamadığından, bunun birçok suç ortağını bir araya getiren örgütlü bir girişim olduğunu düşünüyordu; işte asıl korktukları şey, ocakların etrafında giderek artan bu tehlikeydi. Müdür geniş bir muhbirlik şebekesi oluşturmak ve olaya karıştığından şüphelenilen elebaşlarını sessiz sedasız teker teker işten çıkarmak için talimat almıştı. Yöneticiler büyük bir siyasi tedbir olarak düşündükleri bu temizlik harekâtıyla yetinmeye karar vermişlerdi.

Hemen gönderdikleri tek kişi Başçavuş Dansaert oldu. Pierronne'un evindeki rezaletten sonra onu bu görevde tutmak imkânsız hale gelmişti. Onun tehlike karşısındaki tutumunu, adamlarını yüzüstü bırakıp kaçan bir komutan gibi davranışını gerekçe

gösterdiler. Öte yandan böylece, ondan nefret eden madencilerin ağzına bir parmak bal çalmış oluyorlardı.

Yine de, halk arasında bazı söylentiler dolaşıyordu; idare, grevcilerin ocağı bir barut fıçısıyla havaya uçurduklarını yazan bir gazeteye tekzip yazısı göndermek zorunda kaldı. Zaten, hükümetin bilirkişi olarak gönderdiği mühendis, hızlı bir incelemenin ardından, kaplamaların yığılan toprağın basıncı altında parçalandığını bildirir bir rapor hazırlamıştı; işletme de suskunluğunu korumayı ve kendisi için bir utanç da olsa, olayın denetim eksikliğinden kaynaklandığını kabullenmeyi tercih etmişti. Yaşanan felaket, üçüncü günden itibaren, Paris basınında önemli bir yer tutmaya başlamıştı. Madende can çekişen işçilerden başka bir şey konuşulmuyor, her sabah yayımlanan haberler büyük bir ilgiyle okunuyordu. Voreux'nün ismi bile Montsoulu burjuvaların sararıp solmasına, dillerinin tutulmasına yetiyor, en yüreklilerin bile birbirlerinin kulaklarına fısıldarken titredikleri bir efsane doğuyordu. Bütün ülke kurbanlar için büyük üzüntü duyuyor, çöken ocağa geziler düzenleniyor; ailecek bu gezilere katılanlar, yeraltında gömülüp kalan zavallı insanların tepesine olanca ağırlığıyla çöken yıkıntılara dehşetle bakıyorlardı.

Bölge mühendisliğine atanan Deneulin, göreve başlar başlamaz bu felaketin içine düşmüştü; ilk işi kanalı yatağına geri döndürmek olmuştu, çünkü sel gibi akın eden bu su, zararı her saat daha da artırıyordu. Büyük çabalar gerektiren bu iş için hemen yüz kadar işçiyi bir set inşa etmekle görevlendirdi. Taşkın sular iki keresinde ilk setleri önüne katıp sürüklemişti. Şimdi pompalar yerleştiriliyor, suyun altında kaybolmuş toprakları adım adım kurtarmak için amansız bir mücadele veriliyordu.

Ama kuyunun yuttuğu madencileri kurtarma çalışmaları daha büyük bir heyecan yaratıyordu. Négrel olağanüstü bir çaba gösteriyor, bu arada yardımcı eksikliği de çekmiyordu; tüm işçiler kardeşçe bir dayanışma duygusuyla ona yardıma koşuyorlardı. Grevi unutmuşlardı, ücret falan umurlarında değildi, isterlerse onlara tek kuruş verilmesindi, arkadaşları ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna göre canları pahasına onları kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Hepsi içleri titreyerek kazmaları, kürekleriyle orada bekliyor, hangi noktanın kazılacağını öğrenmek istiyorlardı. Birçoğu kazadan sonra,

yaşadıkları dehşet şokunu atlatamamıştı; sinirden titriyor, soğuk terler döküyor, sürekli kâbus görüyor, yine de yataklarından fırlayıp, adeta intikam almak istercesine koşa koşa toprakla savaşmaya gidiyorlardı. Ne yazık ki, iş en can alıcı sorulara gelip dayandı mı sıkıntı başlıyordu: Ne yapmalıydı? Aşağıya nasıl inmeliydi? Kayaları kazmaya nereden başlanmalıydı?

Négrel'in düşüncesine göre, aşağıdaki zavallılardan tek biri bile hayatta değildi, hiç kuşkusuz on beşi de suda ya da havasızlıktan boğularak ölmüştü; yine de maden kazalarında ana kural dipte mahsur kalanların sağ olduklarını varsaymaktı; dolayısıyla Négrel de bu yönde hareket ediyordu. İlk sorun, kazazedelerin nereye sığınmış olduklarını tahmin edebilmekti. Danıştığı çavuşlar ve deneyimli yaşlı madenciler aynı fikirde birleşiyordu: Arkadaşları, sular yükseldikçe bir galeriden diğerine geçerek en üstteki damarlara kadar çıkmış ve nihayet üst galerilerden birinde kısılıp kalmış olmalıydılar. Üstelik bu tespitleri Mouque Baba'nın verdiği bilgiye de uyuyordu; ihtiyarın anlattığı karışık hikâyeye göre, aşağıdakiler kaçışın paniği içinde küçük gruplara ayrılarak farklı katlara dağılmışlardı. Ancak işe nereden girişecekleri söz konusu olduğunda çavuşlar fikir ayrılığına düşüyorlardı. Yüzeye en yakın galeriler yüz elli metre aşağıda olduğuna göre, bir kuyu açmaları mümkün değildi. Ocağa yaklaşılabilecek tek giriş olarak, geriye Réquillart kalıyordu. Ama sular altında kalan eski maden ocağının Voreux ile bağlantısı kesilmişti ve su seviyesi üzerinde olup da kullanılabilecek yegâne yerler, ilk yükleme alanına bağlı galerilerin sağlam kalmış kısımlarıydı. Suların tahliyesi yıllar sürerdi, bu durumda alınacak en doğru karar bu galerileri kontrol etmek, tehlike altındaki madencilerin bir ucuna sığınabilecekleri su altındaki geçitlerin söz konusu galerilere açılıp açılmadığını görmekti. Mantıklıca bu sonuca varmak için çok tartışmışlar, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir sürü tasarıyı elemek zorunda kalmışlardı.

Bunun üzerine, tozlu arşivleri karıştıran Négrel her iki ocağın eski planlarını bulup inceledi, arama çalışmalarının nereden başlatılması gerektiğine karar verdi. Bu iz sürme işi onu giderek heyecanlandırmaya başlamış, insanlara ve nesnelere her zaman alaycı bir umursamazlıkla yaklaşan genç adam bir özveri tutkusuna kapılmıştı. Réquillart'da ilk zorluklar aşağı inerken yaşandı: Önce

kuyunun ağzını açmak için üvez ağacını yerinden sökmek, yaban eriklerini ve akdikenleri kesmek, sonra da merdivenleri tamir etmek gerekti. Nihayet araştırmalar başladı. Mühendis aşağı birlikte indiği on işçiye damarın bazı noktalarını gösterip, oralara kazmayla vurmalarını istiyordu; sonra tam bir sessizlik içinde hepsi kulağını kömür damarına dayayıp, uzaktan karşılık verilip verilmediğini anlamaya çalışıyordu. Ama girilmesi mümkün olan tüm galerileri dolaştılar ama boşunaydı, hiçbir yanıt gelmiyordu. Kararsızlık artmıştı: Damarın neresini kazmak gerekiyordu? Kimse yokmuş gibi göründüğüne göre kime doğru ilerleyeceklerdi? Yine de, giderek artan bir endişenin verdiği kızgınlık içinde, inatla aramayı sürdürüyorlardı.

Maheude ilk günden beri sabahtan Réquillart'a geliyordu. Kuyunun başında bir kalasa oturuyor, akşama kadar yerinden kımıldamıyordu. Biri yukarı çıkınca, ayağa kalkıp gözleriyle ona soruyordu: Bir haber var mıydı? Hayır, yoktu! Sonra yeniden yerine oturuyor, sert ve duygularını açığa vurmayan bir yüz ifadesiyle tek kelime etmeden beklemeye devam ediyordu. İninin baskına uğradığını gören Jeanlin, ganimetlerinin ele geçirileceğini anlayan vahşi bir hayvan gibi korku içinde etrafta dolanıp durmuştu: Kayaların altında yatan küçük askeri düşünüyor, onu derin uykusundan uyandıracakları endişesiyle ürperiyordu; ama madenin o bölümü sular altındaydı ve araştırmalar daha sol tarafta, batı galerisinde yapılıyordu. İlk başta, araştırma ekibine katılan Zacharie'ye eşlik etmek için Philomène de oraya gelmiş, bir süre sonra boşuna bekleyip üşümekten bıkmıştı: Evde oturuyor, hiçbir şeyle ilgilenmeyen tembel kadınlar gibi bütün gün pinekliyor, sabahtan akşama kadar öksürüp duruyordu. Zacharie ise tam tersine, adeta yaşamaz olmuştu, kız kardeşini bulabilmek için toprakları avuç avuç yemeye razıydı. Geceleri çığlıklar atarak uyanıyor, kız kardeşinin açlıktan bir deri bir kemik kaldığını görüyor, boğazını patlatırcasına imdat diye bağırdığını duyuyordu. İki kere, işte tam burası, kesinlikle hissediyorum diyerek kafasına göre bir yerleri kazmaya yeltenmişti. Artık mühendis aşağıya inmesine izin vermiyordu; ama o, kovulduğu kuyunun başından ayrılmıyor, bir şeyler yapma ihtiyacıyla etrafta dört dönüyor, annesinin bile yanında oturup bekleyemiyordu.

Arama çalışmalarının üçüncü gününe gelinmişti. Umudunu kaybeden Négrel o akşam bu işe son verme kararı almıştı. Ama öğle yemeğinden sonra son bir deneme için işçileriyle birlikte geri döndüğünde, Zacharie'nin ocaktan çıktığını görerek şaşırıp kaldı; delikanlı kıpkırmızı bir suratla, elini kolunu sallayarak bağırıyordu:

"Orada! Bana cevap verdi! Hadi gelin, çabuk olun!"

Bekçiyi atlatıp merdivenlerden aşağı inmeyi başarmıştı ve Guillaume damarının ilk galerisinden işaret geldiğine dair yemin ediyordu.

"Ama söylediğiniz yerden iki kere geçtik," dedi inanmamış gibi görünen Négrel. "Neyse, bir kez daha bakarız."

Maheude ayağa kalkmıştı; aşağı inmesini engellemeleri gerekti. Kuyunun kenarında ayakta bekliyor, gözlerini karanlık delikten ayırmıyordu.

Aşağı indiklerinde bizzat kazmayı eline alan Négrel uzun aralıklarla üç kere vurdu; sonra işçilere ses çıkarmamalarını söyleyerek kulağını kömür damarına dayadı. Hiçbir ses duyamayınca başını salladı: Belli ki zavallı çocuk hayal görmüştü. Zacharie de öfke içinde kazmayı vurdu; işareti yine duymuştu, gözleri parlıyor, sevinçten tir tir titriyordu. Bunun üzerine, diğer işçiler de teker teker denemeye başladılar: Hepsi heyecanlanıyor, uzaktan gelen karşılığı açık seçik duyuyorlardı. Mühendis şaşırmıştı, kulağını bir kez daha dayadı; sonunda son derece hafif, belli belirsiz, düzenli aralıklarla gelen bir ses duydu, tehlike anında madencilerin kömür damarına vurarak verdikleri işaretti bu. Maden kömürü, bütün sesleri ta uzaklardan da olsa billur gibi iletirdi.

Orada bulunan çavuşlardan biri, arkadaşları ile aralarındaki kömür katmanının en azından elli metre kalınlığında olduğunu tahmin ediyordu. Ama daha şimdiden ellerini uzatsalar onlara dokunacaklarmış gibi sevinçten deliye döndüler. Négrel, mahsur kalan işçilere ulaşmak için hemen çalışmaları başlattı.

Zacharie yukarı çıkınca Maheude'ü gördü, birbirlerine sarıldılar.

"Bu kadar heveslenmeyin," dedi Pierronne acımasızca, o gün sırf meraktan oraya dolaşmaya gelmişti. "Catherine orada değilse çok üzülürsünüz sonra."

Bu doğruydu, Catherine başka bir yerde olabilirdi.

“Sen işine baksana!” diye haykırdı Zacharie öfkeyle. “Orada olduğunu biliyorum.”

Maheude, ifadesiz bir yüzle, sessizce tekrar yerine oturmuştu. Yine beklemeye koyuldu.

Haber Montsou’da duyulur duyulmaz, insanlar yeniden koşup geldiler. Görünürde hiçbir şey olmadığı halde orada durup bekliyorlardı, meraklıları uzakta tutmak gerekti. Aşağıda gece gündüz çalışılıyordu. Bir engelle karşılaşmaktan korkan mühendis, damar boyunca üç geçit açtırıyordu, bu üç geçit mahsur kalan madencilerin bulunduğu tahmin edilen noktada birleşecekti. Kazılan geçitler çok dar olduğundan ancak bir işçi çalışabiliyor, iki saatte bir nöbet değiştiriliyordu. Çıkarılan kömürler sepetlere dolduruluyor, geçit ileriye doğru kazıldıkça uzayan bir insan zinciri sayesinde elden ele geçirilerek dışarıya çıkarılıyordu. İş önce çok hızlı yürüdü, bir günde altı metre kazdılar.

Zacharie kazı yapacak seçkin işçiler arasında yer almaya hak kazanmıştı. Bu, paylaşılamayan onurlu bir görevdi. Kurallara uygun olarak iki saatlik çalışmanın ardından işi devralmaya geldiklerinde öfkeleniyordu. Arkadaşlarının sırasını çalıyor, kazmayı bırakmak istemiyordu. Onun çalıştığı galeri kısa süre içinde diğerlerini geride bırakmıştı, kömüre öyle bir gözü dönmüşlükle saldırıyordu ki sanki içinde bir körük varmış gibi, göğsünden çıkan hırıltılı solukları geçidin dışına taşıyordu. Çamur içinde, kapkara, yorgunluktan kendinden geçmiş bir halde dışarı çıktığında olduğu yere yığılıyor, arkadaşları üzerine battaniye örtmek zorunda kalıyorlardı. Çok geçmeden sendeleyerek tekrar geçide dalıyor, boğuk kazma sesleri, bastırılmaya çalışılan iniltiler eşliğinde, müthiş bir başarma azmiyle dolup taşarak yine savaşa başlıyordu. Ama işin kötüsü kömür tabakası giderek sertleşiyordu, daha hızlı çalışamadığı için çileden çıkmış, iki kere kazmasını kırmıştı. Ayrıca sıcaktan da rahatsız olmaya başlamıştı; her metrede biraz daha artan sıcaklık, hava akımının olmadığı bu daracık delikte giderek katlanılmaz bir hal alıyordu. Gayet iyi çalışan küçük bir vantilatör olsa da havalandırma için yetersiz kalıyordu; tam üç kere, havasızlıktan baygınlık geçiren kazmacıları dışarı çıkarmak zorunda kaldılar.

Négrel işçileriyle birlikte kuyuda yaşıyordu. Yemeklerini aşağıya indiriyorlar, bazen paltosuna sarınarak bir saman yığınının üzerinde iki saat kestiriyordu. Zavallıların yalvarışı, bir an önce kendilerini kurtarmaları için verdikleri, giderek daha da belirgin bir biçimde işitilen işaret işçilerin cesaretini artırmaktaydı. Şimdi büyük bir berraklıkla, bir armonikanın tuşlarından geliyormuş gibi müzikal tınılar halinde duyuluyordu. İşçiler yönlerini bu sese göre belirliyor, tıpkı top gürlemelerine doğru ilerleyen askerî birlikler gibi bu billursu tınıya doğru ilerliyorlardı. Kazmacıların her nöbet değişiminde Négrel aşağı iniyor, duvara vuruyor, sonra kulağını yapıştırıyordu; şimdiye kadar her seferinde yanıt hızlı ve ısrarlı bir biçimde gelmişti. Artık hiç kuşkusu yoktu, doğru yönde ilerliyorlardı; ama kazı işi öyle ağır yürüyordu ki, bu gidişle zamanında ulaşmaları mümkün olmayacaktı. İlk iki gün içinde on üç metre kazmayı başarmışlardı, ama üçüncü gün bu mesafe beş metreye, dördüncü gün ise üç metreye düşmüştü. Kömür katmanı öyle sıkışmış ve serleşmişti ki şimdi günde en fazla iki metre kazabiliyorlardı. Dokuzuncu gün insanüstü çabalar sayesinde otuz ikinci metreye ulaşmışlardı ve hesaplarına göre kazmaları gereken aşağı yukarı yirmi metre daha vardı. Tutsaklar için on ikinci gün başlıyordu, dondurucu karanlıkta ekmeksiz, ateşsiz geçirilen, on iki kere yirmi dört saat! Bu tüyler ürperten düşünceyle gözler doluyor, kollar işe daha sıkı sarılıyordu. Tanrı'nın bu kullarının daha fazla dayanmaları mümkün görünmüyordu, zaten son bir gündür uzaktan gelen işaret vuruşları hafiflemişti, sesler her an kesilebilir diye ödleri kopuyordu.

Maheude hiç sektirmeden her gün gelip kuyunun ağzında oturuyordu. Sabahtan akşama kadar evde yalnız kalamayacağı için Estelle'i de kucağında getiriyordu. Çalışmaları saati saatine izliyor, umutları ve hayal kırıklıklarını paylaşıyordu. Burada toplanan insanlar, hatta Montsou halkı bile heyecan içinde bekliyor, sonu gelmeyen yorumlarda bulunuyordu. Bölgedeki bütün yürekler orada, toprağın altında çarpıyordu sanki.

Dokuzuncu gün, öğle yemeği zamanı, çalışmayı bırakması için kendisine seslenilen Zacharie'den yanıt gelmedi. Çılgına dönmüştü, küfürler savurarak kazmaya devam ediyordu. Yanına gelen Négrel de ona söz geçiremedi; o sırada aşağıda bir çavuş ve üç işçi kalmıştı.

Zacharie, ortalığı doğru dürüst aydınlatmadığı için işini yavaşlatan o titrek ışığa öfkelenmiş olmalıydı ki tedbirsiz davranıp lambasını yaktı. Oysa bu konuda kesin talimat vardı, çünkü bu daracık ve havalandırma düzeneği olmayan dehlizlerde grizu kaçağı tespit edilmiş ve büyük miktarda gaz birikmişti. Aniden yer gök sarsıldı, topun ağzından fırlayan bir mermi gibi, sıçanyolundan bir alev hortumu fışkırdı. Ortalık alev aldı; hava, galerilerin bir ucundan diğerine kadar barut gibi tutuşmuştu. Bu alev seli çavuşu ve üç işçiyi önüne katarak sürükledi, kuyu boyunca yukarı çıktı, kayalar ve kalas parçaları püskürten bir volkan gibi kuyunun ağzından fışkırdı. Meraklılar kaçışmaya başladılar; Maheude, korkuya kapılan Estelle'i göğsüne bastırarak ayağa kalktı.

Négrel ve işçiler geri döndüklerinde büyük bir öfkeyle sarsıldılar. Acımasızlığının getirdiği budalaca kaprisleri yüzünden çocuklarını öldüren bir üvey anayı dövercesine toprağın üzerinde ter ter tepindiler. Fedakârlık yapıyor, arkadaşlarının yardımına koşuyor, ama yine de yeni kurbanlar veriyorlardı! Üç saat süren büyük çabaların ve atlatılan tehlikelerin ardından galerilere girdiler, kurbanların yukarı çıkarılması yürek paralayıcı oldu. Çavuş da işçiler de ölmemişti, ama bütün vücutları korkunç yanıklarla kaplıydı, ortalığı yanık et kokusu sarmıştı; ateş ağızlarından girmiş, gırtlaklarına varıncaya kadar yakıp kavurmuştu; sürekli acıyla haykırıyor, kendilerini öldürmeleri için yalvarıyorlardı. Bu üç işçiden biri, grev sırasında Gaston-Marie'nin pompasına son kazma darbesini indiren kişiydi; diğer ikisinin ellerinde ise hâlâ askerlere tuğla fırlattıkları sırada oluşan sıyrıklar, kesikler vardı. Sapsarı kesilmiş, ürperen insanlar, yaralılar geçirilirken şapkalarını çıkardılar.

Maheude ayakta bekliyordu. Sonunda Zacharie'nin cesedi göründü. Giysileri yanmış, tanınmayacak haldeki bedeni kavrulmuş, kapkara kesilerek kömürleşmişti. Patlama sırasında başı parçalanıp yok olmuştu. Bu ürkütücü kalıntıları bir sedyeye yerleştirdiklerinde, Maheude, ateş gibi yanan gözlerinden tek damla yaş akıtmadan, kurulmuş bir makine gibi sedyenin peşine takıldı. Uyuyan Estelle'i kucağında taşıyarak yürüyordu, saçları rüzgârda uçuşuyor, görüntüsü yürek paralıyordu. Mahallede haberi öğrenen Philomène bir an için donakalıp iki gözü iki çeşme ağlamaya başladı, ama çok geçmeden

sakinleşti. Ama annesi, aynı ağır adımlarla şimdiden Réquillart'ın yolunu tutmuştu: Oğlunu yolcu etmiş, şimdi de kızını karşılamak için geri dönüyordu.

Üç gün daha geçti. Müthiş güçlükler içinde kurtarma çalışmalarına yeniden başlanmıştı. Neyse ki, kazılan galeriler grizu patlaması sonrasında göçmemişti; ama insanın ciğerlerini yakan hava öyle ağır ve zehirliydi ki başka vantilatörler getirmek zorunda kalmışlardı. Kazmacılar her yirmi dakikada bir nöbet değiştiriyorlardı. Sürekli ilerliyorlardı, arkadaşlarıyla aralarında taş çatlasa iki metrelik bir mesafe kalmıştı. Ama şimdi, yürekleri buz kesmiş vaziyette, sırf intikam alır gibi kazmaya devam ediyorlardı; çünkü gürültüler kesilmiş, imdat işaretinin o hafif, billursu tınısı işitilmez olmuştu. Kurtarma çalışmalarının on ikinci, felaketin on beşinci günündeydiler; sabahtan beri ortalıkta bir ölüm sessizliği vardı.

Yeni kaza Montsouluların merakını iyice artırmıştı, burjuvalar öyle büyük bir coşkuyla geziler düzenliyorlardı ki Grégoirelar da onların yolundan gitmeye karar verdiler. Voreux'ye arabalarıyla gidecekler, Madam Hennebeau da Lucie'yle Jeanne'ı kendi arabasıyla oraya getirecekti. Deneulin onlara çalıştığı ocağı gezdirecekti, sonra Réquillart'a uğrayacak, Négrel'den galerilerin tam durumunu ve hâlâ umudunu koruyup korumadığını öğrenip geri döneceklerdi. Nihayet akşam hep birlikte yemek yenecekti.

Grégoirelar saat üçe doğru göçen ocağın önünde arabadan indiklerinde, daha önce gelen Madam Hennebeau'nun, deniz mavisi tuvaletiyle, solgun şubat güneşinden korunmak için şemsiyesinin altında kendilerini beklediğini gördüler. Gökyüzü pırıl pırıldı, havada bir ilkbahar ılıklığı vardı. Mösyö Hennebeau da Deneulin'le birlikte oradaydı; Madam Hennebeau, kanalın önüne set çekme çalışmalarıyla ilgili açıklamalarda bulunan Deneulin'i dalgın dalgın dinliyordu. Resim defterini yanından hiç ayırmayan Jeanne, karşısındaki manzaranın korkunçluğu karşısında heyecanlanarak çizimlere başlamıştı; onun hemen yanı başına, bir vagon kalıntısının üzerine oturmuş olan Lucie ise bu görüntüyü "muhteşem" buluyor, neşe içinde haykırıyordu. Henüz tamamlanmamış olan setin birçok yerinden sular sızıyor, köpüren bu sular, göçmüş maden ocağının yerindeki devasa çukura dökülüyordu. Yine de bu volkan ağzı giderek

boşalıyor, toprak emdikçe suyun seviyesi alçalıyor dipteki ürkütücü karmaşa ortaya çıkıyordu. Pırıl pırıl bir günün masmavi göğü altındaki bu çirkef kuyusu; kırılıp geçirilmiş, çamurlara gömülmüş bir şehrin harabelerini andırıyordu.

"Demek bunu görmek için bunca zahmete giriyorlarmış!" diye haykırdı, hayal kırıklığına uğrayan Madam Grégoire.

Pespembe yanaklarıyla oldukça sağlıklı görünen Cécile içine çektiği bu tertemiz havanın keyfini çıkarıp yanındakilerle şakalaşırken, dudakları tiksintiyle bükülen Madam Hennebeau mırıldanıyordu:

"Doğrusu ya hiç de hoş değil."

İki mühendis gülmeye başladı. İlgilerini çekip hoşnut etmek amacıyla, ziyaretçilere etrafı gezdirmeye koyuldular, pompaların nasıl çalıştığını, şahmerdanın kazıkları nasıl çaktığını anlatıyorlardı. Ama hanımlar yine huzursuzlandılar. Suyun tamamının boşaltılıp kuyunun yeniden inşa edilebilmesi için pompaların yıllarca, belki de altı yedi yıl çalışması gerektiğini öğrendiklerinde ürperdiler. Yo, hayır, başka şeyler düşünmeyi tercih ederlerdi, bu yıkıntılara baktıkça insana olsa olsa hafakanlar basardı.

"Gidelim," dedi, arabasına yönelen Madam Hennebeau.

Jeanne ve Lucie bağrışarak itiraz ettiler. Nasıl, bu kadar çabuk mu geri döneceklerdi! Resim de henüz bitmemişti! Orada kalmak istediler, akşama babaları onları yemeğe getirirdi nasıl olsa. Bunun üzerine, Mösyö Hennebeau karısının arabasına tek başına bindi, çünkü o da Négrel'den durumu öğrenmek istiyordu.

"Tamam, siz önden gidin," dedi Mösyö Grégoire. "Biz de işçi mahallesinde beş dakikalık küçük bir ziyaret yapıp, arkanızdan geliriz... Merak etmeyin, sizinle aynı zamanda Réquillart'da oluruz."

Madam Grégoire'la Cécile'in ardından arabaya bindi, diğer araba kanal boyunca yol alırken, onlarınki yavaşça yokuşu tırmanmaya başladı.

Bu gezintiyi hayırseverce bir ziyaretle tamamlamayı düşünmüşlerdi. Zacharie'nin ölümü, şimdi herkesin dilinde olan şu talihsiz Maheu ailesine karşı büyük bir acıma duygusuyla doldurmuştu içlerini. Babaları olacak o hayduta, bir kurt gibi öldürülmesi gereken o asker katiline üzülmüyorlardı. Ama kocasından sonra oğlunu kaybeden, belki de kızı şu anda toprağın altında cansız yatan o zavallı

anne içlerini sızlatıyordu; üstelik sakat bir büyükbabadan, bir göçük sonrasında topal kalan bir çocuktan, grev sırasında açlıktan ölen küçük bir kızdan da bahsediliyordu. Aile bozguncu düşünceleriyle bu felaketleri kısmen hak etmiş olsa da, Grégoirelar merhametlerinin büyüklüğünü, her şeyi unutup arayı düzeltmek istediklerini göstermek üzere onlara kendi elleriyle bir şeyler götürmeye karar vermişlerdi. Özenle hazırlanmış iki paket araba koltuklarından birinin altında duruyordu.

Yaşlı bir kadın arabacıya, ikinci blok 16 numarada oturan Maheulerin evini gösterdi. Ama Grégoirelar ellerinde paketlerle arabadan inip kapıyı çaldıklarında hiçbir yanıt alamadılar, derken kapıyı yumruklamaya başladılar, yine kimse açmadı: Evin iç karartıcı bir görünümü vardı, yas dolayısıyla boşalmış, karanlık ve buz gibi duruyordu, sanki uzun zaman önce terk edilmişti.

"Kimse yok," dedi hayal kırıklığına uğrayan Cécile. "Ne sıkıcı! Şimdi bunları ne yapacağız?"

Aniden yandaki evin kapısı açıldı ve Levaque kadın göründü.

"Ah! Beyefendi, hanımefendi, özür dilerim! Küçükhanım, beni bağışlayın!.. Komşumu arıyorsunuz galiba. Evde yok, Réquillart'a gitti..."

Tam bir laf kalabalığıyla onlara olan biteni anlatıyor, annenin gidip Réquillart'da bekleyebilmesi için Lénore ve Henri'ye kendisinin baktığını söylüyordu; insanların yardımlaşması gerekirdi ne de olsa. Açgözlülükle parlayan gözleri paketlere takılmıştı, dul kalan zavallı kızından, kendi yoksulluğundan söz edip duruyordu. Ardından, tereddütlü bir ifadeyle mırıldandı:

"Bende anahtar var. Eğer beyefendiyle hanımefendi içeri girmek isterlerse... Büyükbaba orada."

Grégorielar şaşkın şaşkın ona bakıyorlardı. Nasıl olurdu! Büyükbaba içerdeyse neden kimse cevap vermiyordu? Uyuyor muydu yoksa? Levaque Kadın kapıyı açtığında, gördükleri manzara karşısında zınk diye durdular.

Bonnemort orada, soğuk şöminenin önünde, bir iskemleye mıhlanmış vaziyette oturuyordu; fal taşı gibi açtığı gözlerini bir noktaya dikmişti. Bir zamanlar salonu canlandıran guguklu saat ve cilalı köknar mobilyalar olmadığı için içerisi daha geniş görünüyordu;

çiğ bir yeşile boyanmış duvarlarda, pembe dudakları resmî ve lütufkâr bir tebessümle kıvrılmış imparator ve imparatoriçenin portrelerinden başka bir şey kalmamıştı. İhtiyar yerinden kımıldamıyor, kapıdan giren ışık yüzünden gözlerini kırpıştırmıyor, hatta içeri girenlerin hiç farkında değilmiş gibi bön bön bakmaya devam ediyordu. Ayağının dibinde kedilerin pisleme kabına benzeyen kül dolu bir tabak vardı.

“Nazik davranmadığı için kusuruna bakmayın,” dedi Levaque Kadın kibarca. “Galiba kafasında birkaç tahta eksildi. On beş gün oldu tek kelime etmedi.”

Ama Bonnemort, ciğerlerinden yükselen derin bir hırıltıyla tepeden tırnağa sarsıldı; tabağın içine kapkara ve yoğun bir balgam tükürdü. Küller balgama bulanmış, bir kömür bulamacına dönüşmüştü, sanki maden ocağının tüm kömür tozu yaşlı adamın göğsünde birikmiş, şimdi dışarı çıkıyordu. Çoktan eski hareketsizliğine dönmüştü bile. Sadece ara sıra tükürmek için kıpırdıyordu.

Allak bullak olan, mideleri bulanan Grégoirelar, yine de dostane ve cesaret verici bir şeyler söylemeye çalışıyorlardı.

“Pekâlâ, dostum,” dedi baba, “üşütmüşsünüz galiba?”

Gözlerini duvara dikmiş olan ihtiyar kafasını bile çevirmedi. Odaya tekrar ağır bir sessizlik çöktü.

“Size sıcak bir şeyler içirmek gerek,” diye ekledi anne.

Bonnemort kaskatı ve sessizce oturmayı sürdürdü.

“Baba, bize onun sakat olduğunu söylemişlerdi aslında,” diye mırıldandı Cécile. “Ama sonradan akıl edemediğimiz...”

Sıkıntıyla lafını yarıda kesti. İçinde sebzeli sığır haşlaması bulunan tencereyi ve iki şişe şarabı masanın üzerine bıraktıktan sonra, ikinci paketi açıp içinden bir çift kocaman ayakkabı çıkardı. Bu, büyükbabanın hediyesiydi. Ayakkabılardan her birini bir elinde tutan Cécile şaşkın şaşkın, bir daha yürüyemeyecek olan zavallı adamın şişmiş ayaklarına bakıyordu.

“Hey, dostum, bu hediye biraz geç geldi, değil mi?” dedi Mösyö Grégoire, ortamı neşelendirmek için. “Olsun, yine de işe yarar.”

Bonnemort ne işitti, ne de yanıt verdi, korkunç yüzü taş gibi soğuk ve katıydı.

Bunun üzerine Cécile ayakkabıları usulcacık duvarın dibine bıraktı. Ama ses çıkarmamak için o kadar dikkat etmesi bir işe yaramadı,

kabaralar yine de çınlamıştı; kocaman ayakkabılar bu odada sırıtmaktaydı.

"Teşekkür beklemeyin!" diye haykırdı, ayakkabılara büyük bir kıskançlıkla göz atan Levaque Kadın. "Affınıza sığınıyorum ama kıymet bilecek durumda mı o!"

Konuştukça konuştu, Grégoireları kendisine acındırmak için evine götürmeye çalışıyordu. Sonunda bir bahane bulmuştu, onlara çok uslu ve sevimli olan Lénore ve Henri'yi övmeye başladı: Öyle zeki, çocuklardı ki ne sorsanız güzel güzel cevap veriyorlardı. Beyefendiyle hanımefendi öğrenmek istedikleri her şeyi onlara sorabilirdi.

"Kızım, geliyor musun?" diye sordu, evden çıkacağına sevinen baba.

"Evet, hemen geliyorum," dedi Cécile.

Cécile, Bonnemort'la yalnız kaldı. Ürpertiler içinde, büyülenmiş gibi onu orada alıkoyan şey, bu ihtiyarı bir yerlerden tanıyor gibi olmasıydı. Kömür lekeleriyle dolu, bu sapsarı, köşeli suratı nerde görmüş olabilirdi? Aniden hatırladı, avaz avaz bağırarak çevresini saran kalabalık geldi gözlerinin önüne, buz gibi ellerin boğazını sıktığını hissetti. Bu oydu, o adamla yine karşılaşmıştı işte, Cécile onun dizlerinin üzerinde duran, tüm gücü bileklerinde toplanmış o işçi ellerine bakıyordu; adam yaşlıydı ama bilekleri hâlâ sağlamdı. Yavaş yavaş Bonnemort da kendine gelir gibi oldu, kızı görüyor, şaşkın bir ifadeyle onu inceliyordu. Yüzünü ateş basıyor, kenarından incecik siyah bir salyanın sızdığı ağzı sinirli sinirli seğiriyordu. İkisi de bir gücün çekimine kapılmış gibi karşılıklı bakışıyorlardı: Genç kız soyunun gereği tembellik ve refah içinde geçen uzun yılların ardından kanlı canlı ve çiçek gibi tazeyken; adam, babadan oğula süregelen yüz yıllık ağır çalışma koşulları ve açlığın etkisiyle yıpranmış, tüm vücudu ödemlerle şişmiş, sakat bir hayvanın acınası çirkinliğine sahipti.

On dakika sonra Cécile'in yanlarına gelmeyişine şaşıran Grégoirelar Maheulere geri döndüklerinde, korkunç bir çığlık attılar. Kızları morarmış bir suratla yerde yatıyordu, boğulmuştu. Boynunda kocaman ellerin bıraktığı kıpkırmızı parmak izleri vardı. Cansız bacakları üzerinde sendeleyen Bonnemort onun yanı başına düşmüş ve bir daha da kalkamamıştı. Elleri hâlâ çengel gibi duruyor, fal taşı gibi açılmış gözleriyle bön bön bakıyordu. Düşerken tabağını kırmış, küller

ortalığa yayılmış, siyah balgam bulamacı odanın her tarafına sıçramıştı; Kocaman ayakkabılar ise hâlâ sapasağlam, duvarın dibinde duruyorlardı.

Olayın nasıl gerçekleştiği hiçbir zaman tam olarak anlaşılamadı. Cécile neden ona yaklaşmıştı? İskemlesine mıhlanmış olan Bonnemort onun boğazına nasıl yapışabilmişti? Belli ki kızcağızın gırtlağına yapıştığında var gücüyle sıkmış, çığlık atmasına bile imkân tanımamış, birlikte yere yuvarlandıklarında Cécile son nefesini verinceye kadar da sıkmaya devam etmişti. Komşu evin incecik duvarından ne bir ses ne de bir inilti duyulmuştu. İhtiyarın, o bembeyaz genç kız boynu karşısında ani bir cinnet geçirip, anlaşılmaz bir öldürme arzusuna kapıldığına inanmak zorunda kaldılar. Hayatı boyunca yeni fikirlere karşı çıkarak itaatkâr bir hayvan gibi yaşayan bu ihtiyar kötürümün böyle bir vahşet sergilemesi herkesi çok şaşırttı. Kendisinin de farkında olmadığı, içini yavaş yavaş zehirleyen bir nefreti mi kusmuştu yoksa? Yaşananların dehşeti karşısında, bunun, bilincini kaybeden bir alığın işi olduğuna karar verildi.

Bu arada, Grégoirelar diz çökmüş, hıçkıra hıçkıra ağlıyor, duydukları acı yüzünden boğulacak gibi oluyorlardı. Taparcasına sevdikleri, yıllarca bekledikleri, doğduktan sonra el bebek gül bebek büyüttükleri, uyurken ayaklarının ucuna basa basa yatağının başına gidip seyrettikleri, yediğini içtiğini, kilosunu hiçbir zaman yeterli bulmadıkları kızları artık yoktu! Kendilerini hayata bağlayacak hiçbir şey kalmamıştı, o olmadan yaşamalarının ne anlamı vardı?

Levaque Kadın, çılgına dönmüş, haykırıyordu:

"Ah! Sefil ihtiyar, o mu yapmış bunu? Böyle bir şey kimin aklına gelirdi?.. Maheude akşamdan önce gelmez! İsterseniz koşup onu çağırayım."

Acıdan kahrolan anne ve baba yanıt vermiyorlardı.

"İyi olur değil mi?.. Gidip çağırayım."

Ama çıkmadan önce, Levaque Kadın'ın gözüne ayakkabılar ilişti. Mahalle ayağa kalkmış, evin önünde şimdiden bir kalabalık birikmişti. Birileri bu ayakkabıları çalardı nasıl olsa. Üstelik Maheulerde onu giyecek erkek de kalmamıştı. Levaque Kadın ayakkabıları usulca alıp götürdü. Görünüşe bakılırsa, tam Bouteloup'nun ayağına göreydi.

Réquillart'da Hennebeaular Négrel'le birlikte uzun süre Grégoireları beklediler. Kuyudan yukarı çıkmış olan mühendis onlara ayrıntılı açıklamalar yapıyordu: Aşağıda mahsur kalanlara bu akşam ulaşmayı umuyorlardı; ama belli oradan ancak cesetlerini çıkaracaklardı, çünkü ölüm sessizliği devam ediyordu. Mühendisin arkasındaki bir kalasa oturmuş olan Maheude bembeyaz bir yüzle konuşulanları dinliyordu; tam o sırada Levaque Kadın gelip ihtiyarın marifetini anlattı. Maheude, öfke ve sabırsızlıkla elini sallamakla yetindi. Yine de Levaque Kadın'ın peşine takıldı.

Madam Hennebeau ayılıp bayılıyordu. Bu nasıl bir vahşetti! O gün o kadar neşeli, daha birkaç saat önce o kadar yaşam dolu olan zavallı Cécile ölmüştü ha! Mösyö Hennebeau karısını bir süreliğine ihtiyar Mouque'un kulübesine sokmak zorunda kaldı. Beceriksiz elleriyle kadının giysisinin kopçalarını açıyor, ortaya çıkan göğüslerinden yayılan misk kokusuyla altüst oluyordu. Ama onun, evliliğini suya düşüren bu ölüm karşısında şaşkına dönen Négrel'e sarılarak iki gözü iki çeşme ağladığını, ikisinin birlikte yanıp yakıldıklarını görünce, büyük kaygısından kurtuldu. Bu felaket her şeyi yoluna koymuştu; karısının arabacıyla düşüp kalkmasından korktuğu için, yeğeninin yanlarında kalmasını tercih ediyordu.

V

Kuyunun dibinde yüzüstü bırakılan zavallılar dehşet içinde haykırıyorlardı. Şimdi su karınlarına kadar çıkmıştı. Sel gibi akan suyun gürültüsü onları serseme çeviriyor, aşağı düşen son kaplama parçaları dünyanın müthiş bir çatırtıyla başlarına yıkıldığı kaygısını uyandırıyordu; ama onları asıl çılgına çeviren ahırda kapalı kalan beygirlerin kişnemeleriydi, boğazlanan hayvanlara özgü, akıldan çıkmayacak kadar korkunç ölüm çığlıklarıydı bunlar.

Mouque, Savaş'ı çözmüştü. Yaşlı beygir, yuvalarından fırlamış gözlerini durmadan yükselen suya dikmiş, titreyerek öylece duruyordu. Su yükleme bölmesini hızla dolduruyordu, tavanın altında hâlâ yanan üç lambanın kızıl ışığında, yeşilimtırak suyun giderek yükseldiği görülüyordu. Savaş, buz gibi suyun böğründeki kılları ıslattığını hissedince, birden korkunç bir koşu tutturdu, dörtnala uzaklaşarak kömür taşıma galerilerinden birine dalıp gözden kayboldu.

Bunun üzerine, herkes can derdine düştü, işçiler panik içinde hayvanın peşine takıldılar.

"Burada oyalanmaya gerek yok!" diye bağırıyordu Mouque. "Réquillart yolunu denemek lazım."

Geçit kapanmadan yetişirlerse yandaki eski ocaktan çıkabilecekleri düşüncesi onları heyecanlandırmıştı. Art arda dizilen yirmi işçi, su söndürmesin diye lambalarını havada tutarak itiş kakış koşuyorlardı. Neyse ki galeri hafif bir eğimle yükseliyordu; bu yüzden seviyesi daha fazla yükselmeyen suyla mücadele ederek iki yüz metre ilerlediler. Çılgına dönmüş bu zavallıların içlerinde uyuyakalmış eski inançlar uyanmaya başlamıştı, toprak anadan yardım diliyorlardı, atardamarlarından biri kesildiği için bütün kanını üstlerine boşaltarak intikam alıyordu toprak şimdi. İhtiyar bir işçi, maden ocağındaki kötü ruhları yatıştırmak için başparmaklarını dışa doğru kıvırarak, unutulmuş bir duayı mırıldanıyordu.

Ama ilk kavşakta görüş ayrılığına düştüler. Seyis soldan gidilmesini istiyor, diğerleri sağdaki galeriyi izlerlerse yolun kısalacağını söylüyorlardı. Böylelikle bir dakika kaybettiler.

“Bana ne! Geberip gidin burda, benim de çok umurumda ya!” diye haykırdı Chaval. “Ben şu taraftan gidiyorum.”

Sağa girdi, iki arkadaşı da onu takip ettiler. Diğerleri ise, çocukluğundan beri Réquillart’da çalışan Mouque Baba’nın ardına takılıp, koşmaya devam ettiler. Ama o da tereddüt ediyor, hangi yola sapacağına karar veremiyordu. Kafalar karışıyor, yaşlılar bile arapsaçına dönmüş gibi gördükleri yolları tanıyamıyorlardı. Her yol ağzında kararsızlıkla zınk diye duruyorlardı, oysa bir an önce karar vermeleri gerekiyordu.

Yorgunluktan ve korkudan artık yürüyemeyecek hale gelen Catherine yüzünden Étienne en arkadan koşuyordu. Ona kalsa, o da Chaval’le birlikte sağdaki yola sapardı, çünkü o yolun doğru yol olduğunu düşünüyordu; ama kuyunun dibinde ölüp gitme pahasına da olsa onun ardından gitmemişti. Üstelik gruptaki dağılma devam ediyordu, arkadaşlarının bazıları doğru bildikleri yollara sapmışlardı, şimdi ihtiyar Mouque’un arkasında sadece yedi kişi kalmıştı.

“Boynuma sarıl, seni taşıyacağım,” dedi genç kızın takatinin kesildiğini fark eden Étienne.

“Hayır, beni burada bırak,” die mırıldandı Catherine, “artık devam edemeyeceğim, hemen ölüversem daha iyi.”

Diğerlerinden elli metre geride kalmışlardı; Étienne, bütün direnmelerine rağmen Catherine’i kucaklayıp kaldırmaya çalıştığı sırada galeri aniden tıkandı: Devasa bir kütle önlerine düşüp, onları diğerlerinden ayırmıştı. Sular kayalara hücum etmişti bile, dört bir yanda göçükler meydana geliyordu. Geri dönmek zorunda kaldılar. Artık ne yöne gittiklerini bilmeden yürüyorlardı. Bu defter kapanmıştı, Réquillart’dan yukarı çıkma düşüncesinden vazgeçmeleri gerekiyordu. Tek umutları daha yukarıdaki damarlara ulaşabilmekti, eğer sular alçalırsa gelip kendilerini kurtarabilirlerdi belki.

Étienne sonunda, Guillaume damarında olduklarını anladı.

“Tamam!” dedi, “nerede olduğumuzu biliyorum. Lanet olsun! Doğru yolda ilerliyormuşuz, ama şimdi ne halt edeceğiz bilemiyorum!.. Dinle, dümdüz gidelim, bacadan yukarı tırmanırız.”

Sular göğüslerine kadar yükseldiği için ağır ağır ilerliyorlardı. Işıkları oldukça umutsuzluğa kapılmıyorlardı. Yağı idareli kullanmak için lambalardan birini söndürdüler, söndürdükleri lambanın içindeki gazyağını daha sonra diğerine boşaltacaklardı. Bacaya varmak üzereyken arkalarından gelen bir gürültüyle kafalarını o yana çevirdiler. Yoksa arkadaşlarının da yolu tıkanmış, geri mi dönüyorlardı? Ta uzaktan uğultu gibi bir soluk sesi geliyordu, köpükler sıçratarak kendilerine doğru yaklaşan bu fırtınanın neyin nesi olduğunu anlayamıyorlardı. Beyazımsı, kocaman bir kütlenin karanlıktan çıkıp, daracık payandaların arasından zorlukla geçerek yanlarına ulaşmaya çalıştığını fark edince çığlık attılar.

Bu, Savaş'tı. Yükleme bölmesinden fırlayıp gittikten sonra, karanlık galerilerde çılgınca koşmuştu. On bir yıldır yaşadığı bu yeraltı şehrinin yollarını biliyormuş gibi görünüyordu; hep içinde yaşadığı bu sonsuz geceye alışık gözleri çok iyi seçiyordu. İri cüssesiyle doldurduğu bu daracık sıçanyollarında başını eğip bacaklarını kıvırarak koşuyor, koşuyordu. Yollar birbirini izliyor, karşısına kavşaklar çıkıyor, ama o hiç tereddüt etmiyordu. Nereye gidiyordu? Belki de ta uzaklara, doğduğu ve ilk gençliğini geçirdiği Scarpe kıyısındaki değirmene, gökyüzünde devasa bir lamba gibi ışıldayan güneşin belli belirsiz hatırasına doğru koşuyordu. Yaşamak istiyor, hayvan hafızası canlanıyor, ovaların havasını bir kez daha soluma arzusu onu, sıcacık, ışıklı gökyüzüne açılan o deliğe ulaşana kadar koşmaya zorluyordu. Eski tevekkülü bir isyan duygusuyla silinip gitmekteydi, gözlerini kör etmiş olan ocak, şimdi de onu öldürmek istiyordu. Sular onu kovalıyor, bacaklarını kırbaçlıyor, sağrısını ısırıyordu. Ama ilerledikçe galeriler daralıyor, tavanlar alçalıyor, duvarlar onu sıkıştırıyordu. Yine de Savaş, derisinin yüzülmesine, payandaların arasından zorlukla geçerken etlerinin parçalanmasına rağmen koşmaya devam ediyordu. Maden ocağı onu kıstırıp boğmak için dört bir yandan daralıyor gibiydi.

Étienne ve Catherine kendilerine doğru gelmeye çalışan hayvancağızın kayaların arasına sıkıştığını gördüler. Ayağı takılıp tökezlemiş, iki ön bacağı da kırılmıştı. Son bir çabayla birkaç metre daha süründü; ama böğürleri daracık aralıktan geçmiyordu bir türlü, toprak onu kıskıvrak yakalamış, tüm bedenini sarmalamıştı. Kanlar

içindeki başını öne doğru uzatıp, iri iri açılmış bulanık gözlerle, geçebileceği bir yarık aradı. Su hızla yükselip bedenini kaplıyordu. Ahırda can veren diğer beygirler gibi, iç paralayıcı biçimde uzun uzun kişnemeye başladı. Korkunç bir can çekişmeydi bu; bacakları kırılmış, kıpırdayamaz duruma gelmiş yaşlı hayvancağız, gün ışığından uzakta, toprağın ta derinlerinde çırpınıp durmaktaydı. Yürek paralayan çığlıkları dinmek bilmiyordu, sular yelesine kadar yükselmişti, öne doğru uzatıp alabildiğine açtığı ağzından daha boğuk çığlıklar çıkıyordu şimdi. Dolan bir fıçının boğuk gurultusunu andıran son bir hırıltı işitildi. Ardından her yanı derin bir sessizlik kapladı.

"Ah! Tanrım! Götür beni buradan," diye hıçkıra hıçkıra ağlıyordu Catherine. "Ah! Tanrım! Korkuyorum, ölmek istemiyorum... Götür beni! Götür!"

Ölümü görmüştü. Kuyunun çökmesi, ocağı suların basması, hiçbiri, can çekişen Savaş'ın haykırışları kadar müthiş bir dehşet yaşatmamıştı ona. Hayvanın çığlıklarını duyuyor, canhıraş kişnemeleri hâlâ kulaklarında çınlıyor, tepeden tırnağa ürperiyordu.

"Beni götür buradan! Götür beni!"

Étienne onu belinden kavrayıp sürüklemeye başladı. Tam zamanında harekete geçmişlerdi, bacaya çıktıklarında omuzlarına kadar ıslanmış vaziyetteydiler. Kızın direklere tutunacak gücü kalmadığından Étienne ona yardım etmek zorundaydı. Tam üç sefer, Catherine'in ellerinin arasından kayıp, arkalarında gürüldeyen derin sulara düşeceğini sandı. Henüz su baskınına uğramamış ilk galeriye ulaştıklarında birkaç dakika soluk alma fırsatı buldular. Çok geçmeden sular hücuma geçince yeniden tırmanmaları gerekti. Bu tırmanış saatlerce devam etti, yükselen sular onları bir galeriden diğerine kaçırıyor, hep daha yukarı çıkmaya zorluyordu. Altıncı galeride soluklanırken yeni bir umuda kapıldılar, su seviyesinde artış olmuyor gibiydi. Ama sular aniden hızla yükselmeye başladı; yedinci, ardından da sekizinci galeriye tırmanmak zorunda kaldılar. Artık tek galeri kalmıştı, oraya ulaştıklarında suyun santim santim yükselmesini endişeyle izlediler. Yükselme durmazsa, tıpkı yaşlı beygir gibi onlar da tavana yapışacak, ağızlarına sular dolarak ölüp gideceklerdi!

Her an yeni göçük sesleri geliyordu. Maden ocağının incecik bağırsakları akış halindeki bu büyük su kütlesini taşıyamadığı için

çatlayıp yarılıyor, ocak tepeden tırnağa sarsılıyordu. Su tarafından püskürtülen hava galerilerin ucunda birikip sıkışıyor; korkunç patlamalarla, yarılan kayaların ve altüst olan toprak katmanlarının arasından geçip gidiyordu. Korkunç gümbürtülerle gelen tam bir yeraltı afetiydi bu, tufanların yeryüzünü altüst edip dağları ovaların altına gömdüğü zamanlarda yaşanan o eski kaostu.

Ardı arkası gelmeyen çöküntülerle serseme dönen Catherine, ellerini kavuşturarak durmadan aynı lafı ağzında geveliyordu:

"Ölmek istemiyorum... Ölmek istemiyorum..."

Étienne onu rahatlatmak için suyun artık yükselmediğine yemin ediyordu. Altı saattir kaçmaktaydılar, yardımlarına gelmeleri an meselesiydi. Altı saat derken öylesine söylüyordu, zaman kavramını yitirmişti. Aslında tam bir gündür Guillaume damarında tırmanıp duruyorlardı.

Sırılsıklam vaziyette, tir tir titreyerek bir köşeye oturdular. Catherine giysilerinin suyunu sıkmak için hiç utangaçlık duymadan soyundu; sonra pantolonunu ve ceketini tekrar giyip üzerinde kurumalarını bekledi. Ayakları çıplak olduğundan, Étienne kendi pabuçlarını giymesi için ona ısrar etti. Şimdi sabırla bekleyebilirlerdi; lambanın fitilini kısmışlar, kandil ışığı gibi azıcık bir ışıkla yetiniyorlardı. Ama midelerine kramplar girmeye başladı, ikisi de açlıktan ölmek üzere olduklarını fark ettiler. O ana dek yaşadıklarının bile farkına varamamışlardı. Felaket meydana geldiği sırada henüz yemeklerini yememişlerdi, ekmek dilimlerini bulup çıkardıklarında, dilimlerin suyla şişerek lapaya dönmüş olduğunu gördüler. Catherine, kendi payını yemek istemeyen genç adama çıkıştı. Bitkin düşen genç kız ekmeğini yer yemez buz gibi toprağın üzerinde uyuyakaldı. Uykusuzluktan perişan olan Étienne ise, başını ellerinin arasına almış, sabit bakışlarla onun başını bekliyordu.

Bu şekilde kaç saat geçmişti kim bilir? Étienne bunu kestiremiyordu. Bildiği tek şey, baca deliğinden gördüğü simsiyah ve yerinde duramayan suyun, kendilerine ulaşmak için bir canavar gibi sırtını kabarttığıydı. Önce ince bir çizgi halinde, kıvrak bir yılan gibi uzadı; ardından eğilip bükülerek sürünen bir sırt gibi genişledi, çok geçmeden onlara ulaştı, uyuyan genç kızın ayakları ıslanmaya başladı. Kaygılanan Étienne onu uyandırıp uyandırmamakta tereddüt

ediyordu. Onu bu tatlı uykudan uyandırmak, hiçbir şeyin farkında olmamanın huzuruyla belki de açık havayı, güneşi gördüğü o güzelim düşünden çekip çıkarmak insafsızlık olmayacak mıydı? Zaten nereye kaçacaklardı ki? Düşünüp duruyordu, birden hatırladı; damarın bu bölümünde yükleme asansörlerine giden rampa, üst kattaki yükleme hangarına açılan rampayla bağlantılıydı. Bu bir çare olabilirdi. Étienne, suyun yükselmesini izleyerek, kendilerini oradan süreceği zamanı bekleyerek, Catherine'in mümkün olduğunca uyumasına izin verdi. Sonunda onu hafifçe kucaklayıp kaldırdığında, Catherine tepeden tırnağa ürperdi.

"Aman Tanrım! Demek yeniden başlıyor!"

Ayılıp her şeyi hatırlamış, ölümün tekrar yanı başında olduğunu görerek haykırmaya başlamıştı.

"Hayır, sakin ol," diye mırıldandı Étienne. "Geçebileceğimiz bir yer var, yemin ederim."

Rampaya ulaşmak için yeniden omuzlarına kadar ıslanarak iki büklüm yürümek zorunda kaldılar. Baştan başa payandalarla pekiştirilmiş yüz metre uzunluğundaki bu delikte daha tehlikeli bir tırmanış başladı. Önce vagonlardan birini aşağıda sabit hale getirmek için halata asılmayı denediler, çünkü tırmanışları sırasında diğer vagon aşağı inecek olursa onları ezebilirdi. Ama halat yerinden kıpırdamadı, düzenek bozulmuş olmalıydı. Kendilerini tedirgin eden bu halatı kullanmayı göze alamayıp, başka bir tehlikeye atılmayı tercih ettiler; tırnaklarını kaygan direklere geçirerek tırmanmaya başladılar. Étienne arkadan geliyor, elleri kan içinde kalan kız kaydıkça ona başıyla alttan destek oluyordu. Aniden, yolu tıkayan kalas parçalarına çarptılar. Toprak kaymıştı, meydana gelen bir göçük daha yukarı çıkmalarını engelliyordu. Neyse ki, bulundukları yerde bir kapı vardı, o kapıdan bir galeriye çıktılar.

Önlerinde bir lamba ışığı görünce şaşkına döndüler. Adamın biri onlara öfkeyle bağırıyordu:

"İşte benim gibi kendini kurnaz sanan iki ahmak daha!"

Chaval'di bu, göçük rampayı tıkadığı için orada kısılıp kalmıştı; onunla birlikte giden iki arkadaşı kafaları yarılıp yarı yolda ölmüşlerdi. Dirseğinden yaralanan Chaval ise, cesaret edip, emekleyerek geri dönmüş, onların lambalarını almış, ceplerini karıştırarak ekmeklerini

aşırmıştı. Tam yanlarından ayrılmak üzereyken arkasında meydana gelen son bir göçük galeriyi tıkamıştı.

Toprağın altından çıkan bu insanları görür görmez, yemeğini onlarla paylaşmayacağına yemin etmişti. Gerekirse onları öldürecekti. Sonra o da gelenleri tanıdı, öfkesi dindi, gülmeye başladı, gülüşünde şeytani bir sevinç vardı.

"Ah! Demek sensin ha Catherine! Demek burnunu sürtünce erkeğine dönmeye karar verdin. Tamam! Bunu birlikte kutlayalım."

Étienne'i görmezden geliyordu. Bu karşılaşma yüzünden allak bullak olan Étienne ise, kendisine sokulan vagon sürücü kızı korumak için gayri ihtiyari bir hareket yapmıştı. Yine de durumu kabullenmek gerekiyordu. Daha bir saat önce dostane bir şekilde ayrılmışlar gibi Chaval'e sordu:

"Aşağılara baktın mı? Oradaki damarlardan geçebilir miyiz?" dedi.

Chaval hâlâ pis pis sırıtıyordu.

"Evet ya! Damarlar! Onlar da göçtü, iki duvar arasında kısılıp kaldık, tam bir fare kapanı burası... Ama iyi bir dalgıçsan geldiğin yoldan geri dönebilirsin."

Gerçekten de su yükseliyor, çıkardığı şıpırtılar işitiliyordu. Kaçış yolu çoktan tıkanmıştı. Üstelik Chaval haklıydı, burası tam bir fare kapanıydı, önü ve arkası büyük göçüklerle tıkanmış bir galeri parçacığıydı. Tek bir geçit yoktu, üçü de orada kapana kısılmıştı.

"Demek kalıyorsun?" diye ekledi Chaval alaycı bir ifadeyle. "Boşver, en iyisini yaparsın, beni rahat bırakırsan ağzımı açıp sana tek laf etmem. Burada iki erkek için yeterince yer var... Yakında ilk kimin geberip gideceğini görürüz, tabii yardım gelirse o başka, gerçi bana biraz zor görünüyor ya."

"Duvara vurursak belki bizi duyarlar," dedi Étienne.

"Vurmaktan bıktım usandım... Al bakalım! Bu taşla bir de sen dene."

Étienne Chaval'in daha önce vura vura ufaladığı taşı yerden aldı; damara vurarak, tehlike altındaki madencilerin yerlerini belli etmek için başvurdukları o uzun işareti verdi. Sonra kulağını yapıştırıp dinledi. Aynı şeyi yirmi kez tekrarladı. Hiçbir yanıt gelmiyordu.

Bu arada Chaval, soğukkanlılık görüntüsü vererek kendine yer hazırlıyordu. Önce üç lambasını duvarın dibine yerleştirdi, yalnızca

biri yanıyordu, diğerlerini daha sonra kullanacaktı. Sonra bir kalas parçasının üzerine, geriye kalan iki dilim ekmeği yerleştirdi. Burası onun yemek dolabıydı, tutumlu davranırsa ekmekler iki gün idare ederdi. Catherine'e doğru döndü:

"Biliyorsun Catherine, çok acıkırsan bunların yarısı senin."

Genç kız sesini çıkarmıyor, tekrar bu iki erkeğin arasında olmak sıkıntısını iyice artırıyordu.

Çekilmez yaşam başladı. Yerde birbirlerinin birkaç adım uzağında oturan Chaval ve Étienne hiç konuşmuyorlardı. Chaval'in uyarısı üzerine genç adam lambasını söndürdü, gereksiz bir israftı bu; sonra yeniden sessizliğe gömüldüler. Étienne'in yanına uzanmış olan Catherine eski sevgilisinin kendisine yönelttiği bakışlardan huzursuzdu. Saatler geçiyor, hiç durmadan yükselen suların şıpırtısı duyuluyordu; arada sırada da derin sarsıntılar, uzaktan gelen gümbürtüler maden ocağındaki son göçükleri haber veriyordu. Lambadaki yağ bitip de diğerini yakmak gerektiğinde, bir an için grizu korkusuyla huzursuzlandılar; ama karanlıkta kalmaktansa hemen havaya uçmayı tercih ediyorlardı, neyse ki patlama olmadı, grizu yoktu. Yeniden uzandılar, saatler yine geçip gidiyordu.

Bir gürültüyle irkilen Étienne ve Catherine kafalarını kaldırdılar. Chaval yemek yemeğe karar vermişti: Bir dilim ekmeğin yarısını kesmiş, hepsini bir anda yalayıp yutmamak için lokmalarını uzun uzun çiğniyordu. Açlıktan kıvranmakta olan diğerleri ise öylece ona bakıyorlardı.

"Gerçekten istemiyor musun?" diye sordu sürücü kıza kışkırtıcı bir ifadeyle. "Hata ediyorsun."

Catherine, teklifi geri çevirememe korkusuyla gözlerini yere eğmişti, midesine giren krampların şiddetiyle gözleri yaşlarla doldu. Ama Chaval'in ne yapmaya çalıştığını anlıyordu; daha o sabah soluğunu ensesinde hissetmişti, onu bir başkasının yanında gördüğü için o eski çılgınca arzusu depreşmişti. Kendisini çağıran o gözlerdeki ateşi Catherine çok iyi biliyordu; kıskançlık krizine kapılıp, annesinin kiracısıyla düşüp kalkmakla suçladığı kızcağıza tekme tokat giriştiği zamanlardaki ateşti bu. Ama Catherine erkeği istemiyor, eğer ona dönecek olursa, içinde can çekiştikleri bu daracık mahzende iki adam

birbirine girer diye ödü kopuyordu. Hey Tanrım! Son saatlerini dostça geçiremezler miydi?

Étienne, Chaval'den bir lokma ekmek dilenmektense açlıktan ölmeyi tercih ederdi. Sessizlik ağırlaşıyor, dakikalar hiçbir umut vermeden, yeknesak bir biçimde ağır ağır akıp gidiyor, sanki zaman geçmiyordu. Üçü birlikte kısılıp kaldıklarından beri bir gün geçmişti. İkinci lamba da sönmek üzereydi, üçüncüyü yaktılar.

Chaval diğer ekmek dilimini yemeye başlarken homurdandı:

"Aptal, gelip yesene!"

Catherine ürperdi. Étienne onu özgür bırakmak için arkasını dönmüştü. Kımıldamadığını görünce, alçak sesle fısıldadı:

"Hadi git, yavrum."

Bunun üzerine, Catherine'in bastırdığı gözyaşları sel gibi boşandı. Ayağa kalkacak gücü bile yoktu, hatta aç olup olmadığını da bilmiyordu artık, tüm bedenini saran bir ıstırapla uzun uzun ağladı. Étienne ayağa kalkmış, durmadan gidip geliyor, hayatının son anlarını nefret ettiği rakibiyle geçirmek zorunda oluşuna öfkelenerek işaret vermeye devam ediyor, ama hiçbir yanıt alamıyordu. Birbirlerinden uzakta ölecek kadar bile yerleri yoktu! On adım atar atmaz geri dönmek ve o adamla burun buruna gelmek zorunda kalıyordu. Yerin dibinde bile bu zavallı kızı paylaşamıyorlardı! Kız sağ kalanın olacak, ondan önce ölürse Chaval, Catherine'i yine kendisinden çalacaktı. Saatler birbirini kovalıyor, zaman geçmek bilmiyor, solukları ve birbirlerinin gözleri önünde giderdikleri doğal ihtiyaçlarıyla giderek zehirlenen bu daracık alandaki birliktelikleri iyice katlanılmaz bir hal alıyordu. Étienne, yumruklarıyla parçalamak ister gibi iki kez kayalara saldırdı.

Bir gün daha sona eriyordu; Chaval Catherine'in yanına oturmuş, son dilimini onunla paylaşıyordu. Genç kız lokmaları güçlükle çiğniyor, Chaval ise, ona diğerinin önünde bir kez daha sahip olmadan ölmeyi istemeyen kıskanç âşık inadıyla her lokmayı bir okşayışla ödetiyordu. Artık tükenmiş olan Catherine'in ona karşı koyacak gücü kalmamıştı. Ama Chaval onunla sevişmeye yeltenince, sızlandı.

"Ah! Bırak beni, kemiklerimi kıracaksın."

Tir tir titreyen Étienne olanları görmemek için alnını bir direğe yaslamıştı. Birden hışımla atıldı.

“Lanet olası, bırak onu!”

“Seni ne ilgilendirir, o benim kadınım, dilediğimi yaparım!” dedi Chaval.

Ve meydan okurcasına kıza sıkı sıkı sarıldı, kızıl bıyıklarını dudaklarına yapıştırırken konuşmayı sürdürüyordu:

“Bizi rahat bırak tamam mı! Orada dur da becerip bereremediğimize bak bakalım.”

Ama dudakları bembeyaz kesilen Étienne haykırıyordu:

“Eğer onu bırakmazsan seni boğarım!”

Chaval bir çırpıda ayağa fırladı, çünkü ıslık gibi çıkan sesinden Étienne’in son derece ciddi olduğunu anlamıştı. Ölüm ağırdan alıyordu sanki, ikisinden birinin bir an önce yok olması gerekiyordu. Çok yakında sonsuza dek yan yana uyuyacakları toprağın altında o eski kavga yeniden başlıyordu. Bulundukları yer o kadar dardı ki, ellerini duvarlara çarpıp parçalamadan yumruk bile atamıyorlardı.

“Kolla kendini,” diye homurdandı Chaval. “Bu sefer işini bitireceğim.”

O zaman Étienne çılgına döndü. Gözlerini kan bürümüş, suratı kıpkırmızı kesilmişti. Karşı konulmaz öldürme ihtiyacı fiziksel bir ihtiyaca dönüşmüştü adeta, şiddetli bir öksürük nöbetine yol açan boğaz gıcıklanması gibiydi. Bu ihtiyaç giderek arttı, o kalıtımsal bozukluğun etkisiyle, iradesini aşıp geçti. Duvardaki bir şist tabakasına yapıştı; kocaman, çok ağır bir parçayı sarsarak yerinden kopardı. Sonra iki eliyle kavrayarak, öfkenin katbekat artırdığı bir güçle Chaval’in kafasına indirdi.

Chaval geriye çekilecek zaman bulamadı. Yere serilip kaldı, suratı dağılmış, kafası patlamıştı. Beyin parçacıkları galerinin tavanına sıçramıştı, tıpkı bir pınardan fışkıran su gibi, yarasından kıpkızıl bir kan fışkırıyordu. Hızla bir kan gölcüğü oluştu, lambanın puslu ışığı bu gölcüğe yansıdı. Dört bir yanı kapalı olan kovuk giderek karanlığa gömülüyor; yerde yatan ceset, tümsek oluşturmuş bir kömür yığınına benziyordu.

Étienne öne doğru eğilmiş, büyüyen gözbebekleriyle ona bakıyordu. Demek sonunda olan olmuş, onu öldürmüştü. Ettiği mücadele, soyunun ağır ağır biriktirdiği alkole, dokularında uyuklayan o zehire karşı verdiği yararsız savaş bulanık anılar halinde aklına

geliyordu. Oysa başı sarhoşluktan değil, açlıktan dönüyordu, yine de ailesinin ta uzaklarda kalmış sarhoşluğu bu işi yapmasına yetmişti. Bu cinayetin dehşeti karşısında tüyleri diken diken oluyor, ama eğitilmiş yanının tüm isyanına rağmen yüreği neşeyle çarpıyor, nihayet hayvani iştahını tatmin etmiş olmanın sevincini yaşıyordu. Sonra içi gururla doldu, daha güçlü olmanın gururuydu bu. Gırtlağı bir çocuk tarafından bıçakla kesilerek öldürülen küçük asker geldi gözünün önüne. Sonunda kendisi de birini öldürmüştü işte.

Ama Catherine ayağa dikilmiş, haykırıyordu.

"Tanrım! Öldü!"

"Üzüldün mü yoksa?" diye sordu Étienne öfkeyle.

Kızcağızın soluğu tıkanıyor, kekeliyordu. Sonra sendeleyerek Étienne'in kollarına atıldı.

"Ah! Beni de öldür! İkimiz de ölelim!"

Delikanlının omuzlarına yapışıp ona sarılıyordu, Étienne de kıza sarıldı, öylece ölmeyi umut ediyorlardı. Ama ölümün acelesi yoktu, kollarını gevşettiler. Catherine gözlerini kaparken, genç adam bir süre daha yaşamak zorunda oldukları bu daracık alandan çıkarmak için, sefil adamın cesedini sürükleyerek aşağıya attı. Bu ceset ayaklarının altında oldukça, orada yaşamaları mümkün değildi. Köpükler saçarak suya gömüldüğünü duyduklarında dehşete kapıldılar. Demek su şimdiden bu çukuru doldurmuştu! Hemen ardından, suyun galeriye doğru taştığını fark ettiler.

Bunun üzerine yeni bir mücadele başladı. Son lambayı yakmışlardı, inatla ve düzenli bir şekilde yükselen suları aydınlatan lambadaki yağ da bitmeye yüz tutmuştu. Su önce ayak bileklerine, ardından dizlerinde kadar çıktı. Galeri yukarı doğru eğimliydi, gidip en sonuna sığındılar, böylece birkaç saat daha kazandılar. Ama çok geçmeden su tekrar onlara ulaştı, bu sefer bellerine kadar suyun içindeydiler. Ayakta kısılıp kalmış, sırtlarını kayaya dayamış, suyun durmadan yükselişini izliyorlardı. Ağızlarına ulaştığında işleri bitecekti. Tavana astıkları lamba, hafif dalgalarla çalkalanan suyu sarıya boyuyordu; ışık yavaş yavaş ölgünleşti, kabaran sularla birlikte artan karanlık tarafından kemirilir gibi hiç durmadan küçülen bir yarım daireden başka bir şey göremez oldular; birdenbire karanlığa gömüldüler son gazyağı damlasını da püskürten lamba sönmüştü. Bir

daha gün ışığını göremeden sonsuza dek bağrında uyuyacakları toprağın zifirî karanlık gecesi başlamıştı.

“Lanet olsun!” diye söylendi Étienne, boğuk bir sesle.

Catherine, karanlığın kendisini ele geçirdiğini hisseder gibi, genç adama sokulmuştu. Alçak sesle madencilere özgü bir sözü tekrarladı:

“Ölüm lambaya üflüyor.”

Yine de, bu tehlike karşısında içgüdüleri mücadeleden vazgeçmiyordu, yaşama hırsıyla yeniden canlandılar. Étienne lambanın kancasıyla şist katmanını oymaya başadı, Catherine de tırnaklarıyla ona yardım ediyordu. Böylece yüksekçe bir set oluşturdular, birlikte oraya çıkıp oturdular ve ayaklarını aşağı sarkıttılar, tavan başlarının hemen üzerinde olduğundan iki büklüm oturmak zorundaydılar. Şimdi buz gibi su yalnızca topuklarına geliyordu; ama çok geçmeden, engellenemeyecek şekilde hiç durmadan yükselen suyla bileklerinin, baldırlarının, dizlerinin buz kestiğini hissettiler. Yeterince düzleştiremedikleri set nemlenip öyle bir kayganlaşmıştı ki kayıp düşmemek için sıkı sıkı tutunmak zorunda kalıyorlardı. Sona gelmişlerdi, kımıldamaya bile cesaret edemedikleri bu kovukta yorgunluktan tükenmiş halde, aç biilaç ve ışıksız, daha ne kadar dayanabilirlerdi? Özellikle de, ölümün nasıl geleceğini görmelerini engelleyen karanlığa katlanmak çok zordu. Ortalığa büyük bir sessizlik hâkimdi, ağzına kadar suyla dolan ocakta tek bir kıpırtı yoktu. Şimdi altlarında sadece, galerilerin dibinde sessizce kabaran o denizi hissediyorlardı.

Kapkaranlık saatler birbirini izliyor, zaman kavramını iyice yitirdikleri için geçen süreyi tam olarak hesaplayamıyorlardı. Çektikleri işkence, dakikaları daha uzun hissettirmesi gerekirken, onları hızla kapıp sürüklüyordu. Orada kısılıp kalalı iki gün ve bir gece olduğunu sanıyorlardı, oysa üçüncü gün sona ermişti bile. Artık yardım geleceğine dair tüm umutlarını yitirmişlerdi, nerede olduklarını kimse bilmiyordu, üstelik kimse oraya inemezdi, su onlara aman verse bile açlıktan öleceklerdi. Son bir kez daha imdat işareti vermeyi düşündüler; ama taş suyun altında kalmıştı. Zaten kendilerini kim duyacaktı ki?

Catherine, tevekküllü bir tavırla, ağrıyan başını duvara dayamıştı ki irkilerek doğruldu.

"Dinle!" dedi.

Étienne önce hâlâ yükselmekte olan suyun şıpırtısından söz ettiğini sandı. Onu sakinleştirmek için yalan söyledi.

"Ayaklarımı sallıyorum, onu duyuyorsun."

"Hayır hayır, öyle değil... Dinle bak!"

Kulağını kömür damarına iyice yaslıyordu. Étienne anladı, genç kız gibi o da kulağını dayadı. Solukları kesilerek bir iki saniye beklediler. Ardından, çok derinden gelen uzun aralıklı ve çok zayıf üç vuruş işittiler. Ama hâlâ emin değillerdi, kulakları uğulduyordu, belki de kömür katmanındaki çatırtıları duyuyorlardı. Üstelik karşılık vermek için duvara neyle vuracaklarını bilemiyorlardı.

Étienne'in aklına bir fikir geldi.

"Ayağında pabuçlar var. Çıkarıp topuğuyla vursana."

Catherine pabuçla vurarak madencilerin imdat işaretini verdi; sonra kulak kesildiler, uzaktan gelen üç vuruşu yine işittiler. Yirmi kere tekrarlayıp yirmi kere yanıt aldılar. Ağlıyor, dengelerini kaybetme pahasına birbirlerine sarılıyorlardı. Arkadaşları oradaydı, nihayet geliyorlardı. Kurtarıcıları sanki kayayı parmaklarıyla yarıp kendilerini oradan çekip çıkaracakmış gibi taşkın bir sevince kapılmışlardı; bu müthiş coşku bekleyişin tüm acılarını, uzun süre yanıtsız kalan çağrıların öfkesini bir anda silip süpürmüştü.

"Ne şans ama değil mi!" diye haykırdı Catherine neşeyle, "İyi ki başımı duvara yaslamışım!"

"Sende de iyi kulak varmış ama!" diye karşılık verdi Étienne. "Ben hiçbir şey duymamıştım."

O andan itibaren, en küçük bir işarete karşılık vermek üzere nöbetleşe duvarı dinlediler. Kısa süre sonra kazma sesleri işittiler: Kurtarma çalışmaları başlamıştı, bir tünel açıyorlardı. Étienne'le Catherine her sese kulak kabartmaktaydı. Ama keyifleri kaçmıştı. Birbirlerine moral vermek için gülmeye devam etseler de, tekrar umutsuzluğa kapılmaya başlamışlardı. Önce durumu açıklığa kavuşturmaya çalıştılar: Belli ki Réquillart'dan geliyorlardı, damarın içinden bir tünel, hatta belki de birkaç tünel açıyorlardı, çünkü üç ayrı kazma sesi duyuluyordu. Sonra daha az konuşmaya başladılar, arkadaşlarıyla aralarındaki katmanın genişliğini hesap edince sesleri tamamen kesildi. Sessizce düşünmeye devam ediyor, bir işçinin böyle

bir kütleyi delmek için kaç gün uğraşması gerektiğini hesaplıyorlardı. Onlara zamanında ulaşmaları mümkün değildi, arkadaşları gelene kadar çoktan ölmüş olacaklardı. Endişeleri giderek arttığından birbirleriyle konuşmaya cesaret edemiyor; umutsuzca, sadece hâlâ yaşadıklarını belli etme ihtiyacıyla pabuçla vurarak işaretlere yanıt veriyorlardı.

Bir gün, sonra bir gün daha geçti. Altı günden beri toprağın altındaydılar. Dizlerinin seviyesinde durmuş olan su ne yükseliyor ne de alçalıyordu; bu buz deryasının içinde bacakları erimiş gibiydi. Bir saatliğine ayaklarını yukarı çekebiliyorlardı; ama duruş şekilleri o kadar rahatsız ediciydi ki şiddetli kramplarla kıvranıyor ve bacaklarını yeniden suya sallandırmak zorunda kalıyorlardı. On dakikada bir kalçalarını geriye çekerek kaygan kayanın üzerine yeniden yerleşmeye çalışıyorlardı. Çıkıntı yapan kömür parçaları sırtlarına batıyor, kafalarını vurmamak için sürekli iki büklüm oturduklarından enselerinde şiddetli ağrılar hissediyorlardı. Suyun ittiği hava kısılıp kaldıkları bu daracık yerde iyice sıkışıyor, nefes almaları giderek zorlaşıyordu. Boğuklaşan sesleri çok uzaklardan gelir gibiydi. Kulakları uğuldamaya başladı, çılgınca çalan bir alarm zilinin sesini, sağanak halinde yağan dolulardan kaçışan bir hayvan sürüsünün patırtılarını duyar gibi oluyorlardı.

Catherine açlıktan kıvranmaya başlamıştı. Kasılmış ellerini boğazına götürüyor, derin derin soluk almaya çalışıyor, midesi kerpetenle sökülüyormuş gibi yürek paralayıcı iniltiler çıkarıyordu. Aynı işkencenin pençesindeki Étienne hummalı bir çaba içinde elleriyle karanlığı yoklarken parmakları yanı başındaki yarı yarıya çürümüş bir payanda direğine rastladı, tırnaklarıyla tahtayı ufaladı. Bir avuç kırıntıyı sürücü kıza verdi, Catherine kırıntıları oburca yuttu. İki gün boyunca bu çürük tahtayı yiyerek yaşadılar, tümüyle yiyip bitirince umutsuzluğa kapılarak diğer tahtaları ufalamak istediler, ama hepsi sağlamdı ve lifleri birbirinden ayrılmıyordu. Çektikleri işkence daha da arttı, giysilerinin kumaşını yiyemedikleri için öfkeden kuduruyorlardı. Étienne'in belindeki deri kemer onları bir süre için idare etti. Genç adam dişleriyle küçük parçalar koparıyor, Catherine de çiğneyerek yutmaya çalışıyordu. Böylece ağızları oynuyor,

kendilerini yemek yermiş gibi hissediyorlardı. Kemer bittiğinde, giysilerinin kumaşına giriştiler, kumaşı saatlerce emiyorlardı.

Bir süre sonra, o şiddetli kramplar dindi; açlık derin, sinsi bir acıya dönüştü, güçleri yavaş yavaş tükeniyordu. Hiç kuşku yok ki, ellerinin altında diledikleri kadar su olmasa çoktan ölüp giderlerdi. Hafifçe eğiliyor, avuçlarına dolan suyu içiyorlardı, bu hareketi art arda belki yirmi kez yapıyorlardı, içleri öyle bir yanıyordu ki suyun hepsini içseler de kanamayacaklardı sanki.

Yedinci gün, Catherine su içmek için eğildiğinde, eli yüzen bir nesneye çarptı.

"Baksana... Bu da ne böyle?"

Étienne karanlıkta eliyle yokladı.

"Bilemiyorum, havalandırma kapısının örtüsüne benziyor."

Catherine içmeye devam etti, ama ikinci kez avucunu doldururken o nesne yeniden eline çarptı. Kız korkunç bir çığlık attı.

"Tanrım, bu o!"

"Kim?"

"O işte, bilmiyor musun? Bıyıkları elime değdi."

Yükselen suyla birlikte onların önüne kadar gelmiş olan Chaval'in cesediydi bu. Étienne elini uzatır uzatmaz, bıyıkları ve ezilmiş burnu hissetti; korku ve tiksintiyle ürperdi. Midesi bulanan Catherine ağzındaki suyu tükürmüştü. Kendisini kan içmiş gibi hissediyordu, önündeki bu derin su o adamın kanına dönüşmüştü sanki.

"Bekle," diye kekeledi Étienne, "göndereyim şunu."

Cesedi bir tekmeyle uzaklaştırdı. Ama çok geçmeden yeniden bacaklarına çarptığını hissettiler.

"Lanet olasıca! Defol git!"

Üçüncü seferden sonra, Étienne vazgeçmek zorunda kaldı. Belli ki bir akıntı cesedi geri getiriyordu. Chaval gitmek istemiyordu, onlarla birlikte olmak, onlarla uğraşmak istiyordu. Havayı daha da zehirleyen korkunç bir arkadaştı bu. Bütün gün, kendileriyle mücadele ederek su içmediler, ölmeyi tercih ediyorlardı; ama ertesi gün, artık dayanacak halleri kalmamıştı: Her seferinde cesedi ileri itiyor, suyu avuçlarına doldurup içiyorlardı. İnatçı bir kıskançlıkla durmadan aralarına girsin diye beynini dağıtma zahmetine katlanmıştı demek Étienne. Chaval

sonuna kadar onları rahat bırakmayacak, ölüyken bile birlikte olmalarını engellemeye çalışacaktı.

Bir gün, derken bir gün daha geçti. Suyun her çalkantısında, öldürdüğü adam Étienne'e hafifçe çarpıyordu, varlığını hatırlatmak için onu dürtüyordu sanki. Genç adam her seferinde ürperiyordu. Sürekli olarak onu, ezilmiş suratındaki kızıl bıyıklarıyla, şişmiş ve morarmış halde görür gibi oluyordu. Derken, olanları hatırlamaz oluyordu, onu öldürmemişti, Chaval suda yüzüyor, kendisini ısırmaya çalışıyordu. Catherine şimdi bitmek bilmez, uzun ağlama krizleriyle sarsılıyor, ardından müthiş bir bitkinliğin pençesine düşüyordu. En sonunda baygın düştü. Étienne onu uyandırdığında, gözlerini bile açmadan birkaç kelime geveliyor, sonra yeniden uyuklamaya başlıyordu; düşüp boğulmasından korkan genç adam bir kolunu onun beline dolamıştı. Şimdi arkadaşlarına o karşılık veriyordu. Kazma sesleri yaklaşıyor, Étienne bu sesleri hemen arkasında duyuyordu. Ama onun da gücü tükeniyordu, duvara vurma gayretini bile gösteremez olmuştu. Orada olduklarını biliyorlardı, boşuna yorulmanın ne anlamı vardı? Zamanında gelip gelmeyecekleri umurunda değildi artık. Bekleyişin verdiği sersemlikle epey bir süredir, neyi beklediğini bile unutacak hale gelmişti.

Teselli edici bir olay biraz canlanmalarını sağladı. Sular alçalıyordu, Chaval'in cesedi uzaklaşmıştı. Dokuz gündür onları kurtarmak için çalışılıyordu; Étienne'le Catherine galeride ilk kez birkaç adım atabiliyorlardı, tam o sırada korkunç bir sarsıntıyla yere savruldular. El yordamıyla birbirlerini buldular, kucaklaşıp öylece kaldılar, deli gibiydiler, neler olduğunu anlayamıyor, korkunç yıkımın tekrar başladığını sanıyorlardı. Artık en ufak bir kıpırtı yoktu, kazma sesleri kesilmişti.

Yan yana oturdukları köşede Catherine hafifçe kıkırdadı.

"Dışarıda hava güzel olmalı... Hadi çıkalım buradan."

Étienne önce bu delilik nöbetiyle mücadele etti. Ama yavaş yavaş ona da sirayet etmeye başladı, gerçeklik algısını giderek kaybediyordu. İkisinin de zihinleri bulanmıştı; özellikle Catherine, hummalı bir heyecanla yerinde duramıyor, sürekli hareket etme ve konuşma ihtiyacıyla kıvranıyordu. Kulaklarındaki uğultular akarsu şırıltılarına, kuş cıvıltılarına dönüşmüştü; burnuna keskin bir çimen kokusu

geliyor, gözlerinin önünde uçuşan sarı lekeler nedeniyle, güneşli bir günde kanalın kenarındaki buğday tarlalarının arasında dolaştığını sanıyordu.

“Hava ne kadar da sıcak değil mi?.. Hadi sarıl bana, hiç ayrılmayalım! Hiç, ama hiç!”

Étienne ona sarılıyor, Catherine delikanlıya iyice sokuluyor, mutluluk içinde gevezeliğe devam ediyordu.

“Bu kadar beklemekle ne büyük ahmaklık etmişiz! Sana görür görmez tutulmuştum, ama sen anlamadın, surat asıp durdun bana... Hem sonra hatırlıyor musun, geceleri yatakta bir türlü uyuyamazdık, birbirimizin soluk alışverişlerini dinleyerek sevişmek için can atardık!”

Onun neşesi Étienne’e de bulaşmıştı, bastırdıkları sevgilerinin anılarıyla dalga geçmeye başladı:

“Bir keresinde beni dövmüştün, evet evet! Yanaklarıma tokadı basmıştın!”

“Çünkü seni seviyordum,” diye mırıldandı Catherine. “Kendime seni düşünmeyi yasaklamıştım, her şey bitti diyordum kendi kendime; ama aslında günün birinde birleşeceğimizi biliyordum... Yalnızca bir fırsat, mutlu bir tesadüf gerekiyordu, öyle değil mi?”

İçini buz gibi bir ürperti kaplayan Étienne bu rüyadan uyanmak istedi, ardından usulca mırıldandı:

“Hiçbir şey bitmiş değil, her şeyin yeniden başlaması için birazcık mutluluk yeter.”

“O zaman, beni bırakmıyorsun, bu sefer tamam, değil mi?”

Baygınlık geçirerek aşağı doğru kaydı. Öylesine güçten düşmüştü ki boğuk sesi sönüp gitti. Korkuya kapılan genç adam onu göğsüne bastırdı.

“Kendini kötü mü hissediyorsun?”

Catherine şaşkın bir ifadeyle doğruldu.

“Hayır, kesinlikle... Neden sordun?”

Ama bu soruyla daldığı düşten uyanmıştı. Çılgına dönmüş gibi karanlıklara baktı, yeni bir ağlama nöbeti içinde ellerini ovuşturup duruyordu.

“Tanrım! Tanrım! Ne kadar karanlık!”

Artık ne buğday tarlaları, ne çimen kokusu, ne çayırkuşlarının cıvıltısı ne de o kocaman ve sapsarı güneş vardı. Şimdi yine çökmüş,

sular altında kalmış ocağa, o leş gibi kokan karanlığa, günlerdir içinde can çekiştikleri bu mahzenin kasvetli rutubetine geri dönmüştü. Bozulmuş algılaması korkularını daha da artırıyordu, çocukluğundaki batıl inançlara kapılmıştı yeniden. Kömür Adam'ı, ocağa gelip yoldan çıkmış kızları boğazlayan, hortlamış yaşlı madenciyi görüyordu şimdi.

"Dinle bak, duyuyor musun?"

"Hayır, hiçbir şey duymuyorum."

"Nasıl duymazsın, Kömür Adam'ı bilmiyor musun?.. Bak işte orada!.. Atardamarı kesilen toprak intikamını almak için tüm kanını ocağa boşalttı; orada duruyor baksana, görmüyor musun? Geceden daha kara... Korkuyorum, çok korkuyorum!"

Tir tir titreyerek sustu. Sonra çok alçak sesle devam etti:

"Hayır, bu o değil, diğeri."

"Hangi diğeri?"

"Bizimle olan hani, şu artık yaşamayan."

Chaval'in görüntüsü gözünün önünden gitmiyordu; bulanık hafızasıyla sürekli ondan söz ediyor, o rezil yaşamlarını, Jean-Bart'da kendisine insanca davrandığı tek günü, tekme tokat dövdükten sonra kendisini okşayışlarıyla hırpaladığı diğer günleri anlatıyordu.

"Geliyor diyorum sana, bu sefer de birlikte olmamızı engelleyecek!.. Yine kıskançlık krizine girdi... Kov onu! Beni koru, beni hiç bırakma!"

Hızla Étienne'in boynuna atıldı, dudaklarını arayıp kendi dudaklarını tutkuyla onunkilere bastırdı. Karanlıklar aydınlanıverdi, Catherine tekrar güneşi gördü, âşık kızların o huzurlu gülüşüne kavuştu. Étienne, lime lime olmuş ceketi ve pantolonunun altında yarı çıplak olan genç kızın bedenini kendi teninde hissedince ürperdi, erkekliği uyanarak ona sıkı sıkı sarıldı. Bu mezarın dibinde, bu çamurdan yatağın üzerinde düğün gecelerini yaşadılar nihayet, ölmeden önce mutluluğa kavuşma, son bir kez daha yaşadıklarını hissetme ihtiyacı içindeydiler. Her şeyden umudu kestikleri o anda, ölümün kollarında sevişmeye başladılar.

Derken her şey sona erdi. Étienne yine aynı köşede yere oturmuş, Catherine de onun dizlerine uzanmış, kıpırdamadan yatıyordu. Saatler akıp geçti. Genç adam uzun süre, kızın uyuduğunu sandı; sonra ona dokundu, Catherine buz gibiydi, ölmüştü. Étienne yine de, onu

uyandırmaktan korkarak hiç kımıldamıyordu. Kadın olduktan sonra kıza ilk kez kendisinin sahip olduğunu ve onun hamile kalmış olabileceğini düşünerek içi sızlıyordu. Başka düşünceler de geçiyordu aklından, onunla çekip gitme arzusuna, ileride birlikte yapacakları şeylerin sevincine kapılıyordu, ama bu duygular öylesine belli belirsizdi ki, tıpkı uykunun soluğu gibi alnına hafifçe değip geçiyordu. Gittikçe direncini kaybediyor, Catherine' in kaskatı ve buz kesmiş bedeniyle, uyuyan bir çocuk gibi hâlâ orada bulunduğundan emin olmak için elini kaldırıp yoklayacak gücü zor buluyordu. Her şey yok oluyor, gece bile sönüp gidiyordu, genç adam hiçbir yerde değildi artık, zamanın ve mekânın dışındaydı. Başının hemen yanında birtakım vuruş sesleri duyuyordu, giderek güçleniyordu bu sesler; ama korkunç bir bitkinlikle uyuşup kaldığı için cevap vermeye üşeniyordu; şimdi hiçbir şey bilmiyor, yalnızca önü sıra yürüyen Catherine'i görüyor, pabuçlarının çıkardığı hafif takırtıları duyuyordu. İki gün geçti, Catherine hiç kıpırdamamıştı, Étienne kurulmuş makine gibi ona dokunuyor, onun huzur içinde yattığını hissedince rahatlıyordu.

Étienne bir sarsıntı hissetti. İnsan sesleri uğulduyor, kaya parçaları ayaklarının dibine yuvarlanıyordu. Bir lamba görünce ağlamaya başladı. Gözlerini kırpıştırarak ışığı izliyor, onu bir an için bile gözden kaçırmak istemiyor, karanlıkta küçük bir ışık lekesi gibi duran o kızılımtırak nokta karşısında kendisinden geçiyordu. Arkadaşları onu götürüyorlardı, sıktığı dişlerinin arasından kaşık kaşık et suyu akıtmalarına izin verdi. Ancak Réquillart'ın galerisine geldiklerinde birini tanıyabildi: Mühendis Négrel karşısında dikilmekteydi; birbirlerini küçümseyen bu iki insan, isyankâr işçi ve kuşkucu şef birbirlerinin boynuna sarıldılar, yüreklerinde yatan insanca duygularla derinden sarsılarak hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar. Müthiş bir kederin, kuşaklar boyunca süregelen sefaletin, yaşamdaki korkunç acıların dışa vurumuydu bu.

Yukarıda, Catherine'in cesedinin yanına yığılan Maheude bir çığlık kopardı, sonra bir çığlık, bir çığlık daha attı; upuzun, ardı arkası gelmeyen sızlanmalardı bunlar. Birçok ceset şimdiden çıkarılmış ve yan yana yere dizilmişti; göçük altında kalıp öldüğü sanılan Chaval'in, aynı şekilde kafaları parçalanarak beyinleri dağılmış, karınları sudan şişmiş bir çırakla iki kazmacının cesetleri yerde yatıyordu. Kalabalığın

içindeki kadınlar kendilerini kaybetmiş halde üstlerini başlarını paralıyor, yüzlerine gözlerine tırnaklarını geçiriyorlardı. Gözlerini lambaların ışığına alıştırıp bir şeyler yedirdikten sonra yukarı çıkardıkları Étienne'in bir deri bir kemik kaldığını, saçlarının bembeyaz kesildiğini gördüler; bu ihtiyar adam karşısında herkes ürperiyor, kenara çekilip yol veriyordu. Maheude haykırmayı bırakmış, fal taşı gibi açılmış gözlerle alık alık ona bakmaktaydı.

VI

Saat sabahın dördüydü. Serin nisan gecesi gündoğumunun yaklaşmasıyla ılınmaya başlıyordu. Berrak gökyüzünde yıldızlar göz kırparken, bir seher aydınlığı doğu tarafını kızıla boyuyordu. Uyuklayan karanlık kırlarda hafif bir ürperti, uyanıştan önceki o belli belirsiz uğultu vardı.

Étienne geniş adımlarla Vandame yolunda ilerliyordu. Altı hafta boyunca, Montsou'da bir hastane odasında kalmıştı. Hâlâ sapsarı ve çok zayıf olsa da, ayağa kalkma gücünü bulmuş ve yola koyulmuştu. Ocakları için hâlâ kaygılanan ve peş peşe işçi çıkaran işletme, ona da artık birlikte çalışamayacaklarını bildirmişti. Yine de Étienne'e yüz frank yardım parası vermiş ve babacanca bir tavırla, artık ona ağır geleceğini söyleyerek maden ocaklarında çalışmaktan vazgeçmesini tavsiye etmişlerdi. Ama o bu yüz frangı geri çevirmişti. Pluchart onu bir mektupla Paris'e çağırmış, yol parasınını da mektupla birlikte yollamıştı. Eski düşü gerçekleşiyordu. Bir gün önce hastaneden çıktığında, geceyi Pür Neşe'de, dul Désir Kadın'ın yerinde geçirmişti. Sabah erkenden kalkan Étienne'in, gitmeden önce yapmak istediği tek bir şey kalmıştı, sekizde Marchiennes'den hareket edecek trene binmeden önce arkadaşlarıyla vedalaşmak istiyordu.

Étienne giderek pembeleşen yolun üzerinde bir süre durdu. Erken gelen ilkbaharın bu temiz havasını içine çekmek çok keyifliydi. Sabah saatleri çok güzel olacağa benziyordu. Hava yavaş yavaş aydınlandıkça yeryüzündeki yaşam da canlanıyordu. Uzakta gecenin pusundan sırılmakta olan ovayı seyrederek, elindeki kızılcık sopasını yere sertçe vura vura tekrar yürümeye koyuldu. O gün bugündür kimseyle görüşmemişti, kendisini hastanede bir kez ziyaret eden Maheude kuşkusuz bir daha gelmeye fırsat bulamamıştı. Ama şu anda İki Yüz Kırklar mahallesinin tamamının Jean-Bart'da çalıştığını ve Maheude'ün orada işe girdiğini biliyordu.

Issız yollar giderek kalabalıklaşıyor, kömür işçileri soluk yüzleriyle sessizce Étienne'in yanından geçiyorlardı. İşletmenin, kazandığı zaferi kötüye kullandığı söyleniyordu. Açlık yüzünden yenilgiye uğrayan, iki buçuk aylık grevin ardından ocaklara geri dönen işçiler, şimdi arkadaşlarının kanına bulandığı için daha iğrenç görünen o payandalama ücretini, o gizli ücret indirimini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Böylece bir saatlik emekleri çalınıyor, boyun eğmemek adına ettikleri yeminleri boşa çıkarılıyordu; zorla bozdurulan yeminlerinin acısı bir yumruk gibi boğazlarına oturmuştu. Mirou'da, Madeleine'de, Crèvecoeur'de, Victoire'da, her yerde tekrar işbaşı yapılmıştı. İşçiler puslu sabah saatlerinde, karanlığa gömülmüş yollarda, mezbahaya götürülen bir hayvan sürüsü gibi başları önde taban tepmekteydi. İncecik giysileri altında tir tir titriyor, kollarını kavuşturuyor, bedenlerini öne doğru eğerek, gömlekleri ile ceketleri arasına yerleştirdikleri azıklarıyla kamburlaşan sırtlarını daha da tümsekli hale getiriyorlardı. Toplu halde tekrar işbaşı yapan bu insanların, hiç gülmeyen, sağa sola bakmayan bu kapkara ve sessiz gölgelerin öfkeyle dişlerini sıktıkları, yüreklerinin kinle dolu olduğu, sadece aç kalmamak için boyun eğdikleri hissediliyordu.

Étienne ocağa yaklaştıkça sayılarının arttığını görüyordu. Neredeyse hepsi tek başına yürüyor, grup halinde gelenlerse, diğerlerinden de, kendilerinden de bezmiş bir halde bitkin adımlarla tek sıra halinde ilerliyorlardı. Sapsarı alnının altında gözleri kor gibi yanan çok yaşlı bir işçi ilişti gözüne. Bir başkasının, genç bir işçinin ise soluk alıp verişi, fırtına öncesi çıkan esintiyi andırıyordu. Birçoğu pabuçlarını eline almıştı; kalın yün çoraplarının çıkardığı belli belirsiz ses zar zor duyuluyordu. Bu, sonu gelmez bir akın, yenik düştüğü için başı önde ilerleyen, tekrar mücadeleye girip intikam alma ihtiyacıyla içten içe kıvranan bir ordunun zoraki yürüyüşü, bir bozgundu.

Étienne Jean-Bart'a vardığında, ocak karanlıktan sıyrılıyor, ayaklı desteklere asılan lambalar ağarmaya başlayan güne rağmen yanmaya devam ediyordu. Karanlık binaların üzerinde, yer yer kızıla boyanmış, beyaz bir sorgucu andıran bir duman yükseliyordu. Étienne, ayıklama hangarının merdiveninden geçerek yükleme hangarına gitti.

Kuyuya iniş başlıyordu, işçiler barakadan yukarı çıkmaktaydılar. Étienne bir an için bu uğultu ve kargaşanın ortasında kıpırdamadan

durdu. Megafon bağırtıları, zil sesleri, işaret tokmağının sert darbeleri arasında, ilerleyen vagonlar dökme demirden döşemeyi sarsıyor, dönen makaralar halatları salıyordu; Étienne canavarın insan etinden oluşan günlük tayınını yuttuğunu görüyordu, asansörler hiç durmadan inip çıkıyor, lokmaları kolayca yalayıp yutan o doymak bilmez devin gırtlağından aşağı insan taşıyordu. Étienne, geçirdiği kazadan beri madene karşı öfkeyle karışık bir tiksinti duymaktaydı. Yerin altına inen bu asansörleri gördükçe içi çekiliyordu. Başını öte yana çevirmek zorunda kaldı, kuyu onu sinirlendiriyordu.

Gazları tükenmekte olan fenerlerin belli belirsiz aydınlattığı geniş ve loş hangarda tanıdık yüz göremiyordu. Lambaları ellerinde yalınayak bekleyen madenciler, iri iri açılmış endişeli gözlerle ona bakıyor, sonra başlarını öne eğip utangaçça geri çekiliyorlardı. Kuşkusuz onu tanıyorlardı, Étienne'e karşı hiçbir kin duymuyor, aksine kendilerini alçaklıkla suçlayacağı korkusuyla kızarıyorlardı. Onların bu hali karşısında genç adamın yüreği kabardı, bu zavallıların kendisini taşladığını unutuyor; onlardan birer kahraman yaratma, halkı, kendi kendisinin başını yiyen bu doğal gücü yönetme hayaline kapılıyordu yeniden.

Asansör kafeslerinden birine insanlar doluştu, bu grup gözden kayboldu; aşağı inmek üzere başkaları da oraya geliyordu, Étienne onların arasında, grev sırasındaki yardımcılarından birini, ölene kadar vazgeçmeyeceğine dair ant içmiş yürekli bir işçiyi gördü.

"Sen de mi?" diye mırıldandı üzüntüyle.

İşçinin beti benzi attı, dudakları titriyordu; ellerini özür dilercesine salladı:

"Ne yaparsın? Bakmam gereken bir karım var," dedi.

Étienne, barakadan çıkan yeni grubun içindeki herkesi tanıyordu.

"Sen de ha! Sen de! Demek sen de!"

Ve hepsi titriyor, boğuk bir sesle kem küm ediyordu:

"Bir annem var... Çocuklarım var... Eve ekmek götürmek gerek."

Asansör gecikmişti, işçiler tasalı tasalı beklemeye koyuldular, yaşadıkları bozgun yüzünden öyle büyük bir utanç duyuyorlardı ki birbirleriyle göz göze gelmekten kaçınıyor, sürekli kuyuya bakıyorlardı.

"Ya Maheude?" diye sordu Étienne.

Yanıt vermediler. İçlerinden biri, birazdan gelir anlamında bir işaret yaptı. Diğerleri büyük bir acıma duygusuyla kollarını havaya kaldırdılar: Ah zavallı kadıncağız, nasıl da perişan durumdaydı! Sessizlik sürüyordu; arkadaşları, veda etmek için elini uzatınca hepsi bu eli kuvvetle sıktı, bu sessiz tokalaşmada boyun eğmiş olmanın öfkesi, ateşli bir intikam alma umudu hissediliyordu. Asansör gelmişti, içine doluşup kuyunun derinliklerine daldılar, dipsiz çukur hepsini yuttu.

O sırada, çavuşların kullandığı camsız lambasını baretinin deri kısmına tutturmuş olan Pierron görünmüştü. Bir haftadır yükleme hangarında ekip şefiydi, işçiler kenara çekilip ona yol verdiler, çünkü kendisine saygı gösterildiği zaman zevkten dört köşe oluyordu. Étienne'i görünce canı sıkıldı, yine de yanına yaklaştı ve genç adamın gideceğini öğrenince rahatladı. Biraz sohbet ettiler. Karısı şimdi kendisine çok yakın davranan şeflerin desteği sayesinde *Evrim* meyhanesini işletiyordu. Birden sözünü yarıda keserek, beygirlerinin pisliklerini vaktinde yukarı çıkarmadığı için Mouque Baba'ya çıkıştı. İhtiyar süklüm püklüm onu dinliyordu. Kuyuya inmeden önce, yediği azar yüzünden boğazı düğümlenerek, Étienne'in elini sıktı; tıpkı diğerlerininki gibi, bastırılmış bir öfkenin heyecanıyla dolu, gelecekteki başkaldırıların umuduyla titreyen bir tokalaşmaydı bu. Étienne, kendi avucunda titreyen bu yaşlı el, çocuklarının ölümünden dolayı onu bağışlayan bu ihtiyar karşısında öyle duygulanmıştı ki tek kelime etmeden onun gözden kayboluşunu izledi.

"Maheude bu sabah gelmeyecek mi?" diye sordu bir süre sonra Pierron'a.

Pierron önce anlamamazlıktan geldi, çünkü ne zaman ondan söz etse işleri ters gidiyordu. Sonra bir talimat vermek bahanesiyle uzaklaşırken şöyle dedi:

"Ne dedin? Maheude mü? İşte geliyor."

Gerçekten de Maheude, elinde lambası, üstünde pantolon ve ceketi, başında başlığıyla barakadan çıkmış, o tarafa doğru geliyordu. Bu batsız kadının yaşadığı korkunç felaketler karşısında insafa gelen işletme istisnai bir karar alarak kırk yaşında olmasına rağmen onun ocağa inmesine izin vermişti. Vagon sürme işi ona ağır geleceğinden, kadıncağızı kuzey galerisinin, Tartaret'nin altında bulunan,

havalandırmanın olmadığı, cehennem gibi sıcak bölümüne yerleştirilmiş küçük bir vantilatörü çalıştırmakla görevlendirmişlerdi. Maheude, cayır cayır yanan bu sıçanyolunda, kırk derece sıcaklık altında pişip kavrularak, on saat boyunca iki büklüm bir halde vantilatörün kolunu çeviriyor, buna karşılık otuz metelik kazanıyordu.

Étienne onu erkek giysileri içinde, ocağın rutubetiyle daha da şişmiş gibi duran göğsü ve göbeğiyle acınacak bir halde görünce şaşkınlıkla kekelemeye başladı, buralardan gittiğini ve onunla vedalaşmak istediğini anlatmak için uygun cümleleri bulamıyordu bir türlü.

Maheude söylediklerini dinlemeden ona bakıyordu, sonunda samimi bir ifadeyle şöyle söyledi:

"Beni görünce şaşırdın değil mi?.. Doğru, ocağa ilk ineni ellerimle boğacağımı söyleyip duruyordum çocuklara, şimdi ben indiğime göre kendimi boğazlamam gerek, öyle değil mi?.. Ah! Evde ihtiyar ve çocuklar olmasa bu işi çoktan yapardım!"

Alçak ve yorgun bir sesle konuşmaya devam etti. Kendisine özür bulmuyor, sadece olan bitenleri anlatıyordu; açlıktan ölecek hale geldiklerinde evden kovulmamak için çalışmaya karar vermişti.

"İhtiyar nasıl?" diye sordu Étienne.

"Kendi halinde sessiz sakin oturuyor... Ama kafası iyice gitti... O işten ötürü ceza vermediler ona, biliyor musun? Tımarhaneye yatırmak istediler, ama ben istemedim, orada ona bir şeyler içirip kısa yoldan öbür dünyaya yollarlardı çünkü. Yine de yaptığı şey bize çok zarar verdi, emekli maaşını bağlamayacaklar, yönetici beylerden biri ona maaş bağlanmasının ahlakla bağdaşmayacağını söyledi."

"Jeanlin çalışıyor mu?"

"Evet, bu beyler ona yukarıda bir iş buldular. Yirmi metelik kazanıyor... Yok, şikâyet etmiyorum, şefler kendilerinin de belirttiği gibi bana karşı çok iyi davrandılar... Çocuğun aldığı yirmi meteliği benim otuz meteliğe eklersen elli metelik yapar. Altı boğaz olmasaydık, durumu idare ederdik. Estelle de yemek yemeye başladı, işin kötüsü Lénore ve Henri'nin ocağa inecek yaşa gelmeleri için dört beş yıl daha beklemek gerekiyor."

Étienne üzüntülü bir tavırla elini salladı.

"Onlar da ha!

Maheude'ün solgun yanakları hafifçe kızardı, gözleri parlıyordu. Ama omuzları, yazgısının ağırlığı altında ezilir gibi çöktü.

"Ne bekliyordun ki? Diğerlerinden sonra sıra onlarda... Hepsi orada can verdi, şimdi onların sırası."

Vagonları sürenlerden rahatsız olarak sustu. Geniş tozlu pencerelerden giren gün ışığı fenerleri kurşuni bir ışığa boğuyordu; makine üç dakikada bir harekete geçiyor, halatlar boşalıyor, asansörler insanları yutmaya devam ediyordu.

"Hadi aylaklar, acele edin!" diye haykırdı Pierron. "Çabuk binin, yoksa bugün bu iş bitmez."

Maheude'e bakıyor, ama kadın hiç umursamıyordu. Şimdiye kadar aşağıya üç asansör inmiş, ama o hiçbirine binmemişti. Étienne'in ilk sözlerini hatırladığında, uykudan uyanmış gibi şöyle dedi:

"Demek gidiyorsun?"

"Evet, bu sabah."

"Haklısın, olanağın varsa başka yerlere gitmek en doğrusu... Seni gördüğüme çok sevindim, çünkü en azından sana karşı hiçbir kırgınlık duymadığımı öğrenmiş oldun. O katliamdan sonra, bir an için seni öldürmek istemiştim. Ama insan düşündükçe, bu işte kimsenin hatası olmadığını fark ediyor... Hayır hayır, bu senin değil, hepimizin hatası."

Şimdi verdiği ölülerden, kocasından, Zacharie'den, Catherine'den daha sakin bir şekilde söz ediyor, gözleri sadece Alzire'in adını andığında doluyordu. Eski sükûnetine kavuşmuş, olayları daha makul bir şekilde değerlendirmeye başlamıştı. Bunca yoksul insanı öldürmeleri burjuvaların yanına kalmayacaktı. Her şeyin bir bedeli olduğu için, elbet günün birinde hesap vereceklerdi. Hiç müdahale etmeye bile gerek yoktu, düzenleri kendiliğinden yıkılıp gidecekti, askerler nasıl işçilere kurşun sıktılarsa, günün birinde patronlara da kurşun sıkacaklardı. Yüzyıllardır süregelen o tevekkül, yeniden baş eğmesine yol açan soydan gelme o itaat anlayışı içinde, adaletsizliğin daha fazla süremeyeceğine ve eğer koruyucu bir Tanrı yoksa, yoksulların intikamını alacak başka bir Tanrı'nın ortaya çıkacağına inanır olmuştu.

Kuşkulu gözlerle etrafına bakarken, alçak sesle konuşuyordu. Pierron'un yaklaştığını görünce sesini yükselterek devam etti:

“Gitmeden önce, evdeki giysilerini al... İki gömleğin, üç mendilin, bir de eski pantolonun var.”

Étienne eskicilerin eline düşmekten kurtulan bu birkaç parça pılı pırtıyı istemediğini gösteren bir el işareti yaptı.

“Boşver, gerek yok, büyüdüklerinde çocuklar giyer... Paris’te kendime bir şeyler ayarlarım.”

İki asansör daha inmişti, Pierron bu kez doğrudan Maheude’e seslendi.

“Hey, sizi bekliyoruz, sohbetiniz hâlâ bitmedi mi?”

Ama Maheude ona sırtını döndü. Bu satılmış herif ne diye bu kadar paralanıyordu ki? İşçilerin aşağı inmesi onu ilgilendiren bir konu değildi. Ekibindeki adamlar şimdiden ondan nefret ediyorlardı. Mevsimin ılıklığına rağmen hava akımları yüzünden buz kesmiş olan Maheude, elinde lambası, inatla orada dikiliyordu.

Ne Étienne ne de Maheude söyleyecek söz bulabiliyordu. Öylece karşılıklı duruyorlardı, yürekleri öyle kabarmıştı ki bir şeyler daha söylemek istiyorlardı.

Sonunda Maheude konuşmak için konuştu.

“Levaque Kadın hamile, kocası da hâlâ hapiste, bu arada onun yerini Bouteloup dolduruyor.”

“Evet ya, Bouteloup.”

“Ha, sana söylemiş miydim?.. Philomène gitti.”

“Nasıl, gitti mi?”

“Evet, Pas-de-Calaisli bir madenciyle. İki yumurcağı başıma bırakacağından korkmuştum. Ama onları da götürdü... Sürekli kan tüküren, hep dut yemiş bülbül gibi duran bir kadından bunu bekler miydin?”

Bir an dalıp gitti, sonra sakin bir sesle devam etti.

“Bana da ne iftiralar attılar!.. Hatırlarsan, seninle yattığımı söylüyorlardı. Tanrım! Daha genç olsaydım, kocam öldükten sonra seninle birlikte olabilirdim, öyle değil mi? Ama bugün böyle bir şey olmadığı için seviniyorum, yoksa ikimiz de çok pişman olurduk.”

“Evet, pişman olurduk,” diye tekrarladı Étienne.

Hepsi buydu, daha fazla konuşmadılar. Asansör Maheude’ü bekliyor, kendisine öfkeyle seslenenler ceza alacağını söyleyerek ona gözdağı veriyorlardı. Bunun üzerine inmeye karar verip genç adamın

elini sıktı. Étienne duygulanarak, solgun yüzü, mavi başlığından taşan kırlaşmış saçları, pantolonu ve ceketinin altında biçimi bozulmuş, doğurgan hayvan bedeniyle, bu son derece yıpranmış kadına bakıyordu. Bu son tokalaşmada da yine, diğer arkadaşlarıyla tokalaşırkenki duyguları buldu; her şeyin tekrar başlayacağı gün için buluşma sözü veren, uzun ve sessiz bir el sıkışmaydı. Étienne bunu gayet iyi anladı, Maheude'ün gözlerinin derinliklerinde o dingin inanç vardı. Yakında tekrar görüşecekler ve bu sefer son ve kesin darbeyi indireceklerdi.

"Bu ne miskinlik be!" diye haykırdı Pierron.

Maheude itiş kakış içinde dört işçiyle birlikte bir vagona sıkıştı. İnsan eti geldiğini bildirmek için işaret halatına asıldılar, sürgülerinden kurtulan kafes karanlığa daldı; halatın hızla kayışı dışında hiçbir şey görünmez oldu.

Étienne ocaktan ayrıldı. Aşağıda ayıklama hangarının altındaki bir kömür yığının ortasında bacaklarını uzatıp yere oturmuş birini gördü. Bu, kömürdeki molozları ayıklamakla görevlendirilmiş Jeanlin'di. Bacaklarının arasına bir kömür keseği sıkıştırıyor, çekiçle vura vura şist parçalarını ayıklıyordu; çocuk tepeden tırnağa ince kömür tozuna bulandığı için, kepçe kulaklı, küçücük yeşil gözlü maymunsu suratını yukarı kaldırmasa, genç adam onu tanıyamayacaktı. Jeanlin alaycı bir gülüşle ona baktı, son bir darbeyle kömür keseğini kırdı, yükselen kapkara toz bulutu arasında kayboldu.

Étienne dışarı çıkınca bir süre dalgın dalgın yürüdü. Kafasında türlü türlü düşünce dolaşıyordu. Ama açık havada, masmavi gökyüzünün altında olduğunu hissedince derin derin soluk aldı. Güneş ufukta tüm görkemiyle yükselmekteydi, kırlarda neşeli bir uyanış başlıyordu. Uçsuz bucaksız ovanın üzerinde doğudan batıya doğru altından bir ışık seli akıyordu. Bu yaşam sıcaklığı her yeri kaplıyor, toprağın iç çekişlerinin, kuşların cıvıltısının, suların ve koruların mırıltısının karıştığı bir gençlik ürpertisi gibi dört bir yana yayılıyordu. Yaşamak güzeldi, yaşlı dünya bir ilkbahar daha yaşamak istiyordu.

İçi bu umutla dolan Étienne adımlarını yavaşlattı; kendisini baharın neşesine kaptırmış sağına soluna baka baka yürüyordu. Kendisini düşünüyor, maden ocağındaki bu çetin deneyimden sonra olgunlaşıp güçlendiğini hissediyordu. Eğitimi tamamlanmıştı; algıladığı

ve mahkûm ettiği haliyle topluma savaş açan, devrimin sağlam bir neferi olarak, tüm silahlarını kuşanmış çekip gidiyordu. Pluchart'la buluşacağını, tıpkı Pluchart gibi sözü dinlenir bir önder olacağını düşündükçe içi sevinçle doluyor, atacağı nutukların cümleleri şimdiden zihninde şekilleniyordu. Çalışma programını genişletmeyi düşünüyordu; onu sınıfının üzerine çıkarmış olan burjuva incelikleri burjuvaziye karşı daha fazla nefret duymasına yol açıyordu. Üzerlerine sinen sefalet kokusundan artık rahatsızlık duyduğu bu işçileri zafere ulaştırma ihtiyacı hissediyordu; onları, insanlığa yeni bir ruh kazandıracak en soylu, en kusursuz yegâne güç olarak gösterecekti. Kendisini şimdiden kürsüde görüyor, halk onun başını yemediği takdirde halkla birlikte zafere ulaşacağını hayal ediyordu.

Yükseklerden gelen, bir çayırkuşunun ötüşü başını kaldırıp gökyüzüne bakmasına neden oldu. Küçük kızıl bulutlar, gecenin son buğuları gökyüzünün berrak maviliği içinde yitip gidiyordu; Étienne'in gözünün önüne Souvarine'le Rasseneur'ün yüzleri geldi. Kuşkusuz herkesin gücü ele geçirmeye çalışması işleri bozuyordu. Dünyayı değiştirmesi gereken o ünlü Enternasyonal bile güçlü ordusu iç çatışmalar yüzünden bölünüp darmadağın olduktan sonra gücünü yitirmişti. Yoksa Darwin haklı mıydı; dünya, türün mükemmelleşmesi ve sürekliliği için güçlülerin zayıfları yuttuğu bir savaş alanı olabilir miydi? Bilgisine güvenen biri gibi kestirip atmaya çalışsa da, bu soru kafasını kurcalıyordu. Ama aklına gelen bir düşünce kuşkularını yok edip onu neşelendirdi; yapacağı ilk konuşmada, bu kuramın eski açıklamasını ele alacaktı. Bir sınıfın yok olması gerekiyorsa, daha canlı ve genç olan emekçi halkın aşırı zevklerle kendisini tüketmiş olan burjuvaziyi ortadan kaldırması gerekmez miydi? Yeni kan yeni toplumu oluşturacaktı. Eski ve köhnemiş ulusları canlandıracak olan bir barbar saldırısının beklentisi içinde, pek yakında gerçekleşecek olan devrime, emekçilerin gerçek devrimine olan inancı tekrar su yüzüne çıkıyordu; kıpkırmızı doğan şu güneşin gökyüzünü kan rengine boyaması gibi, bu devrim de yangınıyla tüm bir yüzyılın sonunu tutuşturacaktı.

Hayaller kurarak, kızılcık sopasıyla yoldaki taşlara vurarak yürümeye devam ediyor; etrafına baktığında tanıdık yerler görüyordu. Fourche-aux-Boeufs'ün önüne geldiğinde, ocakların talan edildiği

sabah kalabalığın yönetimini orada ele aldığını hatırladı. Oysa bugün, insanı canından bezdiren o hayvanca çalışma, çok düşük ücretler karşılığında yeniden başlıyordu. Toprağın altından, yedi yüz metre derinlikten, sürekli inip kalkan kazmaların düzenli ve boğuk sesini işitir gibi oluyordu: Aşağı inerken gördüğü arkadaşları, kapkara kömür tozuna bulanmış bir halde, sessiz bir öfkeyle kazma sallıyorlardı. Kuşkusuz yenilmiş, parasız kalmış, ölüler vermişlerdi; ama Paris, Voreux'de ateşlenen silahları unutmayacak ve bu kapanmaz yaradan imparatorluğun da kanı akacaktı; sanayi krizi son bulsa, fabrikalar birer birer yeniden açılsa da, artık savaş başlamış, uzlaşma olanağı kalmamıştı. Kömür işçileri kendilerini göstermiş, güçlerini denemiş, adalet isteyen çığlıklarıyla Fransa'daki bütün işçilerin silkelenmesine yol açmıştı. Bu yüzden, yenilgileri kimsenin rahatlamasını sağlamıyordu, Montsoulu burjuvalar grevden zaferle çıkmalarına rağmen, yarınları düşünerek için için huzursuz oluyorlar, geriye dönüp bakarak bu büyük sessizliğin altında kendi kaçınılmaz sonlarının yatıp yatmadığını öğrenmeye çalışıyorlardı. Devrimin tekrar tekrar doğacağını, belki de bir genel grevle, bütün emekçilerin bir araya gelmesiyle yarın patlak vereceğini, yardım sandıkları sayesinde emekçilerin açlık korkusu çekmeden aylarca dayanabileceklerini anlıyorlardı. Yıkılmak üzere olan düzene bu kez de bir omuz darbesi vurulmuştu; ayaklarının altındaki çatırtıyı duymuşlardı, yok olmaya yüz tutmuş bu köhne yapı, tıpkı Voreux gibi çöküp yerin dibine gömülene kadar hep yeni yeni sarsıntıların olacağını hissediyorlardı.

Étienne, sola, Joiselle yoluna saptı. Kalabalığın Gaston-Marie'ye saldırmasını burada engellediğini hatırladı. Ta uzakta, pırıl pırıl bir güneşin altında bazı maden ocaklarının gözetleme kulelerini görüyordu, Mirou'nunki sağdaydı, Madeleine'le Crèvecoeur'ün kuleleri ise yan yanaydı. Her yerde çalışmanın uğultusu vardı, yerin altından duyar gibi olduğu kazma darbeleri şimdi bir baştan bir başa tüm ovada yankılanmaktaydı. Gün ışığıyla yüzleri gülen tarlaların, yolların, köylerin altında kazmalar sürekli inip kalkıyor, bir darbe, sonra bir darbe daha, ardından bir darbe daha geliyordu: Devasa kaya kütlelerinin tüm ağırlıklarıyla üzerine çöktüğü o yeraltı zindanındaki kapkara çalışmayı ve acı dolu iniltiyi fark edebilmek için o zindanda bulunmuş olmak gerekiyordu. Étienne şimdi, şiddetin belki de

olayların gelişimini hızlandırmadığını düşünüyordu. Halatların kesilmesi, rayların yerinden sökülmesi, lambaların kırılması ne gereksiz bir çabaydı! Her şeyi kırıp geçiren bir güruh halinde üç mil koşmaya değer miydi? Belli belirsiz de olsa, yasal bir mücadelenin günün birinde çok daha etkili bir silah olabileceğini seziyordu. Fikirleri olgunlaşıyordu, kinin yol açtığı çılgınlıklardan kurtulmuştu. Evet, sağduyulu Maheude asıl büyük darbeyi o zaman indireceklerini söylerken haklıydı: Yasalar izin verdiğinde sakin sakin örgütlenmek, kendi gücünü tanımak, sendikalarda bir araya gelmek gerekiyordu; bir sabah güçleri katlanıp safları sıklaştıkça milyonlarca emekçi sayıları birkaç bini bulan bu aylaklar sürüsünün karşısında dikilecek, iktidarı ele geçirerek dünyanın efendisi olacaktı. İşte gerçek ve adalet o gün su yüzüne çıkacaktı! Tıka basa yiyen ve pusuya yatıp bekleyen o ilah; bilinmeyen uzak tapınağının derinliklerinde gizlenen ve zavallı emekçilerin bir kez olsun yüzünü görmeden kanları ve canlarıyla besledikleri o iğrenç put anında geberip gidecekti.

Vandame yolundan ayrılan Étienne kaldırım taşı döşeli yola girmişti. Sağda aşağı doğru eğim yapıp gözden kaybolan Montsou'yu görüyordu. Karşıda, yıkıntı halindeki Voreux, suyunu emmek için üç pompanın durmadan çalıştığı o lanetli çukur vardı. Ufukta diğer ocaklar, Victoire, Saint-Thomas, Feutry-Cantel görünmekteydi; kuzey tarafında ise, yüksek fırınlarla kok fırınlarının bacalarından tüten dumanlar duru sabah havasına karışıyordu. Saat sekizde kalkacak treni kaçırmak istemiyorsa Étienne'in acele etmesi gerekiyordu, çünkü daha önünde altı kilometrelik bir yol vardı.

Ve ayaklarının altında, derinden gelen, ısrarlı kazma sesleri devam ediyordu. Arkadaşlarının hepsi oradaydı, her adımda kendisini izlerken onları duyuyordu. Şu pancar tarlasının altında iki büklüm duran, boğuk soluğu vantilatörün uğultusuna karışan Maheude değil miydi? Sağda solda, daha ötede, buğdayların, yemyeşil çitlerin, genç ağaçların altında başka arkadaşlarını görür gibi oluyordu. Şimdi bulutsuz gökyüzünde gururla parlayan nisan güneşi doğurmaya hazırlanan toprağı ısıtıyordu. Toprak ananın besleyici sinesinden yaşam fışkırıyor, tomurcuklar patlayarak yeşil yapraklara dönüşüyor, tarlalar boy veren otlarla ürperiyordu. Her yanda tohumlar şişiyor, yukarı doğru uzanıyor, sıcağa ve ışığa ulaşma ihtiyacıyla toprağı

çatlatıyordu. Taşan özsular fısıltılar çıkararak akıyor, çatlayan tohumlardan öpücük sesleri yayılıyordu. Arkadaşların kazma sesleri sanki yüzeye iyice yaklaşmışlar gibi giderek daha da belirginleşiyordu. Bu taptaze sabah vaktinde, güneşin yakıcı ışıkları altında, toprak işte bu uğultuya gebeydi. İnsanlar bitiyordu topraktan; karıkların arasında ağır ağır filizlenen, gelecek yüzyılın hasadı için boy atan ve yakında toprağı çatlatacak olan, intikamcı, kapkara bir ordu yetişiyordu.

İçindekiler